

Ks. 19

DVĀRAKĀ-PATTALA

BY

BINABĀYĪ

AND

GAÑGĀ-VĀKYĀVALĪ

BY

VISVĀSADEVĪ

THE CONTRIBUTION OF WOMEN TO SANSKRIT LITERATURE

Vols. III and IV

(Pauranic Ritual and Smṛti: Authoresses
Bīnabāyī and Viśvāsadevī.)

Vol. III:

DVĀRAKĀ-PATTALA

BY

BĪNABĀYĪ

AND

Vol. IV:

GAṄGĀ-VĀKYĀVALI

BY

VIŚVĀSADEVĪ

Critically edited for the first time with English Introduction,
English Translation of some selected portions of the
Dvārakā-pattala, Notes, Appendices, etc.

BY

JATINDRA BIMAL CHAUDHURI, PH.D. (LONDON),

Professor of Sanskrit, City College, and Lecturer, Calcutta University;
formerly Lecturer at the School of Oriental Studies, London
University; author of *A Catalogue of Sanskrit and Prakrit
Books at the India Office Library (London)*, *The
Position of Women in the Vedic Ritual*, *Sanskrit
Poetesses*, etc.; editor of the Series *Samskrta-
Dūta-kāvya-samgraha*; etc.

FOREWORD BY

DR. C. OTTO BLAGDEN, M.A., D.LITT.,
formerly Dean of the School of Oriental Studies,
London University.

3233
E.V.
CALCUTTA.

1940.

Published by the Author

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY, NEW DELHI.

Acc. No. .... 8420 .....

Date ..... 6-3-57 .....

Call No. .... Sa 33
BAU rights reserved by the author.

Available from the Author,
3, Federation Street, Calcutta.

Price: Indian, Rs. 10/-

Foreign, 17/6

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY, NEW DELHI.

Acc. No. .... 1519 .....

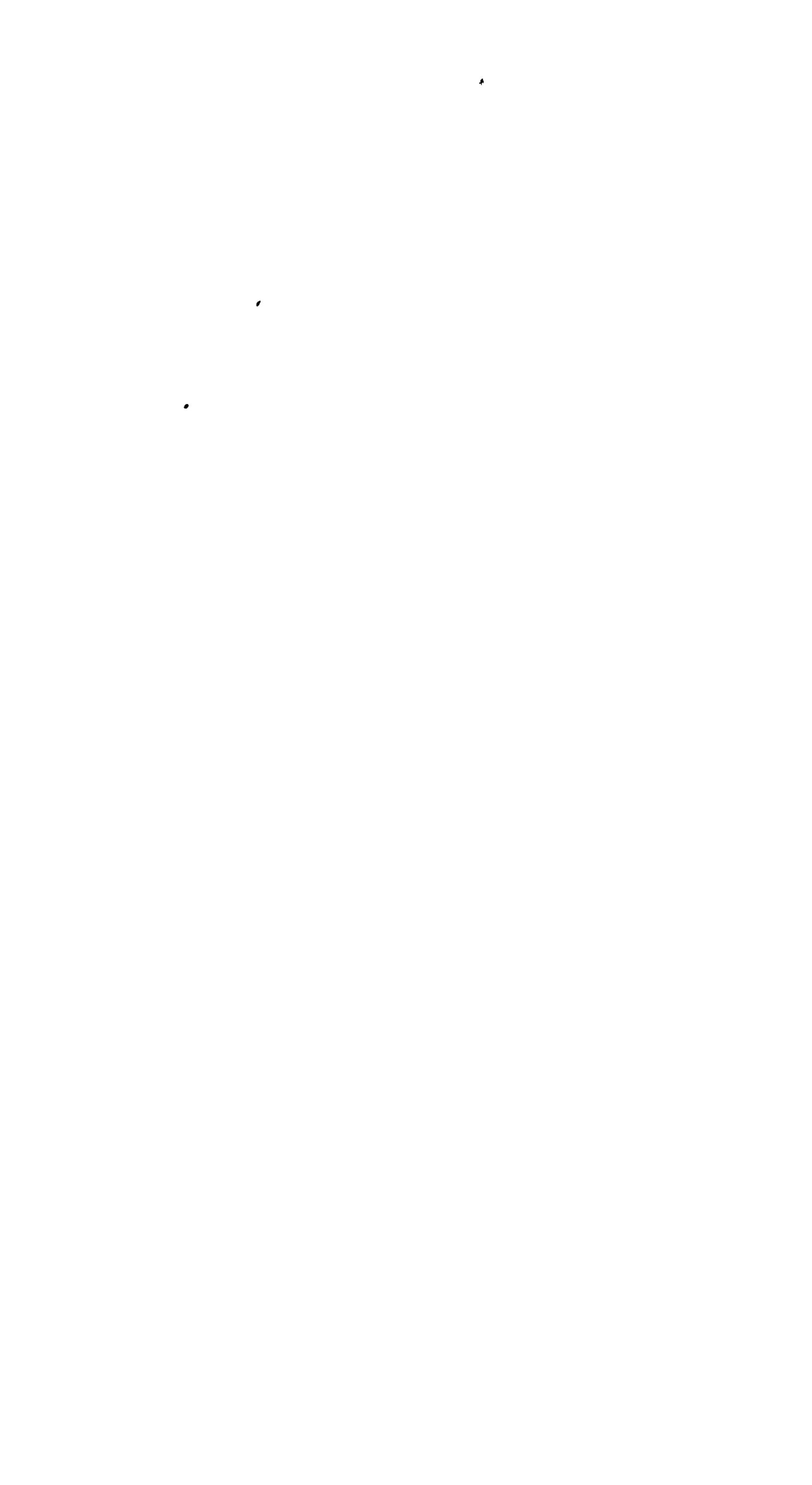
Date ..... 5-5-57 .....

Call No. .... Sa. B.S. 1B. V. / Cha.

Printed by Mr. J. C. Sarkhel at the Calcutta Oriental Press
Ltd., 9, Panchanan Ghose Lane and Mr. Prabhas
Chandra Ghosh at Sree Madhab Press,
31, Kailas Bose Street, Calcutta.

DEDICATED TO
DR. F. W. THOMAS, M.A., PH.D.
FORMERLY BODEN PROFESSOR
OF SANSKRIT AT THE
UNIVERSITY OF OXFORD.

FOREWORD

I have great pleasure in writing a few words of welcome in connection with the issue of vols. III and IV of "The Contribution of Women to Sanskrit Literature" by my friend Dr. J. B. Chaudhuri. Apart from the intrinsic interest of this Series, it is well that the literary work done by women in India should be brought to the notice of scholars in other parts of the world.

C. O. BLAGDEN

40, WYCHWOOD AVENUE,
Whitchurch Lane,
Edgware, Middlesex,
ENGLAND.

January, 1940.

PREFACE

These are the third and the fourth volumes, Pauranic Ritual and Smṛti respectively, of the Series "The Contribution of Women to Sanskrit Literature."

As regards the Contribution of Women to Pauranic Literature, the only work so far known¹ is Bīnabāyi's Dvārakā-pattala which I am editing here for the first time. The manuscript used belongs to Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona. No other MS. of Dvārakā-pattala is known to exist. I am much indebted to Dr. H. N. Randle, M.A., D.PHIL., Librarian, India Office Library, London, through whose courtesy I got the manuscript for my use at his Library, and to Mr. P. K. Gode, Curator, Bhandarkar Oriental Research Institute, for lending it to the said Library.

As regards the Contribution of Women to Smṛti Literature, there are other works as well besides Viśvāsadevi's Gaṅgā-vākyāvalī, published here for the first time. For this edition of the Gaṅgā-vākyāvalī I have used mainly three manuscripts, two of which belong to the Royal Asiatic Society of Bengal (marked in this work A and B) and the third to the India Office

¹ There is a tradition that Narmadā was a Paurāṇika of repute. Viṣṇu-purāṇa, 6.8.44. Here Purukutsa is said to have related the Viṣṇu-purāṇa to Narmadā who in her turn related it to Dhṛtarāstra, Nāga and Purāṇa.

Library (C), London. Besides these, six other MSS. of the Gaṅgā-vākyāvalī (see Appendix, IV, p. 105, f.n. 2) have been consulted whenever necessary.

The Gaṅgā-vākyāvalī is full of quotations from various works, such as the Purāṇas, Smṛtis, etc. Most of them have been traced to their sources (see Appendices I and II). Some of the verses quoted in the Gaṅgā-vākyāvalī have been traced in the works of other Smārtas also who have at times quoted the Gaṅgā-vākyāvalī by name (see Appendices I and VI). The variant readings in all such cases have been given in foot-notes and Appendix I. Explanatory notes have been given whenever necessary. Short accounts of the Royal Family of Mithilā to which Viśvāsadevi belonged and of some well-known Smārtas who have quoted the Gaṅgā-vākyāvalī have been appended. Besides the General Index, five indices have been given. The modern names of the holy places, rivers, etc. have been given side by side with their ancient names in the General Index.

A consolidated list of Abbreviations, Bibliography and General Index of the third and fourth volumes of the Series, the Dvārakā-pattala and the Gaṅgā-vākyāvalī, have been given at the end of the fourth volume.

I am thankful to Dr. H. N. Randle for kindly lending the MS. of the Gaṅgā-vākyāvalī belonging to the India Office Library to the Imperial Library, Calcutta, for my use; to Khan Bahadur Asadullah, Librarian, Imperial Library, for arranging the loan of it for me from

London; and also to Mr. Johan van Manen, Retd. General Secretary of the Royal Asiatic Society of Bengal, for giving me every facility to use the two manuscripts of his Society. I have to thank also the authorities of various other Libraries who have kindly allowed me to consult their MSS.

Thanks are due to the authorities of the India Office, Bhandarkar Oriental Research Institute and the Royal Asiatic Society of Bengal for permitting me to publish their manuscripts. I have been helped by my pupil Mr. Jyotirmaya Datta, B.A., in the compilation of the General Index.

I am grateful to Dr. C. Otto Blagden, M.A., D.LITT., formerly Dean of the School of Oriental Studies, London University, for kindly writing a Foreword to this volume.

J. B. C.

CITY COLLEGE,

CALCUTTA.

19th April, 1940.

CONTENTS

	Page or Pages
FOREWORD	1
PREFACE	2

Vol. III

DVĀRAKĀ-PATTALA

BY

BĪNABĀYĪ

Introduction

Date and personal history of Bīnabāyī	1—3
Summary of Dvārakā-pattala	4—8
Remarks	8—9

Text

Introductory verses	11—12
Chapter I: Tīrtha-yātrā-viveka	12—18
Chapter II: Praṇāmādi-viveka	19—20
Chapter III: Argha-snāna-viveka	21—27
Chapter IV: Pūjanādi-viveka	27—32
Concluding verses	32—33
Kavi-praśasti	33—34
<i>Translation</i> of select portions of Dvārakā-pattala	35—39
Description of the MS. of Dvārakā-pattala	41
Verse-index of Dvārakā-pattala	41—42

Vol. IV

GAÑGĀ-VĀKYĀVALĪ

BY

VIŚVĀSADEVĪ

Page or Pages

Introduction

Date and personal history of Viśvāsadevī	43
Summary of Gaṅgā-vākyāvalī	43—103
Remarks	103—106

Text

Introductory verses	107—108
Chapter I: Smaraṇa-prakaraṇa	108—110
Chapter II: Kirtana-prakaraṇa	110—111
Chapter III: Yatrā-prakaraṇa including a section entitled Yatrāyām kartvya-karma	112—122
Chapter IV: Śravaṇa-prakaraṇa	123
Chapter V: Gati-prakaraṇa	123—124
Chapter VI: Vikaṣaṇa-prakaraṇa	124—127
Chapter VII: Namaskāra-prakaraṇa	128
Chapter VIII: Sparsana-prakaraṇa	128—129
Chapter IX: Sarva-tīrtha-prāpti-śrāddha- prakaraṇa including Mundana	129—135
Chapters X-XI: Abhaya and Sarva-bandhu- pratikṛti-sthāpana-prakaraṇas	135; f.n.
Chapter XII: Kṣetra-prakaraṇa	135—137
Chapter XIII: Avagāhana-prakarana	137—138
Chapter XIV: Snāna-prakaraṇa	139

Including sections on:—

	Ācamana (143-147),	
	Snānāṅga-tarpaṇa (149-150),	
	Snāna-krama (150-153),	
	Gaṅgā-snāna-phala (153-156),	
	Śiva-nadī-snāna (156-157),	
	Puṇya-kāla-snāna (158-159),	
	Māgha-saptamī-snāna (159-160),	
	Nandādi-snāna (160-162),	
	Yugādyā-snāna (162-163),	
	Manvādi-snāna (163-164),	
	Dina-kṣaya-snāna (164),	
	Nakṣatra-snāna (164-166),	
	Yoga-snāna (166-169),	
	Daśaharā-snāna (169-170),	
	Samkrānti-snāna (170-172),	
	Māsa-snāna (172-173),	
	Māgha-phālguna-snāna (173-176),	
	Grahaṇa-snāna (176-178),	
	Madhyāhna-snāna (178),	
	Vāruṇyādi-snāna (179),	
	Mahājyaiṣṭhī-snāna (180-182),	
	Śiva-sannihita-Gaṅgā-snāna and Paścima-vāhinī-Gaṅgā-snāna 182	
Chapter XV:	Tarpaṇa-prakaraṇa	183—192
Chapter XVI:	Mṛttikā-prakaraṇa	192
Chapter XVII:	Japa-prakaraṇa	192—195
Chapter XVIII:	Miscellaneous: Dāna	195—232
	Vrata	232—245
	Śrāddha	245—255

	Page or Pages
Chapter XIX : Piṇḍa-prakaraṇa	255—256
Chapter XX : Jala-prakaraṇa	256
Chapter XXI : Toya-pāna-prakaraṇa	257—258
Chapter XXII : Āśraya-prakaraṇa	258—261
Chapter XXIII : Prāyaścitta-prakaraṇa	261—266
Chapter XXIV : Kṛta-kṛtya-prakaraṇa	267
Chapter XXV : Mṛtyu-prakaraṇa	267—272
Chapter XXVI : Asthi-sthiti-prakaraṇa	272—274
Chapter XXVII : Gaṅgā-sāgara-saṃgama-snāna Prayāga-snāna	274—275 275—290
Prayāgāvacchinna-Gaṅgā-snāna	291
Māghādi-karaṇaka-sāmānya-tīrtha-snāna	291—297
Prakīrnaka-snāna	297
Pryāga-muṇḍana	298—304
Prayāga-marāṇa-prakaraṇa	304—310
Chapter XXVIII : Vighna-prakaraṇa	310
Chapter XXIX : Pratiṣiddha-prakaraṇa	311—314

Appendices of the Gaṅgā-vākyāvalī

	Page	
I. Further references, variant readings and notes	1—96	
II. Quotations in the Gaṅgā-vākyāvalī	97—101	
III. Description of the MSS. of the Gaṅgā-vākyāvalī	102—104	
IV. Some remarks on the authorship of the Gaṅgā-vākyāvalī	105—108	
V. The Royal Family of Mithilā	109—130	
1. Kāmeśvara.	2. Bhogiśvara.	3. Gaṇeśvara.
4. Kirtisimha.	5. Bhavasimha.	6. Devasimha.
7. Śivasimha.	8. Padmasimha.	9. VIŚVĀSADEVĪ.
10. Harisimha.	11. Nr̥simha.	12. Dhīrasimha.
13. Bhairavasimha.	14. Rāmabhadra.	15. Lakṣmidhara.
VI. Some well-known Smārtas who have quoted the Gaṅgā-vākyāvalī: Mitra Miśra, Raghunandana and Vācaspati Miśra,	131—136	

Indices of the Gaṅgā-vākyāvalī

I. Alphabetical Index of verses and Prose- passages quoted by Viśvāsadevī from Smṛtis, Purāṇas, etc.	1—26
II. Alphabetical Index of verses, etc. arranged under the names of the sources quoted by Viśvāsadevī	27—48
III. Alphabetical Index of the authors of works quoted by Viśvāsadevī in the Gaṅgā- vākyāvalī	49—51
IV. Subject-index of the works quoted in the Gaṅgā-vākyāvalī	52—53

	Page
V. Maxims quoted in the Gaṅgā-vākyāvalī	54
VI. Works quoted in the Gaṅgā-vākyāvalī: not extant, fragmentary or very rare	55

*Abbreviations, Bibliography, General Index and Additions
of the Dvārakā-pattala and the Gaṅgā-vākyāvalī*

Abbreviations

Bibliography

General Index

Additions

Corrections

Vol. III

PURĀNA

DVĀRAKĀ-PATTALA

BY

BĪNABĀYĪ

INTRODUCTION

BĪNABĀYĪ, AUTHORESS OF DVĀRAKĀ-PATTALA

We are publishing an hitherto unpublished work of Bīnabāyī called Dvārakā-pattala. This is her only work that is extant and it furnishes us with a fairly good account of the personal history of the authoress.

DATE OF BĪNABĀYĪ, etc.

It is stated at the beginning of the MS. that the work belongs to the Rāmānuja school.¹ Again the MS. is dated 1518.² So Bīnabāyī must have flourished after Rāmānuja (beginning of the 12th Century) and before 1518.

The authoress states that her father was king Maṇḍalika who flourished in the Yadu race and excelled all others in royal qualities.³ It is likely that this Maṇḍalika was one of the Cūḍāsama Maṇḍalika kings of Girnar, Kathiawar. Maṇḍalika I flourished at the beginning of the 11th Century⁴ and Rāmānuja was born

---

1 रामानुज-मतस्यायं ग्रन्थः ; cp. also श्यामं रामानुजं कान्तं...नमामि, etc

2 मंवत् १५७४ वर्षे भाद्रपद-शुक्ले १३ सोमे लिखितम् ।

3 See the beginning of the work Dvārakā-pattala.

4 C. Mabel Duff's Chronology of India, London, 1899, pp. 283-284 ; A. S. W. I , ii, 164 (given in appendix).

a few years later. So Maṇḍalika I cannot be Bīnabāyī's father. King Maṇḍalika, father of Bīnabāyī, is, probably, one of the other four Cūḍāsama Maṇḍalikas known to us.¹

Further we know from the same work that Bīnabāyī was the Chief Queen of Harasimha, son of Vīrasimha, grandson of king Pratāpa, a Vaiṣṇava by religion, who ruled in Pāṭalipura situated on the Ganges. The only information we get about him in the work is that he was a descendant of Cāhuvāna and under the circumstances it is difficult to identify him.

Thus it may be concluded that Bīnabāyī flourished probably at Girnar, Kathiawar, between the 12th and the end of the 15th Century A.D.

Though highly learned, Bīnabāyī displays admirable womanly modesty while speaking about herself and

¹ Maṇḍalika III, IV and V ruled at the beginning of the thirteenth, end of the fourteenth and middle of the fifteenth Century; Duff's Chronology of India, p. 284. For various inscriptions referring to the different rulers of the family and their lineage, see also Epi. Ind, vol. xx, p. 103, Inscription no. 751, (dated Vikrama 1473), no 805, p. 112, (Vikrama 1507 : Maṇḍalika III); no. 867 (Vikrama 1554 : Maṇḍalika III); no. 1719, p. 243 (undated : Maṇḍalika II); also no. 1865, p. 243 (undated). See also Rev. Lists of Ant. Rem. of the Bombay Presidency, p. 347.

The SMV. quotes a verse by one king Maṇḍalika (Mahipati Maṇḍalika), p. 64 of the appendix, G. O. S., vol. LXXXII.

There are two interesting MSS. called Maṇḍalika-nṛpa-carita about the Maṇḍalika kings in the Bombay branch of the Royal Asiatic Society (see Descriptive Catalogue of Sanskrit and Prakrit MSS. in the library of the Bombay Branch of R. Asiatic Society, compiled by H. D. Velankar, vol. II, Hindu Literature, pp. 339-340). But they contain no reference to our authoress Bīnabāyī.

disclaims of any great scholarship or genius on her own part. She is but, she points out, an humble student of scriptures, not an erudite scholar. Of course, this is disproved by the work itself which indubitably testifies to the deep erudition of the authoress and her great mastery over Scriptures, Smṛtis and Purāṇas. Binabāyī, further, declares herself an humble devotee of Kṛṣṇa to whose service she has dedicated her whole life and fortune. Her sole object in undertaking to summarise the Dvārakā-māhātmya, forming a part of the Prabhāsa-khaṇḍa of the Skanda-purāṇa, in the form of the present work Dvārakā-pattala, is, she points out, to render some religious service to humanity.

Binabāyī seems to have made extensive tours all over India. According to her own statement, she visited many holy places and practised extensive charity.¹

For all these reasons, she was held in high reverence by her subjects and by all those with whom she came in contact. She has been eulogised as the Kalpa-taru or the celestial wish-fulfilling tree, and as the Ganges,—purity and holiness incarnate.²

1 See the end of chapter I called तीर्थ-यात्रा-विवेक, “विहितानेक-सत्तीर्थ-यात्राऽतिपवित्रया”, etc., ; end of 2nd chap called प्रणामादि-विवेक, “कन्यया मरडलीकस्य हृष्ट-मंस्पृष्ट-तोर्धया”, etc. ; and also end of 3rd chap. called अर्ध-स्नान-विवेक, “विहितानेक-सत्तीर्थ-स्नानया बहुमानया”, etc.

2 Cp. the last three verses of the Dvārakā-pattala.

SUMMARY OF DVĀRAKĀ-PATTALA

The work is divided into four chapters. At the beginning of the work, as we have seen, the authoress gives us some personal informations. The first chapter begins with quotations from the Skanda-purāṇa showing the importance of the holy place Dvārakā and deals with the acquirement of religious merit by the pilgrim who visits Dvārakā or by his helpers. In this connection it is stated that the pilgrim acquires at his every step towards Dvārakā from home the same religious merit as accrues from the performance of the horse-sacrifice. The helpers too acquire various sorts of religious merit. Thus one inducing some other person to go on pilgrimage to Dvārakā goes to the realm of Viṣṇu. One speaking sweetly to such a pilgrim acquires the merit of playing at Nandana. One offering a conveyance to a tired pilgrim on his way to Dvārakā goes to Heaven in an aeroplane with swans. One supplying food to a hungry pilgrim on his way to Dvārakā acquires the merit of satisfying the manes with food and drink for ever, and so on.

The 2nd chapter deals with the ritualistic directions in connection with bowing down to various deities, etc., while paying visit to them at Dvārakā. On reaching Dvārakā one pays homage to Ganeśa, then to Balarāma and Kṛṣṇa in succession. After that he visits the river Gomati. On the eighth, ninth or fourteenth day of the moon he visits Rukmini with the object of getting

all desired objects. Then he visits Cakratirtha, the Dvārakā-Gaṅgā, and Śaṅkhoddhāra, finally he bathes in the Gomati with the object of getting rid of all sins committed during the previous births.

The third chapter is concerned with the offerings of rice, dūrvā grass, flowers, water, etc., (technically known as argha), and baths at various shrines. The appropriate formulae to be uttered and the ritualistic directions to be observed while offering or bathing are given here.

On reaching the Gomati the pilgrim prostrates himself straight on the shore. He then washes his hands and feet and takes hold of kuśa grass, touches the auspicious objects mixed with unhusked barley-corns and with his face towards the east he makes the offering along with the utterance of the appropriate formulas. In the Cakratirtha, he makes an offering of the five auspicious things, mixed with flowers, unhusked rice and sandal paste with his face towards it, uttering the prescribed formula. He pays homage to Varuṇa and the Gomati with one half of the materials mixed up. The offerings to Viṣṇu should consist of fruits, flowers, unhusked barley-corns and sandal paste. The pilgrim makes an offering to Gaṅgābdhi as well, as prescribed.

Next the pilgrim bathes in the Gomati with the object of getting Hari. He walks down to naval-deep water, makes a circle of four cubits, invokes the Ganges with the prescribed mantras, takes some water in his

folded palms, purifies it by mantras and sprinkles it on his head four, five or seven times. Then taking some mud in his hand, he similarly purifies it, rubs the same on his forehead thrice and plunges into water three times. After that he sips water twice, comes back to the shore and pays homage to Yaksman with a view to atoning for the sin committed by him in defiling the water. Now he dresses himself, washes his knees, hands and feet three times with mud and water, sips the water thrice and seats himself for making offerings to the deities. Then he announces the various sorts of religious merits he wants to acquire by bathing in the Gomati.

The resolves (*samkalpas*) uttered by the pilgrim during the bath at the confluence of the Gomati and the sea are very interesting, as they furnish a list of the religious merits he wishes to acquire and as he prays here for the salvation of not only himself but also of his kith and kin by birth or matrimonial sources as well as of friends of any description. One is enjoined to make these resolves on the sixth day of the moon called Kapilā or the 12th lunar day. The resolves to be made during bath at the Cakratirtha, Rukmini lake, Maya tank, Gopikā tank, Varadāna and Saṅkhoddhāra are also prescribed here in a neat and clear-cut way.

At the end of the chapter the pilgrim is instructed how to offer oblations of water (*tarpana*) at the Gomati, and at the Nṛga well after bath.

The fourth chapter deals with the worship of Kṛṣṇa. The pilgrim is enjoined to worship Kṛṣṇa with saffron mixed with camphor, musk, sandal and aloe, along with incense burning. Then the deity is presented with lights, Naivedya, and betel. The devotee then goes round the image of Kṛṣṇa and prostrates himself straight. He puts on the garland of Tulasi beads and wood with the prescribed mantras.

Then the authoress gives ritualistic directions for making various gifts. Here she does not follow the Skanda-purāṇa but refers to other Purāṇas. She describes the procedure of worship etc., while making gifts of a cow, a bull, a bull with diamond, an ox, and a horse. She lays special stress on the gifts of diamond; in giving directions for this, she follows Śiva-purāṇa as well as Viṣṇu-dharma-purāṇa. Then she prescribed the regulations for the gift of silver, jewels, paddy, cotton garments and for the offer of food to mendicants.

After this, the authoress speaks of the śrāddha to be performed in the Gomati as well as at the confluence of the Gomati and the sea.

Finally, she dwells on the procedure of Viṣṇu's worship, how to bathe Him, to offer Him ordinary garments, incensed garments, ornaments, etc. Here the book ends. But we have three more verses eulogising the authoress which do not seem to be the composition of Binabāyi herself, as the modesty displayed by her at the beginning and other parts of the work goes ill with any

self-eulogy at the end. These verses seem, rather, to be a homage of the scribe to the laudable qualities of the Queen.

The work though professedly¹ based on the Rāmānuja school of the Vedānta, contains no reference to any of the philosophical doctrines of the school. It is purely ritualistic and probably tries to develop the ritualistic and practical side of the school by laying down rules for various devotional ceremonies.

The authoress has, no doubt, written the work on the basis of the Dvārakā-māhātmya, but her originality lies in the fact that the ritualistic development of the work and the modes and procedures enunciated are characteristically her own. As a matter of fact, the arrangement of the whole work is her own. She has quoted at places the Dvārakā-māhātmya verbatim, but in the choice of the Mantras she has displayed much cleverness. Also the ritualistic resolves (Samkalpa-vākyas) and the procedures of worship, etc., appear to be the productions of an eminent ritualistic authority. The work is very short; nevertheless, it contains in a nutshell all the essential informations given in the Dvārakā-māhātmya. Being a ritualistic work, it naturally omits legends related in the Dvārakā-māhātmya. At times, the authoress has brought in materials from other Purāṇas which much enhance the value of her

---

1 1st. verse and “रामानुज-मतस्यायं ग्रन्थः ।”

own work. The diction of Bīnabāyī is simple and graceful and the few verses at the beginning and the end of the work amply testify to her great poetic genius.

In religion, Indian women have always a prominent place. Their opinions are of great weight and have been quoted by eminent authorities.¹ Specially they have always been accepted as supreme authorities in the sphere of customary rites (*ācāras*).² It is a matter of great social and religious importance that a woman should write a ritualistic work the procedure, directions, formulas, etc., of which are to be followed during religious observances.

The laws laid down by the authoress in the work are all clear, precise and forceful. Nowhere has she betrayed any want of self-confidence or given way to hesitation and oscillation. Thus a clear grasp of the subject coupled with a perfect mastery over the language has made her work a valuable contribution to the ritualistic literature of India. The work is a specimen which shows that an Indian lady may rule in religious as well as secular matters.

1 E. g. the Aitareya (v. 29) and Kauśitaki (II. 9) quote the authoritative opinions of a venerable learned maiden (Kumāri Gandharva-*grhītā*) that the Agnihotra Ritual which was once performed on both days is now to be performed on alternate days only.

2 E. g. ApGs., 2.15 ; here he recommends that the ceremonies that are required by custom should be learnt from women ; cp. Ap-Dhs., II. 6. 15. 9, II. 11. 29. 11-12 ; AśvGs., 1. 14. 8; etc.

BINABAYI

द्वारका-पत्तलम् ।

रामानुज-मतस्यायं ग्रन्थः ।

श्यामं रामानुजं कान्तं कृतान्तं देव-विद्विषाम् ।
नमामि ब्रह्मा गोपाल-वेषं प्रत्यूह-शान्तये ॥ १ ॥
आसीद् याइव-वंशजः परिलसत्-कीर्तिः प्रतापोन्नतो
मानी मण्डलिकाभिधः क्षिति-पतिः सद्वर्म-विद्याश्रयः ।
आसीन्निर्जित^१-वीर-वैरि-निचयस्त्यागार्थ-कोशोद्यमो
योऽर्थ-प्रार्थितदः कलाविह युगेऽगण्यैर्गुणैरन्वितः^२ ॥ २ ॥
तस्य कन्या वदान्यासीद् बीनबायीति विश्रुता ।
हरसिंह-महीपस्य वलभा पुण्य-वलभा ॥ ३ ॥
अष्टादश पुराणानि श्रुतान्येकाप्र-चेतसा ।
यया श्रुताः स-श्रुतयः स्मृतयः सकलाः शुभाः ॥ ४ ॥
यस्या वित्तं द्विजार्थं कर-कमल-युगं विष्णु-पूजादि-सार्थं
चित्तं ध्यानैर्मुरारेः श्रवण-युगमभूतत्-कथा-वर्णनेन ।
स्तुत्यं स्तुत्ये च नेत्रे प्रतिदिनमघट्टदूप-संदर्शनेन
स्तुत्या स्तोत्र-प्रपाठैरजनि रसनिकाऽगण्य-पुण्योदयायाः^३ ॥ ५ ॥

1. Repetition of आसीत् unnecessary.

2. Metre शार्दूल-विक्रीडित ।

3. Metre स्त्रग्धरा ।

यया^१ विरच्यते नृणामुपकृत्यै महोदयम् ।
द्वारका-पत्तलं बीनबाय्या पाप-प्रणाशनम् ॥ ६ ॥

[CHAPTER I]

[तीर्थ-यात्रा-विवेकः]

स्कन्द-पुराणीय-द्वारका-माहात्म्ये ।

“प्रह्लाद उवाच^२

एवं संपूजितस्तेन हरिणा ब्राह्मणोत्तमः ।
उवाच परिसंतुष्टो वरं ब्रह्मीति केशवम् ॥ १ ॥

1. तथा ?

2. Once there was a great menacing chaos in the world, when the sages and gods approached Brahmā for help. He advised them to approach Prahlāda who could tell them about the whereabouts of Viṣṇu in this present age of vice. They accordingly went to Prahlāda who told them that the abode of Viṣṇu was at Dvārakā where the Gomatī joined the sea. Asked by the sages and gods why it was so, Prahlāda said that Durvāsas once had come to Dvārakā as a pilgrim. Kṛṣṇa with his wife Rukmiṇī paid him a visit and requested him to accompany them to their palace. Durvāsas agreed but made a condition that the chariot carrying him was to be drawn by the couple themselves, and not by horses. Kṛṣṇa and Rukmiṇī had not gone far when the latter felt thirsty and asked Kṛṣṇa for water. He at once caused the Ganges to flow near by. Rukmiṇī quenched her thirst but unexpectedly became subject to a curse of Durvāsas. The sage said that because she did not take his permission beforehand for drinking water, she would be separated from Kṛṣṇa. It was a bolt from the blue for Rukmiṇī and she began to bewail piteously. Consoling her, her husband said that He would visit her twice a day and people desiring

कृष्ण उवाच

यदि तुष्टोऽसि भगवन् यदि देयो वरो मम ।
स्थातव्यमत्र भवता न त्यक्तव्यं कदाचन ॥ २ ॥

दुर्वासा उवाच

यदि तिष्ठाम्यहं कृष्ण तथा त्वमपि केशव ।
तिष्ठस्व पोडश-कलो नित्यं मढुचनेन हि ॥ ३ ॥

कृष्ण उवाच

ये पश्यन्ति च भक्तास्त्वां^१ मां चापि द्विज-सत्तम ।
किं ददासि च तेषां त्वं भाविनां भगवन् वद^२ ॥ ४ ॥

दुर्वासा उवाच

यः स्नात्वा सङ्गमे कृष्ण गोमत्याः सागरस्य च ।
त्वां मामभ्यच्य च नरः सर्व-पापैः प्रमुच्यते^३ ॥ ५ ॥

to have a look of Him would see her as well, as otherwise they would acquire only half of the religious merit. Nārada and the Sea also came forward to console her. Finally it so happened that Durvāsas himself became penitent for his conduct and prayed to Kṛṣṇa to be reunited with Rukmiṇī. The latter, however, declined and assigned reasons for doing so. Durvāsas was, nevertheless, pleased and requested Kṛṣṇa to ask from him for any boon. Then began the discourse between Durvāsas and Kṛṣṇa which our authoress Binabāyī has quoted here. Vide chaps. I-3 of the DvārM., Prabhāsa-khaṇḍa, SkanP. For the discourse, vide chap. IV., pp. 5270ff., I. ff., vol. 7 of P. T.'s edition.

1. भक्त्या त्वां in the printed (above) ed.
2. किं दास्यसि फलं तेषां भाविनां भगवन् वद ; op. cit.
3. त्वां मां समर्चति नरः सर्व-पापैः स मुच्यते ; op. cit.

कृष्ण उवाच¹

यो नरः पूजयित्वा त्वां पूजयिष्यति मामिह ।
 तस्य मुक्तिं प्रदास्यामि यः सुरैरपि दुर्लभाम्² (?) ॥ ६ ॥
 परस्परं वरौ दत्त्वा तस्मिन् स्थाने ह्यतिष्ठथ [ह्यतिष्ठताम्] ।
 वर-दानेति यत् प्रोक्तं तज्ज्ञानं सर्व-कामदम्³ ॥ ७ ॥
 तदा⁴ प्रभृति दैत्येन्द्र(?)द्वारकां हरिरीश्वरः⁵ ।
 दुर्वाससो गिरा बद्धो न जहाति कदाचन ॥ ८ ॥
 यत्र त्रैविकमी मूर्तिर्वहते यत्र गोमती ।
 नरा मुक्तिं प्रयास्यन्ति चक्र-तीर्थेन संगताः ॥ ९ ॥
 कलेवरं परित्यक्तं प्रभासे हरिणा तथा⁶ ।
 कलाभिः सहितं तेजस्तस्यां मूर्तौ निवेशितम् ॥ १० ॥
 तस्मात् कलि-युगे विग्रा नान्यत्र प्राप्यते हरिः ।
 यदि कार्यं हि कृष्णेन तत्र गच्छत मा चिरम् ॥ ११ ॥

1. An additional verse is found before this one, viz.,

तथान्यच्छृणु कृष्णात् स्नात्वा दास्यति यद्भनम् etc., op. cit.

2. या सुरैरपि दुर्लभा ; op. cit.

3. प्रह्लाद उवाच

परस्परं वरौ दत्त्वा कृष्ण-दुर्वाससां मुदा ।
 ततः प्रभृति विप्रेन्द्रास्तस्मिन् स्थाने ह्यतिष्ठताम् ।
 वर-दानमिति प्रोक्तं तत्तीर्थं सर्व-कामदम् ॥

Op. cit.

4. An additional verse is found here in the above edition. विष्णु-दुर्वाससोर्यत, etc.
5. तदा प्रभृति विप्रेन्द्रास्तिष्ठते द्वारकां [sic] हरिः ; op. cit.
6. यदा ; op. cit.

ऋषय ऊचुः

साधु भागवत-श्रेष्ठ साधु-मार्ग-प्रदर्शक ।
 तत्त्वया सुपरिज्ञातं यन्न जानाति कश्चन^१ ॥ १२ ॥
 किं फलं गमने तस्यां किं फलं कृष्ण-दर्शने ।
 कानि तीर्थानि तत्रैव के देवास्तद् वदस्य नः ॥ १३ ॥
 कस्मिन् मासे तिथौ कस्यां कस्मिन् पर्वणि मानवैः ।
 गन्तव्यं कानि देयानि दानानि^२ दनुजर्पभ ॥ १४ ॥
 इति पृष्टस्तदा तैस्तु महा-भागवतोऽसुरः ।
 कथयामास विप्रेभ्यो भगवद्वक्ति-संयुतः ॥ १५ ॥

प्रह्लाद उवाच

भो भूमि-देवाः शृणुते परं गुह्यं सनातनम् ।
 यन्न कस्य समाख्यातं^३ तद्वदामि सुविस्तरात् ॥ १६ ॥
 यदा मर्ति च कुरुते द्वारका-गमनं प्रति ।
 तदा नरक-निर्मुक्ता गायन्ति पितरो दिवि ॥ १७ ॥
 यावत् पदानि कृष्णस्य मार्गं गच्छन्ति मानवैः ।
 पदे पदेऽश्वमेधस्य यज्ञस्य लभते फलम् ॥ १८ ॥
 यात्रार्थं कृष्ण-देवस्य^४ यः प्रेरयति चापरान् ।
 मानवान्नान् सन्देहो लभते वैष्णवं पदम् ॥ १९ ॥
 द्वारकां गच्छमानस्य यो ददाति प्रतिश्रयम् ।
 तथैव मधुरां वाचं नन्दने क्रीडते हि सः ॥ २० ॥

1. यत्त्वया हि परिज्ञातं तन्न जानाति कश्चन ; op. cit.
2. दानादि ; op. cit.
3. यत् कस्यचिन्न चाख्यातं ; op. cit.
4. देव-देवस्य ; op. cit.

अध्वनि श्रान्त-देहस्य वाहनं यः प्रयच्छति ।
 हंस-युक्तेन स नरो विमानेन दिवं ब्रजेत् ॥ २१ ॥

यात्रायां गच्छमानस्य मध्याह्ने क्षुधितस्य च ।
 अन्नं ददाति यो भक्तश्च शृणु यह्नभते फलम्^१ ॥ २२ ॥

गया-श्राद्धेन यत् पुण्यं लभते मानवो भुवि ।
 अन्न-दानेन तत् पुण्यं पितृणां तृप्तिरक्षया ॥ २३ ॥

उपानहौ तु यो दद्याद् द्वारकोपरि^२ गच्छताम् ।
 कृष्ण-प्रसादात् स नरो गज-स्कन्धेन गच्छति ॥ २४ ॥

विश्वमाचरते यस्तु द्वारकोपरि^३ गच्छताम् ।
 नरके मैज्जते [sic] मूढः कल्प-मात्रं तु रौरवे^४ ॥ २५ ॥

मार्गं स्थितस्य पानार्थे^५ प्रयच्छति कमण्डलुम् ।
 प्रपा-दान-सहस्रस्य फलमाप्नोति मानवः ॥ २६ ॥

यात्रार्थं गच्छमानस्य पादाभ्यंगं ददाति यः ।
 पाद-प्रक्षालनं चापि^६ सर्वान् कामानवाप्नुयात् ॥ २७ ॥

कथां^७ शृणोति यो विष्णोर्गीतं वा गच्छतः^८ पथि ।
 दानं ददाति मनुज^९स्तस्माद् धन्यतरो न हि ॥ २८ ॥

1. शृणु तस्याप यद्भवेत् ; op. cit.

2. द्वारकां प्रति ; op. cit.

3. द्वारकां प्रति ; op. cit.

4. For a fine description of the रौरव, see MārkP., chap. पिता-पुत्र-संवाद, रौरवे कूट-साक्षी तु, etc.

5. मार्ग-स्थितस्य यो धन्यः ; op. cit.

6. चैव ; op. cit.

7. गाथां ; op. cit.

8. गीतञ्च गायतः पथि ; op. cit.

9. विष्णेन्द्रा ; op. cit.

कैलास-शिखराकारं श्वेताध्रमिव निर्मलम् ।
 प्रासादं देव-देवस्य¹ यः पश्यति नरोत्तमः ॥ २६ ॥
 दूराद्वे ममयं हृष्टा कलसं ध्वज-संकुलम्² ।
 वाहनं संपरित्यज्य लुठते धरणी-तले³ ॥ ३० ॥
 पञ्च-शूना⁴-कृतं पापं तथा मार्ग⁵-कृतञ्च यत् ।
 कृमि-कीट-पतङ्गाद्व निहताः पथि गच्छताम्⁶ ॥ ३१ ॥
 परान्नं पर-पानीयमस्पर्शनमसंगमम्⁷ ।
 तत् सर्वं नाशमाप्नोति भगवत्-केतु-दर्शनात् ॥ ३२ ॥
 पठेन्नाम-सहस्रन्तु⁸ ।
 धवै⁹ वृतः ।
 तत्रामृतान्¹⁰ समाहूय ब्राह्मणान् मन्त्र-कोविदान् ॥ ४२ ॥
 हविर्द्रव्यं समानीय तीर्थं गच्छेत्ततः परम्¹¹ ।”

1. कृष्ण-देवस्य ; op. cit.

2. ध्वज-संयुतम् : op. cit.

3. धरणीं गतः ; op. cit.

4. सूना ? ; op. cit. The five things are : the fire place, slab for grinding condiments, broom, pestle and mortar, and water-pot.

5. तथाऽधर्म ; op. cit.

6. गच्छता ; op. cit.

7. अस्पृश्य-स्पर्श-संगमम् ; op. cit.

8. This is the beginning of v. 35 in the above ed. MS. defective ; 10 verses left out, though the pagination is in order. Cp. the above ed. for a complete account, pp. 5372ff.

9. Vide last verse (v. 110, p. 5276) ; op. cit. ;—विश्रम्य च मुहूर्तार्धं सुहद्दिर्वान्धवैर्वृतः ।

10. तत्राश्रितान् ; op. cit.

11. पूजा-द्रव्यं समानीय ततस्तीर्थं ब्रजेद् बुधः ; op. cit. This is the last verse of the fourth chapter in the ed. of P. T.

तत्रादौ यात्रादि-वाक्यानि ।

प्रतिपदाश्व-मेध-यज्ञ-जन्य-फल-प्राप्ति-कामनया अद्य द्वारका-यात्रामहं करिष्ये । द्वारकायां कृष्ण-देवस्य यात्रार्थमपर-प्रेरणे वैष्णव-पद-प्राप्तिः फलम् ।¹ द्वारकां गच्छमानस्य प्रतिश्रय-दाने मधुर-वाणी-दाने च नन्दन-क्रीडनं फलम् । द्वारकाध्वनि शांत-देहस्य² वाहन-दाने हंस-युक्त-विमान-करणक-स्वर्ग-प्राप्तिः फलम् । द्वारकां गच्छमानस्य भूधितस्यान्न-दाने गया-श्राद्ध-जन्य-पुण्य-सम-पुण्य-प्राप्तिः पित्रक्षय-तृप्तिश्च फलम्³ । द्वारकां गच्छमानस्योपानह[sic]-दाने गज-स्कन्ध-करणक-गमन-फलम्⁴ । द्वारका-मार्ग-स्थितस्य कमण्डलु-दाने प्रपा-दान-सहस्र-फल-प्राप्तिः फलम् । द्वारकां गच्छमानस्य⁵ पादाभ्यंग-दाने पाद-प्रक्षालने च सर्व-काम-प्राप्तिः फलम् ।

विहितानेक-सत्तीर्थ-यात्रयाऽतिपवित्रया ।

हरसिंह-महादेव्या मण्डलीकस्य⁶ कन्यया ॥

द्वारका-पत्तले बीनबाट्या विरचिते शुभे ।

तोर्थ-यात्रा-विवेकोऽयं प्रथमः सम्मतः सताम् ॥

1. Cp. op. cit., p. 5271, chap. 4, v 20ff.

2. श्रांत-देहस्य ?

3. Cp. op. cit., p. 5272, chap. 4, v. 26.

4. Cp. op. cit., v. 28-29.

5. “गच्छमानस्य” is grammatically incorrect.

6. The MS. gives the name both as Maṇḍalika and Mandalika.

[CHAPTER II]

[प्रणामादि-विवेकः]

अथ प्रणामादि-वाक्यानि ।

अधौत-पाद-कर्तृक-गणेश्वर-प्रणामे ।

सर्व-विघ्न-विनाश-कामनया गणेश्वरमहं नमस्करिष्ये । इति गणेश्वरं
नमस्कुर्यात् । ततो बलभद्रं नत्वा कृष्णं प्रणमेत् ।

कृष्ण-दर्शने ।

अद्य बाल्य-कौमार-यौवन-कृत-पाप-नाश-कामनया द्वारकाधिकरण-कृष्ण-
दर्शनमहं करिष्ये¹ । अद्य जन्म-सहस्रावच्छिन्न-कर्म²-मनोवाक्यमुपार्जित³ -
पाप-नाश-कामनया कृष्ण-दर्शनमहं⁴ करिष्ये । इति संकल्प्य कृष्ण-मुखं
दृष्टा दुर्वासिसं महेशानं च नमस्कुर्यात्⁵ ।

द्वारकाधिकरणक-गोमती-दर्शने⁶ ।

अद्य मानस-वाचिक-कायिक-सर्व-पाप-विनिर्मुक्ति-कामनया गोमती-
दर्शनमहं करिष्ये । अद्य मुक्ति-प्राप्ति-कामनया गोमती-दर्शनमहं करिष्ये ।

रुद्रिमणी-दर्शने ।

अद्याष्टम्यां चतुर्दश्यां नवम्यां वा सर्व-काम-प्राप्ति-कामनया रुद्रिमणी-
दर्शनमहं करिष्ये ।

चक्र-तीर्थ-दर्शने⁷ ।

अद्य पाप-विनिर्मुक्ति-कामनया चक्र-तीर्थ-दर्शनमहं करिष्ये ।

1. Cp. op. cit., p. 5276, chap. 4, v 105.

2. काय ?

3. वाक्योपार्जित ?

4. Op. cit., v 106.

5. Op. cit., v 108.

6. Op. cit., chap. 5, vv. 1-30.

7. Op. cit., p. 5282, chap. 7.

गङ्गा-दर्शने ।

अत्राश्व-मेधायुत-याग-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामनया द्वारकाधि-
करणक-गङ्गा-दर्शनमहं करिष्ये ।

अथ शङ्खोद्धार-दर्शने ।

अद्य वेद-पारग-ब्राह्मण-सम्प्रदान-गौ-लक्ष्मी-दान-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-
कामनया शङ्खोद्धार-दर्शनमहं करिष्ये । अद्य ब्रह्म-हत्या-सहस्र-जन्य-पापा-

गम्या-गमन-जन्य-पाप-विनिर्मुक्ति-कामनया शङ्खोद्धार-दर्शनमहं करिष्ये ।

अद्य केदारोदक-पान-जन्य-फल-सम-फल-जाह्नवी-मरण-जन्य-फल-सम-फल-

गोमती-स्नान-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामनया शङ्खोद्धार-दर्शनमहं करिष्ये ।

अद्य रुद्र-तीर्थाधिकरणक-सहस्र-कन्या-दान-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-काम-
नया शङ्खोद्धार-दर्शनमहं करिष्ये ।

गोमती-नीर-संपर्के ।

अद्य जन्म-कोटि-शत-कृत-पाप-विलय-कामनया गोमती-नीर-संपर्कमहं
करिष्ये ।

कन्यया मण्डलीकस्य दृष्टि-संस्पृष्टि-तीर्थया ।

हरसिंह-महादेव्या बीनवाय्या विनिर्मिते ॥

द्वारका-पत्तले पुण्ये प्रणामादि-विवेककः ।

सताम्मतो द्वितीयोऽत्र सुकृति-प्रीति-वर्धनः ॥

[CHAPTER III.]

[अर्ध-स्नान-विवेकः]

अथ गोमत्यर्घ-मन्त्राः¹ ।

“गत्वा हि गोमती-तीरे प्रणमेद्दण्डवच्च ताम् ।
 प्रक्षाल्य पाणि पादौ² च तृप्ता³(?)तु करयोः कुशान् ॥
 गृहीत्वा तु फलं शुभमक्षतैश्च⁴ समन्वितम् ।
 प्राङ्मुखः संयतो⁵ भूत्वा दग्धाद्वर्धं विधानतः ॥
 ब्रह्म-लोक⁶-समायाते वशिष्ठ-तनये⁷ शुभे ।
 सर्व-पाप-विशुद्धयर्थं ददाम्यर्थं च⁸ गोमति ॥
 वशिष्ठ-दुहितदेवि शक्ति-ज्येष्ठे यशस्विनि⁹ ।
 त्रैलोक्य-वंदिते देवि पापं मे हर गोमति¹⁰ ॥”

1. Vide SkanP., Prabhāsa-khaṇḍa, DvārM., chap. 6, p. 5279, v v. 5-8., P.T.'s ed.

2. पाणी पादौ ?

3. कृत्वा op. cit.

4. शुभ्रम् ; op. cit.

5. प्रयतो ; op. cit.

6. ब्रह्म-लोकात् ; op. cit.

7. Because Vaśiṣṭha brought her down from Heaven, she is called his Daughter.

[हे वशिष्ठ !]

यस्मात्त्वया समानीता द्यस्मिन्लोके सरिद्वरा ।

तस्मात्तव सुतेत्येव रुग्यातिं लोके गमिष्यति ॥

Vide DvārM., chap. 5, v. 31, p. 5278.

8. तु ; op. cit.

9. वशिष्ठ-तनये देवि सुर-वन्दये यशस्विनि ; op. cit.

10. She is called Gomati, because she comes down from Heaven.

अथ चक्र-तीर्थस्यार्ध-मन्त्रः¹ ।

“नमो विष्णु-स्वरूपाय विष्णु-चक्राख्य विश्रुत² ।

गृहणार्थं मया दत्तं सर्वं काम-प्रदो भव ॥”

पञ्च-रत्न³-पुष्पाक्षत-चन्दन-सहितमर्घमनेन वक्ष्यमाण-मन्त्रेण समुद्राय संमुखो दद्यात् । वरुणं गोमतीं च नमस्कृत्य गोमती-सहित-समुद्रायार्थं दद्यात् ।

अर्ध-मन्त्रस्तु⁴ ।

“तीर्थराज नमस्तुभ्यं रत्नाकर महार्णव ।

गोमत्या सहित देव⁵ गृहणार्थं नमोऽस्तु ते ॥”

अथ विष्णवर्घः⁶ ।

“नमस्ते विश्व-रूपाय विष्णवे परमात्मने ।

अर्धं गृहण देवेश कूपेऽस्मिन्नृग-संज्ञिके” ॥⁷

गोः स्वर्गादागता यस्मादिदं स्थानं मती मता ।

तस्माद्द्वि गोमती नाम ख्यातिं लोके गमिष्यति ॥

Vide op. cit., chap. 5., v. 32, p. 5278.

1. Op. cit., chap. 7, p. 5283, v. 10.

2. ओं नमो विष्णु-रूपाय विष्णु-चक्राय ते नमः ; op. cit.

3. These five jewels or precious things are : Gold, diamond, sapphire, ruby and pearl ; or, gold, silver, coral pearl and Rāga-paṭṭa.

4. Vide SkanP., P.T.'s ed., p. 5284, v. 9, chap. 8.

5. गोमत्या सह गोविन्द, op. cit.

6. Op. cit., p. 5292, v. 60, chap. 10.

7. नृग-संज्ञिके, op. cit. Jaimini and Somaśarman quarrelled for the same cow called Hamsī, unknowingly offered to both of them at different times. As the king paid no attention to them, they cursed him that he would become a lizard. He however, got rid of the curse by the touch of Kṛṣṇa's hand in the well which is now famous as the well of Nṛga.

अनेन फल-पुष्पाक्षत-चन्दन-सहितोऽर्थो विष्णवे नृग-कूपे देयः ।
अथ गंगार्धः ।¹

“नमस्ते त्वां भोगवति² विष्णु-पाद-तलोद्धवे ।
गृहाणार्घ्यमिदं देवि गङ्गे त्वं हरिणा सह ॥”

अथ गोमत्यादि-स्नान-प्रयोगाः ।

अद्य हरि-पद-प्राप्ति-कामनया द्वारकायां गोमत्यां स्नानमहं करिष्ये इति
संकल्पं कृत्वा, नाभि-मात्रे जले गत्वा ‘नमो नारायणाये’ति चतुर्हस्तं मण्डलं
विधाय,

“ॐ विष्णोः पाद-प्रसूताऽसि वैष्णवी विष्णु-पूजिता ।
पाहि नस्त्वेनस्त्वस्मादाजन्म-मरणांतिकात् ॥
तिस्रः कोश्योऽर्द्ध-कोटी च तीर्थानां वायुरब्रवीत् ।
दिवि भुव्यन्तरिक्षे च तानि ते सन्ति जाहवि ॥
नन्दिनीत्येव ते नाम देवेषु नलिनीति च ।
वृंदा पृथ्वी च सुभगा विश्व-काया शिवा सिता ॥
विद्याधरी सुप्रसन्ना तथा लोक-प्रदायिनी ।
क्षेमा च जाहवी चैव शान्ता शान्ति-प्रदायिनी ॥”
“एतानि पुण्य-नामानि स्नान-काले प्रकीर्तयेत् ।
भवेत् सन्निहिता तत्र गङ्गा त्रि-पथ-गमिनी” ॥

एभिर्मन्त्रैर्गङ्गामावाह्य मूल-मन्त्रेण कर-सम्पुट-योजितं जलमभिमन्त्र्य
चतुः-कृत्वः पञ्च-कृत्वः सप्त-कृत्वो वा मूर्धि क्षिपेत् । ततो मृत्तिकामादाय,
“अश्व-क्रान्ते रथ-क्रान्ते विष्णु-क्रान्ते वसुन्धरे ।
मृत्तिके हर मे पापं यन्मया पूर्व-सञ्चितम् ॥

1. Op. cit., p. 5293, v. 5, chap. II.

2. भगवति , op. cit.

उद्धृताऽसि वराहेण कृष्णेन शत-वाहुना ।

नमस्ते सर्व-लोकानां प्रभवारणि सुब्रते¹ ॥”

इति पठित्वा ललाटे मृत्तिकां दत्त्वा त्रिमज्जजेत्, ततो द्विराचम्य तीरे आगत्य,

“यन्मया दूषितं जलं शरीरेण मलेन च ।

तस्य पापस्य शुद्धयर्थं यक्षमाणं तर्षयाम्यहम् ॥”

अनेन यक्षमणे जलाञ्जिलं दद्यात् । तत आर्द्धे वाससी त्यक्त्वा शुष्के वाससी परिधाय जंघे पादौ हस्तौ च मृदा जलेन च त्रिस्त्रिः प्रक्षालयाचम्यासनोपविष्टः कर्म कुर्यात् । अत्र कुरुक्षेत्राधिकरणक-राहु-प्रस्त-दिवाकर-कालीन-स्नान-दान-जन्य-पुण्य-सम-पुण्य-प्राप्ति-कामनया द्वारकायां गोमत्यां स्नानमहं करिष्ये । अत्र सिंह-स्थित-गुरु-कालीन-गीदावरी-स्नान-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामनया द्वारकायां गोमत्यां स्नानमहं करिष्ये ।

अद्य मातृ-भक्त-गति-सम-गति-याज्ञिक-गति-सम-गति-प्राप्ति-कामनया गोमत्यां स्नानमहं करिष्ये । अद्य विष्णु-पद-प्राप्ति-कामनया गोमत्यां स्नानमहं करिष्ये । अद्य ब्रह्म-स्व-हरण-जन्य-पाप-देव-स्व-हरण-जन्य-पाप-क्षय-कामनया गोमत्यां स्नानमहं करिष्ये । अद्य पितृ-कर्म-मुक्ति-पूर्वक-कायिक-वाचिक-मानस-सर्व-पाप-नाश-कामनया गोमत्यां स्नानमहं करिष्ये । अद्य पीताम्बर-गरुड-वाहन-वनमालि-दिव्य-गन्धानुलेपन-चतुर्वाहुत्व-भवन-तदुक्तर-विष्णु-लय-कामनया गोमत्यां स्नानमहं करिष्ये ।

1. Op. cit., chap. vi, p. 5280, vv. 10—11.

The lines run here as follows :—

अश्व-क्रान्ते रथ-क्रान्ते विष्णु-क्रान्ते वसुन्धरे ।

उद्धृताऽसि वराहेण कृष्णेन शत-वाहुना ॥

मृत्तिके हर मे पापं यन्मया पूर्व-सञ्चितम् ।

तवया हतेन पापेन पूतं मंवत्सरं भवेत् ॥

अथ गोमत्युदधि-सङ्घम-स्नाने¹ ।

अद्य सिन्धु-सागर-संगम-स्नान-जन्य-पुण्य-सम-पुण्य-प्राप्ति-कामनया गोमत्युदधि-सङ्घमे स्नानमहं करिष्ये । अद्य गङ्गा-सागर-स्नान-जन्य-पुण्य-सम-पुण्य-प्राप्ति-कामनया गोमत्युदधि-सङ्घमे स्नानमहं करिष्ये । अद्याशोक-निर्मल-लोक-प्राप्ति-कामनया वैधृतौ गोमत्युदधि-संगमे स्नानमहं करिष्ये । व्यतीपाते कुञ्जरच्छायायां कपिलारुयायां षष्ठ्यां द्वादशीषु चाप्येष एव सङ्कल्पः । विशेषस्तु वैधृताविति-पद-स्थाने सप्तस्यन्त-व्यतीपाताद्यन्यतम-पद-प्रयोगः । अद्य सर्व-तीर्थाभिषेचन-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामनया गोमत्युदधि-संगमे-स्नानमहं करिष्ये । अद्य तिर्यग्योनि-गत-कीटत्वागत-मुद्रलत्वागत-प्रेतत्वागत-पितृ-पक्षोद्भव-मातृ-कुलोद्भव-श्वशुर-पक्षोद्भवान्य-मित्र-बान्धव-मुक्ति-कामनया गोमत्युदधि-सङ्घमे स्नानमहं करिष्ये ।

अथ चक्र-तीर्थ-स्नाने² ।

अद्य मुक्ति-कामनया द्वारकायां चक्र-तीर्थं स्नानमहं करिष्ये । अद्य कायिक-वाचिक-मानस-सर्व-पाप-नाश-कामनया द्वारकायां चक्र-तीर्थं स्नान-महं करिष्ये । अद्य सप्तस्यग्यष्टाश्वमेध³-सहस्र-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामनया चक्र-तीर्थं स्नानमहं करिष्ये ।

अथ गङ्गा-स्नाने ।

अद्यामावास्यायां पौर्णमास्यां वा अशेष-दुःख-परिमुक्ति-कामनया द्वारकायां गङ्गायां स्नानमहं करिष्ये ।

1. For the traditional story of the Gomati following Vaśiṣṭha at the instance of Brahmā for the satisfaction of the latter's mind-born sons, see DvārM., Chap v., p. 5276-82.

2. The Cakratīrtha is situated near the confluence of the Gomati and the sea. Pilgrims visit here the stones marked with Viṣṇu's discus. Vide P. T.'s ed., chap. vii, v. 29 and also chap. viii, v. 65f.

3. इष्टा—

अथ रुक्मिणी-हृद-स्नाने¹ ।

अद्य सर्व-पाप-विनिर्मुक्तत्व-महा-भय-वर्जितत्व-सर्व-काम-युक्तत्व-भवन-पूर्वक-विष्णु-फल-प्राप्ति-कामनया रुक्मिणी-हृदे स्नानमहं करिष्ये । अद्य मुक्ति-कामनया रुक्मिणी-हृदे स्नानमहं करिष्ये ।

अथ मय-सरसि स्नाने² ।

अद्य गङ्गा-स्नान-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-पूर्वकाक्षय-विष्णु-लोक-प्राप्ति-कामनया मय-सरसि स्नानमहं करिष्ये ।

अथ गोपिका-सरसि स्नाने³ ।

अद्य ब्राह्मण-सम्प्रदानक-सोपस्कर-स-वत्स-वस्त्रालङ्घार-यमोक्त-दक्षिणो-पेत-गो-दान-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामनया गोपिका-सरसि स्नानमहं करिष्ये ।

वरदान-स्नाने ।

अद्य गो-सहस्र-दान-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामनया वरदाने स्नान-महं करिष्ये ।

शङ्खोद्धार-स्नाने ।

अद्य पुनर्जन्माभाव-कामनया शङ्खोद्धारे स्नानमहं करिष्ये । अद्य सर्व-तीर्थ-स्नान-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामनया शङ्खोद्धारे स्नानमहं करिष्ये ।

1. The tradition is that the lakes dug out by Sanaka and other mind-born sons of Brahmā for worshipping Viṣṇu together with Lakṣmī were formerly known as the lake of Lakṣmī and later on in the present Age became known as the Lake of Rukmiṇī ; op. cit., chap. IX, p. 5288.

2. Traditionally, this lake was dug by Maya. Here Uddhava arranged a meeting between Śrīkṛṣṇa and the Vraja damsels. Vide op. cit., chap. XIII, v. 5298.

3. See op. cit., chap. XIII, p. 5298f.

अथ गोमत्यां तर्पणे ।

अद्य गया-श्राद्ध-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामनया गोमत्यां देवादीनहं तर्पयिष्ये । अद्य कृत-तीर्थ-कोटी-सहस्र-श्राद्ध-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामनया गोमती-नीरेण तर्पणमहं करिष्ये ।

नृग-कूपे स्नान-पूर्वक-तर्पणे ।

अद्य विष्णु-लोक-गमन-कामनया नृग-कूपे स्नान-पूर्वक-पितृ-तर्पणमहं करिष्ये ।

विहितानेक-सत्तीर्थ-स्नानया बहु-मानया ।

द्वारका-पत्तले पुण्ये बीनबायया विनिर्मिते ॥

अर्ध-स्नान-विवेकोऽर्थं तृतीयः सम्मतः सताम् ।

स्नानोत्साह-प्रदः पुण्यो दुष्कृतौघ-विनाशनः ॥

[CHAPTER IV.]

[पूजनादि-विवेकः ।]

अथ कृष्ण-पूजायाम् ।

अद्य सर्व-ब्रह्म-विष्णु-भवादिक-पूजा-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामनया द्वारकायां कृष्ण-पूजनमहं करिष्ये । अद्य पितृ-सहित-विष्णु-भवनाधि-करणक-कल्पांत-वास-कामनया कर्षूर-कस्तूरिका-चन्दनागुरु-मिश्रित-कुम्भेन कृष्ण-पूजामहं करिष्ये ।

अथ विष्णवे धूप-दाने ।

अद्य-शिव-पद-प्राप्ति-कामनया कृष्णागुरुणा कृष्णमहं धूपयिष्ये ।

अथ दीप-दाने ।

अद्य सकल-पाप-क्षय-पूर्वक-ज्योतिष्मद्विमान-करणक-विष्णु-लोक-महि-
तत्त्व-कामनया विष्णवे दीपमहं दास्ये ।

अथ नैवेद्य-दाने ।

अद्य शाश्वत-पितृ-तृप्ति-कामनया कृष्णाप्रतो नैवेद्यमहं निवेदयिष्ये ।

अथ ताम्बूल-दाने ।

त्रिदैवत-पद-प्राप्ति-कामनया अद्य एतानि ताम्बूलानि स-कर्षूराणि स-
पूगीफलानि विष्णवेऽहं दास्ये ।

अथ कृष्ण-प्रदक्षिणे ।

अद्याश्वमेधायुत-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामनया विष्णोः प्रदक्षिणमहं
करिष्ये । दण्ड-प्रणामे तदेव फलम् ।

अथ कृष्णाप्रे पुस्तक-वाचने ।

अद्य प्रत्यक्षर-कपिला-शत-दान-जन्य-पुण्य-सम-पुण्य-प्राप्ति-कामनया
कृष्णाप्रतः पुस्तक-वाचनमहं करिष्ये ।

अथ कृष्णोत्तीर्ण-तुलसी-दल-माला-धारणे ।

अद्य प्रतिपदाश्वमेध-यज्ञ-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामनया कृष्णोत्तीर्ण-
तुलसी-दल-माला-धारणमहं करिष्ये ।

तुलसी-काष्ठ-माला-धारणे ।

अद्य प्रत्यहं द्वारकोद्भव-फल-प्राप्ति-कामनया तुलसी-काष्ठ-माला-धारण-
महं करिष्ये ।

अथ केशव-निवेदित-तुलसी-काष्ठ-माला-धारणे ।

अद्य पातकाभाव-कामनया केशव-निवेदित-तुलसी-काष्ठ-माला-धारणमहं
करिष्ये ।

पुराणान्तरानुसारेण कियन्ति दान-वाक्यान्यपि लिख्यन्ते ।
स्वरूप-धेनु-दाने पूजादि ।

अद्यैतद्रूतस-सहित-धेनु-रोम-[सम]संख्य-वत्‌सरावच्छिन्न-ब्रह्मान्तिक-वास-कामनया इमां गां रूप्य-खुरां हेम-शृंगीं स-वत्‌सामरोगिणीं वस्त्र-संयुतां सुशीलां पर्यस्तिनीं तरुणीं ताम्र-पृष्ठां कांस्योपदोहां रुद्र-देवतां यथा-नाम-गोत्राय ब्राह्मणाय अहं सम्प्रददे । ततो दक्षिणा ।

अथ गो-दाने पूजादि ।

अद्य श्रीमन्महेश्वर-पुर-गमन-पूर्वक-यथा-सुख-कृष्ण-सन्निधि-वास-चतुर्दश-संख्य-वर्ष-सहस्रावच्छिन्न-कल्प-युग-सहस्राधिक-माहेश्वर-पुर-विहरण-श्रेष्ठ-कुल-जन्म-परम-पद-प्राप्ति-कामनया इमां गां रुद्र-देवतां यथा-नाम-गोत्राय ब्राह्मणाय अहं ददे । । ततो दक्षिणा ।

गो-हिरण्य-दाने पूजादि ।

अद्य सर्व-पाप-क्षय-कामनया स्वर्ग-कामनया वा सूर्य-लोक-महितत्व-कामनया वा इमां गां रुद्र-देवतां यथा-नाम-गोत्राय ब्राह्मणाय अहं ददे ।

गो-हिरण्य-दाने पूजादि ।

अद्य निरहङ्कार-संज्ञक-स्वर्ग-प्राप्ति-कामनया इमे हिरण्य-गावौ यथा-नाम-गोत्राय ब्राह्मणाय अहं ददे । ततो दक्षिणा ।

वृषभ-दाने पूजादि ।

अद्य संसार-परित्राण-सप्त-जन्मावच्छिन्न-वाङ्मनः-कर्म-कायिक-पाप-क्षय-वृषभ--तेजोदीप्यमान-गन्धर्वाप्यसरः--समाकीर्ण-नृत्य-गीत-समाकुल-दिव्य-यान-करणक-स्वर्ग-लोकाधिगमन-यावदेतद्-वृषभ-रोम-सम-संख्य-वर्षावच्छिन्न-स्वर्ग-प्राप्ति-तदुत्तर-पृथिवी-राज्य-तात्-कालिक-सर्व-याज्ञिकत्व-महा-तेजस्कत्व-कामनया हल-गो-निवहन-क्षमं वृषभाकृतिं सुपुष्टं सुशीलं सर्व-दोष-विवर्जितं शुभ-लक्षणोपेतं सुवर्ण-शृङ्गं रूप्य-खुरं वर-वस्त्रावृतमलङ्घतं पट्ट-वस्त्र-संभूषित-

पुच्छमसुं वर-वृषभं रुद्र-दैवतम् अमुक-गोत्राय ब्राह्मणाय अहं ददे । ततो दक्षिणा ।

वृषभ-पूजा-प्रार्थना-मन्त्रः ।

“धर्मस्त्वं वृष-रूपेण जगदानन्द-कारकः ।
अष्ट-मूर्तेरधिष्ठानं त्राहि मां दुष्कृताद् भुवि” ।
‘प्रीयतां धर्मराजो मे’ इति वदेत् ॥

अथाश्व-दाने पूजादि ।

अद्य दश-युगावच्छिन्न-शक्र-लोकाधिकरणक-वास-कामनया अमुं कंस-संभृतमश्वं यम-दैवतं यथा-नाम-गोत्राय ब्राह्मणाय अहं ददे । ततो दक्षिणा ।

शिव-पुराणीय-हिरण्य-दाने पूजादि ।

अद्य मातृक-पैतृक-यावज्जीवोत्पन्न-पाप-क्षय-दारिद्र्यादर्शन-प्रवाल-वैदूर्य-लङ्घतत्व--बहु-गन्धर्व--बहूप्सरः-संस्तूयमान--सूर्य--लोक--गमन-कामनया इदं हिरण्यमग्नि-दैवतं यथा-नाम-गोत्राय ब्राह्मणाय अहं ददे । ततो दक्षिणा ।

विष्णुधर्मोक्त-हिरण्य-दाने पूजादि ।

अद्य स्वर्ग-लोकाधिकरणक-बहु-विधेष्ट-कामोपभोग-चन्द्र-भास्कर-विराज-मानाप्सरोगण-पूर्ण-हंस-युक्त-विमान-गमन-कामनया इदं हिरण्यमग्नि-दैवतं यथा-नाम-गोत्राय ब्राह्मणाय अहं ददे । ततो दक्षिणा ।

अयं च दान-मन्त्रः—

“हिरण्यगर्भ-गर्भस्त्वं हेम बीजं विभावसोः ।
अनन्त-पुण्य-फलदमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥”

अथ रजत-दाने पूजादि ।

अद्य भैरव-मार्ग-प्रापकाशेष-पाप-क्षय-कामनया इदं रजतं चन्द्र-दैवतम् अमुक-गोत्राय ब्राह्मणाय अहं ददे । ततो दक्षिणा ।

अथ बहु-रत्न-दाने पूजादि

अद्य सुचिर-काल-रत्न-दान-फलकोपभोग-पूर्वक-भूतल-राज्य-प्राप्ति-कामनया एतानि बहु-रत्नानि विष्णु-देवतानि यथा-नाम-गोत्राय ब्राह्मणाय अहं ददे । ततो दक्षिणा ।

अथ धान्य-दाने पूजादि ।

अद्य सोम-समन्वितत्व-सोम-लोकोपभोग-तदुत्तर-मत्य-लोकीय-सर्व-रत्नोपेत-दृष्टि-भोग-प्राप्ति-कामनया एतानि धान्योपधि-फलानि प्रजापति-देवतानि यथा-नाम-गोत्राय ब्राह्मणाय अहं ददे । दक्षिणा ।

कार्पासिक-वस्त्र-दाने पूजादि ।

अद्य स्वर्ग-लोकाधिकरणक-महितत्व-कामनया इदं कार्पासिक-वस्त्र बृहस्पति-देवतं यथा-नाम-गोत्राय ब्राह्मणायेत्यादि । दक्षिणा ।

अथ यति-संप्रदानक-भोजन-दाने ।

यति-भोजन-दाने प्रतिसिक्थं युग-संख्या पितृ-त्रि (तृ?)प्तिः । सन्त्यासि-सम्प्रदान-कौपीनाच्छादन-पादुका-कमण्डलु-दाने सप्त-कल्पं विष्णु-पद-प्राप्तिः ।

अथ श्राद्ध-प्रयोगाः ।

अद्य हय-मेध-यज्ञ-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामनया द्वारकाधिकरणक-गोमत्यां श्राद्धमहं करिष्ये ।

अथ गोमत्युदधि-सङ्घम-श्राद्धे ।

अद्य प्रयागावच्छिन्न-गङ्गा-स्नान-जन्य-पुण्य-सम-पुण्य-प्राप्ति-कामनया द्वारकाधिकरणक-गोमत्यां श्राद्धमहं करिष्ये । अद्य गया-पिण्ड-दान-जन्य-पुण्य-सम-पुण्य-प्राप्ति-कामनया अमावस्यायां गोमत्युदधि-सङ्घमे श्राद्धमहं करिष्ये ।

अथ क्षीर-करणक-विष्णु-स्नाने ।

अद्य प्रतिबिन्दु-शताश्व-मेध-याग-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामनया क्षीरेण विष्णुमहं स्फुरयिष्ये ।

अथ यस्यां कस्यामप्येकादश्यां पञ्चामृत-विष्णु-स्नाने ।

अद्यैकादश्यां कुल-कोटी-समायुक्त-विष्णु-सायुज्य-प्राप्ति-कामनया पञ्चामृतेन जनार्दनमहं स्नपयिष्ये । अद्य कपिला-शत-दान-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामनया शङ्ख-स्थित-तोयेन कृष्णमहं स्नपयिष्ये ।

विष्णवे वस्त्र-दाने ।

अद्यैतद्वस्त्र-तंतु-सम-संख्य-वर्ष-सहस्रावच्छिन्न-विष्णु-लोक-महितत्व-कामनया विष्णवे इदं वस्त्रमहं ददे ।

विष्णवे-धूपित-वस्त्र-दाने ।

अद्यैतद्वस्त्र-तंतु-सम-संख्य-मन्त्रंतरावच्छिन्न-हरि-गृह-वास-कामनया इदं धूपित-वस्त्रं बृहस्पति-दैवतं माधवमहं परिधापयिष्ये ।

विष्णु-सम्प्रदानकालंकरण-दाने ।

अद्य सांग-स-रहस्य-वेद-पारग-ब्राह्मण-सम्प्रदानकालंकरण-दान-जन्य-फलानंत-फल-प्राप्ति-कामनया इदमलंकरणं भगवते विष्णवेऽहं ददे ।

कृत-पूजन-सहान-मानया श्रद्धया कृते ।

मण्डलीक-महीपस्य कन्यया वहु-मान्यया ॥ १ ॥

हरसिंह-महादेव्या द्वारका-पत्तले शुभे ।

पूजनादि-विवेकोऽयं चतुर्थः सम्मतः सताम् ॥ २ ॥

यः श्रीमानजनि प्रताप-नृपतेः श्रीवीरसिंहः सुत-स्तस्यासीद् युधि संजितारि-निचयो दत्तार्थि-दानः सुनः ।

गङ्गा-तीर-पवित्र-पाटलि-पुरस्याधीश्वरो वैष्णवो

ज्ञाता श्रीहरसिंह-देव-नृपतिर्यश्चाहुवानान्वयः ॥

इदं तस्य महादेव्या बीनबाय्या महोदयम् ।

कृतं सुकृतिनां प्रीत्यै मण्डलीकस्य कन्यया ॥

द्वारका-पत्तलं श्रेष्ठं कग्नेषु वसतात् सताम् ।

पुण्योत्साह-प्रदं पाप-नाशनं कण्ठ-भूषणम् ॥

माहात्म्यस्यानुसारेण द्वारकाया इदं कृतम् ।
नानादरोऽत्र कर्तव्यो ग्राह्यं गुणिभिरादरात् ॥

[कवि-प्रशस्तिः]

त्वं गङ्गे त्यभिधीयसे बुध-जनैः कृष्णाद्विष्ट-पद्माश्रया
देहीत्यस्य पदस्य यन्न निलयास्त्वां¹ बीनबाय्याश्रिताः ।
किन्त्वेकं² खलु सा बुधैष्ठिपथगेत्युक्ता³ तथा निम्नगा⁴
ह्येकस्मिन् पथि वर्त्से⁵ भगवते⁶ प्रोच्चैश्च तेजाधिका ॥ १ ॥
पूर्वं कल्प-तरोर्लंता दिविषदां धात्राऽर्थ-संसिद्धये
पश्चात् कामदुघाऽनघा विरचिता भृगवादि-मेधाविनाम् ।
ते तु प्राप्य दिवं क्षमे न सुतरां दातुं द्विजेभ्यो यत-
स्तस्मान्मीनवति त्वमेव विदुषां भू-कल्प-वल्ली ध्रुवम् ॥ २ ॥

1. देहीत्यत्र पदस्य यन्न निलयाः । Here the word पद means वस्तु ; see AK, III. 393, p. 202.

2. एकं here means केवलं only ; see AK, III, 8, 16, p. 190.

3. त्रिपथगा is one of the synonyms of the Ganges, see AK., 1.9.31, p. 44.

4. निम्नगा means river ; see AK., 1.9.30, p. 44.

5. वर्त्से ? The Ganges is called Tripathagā, because she flows in Heaven as Mandākinī, on earth as Bhāgirathī and in the nether region as Bhogavatī. She is specially designated once again as निम्नगा, i.e., as flowing through the nether region, because she was specially brought down from Heaven for delivering the sons of Sagara reduced to ashes in the nether region through the rage of the sage Kapila.

6. भगवतः ?

मज्जन संसार-पाथोनिधि(?)-खल-जल-प्रोद्भवत्-पाप-वार्ता-
 वर्ते सदृवृत्त-पोतैः [सु]हृष्ट-गुण-युतौ रुद्रधृतः पुण्य-कीर्त्या ।
 धर्मः श्री-बीनबाय्या[ऽत्र] किल कलि-युगे जातया यादवे किं
 वंशे तत्रातिचित्रं स हरिरुदधरद् यत्र धर्म प्रसूतः ॥ ३ ॥¹
 शिवमस्तु । संवत् १५७४ वर्षे भाद्र-पद-सुदि-सोमे
 लिखिनम् । शुभं भवतु । श्रीः ॥

I. Report on the search for Sanskrit Manuscripts in the Bombay Presidency during 1891-95 by A. V. Kathawate, No. 142, p. 113; at present deposited at Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona.

TRANSLATION

Introductory Verses

1. I bow down to Rāmānuja, dark, handsome, destroyer of demons, garbed in the robes of Kṛṣṇa and Brahman incarnate, for the removal of obstacles.

2. There was a Yādava king called Maṇḍalika, of celebrated fame and lofty might. He was highly respected and a patron of religion and learning. He, endowed with countless good qualities, vanquished his mighty enemies, dedicated his entire fortune and energy (to the service of God and men) and fulfilled the prayers of all supplicants in this age of vice.

3. His daughter was [is] the celebrated Binabāyi, consort of king Harasimha, generous and devoted to righteousness.

4. She listened to the eighteen Purāṇas, all the auspicious Smṛtis as well as Śrutiś (Scriptures) with undivided attention.

5. The wealth of the lady, majestic on account of countless virtues, is meant for Brāhmaṇas, the pair of her lotus-hands is blessed on account of the worship of Viṣṇu, etc., her heart because of the meditation of Murāri and ears because of hearing about Him; her sinful heart praiseworthy and eyes adorable because of the daily perception of His beauty

and her tongue (too) adorable because of the constant chanting of [His] hymns.

6. She, Bīnabāyī, composes the Dvārakā-pattala, the source of much religious merit, for the removal of sins and welfare of mankind.

The verses at the end of each Chapter

Chap. I.¹

This is the first [chapter] called Tīrtha-yātrā-viveka, approved by the learned, of the Dvārakā-pattala, composed by Bīnabāyī, very holy daughter of Maṇḍalika and chief queen of Harasimha and a pilgrim visiting many celebrated sacred places.

Chap. II.²

Of the holy Dvārakā-pattala, composed by Bīnabāyī, chief queen of Harasimha and daughter of Maṇḍalikā, visitor and gainer of [religious merits accruing from many] sacred places, this is the second [chapter], increasing the joy of the performers of good deeds, approved by the learned.

Chapter III.³

This is the third [chapter], called Argha-snāna-viveka, of the Dvārakā-pattala, composed by Bīnabāyī who is held in high esteem [by all] and has bathed in many renowned sacred places. It is auspicious and

approved by the versed [in Śāstras], creates enthusiasm for [holy] baths and destroys sins due to evil deeds.

Chapter IV.¹

This is the fourth [chapter], called Pūjanādīviveka and approved by the learned, of the holy Dvārakā-pattala, composed with [due] regards by the daughter of king Maṇḍalika and chief queen of Harasimha, held in high esteem [by all] worshippers [of Viṣṇu] and offerer of gifts and homage to the good.

Concluding Verses

Vīrasimha the great was the son of king Pratāpa. King Harasimhadēva, the connoisseur, a Vaiṣṇava, descendant of Cāhūvān² and (himself) the ruler of holy Pātalipura situated on the bank of the Ganges, the vanquisher of enemies in battles and offerer of gifts to supplicants was the son of Vīrasimha. May this illustrious Dvārakā-pattala composed by his chief queen Bīnabāyī³ and daughter of Maṇḍalika for the pleasure of the righteous, creating longing for religious merit, removing sins and adorning the neck—decorate the necks of the wise.

1. P. 32

2. Popularly known as Cauhān.

3. i. e. the daughter-in-law of Vīrasimha and granddaughter-in-law of Pratāpasimha.

This is composed in accordance with the Dvārakā-māhātmya;¹ (so) this should be a pet and accepted by the connoisseurs with pleasure.

[Panegyric of the Authoress]

1. O Bīnabāyī, you are designated ‘the Ganges’ by the learned, because you have taken shelter to the lotus-feet of Śrī Kṛṣṇa,² and because those who have recourse to you need not utter the word “Give.”³ But the distinction between you two is this that she has three courses,⁴ i.e., is restless, and has [in particular] a downward course⁵ and you always stick to the path of God; therefore you are greater [than the Ganges].

2. Formerly God created the Tree of all desires for gods and the Cow of plenty for the Brahmins like Bhṛgu and others, but as both of them were in heaven,

1. A part of the Prabhāsa-khaṇḍa of the Skandapurāṇa. Bīnabāyī says she has followed the lead of the Skandapurāṇa and the directions, ritualistic or otherwise, formulated by her in this work do not violate its authority.

2. As he Ganges originates from the holy feet of Śrī Kṛṣṇa, they are really her shelter.

3. i. e., she gives all the supplicants so plentifully that they need not pray for anything more. With reference to the Ganges, those who seek refuge with the Ganges as well need not bear the burden of their bodies any more, [i. e., they attain salvation and are not born again].

4. In the heaven, earth and nether regions.

5. i. e. she is addicted to the low.

they could not offer the Brahmins [living on earth] anything; so, O Mīnavatī, God created you as the Creeper of all desires on earth.

3. In this age of vice, the celebrated Bīnabāyī, born of the Yādava race, rescued religion, merged in the whirlpool of sin of the treacherous water of the ocean of the Universe, by means of her lofty character,—a vessel pulled by strong chords.¹ No wonder that one originating from the family of the Yādavas, born of which Srikṛṣṇa rescued religion, should do so.

APPENDIX

DESCRIPTION OF THE MS. OF THE DVĀRAKĀ-PATTALA.

The MS. of the Dvārakā-pattala is complete in seventeen folios. Eight lines in each page ; twenty-six letters in each line. Substance : paper. Script : Devanāgarī. Date : Saṃvat 1574 i.e. 1518 A. D. The MS. is rather carelessly written and full of faults of omissions and commissions as our emendations in foot-notes will show. The last three verses of the MS. entitled Kavi-praśasti by us (pp. 33-34) in this edition are most carelessly written by a different scribe and abound in mistakes. The pagination of the MS. is quite in order but there is a glaring omission between p. 4 which ends with पठेन्नाम-सहस्रन्तु and p. 5 which begins with धवैर्वृतः। The numbering of the verses in the MS. itself shows that the last three pādas of verse 33, the first twelve syllables of verse 42 and the intervening verses i.e. verses 34-41 have been altogether omitted by the scribe (see p. 17, particularly, f. n. 8).

INDEX

VERSE INDEX OF DVĀRAKĀ-PATTALA

Verse	Page	Verse	Page
अध्वनि श्रान्तः०	... 16	एवं संपूजितः०	... 12
अर्ध-स्नान०	... 26	ॐ विष्णोः	... 23
अश्व-कान्ते	... 23	कथां शृणोति	... 16
अष्टादश-पुराणानि	... 11	कन्यया मण्डलोकस्य	... 20
आसीद्यादव०	... 11	कलेवरं परित्यक्तं	... 14
इति पृष्ठस्तदा	... 15	कस्मिन् मासे	... 15
इदं तस्य	... 32	कि फलं	... 13
उद्भूतासि	... 24	कृत-पूजन०	... 32
उपानहौं तु	... 16	कैलाम-शिखराकारं	... 17
एतानि पुण्य०	... 32	गत्वा हि	... 21

Verse	Page	Verse	Page
गया-श्राद्धेन	... 16	मार्गे स्थितस्य	... 16
गृहीत्वा तु	... 21	माहात्म्यस्यानुसारेण	... 33
तदा प्रभृति	... 14	यः श्रीमानजनि	... 32
तस्य कन्या	... 11	यः ज्ञात्वा	... 13
तस्मात् कलि युगे	... 14	यत् वैविक्षमी	... 14
तिस्रः कोऽप्योऽधर्मः	... 23	यदा मतिं	... 15
तीर्थ-राज	... 22	यदि तिष्ठाम्यहं	... 13
त्वं गङ्गेत्यभिधीयसे	... 33	यदि तुष्टोऽसि	... 13
दूराद्वेषमयं	... 17	यन्मया दूषितं	... 24
द्वारकां गच्छमानस्य	... 15	यया विरच्यते	... 12
द्वारका पत्तलं श्रेष्ठं	... 32	यस्या वित्तं	... 11
द्वारका पत्तले	... 18	यातायां गच्छमानस्य	... 16
द्वारका-पत्तले पुरये	... 20	यातार्थं कृष्णः	... 15
धर्मस्त्वं वृष्टः	... 30	यातार्थं गच्छमानस्य	... 16
नन्दिनीत्येव ते	... 23	यावत् पदानि	... 15
नमस्ते त्वां	... 23	ये पश्यन्ति	... 13
नमस्ते विश्वः	... 22	यो नरः	... 14
नमो विष्णुः	... 22	वशिष्ठ-दुहितदेवि	... 21
पञ्च-सृना०	... 17	विन्नमाचरते	... 16
पठेन्नाम-सहस्रन्तु	... 17	विद्याधरी सुप्रमन्ना	... 23
परस्परं वरौ	... 14	विहितानेकः	... 18
परान्नं परः	... 17	विहितानेकः	... 27
पूर्वं कल्पः	... 33	श्यामं रामानुजं	... 11
ब्रह्म-लोकः	... 21	साधु भागवतः	... 15
भो भूमि-देवाः	... 15	हरसिंहः	... 32
मज्जन् संसारः	... 34	हिरण्यगर्भः	... 30

SMRTI

GAÑGĀ-VĀKYĀVALĪ

BY

VISVĀSADEVĪ

GĀNGĀ VĀKYĀVALĪ BY VIŚVĀSADEVĪ

Viśvādevī, the authoress of this work, was the wife of Padmasimha,¹ younger brother of Śivasimha, king of Mithilā. After Śivasimha's death, his brother Padmasimha became the king. And after Padmasimha's death Viśvādevī ascended the throne. The royal family of Mithilā was highly cultured and the members were themselves votaries of learning. Viśvādevī and her sister-in-law Lakhimā Devī,² wife of Śivasimha, were reputed scholars and authoresses. Both the sisters-in-law were patronesses of learning and their courts were consequently full of authors and poets, such as Vidyāpati. Vidyāpati was a senior contemporary of Viśvādevī who flourished in the 15th century A.D.

The Gaṅgā-vākyāvalī is a fairly voluminous treatise on Smṛti (Ritual). It deals with, as its name indicates, all sorts of rites connected with the worship of the holy river Ganges. Thus, the work gives an account of the blessings, mundane or supra-mundane, which one obtains through thinking of the holy Ganges, uttering her holy name, starting for bathing in the same, hearing about her glory, having an actual sight of her, bowing down to her, bathing in her, etc.

The Gaṅgā-vākyāvalī collects informations regard-

¹ For further details, see Appendix IV, The Royal Family of Mithilā.

² Lakhimā Devī was a poetess of renown. See Sanskrit Poetesses, Part A, pp. xvii and 17.

ing the Ganges from various sources such as the Purāṇas, Smṛtis, etc. and records Viśvāsadevī's view-points regarding various sacrifices, rites, etc. in connection with the Ganges.

There are in all 29 chapters, viz., on remembrance (smaraṇa), uttering the name (kīrtana), setting off (yātrā), hearing (the eulogy of the Ganges: śravaṇa), having recourse to (gati), seeing (vīkṣaṇa), bowing down (namaskāra), touching (sparśana), Śrāddhas on arrival at holy places, removing fear (abhaya), images of all relatives (sarva-bandhu-pratikṛti), jurisdiction (kṣetra), plunging (avagāhana), bathing (snāna), offering libations (tarpaṇa), besmearing the body with earth (mr̥ttikā), counting beads (japa), miscellaneous subjects such as offering gifts (dāna), offering cakes (piṇḍa), performing rites in water (jala), drinking water (toya-pāna), residing on the banks (āśraya), atonement (prāyaścitta), paying homage to the resident on the banks (kṛta-kṛtya), voluntary or natural death (mr̥tyu), placing bones (asthi-sthiti), religious merits accruing from the baths at the confluence of the Ganges and the sea, etc., hindrances (vighna) and prohibitions (pratiṣiddha). They deal with subjects that the pilgrims to, or other devotees of, the Ganges should know and translate into action in course of pilgrimage or otherwise, whether at home or abroad.

In the first chapter¹ Viśvāsadevī shows that it is the bounden duty of a devotee of the Ganges to think of her

¹ On Smaraṇa (Remembrance).

as often as he can if not constantly. Respect and devotion are concomitant factors which lead to the fulfilment of all spiritual aspirations and when one remembers the name of the Ganges, one must do so, naturally, with due respect and devotion.¹ Even if one recounts the holy name of the Ganges from a long distance, one is purged of all sins. Moreover, one obtains in this wise the results of performing a large number of sacrifices, wonderful houses, good health, wealth, etc. Remembrance of the name of the Ganges is the only way to obtain the region of Śiva after death.

In the second chapter on the utterance of the name of the Ganges¹ Viśvāsadevi points out that even though one mutters the name of the Ganges from a long dis-

1. Chapter on uttering the name (Kīrtana-prakaraṇa).

तत्र भक्ति-श्रद्धा-पुरःसरमेव सर्वं कर्म विशेषमापादयति । अतो भक्तिश्रद्धे अवश्यमेव कर्तव्ये कर्मणि कर्तव्ये । तथा च यमः—

“भक्ति-श्रद्धे हि काम्यानां ब्रह्म-क्षेम-करे हिते”

काम्यानां काम्य-कर्मणाम् । शास्त्रार्थे तथेति प्रत्ययः श्रद्धा । उपास्यता-निश्चयो भक्तिः, क्वचिदुपासनाप्युच्यते । तथा च देवलः—

“महदप्यफलं कर्म श्रद्धया परिवर्जितम्”

अफलम् अल्प-फलम् । तथा च पादे—

“अश्रद्धया हतं सर्वं यत् कृतं पार-लौकिकम् ।

अभक्त्या च तथाऽवश्यं भावाशुद्धया तथा कृतम् ॥”

तथा हतं भवेदिति । अतो भक्ति-श्रद्धाभ्यां विशेषमापद्यते ।

tance, one is sure to get rid of all sins and acquire more intrinsic religious merits. A person who recites the holy name of the Ganges three times a day does not suffer any evil on this earth. This recitation also considerably helps him to attain salvation.

In the next chapter Viśvāsadevī deals with setting off for the Ganges. She enumerates the religious merits gained by starting for the Ganges and shows that a person who has not started for the Ganges is born on earth for nothing,—his sacrifice, penances, learning, gifts are all in vain. Even if a person, making a start for the Ganges, die in an inauspicious tract will reap the benefit of bathing in the Ganges. She also shows that the starting in itself is of immense religious importance. Even the deities themselves await for the starting of the pilgrims; the ancestors continually sing for a descendant that will start for the Ganges as a pilgrim. And of a pilgrim all the sins get automatically removed as it were; he goes direct to heaven after death. The rituals described in the Śāstras are all expensive and therefore, not within the easy access of ordinary people. But pilgrimage does not entail much difficulty in this respect, though it counts for more religious merit than the celebration of sacrifices and rites. Poverty is in store for the person who does not go out on pilgrimage. If a person starts for a holy place even without his knowledge, he obtains all his desired objects, goes to heaven and saves his ancestors from hell.

The authoress then points out in this connection that all the pilgrims cannot necessarily avail of the same religious merit but there must be difference in this respect in accordance with the differences in qualities of both head and heart, the purity of the body and the mind, of the pilgrims themselves. Thus, he who is self-restrained, learned and famous, does not accept gifts; has an unpoluted mind, is without any pride, truthful and kind to all, deserves the entire merit accruing out of pilgrimages. The faithless, the sinful,¹ the suspicious, the disputing, and atheists acquire no merit for pilgrimages.

Viśvādevī then gives the ritualistic directions a pilgrim should follow during his start. He should shave his head cleanly and fast on the day preceding the auspicious day for starting and worship the deities, ancestors and the honest, etc. The Vāyu-purāṇa stipulates that a pilgrim to Gayā should perform the ābhodayika or pārvana Śrāddha, wear the dress of an ascetic, go round the village and break his fast after the Śrāddha in another village. Viśvādevī explains here that the rule about pilgrimage to Gayā is to be widened in scope. As the rule is applicable to Gayā, it will apply in the case of

1. By 'Sinful' is here meant one who is extremely sinful; by pilgrimage he gets rid of the sins but is not entitled to acquire religious merit.

all other places as well.¹ Viśvāsadevī also points out that the pilgrim should go to another village no doubt, but it must be situated within two miles from it as a pilgrim must not travel more than two miles after performing a Śrāddha in any case.² The pilgrim may wear shoes, use umbrellas, stick, etc., if necessary. The Mātsya and the Mārkandeya Purāṇas impose the limitation of avoiding them only for those who start for Prayāga and the limitation, therefore, is not general, says Viśvāsadevī.

Viśvāsadevī is of opinion that those who bathe in the holy places they happen to pass through, cannot acquire the religious merit for starting on pilgrimage. She agrees with many authorities in their statements that the religious merits acquired by starting for the Ganges or by sending others for pilgrimage to the Ganges are of a very high order. While starting for pilgrimage, one must not dine at some body else's place nor with anybody else. The pilgrim should bathe early in the morning, mutter the name of the Ganges, observe his daily rites and go out slowly.

In the following chapter³ it is stressed that the

1. गमन-फलश्च यद्यपि गयायामेव श्रूयते, तथापि तीर्थान्यर-यात्रायामपि द्रष्टव्यम्, “एकत्र निर्णीत” इति न्यायात् ।

2. ग्रामान्तरन्तु कोशाभ्यन्तरमेव, अध्वनि च कोश-पूरणे इत्यादिना श्राद्धोत्तरं कोश-गमन-निषेधात् ।

3. On Hearing (Śravaṇa-prakaraṇa).

Ganges sanctifies one just the same if one hears about her, as he is sanctified by touching or seeing her, bathing in her, starting for her or by drinking her water.

One may acquire infinite religious merit or be saved from all injuries by having recourse to the Ganges as the protecting deity. She protects even those who kill the most virtuous persons or are lax in sexual morality.¹

The authoress then proceeds to show that seeing the Ganges is indeed an equally great source of acquiring further religious merit. As soon as the pilgrim reaches there, he should cast a longing lingering look at her so that his sins may be destroyed immediately. Just as the serpents become devoid of poison at the sight of the serpent called Taksaka, the pilgrim also similarly becomes sinless at the sight of her. Sins of any description, committed knowingly or unknowingly, are destroyed at the sight of the Ganges. Knowledge, wealth, long life, an established life, etc. may be reckoned as outcomes of the holy sight of the Ganges. Seven generations upwards and seven downwards are rescued for ever by a look at her, by touching her or bathing in her. The consequence of the sight of the Ganges is just the same as that of digging a pool or tank, the performance of a sacrifice or even by having a sight of the supreme soul. All the holy places of the

---

1. Chapter on having recourse to the Ganges (*Gati-prakaraṇa*).

three worlds, the Trinity, Religion, sacrifice, etc. all exist in a subtle form in the Ganges. All the holy places of the world really reside in the Ganges. She is the life and soul of Śiva and as such, her worshipper really worships Him at the same time.

In the next chapter¹, the authoress shows that a person who bows down to the Ganges, particularly in the morning, is substantially helped with regard to the attainment of the four ends of life, viz., Religion, Wealth, Love and Salvation.

She points out in the following chapter² that even a great sinner gets rid of major sins and becomes pure by means of touching the water of the Ganges.

The next thing for the pilgrim is to perform the Śrāddha ceremony incumbent upon arriving at the desired holy place. Here he may invite any Brāhmaṇa without discrimination. The cakes to be used in the Śrāddhas should be made of groats (esp. of barley-meal: śaktu), of wheaten flour fried with ghee and milk (and oblong in form: samyāva form), paste of Asa Foetida (pinyāka) or molasses. In the holy places, the pilgrim should perform the Śrāddha ceremony without the presentation of a respectful offering (arghya) and invocation (āvāhana). Necessary precautions against the pollution of the offerings by the sight of dogs, crows and vultures must be taken. The performance of the Śrāddha cere-

1. On Namaskāra.

2. On Sparśana.

mony in a sacred place causes intense delight of the manes. So the pilgrim must always perform their Śrāddhas in holy places. Libations of water must always be offered on such occasions. The pilgrim should do all these without delay. He must not do anything detrimental to the proper observance of the rites. Some are of opinion that the pilgrim should not present offerings or resort to invocation in all the Śrāddhas performed in sacred places.¹ According to Viśvāsadevī, and rightly so, this view is not tenable. It is expressly stated in the text that one should not delay in offering Śrāddhas when one reaches the holy place. There may be a *prima facie* view that as the manes exist in the holy places, what is the good of invoking them at all, because to invoke them really is only to address them to come near. Viśvāsadevī refutes this view by stating that the general rule is that gods only are to be invoked. Unless there is a distinct rule to the contrary, they must be invoked. Therefore, the pitṛdevatās, the mane-gods, must be invoked, as a rule. As it is expressly stated that the manes need not be invoked in the Śrāddhas observed on account of reaching the holy places, the pilgrim should not invoke the manes

1. They interpret the text “श्राद्धं तत्र कर्तव्यमर्थ्यावाहन-वज्जितम्” thus; here तत्र is not निमित्ते सप्तमी—making it a case of उपपद-विभक्ति but it is a case of अधिकरणे सप्तमी—a case of कारक-विभक्ति and the maxim “उपपद-विभक्तेः कारक-विभक्तिर्गरीयसी” holds good, Sid. Kaum. 583, p. 147, Pan. 2. 3. 16.

on these particular occasions, says Viśvāsadevī.¹ And the formulas of invocation, too, need not be uttered.²

While offering the manes clothes, the sacrificer should utter the sacred formula “Etad vah̄ pitaro vāsaḥ,” etc. This is so, because it is expressly stated in the text “Etad vah̄ pitaro vāsa iti jalpan pṛthak pṛthak.”³ But in connection with the Ekoddīṣṭa Śrāddha performed for the parents, “namo vah̄” should be necessarily changed as “namas te.” The *prima facie* view that “namo vah̄ pitaro vāsaḥ” would do and no mantrorhāḥ (i.e. alteration in the mantra in gender and number) is necessary is not tenable—says Viśvāsadevī.

It is stated in the Devī-purāṇa: “Akāle’py athavā kāle tīrtha-śrāddham tathā naraiḥ prāptair eva sadā kāryam,” etc. The authoress here rightly points out that the word “akāle” in the text does not refer to the night and such other periods of the day that are not suitable for bathing—which would really involve the violation of the general principles enunciated beforehand. The “akāla” here refers to the periods

1. नन्वावाहनं पित्रादि-सन्निधि-फलं ते च तीर्थे नित्य-सन्निहिता एव। तीर्थाधिकरणक-श्राद्ध-मालेऽर्धवाहन-बाध उचितः...शरीरस्य बौद्धस्य वा सन्निधेऽवताधिकरण-विरोधेन निरस्तत्वात्, किमर्थं तहि अन्यतावाहनमदुष्टार्थ-मित्यवेहि, अतएव नावाहन-मन्त्रोऽपि।

2. This is the conclusion (सिद्धान्त) of the पूर्व-पक्ष or *prima facie* view mentioned before.

3. Piṇḍam upari sūtram dadyād iti.

that are particularly mentioned as auspicious.¹ In other words, even though such auspicious days be not available, one should perform the Śrāddha consequent on arrival at a sacred place. There is a *prima facie* view here: akāla here refers to the night and other periods, because no particular day is declared as *inauspicious* for the purpose of Śrāddhas; so, really speaking, there is no question of any particular day being suitable or unsuitable for bathing purposes. The text is meant for the suspension of the general prohibition in this particular case. Viśvāsadevi answers to this—No. There is no denying the fact that no particular days are prohibited for the performance of Śrāddhas; the question arises because a general sanction is necessary as the Śrāddha on arrival is compulsory. So the meaning of the word “Akāla” in the text is—though the pratipada and several other days are not particularly declared as auspicious for Śrāddhas, they will be considered as such provided the bath be consequent upon arriving at a sacred place. Here again, there is another *prima facie* view: those who arrive at a sacred place at periods that are not suitable for the performance of Śrāddhas are debarred from offering the Śrāddha for arrival because the time on that day is not suitable nor would the following day be the day of his arrival at the place. The right decision is that the pilgrim should offer this necessary

---

1. The auspicious days are the full moon day, black moon day and so on. Vide infra ; chapter on Snāna.

Śrāddha on the following day ninety-six minutes after the day-break. The pilgrim does not incur any sin as such delay cannot be helped.

If a pilgrim cannot procure other materials for the Śrāddha, he should at least offer the cake. If one visits many holy places on the same day, one should perform the Śrāddha on each occasion. The fasting is enjoined to serve as a means to getting some desired object; it is not compulsory.

There is a *prima facie* view that the pilgrim should shave off cleanly and fast in every sacred place. This is based on the use of the word “Sarva: all” in the following couplet, particularly because this word has an emphatic note as only four sacred places, viz., Gayā, Ganges, Viśalā and Virajā, are mentioned where no shaving off should take place and no fasting is enjoined.

‘Mundrañ copavāsaś ca sarva-tīrthesv ayam vidhiḥ

Varjayitvā Gayām Gaṅgām Viśalām Virajām tathā.’

But this view is not tenable, says Viśvāsadevī, because if the word “Sarva” be not used in a restricted sense, it will be misleading.” Sometimes the places that yield desired objects are also designated as tīrthas; certainly one need not shave off and fast in these places. Nor may it be said that by observing the rules at any sacred place, one may gain any desired object; because it is contrary to the customs of any country to shave off and fast on account of visiting the springs of one’s own country. Nor may it be said that the word “Sarva” is

intended to mean particular sacred places, as it is well-known that the inhabitants of the Central Provinces are entitled to dispense with these (shaving and fasting) in connection with their pilgrimage to Prayāga even. The texts seem to indicate that the Ganges and Prayāga are the only sacred places where fasting and shaving are necessary.

Even then, “Sarva” cannot be said to have been properly used, because it cannot denote only two sacred places. Moreover, the 2nd part of the couplet stating that the Ganges is no fit place for shaving goes against this view. Moreover, the author of the Kalpadruma and other authorities do not take into consideration the verses “*Gangāṁ samprāpya yo dhīmān munḍanāṁ naiva kārayet*” etc., at all. The Smṛti-samuccaya states that there are seven occasions when one should shave off, viz., arrival at the Ganges and Prayāga, after the death of the father, the mother and the preceptor, during the *Garbhādhāna* ceremony and the drinking of the Soma juice.¹ As is evident, the word “Sarva” does not find any support from this couplet as well as only two sacred places have been mentioned even though the Ganges be taken as denotative of any part of the Ganges, not in the limited sense of the Ganges within the jurisdiction of Prayāga. Now,

1.

गङ्गायां भास्कर-क्षेत्रे मातापित्रोर्गुरुं रौ मृते ।
आधाने सोमपाने च वपनं सप्तसु स्मृतम् ॥

what is the real solution? What does the word "Sarva" mean and how is the apparent contradiction in different texts viz., the couplet of the Skanda-purāṇa, "Mundanañ copavāsaś ca," etc. as quoted before and the following:—

"Yāvanti nakha-romāṇi vāyunā preritāni vai.

Patanti Jāhnavi-toye narāṇāṁ puṇya-karmaṇāṁ

Tāvad-varṣa-sahasrāṇi Svarga-loke mahiyate," etc.

to be solved? Viśvāsadevī gives us the right solution. She says the Ganges in the texts, "Yāvanti nakha-romāṇi," etc., "Gaṅgāyāṁ bhāskara-kṣetre," etc. refers to the Ganges at Prayāga, as all the authorities agree that shaving off in the Ganges at Prayāga counts for boundless religious merits. She rightly remarks that the admission of an option or alternative¹ according to the maxim "Ṣoḍāśi-grahaṇāgrahaṇavad-vikalpah"² is out of the question here as such an option is allowable only when there are no other texts that go against the decision arrived at. Now, with reference to the Ganges, the texts are reconciled; what about the right interpretation of the word "Sarva" in the couplet

1. Veti vikalpah ; Pāṇ. i. l. 44, scholiast.

2. There are two scriptural statements, viz., "Atirātre ṣoḍāśināṁ gṛhṇāti" and "Nātirātre ṣoḍāśināṁ gṛhṇāti." To reconcile these two contradictory statements, it has been solved that the sacrificer may or may not follow the direction.

quoted from the Skanda-purāṇa? Here, too, Viśvāsadevi has an excellent solution. “Sarva-tīrthesu” in the couplet refers to Prayāga,¹ the place that represents all the sacred places in One: Sarvāṇī tīrthāni yatra, teṣu—Bahubrihi compound. And then the particular mention of Gayā, etc., where no pilgrim should shave specially serves the purpose of drawing attention to the fact that whereas in these places no pilgrim should shave and fast, he must not avoid shaving off at Prayāga unless he is compelled to do so for some unavoidable circumstances. An analogy may be shown here. When it is stated that the oblation, *caru*,² should consist of *mudgas*, evidently the *māṣas* are excluded; still when it is expressly stated again that the *māṣas* are not fit for use in sacrifices, the object is to emphasise that not only are the *māṣas* to be rejected altogether as sacrificial stuff but also that the *mudgas* deserve preferential treatment.

The pilgrim must also know the real area of the Ganges wherein all the various rites ought to be performed. In this connection the Skanda-purāṇa states that all the rites performed within four miles³ on both sides of the Ganges are really done in the Ganges and those who live or die over there are entitled to salvation. On

1. Prayāgeṣv ity-arthah.

2. Rice, barley and pulse boiled with butter and milk.

3. One गन्धूति ।

the other hand, the Bhavisya-purāṇa prescribes eight miles on both sides of the Ganges as the real area wherein the rites with regard to the Ganges ought to be performed. According to the Mahābhārata, the area covered by the water of the Ganges during the fourteenth day of the black-moon of the month of Bhādra is to be regarded as the bed of the Ganges and then begin the banks of the Ganges. According to the Brahmāṇḍa-purāṇa the maximum religious benefit will accrue if the rites be performed within four cubits of the water level on both sides. Religious merits of a high order accrue from penances, oblations and death in the Ganges, natural or voluntary. Nobody should accept any gift within four cubits of the water-level¹

Even an extremely sinful man is relieved of all sins by plunging into the Ganges. Just as the gloom is dispelled at the rise of the Sun, all the sins are removed by means of a plunge in her. Even a single plunging is sufficient for the rescue of all the ancestors. The Bhavisya-purāṇa declares that it is impossible to describe the beneficial results of plunging in the Ganges; the heaven and salvation at once come within easy reach.²

It is said that if one bathes in the Ganges even without having much regard for her, one will gain religious benefit. Then it becomes incompatible with the

---

1. Kṣetra-prakaraṇa, pp. 118-120.

2. Avagāhana-prakaraṇa.

general doctrine that all rites should be accompanied with devotion. Viśvāsadevi says that there is no contradiction in this as a bather without devotion will gain only ordinary results, whereby a devoted bather will get all the results—mundane as well as supra-mundane. One should, first of all, during a bath in the Ganges remember Nārāyaṇa and then plunge into the water. A single bath even without the holy mantras removes all the great sins. One need not be careful about the time, whether it is auspicious or not, for bathing in the Ganges. A bath in her is an essential requisite for the purity of thought. She is sanctifying for all men at all climes and at all times. Her water, though preserved, yields religious merit.

An impure person should sip water before plunging. For the purpose of sipping one should sit down on the same level, have the hair bound up into a knot on the crown of the head, folded palms and absorbing attention. One should have a hollowed palm resembling the ear of a cow, look at the water, sip thrice, and touch the mouth thrice. One should rub the body twice. Then one should sip the water at the part of the hand situated at the root of the thumb.¹ One should not sip water by the part of the hand at the root of the little finger,²

1. This is known as the Brāhma-tīrtha ; vide Manu, ii, 59, etc.

2. i. e. the Kāya-tīrtha ; vide op. cit., ii. 58 and 59. This part is sacred to Prajāpati.

by the tip of the fingers¹ or by the part of the hand called the Pitr-tirtha i.e. sacred to the manes.²

If the *Brāhma-tīrtha* cannot be used for some reason or other, the pilgrim may use the *Kāya-tīrtha* or the *Deva-tīrtha*.¹ But the pitṛ-tīrtha *must never be* used while sipping. Yājñavalkya says the Brāhmaṇa should drink water in a such a way that it may reach his heart, the water drunk by a Kṣatriya hould not go beyond his throat and that drunk by a Vaiśya should not go beyond the palate. Women and Śūdras should only touch the lips with the water. Sipping water by the tips of nails is prohibited, nay, is declared most injurious. While sipping, one should have the face turned towards the north or the east. One should not sip bare-headed or without having the throat covered beforehand; nor should one sip with the water preserved beforehand, standing, making a sound or with diverted attention. Devala says that one should wash one's hands up to the wrist and feet up to the knee. Gobhila says that one may enter into knee-deep water for washing the feet. Paithinasi says if one sips, standing in the water —one becomes mentally pure; if outside water, externally. So the right thing for one is to have one leg in the water and the other outside so that he may be both mentally and physically pure—says Viśvāsadevi. Nobody should sip with the remnant of water after wash-

---

1. i.e. the Deva-tīrtha. These tips are sacred to the gods.

2. This is a *vyavasthā-vikalpa*.

ing feet. In case of the dearth of water, one should throw off some water first and sip then. If not strictly necessary, hot water should not be used for sipping. Nobody should sip water with shoes and the turban on, standing in water, with the hind tucking or the tuft of hair on crest loose. Nor should he do so while walking, sleeping or touching the marks on the fingers, bending down, speaking, looking at one's self, touching the lower part of the body or the ground. While sipping, one should be properly clothed and should have no contact with any impure object. In connection with the proper observance of this rite of sipping, a person should also touch the mouth with the three fingers, the fore-finger,¹ the ring-finger² and the middle one,³ pressed together. Thus, he should touch the nose with the thumb and the fore-finger, the eye and the ear with the thumb and the ring-finger again and again. With the little finger⁴ and the thumb should he touch the navel and with the palm the heart. Then with all the fingers together should he touch the head and with the tips of the fingers both the arms. The object of touching the different parts of the body is to please the presiding deities of them all, viz., the Wind-god, the Sun and so on.

A person, who observes any rite without sipping, through mistake or otherwise, is entitled to no benefit to accrue from it.

1. Literally, the threatening finger, tarjani.

2. Anāmikā.

3. Madhyamā

4. Kaṇiṣṭhā.

The Kṣatriyas, Vaiśyas and Śūdras should not bathe on the tenth, third and thirteenth days of the moon respectively for religious purposes. Similarly, those whose parents are living should not bathe on the black-moon day nor on the ninth, unless there are other reasons to do so. If a person bathes on the first day of the moon, he loses his son; if on the third, his wife; if on the tenth, wealth and if on the thirteenth, he loses everything. These prohibitions would not, however, apply in the following cases: the birth-day of the son, the day of the passage of the sun or a planet from one position to another,¹ the birth-day and with regard to the daily bath.

Before bathing a person should make a quadrangle covering four cubits all around and invoke the Ganges with the prescribed formulas² seven times. He should scatter the water in his folded palms on his head three, four, five or seven times. Then he should besmear his body with the mud of the Ganges with the mantras

1. Samkrānti

2. “विष्णोः पाद-प्रसूताऽसि वैष्णवो विष्णु-पूजिता ।
पाहि नस्त्वेन सस्त्वमादाजन्म-मरणान्तिकात् ॥
विष्णु-पादार्थ-समूते गङ्गे त्रिपथ-गामिनि ।
धर्मद्रवीति विख्याते पापं मे हर जाह्वि ॥
तिसः कोद्योऽर्ध-कोटी च तीर्थानां वायुरब्रवीत् ।
दिवि भुव्यन्तरिक्षे च तानि ते सन्ति जाह्वि ॥ etc.

See p. 23 of the Dvārakā-pattala for the remaining mantras.

prescribed.¹ He should offer water-libations to Brahman, Viṣṇu, Rudra and Prajāpati in succession; also to Gods, Yaksas, Serpents, Gandharvas, Apsaras, Demons, Birds, Trees, those who move tortuously, Vidyādharaś, ponds, the frequenters in the ether and all those who fast and indulge in sin or are virtuous along with the utterance of the prescribed mantras. Wearing the sacred thread over the left shoulder hanging towards the right,² he should offer libations to the gods; and with the thread round the neck,³ to men; then to the sages and their sons—such as Sanaka, Sananda, Sanātana, Kapila, Asuri, Pañcaśikha, etc., and also to various gods. Putting the sacred thread⁴ over the right shoulder and placing the left knee on earth he should offer libations to Agnisvātta manes,⁵ the Saumyas,⁶ the Haviṣmats,⁷ the Uṣmapas, the Sukālins, the Varhiṣads and Āyyapas. To all the manes on the father's and mother's sides should he offer libations of water mixed with linseeds and sandal, having kuṣa

1. “अश्व-क्रान्ते रथ-क्रान्ते विष्णु-क्रान्ते वसुन्धरे ।” etc. See pp. 23-24, op. cit ; also add—

आरुह्य भम गात्राणि सर्व-पापैः प्रमोचय ॥

2. Yajñopavīti.

3. Nivīti.

4. अपसव्यं कृत्वा । Cp. Yājñavalkya. i. 232.

5. RV. x. 15. 11 ; in later texts, also found as Agnisvātta—meaning a class of manes who on earth neglected the sacrificial fire.

6. The Pitṛs who are the descendants of Aṅgiras and progenitors of Kṣatriyas ; Manu. iii. 197 and 198.

7. See Manu, iii. 199.

blades in his hands. Then should he offer libations to the relatives as well as non-relatives, relatives of the previous birth and all those who desire to have libations¹ from him in accordance with the procedure prescribed. While bathing, he should expressly state the various objects of his bath in his samkalpas. Wearing dry garments, he should wash the upper garment and offer the water with his face towards the south—passing out from the same on the Kuśa blades laid beforehand on the ground for the purpose. He should not throw the water pressed out of the cloth into the water of the Ganges. He should wear both the upper and the lower garments, dry and washed. He may also wear silken, hempen² garments as well as *kutapas*,³ particularly as substitutes. These should not be exceedingly red or dirty.

Then he should draw a lotus figure with (uncooked) rice⁴ mixed with flowers, linseeds, water and sandal and make offerings to the Sun-gods along with the prescribed formulas. Bowing down to the Sun, circumambulating thrice and touching gold, etc., he should go to the temple of Viṣṇu. According to the Viṣṇu-purāṇa, if

1. येऽबान्धवा बान्धवा वा येऽन्य-जन्मनि बान्धवाः ।
ते तृस्मित्विलां यान्तु . . . ॥
2. Śāṇa.
3. Kutapo Nepāla-kambalaḥ (made of the hair of Nepalese goats).
4. Akṣatā āma-taṇḍulāḥ.

his parents be living, he should offer libations with two hands full of water seven times, three times to gods, three times to the sages, and once to Prajāpati.¹

Finishing his bath, he should worship the Ganges and make the daily five propitiatory oblations to the gods, etc., known as Bali, perform the Viśvadeva sacrifice, etc.

If a person bathes in the Ganges even once, he is saved for ever from visiting the hell, and really acquires more religious merit than by performing sacrifices.²

The water of a river, tank, pond etc., within one mile of the shrine of Śiva is ranked with that of the Ganges, the whole region being consequently called the Śiva-kṣetra. The pilgrim bathing therein, therefore, acquires the religious merit equal to that of bathing in the Ganges. According to the Skanda-purāṇa, anybody falling victim to death in the region of Śiva within five miles of the holy shrine of Śiva becomes one with Śiva in spite of innumerable sins committed by him. The Bhaviṣya-purāṇa limits the region to one mile. The Linga-purāṇa states that a pilgrim bathing thrice in the fountain facing the shrine certainly becomes united with Śiva.³

1. And therefore, it is clear that he need not offer any libations of water to the manes.

2. Chapter on Bath : snāna-prakaraṇa.

3. Sub-section on Śiva-nadī-snāna.

The months are calculated in four different ways according to the systems known as Saura, Cāndra, Sāvana and Nākṣatra.¹ For the rites that are to be performed on specified *tithis*, the lunar system is to be followed. Baths in the Ganges on the eighth day of the black-moon, the full-moon and also during the eclipse count for inestimable religious merit; particularly efficacious for this purpose are the full-moon days of the month of Māgha, Kārtika and Vaiśākha. According to some, the sixth day of the white moon in the month of Bhādra is also of much importance.² The Smṛtis prescribe that a bath in the Ganges during sunrise on the seventh day of the white moon in the month of Māgha counts for as much religious merit as for bathing during hundred solar eclipses.³

1. “चन्द्रमा: कृष्ण-पक्षान्ते सूर्येण सह युज्यते ।
सन्निकर्षादथारभ्य सन्निकर्षमथापरम् ।
चन्द्रार्कयोद्बुधैर्मासश्वान्द्र इत्यभिधीयते ॥”
“सावने च तथा मासि त्रिंशत् सूर्योदयाः स्मृताः ।”
“आदित्य-राशि-भोगेन सौर-मासः प्रकीर्तिः ।”

There are twelve Rāśis (signs of the Zodiac), each being one-twelfth part of the ecliptic, an astrological house. They are : Meṣa, Vṛṣa, Mithuna, Karkaṭa, Siṁha, Kanyā, Tulā, Vṛścika, Dhanuṣ, Makara, Kumbha and Mīna. The period taken by the Sun to traverse one Rāśi is a Month.

“सर्वक्षेत्र-परिवर्तेन नात्तत इति चोच्यते ।” For details, see Mala-M.T., ed. by Kṛṣṇanātha, Part I, p. 25, Eden Press, Calcutta, 1808 Śaka.

2. Sub-section on Puṇya-kāla-snāna.
3. Sub-section on Māgha-saptami-snāna.

Anybody who bathes in the Ganges on the Nandā-tithi¹ is purged of all his sins committed in the previous seven births on account of dining with the fallen, keeping contact with them, stealing, telling lies or other vices, attains fame and fully enjoys life and after death occupies a seat on the right hand side of Nārāyaṇa.²

A person who offers libations with linseeds to the ancestors on the Yugādyā³ renders service to them, tantamount to the same done for thousand years. As some or other of the four Ages becomes bodily present during baths on the Yugādyā, gifts offered on the occasion as well as other divine services count for immense merit.⁴

Similarly the bath in the Ganges and the offering of gifts on the Manvādi-tithis⁵ imports the

1. The first, sixth and eleventh days of the black as well as white moon are known as Nandā-tithis.

2. Sub-section on Nandādi-snāna.

3. The third day of the white moon in the month of Vaiśākha, the ninth day of the white moon of the month of Kārtika, the thirteenth day of the black moon in the month of Bhādra, and the black moon of the month of Māgha are known as the Yugādyā.

4. Sub-section on Yugādyā-snāna.

5. The ninth day of the white moon of the month of Āśvina, the month of Kārtika, the third of Caitra and Bhādra, the black moon of Phālguna, the eleventh of Pauṣa, the tenth of Āṣāḍha, the seventh of Māgha, the eighth of the black moon of Śrāvaṇa, the full-moon of Āṣāḍha, Kārtika, Phālguna, Caitra and Jaiṣṭha are called Manvādi-tithis.

results of continuous baths in the Ganges for three months.¹

Bathing in the Ganges during the Dina-kṣaya,² one can attain thousand times the result of an ordinary bath in it.³

Bathing in the Ganges during the influence of the star Puṣyā leads all ancestors to salvation. The same result is also obtained by bathing in the Ganges during the influence of the birth-star of an individual. On account of a bath during the influence of the Puṣyā, the birth-star, etc., all the sins committed throughout life are removed. The woman should not bathe in the Ganges during the influence of the star Śatabhiṣā, because by doing so she becomes liable to be widowed and unfortunate for seven birth together.⁴

Then Viśvāsadevī proceeds to show that all the ancestors of a person are rescued if he takes a bath in the Ganges on a Sunday that is also the black-moon day under the influence of the star Aśleṣā or Mṛgaśīras which is known as the Vyatipāta-yoga. A bath in the Ganges on the twelfth day under the influence of the Śravaṇā, the eighth-day under that of Puṣyā, and the fourteenth day under that of Ādrā is the source of un-

1. Sub-section on Manvādi-snāna.
2. If three 'Tithis' are concurrent on a Sāvana day it is called Dina-kṣaya.
3. Sub-section on Dina-kṣaya-snāna.
4. Sub-section on Nakṣatra-snāna.

bounded religious merit. If the eighth day of the black-moon be under the influence of the star Ādrā, a bather on this day becomes the possessor of unlimited merit. The same result may also be attained by one bathing on the eighth day of the black-moon and the fourteenth day, provided those days be Saturdays or Tuesdays. The seventh day of the moon, both black and white, on Sunday, the fourth on Tuesday and the eighth on Thursday are very auspicious ones. A Monday being the black-moon day combined with the first day of the full-moon or the fourteenth day of the black-moon is capable of awarding the bather the result of the gift of thousand cows¹.

Daśaharā is the tenth day of the white half in the month of Jaiṣṭha under the influence of the star Hastā because this day removes ten sins: three physical, viz., getting hold of other's things perforce or otherwise, violence and having illicit connection with the wife of somebody else; four verbal: viz., harshness of language, lies, backbiting of any description, and speaking irrelevantly; and three mental: thinking about the good of others, thinking ill of others and paying attention wrongfully. This day is indeed very auspicious; on this day the Ganges descended from the Mount to the earth. According to some in connection with the Daśaharā day the influence of stars need not be taken

into cosideration. According to the Garuda-purāṇa, the influence of any star is sufficient to render the day Daśaharā, i.e. capable of removing all the ten sins. The pilgrim should expressly state in the resolve (saṃkalpa) that he bathes not only for the removal of the ten sins but also for acquiring the religious merit of performing innumerable horse-sacrifices.¹

Baths on the days of the northern and southern courses of the sun,² Viṣuva-saṃkrānti,³ Śaḍāśīti⁴ and Viṣṇupadī⁵ are, from the point of view of gaining religious merits, very important.⁶

The person who bathes in the Ganges for one month without fail is assured of living in the region of Brahman whereas if he bathes for six successive months, he is entitled to live in the region of Viṣṇu, for innumerable years. By bathing in the morning in the Ganges during the months of Māgha and Phālguna, one may have utmost happiness. Allsorts of sins are

1. Sub-section on Daśa-harā-snāna. cp. also Tithi T. of Raghunandana where the Rāja-mārtanda has been quoted; p. 216.

2. Uttarāyaṇa and Dakṣiṇāyaṇa Saṃkrānti days in the months of Māgha and Śrāvaṇa respectively.

3. Occurring in the months of Kārtika and Vaiśākha.

4. i.e. the Saṃkrāntis in the months of Pauṣa, Āṣāḍha, Āśvina and Caitra.

5. i.e. the Saṃkrāntis in the months of Jyaiṣṭha, Agra-hāyaṇa, Phālguna and Bhādra.

6. Sub-section on Saṃkrānti snāna.

wiped off by morning baths during the months of Māgha in particular.¹

Bathing in the Ganges during the eclipse is a source of acquiring immense religious merit but one must not look at the eclipsed sun or moon if the day be under the influence of the birth-star. If the lunar eclipse takes place on a Monday and the solar on a Sunday, the bathers acquire religious merit thousand times more than on ordinary occasions. If anybody be ritualistically impure during the eclipse, he or she should not make any offering or perform Śrāddha at that time.²

If the thirteenth day of the black moon in the month of Caitra be under the influence of the star Śatabhiṣā, a bath in the Ganges will be the source of acquiring as much religious merit as for baths during thousand solar eclipses. If the same day be again a Saturday, it is called Mahā-vāruṇī; and if also some auspicious moments come into play during the eclipse, it is called Mahā-mahā-vāruṇī. The Mahā-vāruṇī and the Mahā-mahā-vāruṇī are the sources of incalculable benefits from the religious point of view.³

A bath in the Ganges during the Mahā-jyaiṣṭhī⁴ is

1. Sub-section on Māsa-snāna.
2. Sub-section on Grahaṇa-snāna.
3. Sub-section on Vāruṇy-ādi-snāna.
4. Mahā-jyaiṣṭhī : Brahma P.:—

ऐन्द्रे [ज्येष्ठायां] गुरुः शशी चैव प्राजापत्ये [रोहिण्यां] रवि-स्तथा ।
पूर्णिमा गुरु-वारेण महाज्यैष्टी प्रकीर्तिंता ॥

a source of limitless merit.¹ The bather in the Ganges near the temple of Śiva or near her western or northern course also attains similar results.²

One should offer water libations in a holy place even on those days which are not recorded as auspicious. No offering of linseeds should be made during the Śrāddha ceremony, birth-day, the samkrānti, the night of the seventh tithi, Sundays and Fridays; such offerings should, however, be made even on the days prohibited for the purpose in holy places, in the Ganges and on black moon days. If such offerings are made in the holy places, the ancestors attain salvation. No libations should be made with one hand, an iron vessel or earthen jar. Any religious service, to gods or to ancestors, becomes fruitless if the sacrificer wears blue garments during the ceremony; at that time he should have gold in hand, silver or Kuśa grasses. The ancestors up to the ninth degree should be awarded three handfuls of offerings. If no linseeds be available, the water mixed up with gold, silver or only Kuśa should

Vyāghrabhūti—“अनुराधास्थ-चन्द्रेऽपि ।

Bhojarāja in his Rāja-mārtāṇḍa :

ज्यैष्ठे संवत्सरे चैव ज्यैष्ठ-मासस्य पूर्णिमा ।

ज्येष्ठभेन समायुक्ता महाज्यैष्ठी भवेत्तदा ॥

1. Sub-section on Mahā-Jaiṣṭhi-snāna. cp. Tithi-T. and Prāyaścitta-T.

2. Sub-section on Śiva-sannihita-Gaṅgā-snāna and Paścima-vāhini-Gaṅgā-snāna.

be offered. If anybody offers libations and cakes to the ancestors, they go to heaven in aerial car, clad in gorgeous attire.¹

The earth of the Ganges besmeared on the forehead, imparts solar lustre to the body and all the sins are consequently destroyed.²

For the purpose of counting beads, one should sit on a pure seat, neither high nor low. One should use the beads of crystal, rudrākṣa or jīvaputrikā. Of the three types of meditation, viz., verbal, slightly audible (उपांशु) and mental,—the succeeding one is better than the preceding. During meditation one should not shake his head, show his teeth or smile, mind for other things, press one leg against the other; nor should one meditate, wearing wet garments or one garment only.

All the miseries are removed by muttering the name of the Ganges and the person who mutters the sacred formula “Om namo Nārāyaṇāya” in the Ganges gains much religious merit.³

Except an only son and a promised object, everything else may be offered as gift. The objects that are deposited by others or borrowed from others are not suitable for offering. As regards the son it is of course the only son who cannot be offered because in that case

1. Chapter on Tarpaṇa.

2. Mṛttikā-prakaraṇa.

3. Japa-prakaraṇa

the offerer's line is sure to be extinct. The wife should not make any offering without the permission of the husband. The things already enjoyed, uncared for, or much dilapidated, should not be offered as gift. Gifts that are given privately produce the best results. The gift of cows even at the cost of selling off the self is productive of intrinsic religious merit. While making the offering, the sacrificer should sit facing the east, sprinkle water, touch the person sitting with his face towards the north to whom the offering is made and utter the word "dadāni: let me give" with water in hand along with the utterance of the name of the object offered. The offering of rice to gods counts for immense religious merit.¹

Then Viśvāsadevī takes up the question of the use of lights. Of the seven kinds of lights, viz., of *ghee*, linseed oil, sesamum oil, rye oil, etc. the lights made of fat and the extract of bones are considered ritualistically impure. It should be soothing to the eye, not irritating, of lovely flame, soundless, and of medium size. It should not be placed on earth nor should it be mixed up with *ghee* or oil. The wick should be made of lotus-fibres, kuśa-grass, hemp etc. It must not be made of dirty rags. A light kindled before gods must not be put out. By the offering of lights one becomes possessed of true light, beauty, fortune, etc. One may

place the lights on peaks, banks of rivers, at the root of trees, cowsheds, and forests.¹

The incense should be pleasant to the nose as well as to the eye. It should not be mixed up with fat, marrow etc. It must not be smelt before offering. It should not be placed on bare ground, a seat, or a pitcher. While offering, one should do so after burning it in a proper vessel. One attains heaven by offering incense, the region of Viṣṇu by offering oats, the region of Rudra by offering linseeds and untold wealth by offering oblations to the Ganges.

One should maintain the maimed, the blind, the diseased, the poor and the old as though they are one's dependents. Gold should be offered only to the deserving. A garden on the Ganges, if offered to a God, paves the way for the sacrificer to the region of that particular god after death.²

The person who throws into the Ganges rice-pudding mixed up with ghee, molasses, and honey with an idea to feed the ancestors, pleases them with food for a long time. No one should repent after making gifts. Gifts made without due respect,³ with a display of anger⁴ or with contempt⁵ produce no good results.⁶

---

1. Sub-section on 'Lights' (Dīpa-dāna).

2. Sub-section on 'Dhūpādi-dāna'.

3. It is called a Rākṣasa gift.

4. It is known as Paiśāca.   5. It is called Tāmasa.

6. A gift that is offered as a substitute for something else is known as Āsura. Sub-section on Pāyasa-dāna.

Viśvāsadevī then shows that the erection of temple etc., on the Ganges count for immense religious merit. Thus, the establisher of an image of Śiva on the Ganges attains the region of Śiva after death. Similar establishment for any god, viz., Viṣṇu, Sūrya, Durgā, etc., becomes the source of inexhaustible religious merit. The temple of Śiva may be made of wood, brick, stone, etc. The repairing of a tottering shrine also produces immense religious merit. Nobody should try to lord it over in the temples dedicated to gods, sages, etc. The flowers, etc., offered to Śiva must not be treaded.¹

The offerer of a cow together with ghee on the third day of the bright half of the lunar month of Vaiśākha² inheres in self the lustre of thousand suns, lives in the region of Rudra along with his ancestors and consequently obtains salvation.³

In order to make an offering of a cow made of molasses,⁴ one should scatter on earth the skin of a deer four cubits in length; this should be considered as a calf. Her mother should be rendered bodily present near by her; the mother should have her face towards the east and her leg towards the north. The mother

1. Sub-section on Śiva-liṅgādi-sthāpana. This sub-section seems to be rather out of place here.

2. i. e. the akṣaya-tṛtiyā day.

3. Sub-section on sāmānya-dāna ghṛta-dhenu-dāna.

4. Known as Guḍa-dhenu-dāna.

will be made of eight thousand tolas* of molasses; the calf of four thousand. Their mouths should be made of ghee, ears of oysters, legs of sugar cane, eye of pearls, dew-laps of white blankets, hump of copper, fur of white chowries, eye-brows of coral, tails of silk, pupils of emerald, horns of gold, hoofs of silver and their noses of bamboo-pieces (करण्ड) filled up with scented articles. There are ten types of cows that may be so made and offered.

The offering of a tawny-coloured cow leads the ancestors of the sacrificer to heaven.¹

The person who offers 420 cubits of land² on the banks of the Ganges lives in the regions of various gods with fullest enjoyment and becomes the king of all the seven islands; he also rescues his ancestors by the same act. If a person offers a tract of land on the Ganges wherein one hundred cows and one ox may stand³ on the third day of the bright half of Vaiśākha, he will be a king in the next birth. His fortune will know no bounds; in a jewelled aerial car, he will live in the region

* 4 bhāras : one bhāra = 2000 palas,
one pala = 4 tolas in weight.

1. Sub-section on sāmānya-dāna : kapilā-dāna.
2. Two nivartanas of land. One nivartana = 30 (poles) daṇḍas of cubits each.
3. This tract of land is called go-carma. Go-carmā may also mean a tract of land 200×100 cubits in length and breadth.

of Śiva for eternity and subsequently attain salvation. The offer of gold on the same day also acquires the fortune of uniting with Śiva.¹

One should prepare pudding of ninety-six double handfuls of śāli rice and add to it four tolās of honey and ghee. Then he should offer into the Ganges, along with the utterance of the sacred formula "Om Gaṅgāyai," cakes of wheat, sweets, gold, silver, sandal, aloe, camphor, saffron, fragrant gum, resin (Guggula), vilva leaves, dūrvā, yellow pigment called go-rocanā and blue lotus at the midnight of each full-moon or black-moon night throughout the year. Subsequently to each offering, he should mutter the mantra "Om Gaṅgāyai Viśvamukhyāyai," with unflinching devotion, one hundred and eight times and then break his fast with the pudding. After one year the offerer will gain all his desired objects; and if he has no desire for anything else, he will attain salvation.

In the month of Māgha, one should fast the whole day and take at night only a half of his normal food. One should offer oblations everyday, take rice and pulse boiled together² on palāśā³ leaves, offer cakes to Dharmarāja and the Devī separately, fast on the fourteenth day of both the fortnights, scatter black linseeds on full moon nights on the image of Śiva after bathing the

1. Sub-section on Bhūmi-dāna.

2. कृशरा (i.e. khichri.)

3. *Butea frondosa*

same with the water of the Ganges scented and mixed up with milk and honey and worship the same with lotuses. If the lotus be not available, one should make a lotus of gold. The worship should continue for a month.

In the afternoon of the fourteenth day of the white fortnight of the month of Vaiśākha, one should worship Śiva with five offerings, offer Him food, cook Śāli rice, eat the same silently together with cow-milk, cleanse the teeth with a piece of Banyan¹ wood and sleep near the image of Śiva on the Ganges. Next morning he should bathe in the Ganges in accordance with prescribed rules. Then he should observe the vow, desiring to have all sorts of enjoyments both in the present life and hereafter and finally to attain salvation. He should fast and keep awake at night, bathe the image of Śiva with 432 tolās of ghee, worship Him with five upacāras and offer Him white garments, flowers, sandal, an ox adorned with gold, etc.

On the tenth day of the white half of the month of Vaiśākha under the influence of the star Hastā, the sacrificer, male or female, should keep awake on the bank of the Ganges, worship the Ganges with flowers, scent and other offerings, bathe and then throw ten times into the Ganges ten hollowed palmfuls (prasṛtis) of black linseeds and ghee. He should also throw ten lumps of molasses. Then he should place the golden or

1. Vaṭas: Indian fig-tree (*ficus Indica*).

silver image of the Ganges on a lotus or Svastikā emblem on the bank of the river and worship her. Nārāyaṇa, Śiva, Brahmā, Sūrya, Bhagiratha, Himālayas and others should also be worshipped with scented flowers, etc. Ten cows should be offered 480 double handfuls of wheat. The aquatic animals, fish, tortoise, etc. living in the Ganges, should be worshipped with cakes which should be thrown into the river. The observance of this ceremony produces immense religious merit, aiding the ancestors of the sacrificer as well as the sacrificer himself.

As soon as a pilgrim reaches a holy place, he should perform the Śrāddhas. If rice be not available, fruits may be offered instead. Cakes should be offered to three generations on the father's side as well as three generations on the mother's side. If in a holy place any Śrāddha be performed with the water of the Ganges, all the ancestors that fell victim to death at an immature stage of life, in a bad place or in a wrongful manner, are rescued. So even with the offerings of greens only, Śrāddhas should be performed in holy places.¹

Then Viśvāsadevī deals with the objects that ought to be used in Śrāddhas. No rite ought to be performed with the offering of clothes and, therefore, in Śrāddhas, clothes, woolen, silken or cotton, must be offered; woolen clothes are the best. These must not be torn,

without border or worm-eaten. Clothes that are not washed or that are washed by others or by washerman should not be used in the Śrāddha.

Mangoes, wood-apples, pomegranates, citrons, Emblic Myrobalan (āmalaki) and cocoanuts may be offered during the Śrāddha. Palms, *karuṇas*, *kākolas*, Asparagus, Racemosus, fruits of the tree Terminalian Arjuna, limes, custard apple (bahubija), etc. must not be used. Bitter, sour or acid fruits must not be given. Wheat, rice, linseed, oat, pulse, and kidney-beans (caṇaka) may be offered. Grains of *Panicum Frumentaceum* (Śyāmāka: a kind of cultivated millet), mustard, wild rice (nīvāra), hasti-śyāmāka, seeds of *Panicum Italicum* (priyaṅgu), etc. may also be offered. Dolichos Catjang (rāja-māsa beans), lentil (masura), *Karadūṣaka*; *vipruṣa*, *Paspalum scrobiculatum* (kodrava), *markata*, the milk of a buffalo or of an animal with only one hoof, the milk of a woman or of she-ass, etc. are impure for the purpose. Molasses, sugar, cow's milk, curd, ghee, linseed oil, rock-salt (saindhava lavaṇa), *ocimum sanctum* (a kind of pot herb: Kāla-śāka), *talluliya*, *Chenopodium Album* (*vāstūka*: a kind of pot herb), radish (mūlaka) and wild greens are also fit for offerings. Of the flowers, *Michelia Campaka*, *Jasminum Zambac* (mallikā), *Jasminum Grandiflorum* (mālatī and jāti), mango-blossoms, the flower of the tree *Jonesia Asoka Roxb.* (aśoka), *Nyctanthes Arbor Tristis* (śephālikā), *Tabernaemosthana caronaria* (tagara), blossoms of the

tree Pandanus odoratissimus (*ketaki*), Jasminum Auriculatum (*yūthikā*), lotus and the blossoms of the holy basil are fit to be offered in Śrāddhas. For the purpose of scent, sandal, aloe, saffron, saussurea auriculata (*kuṣṭha*), Nardostachys Jatamansi (*māṃsi*), *kālaka*, *jātipatra*, bdellium, cyperus Rotundus (*mustaka*) and incense should be used. It is stated that the ancestors remain pleased for one month on the offering of food prepared for an oblation, two months on fish, three months on venison, four months on that of hare, five months on that of birds, six months on ham, seven months on goat-meat, eight months on the meat of the type of antelopes called *enā*, nine months on that of another type of antelopes called *ruru*, ten months on that of a *Gayāl*, eleven months on mutton and one year on rice-pudding. Linseeds together with molasses, honey, etc. cause eternal pleasure. If a Śrāddha ceremony be performed on the bank of the Ganges along with the offering of the things prescribed, it will lead all the ancestors to heaven. In this Age of vice, the offering of cakes to the manes in the Ganges is more fruitful than that in *Gayā*.¹

The water of the Ganges is the holiest thing in the world. Anybody who does all the rites that are to be performed with the water of the Ganges, attains salvation without fail.²

-
1. Sub-section on śrāddha vihitāvihita-dravyāni.
  2. Jala-prakaraṇa.

Drinking the water of the Ganges produces more religious merit than giving the daughter in marriage, the gift of land, horses, cows, gold, etc.¹ It is even more important than the observance of the Cāndrāyāna rite. A resident on the bank of the Ganges drinking its water may dispense with the observance of all other rites and acquire as much religious merit as for drinking Soma juice daily.

One who worships the Ganges thinking that she is different from Śiva does not attain salvation. Even the blind, the impotent, the inanimate, the maimed, the fallen, the diseased, the low in birth become equal in rank to the gods by means of worshipping the Ganges. A person, though fallen, deserted by all including the parents and really fit to go to the hell called Raurava may go to heaven provided he has recourse to the Ganges. Therefore, one should dwell on the bank of the Ganges for the attainment of immense happiness and bliss and also for acquiring knowledge about Brahman. In this wise may one become adorable to gods, men as well as sages. Dwelling on the Ganges is more efficacious from the religious point of view than practising austere penances for innumerable years. Therefore while dwelling on the Ganges, one should expressly say so in the Samkalpa (resolve). All the sins committed in early life are removed if one seeks shelter from the

Ganges. One who dwells on the Ganges even for three or seven nights becomes free from visiting the hell. By worshipping Ganges (while residing on her bank) one soon deserves the attainment of Brahma-hood. Drinking water of the Ganges (even) for a month, one acquires more religious merit than by practising austere penances such as standing on one leg for innumerable years.¹

Atonements other than those on or in the Ganges are advisable only when the atoner cannot avail himself of the Ganges.

While atoning on the Ganges the sacrificer should mutter the name of Śiva as well as Govinda—say Manu and others. Even if an outrageous person like Śiśupāla utters the name of Hari with contempt or through anger may, on that account, attain salvation. The atonement should naturally be appropriate i.e. for ordinary sins the atonement should be light and for major sins it should be heavy. Whatever be the nature of the sin committed, an atonement for it on the bank of the Ganges will obliterate even the slightest blemish, because the Ganges is the very self of Brahman, she being Dharma incarnate in liquid form coming down from the holy feet of Nārāyaṇa Himself and placed with esteem by Mahādeva Himself on His head. One who thinks that there is anything holier than the Ganges

---

1. Chapter on āśraya-prakaraṇa.

commits great sin. The Vedic statement that a sin committed through ignorance is atoneable but not one committed knowingly, does not apply with reference to the Ganges, because any sin, be it of any description, is certain to be washed off no sooner than the sinner atones in the Ganges. Indra, the demolisher of Vṛtra, though associated with misfortune (Alakṣmī) got rid of all sins by means of a plunge in the Ganges. The thought of the fact that the Ganges removes all sins should not encourage one to commit sin but it should only make one refrain oneself from such committance. Committing sins with the idea of getting rid of them by virtue of a bath in the Ganges, etc. only aggravates sin all the more.¹

The person whose sole object of existence is to remember the Ganges has really nothing else to do and may be called the performer of all rites (Kṛtakṛtya) and attains salvation during his life-time.

The person who pays homage to the bather in the Ganges and to the resident on the banks of the same attains the same religious merit as for performing 'the horse-sacrifice.' After bathing in the Ganges during the Govinda-dvādaśī,² one should pray to her for the removal of all major sins.³

1. Prāyaścitta-prakaraṇa

2. The twelfth day of the white half of Phālguṇa.

3. Kṛtakṛtya-prakaraṇa.

The Skanda-purāṇa prescribes salvation for those who die in the Ganges without any further ado. The other Purāṇas say that Brahman is attained under similar circumstances, but that is only the inevitable result of the particular wishes of the person concerned.

The water of the Ganges represents knowledge and therefore as by means of the attainment of knowledge, so by means of the water of the Ganges as well, salvation may surely be attained. A person who dies in the Ganges attains the same goal as by the ascetics and the possessors of knowledge, involuntary death leading to the region of Brahman and voluntary death resulting in salvation forthwith. One who starves himself to death in naval-deep water in the Ganges unites with Brahman. The person who really courts voluntary death in the Ganges should state his intention distinctly as otherwise the argument that one may die in the Ganges for the fulfilment of other purposes as well becomes invalid.¹

As the Ganges was brought down by Bhagiratha for rescuing the sons of Sagara by means of having their bones thrown into its water, the throwing of bones in the Ganges is specifically significant. After birth the sacrificer should keep the bones in an earthen bowl together with honey, ghee, linseed, the five cow products (Pañcagavya), gold, etc. Covering them with

another bowl he, with his face towards the south should throw them off into the water of the Ganges and, plunging again, should look at the sun and then offer the sacrificial fee. Even an inhabitant of the sub-spirit world becomes one like Indra and stays in heaven by dint of the religious merit accruing from such performance. One whose bone falls into the Ganges never returns from the region of Brahman. If the bones are thrown into the Ganges within ten days of death, as much religious merit as of dying in the Ganges itself can be obtained. The number of bones thrown into the Ganges determines the duration of the person's residence in heaven; the person concerned will be eligible to stay as many thousands of years in heaven as there were bones thrown into that sacred river. Notwithstanding this, bones, thrown into the Ganges (even if their number be very small) will entitle the person concerned to remain in heaven for innumerable years. Such a stay in heaven begins from the moment of the bones being thrown into the Ganges. If the bones be thrown in the confluence of the Ganges and the sea, the religious merit to accrue thereof will be ten times that of the performance of horse-sacrifice. Bathing in, drinking of, seeing or touching, the water of the confluence produce the same religious merit as all holy places, gifts, worship of deities and all sacrifices do. The object one wishes to obtain before death will certainly be obtained. One may wish for the state of

Brahman, Śiva or Viṣṇu after death in those places where voluntary death is prescribed in the Śāstras. The same result as that of offering in gift thousand load-fuls of gold during the solar eclipse in Kurukṣetra is obtained by bathing daily in the confluence in Prayāga in the month of Māgha. Exactly the same result of performing thousand Rājasūya sacrifices is obtainable by bathing in the morning in Māgha. A bather in the morning in Prayāga may even get rid of Māyā, enjoy fully in the region of Lustre and finally become one with Nārāyaṇa. Three consecutive baths in Prayāga produce the same results as that of fasting for one hundred and fifty years and the bather obtains the religious merit as that of undergoing austre penances for one hundred years. People may shirk off their sins by uttering or hearing the holy name of Prayāga or by anointing their bodies with the earth of the confluence of the Ganges and the Yamunā. Residence in Benares is even more fruitful for religious purposes than living in Prayāga. Baths in the northern course of the Ganges in Benares, in the confluence in Prayāga and in the western course of the Ganges are extremely efficacious from the religious point of view. The religious merit gained by bathing in the Ganges for three consecutive days in the month of Māgha surpasses even that due to the performance of many horse-sacrifices. All the sins due to speech, mind and body are removed by bathing in Prayāga for three days in the month of Māgha. Those who bathe in

Prayāga when the sun peeps out and worship Hari become monarchs as a consequence. A bath in Prayāga in the month of Māgha removes even those sins the atonement for which cannot be ascertained even by the sages. By bathing in the Vadariका one may become free from all sins, gain all desired objects and attain salvation. A bath in the river Nerbuda leads the pilgrim to the region of Rudra; a bath in the Yamunā to the solar region; the same in the Sarasvatī to the region of Brahman; in the Ganges to the region of Viṣṇu; and similarly baths in the river Sarayū, the Gaṅḍakī, the Indus, the Sutlej, the Kauśikī, the Tāptī, the Godāvarī, the Bhīmā, the Payoṣṇī, the Kāverī, the Tuṅgabhadrā and other rivers that fall into the sea in the month of Māgha remove all sins and lead to salvation. One visiting Naimiṣa in the month of Māgha unites with Viṣṇu; and one visiting Puṣkara, with Brahman. If one visits the region of Rudra, one is led to the region of Indra and if in the lake of gods one attains the results of penances. If one goes to Prabhāsa in the month of Māgha, one becomes a member of the group of Rudra; if to the Devakītirtha, one obtains godhood; if one bathes in the Gomati, no rebirth takes place; and by visiting Hemakūṭa, Mahākāla, Omkāra, Makara, Nilakanṭhārbuda, etc., in the same month, one obtains the region of Rudra. A bath in any river in Māgha helps the attainment of all desires. A bath in the confluence of the Ganges and the Yamunā at Prayāga

during the month of Māgha becomes the source of all religious merits massed together. Particularly the Ganges at that time offers salvation and all the objects desired. The desires expressed before bath in the Ganges are easily obtained. A person wishing for salvation even obtains the same. Formerly Nārāyaṇa longing for a wife bathed in the Ganges and so he got Lakṣmi. Residing on and bathing in the Ganges for six months, Mahādeva killed the demon Tripura with a single arrow. Bathing there with the desire of having a son, Yayāti got his son Puru. As a consequence of having a bath there Indra could rob Kubera of all his wealth.

A Gandharva became a crow owing to the curse of sage Ṛcika and bathing in Prayāga in the month of Māgha, he got rid of the curse. Urvaśī, fallen off the heaven on account of the curse of Indra, bathed there and came back to heaven as a consequence. A voluntary death in Prayāga is open to all castes except the Brāhmaṇas. When consecutive baths for three days include a bath on the seventh day in either the white or the black-half of the month of Māgha, they are considered to be highly efficacious from the religious point of view; but for all that one should not utter the resolve (*samkalpa*) once again before bath on the seventh day as otherwise the grouping together of three days and the consequent desire to obtain a collective result would become meaningless. If a pilgrim desires to bathe in every sacred place he visits on the same day, he may do so.

Many authorities agree as to that. According to many, a resolve (*samkalpa*) is an essential condition only of the morning bath. A bath at the confluence of the Ganges and the Yamunā at Allahabad produces all the desired objects and the pilgrim who steps within 40 miles of Prayāga achieves the merit of the horse-sacrifice at every step. There are three wells there; one is at Prayāga, another at Pratiṣṭhāna and the third towards the south of the Yamunā. They are supposed to contain the water of the Ganges and therefore a bath in them causes limitless religious merit. If one takes a bath within 160 miles of the confluence at Allahabad is not obliged to take birth again on earth. By morning bath really a bath at 4 *dāṇḍas* before sunrise¹ is meant. Some authorities say a bath at Prayāga even during the sunrise is productive of immense religious merit; this is not, however, justifiable as the time factor must be taken into consideration with regard to the yielding of religious merit. There are some statements prescribing bath after sunrise; these are to be taken as referring to the baths with some object or other during mid-day as otherwise the innumerable statements advocating baths before sunrise become meaningless. In the banks of the river Yamunā live two snakes called Kambala and Aśvatara which purify the water of the Yamunā and

---

1. This time is known as Aruṇodaya as opposed to Sūryodaya.

therefore a person bathing in and drinking the water of the Yamunā frees himself from all sins; he avails himself of the proximity of Mahādeva and rescues twenty generations. If a pilgrim lives for three nights in the well called Pratiṣṭhānatīrtha, observing self-restraint and shunning off anger, one becomes free from all sins. To the north of the Pratiṣṭhānatīrtha and to the east of the Ganges is the celebrated Hamṣaprapātana bathing in which the pilgrim may reside in heaven so long as the moon and the sun exist. To the north of the Vāsuki-tīrtha is the place called Bhogavatī passing which the pilgrim reaches Daśāśvamedhikatīrtha. Bathing there he may acquire sufficient religious merit to enable him to become rich, handsome, skilful and prone to religion and gift. One may expect therefrom the same religious merit as is obtainable by reading the four Vedas, speaking the truth and by observing non-violence. To the north bank of the Yamunā and the south of Prayāga there is a bathing place called Rñamocanaka, living where for a night followed by bathing one may get rid of all sorts of debts and may attain the status of a god and live in heaven. By bathing in the Ganges at Prayāga, one may obtain the same result as by means of bathing in innumerable bathing places. By bathing in the lake Mānasa, one may acquire knowledge and consequently salvation.

The importance of Prayāga as a holy place is simply indescribable. The authorities assert that thirty crores

and ten thousand holy places, headed by Naimiṣā, Puṣkara, Gotīrtha, Sindhu, Nāgara, Gayā, Dhenuka, the confluence of the Ganges and the sea are always bodily present in Prayāga. All the holy places and cities on earth make it a point to bathe in the Trivenī in the month of Māgha; all the gods headed by Brahmā, Viṣṇu and Śiva and demigods such as Yaksas, Gandharvas, etc., and goddesses such as Brahmāṇī, Pārvatī, Lakṣmī, Śacī, Medhā, Aditi, Rati etc. and the lesser goddesses such as the Nāga damsels, Ghṛtācī, Menakā, Rambhā, Urvaśī, Tilottamā etc., as well as all the ancestors in their human forms come to bathe in the Trivenī. If one bathes in Gaṅgādvāra and Daśāvarta (Kuśāvarta), one attains the same religious merit as for the performance of seven coronation ceremonies and two horse-sacrifices. If one stays there half a month, one attains the beneficial effect of performing six Viśvajit¹ sacrifices and the gift of ten hundred thousand cows. Bathing in the Ganges followed by the worship of Govinda and Rudra of Kanakhala becomes the source of immeasurable religious merit. If one bathes in the Ganges where the Śaṅkaratīrtha, the place where Viṣṇu in His Boar incarnation made His appearance, is situated, one may remain satisfied for gaining the results of one hundred Agnicit, two Jyotiṣṭoma and one hundred Agnistoma sacrifices. By bathing in the

---

1. An Ekāha in the Gavām-ayana rite (the fourth day after the Viṣuvat).

Brahmatīrtha, one may gain the results of one hundred thousand Jyotiṣṭoma and three Aśvamedha sacrifices. In the holy place called Kubjatīrtha one may shirk off all diseases and the sins accumulated in seven consecutive births. By bathing in the Kapilatīrtha one may become the possessor of as much religious merit as by making a gift of eight hundred thousand tawny-coloured cows every day. By bathing in the Gāṅgādvāra, Kuśāvarta Vindhya, Mīnaparvata and Kanakhala tīrthas, one becomes immune from all sins and may, therefore, go to heaven.

The confluence of the river Sarayū and the Ganges is an extremely sacred place; Viṣṇu worshipped Rudra here and obtained Viṣṇuhood. By bathing in the Gaṇḍakitīrtha, the pilgrim obtains the benefit of making a gift of one thousand cows. Rāmatīrtha is holier than Gaṇḍakī and Somatīrtha is really the holiest; in this last mentioned place the sage Sakula worshipped Śiva and became one of the Gaṇas. If one bathes in the Caṃpaka-tīrtha where the Ganges has a northern course, one obtains the benefit of bathing in Maṇikarnikā. If the pilgrim bathes in the confluence of the Kauśikī and the Ganges, he may become the favourite guest of Indra. Twenty generations are rescued if any member of the family bathes in the lake of Jahnu. The same results may also be obtained by bathing in the Adititīrtha; practising penances over here, Aditi obtained a son from Kaśyapa. In the Siloccayatīrtha the people practised

penances that led them to heaven. In the Indrāñītirtha Indrāñī practised severe penances and obtained Indra as her husband. Practising penances in the Āmrātakatīrtha, Viśvāmitra became a Brahmarsi. Undergoing penances in the Pradyumnatīrtha, Kāmadeva became the son of Viṣṇu. Bathing in the Ganges on the 8th and 14th days of both the fortnights of each month as well as full-moon and black-moon nights, the pilgrim may obtain the results of bathing in all the sacred places together. By bathing in the Ganges on the Mahājyaiṣṭhi day, one may obtain immense religious merit, equal to what may be gained during more than one hundred solar eclipses. The seventh day of the white-half of the month of Māgha is even more beneficial for the purpose of bathing. The months of Phālguna and Āṣāḍha are also productive of immense merit; by bathing always during one of these two months one may obtain the results of bathing three months continuously. The third day of the white-half of the month of Vaiśākha is specially efficacious from the religious point of view.

Many authorities, though not the author of the Kalpataru, have declared that shaving off the head at Prayāga is of intrinsic religious merit. One should shave off one's head in Prayāga, offer cakes at Gayā, die at Benares and offer gifts at Kurukṣetra. Again, it is also said that should one shave off his head at Prayāga, what's the good of offering cakes at Gayā, dying at

Benares and offering at Kurukṣetra? So the injunction (vidhi) is that one should shave off one's head at Prayāga. The ensuing result would be the same as directed in accordance with the maxim *the rule as to a night-sacrifice*.¹ The result obtained for shaving off the head at Prayāga is the same as is obtainable for the offering of cakes at Gayā, etc., for all the three altogether. So the person who is entitled to do the rite at Prayāga should do so, with the express resolve of getting the result. The question naturally arises whether the person who helps in getting the head shaven off should reap any religious benefit out of the proper performance of the rite. As Vāpana i.e. the act of shaving off the head is sanctioned as a religious duty, the performance of this duty must accredit the doer with some beneficial results. As in the case of performing a sacrifice, the sacrificer no

I. This maxim refers to the type of scriptural passages which do not directly mention any promise of reward (फल-श्रुति). The results depend on the artha-vāda passages. For this Nyāya, see Kalpataru-parimala on the Kalpataru of Amalānanda in connection with Brahma-sūtra 1. 2. 21, “तथा सर्व-पाप-प्रदाहोऽपि... फलाकाङ्क्षया राति-सत्-न्यायेनार्थवादिक-फल-विपरिणामे कर्तव्ये प्रधानार्थ-वाद इवाङ्गार्थ-वादे श्रुतस्यापि फलस्य ग्रहणौचित्यात्।” Cp. Śaṅkara on Brahma-sūtra 3. 3. 38 & Ānandagiri & Amalānanda on the same ; see also Pañca-pādikā-vivaraṇa of Prakāśatman Yati, p. 122 and p. 134, Vizianagram Sanskrit Series ed., Samvat 1948 ; also Śālikā [or Prakaraṇapañcikā] by Śālikānātha, Chowkhamba Sanskrit Series ed., 1903, p. 157 and Tattva-muktā-kalāpa of Veṅkaṭanātha, Medical Hall Press, Benares, 1900, v. 81.

doubt is principally the enjoyer of the religious merit; still it is not that the priest does not gain any religious merit. Though the scriptural passages direct that the sacrificer should observe rites, it goes without saying that the priest must help him in his proper performance and surely he, too, will gain some religious benefit out of it (in accordance with the nature of the sacrifice). Similarly here, too, the helper of the pilgrim in his having the head shaven off will gain some religious merit. The word *kuryāt* in the text “*Prayāge vapanam kuryāt*,” therefore, does not dispose of the case of *kārayet* as altogether futile. Some think that the sacrificer should not use the root *yaj*, to sacrifice, in the causative sense.

But in accordance with the maxim ‘*Prakṛtivad vikṛtir iti*,’ it does not matter much even though the sacrificer says “I shall get the sacrifice done.” Moreover, it is not that many injunctions of the sages are not modified, when strictly necessary, by means of *laukika* statements. Again, there are many authoritative statements like these “*Viśvāmitras Triśaṅkum yājayāmāsa*.” So the argument that the sacrificer should not say “*yājāyiṣye*” is not sound.

The pilgrim should shave off his head forthwith in the Ganges at Prayāga, because it is stated that he should do so as soon as he reaches there.

One should fast and shave off on the first day he reaches Prayāga. If the shaving off be optional,¹ one

---

1. i.e. *Kāmya*. A rite is *kāmya*, when it is performed

may have the head and beard shorn every day. But if the shearing of the head and beard be on account of arriving at Prayāga, one must shave off on the first day. If the pilgrim goes back to Prayāga within ten months, he need not shave off or fast again.

According to some, a woman need not shave off her head at Prayāga; what she should do is to amass the hair and cut off two inches of the same. By doing so, she would get the beneficial results of shaving off. This is in keeping with the injunction mentioned in connection with atonements as well. But Viśvāsadevī does not contribute to this view. She says as there is the specific statement that the sins of human beings reside in hair, even women should have the head shorn.

Those who do not observe the preliminary rules of starting from home should reside somewhere to the east of the hermitage of Gautama, should fast on the day before his entrance into Prayāga and after bathing in the morning, should make a resolve (*samkalpa*) to enter into Prayāga as follows, "May I enter into Prayāga to avail myself of as many horse-sacrifices as I have stepped on earth since my birth." Then he should bathe in accordance with the prescribed rules, perform the daily duties and make another resolve again to shave off his head with the object of living in heaven as many thousands

---

through the desire of some object of personal advantage ; cp. Kāt.ŚS., xii. 6. 15 ; Āsv.ŚS., ii. 10 ; Āsv.GS., iii. 6 ; KauśikaS., V ; Chānd-Up. v. 2. 9 ; Mān.DS., ii. 2 ; etc.

of years as his hairs cut off. Then he should occupy such a place as would let off the hairs easily into the water. He should bathe again, wear new clothes, and make a resolve to fast in the holy place with the object of going to heaven. Then he should actually fast and perform the Pārvanya śrāddha on account of his arriving at the holy place. If he cannot afford to offer cakes any more, he should offer at least to six generations. On the next day he should bathe in the Rṇamocana-tirtha, then he should shave off his head at Prayāga any day in an auspicious spot. He should shave off his head, desiring for the religious merit of offering cakes at Prayāga, of voluntary death therein and offering gifts at Kurukṣetra.¹

The two snakes Kambala and Aśvatara reside between Prayāga and Pratiṣṭhāna, and between Prayāga and the lake of Vāsuki; Prajāpati resides between Prayāga and Vahumūlaka; one who bathes therein is not reborn. Those who bathe in the water of the Ganges and the Yamunā are not reborn. And those who die in the region of Prajāpati attain salvation. The Matsya-purāṇa asserts that all the castes may have recourse to this voluntary death at Prayāga. Those who die at the confluence of the Ganges and the Yamunā, be they diseased, poor, etc., reside in heaven. Those who have recourse to voluntary death underneath the Akṣayavatā where Hari

I. Chapter on Asthi-sthiti-prakarana.

lives with Prajāpati, reside in the region of the Moon. Those who fall victim to voluntary death on the sandy bank known as the Urvaśī-pulina live in heaven with their ancestors for sixty thousand and sixty hundred years, always have the pleasure of seeing Urvaśī and the honour of being worshipped by Gods, Sages, Gandharvas, Kinnaras etc. Subsequently when they are reborn on earth they get one hundred daughters like Urvaśī. They rule over ten villages, and wake up in the morning from sleep with the pleasure of hearing the sounds of the waist girdle and anklets. After enjoying all these, they go to the Urvaśitīrtha again. Those who live on one meal only for a month, wear clean garments and keep pure both in mind and body are entitled to be the rulers of the whole world. Those who die at the Katī-tīrtha reside in heaven for innumerable years. Then they, most handsome to look at, are reborn on earth with golden spoons in their mouths. Voluntarily or involuntarily they die in the Ganges and when in heaven again, they wake up with the songs of the Apsaras. Those who bathe in the confluence of the Ganges and the Yamunā do not become maimed at any time and without any diseases live in heaven as many thousands of years as they have hair on their body and then they become rulers of the Jambudvīpa and subsequently go back to the same tīrtha. Those who die within forty miles of Prayāga lead innumerable generations to salvation. Those who die anywhere in the Ganges

or the Yamunā attain salvation, to the south of the bank of the Yamunā is the Aputirtha and to the west, the Narakatirtha;¹ anybody bathing therein goes to heaven and dying, attains salvation. On the north bank of the Yamunā, there are many other holy places bathing where the pilgrims may go to heaven and dying where, obtain salvation. In this respect both the Ganges and the Yamunā are really of equal importance; nevertheless, the Ganges as the more important of the two, is shown more respect. It is very difficult to regulate breathing etc. for the purpose of yoga. But even that is unnecessary for one who dies at Prayāga. What more, if one dies at any place but remembers the name of Prayāga at that time, one may go to the region of Brahman. And one may also live along with the sages, on the beautiful banks of the river Mandākinī in heaven, shaded with the trees that yield all desired objects. Adored by the accomplished bards they are reborn on earth as the rulers of the island of Jambu.¹

There are innumerable impediments that protect the Ganges as it were by standing against the easy access of the sinful. Anger, lust, etc. are the shafts that pierce them and so on. Rudra often deludes the undeserving people so that they turn their noses against the Ganges who is saved thereby.

I. Chapter called "Prayāge-marana-prakaraṇam."

A pious person should not throw mucus or spit in the water of the Ganges, nor should he strike his hands violently against the same. The following thirteen things are prohibited with regard to the Ganges:—Cleansing self, sipping water, rubbing off impurities, rubbing the body, sports, receiving gifts, disbelief, respect for other holy places, speaking high of other holy places, changing clothes, cleansing clothes and swimming. One should not bathe in the Ganges after anointing the body with oil, with an impure body, speaking with others, looking at this and that or telling lies. Should one anoint the body with oil, one should wash the body with some other water or bathe somewhere else and then bathe in the Ganges. Should one not follow this regulation, one commits oneself doubly: (1) violating a regulation and (2) subjecting oneself to fruitlessness with regard to religious merit. One should cleanse the body regularly with luke-warm water.

Those who accept any gift in a holy place or anywhere within its jurisdiction (*āyatana*) relinquish the right of gaining any religious benefit therefrom. By selling off their rights with regard to the Ganges they do away with their claims with regard to Nārāyana as well and thus all their claims with regard to the three worlds are set at naught. Those heretics who do not recognise the importance of the Ganges go to hell called Raurava. Those persons, who do not remain content

with the Ganges even after reaching her jurisdiction are sinful and seldom protected by the Ganges herself. Those who display their fondness for other holy places than the Ganges court hell automatically. Wretched are they who consider the Goddess, supreme in importance, equal to others and consequently the slighter of the Ganges, the abode of all religious merits, having three-fold courses (in heaven, on earth and in the nether regions) subjects himself to entering the hell called Kumbhipāka.¹ Those wretched persons who desire to leave aside the holy banks of the Ganges incur gross sin and if they long for any other water than that of the Ganges, they go to the hell called Raurava.²

Queen Viśvāsadevī's great scholarship, specially, her vast knowledge of Smṛtis and Purāṇas,—is displayed in every page of this work. It abounds in quotations from almost all the Purāṇas and Smṛtis, which prove beyond doubt her mastery over the whole range of these literatures, though she frankly acknowledges her debt to Vidyāpati for adding to the quotations, probably, while revising her book.³

The great merit of Viśvāsadevī lies in the fact that she has not blindly quoted from accepted texts but has

1. Manu Saṃhitā 12. 76; Yājñavalkya Saṃhitā 3. 224.

2. Chapter on Prohibitions (Vighna).

3. कियन्निबन्धमालोक्य श्रीविद्यापति-सूरिणा ।

गङ्गा-वाक्यावली देव्या प्रमाणेंविमलोकृता ॥

This couplet is found in every Manuscript.

always tried to reconcile the contradictions, in the light of her own reasoning. Whereas there are many instances where she has displayed her wonderful capacity in this respect, particular attention may be drawn to her long discourses on Śrāddhas and shaving off the head at Prayāga. The work is very exhaustive in the treatment of its subject matter, and there is hardly any book on the subject that is comparable with it. The book has been quoted by eminent Smārtas like Raghunandana¹ which alone testifies to its great merit and popularity.

An outstanding contribution of Viśvāsadevī to Sanskrit literature is the systematic arrangement of the

1. Vide Raghunandana's MaLMT., p. 50, गङ्गा-वाक्यावल्यां दक्षः, "चान्द्रेण तिथि-कृत्यं तु यथाविहितमाचरेत्"; op. cit., p. 67, गङ्गा-वाक्यावल्यामपि वारुणी-स्नाने मधु-कृष्ण-तयोदश्यामिति वाक्य-रचना; op. cit., p. 115, गङ्गा-वाक्यावल्यामपि "जैष्ठे संवत्सर" इत्येव पाठः।

PrāyaśTat., p. 74,

‘खल्प-साध्ये च दुःसाध्यं श्रावयेत् सततं जने ।
यथा पापे न वर्तेत् प्रायश्चित्त-भयादिह ॥
न निर्दिशेदल्प-माध्यं प्रायश्चित्तं नरे बुधः ।
तस्मिन् संकमते पापं कर्ता तु तद्विमुच्यते ॥’

इति गङ्गा-वाक्यावली-धृत-स्कन्द-पुराण-बचनात् ।

Op. cit., p. 79, प्रवेशेऽपि तीर्थ-यात्रायामिति वक्तव्यम् ।

“गच्छन् देशान्तरं यत् श्राद्धं कुर्यात् सर्पिषा ।
यात्रार्थमिति तत् प्रोक्तं प्रवेशे च न संशयः ॥”

इति भविष्य-पुराणादिति गङ्गा-वाक्यावली ।

Op. cit., p. 83. गङ्गा-वाक्यावल्यां—

“संवत्सरं द्वि-मासोनं पुनर्स्तीर्थं ब्रजेयदि ।
मुराडनश्चोपवासन्नं ततो ग्रत्नेन कारयेत् ॥”

materials—formerly diffused over a very wide area. But where she excels everybody else in this sort of works is the formulation of doctrines, the framing of Mantras and a network of ritualistic directions—all linked together without betraying any looseness but displaying at every step a synthetic mind working most sys-

Op. cit., p. 96, गङ्गा-वाक्यावल्यां—

गङ्गा-तीरे कृतं यच्च यत्नात् कोटी-गुणं भवेत् ।

Op. cit., p. 96,—

“गङ्गायामिति तीर-परमिति मुख्य-श्राद्ध-साहचर्यादिति गङ्गा-वाक्यावली ।

Op. cit., p. 103,

“वासो हिरण्य-रत्नानि पत्र-पुष्प-फलानि च ।

अन्न-पानादिकञ्चापि यस्य यद्भवति प्रियम् ॥

तत्तद्भूकत्यैव गङ्गायै यः प्रयच्छति मानवः ।

तत्तत् सुखमनन्तं हि संप्राप्येह च जन्मनि ॥

प्रेत्यमाप्नोति निर्वाणं परमं यन्निरङ्गनम् ॥”

देव-संप्रदानक-दानेषि ब्राह्मणाय दक्षिणा देया ।

“तस्मात् सर्वात्मना पाते दद्यात् कनक-दक्षिणाम् ॥”

इति नन्दि-पुराणादिति गङ्गा-वाक्यावली ।

Srāddha-tattva, p. 334—

“गज्जन् देशान्तरं यत्तु श्राद्धं कुर्यात् सर्पिषा” etc. as above.

Op. cit., p. 336—गङ्गा-वाक्यावल्यां---

संवत्सरं द्वि-मासोनं as above.

Tithi T., p. 233—

तीर्थ-भेदे त्वेकदाऽपि नाना-स्नानम्, “विषुवहिक्से प्राप्ते पञ्च-तीर्थ-विधानतः” इति ब्रह्म-पुराणादि-वचनात्, तीर्थ-भेदे तन्त्र-प्रसङ्गयोरसम्भवाच्च, अतएव गङ्गा-वाक्यावली-तीर्थ-चिन्तामणयोः—“यत्तु प्रयागे ऋद्ध-स्नान-क्रोडी-कृतेऽपि माघ-सप्तमी-स्नानादावसाधारण-सङ्कल्पेन पुनस्तथैव प्रातः-स्नानाचरणं तदयुक्तम्, तदा सकृत्-स्नानस्यैव विहितवात् । अन्यथा ऋद्ध-फल-कामनायां तदानन्त्यापत्तेरित्युक्तम् ॥”

matically. Her assimilating capacity is really commendable; her creative genius is of a high order. As a queen, she was a powerful leader of men; as a scholar, she was a champion defeating many Yājñavalkyas of her age like her earlier sister Gārgī Vācaknavī of the Upaniṣadic period.

VISVĀSADEVI

गङ्गा-वाक्यावली

—○—

ओं नमो गङ्गायै

स्वस्त्रगङ्गु वसुहिन-रश्मि-भृतः प्रसादा-
देकं वपुः श्रितवतो हरिणा समेत्य ।
तम्भाभि-पङ्गज-सहोत्य-मृणाल-लीला-
माविष्करोति हृदि यस्य भुजङ्ग-राजः¹ ॥
यावद् गङ्गा विभाति त्रिपुरहर²-जटा-मण्डलं मण्डयन्ती
मङ्गो-माला³ सुमेरोः शिरसि सित-महा-वैजयन्ती⁴ जयन्ती ।

1. The reference is to the combined body of Hari and Hara. The serpent S'esa which serves as a decoration of S'iva's body watches with interest the sportive movements of the lotus fibre arising out of the navel-lotus of Hari. For details about Hari and Hara, see HariV., chap. 125, pp. 373-375. ; VāmP., Chap. 59, सार्व-तिनेत्रं कमलाहि-कुण्डलं...हरि-हरच्चैव नगेन्द्र-भूषणं, etc.

2. त्रिपुरहर is S'iva who burnt the three citadels made of gold, silver and iron in the sky, air and earth and occupied by the Asuras ; cp. TaitSamh., vi, 2, 3, 1 ; AitBr., ii, 11 ; S'atBrā., vi. 3. 3. 25.

3. त्रिपुर...मङ्गो-माला ; मदन-मथन-मौलिमालती-पुष्प-माला ; cp., Vālmīki's Gaṅgā-stava.

4. Cp. स्वर्गरोहण-वैजयन्ति, etc. ; op. cit.

यावत् पाताल-मूलं स्फुरदमल-रुचिः शेष-निर्मीक-वस्त्रौ
तावहिश्खासदेव्या जगति विजयतां गाङ्ग-वाक्यावलीयम्¹ ॥

अथ स्मरण-प्रकरणम् ।

तत्र भक्ति-शङ्खा-पुरःसरमेव सर्वं कर्म विशेषमापादयति, अतो
भक्ति-शङ्खे अवश्यमेव कर्तव्ये कर्मणि कर्तव्ये । तथा च यमः—

“भक्ति-शङ्खे च काम्यानां दृष्टि-क्षेम-करे हि ते²”

काम्यानां काम्य-कर्मणम् । शास्त्रार्थं तथेति प्रत्ययः शङ्खा ।
उपास्यता-निश्चयो भक्तिः, क्वचिदुपासनाऽपुरच्यते । तथाच
देवलः—“महदप्यफलं कर्म शङ्खया परिवर्जितम्³ ।

अफलम् अल्प-फलम् । तथा च पाद्मे—

“अशङ्खया हतं सर्वं यत् हतं पारलौकिकम् ।

अभक्तया च तथाऽवश्यं भावाशुद्धया तथाहतम्” ॥

तथा हतं भवेदिति । अतो भक्ति-शङ्खाभ्यां विशेषमापद्यते⁴ ।

M. Vasanta-tilakā.

1. The first part of the verse refers to the Ganges on earth, the second in Heaven and the third in the nether regions. The authoress wishes that her work will continue its glorious existence till the Ganges flows in the three worlds.

M. Sragdharā.

2. Not found in the printed eds. of the YamaS.

3. Not found in the prited ed. of the DevalaS.

4. C. [I. O. L. M. S.] तस्मात् हे कर्तव्ये ।

भविष्ये— सहस्र-योजनस्थाच्च गङ्गां भक्तगा स्मरन्ति ये ।

गङ्गा गङ्गेति ये ब्रूयुमुच्यन्ते तेऽपि पातकैः ॥

अद्य सर्व-पातक-विमुक्ति-कामो भगवतीं गङ्गामहं स्मरिष्ये,
गङ्गा गङ्गेति वच्ये । हरि-वंशे—

दिव्या देव-नमस्कार्या पुण्या त्रिपथगा नदी¹ ।

स्मरणादेव सर्वेषामंहसां या विभेदिनौ ॥

अद्य सर्वाहोविभेदन-कामो भगवतीं गङ्गामहं स्मरिष्ये ।

ब्रह्माण्डे— “मनसा संस्मरदृ²यसु गङ्गां दूर-स्थिती नरः ।

चान्द्रायण-सहस्रन्तु लभते नात्र संशयः ॥”

अद्य चान्द्रायण-सहस्र-जन्य-पुण्य-सम-पुण्य-प्राप्ति-कामो मनसा
भगवतीं गङ्गामहं स्मरिष्ये । भविष्ये—

“भवनानि विचित्राणि विचित्राभरणाः स्त्रियः ।

आरोग्यं वित्त³-सम्पत्तिंगङ्गा-स्मरणजं फलम् ॥”

अद्य विचित्र-बहु-भवन-विचित्राभरण-बहु-स्वर्गारोग्य-वित्त-
सम्पत्ति-प्राप्ति-कामो गङ्गा-स्मरणमहं करिष्ये⁴ । तथा—

“गच्छ स्तिष्ठन् स्वपञ्ज जाग्रद ध्यायन् भुज्जञ्ज श्वसन् वदन् ।

यः स्मरेत् सततं गङ्गां सोऽपि मुच्येत् बन्धनात्⁵ ॥”⁶

1. B. [R. A. S. MS. 2840] पुण्य-त्रिपथ-गामिनौ ।

2. B. चिन्तयेत् । 3. B. धनं ।

4. B. & C. गङ्गामहं स्मरिष्ये ।

5. This verse is found in the SkanP., Kāśī-khaṇḍa, pūrvārdha, chap. 27, v. 36. p. 2217. The reading is as follows:—

गच्छन् तिष्ठन् जपन् ध्यायन् भुज्जन् जाग्रत् स्वपन् वदन् etc.

6. A. मुच्यते भव-बन्धनात् ।

अद्य भव-बन्ध¹-विमुक्ति-कामो गच्छस्तिष्ठन् स्वप्नं जायद्
ज्ञायन् भुज्ञानः श्वसन् वदन् सततं भगवतीं गङ्गामहं स्मरिष्ये² ।
ब्रह्मार्खे—“यत्र तत्र स्थितो वापि मरणे समुपस्थिते ।

भक्तग्रा³ गङ्गां स्मरन् याति नरः शिव-पुरं परम् ॥”

अद्य मरण-काले समुपस्थिते परश्चिव-पुरगमन-कामो भक्तग्रा
गङ्गा-स्मरणमहं करिष्ये । ब्रह्मार्खे—

“स्मरणादेव गङ्गायाः पाप-सङ्घात-पञ्चरम् ।

भेदं सहस्रधा याति गिरिर्वज्राहतो यथा ॥”

अद्य पाप-सङ्घात-पञ्चर-सहस्रधा-भेद-कामो भगवत्या
गङ्गायाः स्मरणमहं करिष्ये । एवं सर्वत्र यावद्-वाक्ये गङ्गा-
विशेषणस्य भगवच्छब्दस्य प्रयोगः कर्तव्यः ।

अथ कीर्तनम् ।

“दर्शनात् स्यर्शनात् पानात् तथा गङ्गेति कीर्तनात् ।

स्मरणादेव गङ्गायाः सद्यः पापात् प्रमुच्यते ॥”

अद्य सद्यःपाप-प्रमुक्ति⁴-कामो गङ्गेति कीर्तनमहं करिष्ये ।
दर्शन-स्यर्शन-पान-स्मरणानामन्यतम⁵-करणेऽपेतावदेव⁶ फलम् ।
वैष्णवे—“गङ्गा-गङ्गेति यैर्नाम योजनानां शतेष्वपि ।

स्थितैरुच्चारितं हन्ति पापं जन्म-चयार्जितम्⁷ ॥”

1. B. बहु-बन्धन ; C. बन्धन ।

2. B. सततमहं गङ्गां स्मरिष्ये ।

3. C. भक्तग्रा...मरणकाले समुपस्थिते not found.

4. B. विमुक्ति । 5. B. निकतम । 6. C. ऐतदेव ।

7. VisṇuP., part II, chap. VIII, V. 116, p. 130.

अन्म-चयार्जितं in the printed edition.

अद्य जन्म-चयार्जित-पाप-हनन-कामो गङ्गा गङ्गेत्यहमुच्चरिषे ।

भविष्य—“अलं दानेन विप्रेन्द्राः श्रुतेनाध्ययनेन च ।

इदं वः स्वर्ग-सोपानं गङ्गा गङ्गेति कीर्तनम् ॥”

अद्य दान-श्रुताध्ययन-जन्य-पुण्याधिक-पुण्य-प्राप्ति-पूर्वक-स्वर्ग-
गमन-कामो गङ्गा गङ्गेति कीर्तनमहं करिष्ये । तथा—

“सहस्र-योजन-स्थोऽपि विसन्ध्यं सुसमाहितः ।

गङ्गा गङ्गेति यो ब्रूते स याति परमां गतिम् ॥”

अद्य परम-गति-प्राप्ति-कामस्त्व-सन्ध्यं गङ्गा-गङ्गेत्यहं ब्रवीमि ।

स्कान्दे भविष्ये च—

“अलद्धमीः कालकणी¹ च दुखप्र² दुर्विचिन्तनम्³ ।

गङ्गेति शब्दमाकर्णं नश्यन्तेप्रतानि वै ध्रुवम् ॥”

अद्यालद्धमी-कालकणी-दुःखप्न-दुर्विचिन्तन-नाश-कामो गङ्गेति
शब्दमहमुच्चरिषे । स्कान्दे—

“सद्यः पाप-हरण सैव सद्यः शुद्धि-करी परा ।

महा-पुण्य-प्रदा सद्यः स्वर्ग-मोक्ष-प्रदैव सा ॥”

अद्य सद्यः-पाप-हरण-सद्यः-संशुद्धि-सद्यो-महा-पुण्य-प्राप्ति-
पूर्वक-स्वर्ग-मोक्ष-प्राप्ति-कामो भगवतीं गङ्गामहं कीर्तयिष्ये ।
दर्शन-स्पर्शन-स्मरण-मनन-पूजानामन्यतम-करणोऽपेतदेव फलम् ।

1. कालकणीः—misfortune, predicated as a consequence of black ears.

2. दुःखप्नम् is grammatically wrong ; it should be दुःखप्नः । The use is to be supported as an आर्थ-प्रयोग । Cp. “दुःखप्नस्त्रभिर्षष्टम्” in the DeviM, XII.

3. The first line of this verse is identical with v. 22, chap. 27, p. 2216, pūrvārdha, Kāsi-khaṇḍa, SkanP.

अथ यात्रा-प्रकरणम् ।

तत्र प्रश्नं सा । भविष्ये—

“वृथा कुलं वृथा विद्या वृथा यज्ञो वृथा तपः ।

वृथा दानादि तस्येह कलौ गङ्गां न याति यः ॥”

भविष्ये—“गङ्गा-स्नान-समायुक्तो¹ विधिना स्व-गृहात्ततः ।

निर्गत्य मध्ये च नरः कुदेशे² स्मियते यदि ।

गङ्गा-स्नान-फलं सोऽपि नियतात्मा लभेत्तदा³ ॥”

विधिना यथोक्त-प्रकार-विधि-कृतया⁴ । वराह-ब्रह्माखण्डयोः—

“अघर्गादिकं गृहीत्वा तु सेन्द्रा देवाः समासते ।

आगच्छन्ति कदेत्यार्या गङ्गामभिमता नराः⁵ ॥”

भविष्ये—“पितरो योगिनश्चैव गाथां गायन्ति सर्वदा ।

अपि नः स्व-कुले कश्चिद् गङ्गा-स्नायौ भविष्यति ॥

देवेभ्यश्च पिण्डभ्यश्च यो दद्यात् स-तिलं जलम् ।

तरित्वा पाप-संघातान् स याति परमां गतिम् ॥”

स्कान्दे—“क्रन्दन्ति सर्व-पापानि संभ्रान्ताः⁶ सर्व-पातकाः ।

अनिष्टानि पलायन्ते गङ्गा-स्नानोदयतस्य वै⁷ ॥”

भविष्ये—“अनुषङ्गेण सङ्गेन बाणिज्येन च सेवया ।

कामासन्न्यापि हि नरो गङ्गां प्राप्य दिवं व्रजेत् ॥”

1. A. समुद्रयुक्त ।

2. C. तदेशे ।

3. लभेत् is an आर्थप्रयोग । 4. C. विधि-कृत-याक्या ।

5. B. भविष्ये । अलं दानेन—गङ्गामभिमता नराः not found.

6. B. संलस्ताः ।

7. Cp. SkandP., Kāsi-khaṇḍa, chap. 27, v. 43, p. 2217

“पापानि च रुदन्त्याशु हा क यास्थाम इत्यलम् ।

लोभ-भोहादिभिः सार्धं मन्त्रयन्ति पुनः पुनः ॥

अथ यात्रायां कर्तव्य-कर्म¹ ।

तत्र स्कन्द-धृते महाभारतीये—

“ऋषिभिः क्रतवः प्रोक्ता वेदेष्विह यथाक्रमम् ।
फलञ्चैव तथा प्रोक्तं प्रेत्य चेह च सर्वशः ॥
न ते शक्या दरिद्रेण यज्ञाः प्राप्त² महीपते ।
बहुपकरणा यज्ञा नाना-सभार-विस्तराः ॥
प्राप्यन्ते पार्थिवैरेव समृद्धैर्वा नरैः क्वचित् ।
नार्थ-पूर्णैरव-गणैरेकात्मभिरसंहतैः ॥
यो दरिद्रैरपि विधिः शक्यः कर्तुं नरेश्वर ।
तुल्यो यज्ञ-फलैः पुण्यैस्तन्त्रिबोध युधांवर ॥
ऋषीणां परमं गुह्यमिदमुक्तं मया तत्र ।
तीर्थाभिगमनं पुण्यं यज्ञैरपि विशिष्यते ॥
अनुपोष्ट्र त्रिरात्राणि तीर्थान्यनभिगम्य च ।
अदस्त्वा काञ्चनं गाञ्च दरिद्रो जायते नरः ॥
अभिनष्टोमादिभिर्यज्ञैरिष्ठा विपुल-दक्षिणैः ।
न तत् फलमवाप्नोति तीर्थाभिगमनेन यत्³॥”⁴

तथा—“अज्ञानेनापि यस्येह तीर्थ-यात्रादिकं भवेत् ।
सर्व-काम-समृद्धः स स्वर्ग-लोके महीयते ॥
स्थानञ्च लभते नित्यं धन-धान्य-समाकुलम् ।
ऐश्वर्य-ज्ञान-सम्पूर्णः सदा भवति भोगवान् ॥
तारिताः पितरस्तेन नरकात् प्रपितामहाः ।”

1. A. तीर्थ-विधादीनाह ; C. कर्तव्य-कर्म-तीर्थ-विधादीनाह ।

2. C. कर्तुम् ।

3. B. अथ यात्रायां कर्तव्यं कर्म...तीर्थाभिगमनेन यत् not found.

4. MahBh., 3.82 13-19.

अव-गणैः सहाय-रहितैः । एकालभिः पत्री-विरहितैः ।
 असंहतैः मिलन-शून्यैः । अनुपोष्येति, तेन विरागोपोषण-
 तीर्थाभिगमन-काञ्चन-गो-दानानां चतुर्णामपि प्रत्येकं दारिद्र्गा-
 भावः फलमित्यर्थः । तथा ब्रह्मारुडे—

“यस्य हस्तौ च पादौ च मनश्चैव सुसंयतम् ।
 विद्या तपश्च कीर्तिश्च स तीर्थ-फलमश्रुते ॥”

हस्त-संयमनं पर-ख-ग्रहण-निवृत्या । पाद-संयमनम् अगम्य-
 देश-गमन-निवृत्या । मनः-संयमनं कुत्सितेच्छा-निवृत्या ।
 विद्या तीर्थ-गुणादि-ज्ञानम् । तपः तीर्थ-निवासादि-लक्षणम् ।
 कीर्तिः सच्चरितत्वेन प्रसिद्धिः । तथा—

“प्रतिग्रहादपावृत्तः सन्तुष्टो येन केनचित् ।
 अहङ्कार-विमुक्तश्च स तीर्थ-फलमश्रुते ॥
 अ-कल्कको निरारम्भो लक्ष्माहारो जितेन्द्रियः ।
 विसुक्तः सर्व-सङ्गैश्च स तीर्थ-फलमश्रुते¹ ॥”

प्रतिग्रहादपावृत्तः तीर्थ-यात्रानन्तरमेव, यात्रामुपक्रम्यैवाभिधानात् । अ-कल्ककः दम्भ-रहितः । निरारम्भः अर्थार्जनादि-व्यापार-रहितः । सर्व-सङ्गः इति, सङ्गोऽव अविहितासक्तिः ।
 तथा—“अकोपनश्च राजेन्द्र सत्य-वादी दृढ-ब्रतः ।
 आत्मोपमश्च भूतेषु स तीर्थ-फलमश्रुते² ॥”

आत्मोपमः इति सर्व-भूत-हिते रतः इत्यर्थः ।

“यस्य हस्तौ च पादौ च मनश्चैव सुसंयतम् ।
 विद्या तपश्च कीर्तिश्च स तीर्थ-फलमश्रुते ॥”

1. MahBh., 3. 82. 10-11.

2. Op. cit., 3. 82. 12.

इदन्तु हस्त-संयमनादिकं तीर्थ-स्नानादि-कर्मज्ञं यात्रासुप-
क्रम्यैवाभिधानात् । तथा—

“तीर्थान्यनुस्मरन् धोरः अहधानः समाहितः ।
पापात्मापि विशुद्धेत किं पुनः शुभ-कर्मकृत् ॥
तियंग्-योनिं न गच्छेत कु-देशे नैव जायते ।
स्वर्गभवति विप्रेन्द्रो मोक्षोपायज्ञ विन्दति ॥
अश्रहधानः पापात्मा नास्तिकोऽच्छन्न-संशयः ।
हेतु-निष्ठज्ञ पञ्चैते न तीर्थ-फल-भागिनः ॥”

पापात्मा बहु-पाप-ग्रस्तः, तस्य तु बहु-पाप-शमनं तीर्थं भवति,
न तु यथोक्त-फलम् । तदुत्तम्—

“नृणां पापकृतां तीर्थं पापस्य शमनं भवेत् ।
यथोक्त-फलदं तीर्थं भवेच्छङ्गात्मनां नृणाम् ॥”

अच्छन्न-संशयः फलोपायेतिकर्तव्यता-निश्चय-शून्यः । हेतु-
निष्ठः कु-तकेण शास्त्रोपप्लावकः ।

भारते—“कामं क्रोधज्ञ लोभज्ञ यो जित्वा तीर्थमाविशेत् ।
तेन किञ्चिदनप्राप्तं तीर्थाभिगमनादु भवेत् ॥
तीर्थानि च यथोक्तेन विधिना सञ्चरन्ति ये ।
सर्व-द्वन्द्व-सहा धीरास्ते नराः स्वर्ग-गामिनः ॥”

सर्व-द्वन्द्व-सहाः श्रीतातपादि-क्लेश-सहिष्णवः । ब्रह्म-पुराणे—
“गङ्गादि-तीर्थेषु वसन्ति मत्स्या देवालये पक्षि-गणा वसन्ति ।
भावोज्जितास्ते न फलं लभन्ते तीर्थाज्ञ देवायतनाच्च मुख्यात् ॥
भावं ततो हृत्-कमले निधाय तीर्थानि सेवेत समाहितात्मा ।
या तीर्थ-यात्रा कथिता मुनीन्द्रैः क्लता प्रयुक्ता ह्यनुमोदिता च ॥
तां ब्रह्मचारी विधिवत् करोति सुसंयतो गुरुणा सन्नियुक्तः ।
सर्वस्य नाशेऽप्यथवान्य-पक्षे स ब्राह्मणानग्रत एव क्लत्वा ॥

यज्ञाधिकारेऽप्यथवा निवृत्ते विप्रसु तीर्थानि परिग्रहेत् ।
 तीर्थं कृतं यज्ञ-फलञ्च यस्मात् प्रोक्तं मुनीन्द्रैरमल-खभावैः ॥
 यस्येष्टि-यज्ञेष्वधिकारिताम्लि वरं गृहं गृह-धर्माश्च सर्वे ।
 एवं गृहस्थाश्रम-संश्रितस्य तीर्थं गतिः पूर्वतरैर्निषिद्धा ॥
 सर्वाणि तीर्थान्यपि चाग्नि होत्र-तुल्यानि नैवेति वयं वदामः ।”

ब्रह्मचारीत्यादि, ब्रह्मचारिणो निरग्नि होत्रस्य गृहस्थस्य च
 तीर्थ-गमनेऽधिकारः । साग्नेसु निरधिकारः¹ इति वस्तुतार्थः ।
 “यो यः कश्चित्तीर्थ-यात्रान्तु गच्छते त् सुसंयतः स च पूर्वं गृहे खे ।
 कृतोपवासः शुचिरप्रमत्तः सम्पूजयेद् भक्ति-नमो गणेशम् ॥
 देवान् पितृन् ब्राह्मणांश्चैव साधून् मन्तर्पयेद्वित्त-शक्तगा प्रयत्नात् ।
 प्रत्यागतश्चापि पुनस्तथैव देवान् पितृन् ब्राह्मणान् पूजयेच्च ॥

एवन्तु कुर्वतस्तस्य तीर्थाद् यदुक्तं फलं तत् स्यान्नाव सन्देहो-
 ऽस्ति । सुसंयत इति पूर्व-दिन-कृतैक-भक्तादि-नियमः । तदुत्तर-
 दिने कृतोपवासः गणेशं ग्रहानिष्ट-देवताञ्च मंपूज्य पार्वणच्च कृत्वा
 ब्राह्मणान् पूजयेत् । इदञ्च पार्वणं दृत-प्रचुरकम्² ।

“गच्छन् देशान्तरं यसु आङ् कुर्वीत सपि षा ।
 यात्रार्थमिति तत् प्रोक्तं प्रवेशे च न संशयः” ॥

इति भविष्य-पुराण-वचनात् । इदमाभ्युदयिकमिति केचित् ।
 तत्र ; प्रकृतित्वे न उपस्थितिरारब्धत्वात् प्राप्ते पार्वणे विशेषानभि-
 धानात् । गणेश्वर-मिश्रादयोऽपेग्रवम् । उपवास-दिने मुण्डनमपि,
 तथाच—“प्रयागे तीर्थ-यात्रायां पिट-माह-वियोगतः ।

कचानां वपनं कायं वृथा न विकचो भवेत् ॥”

इति सूति-समुच्चय-लिखित-वचनात् । कार्पट-वेशेन तीर्थ-

1. A. अनधिकारः ।

2. Op. cit., दृत-मुख्य-द्रव्यम् ।

गमने चिकीषिते आदौ वपनमित्यर्थः । आज्ञानन्तरञ्च गमन-
संकल्पः । ततो वेश-धारणम् । तदुक्तं वायु-पुराणे—

“उद्यतश्चेदु गयां गन्तुं श्राद्धं कृत्वा विधानतः ।
विधाय कार्पटं वेशं कृत्वा ग्रामप्रदक्षिणम् ॥
ततो ग्रामान्तरं गत्वा श्राद्ध-शेषस्य भोजनम् ।
ततः प्रदक्षिणं गच्छेत् प्रतिग्रह-विवर्जितः¹ ॥
यदे पदेऽश्वमेषस्य स्यात् फलं गच्छतो गयाम्² ॥”

इदञ्च कार्पट-वेश-धारणं गणेशं ग्रहानिष्ट-देवताञ्च सम्पूज्य ।
गमन-फलञ्च यद्यपि गयायामेव श्रूयते, तथापि तीर्थान्तर-यात्राया-
मपि द्रष्टव्यम्, “एकत्र निर्णीत” इति न्यायात् । फलाकाङ्क्षायाञ्च
गमन-फलत्वेन शुतस्यास्यैवान्यात्रापि गमन-फलत्वमुचित-
मन्तरङ्गत्वात्, न तु विश्वजित्यायात् अन्यत्रान्य-फल-कल्पनं,
तस्य बहिरङ्गत्वेन उपस्थितौ गौरवात् । ग्रामान्तरन्तु क्रोशाभ्यन्तर-
मेव, अध्वनि च क्रोश-पूरणे इत्यादिना श्राद्धोत्तरं क्रोश-गमन-
निषेधात् । मात्रस्ये मार्कण्डेय-वाक्यम्—

“कथयिष्यामि ते वत्स तीर्थ-यात्रा-विधि-क्रमम् ।
आर्षणैव विधानेन यथादृष्टं यथाश्रुतम् ॥
वलीवर्द्ध-समारूढः शृणु तस्यापि यत् फलम् ।
नरके वसते घोरे गवां क्रोधो हि दारणः ॥
सलिलञ्च न गृह्णन्ति पितरस्तस्य देहिनः ।
ऐश्वर्य-लाभ-माहात्मगादु गच्छेदु यानेन यो नरः ।
निष्फलं तस्य तत्त्वीर्थं तस्मादु यानं विवर्जयेत्¹ ॥”

1. VāyP., 110, 2-3, & 742.

2. Op. cit., this line omitted.

अयच्च यान-निषेधः प्रयाग-मात्र-परः तत्-प्रकरण एव मत्स्य-
पुराणे श्रुतत्वादिति कल्पतरुः । पठन्ति च—

“गो-याने गो-बधः प्रोत्को हय-याने तु निष्फलम् ।

नरयाने तदैर्धं स्यात् पदभ्यां तच्च चतुर्गुणम् ॥”

पदभ्यामित्युपानदादि-व्यतिरिक्तस्यातिशयं तीर्थ-फलं, न तु
तत्-परिधाने दोषः निषेधाश्रवणात्, मिताद्वरा-स्वरसोऽप्येवम् ।
यत् “अर्थं हरति पादुके” ति पठन्ति, तत् सर्वैरेव निबन्ध-कारै-
रनादरणादनाकरमिति निर्णीयत । एवं व्रजत उपाननिषेधे
बाधिते—

“वर्षातपाटिके क्लौ दण्डी रात्रगटवीषु च ।

शरीर-त्राण-कामो वै सोपानतकः सदा व्रजेत् ॥”

इति विष्णु-पुराणीय²-वचनेन निष्प्रतिपक्ष-सदा-शब्द-
स्वरसात्तीर्थ-यात्रायामप्युपानत्-परिधानमावश्यकमिति । एवं
वर्षात्स्वपि । यत्तु वर्षासु तनिषेधः, स तदाऽष्टकाटि-निषेधवत्
काम्य इति ।

तद्यमत्रानुष्ठान-क्रमः—एकस्मिन् दिने एक-भक्तादिकं कृत्वा
उत्तर-दिनेऽधिकारि-विशेषत्वेन प्राप्तं मुण्डनमुपवासञ्च कृत्वा
तदुत्तर-दिने कृत-नित्य-क्रियो गणेशं पूजयित्वा ग्रहानिष्ठ-देवताञ्च
सम्पूज्य—“ओं अद्य तीर्थ-यात्रायां पार्वण-आङ्गमहं करिषोऽ”
इति सङ्कल्पय छृतेन आङ्गं कृत्वा ब्राह्मण-त्रयं सम्पूज्य हिरण्या-
दिना परितोषय “ओं अद्य प्रतिपटाश्वमेध-जन्य-फल-सम-फल-
प्राप्ति-कामोऽसुक-तीर्थ-यात्रामहं करिषोऽ” इति सङ्कल्पय तत्रैव
सुद्राकङ्गण- कषाय-परिधान-रूपं कर्पटि-वेशं कृत्वा ग्राम-

1. MatP., 106, 3-b, p. 315.

2. VisP., 3. 12. 38.

वासावच्छ्रुतं प्रदक्षिणं परिवृत्य क्रोशाभ्यन्तरस्थं ग्रामान्तरं गत्वा
आङ्ग-शेष-घृतेन पारणं कुर्यात् । ततो दिनान्तरे प्रातः शुचि-वस्त्र-
युगलेन कृत-स्नानो गृही कर्पटि-वेशः पूर्वाह्ने तौर्याभिमुखं गच्छेत् ।
वेश-धारणन्तु यात्राङ्गत्वाद् गमन-काल एव, न त्वाङ्किक-भोजनादि-
कालेऽपि प्रमाणाभावात् । एवमेव यावत्तीर्थ-प्राप्ति प्रत्यहं
गच्छेत् । तौर्येऽपि तत्त्वैर्यक्तादिकमनुसरन् कर्पटि-वेशं
बिभृयात्, न तु तत्र स्नान-आङ्गादि-काले, प्रमाणाभावात् । एवं
तौर्यात् तथैव प्रत्यावृत्तः स्वग्राम-समीपे ग्रामान्तरे तत्-प्राप्ति-दिने
कृतोपवास-स्तदुत्तर-दिने ग्रहानिष्ट-देवताच्च सम्पूज्य “ओं अद्य
तौर्य-यात्रानन्तरं गृह-प्रवेशार्थं घृतेन पार्वण-आङ्गमहं” करिषेत् ॥
इति सङ्कल्पयत् तत्रैव घृतेन पार्वणं कृत्वा ब्राह्मण-तयं पूजा-पूर्वकं
हिरण्यादिना सन्तोष्य पूर्ववद् भोजयित्वा स्व-ग्रामं प्राप्य तं पूर्ववत्
प्रदक्षिणौकृत्य स्व-गृहं प्रविश्य वेश-धारण-स्नाने वेशं त्यज्वा
आङ्ग-शेषेण घृतेन पारणं कुर्यात् ।

शङ्खः—“तौर्यं प्राप्यानुषङ्गेण स्नानं तौर्ये¹ समाचरन् ।

स स्नान-फलमाप्नोति तौर्य-यात्रा-फलं न तु ॥”

अनुषङ्गेण विदेशस्थ-पित्रादि-प्रणामाय चलितो मध्ये तौर्य
प्राप्य स्नात्वा स्नान-जन्य²-फलमेव ।

पैठीनसिः—“शोङ्गशांशं स लभते यः परान्नेन गच्छति ।

अर्ध-तौर्य-फलं तस्य यः प्रसङ्गेन गच्छति ॥”

परान्नेन अन्न-वेतनादिना । प्रसङ्गेन उहैश्य-तौर्यान्तर-प्रसङ्गेन ।
गणेश्वर-मिश्रादयोऽप्येवम् ।

1. A. तौर्य-स्नान ।

2. A. ततः ।

भविष्ये — “बहुनाऽत्र किमुक्तेन गङ्गायाच्चैव¹ भक्तिः ।

महापातकिनो ये वा गमनाद् ब्रह्म-लोकगाः ॥”

अद्य महा-पातक-क्षय-पूर्वक-ब्रह्म-लोक-गमन-कामो गङ्गामहं
गमिष्यामि² ।

ब्राह्मे — “स्नानन्तु भक्तगा गङ्गायां कर्तुं कामस्य गच्छतः ।

पदे पदेऽश्वमेधस्य फलं मत्यस्य जायते ॥”

अद्य प्रतिपदाश्वमेध-यज्ञ-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामो
गङ्गायां स्नानं कर्तुमहं गमिष्यामि । भक्तिरत्र गङ्गायाम् ।

ब्रह्मारणे — “स्नानं भक्तगा तु गङ्गायां मौनः³ कर्तुं हि गच्छति⁴ ।
पदे पदेऽश्वमेधस्य फलं प्राप्नीत्यसंशयः ॥”

वाक्ये तु पूर्वन्मौनेनिति⁵ विशेषः ।

भविष्ये — “तेषां न परिवर्तोऽस्ति कल्प-कोटि-शतैरपि ।

ये पुनस्तप्तक-दम्भाच्च गङ्गां ध्यायन्ति यान्ति च ॥”

अद्य ब्रह्म-लोकाधि-करणक-बहु-कल्प-कोटि-शतावच्छून्न-
वासैतत्-पुराधिकरणक-पुनः-परिवर्तभाव-कामस्तप्तक-दम्भो गङ्गा-
महं यास्यामि । ध्यानेऽप्यतदेव फलम् । अशक्तानान्तु गङ्गा-
गमने तच्चिन्तायां सवं-पाप-विमुक्ति-पूर्वक-ब्रह्म-लोक-प्राप्तिः
फलम् ।

तथा च स्नाने —

“गङ्गा-स्नानं करोमीति मनसा यस्तु चिन्तयेत् ।

अशक्ताच्च स्वयं गन्तुं सामग्री यस्य नास्ति च ॥

1. A. गङ्गायाच्चैक-भक्तिः ।

2. A. पश्यामि ।

3. A. मौनात् ।

4. A. गच्छतः ।

5. A. मौनेनात् (?) ।

स तया¹ अद्या भक्ता विमुक्तः सर्व-पातकैः ।

ब्रह्म-लोकं समाप्नोति देहान्ते नास्ति विस्मयः ॥”

सामग्री² सम्बल-यानादीनि । स्वयं गन्तुम् अशक्तः जरा-देह-
मान्दरादि-व्याप्तः ।

ब्रह्माण्डे—“ये गच्छन्ति स्वतो गङ्गां सर्वांश्च प्रेरयन्ति ये ।

इह ते सर्व-भोगानामन्ते ज्ञानस्य भाजनम् ॥”

अद्यैहिक-बहु-सर्व-भोगोन्तरान्त-कालिक-ज्ञान-भाजनत्व-
कामो गङ्गामहं गमिष्यामि । गङ्गा-गमनं प्रति पर-प्रेरणोऽपि-
तदेव फलम् ।

भविष्ये—“गच्छध्यं हि बुधा गङ्गां ज्ञात्वा विश्वमशाश्वतम् ।

सुघोरेऽपि कलौ प्राप्ते मुक्तिर्वा वाच्छ्रुता यदि ॥”

अद्य सुक्ति-कामो गङ्गामहं गमिष्यामि ।

दान-धर्मे—“गङ्गां गता ये विदिवं गतास्ते ।”

अद्य विदिव-गमन-कामो गङ्गामहं गमिष्यामि ।

अथ यात्रायां विहिताविहितानि³ ।

भविष्ये—“तीर्थं गच्छस्यजेत् प्राज्ञः परान्तं पर-भोजनम् ।

जितेन्द्रियो जितक्रोधो ब्रह्मचारी भवेच्छुचिः ॥”

परान्त-पर-भोजन⁴-गमनात्तीर्थस्य बोडशांश-फल-प्राप्ति-

अवणात् परान्तं ल्यजेत् । तथा च—

स्कान्दे—“बोडशांशं स लभते यः परान्तेन गच्छति ।”

तीर्थ-गमन-निमित्त-परान्त-यहणं न कर्तव्यम् इति तात्पर्यम् ।

पर-भोजनं पर-हस्त-भोजनं स्व-स्त्रिया विनेति । तथा च

1. A. तथा ।

2. A. सहायः ।

3. This chapter is not found in B.

4. A. भोजने ।

पाद्मे—“परान्नं पर-वासन्न नित्यं धर्म-रत्स्तुगजेत् ।

सर्वतः प्रतिगृहीयाद् भोजनं न समाचरेत् ॥

नरकं दारुणं श्रुत्वा परान्नेषु रतिं त्यजेत् ।

यो यस्यान्नं समश्नाति स तस्याश्नाति दुष्कृतम्¹ ॥”

इति दर्शनाद् यात्रायां विशेषेण परान्नं त्यजेत् । तथा

ब्रह्मपुराणे—“अप्येक-पंक्तया नाश्वीयात् संयुक्तः स्वजनैरपि ।

को हि जानाति किं कस्य प्रच्छन्नं पातकं भवेत् ॥

भस्म-स्तम्भ-जल-द्वार-मार्गं पंक्तिं विभेदयेत्² ।”

को हि जानातीत्यादिना पातक-सन्देहे³पि एक-पंक्तया न भोक्तव्यमित्युक्तम् । एतेन सर्वथा परान्न-भोजनाभावः सूचितः । तथा

ब्राह्मे—“प्रातः-स्नायौ सदा गङ्गां जपन् ध्यायन् ब्रजज्³ शनैः ।

कृत-नित्य-क्रिया-हानिं न कुर्वन् स यथाविधि ॥”

भविष्ये—“शुचि-वस्त्र-धरः स्नातो नित्य-हानिं न कारयेत् ।

गच्छेत्तीर्थं शनैर्विद्वान् मततं संयतेन्द्रियः ॥”

“यथाशक्ति दद्वानं विप्रेभ्यः प्रीतिमावहन् ।

श्रद्धां कुर्यात् सदा दाने जल्पेत तीर्थमोदने ॥”

शास्त्रार्थं तथेति प्रत्ययः श्रद्धा ।

याज्ञवल्क्यः—“सौमुख्याद्यति-संप्रीतिरथि-सन्दर्शने⁴ दया⁵ ।

सत्कृतिश्वानसूया च सदा श्रद्धेति कीर्त्यते ॥”

सौमुख्यं मुख-प्रसादः । आदि-शब्दादुत्साहादि-परिग्रहः ।

सत्कृतिः पूजा । एवं गच्छेत् ।

1. B. किल्बिषम् ।

2. पंक्तिं च भेदयेत् ।

3. A. ब्रजेत् ।

4. A. सन्दर्शना ।

5. A. तथा ।

अथ श्रवण-प्रकरणम् ।

वैष्णवे—“शुताऽभिगमिता¹दृष्टा सृष्टा पीताऽवगाहिता । या पावयति भूतानि कौर्तिता च दिने दिने² ॥” अद्य पावन-कामो गङ्गामहं श्रीष्टामि³ । अभिगमन⁴-दश्मन-स्पर्शन-पानावगाहन-कौर्तनानामन्यतम-करणेऽप्येतदेव फलम् ।

ब्रह्मे⁵—अद्य सद्यः-पाप-क्षय-पूर्वक-सर्व-पुण्य-प्राप्ति-कामो गङ्गामहं श्रीष्टामि⁶ ।

अथ गति-प्रकरणम् ।

‘गति’रत्र शरणम् ।

दान-धर्मे—“भूतानामिह सर्वेषां दुःखोपहत-चेतसाम् । गतिमन्वेषमाणानां नास्ति गङ्गा-समा गतिः ॥” भविष्ये—“पर-दार-द्रव्य-वाच्छा-पर-द्रोह-रत्स्य च । गतिमन्वेषमाणस्य गङ्गैव परमा गतिः⁷ ॥” देवो-पुराणे—“यत्र यत्र क्षतं वापि पापं ब्रह्म-वधादिकम् । गङ्गायां वा क्षतं पापं⁸ शरणाद् याति तत् क्षयम्⁹ ॥ पर-दार-पर-द्रव्य-पर-हिंसा-पराख्युखः । गङ्गा प्राह कदागत्य मां नरः पावयिष्यति ॥” स्कान्दे—“सद्यः-पातक-संहन्त्री सद्यो-दुःख-विनाशिनी । सुखदा मोक्षदा गङ्गा गङ्गैव परमा गतिः ॥”

1. A.—भिलषिता ।

2. ViṣṇuP., part II, chap. 8, v. 115, p. 130.

3. A. श्रीष्ट्ये ।

4. A. अभिलषण ।

5. The word Brāhma suggests that a verse from the Brahma-purāṇa is missing here. The following samkalpa is sure to be based on it.

6. This paragraph is not found in B.

7. This verse is not found in B.

8. A. सर्वं ।

9. B. and C. तत्-क्षयात् ।

अद्य सद्यः-पातक-संहनन¹-सद्योदुःख-विनाशन-पूर्वक-सुख-
मोक्ष²-प्राप्ति-कामो गङ्गां गतिमहं करिष्ये³ ।

अथ वीक्षण-प्रकरणम् ।

प्रथमतस्तावदु गङ्गायां प्राप्तायां पाप-क्षयार्थं पाप-क्षय-कारकं
प्रायश्चित्तं गङ्गाधिकरणकमिव वा प्रायश्चित्त-प्रतिरूपकं⁴ यथाविधि
यथोक्त-पाप-क्षयोदेशं वीक्षणादि कर्म⁵ कुर्यात् । ततस्त्वन्यदु
यथोक्तं तत्तत्-फलांश्मभिसम्भाय वीक्षणादि कर्म⁶ कुर्यात् ।
तदुक्तं स्कान्दे—“नृणां पापकृतां तीर्थं पापस्य शमनं भवेत् ।
यथोक्त-फलदं तीर्थं भवेच्छङ्गालनां नृणाम् ॥” दान-धर्मे—
“जात्यन्धैरेव तुत्यास्ते⁷ मूकैः पङ्गुभिरेव⁸ वा । समर्था ये न
पश्यन्ति गङ्गां पुरुष-जलां शिवाम् ॥” भविष्ये—“भवन्ति निर्विषाः
सर्पा यथा ताद्वर्यस्य दर्शनात् । गङ्गाया दर्शनात्तद्वर्यः पापैः
प्रमुच्यते⁹ ॥” स्मृतौ—“वर्तमानमतीतश्च ज्ञानतोऽज्ञानतोऽपि वा ।
कृतं यदशुभं कर्म गङ्गां दृष्टा प्रणश्यति ॥”

अद्य वर्तमानातीत-ज्ञानाज्ञान-कृताशुभ-कर्म-विनाश-कामो
गङ्गामहं पश्यामि ।

भविष्ये—“गङ्गाया दर्शनान्वर्यः सर्व-पापैर्विमुच्यते ।”

1. A. संहरण ।

2. A. भोग ।

3. This sam̄kalpa and the preceding verse are not found in A.

4. C. प्रायश्चित्तं वा प्रतिरूपकम् ।

5. The portion beginning from गङ्गायां प्राप्तायां etc. up to this is not found in B.

6. B. यथोक्तं कर्म omitted ; the reading is ततस्त्वन्यद्वै-
क्षणादिकं कर्म कुर्यात् ।

7. C. तुत्यास्तु ।

8. A. नृभिः पङ्गुभिरेव ।

9. This verse as well as the preceding one are not found in B.

अद्य सर्व-पाप-विमुक्ति-कामो गङ्गामहं वीक्षे । दान-धर्मे—
“लावण्यैनेष्ट-विषयैर्न् सुतैर्न् धनागमैः । तथा प्रसादो भवति
वीक्ष्य गङ्गां यथा भवेत् ॥”

अद्य बहु-लावण्य-बह्निष्ट-विषय-बहु-पुत्र-बहु-धनागम-वीक्षण-
जन्य-प्रसाद-प्राप्ति-कामो गङ्गामहं वीक्षे¹ ।

ब्रह्मार्खे—“ज्ञानमैश्वर्यमायुश्च प्रतिष्ठा सर्व-मान्यता । शुभाना-
माश्रयत्वच्च गङ्गा-दर्शनजं फलम्² ॥” अद्य ज्ञानैश्वर्यायुः-प्रतिष्ठा-
सर्व-मान्यता-बहु-शुभाश्रयत्व-प्राप्ति-कामो गङ्गा-दर्शनमहं करिष्ये ।
दान-धर्मे—“सप्तावरान् सप्त परान् पितृं स्तेभ्यश्च येऽपरे ।
पुमांस्तारयते गङ्गां वीक्ष्य स्यृष्टाऽवगाह्य च ॥” अद्य सप्तावर-सप्त-
परापर-यावत्-पिण्डि-तारण-कामो गङ्गामहं वीक्षे । स्यर्शनाव-
गाहनयोरिकतर-करणेऽप्येतदेव फलम् ।

भविष्ये—“वापी-कूप-तडागादि-प्रपा-सत्रादिभिश्च वै³ । अन्यत
यदु भवेत् पुण्यं तदु गङ्गा-दर्शनाद् भवेत् ॥” अद्य वापी-कूप-
तडागादि-प्रपा-सत्राद्यन्यतम-तीर्थ-दर्शन-जन्य-पुण्य- सम - पुण्य-
प्राप्ति-कामो गङ्गा-दर्शनमहं करिष्ये । तथा—“यत् फलं जायते
पुंसां दर्शने परमात्मनः । तदु भवेदेव गङ्गाया दर्शने भक्ति-
भावतः ॥” अद्य परमात्म-दर्शन-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामो
गङ्गाया दर्शनमहं करिष्ये । दर्शन-स्नानाभिलषण-करणे दश-
कुल-तारणं फलम् । तथा च भविष्ये—“कदा द्रक्षयामि तां
गङ्गां कदा स्नानं लभेमहि । इति पुंसाऽभिलषिता कुलानि दश-

1. From भविष्ये (last line of previous page) up to this omitted in B.

2. The portion following this up to the beginning of the नमस्कार-प्रकरण is not found in B.

3. B. सत्रादि-मञ्जनैः ।

तारयेत् ॥” तथा—“वेदान्त-वेदां यत्तत्त्वं परं ब्रह्म सनातनम् । पश्यध्वं तदिमां गङ्गां प्रत्यक्षं पुरतः स्थिताम् ॥” अद्य वेदान्त-वेदां-पर-ब्रह्म-सनातन-दर्शन-जन्य-पुण्य-सम-पुण्य-प्राप्ति-कामो गङ्गामहं पश्यामि ।

पाद्मे—“मुहुर्मुहुः सदा पश्येत् स्युशेषाऽपि मुहुर्मुहुः । भक्त्या यदीच्छति¹ नरः शाश्वतञ्चामृतं पदम् ॥” अद्य शाश्वतामृत-पद-प्राप्ति-कामो मुहुर्मुहुर्गङ्गामहं पश्यामि । मुहुर्मुहुः² स्यर्शंडयेतदेव फलम् ।

भविष्ये—“मनोवाक्यायज्ञैः पापैर्नरो बहु-विधैरपि । वीक्षणादेव गङ्गाया मुक्तः पूतो भवेत्ततः ॥” अद्य मनोवाक्यायज्ञ-बहु-विध-पाप-क्षय-पूर्वक-पूतत्व-भवन-कामो गङ्गामहं वीक्षे ।

तथा शिव-वाक्यम्—

“तैलोक्ये यानि तीर्थानि पुण्यान्यायतनानि च । पार्वतानि च पुण्यानि³ पुण्य-क्षेत्राणि यानि च ॥ धर्मश्च सर्व-वेदाश्च सर्व-यज्ञास्तपांसि च । अहं ब्रह्मा च विष्णुश्च सर्व-शक्ति-समन्वितः ॥ अष्टाविंश्ति-कोश्यश्च देवतानाच्च सर्वदा । गङ्गायां सर्वं एवैते सूक्ष्म-रूपेण मंस्यिताः ॥ सर्वेषां फलमाप्नोति सर्वं सर्वेषु कर्मसु ॥”

अद्य तैलोक्याधिकरणक-यावत्तीर्थ-यावत्-पुण्यायतन-यावत्-पुण्य-पर्वत-यावत्-पुण्य-क्षेत्र-धर्म-सर्व-वेद-सर्व-यज्ञ-तपः-सर्व-शक्ति-समन्वित-शिव-ब्रह्म-विष्णु-सहिताष्टाविंश्ति-कोटि-देवता-दर्शन-जन्य-पुण्य-सम-पुण्य-प्राप्ति-कामो गङ्गा-वीक्षणमहं करिष्ये । स्यर्शन-नमन-पूजन-स्तवन-ध्यान-जपाश्रय⁴-दानानामन्यतम-करणे तु वाकेण वीक्षण-जन्य-पुण्यमित्यपहाय एतत्-स्यर्शन जन्य-पुण्यमेतत्त्रमन-जन्य-पुण्यमित्यादिकं प्रयोजयेत् । एवं सर्वत्र, सर्व-

1. B. यदिच्छति ।

2. B. स्पृशामि वा ।

3. B. पर्वताश्चैव पुख्याश्च ।

4. B. जपाश्रय not found.

कर्मसु सर्व-फलमिति अवणात् । स्नानावगाहनयोरिकतर-करणे तु
एतज्जन्य-पुण्य-सम-पुण्यमिति विशेषः¹ ।

स्कान्दे—“तिस्रः कोशधर्ष-कोटी च तौर्थानां वायुरब्रवीत् ।
सर्वदा कलि-काले वै गङ्गायां नात्र संशयः ॥” अद्य सार्ध-त्रिकोटि-
तीर्थ-दर्शन-जन्य-पुण्य-सम-पुण्य-प्राप्ति-कामो गङ्गामहं पश्यामि² ।
अत्रापि सर्वं³ तत्-फलं⁴ पूर्ववत् ।

महाभारते—“सर्व-तीर्थमयी गङ्गा सर्व-वेदमयी मनुः । सर्व-
शास्त्रमयी गीता सर्व-देवमयी हरिः ॥” अद्य सर्व-तीर्थ-वीक्षण-
जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामो गङ्गामहं वीक्षे । अत्रापि सर्वं
तत्⁵-फलं⁶ पूर्ववत् ।

स्कान्दे शिव-वाक्यम्—

“ममैव परमा मूर्तिस्तोय-रूपा शिवालिका⁷ । ब्रह्माण्डाना-
मनेकानामाधारः प्रकृतिः परा⁸ ॥” अद्य शैव-परम-मूर्ति-दर्शन-
जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामो गङ्गामहं वीक्षे । पर-प्रकृति-
दर्शन-जन्य-पुण्य-सम पुण्य-प्राप्ति-कामो वा ।

“परमात्मा शिवोऽप्यन्यस्तस्मादन्या हि जाङ्कवी । इति यः
सेवते गङ्गां न स मोक्षस्य भाजनम् ॥” अद्य शिव-दर्शन-जन्य-
फल-सम-फल-प्राप्ति-कामो गङ्गामहं वीक्षे । विशेष-दर्शना-
भावात्⁹ सर्व-कर्मणि फलदा । एतेष्वपि सर्वत्र पूर्ववत् ।

1. B. भेदः ।

2. वीक्षे ; op. cit.

3. सर्वत्र ; op. cit.

4. तत्र फलम् ; op. cit.

5. सर्व-कर्मणि ; op. cit.

6. धर्म-फलम् ; op. cit.

7. शिवालिके ; op. cit. ; “परमा” is read as सा परा in the SkanP.

8. प्रकृतिः परे ; op. cit. See SkanP., Kāśī-khaṇḍa, part I, chap. 27, p. 2225.

9. विशेष-निर्देशात् ; op. cit.

अथ नमस्कार-प्रकरणम् ।

भविष्ये—“सर्व-तत्त्वमयौ गङ्गां परमात्म-खरुपिणीम् । त्वै लोकग-पावनार्थाय गङ्गां तां प्रणमेत् सदा ॥” तथा—“प्रणमेत् प्रातरुत्थाय गङ्गां पुण्य-जलां सदा । यस्तु धर्मार्थ-कामानां तथा मोक्षस्य भाजनम् ॥” अद्य धर्मार्थ-काम-मोक्ष-भाजनत्व-कामः प्रातर्गङ्गामहं प्रणमामि¹ ।

नारदीये—“कोटिष्वष्टासु दशसु तीर्थानां यत् फलं भवेत् । तत् समस्तमिहैकस्यं² गङ्गायां लभते नरः ॥” अद्याष्टादश-कोटि-तीर्थ-नमन-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामो गङ्गामहं नमामि । सर्व-तीर्थ-नमन-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामो वा³ । सर्व-देव-नमस्कार-जन्य-फल-सम-फल प्राप्ति-कामो वा । आकर-वचनन्तु वौक्षण-प्रकरण एव लिखितम्⁴ ।

अथ स्पर्शन-प्रकरणम् ।

ब्रह्माण्डे⁵—“अभक्ताग्नापि महापापी गङ्गां सृष्टा शुभो भवेत् । अनिच्छ्यापि संरपृष्ठा दहत्येव हि पातकम् ॥”

अद्य सर्व-महापातक-नाश-पूर्वक-शुभत्व-प्राप्ति-कामो गङ्गामहं सृशामि ।

नारदीये—“तथेह गङ्गां संसृश्य ब्रह्म-रूपां सुपुण्यदाम् ।

शुद्धा भवन्ति ते सर्वे सद्य एव न संशयः ॥”

अद्य शुद्धि-प्राप्ति-कामो गङ्गामहं सृशामि ।

वराहे—“ब्रह्माहा गुरुहा गोप्त्वः सृष्टो वा सर्व-पातकैः ।

तस्यास्तीयैन् रः सृष्टः सर्व-पापैः प्रमुच्यते ॥”

1. This samkalpa and the preceding two verses are not found in B.

2. एकल ।

3. This part of the sentence is missing in B.

4. A. लिखितमास्ते । This last sentence is missing in B.

5. B. omitted.

अद्य ब्रह्म-वधु-गुरु-वधु-गो-वधादि-सर्व-पातक-नाश-कामो
गङ्गा-तोय-स्पर्शनमहं करिषेत् ।

गाङ्गेये—“हृष्टा जन्म-कृतं पापं सृष्टा जन्म-शतस्य च ।

स्नाता जन्म-सहस्रस्य¹ हन्ति गङ्गा कलौ युगे ॥”

अद्य जन्म-शत-कृत-पाप-क्षय-कामो गङ्गामहं² स्पृशामि ।
सर्व-तीर्थ-दर्शन-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामो गङ्गाम् अहं
स्पृशामि³, सर्व-देव-स्पर्शन-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामो वा ।
मूल-वाकान्तु वैक्षण-प्रकरणे लिखितम्⁴ ।

अथ सर्व-तीर्थ-प्राप्ति-शाङ्ख-प्रकरणम्⁵ ।

देवी-पुराणे—“तीर्थेषु ब्राह्मणं नैव परीक्षेत विचक्षणः ।
अन्नार्थिनमनुप्राप्तं तोषं तं मनुरब्रवोत् ॥ शक्तुभिः पिण्ड-दानच्च
संयावैः पायसेन वा । कर्तव्यमृषिभिः प्रोक्तं पिन्धाकेन गुडेन वा ॥”
‘पिन्धाकः’ तिल-काल्कः । “शाङ्खच्च⁶ तत्र कर्तव्यमधर्मवाहन-
वर्जितम् । ख-ध्वाङ्ख-गृध्र-काकानां नैव हृष्टि-हतच्च यत्⁷ ॥
शाङ्खन्तु तैर्थिकं प्रोक्तं पितृणां दृष्टिः⁸-कारकम्⁹ । अकालेऽप्यथ वा
काले¹⁰ तीर्थ-शाङ्खं तथा नरैः ॥ प्राप्तैरेव सदा कार्यं कर्तव्यं
पितृ-तर्पणम्¹¹ । विलम्बो नैव कर्तव्यो नैव विन्नं समाचरेत्¹² ॥”

1. A. जन्म-सहस्राणि । 2. A. भगवतौ गङ्गामहं, op. cit.
The portion सर्व-तीर्थ-स्पर्शन-जन्य, etc. is omitted in B.

3. A. पश्यामि । After this is added—सर्वत्र भगवच्छब्द-
प्रयोगः । अद्य जन्म-शत-कृत-पाप-क्षय-कामो etc.

4. A. लिखितमेव । 5. B. सर्व-तीर्थ-प्राप्ति omitted.

6. A. शाङ्खन्तु । 7. A. तत् ।

8. A. तुष्टि ; omitted. 9. B. no तीर्थेषु...कारकम् ।

10. Add. r. in C. अकाले द्रव्यावश्यक-कालो विज्ञापितः, न
तु सम्या-कालेऽविहित-काले वा ।

11. Here the comm. reads—पिण्ड-दानं, etc. The
Prāyasćitta-tattva reading i. प्रिण्ड-दानन्तु तच्छस्तं पितृणांश्चाति-
दुख्यम् । 12. These verses are not found
in the printed ed. of the DevīP.

तत्रेति । इयमधिकरण-सप्तमी, “उपपद-विभक्तेः कारक-विभक्तिर्गरीयसी”ति न्यायात्, तेन तीर्थाधिकरणकमेव आहं सर्वमेवाघर्गावाहन-वर्जितं न तु तीर्थ-प्राप्ति-निमित्तकमिति बोध्य-मिति केचित्¹ । तत्र, प्रामैरेव कर्तव्यमितुपपसंहार-दर्शनादुप-क्रमोपसंहारैक-वाक्यतया तीर्थ-प्राप्ति-निमित्तक एव आहे तीर्था-वाहन-निषेध-प्रतीतेः । नन्वावाहनं पित्रादि-सत्त्विधि-फलकं, ते च तीर्थं नित्य-सत्त्विहिता एवेति तीर्थाधिकरणक-आहं-मात्र एवार्था-² वाहन-बाध उचितः, वैयर्थ्यादिति चेत्र, शारीरस्य बौद्धस्य वा सत्त्विधेदेवताधिकरण-विरोधेन निरस्तत्वात् । किमर्थं तर्हि अन्यत्रा-वाहनम् अदृष्टार्थमित्य³ वेहि । अत एव नावाहन-मन्त्रोऽपि । नन्वेवं [“नमो व”(?)“एतद् व”] इत्यत्रादृष्टार्थत्वे कथं मन्त्रोऽहः ? समवेतार्थीऽयमिति यदि⁴, कथं तर्हि प्रतिपुरुष-बहु-वचन-प्रयोग इति ? उच्यते, अस्य तत्त्वैवता-प्रकाशकत्वेन समवेत-[प्रकृतित्वे- (?) प्रकृत्यर्थत्वे]ऽपि प्रति-पुरुष-बहु-वचनम्, “एतद्दः पितरो वास इति जल्पन्⁵ पृथक् पृथग्”ति वचन-बलादेव । नन्वेवं प्रकृतौ विभक्तेरसमवेतार्थत्वे विकृतावपि यथा [स्वधेति पाषाण-प्रश्न-मुक्तित्यत्र(?)अदितिः पाशान् प्रमुमोऽवित्यत्र⁶] वर्जमिति(?)⁷ यदि, ⁸तर्हि पित्रे कोहिष्टेऽपि “पितरो वास” इति स्यात्, विभक्तेः

1. A. and C. कश्चित् ।

2. A. and C. no एव ।   3. B. अदृष्टार्थम् ।

4. A. इति ।

5. C. जल्पन् ।

6. Our suggestion is based upon the ऊह-व्यवस्था in the एकादशी-तत्त्व, Jiv.’s ed., p. 90 and JaimNMV., 9.3.4, pp. 456-457 ; (there are two mantras) “अदितिः पाशं प्रमुमोऽवैतत्”, “अदिति पाशान् प्रमुमोऽवैतान्” ।

7. C. पाषाण-प्रमुक्त इत्यत्र बाढमिति ।

8. तर्हि……समवेतार्थत्वात् ; reading corrupt. If the

प्रकृतावेव समवेतार्थत्वादिति चेत्, भान्तोऽसि, हिधा हि विभक्तीनां
समवेतार्थत्वं [मन्त्राभिवादनादु(?) मन्त्राभिधानादु] वाक्य-
बलाच्च, तत्राद्यं पाशाधिकरणे¹, अत एव तद्विकृतावपि बहु-
पाषण्ड(?)न्यायादु बहु-वचनान्त एव पाश-शब्द-प्रयोग इति
सिद्धान्तः। हितीयन्तु वाक्य-विषय-मात्रे सम्भवति, “यावह्यचनं
वाचनिक²मि”ति न्यायात्।

‘अकाले’ अमावस्यादि-व्यतिरिक्त-काले, न तु रात्रादौ³, निषेध-
विरोधादिति। यस्त्वकाले रात्रादाविति, नहि कोऽपि वारः कापि
तिथिर्वा आङ्गस्य कालः, सर्वत्रैव आङ्गस्य विधानादिति। तस्मा-
दकालत्वेन रात्रादिकमेव प्रतिप्रसूयते इति केचित्, तत्र, सर्व-वार-
तिथीनां आङ्ग-कालत्वेऽपि आवश्यक-आङ्ग-कालत्वस्याभावादेवेदं
तीर्थ-आङ्गमावश्यकं, तेनायमर्थः—यस्मिन्बपि काले प्रतिपदादौ
आङ्गमनावश्यकं तदापि⁴ तीर्थ-प्राप्ति-पक्षे आङ्गमवश्यं कार्यमिति।

अत्र केचिदाहुः—यस्य तु दैव-गत्या⁵ सायाङ्गादौ तीर्थ-
लाभस्तस्य तु तीर्थ-प्राप्ति-निमित्तक-आङ्ग-बाध एव, तद्विने विहित-
मुहूर्तभावात्, तदुत्तर-दिने च प्राप्ति-दिनत्वाभावादिति। वसुतसु
तत्रापुगत्तर-दिनेऽचिरोदित-दिन-मुहूर्त-द्वयानन्तरं आङ्गमुचितं,⁶
प्राप्तुगत्तर-विहित-मुहूर्तं एव आङ्ग-विधानात्। न चैवं विलम्बो
दोषाय, स्वयमकरणात्। न चैवं प्राप्तगर्थ-पदं लक्ष्यते, तदन्तेऽपि
तच्छाङ्गोपपत्तिः (?) प्राप्तगत्तर-विहित-मुहूर्तस्य “प्राप्तैरेव
कर्तव्य”मित्यनेन तत्राधिकरणत्वेन विहितस्य व्यतिक्रमादिति।

---

reading be taken as “प्रेतैकोहिष्टे” in stead of “पित्रेकोहिष्टे”,
the reading is to be taken as प्रकृतावसमवेतार्थत्वात्, and not
“प्रकृतावेव समवेतार्थत्वात्”। Or, the reading “पितरो वासः”
should be rejected and must be taken as “पितर्वासः”।

1. For this adhikarana, see JaimNMV., 9.3.4-5,
pp 456-457.
2. A. वाचक।
3. A. रात्रौ।
4. A. तदपि।
5. यस्य दैवात् ; op. cit.
6. उचितमेव, op. cit.

‘पिण्ड-दानमि’ति^१ । आज्ञाङ्गत्वे नैव^२ पिण्ड-दाने प्राप्ते पुनः पिण्ड-दान-वचनं यत्र द्रव्यासम्यक्तगदिना आज्ञा न सम्भवति, तत्र पिण्ड-दानमपि कार्यमित्येवं-परम् । एकस्थां यावायामिकस्मिंस्तीर्थं एकमेव आज्ञम् । यात्रा भेदे तीर्थ-भेदे वावर्तते, प्राप्ति-निमित्तकलात् । अत एव गयादावेकस्मिन् दिने नाना-तीर्थ-प्राप्तौ तन्निमित्तकानि नाना-आज्ञानौति । तीर्थोपवासस्त्र^३ फल-विशेषार्थो न त्वावश्यकः । “तीर्थमधिगम्य^४ व्रतोपवास-नियम-युक्तस्वरहमवगाहमानस्त्रिरात्रमुषिल्वा सर्व-पापेभ्यो विमुच्यते स्वस्तिमांश्च भवती”ति देवल-वचनात्^५ । एवच्छात्र त्रिरात्रोपवास-त्राह-तत्तीर्थस्नानानां सर्व-पाप-विमुक्ति-स्वस्ति-मात्र-फलम् । ‘आहितः’^६ पूर्तः आहवनीयो^७ भवतीति यावत् । एक-वाक्यार्थं विशिष्टान्वयो न तु प्रत्येकमन्वयो वाक्य-भेदापत्तेः ।

केचित्तु सर्वत्रैव तीर्थै^८ मुण्डनमुपवासस्त्रेच्छन्ति ।

“मुण्डनञ्चोपवासस्त्र सर्वै-तीर्थस्ययं विधिः ।

वर्जयिल्वा गयां गङ्गां विशालां विरजां तथा ॥”

1. It is evident that Visvāsadevi explains here the line “पिण्ड-दानं ततः शस्त्रं पितृणाञ्चातिदुर्लभम्” that is missing between the lines प्राप्तैरेव सदा कार्यं कर्तव्यं पिण्ड-तर्पणम् and विलम्बो नैव कर्तव्यो न च विन्नं समाचरेत् । See p. 246, where the line occurs in the sequence as mentioned here.

2. A. आज्ञाङ्गत्वेन ।

3. A. तीर्थोपवासस्त्र ।

4. A. तीर्थमधिकात्य ।

5. Quoted by Raghunandana in the गङ्गा-माहात्म्य-प्रकरण of the PrāyT., p. 77; v.r. तदर्थमभिगम्य...सर्व-पापैः प्रसु... ।

6. The original verse or passage that contains the word “आहितः” is missing.

7. C. आहवनीये ।

8. A. तीर्थे प्राप्ति-दिने ।

इति स्कन्द-पुराणीय-वचन-बलेन¹ सर्व-पद-स्मरणात्² गयादि-
विशेष-निषेधाच्च । तत्र, सर्व-पदार्थ³ स्यासङ्गोचेऽतिप्रसङ्गात्⁴ ।

तथा हि—“भौमानामपि तौर्थानां पुण्यत्वे कारणं शृणु । यथा
शरोरस्योहेशाः के च मुख्यतमाः स्मृताः । तथा पृथिव्यामुहेशाः
केचित् पुण्यतमाः स्मृताः ॥ स्वभावादद्भुताद् भूमेः सलिलस्य च
तेजसा । परिग्रहैर्मुनीनाच्च तौर्थानां पुण्यता स्मृता ॥”

इति महाभारते तौर्थो हेशो भौम-वाकेन सातिशय-फलकस्य
स्थानस्य च तौर्थत्वाभिधानात् । न चेष्टापत्तिः, स्व-देशस्य⁵-
प्रस्त्रवणादौ वपनोपवासयोः सर्व-देशीय-शिष्टाचार-विरुद्धत्वात् ।
न च सर्व-पदं विशेष-तौर्थ-परं, मध्य-देशीयानां सकल-शिष्टानु-
मतस्य प्रयाग-वपनं विनोपपत्तेः (?) । न च येष्वेव महा-तौर्थेषु
विशेषतो मुख्डनं विहितमस्ति, तत्⁶-परमेव सर्व-पदमिति
वाच्यं, प्रयाग-पदान्यत्र तद्-विधान-श्रवणात्(?) ।

अथ—“गङ्गां सम्पाद्य यो धीमान् मुख्डनं नैव कारयेत् । वृथा
तस्य क्रिया सर्वा तौर्थद्रोही भवेन्नरः ॥ गङ्गायां भास्कर-क्षेत्रे
मुख्डनं यो न कारयेत् । स कोटि-कुल-संयुक्त आकल्पं दौरवे
वसेत् ॥ गङ्गां प्राप्य सरिच्छ्रेष्ठां कल्पान्त⁷-पाप-राशयः ।
केशानाश्रित्य तिष्ठन्ति तस्मात्तान् परिवर्जयेत् ॥ यावन्ति न स-
रोमाणि गङ्गा-तोये पतन्ति वै । तावद्वर्ष-सहस्राणि स्वर्ग-लोके
महोयते ॥”

इति वचनाद् गङ्गायां प्रयाग-व्यतिरिक्तेऽपि मुख्डनमिति चेत्,
अस्तु तावदेवं, तथापि बहु-वचनानुपपत्तिः, प्रयाग-गङ्गयोरेव

1. A. वचनेन ;
3. A. सर्व-पदस्य ।
5. C. स्वदेशान्त-क्षत…
6. C. तत् ।

2. A. स्वरसात् ;
4. C. इति प्रसङ्गात् ।
7. C. कम्पन्ते ।

मुख्णन-विधानात्, विशेषेण¹ निषेधानुपपत्तिश्च । नर्मदादौ पुरुषोत्तमादौ च मुख्णनस्यासाधनत्वात् । न चैतहिशेषेण निषेध-बलादेव² तदेवमुक्तं, मुख्णनम्, व्यवहार-विरोधस्योत्तत्वात् । वसुतसु गङ्गा-मुख्णन-विषयक-वाक्यानाममीषां कल्प-ह्रुम-कारादिभिः सर्वैरेवानिबन्धनेन निर्मूलतैव ।

अथ—“गङ्गायां भास्कर-क्षेत्रे माता-पित्रोर्गुर्रौ मृते ।

आधाने सोम-पाने च वपनं सप्तसु स्मृतम् ॥”

“भास्कर-क्षेत्र” प्रयागः, “प्रयागे मुख्णनमि”ति स्मृति-समुच्चय³-लिखित-वचनात् । गङ्गायां वपनमिति केचित् । [तत्र],

“मुख्णनञ्चोपवासश्च सर्वे-तीर्थेष्वयं विधिः ।

वर्जयित्वा गयां गङ्गां विशालां विरजां तथा ॥”

इति स्कन्द-पुराणीय-वचनेन गङ्गा-गया-विशाला-विरजा-व्यतिरिक्ते तीर्थे वपनं विदधता गङ्गायामर्थतो वपनस्य निषेधात् । तहि षोडशि-ग्रहणायहणवहिकल्पोऽस्त्विति चेत्⁴ भवेदेवं यदि विषय-भेदेनाविरोधो न स्यात्, न त्वे वम् । तथाहि—

“यावन्ति नख-रोमाणि वायुना प्रेरितानि वै ।

पतन्ति जाङ्गवी-तीये नराणां पुण्य-कर्मणाम् ।

तावद्वर्ष-सहस्राणि स्वर्ग-लोके महीयते⁵ ॥”

इत्यादि-वचनानां गङ्गायां मुख्णन-फल-विधायकानामविगीत-शिष्टाचारोपष्टभेन⁶ प्रयागावच्छन्न-गङ्गा-वपन-परत्वं निषेध-वचनस्य तदनवच्छन्न⁷-गङ्गा-परत्वमिति निर्णयात् । कथं तहि

1. A. विशेष ।

2. A-B. तदेवमुक्तं ।

3. C. स्मृति-समुच्चये ।

4. C. विकल्पोपस्थितिश्चेत् ।

5. Matsya-purāṇa, chap. 106, v. 52, p. 318.

6. A-B. शिष्टाचारो...भेन । 7. C. तदवच्छन्न (?)

सर्व-तीर्थेष्विति बहु-वचनं, वर्व-तीर्थ-शब्दस्य बहुब्रीहिणा प्रयाग-
वचनत्वे सिद्धे तस्याविवक्षितत्वात्¹ अहं संमार्श्टीतिवत्। कथं
तर्हि गयादि-विशेष-निषेधः ? इत्थम्। यथा “मौदूगश्चर्मवती”ति
विशेष-विधिनैव माषादि-निषेधे सिद्धे पुनः “अयज्ञिया वै माषाः”
इति माष-निषेध-वचनं यथा प्रतिनिधि-विधयापि माषा न आह्वा
अत्यन्तायज्ञियत्वादित्येवं-परं तथा प्रयागादि-वपन-निषधोऽप्य-
त्यन्ताशस्त्य²-पर इति³।

* * * *

“गङ्गान्मः-कण-दिग्धस्य वायोः संस्पर्शनादपि ।
पाप-शीला अपि नराः शुभां गतिमवाप्नुयुः ॥”
अद्य-सर्व-पाप-क्षय-पूर्वक-शुभ-गति-प्राप्ति-कामो गङ्गान्मः
कण-दिग्ध-वायु-स्पर्शमहं करिष्ये । तथा
दान-धर्म—“अप्रतिष्ठास्त्र ये केचिदशर्म-शरणास्त्र ये ।
तेषां प्रतिष्ठा गङ्गेह शरणं शर्मं वर्मं च ॥”

अथ क्वेत-प्रकारणम् ।

ब्रह्माण्डे—“साध-हस्त-शतं यावद् गर्भतस्तीरमुच्यते ।
अत न प्रतिगृह्णीयात् प्राणैः कण्ठ-गतरपि ॥
न मन्त्रो न विधिः कालो न मृदो न च गोमयम् ॥”

1. A. तस्य विवक्षितत्वात् ।

2. C.—प्यत्यन्ताशक्ति-परः ।

. The srāddha-prakaraṇa abruptly breaks in MS. A. The text of the chaps. सर्व-बन्धु-प्रतिकृति-स्थापन and अभय missing in A cannot be deciphered from B. C does not deal with them.

स्त्रान्दे—“तौरादु गव्यूति-मावन्तु परितः क्षेत्रमुच्यते ।
तत्र दानं तपो होमो गङ्गायां नाव संशयः ॥
अत्रस्थास्तु दिवं यान्ति ये मृतास्तेऽपुर्नर्भवाः ॥”

उभयत्र तटे प्रत्येकं क्रोश-इयं क्षेत्रम् । तदुक्तं
भविष्ये—“गङ्गा-सीमां न लङ्घन्ति सर्वं-पापान्यशेषतः ।

दिशो दश पलायन्ते सिंहं दृष्ट्वा यथा मृगाः ॥
एक-योजन-विस्तीर्णा क्षेत्रे¹-सीमा तट-इयात् ॥”

दान-धर्मे—“भाद्र-कृष्ण-चतुर्दश्यां यावदाक्रमते² जलम् ।
तावदु गर्भं विजानीयात्तदूर्ध्वं तौरमुच्यते ॥”

ब्रह्मार्णे—“प्रवाहमवधिं कृत्वा यावद्बस्तु-चतुष्टयम् ।
अत्र नारायणः स्वामी नान्यः स्वामी कदाचन ॥
अत्र दत्तं हुतं जसं कोटि-कोटि-गुणं भवेत् ॥”

³यद्यपि पुण्य-क्षेत्रादीनामस्वामिकत्वं निरूपितं, तथापि
“अत्र नारायणः स्वामी”त्यनेन नारायण-क्षेत्र-प्रतिपादनमर्थोक्तं,
विशेषोक्तं-नियमात् । पुण्य-क्षेत्रादिकल्पस्वामिकमेव ।
तथाह यमः—“अटवी पर्वताः पुण्या नद्यस्तीर्थानि यानि च ।
सर्वाण्यस्वामिकान्याहुन् हि तेषु परिग्रहः³ ॥”

अद्य नारायण-क्षेत्रे कर्तव्यैतत्⁴-कर्म-जन्य-फल-कोटि-कोटि-
गुण-फल-प्राप्ति-काम इदमसुक-कर्माहं करिष्ये । अद्य-गङ्गा-क्षेत्रे
गङ्गाधिकरणक-दातव्यैतहान-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामः
इदमसुक-दानं यथा-दैवतं यथा-नाम-गोत्रायेत्यादि । तपोहोमादि-
करणेऽप्यैतदेव⁵ फलम् । वाकेन तु दान-पदमपहाय कर्तव्य-

1. A. गङ्गा ।

2. B. & C. यावत् संक्रमते ।

3-3. B. यद्यपि...परिग्रहः missing. 4. B. & C. कर्तव्यै तत् ।

5. B. करणेऽप्यैवमेव, C. करणेऽप्यैतावदेव ।

होम इत्यादि-विशेषः¹ । अद्य स्वर्ग-गमन-कामो गङ्गा-क्षेत्रे
स्थितिमहं करिष्ये । अद्य गङ्गा-क्षेत्रे इपुनर्भवत्व-कामो मरणमहं
करिष्ये । स्वभाव-मरणे इप्ये तदेव फलम् । एतेषां मूल-वाकाग्न्तु
पूर्वमेव लिखितमास्ते । ब्रह्मार्णु—“यत् गङ्गा महाराज
शम्भोस्तत्र तपोवनम् । सिद्धि-क्षेत्रे तज्ज्ञेयं समन्तादर्ध-
योजनम् ॥”

अद्य शास्त्रधिष्ठित-स्थानाधिकरणक-कृतामुक-कर्म-जन्य-फल-
सम-फल-प्राप्ति-काम इदममुक-कर्माहं करिष्ये² । तथा तपोवनाधि-
करणकं सिद्ध-क्षेत्राधिकरणकच्चेति वाकं ग्रन्थम् । अत इस्त-
चतुष्टयाभ्यन्तरे प्रतिग्रह-निषेधः सर्वत्रैव । साध-इस्त-शताभ्यन्तरे
तु तीर्थं तन्निषेधो गरुडकग्रादि-प्रसिद्ध-नदीच्छिति शिष्टाचारः ।
क्षेत्रे प्रतिग्रह-निषेधस्तु गङ्गायामेव तत्रैव क्षेत्र-कथनादिति ।

मात्रस्ये—“तीर्थं न प्रतिगृह्णीयात् पुणिष्वायतनेषु च ।
निमित्तेषु च सर्वेषु अप्रमत्तो भवेन्नरः ॥ तीर्थं यः प्रतिगृह्णाति पुणि-
ष्वायतनेषु च । निमित्तेषु च सर्वेषु क्षेत्रेषु च तथैव च ॥ निष्फलं
तस्य तत्तीर्थं यावत्तद्दनमश्चुते³ ॥” गङ्गायामन्यदपि तत्रैव⁴ ।

अथावगाहन-प्रकरणम्⁵ ।

तत्र वन-पर्वणि—“अप्यकार्य-शतं कृत्वा कुर्याद् गङ्गाभिषे-
चनम् । सर्वं दहति गङ्गाभस्तूल-राशिमिवानलः⁶ ॥” अद्याकार्य-
शत-नाश-कामो⁷ गङ्गाभिषेचनमहं करिष्ये ।

1. A. विभेदः । 2. Add. r. in C : अद्य गङ्गा-क्षेत्रे
गङ्गाधिकरणक-दातव्यैतहान-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामः इदममुक-
दानं यथा-दैवतं यथा-नाम-गोत्रायेत्यादि । 3. MatP., 105.16,
p. 314 ; v. r. एवं तीर्थं न गृह्णीयात्...श्चप्रमत्तो भवेदूद्दिजः ।

4. B. अद्य गङ्गा-क्षेत्रे गङ्गाधिकरणक-दातव्यैतहान-जन्य
(previous page, l. 19)...गङ्गायामन्यदपि तत्रैव omitted.

5. This chapter-heading is missing in C. : see f. 14a.

6. 3.8.89 ; v.r. यद्यकार्य...गङ्गावसेचनम् । सर्वं तत्स्य गङ्गापो
दहत्यनिरिवेन्वनम् । 7. A. दहन-कामो ।

दान-धर्मे—“अपहृत्य तमस्तीव्रं यथा भातुगदये रविः । तथाऽपहृत्य पापानि¹भाति गङ्गा-जलोच्चितः² ॥” अद्य पाप-नाश-कामो गङ्गावगाहनमहं करिष्ये । ब्रह्मारणे—“यैः पुण्य-वर्धनी गङ्गा सकृदु भक्त्याऽवगाहिता । तेषां कुलानां लक्ष्म्य³ भवात्तारयते शिवा ॥” अद्य लक्ष्म्य-कुल-तारण-कामो गङ्गावगाहन-महं करिष्ये । ⁴भविष्ये—“भक्त्या गङ्गावगाहस्य फलं वक्तुं न शक्यते । स्वर्ग-मोक्षौ फलं तस्य एवमाहुर्मनोषिणः⁴ ॥” अद्य⁵ अनिर्वचनीय-पाप-नाश-कामः ⁶स्वर्ग-मोक्ष-फल-प्राप्ति-कामो वा⁶ भक्त्या गङ्गावगाहनमहं करिष्ये⁷ । ⁸भविष्ये—“सकृदु गङ्गा-गाहेन कुल-कोटीः समुद्धरेत् ।” अद्य बहु-कुल-कोटि-समुद्धरण-कामो गङ्गावगाहनमहं करिष्ये । तथा—“मोक्षच्च लभते सत्यं पातकं चावगाहय च ।” अद्य मोक्ष-प्राप्ति-कामो गङ्गावगाहनमहं करिष्ये । महापातक-नाश-कामो वा । गाङ्गेये—“सेवते यः कुरुत्वे लभेत्तदवगाहय सः ।” अद्य कुरुत्वे त-सेवन-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामो गङ्गावगाहनमहं करिष्ये⁸ । दान-धर्मे—“पुरुषान् पुनाति पुरुषः शतशोऽथ सहस्रशः । अवगाहय तथा सर्वान् गङ्गां भक्त्योत्तमां शिवाम् ॥” अद्य शतशः सहस्रशः सर्व-पुरुष-पुनन-कामो भक्त्या गङ्गावगाहनमहं करिष्ये । तथा “सद्यः पाप-क्षयो भवेत् ।” अद्य सद्यः-पाप-क्षय-कामो गङ्गाव-गाहनमहं करिष्ये⁹ ।

1. पाप्मानं C.

2. 13. 26. 33. v.r. अपहृत्य…।

तथापहृत्य…। पाप्मानं ।

3. C. लक्ष्म्यत् ।

4-4. Not found in A. 5. अद्य not found in C.

6-6. This portion is not found in A-B.

7. A-B. add. r. स्वर्ग-मोक्ष-कामो वा ।

8-8. Not found in B.

9. B. गङ्गामहसवगाहिष्ये ।

अथ स्नान-प्रकरणम् ।

तत्र सर्व-कर्मणि कर्तव्ये भक्ति-शङ्के अवश्यमेव कर्तव्ये । यतो भक्ति-शङ्का-पुरःसरमेव सर्वं कर्म विशेषमापादयति । तथा च¹ स्तान्दे—“अनुभूति-प्रमाणा हि भक्ति-ग्राह्या महेश्वरौ । भावानुरूप-फलदा गङ्गा सर्व-जगद्विता ॥” तथा देवलः—“महदप्यफलं कर्म शङ्कया परिवर्जितम् ।”² अफलम् अल्पफलम् शङ्का शास्त्रे तथेति प्रत्ययः³ । तथा पाद्मे—“अशङ्कया हतं सर्वं यत् क्लान्तं पारलौकिकम् ।” तथा यमः—शङ्का भक्तिश्च काम्यानां द्विष्ठि-क्षेमकरे हिते ।”⁴ काम्यानां काम्य-कर्मणाम् । एतेन सर्वत्र भक्ति-शङ्काभ्यां विशेष-फलं, तस्माद् विशेषेण ते कुर्यादित्यर्थः ।

यद्वा, गङ्गाया अभक्त्यापि स्यर्शनादि-कर्मणः सर्व-महा-पातकादि-नाशः फलमित्युक्तं यत्तत्तु सामान्यं, भक्त्या तु विशेषः । तथा च ब्रह्मे⁵—“अभक्त्या पि महापापी गङ्गां स्युद्धा⁶ शुचिर्भवेत् ।...”

“...तथेह गङ्गां संसृश्य ब्रह्म-रूपां सुपुण्यदानम् । शुद्धा भवन्ति ते सर्वे सत्यमेव न संशयः ॥ यथा क्षणायसो लोके मलोमस-तरोऽपि च । रसस्य दर्शनात् सद्यो हेमत्वं प्रतिपद्यते ॥”

प्रथमतस्तावत् पाप-क्षयार्थं नारायण-स्मरण-पूवकं गङ्गाभसि

1. A. तदुक्तं ।

2. Not found in the printed ed. of the DevalaS.

3. C. शास्त्रे तथेति प्रत्ययश्च शङ्का ।

4. Not found in the printed eds. of the Yama-smṛti and Yama-saṁhitā.

5. ‘B’ “तथा पाद्मे”...“शुचिर्भवेत्...” missing.

C. ब्रह्माण्डे । Not found in the Brāhma and Brahmāṇḍa-purāṇas.

6. C. वौद्ध्य ।

मज्जनं कुर्यात्^१ । तथा भविष्ये—“अप्सु नारायणं देवं स्नान-
काले स्मरेत् सदा । साक्षाद्ब्रह्म-खरूपिण्यां गङ्गायाच्च विशेषतः ॥
गङ्गायां मौषलं स्नानं महा-पातक-नाशन”मिति अवणात् ।

“नैर्मल्यं भाव-शुद्धिश्च विना स्नानं न विद्यते^२ । तस्मान्मल-
विशुद्धर्थं स्नानमादौ विधीयते ॥”^३ स्नानमत्र केवल-मज्जन-
मात्रं, ततो यथोक्त-फलांशमभिसन्धाय स्नायात् । यथा स्कान्दे
—“नृणां पापकृतां तीर्थं पापस्य शमनं भवेत् । यथोक्त-फलदं
तीर्थं भवेच्छुद्धात्मनां नृणा”मिति^४ । यद्वा स्कान्दे—“शुचिना कर्म
कर्तव्यं सर्व-भावात्मना सदा ।” ब्राह्मे^५—“यस्य हस्तौ च
पादौ च मनश्चैव सुसंयतम् । विद्या तपश्च कौतिंश्च स तीर्थ-
फलमश्चते ॥…चित्तमन्तर्गतं दुष्टं तीर्थ-स्नानैर्न शुध्यति^६ ।
श्रतशोऽपि जलैर्धौतं सुरा-भाण्डमिवाशुचि ॥ न तीर्थानि
विजानीमो व्रतानि न च शुश्रुम । दुष्टाशयं दम्भ-रुचिं पुनन्ति
व्यथितेन्द्रियम् ॥”

1-1. Not found in C.

2. B. विना स्नानात्र जायते । See BhavP., uttara-parvan,
chap. 123, p. 485 (a)…न युज्यते ।

3. Op. cit., काय-विशुद्धर्थं…, PadmP., srsti-khaṇḍa,
chap. 20, v. 142, p. 286, तस्मान्मनोविशुद्धर्थं… ।

4. SmrSam., SāṅkhaS., chap. 8. v. 16, p. 381. Also
found in BhavP., uttara-parvan, chap. 122, p. 484, v. 3 ;
AgniP., chap 109, v. I b—2 a, p. 236, SāṅkhaS., chap. 8,
v. 15, p. 381

5. C. स्कान्दे ब्राह्मे च । BrahmP., 76 chap, v. 20, p,
344 ; also found in chap. 25, v. 2.

6. B. तीर्थ-स्नाने न शुध्यति । This verse is not found in
A. C. तीर्थ-स्नानैर्न शुध्यति, BrahmaP., chap. 25, v. 4, p 13.

एतानि वचनानि यद्यपि सामान्य-तीर्थ-विषयाणि, तथापि गङ्गां प्रत्येतत् न सङ्कृते । तथा च स्कान्द-मात्स्ययोः—“क्रोध-लोभैक-वृत्तीनां विपरोत-क्रियावताम् । काभिनाञ्च तथान्यत्र तपोयज्ञादि निष्फलम् ॥ गङ्गायां यत् क्षतं सर्वं सफलं नात्र संशयः । पर-ब्रह्म-स्वरूपाया गङ्गायासु स्वभावतः ॥” तथा ब्रह्मारणे—“सर्व-भावाविशुद्धोऽपि गङ्गायां कुरुते तु यत् । सम्पूर्ण-फलमाप्नोति हेलया तस्य कर्मणः ॥ पापिनां पाप-हन्तृत्वं स्वर्ग-मोक्षाभिः-हेतुता । स्वभाव एव गङ्गायाः शैत्यं शौत-रुचेयथा ॥” तथा¹—“न मन्त्रो न विधिश्वैव न मृदो न च गोमयम् । न काल-नियमः कश्चिदुगङ्गां प्राप्य सरिहराम् ॥ सर्व एव शुभः कालः सर्व-देशस्थाया शुभः । सर्वो जनस्तथा पात्रं स्नानादौ जाङ्गवी-जले ॥” इति भविष्य-पुराणीय-वचन-दर्शनादृ भावाशुद्धयापि गङ्गायां कर्म कुर्वता अशुचिनापि तत्तत्-पुरुष-²मुहिष्य फलं लभ्यते इत्यर्थः ।

वैष्णवे—“स्नातस्य सलिले यस्याः सद्यः पापं प्रणश्यति । अपूर्व-पुरुष-प्राप्तिश्च सद्यो मैत्रेय जायते ॥”

अद्यामुके मासि ³अमुक-पते अमुक-तिथौ³ सद्यः पाप-प्रणाश-पूर्वकं सर्व-पुरुष⁴-प्राप्ति-कामो गङ्गायां स्नानमहं करिषेत् । एवं सर्वत्र मास-पक्ष-तिथीनां ⁵यथा-नाम-निमित्तमुल्लेखं कुर्वन् वाक्यं कारयेत् । यथा-निमित्तं पुरुष-काल-प्रकरणे⁵ युगाद्यादि-निमित्तोपादानमित्यर्थः⁶ ।

1. तथा सृतिः C.

2. C. सम्पूर्णमुहिष्य ।

3—3. Not found in B. 4. B. and C. सद्योऽपूर्व-पुरुष- ।

5. Not found in B. 6. A. सर्व-निमित्तानान्तूपादानं कर्तव्यम् ।

ब्रह्माखण्डे—“अनेक-जन्म-सम्भूतं पापं पुंसां प्रणश्यति । स्नान-
मात्रेण गङ्गायां सद्यः स्यात् पुण्य-भाजनम् ॥” अद्यानिक-
जन्म-सम्भूत-पाप-नाश-पूर्वक-सद्यः-पुण्य-भाजनत्व-कामो गङ्गायां
स्नानमहं^१ करिष्ये । एतत् स्नानं यथोक्तेन विधिना कर्तव्यम् ।

अद्य^२ गङ्गा-तीर-क्षात्-पाप-क्षय-कामो गङ्गा-स्नानमहं करिष्ये ।
सर्व-पाप-क्षय-पूर्वक-सर्व-गमन-कामो वा । व्रत-दान-तपोयज्ञादि-
पवित्र-कर्म-जन्य-फल-प्राप्ति-कामो मोक्ष-प्राप्ति-कामो, भव-जन्मा-
भावपूर्वक-मोक्ष-प्राप्ति-कामो वा गङ्गायां स्नायात् । तदाह
पद्म-पुराणे^३...

अयच्च स्नान-विधिः सर्व-वर्ण-साधारणः सर्व-शाखि-
साधारणश्च सङ्कोचे प्रमाणाभावात् । पुराण-श्रवणे च सर्वाधिकार-
श्रवणात् । अनधोत-वेदं प्रति चायमेव विधिः, प्रशस्त-वेद-
मन्त्र-शून्यत्वात् । तथा च स्मृतिः—“नैर्मल्यं भाव-शुद्धिश्च विना
स्नानं न जायते । तस्मान्मल-विशुद्धयर्थं स्नानमादौ विधीयते ॥”^४
यदि स्नानापनेयः प्रत्यवायः स्यात्, तदा स्नान-विधिः प्राक् मलाप-
कर्षणं कर्तव्यम् । तदाह स्नान्दे—“तूष्णोमेवावगाहेत
यदा स्यादशुचिर्नरः^५ । आचम्य च ततः पश्चात् स्नानं
विधिवदाचरेत् ॥” ततो^६ मृत्तिकया गात्रमनुलिप्य पुनरपि
स्नायात् । अत्र मन्त्रः—“अश्व-क्रान्ते” इत्यादिः । “अनुष्टूतैरुद्ध-
तैर्वा जलैः स्नानं विधीयते । तीर्थं प्रकल्पयेद्विद्वान् मूल-मन्त्रेण

1. B. गङ्गा-स्नानमहं ।

2. Not found in A. and C.

3. B. स्नान्दे । The quoted verse or verses are missing.

4. For references, *vide supra*.

5. A. स्यादशुचिः पुनः ।

6. This portion is missing in A and C.

मन्त्रवित् ॥”¹ “नमो नारायणयेति मूल-मत्त उदाहृतः । दर्भ-पाणिस्तु विधिना आचान्तः प्रयतः शुचिः ॥”²

आचमनमाह भविष्य-पुराणे—“समौ च चरणौ क्षत्वा तथा बद्ध-शिखो नृप ! क्षताज्जलि-करं क्षत्वा एकाग्र-सुमना हिजः ॥” नारसिंहे—“दक्षिणन्तु करं क्षत्वा गोकर्णक्षतिवत् पुनः । त्रिः पिबेहीक्षितं तोयमास्यमेवमुपस्थृश्वेत् ॥” हिः परिमार्जयेत् । आचमनन्तु ब्रह्म-तीर्थेनैव कर्तव्यम् । तत्राह मनुः—“ब्रह्मेण विप्रस्तीर्थेन नित्यकालमुपस्थृश्वेत् । काय-त्रैदशिकाभ्यां वा न पिवेण कदाचन ॥”³ विप्र इति आचमन-कर्तृ-मात्रोपलक्षणम् । आचमनोहेश्वरैव तोर्थ-विधानात् । तथा च ब्रह्म-पुराणे—“अङ्गुष्ठोत्तरतो बद्ध-पाणेयंहक्षिणस्य तु । एतद्ब्रह्ममिति ख्यातं तोर्थमाचमनेषु च ॥”⁴ ब्रह्मेणाचमनं शस्तं पैत्रं पिवेण सर्वदा । देव-तीर्थेन देवानां प्राजापत्यं निजेन चेति । कायं प्राजापत्यम्, त्रैदशिकं देवम् । अत सम्बवे ब्रह्म-तीर्थेनैवाचमनं नित्य-कालमिति श्वरणात् । ब्रणादिना ब्रह्म-तीर्थेष्टरोधे काय-त्रैदशिक-

1. MatP., chap. 2, p. 306 ; PadmaP., sṛṣṭi-khaṇḍa, chap. 20, v. 43, p. 286.

2. MatP., chap. 102, y. 2, p. 306 ; PadmaP., sṛṣṭi-khaṇḍa, chap. 20, v. 144, p. 286 ; Bhavisya-purāṇa, uttara-parvan, chap. 123, v. 3, p. 485 ; v. r. साचान्तः... सुधीः ।

3. Chap. II, v. 58, p. 40 ; BhavP., parvan 1, chap. 3, 87b-88a.

4. BrahmaP., chap. 221, v. 96, p. 88), v. r. अङ्गुष्ठोत्तरतो रेखा पाणेयंहक्षिणस्य च...आचमनाय वै ॥ Op cit, v. 99, प्राजापत्यञ्च तेन च ।

भ्यामिति व्यवस्थित-विकल्पः । पित्रगन्तु सदा निषिद्धम्, “न कदाचने”त्यभिधानात् । याज्ञवल्क्यः—“हृत्-कर्ण-तालुगाभिश्च यथासंख्यं द्वि-जातयः । शुध्येरन् स्त्रो च शूद्रश्च सक्षत् सृष्टाभिरन्ततः ॥”¹ अन्ततः ओष्ठ-प्रान्ते । व्यासः—“अपः पाणि-नखाग्रेण आचामेद् यस्तु वं द्विजः । सुरा-पानेन तत्त्वमित्येवमृषिरब्रवीत् ॥”² दक्षः—“प्रक्षाल्य पाणी पादौ च त्रिः पिबेदन्व वीक्षितम् ॥” तथा च गारुडे—“न-नष्टाभिरफेनाभिरदुष्टाभिश्च धर्मतः । शौचेषुः सर्वदाचामेदासीनः प्रागुदज्ञखः³ ॥” व्यासः—“शिरः प्रावृत्य कर्णं वा मुक्त-केश-शिखोऽपि वा । अक्षत्वा पादयोः शौचमाचान्तोऽप्यशुचिर्भवेत् ॥ नचैव वर्ष-धाराभिन् तिष्ठन्नोऽतोदकैः । नचैवाङ्गलिभिः शब्दं न कुर्वन्नान्य-मानसः ॥” देवलः—“इत्येवमङ्गिराजानु⁴ प्रक्षाल्य चरणौ पुथक् । हस्तौ चा⁵ मणि-बन्धाभ्यां पञ्चादासीत संयतः⁶ ॥” आजानु इति अध्यभ्रमणादिना तत्-पर्यन्तमशोचे “आ जानुभ्यां पादा”विति हारोतोक्तेः । गोभिलः—“जानुभ्यामूर्ढमाचम्य जले तिष्ठन्न दुष्टति ॥” पैठिनसिः—“अन्तरुदगाचान्तोऽन्तरेव शुद्धति । बहिरुदगाचान्तो बहिरेव । तस्मादन्तरेकं बहिरेकं पादं संस्थाप्या-

1. YajnS, 1, 21 ; hnavsam̄h., p, 136. NPS. ed, p. 7, v. r. in both हृत्-कर्ण-तालुगाभिस्तु । विज्ञानेश्वर in the मिताक्षरा says, “अन्ततः अन्तर्गतेन तालुना” ।

2. Not traced in the VyāsaS, UnavSam̄h.

3. A. प्राज्ञ-खश्च हि । BhavP, uttara-parvan, chap 123, v. 2, p. 485, v. r. समाचरेत् । Not traced in vyāsaS,

4. A. राचम्य ।

5. A. वा । 6. Not traced in DevalaS.

नाचमित् । सर्वत्र शुद्धो भवति ।” बौधायनः—“पाद-प्रक्षालनोच्छृष्टेन नाचमित्”, तदा भूमौ स्वावयित्वाचामिदित्यर्थः¹ ॥ आपस्तम्बः—“न तप्ताभिश्वाकारणात् ।” अज्ञारणाद् रोगादि-व्यतिरेकेण । गारुडे—“शिरः प्रावृत्य करुणं वा मुक्त-केश-शिखोऽपि वा । अकृत्वा पादयोः शीचमाचान्तोऽप्यशुचिर्भवेत् ॥” स्मृतिः—“गायत्रा तु शिखां बद्धा नैकर्त्त्वां ब्रह्म-रम्भूतः । पश्चाच्च जुटिकां बद्धा ततः कर्म समारभेत् ॥” कर्माचमनादितो याज्ञवल्क्यः—“कनिष्ठा-देशिनपञ्चष्ठ-मूलान्वयं करस्य च । प्रजापति-पितृ-ब्रह्म देव-तीर्था-न्यनुक्रमात् ॥”² देशिनी तर्जनी । गारुडे—“अञ्जष्ठ-मूलान्तरतो रेखाया ब्राह्ममुच्यते । अन्तरञ्जष्ठ-देशिनग्रोः पितृणां तीर्थमुक्तम् ॥ कनिष्ठा-मूलतः पश्चात् प्राजापत्यं प्रचक्षते । अञ्जल्यये स्मृतं दैवं तदेवार्षं प्रकीर्तिं तम् ॥ मूले दैवतमार्षं स्यादाग्नेयं मध्यतः स्मृतम् । तदेव सौमिकं तीर्थमित्रज्ञात्वा न मुहर्ति ॥” देवलः—“सोपानत्को जलस्थो वा मुक्त-कच्छ शिखोऽपि वा । उष्णीषो वापि नाचमित्…… ॥ न गच्छन् शयानश्च न परांश्चैव संस्यृपन् । न हसन्नैव संजन्यन् नात्मानच्चैव वीक्षयन् ॥ केशान्नीवोमधःकायं संस्यृशन् धरणीमपि । यदि स्पृशति चैतानि भूयः प्रक्षालयेत् करम् ॥”² आत्मानं हृदयम् । वोक्षयन् इति स्वार्थं णिच् । अधःकायो नाभ्यपेक्षया । प्रदेताः—“अनन्तर्वासा नाशु कुर्वन् न चमिष्यम् ।” अनन्तर्वासा अधोवस्त्र-शून्यः । शङ्खः—“न शूद्राशुच्येक-पाण्यावर्जितेन ।” अत्राशुचिना एक-पाणिना परेणावर्जितं जलं निषिद्धं शूद्र-साहचर्यात् । “मूल-पुरीषे कुर्वन् न दक्षिण-हस्ते गृह्णाति सर्वं ग्रनाचमनीय”मिति

1 Bandh S., 1. 5, 11-12, p. 430 v. r. प्रक्षालनोच्छृष्टेषणेन ।

2 YajnS., 2. 19, p 6 N SP. ed.

बौधायनेन, “वाम-करेण कमण्डलु-धारणाचे”ति प्रपञ्चित् छन्दोगाङ्किके ।

व्यासः—“नैक-हस्तार्पित-जलैर्विना शूद्रेण वा पुनः ॥”
 ब्राह्मे—“संवृयाङ्गुष्ठ-मूलेन द्विः प्रमृज्यात्तो मुखम् । संहत्य तिसृभिः पूर्वमास्यमेवमुपस्थृशेत् ॥ अङ्गुष्ठेन प्रदेशित्या ब्राणं पश्चादनन्तरम् । अङ्गुष्ठानामिकाभ्याज्ञ चक्षुःश्रोत्रे पुनः पुनः ॥ कनिङ्गुष्ठयोर्नाभिं हृदयन्तु तलेन वै । सर्वाभिश्च शिरः पश्चाद् बाह्न चायेण मंस्यृशेत् ॥” तिमृभिः तर्जनी-मध्यमानामिकाभिः । अत्र ब्राणस्य चक्षुषश्च श्रोत्रस्य च स्यर्शनं पुट-इये, तदभिप्रायेण पुनःपुनरिति ॥ बाहु-स्यर्शनं चांस-देशे । तथा गारुडे—“संवृयाङ्गुष्ठ-मूलेन मुखं वै^१ समुपस्थृशेत् । अङ्गुष्ठानामिकाभ्यान्तु स्थृशेनेत्र-इयं ततः ॥ तर्जन्यङ्गुष्ठ-योगी च स्थृशेनासा-पुट-इयम् । तर्जन्यङ्गुष्ठ-योगीन श्रवणे समुपस्थृशेत् ॥” सर्वासामग्र-योगीन हृदयन्तु तलेन वै । संस्यृशेच्च शिरस्तद्वा अङ्गुष्ठेनाथवा इयम् ॥ मंस्यृष्टे हृदये चास्य प्रीयन्ते सर्व-देवताः । मूर्धिं संस्यर्शनादेकः प्रीतः स पुरुषो भवेत् ॥”^२
 गीतमः—“खानि इन्द्रियाणि उपस्थृशेत् ॥” इत्यत्र अप उन्नीयते । यदुक्तं गोभिल-गृह्णे “इन्द्रियाख्यङ्किः संस्यृशेत् ॥ नासिके कर्णावि”ति^३ ।” मनुरप्याह—“खानि चैवं स्थृशेदङ्किः ।”
 व्यासः—“ऋचो यजूंषि सामानि द्विः पिबेत् प्रीणयेत् क्रमात् । अथर्वाङ्किरसौ पूर्वं द्विः प्रमृज्याच्च यन्मुखम्^४ ॥ सेतिहास-पुराणानि

1 मुखास्ये., B. 2 BhavP., chap. 3, vv. 71 ff., p. 8

3 Gobhy S., 1. 2. 7-S, …अक्षिणी नासिके… This reading is missing in A and B.

4 C. द्विः प्रमृज्ये नखं मुखं.

विदाङ्गानि तथोत्तरम् । खं मुखं नासिकां वायुं नेत्रे सूर्यं
श्रुती दिशः ॥ प्राण-यन्त्रिमयो नाभिं ब्रह्माणं हृदयं सृश्न ।
रुद्रं मूर्जानमालभ्य प्रौणात्यथ शिखामृषीन् ॥ बाह्य कुबेर-
वरुण-यमेन्द्र-वसुधानलान् । अभ्युक्त्य चरणे विष्णुमिन्दुं विष्णुं
कर-हयम् ॥ वासुकि-प्रमुखान्नागान् जलं क्षिपति यत् क्षितौ ।
येऽन्तरा बिन्दवो यान्ति भूत-ग्रामन्तु तैर्हि जाः ॥ अग्निवायिन्दु-
सूर्येन्द्रा वसन्तपञ्जलि-सम्भिषु । गङ्गाद्याः सरितस्तासु या रेखाः
कर-मध्यगाः । तले सोमश्च तौर्यज्ञ स्मृतोऽतः पावनः करः ॥”

भविष्ये—“यद् भूमाबुदकं वीरं समुत्सृजति मानवः ।
वासुकि-प्रमुखान्नागांस्तेन प्रौणाति भारत ॥”¹ वायु-पुराणे—
“क्रियां यः कुरुते मोहादनाचम्येह नास्तिकः । भवन्ति हि
द्वया तस्य क्रियाः सर्वा न संशयः ॥”² स्कान्दे—“अधोवायु-
समुत्सर्गे प्रहासेऽनृत-भाषणे । माजीर-मूषिक-स्यर्शं आक्रोशे
क्रीध-सम्भवे ॥ निमित्तेषु च सर्वत्र कर्म कुर्वन्नपः सृश्नेत् ॥”
आचमन-करणे अन्य-कर्मोपादानं स्यात् । एतेन नाचामे-
दित्यर्थः ।

एतत्तु स्नानं प्रतिषिद्ध-तिथिं विहाय कर्तव्यम् ।
तत्राह जावालः—“तयोदशां टृतीयायां दशम्याच्च विशेषतः ।
शूद्र-विट्-क्षत्रियाः स्नानं नाचरेयुः³ कथञ्चन ॥” यथासंख्यमत्र ।
प्रचेताः—“दर्श-स्नानं न कुर्वीत माता-पित्रोसु जीवतौः ।
नवम्याच्च न चेत्तत्र निमित्तान्तर-सम्भवः ॥ प्रतिपद्यनपत्यः

1 BhavP., ब्राह्म-पर्व chap. 3, 79 b—80 b, p. 8, v. r.
यद्भूम्याच्छादकं वारि विसर्जयति मानद ।

2 v. f. a, p. 489, v. r., अनाचम्यैव…भवन्ति च…क्रिया-
श्चेताः । 3. नाचरेत् ।

स्यात् तृतीयायामपत्रीकः । दशम्यामधनः स्नानात् सर्वं हन्ति
क्योदर्शी ॥ पुत्र-जन्मनि संक्रान्तग्रां आङ्गे जन्म-दिने तथा ।
नित्य-स्नाने च कर्तव्ये तिथि-दोषो न विद्यते ॥ चतुर्हस्त-
समायुक्तं चतुरस्तं समन्ततः । प्रकल्पग्रावाहयेद् गङ्गामेभिर्मन्त्रै-
विचक्षणः ॥ विष्णोः पाद-प्रसूतासि वैष्णवी विष्णु-पूजिता ।
पाहि नस्त्वेनसस्तस्मादा जन्म-मरणान्तिकात् ॥ विष्णु-पादार्घ्य-
सम्भूते गङ्गे त्रिपथ्य-गामिनि । धर्म-द्रवीति विद्यते पापं मे हर
जाङ्गवि ॥ तिसः कोट्योऽधे-कोटी च तीर्थानां वायुरब्रवीत् । दिवि
भुव्यन्तरीक्षे च तानि ते सन्ति जाङ्गवि ॥ नन्दिनीत्येव ते नाम
देवेष् नलिनीति च । दृन्दा पृथ्वी च सुभगा विश्वकाया
शिवास्ता । विद्याधरी सुप्रसन्ना तथा लोक-प्रसाधिनी । क्षेमा च
जाङ्गवी चैव शान्ता शान्ति-प्रदायिनो ॥ एतानि पुण्य-नामानि
स्नान-काले प्रकीर्तयेत् । भवेत् सन्निहिता तत्र गङ्गा त्रिपथ्य-
गामिनी ॥¹ सप्तवाराभिजप्तेन कर-सम्पुट-योजितम् । मूर्ध्नि
कुर्याज्जलं भूयस्त्विचतुः पञ्च सप्त वा ॥ स्नानं कुर्यान्मृदा तत्र
आमन्त्रय च विधानतः ॥ अङ्ग-क्रान्ते रथ-क्रान्ते विष्णु-क्रान्ते
वसुभरे । मृत्तिके हर मे पापं यन्मया दुष्कृतं कृतम् ॥

1 BhavP., uttara-parvan, chap. 123, v. 4, p. 485 ;
PadmaP., op. cit. chap. 120, v. 146, p. 286. For other
references, see MatsyaP. chap. 102, vv. 4ff ; p. 23 of
this book ; BhavP. v. r. विष्णु-पाद-प्रसूताऽसि...विष्णु-देवता (v. 5)
क्षेमा पृथ्वी च विद्यगा...शिवा स्मृता ; PadmaP., v. r., ताहि नस्त्वेन-
सखस्मात्...शिवा सिता । MatP., विश्वकायास्ता शिवा...विद्याधरी
सुप्रशस्ता तथा विश्व-प्रसादिनी । The verse विष्णु-पादार्घ्य-सम्भूते
...जाङ्गवि is not found in the BhavP. and the PadmaP.

उद्धृतासि वराहेण कृष्णे न शत-बाहुना ।¹ नमस्ते सर्व-लोकानां प्रभवारणि² सुब्रते ॥ आरुह्य मम गात्राणि सर्वं पाण्य³ प्रमोचय ॥⁴ ब्रह्माणं तर्पयेत् पूर्वं विष्णुं रुद्रं प्रजापतिम् । देवा यज्ञास्तथा नागा गन्धर्वाऽप्सरसोऽसुराः ॥ क्रूराः सर्पाः सुपर्णश्च तरवो जिह्वगाः⁵ खगाः । विद्याधरा जलाधारास्तथैवाकाशगमिनः ॥⁶ निराहाराश्च ये जीवाः पापे धर्मे रताश्च ये ॥⁷ तेषामाप्यायनायैतद्वैयते सलिलं मया ॥ कृतोपवीतो देवेभ्यो निवीती तु भवेत्ततः ॥⁸ मनुष्यांस्तर्पयेद् भक्तया ऋषि-पुत्रानृष्टींस्तथा ॥⁹ सनकश्च सनन्दश्च तृतीयश्च सनातनः । कपिलश्चासुरिश्चैव वोढुः पञ्चशिखस्तथा ॥ सर्वं ते तृसिमायान्तु महत्तेनाम्बृना सदा ॥

मरीचिमत्रङ्गिरसौ पुलस्त्रं पुलहं क्रतुम् । प्रचेतसं वशिष्ठश्च भृगुं नारदमेव च । देवान् ब्रह्म-ऋषोन् सर्वांस्तर्पयेदक्षतोदक्षैः ॥¹⁰

यमाय धर्म-राजाय मृत्यवे चान्तकाय च । वैवखताय

1 Not found in C. 2. असुधारिणि BhaP. 3. A. सर्व-पापैः

4 This line is not found in BhavP. and PadmaP.

5. C. जम्भकाः ।

6 BhavP. and PadmaP. अप्सरसां गणाः ।

7 PadmP. जिह्वकादयः, BhavP. तरज्ञा विहगा मया विद्याधरा जलाधाराः... ।

PadmaP., पाप-धर्म-रताश्च ये ; BhavP., पाप-कर्म-रताश्च ये ।

8 PadmaP., कृतोपवीतो देवेभ्यो निवीती च भवेत्ततः ।

9 BhavP. ब्रह्म-पुत्रानृष्टींस्तथा ।

10 PadmaP., देव-ब्रह्म-ऋषीन् ; BhavP., देव ब्रह्म-ऋषीन् सर्वांस्तर्पयेताक्षतोदक्षैः ।

कालाय सर्व-भूत-क्षयाय च ॥ औडुम्बराय दध्नाय नीलाय परमेष्ठिने । वृकोदराय चिवाय चित्र-गुप्ताय वै नमः ॥ अपसव्यं ततः क्लत्वा सव्यं जानु च भूतले । अग्निष्वात्तांस्तथा सौम्यान् हविष्मतस्तथोष्मपान् ॥ सुकालिनो वर्हिषद आज्यपांस्तर्पयेत्ततः ।^१ तर्पयेत्त विश्वन् भक्तगा सतिलोदक-चन्दनैः । दर्भ-पाणिसु विधिना हस्ताभ्यां तर्पयेत्ततः ।^२” तथाच सृतिः—“जपे होमे च दाने च स्वाध्याये पितृतर्पणे ।^३ अशून्यन्तु करं कुर्यात् सुवर्ण-रजतैः कुशैः पित्रादीन् नाम-गोत्रेण तथा मातामहानपि । संतर्पय भक्तगा^४ विधिवदिमं मन्त्र-सुदीरयेत् ॥ येऽबान्धवाबान्धवा वा येऽन्य-जन्मनि बान्धवाः । ते दृष्टिमखिलां यान्त् यश्चास्मत्तोऽभिवाच्छति^५ ॥”

अत्रायं क्रमः—नाभि-मात्रं जलं प्रविश्य “ओं नमो नारायणयेति चतुर्हस्तं चतुरस्त्रं पानीयं हस्ते नावच्छिद्य विष्णोरित्यादिना^६ गङ्गामावाह्य “ओं नमो नारायणाय” इति सप्तपठिने सप्तकृत्वः पञ्चकृत्वः चतुस्त्रिवर्वा कर-पुटेन मूर्खिं जलं क्षिपेत् । ततोऽखेत्यादिना^७ मृदमामन्त्रग गायत्रगालभ्य

1 BhavP., uttara, chap. I23. v. 22, अग्निष्वात्ता वर्हिषदो हविष्मन्तस्तोष्मपाः । सुकलितास्तथा सौम्या आज्यपाः सोर्मपा-स्तथा ॥ PadmaP., p. 288 सुकालिनो वर्हिषदस्तथा चैवाज्यष्पान् पुनः ।

2 BhavP., तर्पयेत्ताम-गोत्रतः ।

3 SmrSam., DakṣaS., chap. I, v. 11, p. 72 जपेहोमे तथा दाने स्वाध्याये च रत सदा ।

4 BhavP. सन्तर्पय विधिवद्भक्तगा ।

5 PadmaP. “ये चास्मत्तोय-काङ्क्षणः ।”

6. Not found in C.

प्रवाहे प्रवाहाभिमुखोऽन्यत्र सूर्याभिमुखस्तिर्मज्जेत् । ततो हिराचम्य वासः परिधाय मृत्ययेण जानुनी प्रक्षाल्य स्वशाखोक्तविधिना सन्धामुपास्य प्राञ्छुखो “ब्रह्मा लृप्यतामि” इत्यादिनाचतुरोऽच्छलीन् दद्यात् । “देवा यक्षा” इत्यादिनापि अन्वारब्धेनैव दक्षिण-पाणिना अच्छलिमेकं दद्यात् । तत उद्गुखो निवीतौ “सनकश्च” इत्यादिना एकाच्छलिं दद्यात् । पुनः प्राञ्छुखो “मरोचिस्तृप्यतामि” ल्येकाच्छलिं तर्पयेत् । ततो दक्षिणामुखः प्राचीनावीतौ “अग्निष्वान्तास्तृप्यन्तामिदं जलं सतिलं तेभ्यः स्वधा नमः ॥” ततः पितृनावाहय तर्पयेत् ।

आवाहन-मञ्चमाह—“नाभि-मात्रे जले स्थित्वा चिन्तयेदूर्ध्मानसः । आगच्छल्त् मे पितर इमं गुह्यन्त्वपोऽच्छलिम् ॥” एवमसुक-गोत्रः पिता अमुक्त-देवशर्मा लृप्यतामिदं जलं सतिलं तस्मै स्वधा नमः—प्रत्यच्छलि एवं वाक्येन दद्यात् । प्रत्येकम् अच्छलित्यम् । इत्यं पितामह-प्रपितामह-मातामहादित्य-गुरु-मातुल-सकुल्य-स्त्रिय-मित्रादीन् तर्पयेत् । “ये बास्तवा इत्येकं दद्यात् । ततः शुष्क-वासः परिधायाधरीयं वस्त्रं प्रक्षाल्य भूमौ कुश-त्रयोपरि पिण्ड-दानादीनुहिश्चर सतिलं वस्त्रनिष्ठीडनोदकं पिण्ड-तीर्थेन दक्षिणाभिमुखो दद्यात् । “ये चास्माकं कुले जाता अपुत्रा गोत्रिणो मृताः । ते लृप्यन्तु मया दत्तं वस्त्रनिष्ठीडनोदकम् ॥” इति दान-मञ्चः । “जल-मध्ये तु यः कश्चिदुद्दिजातिर्ज्ञान-दुर्बलः । निष्ठीडयति तदस्त्रं स्नानं तस्य वृथा भवेत् ॥” निष्ठीडनोदकं जले न दद्यादित्यर्थः । योगियाच्छवस्त्रः¹—“स्नात्वैवं वाससी धौति अक्षिष्टे परिधाय च ।

1 Not found in YajnSam.

अभावे धौत्-वस्त्रस्य शाण-क्षीमादिकानि च ॥ कुतपो योगपद्मं
वा हिवासा येन वा भवेत् ॥” कुतपो नेपाल-कम्बलः ।
जावालः—“नार्द्रमेकञ्च वसनं परिदध्यात् कथञ्चन ।” अत
सदातन-निषेध-बलात् पुरुषार्थता । नरसिंह-पुराणे—“न
रक्तमुखण्डं वासी मलिनञ्च प्रशस्यते । अनरक्तं दशा-हीनं
वर्जयेदम्बरं बुधः ॥” उल्खणं व्यक्तं, एतच्च विशेषणं तेनात्यन्त-
रक्तमित्यर्थः । उल्खणमञ्चलम् इति केचित् । तथा च स्कान्दे—
“अधौतेन तु वस्त्रेण नित्यं नैमित्तिकौं क्रियाम् । न फलञ्चाप्नोति
मुने दत्तं भवति निषफलम् ॥ तस्य यः कुरुते दानं हव्यं कथञ्च
नारद । भस्मन्येव कृतं यहत्तद्विवर्ति नारद ॥ तस्मात् सर्व-
प्रयत्नेन धौतं कार्यं विजानता । तत आचम्य विधिना आलिखित्
पद्ममग्रतः ॥ अकृताभिः सपुष्याभिः सतिलोदक-चन्दनैः ।
अर्धं-पाद्ये प्रयत्नेन सूर्य-नामानुकौर्तनैः ॥” दातव्ये इति शेषः ।
“नमस्ते विष्णु-रूपाय नमो विष्णु-मुखाय च । सहस्र-रशमये
नित्यं नमस्ते सर्व-तेजसे ॥ नमस्ते रुद्र-वपुषे नमस्ते भक्त-
वत्सल । पद्मनाभ नमस्ते इसु कुण्डलाङ्गद-भूषण ॥ नमस्ते
सर्व-लोकेश सुप्तानामपि बुध्यसे । सुकृतं दुष्कृतञ्चैव सर्वं पश्यसि
सर्वदा ॥ सर्वदैव नमस्ते इसु प्रसीद मम भास्कर । दिवाकर
नमस्ते इसु प्रभाकर नमो इसु ते ॥” इति अर्धं दद्यात् ।

“एवं सूर्यं नमस्कृत्य त्रिः कृत्वा च प्रदक्षिणम् । द्विं गां
काञ्चनं सृष्ट्वा ततो विष्णुं गृहं व्रजेत् ।”

जीवत्-पितृकस्य पितृ-तर्पण-वज्रनमिति शेषः । विष्णु-पुराणोय-
मते जीवत्-पितृकेण सप्ताञ्जक्षिमात्रं देयं, देवास्तृप्यन्तामित्य-
ञ्जलित्रयम्, ऋषयस्तृप्यन्तामित्यञ्जलि-त्रयम्, प्रजापतिस्तृप्यता-
मित्येकाञ्जलि-मात्रम् । तर्पण-प्रयोगाश्व व्राकारेण तर्पण-प्रकरणे

लिखितवगः । एवं स्नाता यथोक्त-विधानेन गङ्गाधिष्ठात्-
देवताच्च सम्पूज्य वलि-विश्वदेवादिकं कुर्यात् ।

अथ पाद्मे—“सङ्कट् गङ्गाभ्यसि स्नातः पूतो गङ्गेय-वारिणा ।
नरो न नरकं याति अपि पातक-राशिकृत् ॥”

अद्य सर्व-पाप-क्षय-पूर्वक-नरक-गमनाभाव-कामो गङ्गाभ्यसि
स्नानमहं करिष्ये । तथा—“ब्रत-दान-तपोयज्ञाः पवित्राणीतराणि
च । बिन्दोरेकस्य गङ्गाया न समान इति श्रुतिः ॥”

अद्य ब्रत-दान-तपोयज्ञादि-पवित्र-कर्म-जन्य-फलाधिक-फल-
प्राप्ति-कामो गङ्गायां स्नानमहं करिष्ये । ब्रह्मारणे—“प्रसङ्गेनापि
गङ्गा या मोक्षदा त्ववगाहिता¹ ॥” अद्य मोक्ष-प्राप्ति-कामो
गङ्गायां स्नानमहं करिष्ये । अवगाहनमतोपलक्षणम् ।

स्कान्दे—“गङ्गैव परमो हेतुर्मुक्तये भव-सङ्ग्नाम् । कलि-काले
विशेषेण स्नाता पातकिनामपि ॥” अद्य-भव-सङ्ग्नाभाव-पूर्वक-
मुक्ति-प्राप्ति-कामो गङ्गा-स्नानमहं करिष्ये । ब्रह्मारणग्नेययोः—
“दृष्टा तु हरते पापं सृष्टा तु त्रिदिवं नयेत् ।² प्रसङ्गेनापि
गङ्गा या मोक्षदा त्ववगाहिता³ ॥” अद्य मोक्ष-प्राप्ति-कामो
गङ्गायां स्नानमहं करिष्ये ।

भविष्ये—“गङ्गा-स्नानान्वरो नित्यं वसेत् स्वर्गं सुदानिवतः ॥”

अद्य स्वर्गाधिकरणक-मुदितत्व-स्वनित्य-वास-कामो गङ्गायां
स्नानमहं करिष्ये । नित्यम् आप्नवं यावत् ॥ ब्रह्मारणे—“अन्य-

1 Not found in BrahmāṇḍaP.

2 PadmaP., लभते दिवम् ।

3 Not found in Brahmāṇḍa and Āgneya purāṇas.

स्नाने कृतं पापं गङ्गा-तौरे प्रणश्यति । गङ्गा-तौरे कृतं पापं गङ्गा-स्नानात् प्रणश्यति^१ ॥”

अद्य गङ्गा-तौरे-कृत-पाप-नाश-कामो गङ्गायां स्नानमहं करिष्ये । पाप-क्षय-कामो वा । भविष्ये—“मेरु-मन्दर-तुल्योऽपि राशिः पापस्य कर्मणः । गङ्गा-स्नानेन दग्धः स्यात् लग्ण-राशिरिवानलैः ॥” अद्य मेरु-मन्दर-तुल्य-पाप-राशि-दाह-कामो गङ्गायां स्नानमहं करिष्ये । ब्रह्मार्खे—“रात्रौ दिवा च सन्ध्यायां गङ्गायाच्च प्रसङ्गतः । स्नात्वाऽश्वमेधजं पुराणं गृहेऽप्युद्भृत-तज्जलैः ॥”^२

अद्याश्वमेध-यज्ञ-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-काम उद्भृत-गङ्गोदकैः स्नानमहं करिष्ये । अशक्तानामत्राधिकारिता । दिवा रात्रौ च सन्ध्यायां वा प्रसङ्गात् प्राप्तानामपि स्नानादेस्तदेव फलम् । वन-पर्वणि—“अलक्ष्मया किल संयुक्तो ब्रतं हत्वा शचीपतिः । अ-मुक्तः सर्व-पापेभ्यो गङ्गायान्तु स मुक्तवान् ॥”

अद्यालक्ष्मी-नाश-पूर्वक-सर्व-पाप-विमुक्ति-कामो गङ्गायां स्नानमहं करिष्ये । भविष्ये—“ब्रह्मज्ञो वा सुरापो वा गोप्त्रो वा पञ्च-पातकी । सर्वतो निष्कृतिं यान्ति गङ्गा-स्नानात् संशयः ॥” अद्य ब्रह्म-वध-सुरा-पान-गो-वध-पञ्च-पातक-नाश-कामो गङ्गायां स्नानमहं करिष्ये । ब्रह्मार्खान्वेय-दानधर्मेषु—“स्नातानां शुचिभिस्त्रौयैर्गङ्गैर्यैः प्रयतात्मनः । गतिर्भवति या पुंमां न सा क्रतु-शतैरपि^३ ॥” अद्य बहु-क्रतु-शत-जन्य-गत्यधिक-गति-प्राप्ति-कामो गङ्गायां स्नानमहं करिष्ये । भविष्ये—“कपिला-कोटि-

1 Not found in BrahmāṇḍaP. Found in PadmaP., chap. 62, v. 68. p. 737, v. r. गङ्गा-स्नानेन नश्यति ।

2 Not found in BrahmāṇḍaP.

3 Not found.

दानाद्वि गङ्गा-स्नानं विशिष्टते ॥” अद्य कपिला-कोटि-दान-जन्य-फल-विशिष्ट-फल-प्राप्ति-कामो गङ्गायां स्नानमहं करिष्ये । तथा—“यत् फलं सर्व-तौर्थेषु पुरुषेष्वायतनेषु च । तत् फलं स्वभते सर्वं गङ्गा-स्नानात्र संशयः ॥”

अद्य सर्व-तौर्थ-बहु-पुरुषायतन-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामो गङ्गायां स्नानमहं करिष्ये ॥ आग्नेये—“ये वै ममांशु-सन्तप्ता जले स्नानादिकां क्रियाम् । करिष्यन्तोह यास्यन्ति भित्त्वा ते मण्डलं मम¹ ॥”

अद्य सूर्य मण्डल-भेदन-पूर्वक-गमन-कामो गङ्गायां स्नानमहं करिष्ये । ब्रह्मार्ण्डे—“सृष्टा स्वर्गमवाप्नीति पौत्रा स्वर्ग-मवाप्नुवात् । गङ्गा-स्नानेन मुक्तः स्यात् परमाप्नीति पूरुषम् ॥”²

अद्य परम-पुरुषत्व-प्राप्ति-कामो गङ्गायां स्नानमहं करिष्ये ॥

तथा—“स्नाता जन्म-सहस्राणि हन्ति गङ्गा कलौ युगे ॥”

अद्य जन्म-सहस्र-कृत-पाप-क्षय-कामो गङ्गायां स्नानमहं करिष्ये ॥

ब्रह्मार्ण्डे—“प्रभासे गो-सहस्रेण³ राहु-यस्ते निश्चाकरे ।

यत् फलं पाण्डव-श्रेष्ठ गङ्गायां तद्विने दिने ॥”

अद्य प्रभासाधिकरणक-राहु-यस्त-निश्चाकर-कालीन-गो-सहस्र-दान-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामो गङ्गायां स्नानमहं करिष्ये । बहु-दिवस-स्नाने तु प्रतिदिनमिति⁴ योज्यम् । गङ्गा-स्थित्यादावप्येवम् ॥

1 Not found.

2 Not found.

3 C. गो-सहस्रस्य

4 A. प्रतिदिनमपि ।

स्कान्दे—“सद्यः-पाप-हरा सैव सद्यः शुद्धिकरी परा ।

महापुरुष-प्रदा सद्यः स्वर्ग-मोक्ष-प्रदैव सा ॥”

अद्य सद्यः-पाप-नाश-पूर्वक-सद्यः-शुद्धि-सद्योमहा-पुरुष-स्वर्ग-
मोक्ष-प्राप्ति-कामो गङ्गा-स्नानमहं करिष्ये ॥

नारदीये—“कोटिष्वष्टासु दशसु तीर्थानां यत् फलं भवेत् ।

तत् समस्तमिहैकत्र गङ्गायां लभते नरः ॥”

अद्याष्टादश-कोटि-तीर्थ¹-स्नान-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामो
गङ्गा-स्नानमहं करिष्ये ॥

स्कान्दे—“तिस्त्रः क्योद्योऽर्ध-कोटी च तीर्थानां वायुरब्रवीत् ।

दिवि भुव्यन्तरोक्ते च तानि ते सन्ति जाङ्गवि ॥”

अद्य सार्ध-वि-कोटि-तीर्थ-स्नान-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-
कामो गङ्गा-स्नानमहं करिष्ये ॥ मूल-वाक्यन्तु वीक्षण-प्रकारणे
लिखितम् ॥

अथ शिव-नदी-स्नानम् ।

गङ्गायाः सट्टशत्र्वेन प्रस्तावौचित्यादत्र लिख्यते । ²शिव-
लिङ्ग-समीपस्था नद्यादयः सर्वे गङ्गा-सट्टशाः² । लैङ्गे³—

“अर्ध-क्रोशं शिव-क्षेत्रं शिव-लिङ्गात् समीपतः⁴ । स्वयम्भूतस्य
मानं हि तस्य वानस्य सुव्रताः ॥ स्वयम्भुवे तदर्धं स्यादाषेये च
तदर्धकम् । मानुषे च तदर्धं स्यात् क्षेत्रमानं हिजीत्तमाः ॥
⁵शिव-क्षेत्र-समीपस्था नद्यः सर्वा हिजीत्तमाः । वापी-कूप-
तडागाञ्च शिव-तीर्थमिति स्मृताः ॥ गङ्गा-स्नान-समं पुण्यं लभते
नात्र संशयः । त्यजेहेहं महायानैः शिव-लोके महीयते ॥”

1. B. अद्याष्टादश-तीर्थ ।

2-2. Omitted in B.

3. B. अथ लिङ्ग-पुराणे ।

4. B. समन्ततः ।

5-5. B. omitted.

अद्य गङ्गा-स्नान-जन्य-पुण्य-समीपस्थ-नद्यां स्नानमहं करिष्ये । शिव-लिङ्ग-समीपस्थ¹-वापी-कूप-तडागानामन्यतम्-स्नानेऽप्येतदेव² फलम् ।

खान्दे—“पञ्च-क्रोश-प्रमाणेषु शिव-क्षेत्रेषु देहिनाम् । ऋताना-मेव³ रुद्रत्वं पापिष्ठानामपीश्वरौ ॥” ईश्वरौ उमा-महेश्वरौ रुद्रत्वं दत्त इत्यर्थः ॥

लैङ्गे—“अर्ध-क्रोशं शिव-क्षेत्रं शिव-लिङ्गात् समन्ततः । य-रुद्य जेहुस्त्रजान् प्राणाञ्छ्व-सायुज्यतां ब्रजेत् ॥” भविष्ये—“क्रोश-मात्रं परं स्थानं शिवस्य परमेष्ठिनः । देहिनां तत्र पञ्चत्वं शिव-सायुज्य-कारणम् ॥” शिव-धर्मे—“ग्रामे वा यदि वाऽरण्ये स्थलेऽपि वा जलेऽपि वा । यत्र वा दृश्यते लिङ्गं सर्व-तीर्थानि तत्र वै ॥” लैङ्गे—“पुण्य-क्षेत्राणि यान्यत्र पुण्य-तीर्थानि यानि च । तस्मात्तत्-कोटि-गुणितं प्राण-त्यागः शिवालये ॥”

शिव-समीपस्थ-प्रस्त्रवण-नानस्य—“त्रिश्च प्रस्त्रवणे स्नात्वा शिव-तीर्थे सङ्क रः । शिव-सायुज्यमाप्नोति नात्र कार्या विचारणा ॥”⁴

अद्य शिव-सायुज्य-प्राप्ति-कामनया शिव-लिङ्ग-समीपस्थ-प्रस्त्रवणे त्रिः स्नानमहं करिष्ये ।

शिव-धर्मे—⁵शिव-पुरोवति-क्षेत्रस्य-जल-स्नाने ॥ “शिव-क्षेत्र-समीपस्थं यत्तोयं पुरतः स्थितम् । शिव-गङ्गेति विज्ञेयं तत्र स्नात्वा दिवं ब्रजेत् ॥” ⁶अद्य स्वर्ग-प्राप्ति-कामनया भगवतः शिवस्य पुरःस्थिताभः शिव-गङ्गायां स्नानमहं करिष्ये ।⁶

1. B. तत्-समीपे । 2. C. तडागादि-स्नानेऽप्येतदेव ।

3. C. ज्ञातानामेव । 4. खन्दीयम् अद्य...A.

5. B. omitted. 6-6. B. स्वर्ग-काम इति स्नायात् ।

अथ पुण्य-काल-स्नान-प्रकरणम्^१ ।

तत्र तिथि-स्नानम् । तत्र तिथि-कृत्ये चान्द्र-सौर-श्वरस्या-माह, “तिथि-कृत्यन्तु चान्द्रेण” ति ब्रह्म-पुराण-स्वरसात् । “^२मासो रवीः स्यात् प्रतिमासि भोगः^३, शुक्रादि-दर्शन्त-मतेष्व चान्द्रः । विंश्टिनानामय^४ सावनास्यो भानोर्भवेत् तत्-परिवर्तनेन ॥” “शुक्रादि-दर्शन्तश्चान्द्रस्ति श्विनसु सावनो मासः । रवि-संक्रान्ति-चिह्नश्च सौरोऽपि निगद्यते ।” “सौर-मासो विवाहादौ यज्ञादौ सावनः स्मृतः ।” ^५यत्र माघ-फालानादि-विशेष-श्वरणम् तत्र चान्द्रे शैव स्नानादिकम्, यत्र विशेष-श्वरणं नास्ति तत्र सामान्येन तिथि-मात्रमुहिंश्य स्नायात्^६ । “प्रतिसंवत्सर-आद्वे चान्द्रो मासः प्रशस्यते ।” दक्षः “चान्द्रेण तिथि-कृत्यन्तु यथाविहितमाचरेत् ।” विशेषे तु इयान् विशेषः । सामान्य-तिथि-स्नाने तु विशेषाभाव इत्यर्थः । भविष्य—“कृष्णाष्टम्यां सहस्रन्तु शतं स्यात् सर्व-पर्वसु”^७ ॥ ^८केचित्तु कृष्णाष्टमी माघ-सम्बन्धिनीति वदन्ति^९ । “अमावस्यां शत-गुणं सहस्रन्तु दिन-क्षये” ॥

अद्य कृष्णाष्टम्यां सहस्र-गङ्गा-स्नान-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामो गङ्गायां स्नानमहं करिष्ये ॥ चतुर्दशी-पञ्चदशी-संक्रान्तीना-मेकतरस्यां स्नानेऽप्येतदेव फलम् ।

भविष्य—“संक्रान्त्यां पक्षयोरन्ते ग्रहणे चन्द्र-सूर्ययोः ।

गङ्गा-स्नातो नरः कामाद् ब्रह्मणः सदनं ब्रजेत् ॥”

1. B. अथ तिथि-स्नान-प्रकरणम् । 2-2. B. omitted.

3. C. दिशं दिनानामय । 4-4. B. A. omitted.

5 TithiT., P. 397, l. 10. 6-6. B. omitted.

अद्य पक्षान्ते ब्रह्म-सदन-व्रजन-कामो¹ गङ्गायां स्नानमहं करिष्ये ।² ^३मातृस्ये—“आ-का-मा-वैष्वनन्तकम् ।”^४ आषाढी-कार्त्तिकी माघी-वैशाखी-पूर्णिमाच्छ्रित्यर्थः । अद्याषाव्यां पौर्ण-मास्यामनन्त-पुण्य-प्राप्ति-कामो गङ्गायां स्नानमहं करिष्ये । अन्यासामप्येकतरस्यां स्नानेनैतदेव फलम् । यमः—“गोभ्यः किमश्चनं दद्याद् दीपं दद्याच्चतुष्पये ।

पक्षान्ते स्त्रीतसि स्नायात् तेन नायाति मत्-पुरम् ॥^५

अद्य यम-पुर-गमनाभाव-कामः पक्षान्ते गङ्गायाः स्त्रीतसि स्नानमहं करिष्ये ।

भविष्ये—“येयं भाद्रपदे शुक्ला षष्ठी भरत-सत्तम । स्नान-दानादिकं सर्वमस्यामक्षयमुच्यते ॥”^६

अक्षयम् आभूत-संप्लव-स्थायि । अद्य भाद्र-शुक्ल-षष्ठ्यामक्षय-पुण्य-प्राप्ति-कामो गङ्गा-स्नानमहं करिष्ये^३ ।

अथ माघ-सप्तमी-स्नानम् ।

सृतिः—“अरुणोदय-वेलायां शुक्ला माघस्य सप्तमी ।

गङ्गायां यदि लभ्येत् सूर्य-ग्रह-शतैः समा ॥”^७

1. B. महापातक-नाश-कामः ।

2. B. Addt. r. ब्रह्माखडाग्नेय-दान-धर्मे—“सातानां शुचिभिस्त्रीये-र्गङ्गायै प्रयताल्मनाम् । गतिर्भवति या पुंसां न सा क्रतु-शतैरपि ॥” अद्य क्रतु-शत-जन्य-गत्यधिक-गति-प्राप्ति-कामो गङ्गा-स्नानमहं करिष्ये ।

3-3 B. omitted

4 Not found in MatP. Found in TithiT. p. 397, l. 11.

5 Not found in यम-संहिता or यम-सृति ।

6 Not found in BhavP.

7 TithiT., p. 146, l. 8 ; said to be taken from the BhavP.

अद्य शुक्ल-माघ-सप्तम्यां गङ्गाधिकरणक-बहु-शत-सूर्य-यह-
कालीन-गङ्गा-स्नान-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामः अरुणोदय-
वेलायां गङ्गा-स्नानमहं करिष्ये ।^१

अथ नन्दादि-स्नानम् ।

नन्दा तु उभय-पच्च-जाताः प्रतिपत्-षष्ठेकादश्यः ।^२

भविष्ये—“सप्त-जन्मसु यद् भुक्तं पतितान्नन्व तैः सदा ।
संसर्गश्च कृतः पञ्च पातकानि महान्ति च ॥ तथाऽनिर्वचनीयानि
पापानि ज्ञयतामियुः । रजस्खलायाः स्तृष्टान्न-भोजनेनापि यदु
भवेत् ॥ सततासत्य-भाषेण स्वर्णस्य हरणेन च । मणेश्चापि च
रत्नस्य सामान्य-सकलस्य च ॥ वस्तुनश्चापि हरणैर्वधैः सख्युद्दिं-

1. B. add. r. भविष्ये, कपिला……अद्य कपिला-कोटि-दान-
जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामो गङ्गा-स्नानमहं करिष्ये । “यत् फलं
सर्व-तौर्धेषु सर्वेष्वायतनेषु च……स्नानान्न संशयः ॥” अद्य सर्व-तौर्ध-
बहु-पुण्यायतन-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामो गङ्गा-स्नानमहं
करिष्ये । “……जले स्नानादिकां क्रियां । करिष्यन्तौह यास्यन्ति भित्त्वा ते
मम मण्डलम् ॥” अद्य सूर्य-मण्डल-भेदन-कामो गङ्गा जले स्नानमहं
करिष्ये । “स्पृष्टा स्वर्गमवाप्नोति पौत्रा स्वर्गमवाप्नुयात् । गङ्गा-
स्नानेषु……परमाप्नोति पूरुषम् ॥” अद्य परम-पुरुष-प्राप्ति-कामः……
“इन्ति गङ्गा कलौ युगे ॥” अद्य जन्म सहस्र-कृत……पाप-नाश-कामः ।
मारदीये—कोटिष्वष्टासु दशसु तौ … इह…गङ्गायां लभते नरः ॥ अद्य
अष्टादश-कोटि-तौर्ध-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामः । सार्व-कोटि-
तौर्ध-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामो गङ्गायां स्नायात् । स्वन्द पुराणम्
एषा……संकल्पा नित्यं स्नायात् । विश्रेष्ठ-तिथि-योगादिषु च विश्रेष्ठ-
वयनं लिख्यते । तत्र प्रकरणे ॥

2. B. अथ नन्दा प्रतिपत्-षष्ठे कादश्युभय-पच्चीयादिष्यो
ग्रामाः ।

जातयः । मित्र-हिंसा-विप्र-हिंसा-मातृ-हिंसादिभिष्म यत् ॥
 जनितानि महान्तीह रौरवादीनि यानि च । तेष्वनवरतं
 विप्रास्ताडनन्तु निवारयेत् ॥ यमस्य किञ्चराणां वै पापमाजम
 यत् क्षतम् । बाल्य-यौवन-वार्षक्य-दशा-पाप-क्षयो भवेत् । ब्रह्म-पुरे
 -वसेहृष्टा हंसन्त् परमन्तथा ॥” तथा, “धेनूनां कपिलानान्तु लक्ष्मं
 दत्त्वा हिजन्मने ।¹ चतुर्वेदाधीतकाय² तत् फलं लभते नरः ॥
 श्रीमन्नारायणस्येह वसते दक्षिणे भुजे । मर्त्य-लोके ततो जन्म
 ततो गुणाशयो भवेत् ॥ भुड्क्ते सर्वं सुखं भोगं यशश्वाप्नोति
 मानवः । गङ्गा-स्नानेन नन्दायां नात्र कार्या विचारणा ॥”³
 भविष्यत—⁴“उभयोः पक्षयोर्जातास्ति स्वस्तु तिथयः शुभाः । एका-
 दशी तथा षष्ठो प्रतिपञ्च निवोधत ॥ नन्दा तु कथिता सङ्गिः
 सर्वं पाप-हरा शिवा⁴ ॥”

अद्य सप्त-जन्मावच्छेद-पतितान्न-भक्षण⁵-पतित-संसर्ग-ब्रह्म-
 हत्यादि-पञ्च-महापातकानिर्वचनीय-पाप-क्षय-रजस्वला-सृष्टान्न-
 भोजन-सततासत्य-भाषण-स्वर्ण-मणि-रत्नापहरण-सामान्य-सकल⁶-
 वस्त्रपहरण-सखि--वध-मित्र-हिंसा-विप्र--हिंसा-मातृ--हिंसादि-
 जनित-महा-रौरवाद्यनवरत-यम-किञ्चर-ताडन-निवारणाजन्म-गत-
 बाल्य-यौवन-वार्षक्य-दशा-पाप-क्षय-ब्रह्म-लोकाधिकरणक-परम-
 हंस-दर्शन-पूर्वक-वासाधीत-चतुर्वेद-ब्राह्मण-संप्रदान-कपिला-धेनु-

1. B. हिंजोत्तमे । 2 V. r. op. cit. चतुर्वेदानधीताय ।

3 PrāyT., chap. गङ्गा-माहालमा, section नन्दा-स्नान, p. 86 ;
 v. r., पतितान्नं च तैः सह...हरणे वधे सख्यं हिंजोत्तमाः । Prāy T.
 v. r. कपिलानान्न...नन्दा-स्नानेन गङ्गायाम् ।

4-4. Omitted in B.

5. B. भोजन

6. A. no सकल ।

सत्त्व-दान-जन्य-फल-सम-फल-श्रीमन्नारायण-दक्षिण-भुज-वास-तदु-
त्तर-मर्त्य-लोकीय-जन्म-गुणाश्रयत्व-सर्व-सुख-भौग-यशःप्राप्ति-कामो
नन्दायां गङ्गायां स्नानमहं करिषेत् ॥

अथ युगाद्या-स्नानम् ॥

युगाद्या-स्नानमाह मातृस्ये—“वैशाख-मासस्य सिता टृतीया
नवम्यसौ कार्त्तिक-शुक्ल-पक्षे । नभस्य-मासस्य तमिस्त्र-पक्षे व्रयोदशी
पञ्चदशी च माध्ये ॥ एता युगाद्याः कथिताः पुराणैरनन्त-पुण्या-
स्थिथयश्चतसः । पानीयमप्यत्र तिलैविमिश्रं दद्यात् पितृभ्यः
प्रयतो मनुष्यः ॥ आङ्गं क्षतं तेन समा-सहस्रं रहस्यमेतन्मुनयो
वदन्ति ॥”

यद्यपि पञ्चदशी-पदेनामावास्या-पौर्णमास्योर्ग्रहणमापदगते
तथापि नभस्य-मासस्य तमिस्त्र-पक्षे व्रयोदशी-साहचर्यादमा-
वास्याया एव ग्रहणम् ।

तथा च ब्रह्मे—“नवम्यां शुक्ल-पक्षस्य कार्त्तिके निरगात् क्षतम् ।”
निरगात् समपद्यतेति, अव्ययानामनेकार्थत्वात् । “वेता सित-
टृतीयायां वैशाखे समपद्यत । दर्शे तु माघ-मासस्य प्रवृत्तं द्वापरं
युगम् ॥ कलिः क्षण-व्रयोदश्यां नभस्ये मासि निर्गतः ॥” निर्गतः
आगतः अव्ययत्वात् पूर्ववत् । तथा च स्मृतिः—“इ शुक्ले इ तथा
क्षणे युगाद्ये परिकीर्तिते । शुक्ले पौर्वाह्निके आङ्गे क्षणे वै
चापराह्निके ॥”

यत्र ब्रह्म-पुराणोक्तं माघ-पूर्णिमा युगाद्ये ति तदु युग-भेदेन ।
“वैशाखे शुक्ल-पक्षस्य टृतीयायां क्षतं युगम् । कार्त्तिके शुक्ल-पक्षे

1 Tithi T., chap. on युगाद्या, p. 481, v. 1 तु या टृतीया ।
तिथयश्चतसः । उपस्थिते चन्द्रमसो रवेश्च लिष्वष्टकाख्ययन-हये च ।
पानीयमप्यत्र...पितरो ।

च लेता च नवमीऽहनि ॥ अथ भाद्रपदे क्षण्णु-वयोदश्यान्तु
द्वापरम् । माघे तु पौर्णमास्यां वै घोरं कलि-युगं सृतम् ॥
युगारभास्तु तिथयो युगाद्यास्तेन कीर्तिताः¹ । वैशाखे मासि
राजेन्द्र शुक्ल-पक्षे टृतीयिका ॥ अक्षया सा तिथिः प्रोक्ता
क्षत्तिका-रोहिणी-युता । तस्यां दानादिकं पुण्यमह्यं समुदा-
हृतम्² ॥ संवत्सर-फलं³ तस्य नवम्यां कार्त्तिके तथा ।
³मन्वादौ तु युगादौ तु माम-वय-फलं लभेत् ॥⁴”

अद्य वैशाख-मासस्य सित-टृतीयायां युगादौ वैध-निरन्तर-
मास-वयावच्छन्न-गङ्गा-स्नान-जन्य-फल- सम-फल- प्राप्ति- कामो
गङ्गायां स्नानमहं करिषेत् । अन्य-युगाद्यास्त्वपेत्वम् ।

अद्य कार्त्तिक-शुक्ल-नवम्यां वैध-निरन्तर-संवत्सरावच्छन्न-
गङ्गा-स्नान-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामो गङ्गायां स्नानमहं
करिषेत् । संवत्सरोऽत्र वर्ष-पर्यायो न तु वर्ष-विशेषः ।

मन्वादि-स्नानम् ।

भविष्य-मात्रस्ययोः—“अश्वयुक्त-शुक्ल-नवमी द्वादशी कार्त्तिके
तथा । टृतीया चैत्र-मासस्य तथा भाद्रपदस्य च ॥ फाल्गुन-
स्यायमावस्या पौषस्यैकादशी तथा । आषाढस्यापि दशमी माघ-

1 Tithi T., chap. on युगाद्या, p. 480, l. 10f., वैशाखे...
कीर्तिताः ; v. r. वैशाखे शुक्ल पक्षे तु...कार्त्तिके शुक्ल-पक्षे तु लेताथ...
माघे च...युगाद्यास्तेन विश्रुताः ।

2 B. add. r. भविष्ये, and अद्याच्य-पुण्य-प्राप्ति-काम इति वाक्यं,

3 Op. cit., p. 127, l. 1f.

4 B. वैशाखे शुक्ला टृतीया कार्त्तिके शुक्ला नवमी भाद्रे क्षण-
वयोदश्यी माघेऽमावस्या एताच्छतस्तो युगाद्याः ।

5 Op. cit., p. 431, l. 6f., v. r...मन्वादौ च युगादौ च ।

मासस्य सप्तमी ॥ आवणस्याष्टमी क्षणा तथाषाढौ च पूर्णिमा ।
कार्त्तिकी फालुनी चैत्री ज्येष्ठी पञ्चदशी तथा । मन्वन्तरा-
दयस्त्वेता दत्तस्य क्षय-कारिकाः ॥¹

अद्य² मास-त्रयावच्छन्न-गङ्गा-स्नान-जन्य-फल-सम-फल-
प्राप्ति-कामो मन्वादौ गङ्गायां स्नानमहं करिषेत् । मूल-वचनल्लु
युगादगायाम् । ³एवमन्येषां मन्वन्तरादीनामिकतरस्मिन् स्नानेऽ-
पेतदेव फलम् ।⁴

दिन-क्षय-स्नानम् ।

स्कान्द-भविष्यतयोः—“अमावस्यां शत-गुणं सहस्रल्लु दिन-
क्षये ॥”⁵ दिन-क्षयस्त्रप्तस्यर्थः⁶ । तत्र दिन-क्षयमाह स्कान्द-
राजमार्त्तण्डयोः⁷ “एकस्मिन् सावने त्वङ्ग्नि तिथीनां वितयं यदा ।
तदा दिन-क्षयः प्रोत्तस्तत्र साहस्रिकं फलम् ॥” तथा—“त्रप्तस्यृग्
दिवसश्वैव महापुण्यतमः स्मृतः । तिथि-त्रयस्य संस्यर्णात्
त्रप्तस्यृक् समुदाहृतः ॥”⁸

अद्य दिन-क्षये सहस्र-गङ्गा-स्नान-जन्य-फल-सम-फल-
प्राप्ति-कामो गङ्गायां स्नानमहं करिषेत् ।

अथ नक्षत्र-स्नानम् ॥

ब्रह्माण्डे—‘संक्रान्तिषु व्यतीपाते ग्रहणे चन्द्र-सूर्ययोः ।

पुषेत् स्नात्वा तु गङ्गायां कुल-कोटीः समुद्धरेत् ॥’⁸

1. Op. cit. chap. मन्वन्तरा, p. 154, l. 2f....द्वादशी कार्त्तिकी
तथा...तथा माघस्य सप्तमी...तथाषाढस्य पूर्णिमा...पञ्चदशी सिता ।

2. B. वैध-निरन्तर ।

3-3, B. omitted

4. Prāy., p. 83, l. 12, “भविष्यते” ।

5. B. दिनक्षयं त्राहस्पृक्

6. Omitted in B.

7-7. B. omitted

7. Tithi T, p. 348, l. 7f.

8 PadmaP., chap. 62, p. 736, v. 30, 2nd line, पुषये स्नात्वा

अद्य पुष्ट-नक्षत्रे बहु-कुल-कोटि-समुद्धरण-कामो गङ्गायां
स्नानमहं करिष्ये । संकान्ति-व्यतीपात-ग्रहणानामन्यतरस्मिन्
स्नानेऽपेतदेव फलम् । भविष्ये—

“आत्मनो जन्म-नक्षत्रे गां गते जाङ्गवी-जले ।

नरः स्नात्वा तु गङ्गायां कुल-कोटीः समुद्धरेत् ॥”¹

अद्यात्मनो जन्म-नक्षत्रे बहु-कुल-कोटि-समुद्धरण-कामो
गङ्गायां स्नानमहं करिष्ये । गारुड-भविष्यायोः—

“पुष्टे वा जन्म-नक्षत्रे व्यतीपाते तु वैधृतौ ।

अमावस्यां नदी-स्नानं हरत्याजन्म-दुष्कृतम् ॥”²

नदयत प्रकरणाद् गङ्गैव । अद्य जन्म-नक्षत्रे आजन्म-क्षत-
दुष्कृत-हरण-कामो गङ्गायां स्नानमहं करिष्ये । पुष्ट-व्यतीपात-
वैधृत्यमावस्यास्वेकतरस्यां स्नानेऽपेतदेव फलम् । ³भविष्ये—

“जन्मक्षेच्च च क्षतं स्नानं गङ्गायां भक्ति-भावतः ।

आ जन्मनः क्षतं पापं तत्-क्षणादेव नश्यति ॥”

अद्य जन्म-नक्षत्रे जन्म-प्रभृति-क्षत-पाप-क्षय-कामो गङ्गायां
स्नानमहं करिष्ये ।³

तत्रैव स्त्रीणां शतभिषा-स्नानं नास्ति । यदाह्व प्रचेताः—

तु गङ्गायां कुल-कोटिं ; Prāy T., p. 84, l. 12f., ब्रह्माखडे ; TithiT.,
p. 84, l. 12f. ब्रह्माखडे ; TithiT., p. 348, l. 11f, पुष्टे स्नात्वा च ।

1 Prāy T. chap. गङ्गा-माहात्मा, p. 85, l. 8 ; जाङ्गवी-गाङ्गते
दिने, “गङ्गामृत-ग्रन्थे भविष्य-पुराणे” । PadmaP., chap. 62, v.
49, p. 738, v. r. स्व-कुलस्त्रसमुद्धरेत् ।

2 TithiT., p. 433, l. 5, from पैठीनसि । V. r. पुष्टे तु...
व्यतीपाते च...पुनात्यासप्तमं कुलम् । आजन्म-दुष्कृतमिति च्छोतिष्ठे
प्राठः ।

3-3. Omitted in R.

“स्नानं कुर्वन्ति या नार्यस्वन्द्रे शतभिषां गते । सप्त-जन्म भवेयुस्ता
विधवा दुर्भगा ध्रुवम्¹ ॥ दधति शतभिषायां स्नानवत्यो युवत्यो
दयित-जनित-तोष-स्नैष-विश्वेष-दुःखम् । धनमिव लपणानां
जन्म सप्तापि तासां विफलति क्च-कुम्भः कुम्भ-कुम्भ स्थलानाम् ॥
हठाच्छतभिषा-स्नानं नारीणां यदि जायते । पूजयेत् स्वामिनं
तत्र आत्मनः मर्व-सत्कृतम् ॥”

वराहः—“रोहिणी-गुरु पुनर्वसूत्तरे या विभर्ति नव-वस्त्र-भूषणम् ।
सा न योषिदवलम्बते पति स्नानमाचरति या च वारणे ॥”

अथ योग स्नानम् ।

बृहदशिष्ठः—“अवणाश्चिद्धनिष्ठाद्र्वा-नाग-दैवत-मस्तके । यदगमा
रवि-वारिण व्यतीपातः स उच्यते ॥”² नाग-दैवतम् अश्वेषा,
मस्तकं मृगशिरः ।

अद्य व्यतीपाते बहु-कुल-कोटि-समुद्धरण-कामो गङ्गायां
स्नानमहं करिष्ये । मूल-वचनन्त नक्षत्र-स्नाने ।

भविष्ये—“चतुर्दश्यां यदा युक्तो व्यतीपातेन चन्द्रमाः ।
तदा पुरुष-तमः कालो देवानामपि दुर्लभः ॥ तदा यः स्नाति
गङ्गायां भक्तया तत्-फलमाप्नुयात् । यत्र तत्र विप्रबोऽपि गङ्गा-
मरणजं च तत् ॥”³

अद्य चतुर्दश्यां व्यतीपात-युक्त-चन्द्रमसि ⁴गङ्गा-मरण-जन्य-
फल-सम-फल-प्राप्ति-कामो गङ्गायां स्नानमहं करिष्ये ।

1 Op. cit., p. 349, l. 8 f.

2 Prāy T., p. 85, l., f, “बृहच्चन्तुः” ।

3 Prāy T., p. 85, l. 4, चतुर्दश्यां यदा योगो...चार्द्या...
विप्रबोऽपि गङ्गा-मरणजस्तु सः । Then Raghunandana says,
“व्यतीपातेन चन्द्रमा इति गङ्गा-वाक्यावलयुक्त-पाठोऽनन्वितत्वाच्चेयः ।”

4. B. यत्र तत्र मरणेनापि गङ्गा... ।

“द्वादश्यां श्रवणे कृष्णे अष्टम्यां पुण्य-योगतः । आर्द्रायाष्मा
चतुर्दश्यां गङ्गा-स्नानं सु-दुर्लभम् ॥¹ वैशाखे पूर्णिमा वा
स्थान्माघे वै कार्त्तिके तथा । तथा माघी त्वमावस्या गङ्गायान्तु
सुदुर्लभा ॥”

अद्य श्रवणर्च-युक्त-द्वादश्यां सु-दुर्लभ-[पुण्य] प्राप्ति-कामो
गङ्गायां स्नानमहं करिष्ये । एवमन्यासामपि बथानामोल्लिख्य
स्थायात् ।

भविष्ये—“कृष्णाष्टम्यां यदा त्वार्द्रा व्यतीपातश्च वै तदा ।
गङ्गायां दुर्लभं स्नानं योगोऽपेष शु-दुर्लभः ॥ यो माघे दैव-योगेन
तदा स्नानं विधानवित् । लभते चेत् स सद्यो वै जातिं स्मरति
पौर्विकीम् ॥ सर्व-यज्ञ-तपोध्यान-फलमाप्नोति तत्-क्षणात् ।
सर्व-शास्त्रार्थ-विज्ञाता अरोगश्च सदा भवेत् ॥”

अद्यार्द्रा-नक्षत्र-युक्त-माघ-कृष्णाष्टम्यां सद्यः पूर्व-जाति-स्मरण-
पूर्वक-सर्व-यज्ञ-तपोध्यान-जन्य-पुण्य-सम-पुण्य-सर्व-शास्त्रार्थ-विज्ञा-
तत्व-प्राप्ति-कामो गङ्गा-स्नानमहं करिष्ये । माघेतरे तु दुर्लभ-
पुण्य-प्राप्तिः फलम् ।

स्कान्दे—“शनैश्चरस्य वारेण वारेणाङ्गारकस्य च ।
कृष्णाष्टमी-चतुर्दश्योः पुण्यां गतिमवाप्नुयात् ॥”²

अद्य शनैश्चर-वाराधिकरणक-कृष्णाष्टम्यां पुण्य-गति-प्राप्ति-
कामो गङ्गा-स्नानमहं करिष्ये । अद्याङ्गारक-वाराधिकरणक-
चतुर्दश्यां पुण्य-गति-प्राप्ति-कामो गङ्गायां स्नानमहं करिष्ये ।
दानादीनामन्यतमस्य करणस्यैतदेव फलम् ।

तथा—“सोमवारे त्वमावस्या आदित्याहे च सप्तमी । चतुर्थी

1 Op. cit., p. 83, l. 9f, v. r. द्वादश्यां श्रवणर्चे तु ।

2 Tithi T., P. 57, l. 11 f. “ज्योतिषे ।” V. r. कृष्णाष्टमी-
चतुर्दश्यौ पुण्यात् पुण्यतरे स्मृते ।

भौम-वारे च अष्टमी च वृहस्यतौ ॥ अत यत् क्रियते पापमयवा
धर्म-सञ्चयः । षष्ठि' वर्ष-सहस्राणि प्रतिजन्म तदच्छयम् ॥”^१

अद्य सोम-वारे अमावस्यायाम् आदित्याहे सप्तम्यां वा भौम-वारे
चतुर्थ्यंगा वा वृहस्यतौ अष्टम्यां वा षष्ठि-वर्ष-सहस्रावच्छिन्न-
खण्ड-वास-पूर्वक-प्रतिजन्माच्छय-धर्म-प्राप्ति-कामो गङ्गायां स्नानमहं
करिषेत् ।

एतेषु स्नान-दानादि-सर्व-पुण्य-जनक-कर्मणि कृते फलमेवम् ।
अधर्मे तु कृते षष्ठि-सहस्र-वर्ष-नरक-वास-पूर्वक-प्रति-जन्माच्छया-
धर्म-प्राप्तिः फलम् ।

प्रचेताः—“अमावस्यां यदा वारो भवेद् भूमि-सुतस्य वै ।
गो-सहस्र-फलं दद्यात् स्नान-दानेन जाङ्गवी ॥”^२

अद्य भूमि-सुत-वारे अमावस्यायां गो-सहस्र-दान-जन्य-फल-
सम-फल-प्राप्ति-कामो जाङ्गवो-स्नानमहं करिष्ये । वसु-मात्र-
दानेऽप्यतदेव फलम् । तथा

“सिनीवाली कुङ्गश्चैव यदि सोम-दिने भवेत् ।

गो-सहस्र-फलं दद्यात् स्नानं यन्मीनिना कृतम् ॥”^३

अद्य सोम-दिने सिनीवाल्यां कुङ्गां वा गो-सहस्र-दान-जन्य-
फल-सम-फल-प्राप्ति-कामो गङ्गायां स्नानमहं करिषेत् । अस्यां
सामान्य-जलाधिकरणक-मौन-स्नानादपेतदेव फलम् । एतच्च
मौनम् अरुणोदयादारभ्य स्नान-पर्यन्तं कार्यम् । वचनान्तरेण
“स्नान-मात्रे तत्र मौनस्य स्वयमेव सिङ्गत्वात् । यदुक्तं स्वान्दे—

1 Op. cit, p. 157, l. 13 f., v. r. सोम-वारेऽप्यमावस्या...
चतुर्थ्यङ्गार-वारे च...षष्ठि-जन्म-सहस्राणि ।

2 Op. cit, p. 433, l. 8, “व्यासः”; v. r. अमायान्तु स्नान-मात्रेण ।

3 Op. cit, l. 9; v. r. कुङ्गवर्जपि । 4. C. न तु स्नान मात्रे ।

“उच्चारे मैथुने चैव प्रस्तावे दन्त-धावने ।
स्नाने भोजन-काले च षट्सु मौनं समाचरेत् ॥”¹

दशहरा-स्नानम् ।

“अद्य हस्ते तु नक्षत्रे दशम्यां ज्यैष्ठिके सिते । दश-पाप-हरायाच्च दत्तं दानमकल्मणम् ॥ विरुद्धाचरणं हिंसा पर-दारोपसेवनम् । पारुषग्रनृत-पैशुन्यम् असर्वज्ञाभिभाषणम् ॥ पर-द्रव्याभिध्यानच्च मनसाऽनिष्ट-चिन्तनम् । वितथाभिनिवेशच्च मानसं त्रिविधं स्मृतम् ॥”

एतद्शाब्द-घातन-कामो गङ्गायां स्नानमहं करिषेत् ॥
गाङ्गे—

“ज्यैष्ठे मासि न्निति-सुत-दिने शुक्ल-पक्षे दशम्यां
हस्ते शैलान्निरगमदियं² जाङ्गवी मर्त्य-लोकम् ।
पापान्यस्यां हरति हि तिथौ सा दशेत्याहुरार्याः
मुण्डं दद्यादपि शत-गुणं वाजिमेधायुतस्य³ ॥”⁴

अद्य हस्ता-नक्षत्र-युक्त-न्निति-सुत-दिने शुक्ल-पक्षे दशमग्राम्
“अदत्तानामुपादानं हिंसा चैवाविधानतः⁵ । पर-दारोपसेवा च
कायिकं त्रिविधं स्मृतम् ॥” पारुषग्रनृतच्चैव पैशुनगच्छापि सर्वशः ॥
असर्वज्ञ-प्रलापश्च वाङ्गयं स्याच्चतुविधम् ॥ पर-द्रव्येष्वभिध्यानं⁶
मनसाऽनिष्ट-चिन्तनम् । वितथाभिनिवेशच्च मानसं त्रिविधं

1. Op. cit, l. 14.

2. C. कौलान्निरगमदियं (?) ।

3. C. भेद्यायुतस्य ।

4. Op. cit, p. 215, l. 2. chap. दशहरा l. 2, “गङ्गः”; v. r.

हरति च

5. C. चैवाभिधानतः (?)

6. C. द्रव्येष्वतिध्यानम् ।

स्मृतम्^१।” एतद्वश-पाप-क्षय-पूर्वक-वाजि-मेधायुत-जनग-पुण्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामो गङ्गायां स्नानमहं करिषेत् ।

वार^२-नक्षत्र-योगाभावेऽपि केचिद्वशमी-मात्रेऽपि दशहराख्यं मन्यन्ते, ब्रह्म-पुराण-वचन-दर्शनात् । तथा ब्राह्म—“शुक्ल-पक्षस्य दशमी ज्येष्ठे मासि द्विजोत्तमाः । हरते दश-पापानि तस्माद्वशहरा स्मृता ॥”^३ इति । एतस्यां^४ स्नान-मात्रेऽपि दश-पाप-क्षयः समः । नक्षत्र-मात्रे योगेऽपि, गरुड-पुराणे-दर्शनात् । अत्र वाजि-मेधायुत-जन्य-पुण्योल्लेखनं कर्तव्यमिति विशेषः ।

अथ संक्रान्ति-स्नानम् ।

अथ संक्रान्ति-निर्णयः । भविष्य-मात्रस्ययोः “अयने हे विषुवे हे चतस्रः षडशौतयः । चतस्रो विष्णुपद्यश्च संक्रान्तयो द्वादश स्मृताः ॥ मृग-कर्कट-संक्रान्तौ हे तृदग्दक्षिणायने । तुला-मष्टे विषुवे हे गोल-मध्ये तथा पराः ॥” मृगो मकरः । “धनुर्मिथुन-कन्यासु मौने च षडशौतयः । वृष-वृश्चिक-कुम्भेषु सिंहे विष्णुपदौ स्मृता ॥” संक्रान्तयो विष्णुपद्यो युगान्ताः परिकीर्तिताः ।” तथा च ब्रह्म-पुराणे—“सूर्यस्य सिंह-संक्रान्त्यामन्तं त्रेता-युगस्य च । तथैव वृष-संक्रान्त्यां द्वापरान्तञ्च संज्ञया ॥ तथा च कुम्भ-संक्रान्त्यामन्तं कलियुगस्य च ॥” सौरधर्मे—

“संक्रान्ति-समयः सूक्ष्मो दुर्लक्षणः पिशितेक्षणैः । तदयोग-

1 Op. cit, p. 215, l. 7 v. r. लिविधं कर्म भानसम् ।

2 वार omitted in A and C.

3 Op. cit., p. 212, l. 9 , v. r. द्विजोत्तम ।

4 C. दर्शन-मात्रेऽपि ।

5 Op. cit , p. 487, l. 15, “भविष्य-मात्रस्य-ज्योतिषेषु, v. r.... विषवतौ तुला-मष्टे...वृष-वृश्चिक-सिंहेषु कुम्भे...।

दधश्चोर्ध्वं त्रिंशत्राज्ञः प्रकौर्तिताः ॥ अर्वाक् षोडश नाज्ञसु
परस्तादपि षोडश । पुण्य-कालोऽकं-संक्रान्तग्रां धर्मविद्विरुदा-
हृतः ॥” ‘नाज्ञो’ दण्डाः । “या याः सन्निहिता नाज्ञस्तास्ताः
पुण्यतमाः स्मृताः ।¹ अङ्ग² संक्रमणे पुण्यमहः क्लत्स्त्रं
प्रकौर्तितम् । रात्रौ संक्रमणे पुण्यं दिनार्धं स्नान-दानयोः ।³
अर्ध-रात्रादधस्तस्मिन् मध्याह्नस्योपरि क्रिया । ऊर्जुं संक्रमणे
यावदुदयात् प्रहर-इयम् ॥” ‘अधः’ प्रथमार्धं रात्रे ‘रुद्ध्वम्’ त्तरार्धं
रात्रेः । “पूर्णोऽर्ध-रात्रे संक्रान्तौ दिनार्धं पुण्यदे स्मृते ॥” पूर्व-दिनस्य
परार्धं पर-दिनस्य पूर्वार्धमित्यर्थः । “षडशीति-मुखेऽतीते वृत्ते
च विषुव-इये । भविष्यत्ययने पुण्यमतीते चोत्तरायणे⁴ ॥” एवं
च दक्षिणायनस्यात् भावित्वैऽधिक-पुण्यता, विषुव-इयस्य
उत्तरायणस्य चातीतल्बे पुण्यता । तथा च मात्रस्य—“अयने
कोटि-गुणितं लक्षं विष्णुपदी-फलम् । षडशीति-सहस्रन्तु
षडशीत्यामुदाहृतम् ॥ शतमिन्दु-क्षये पुण्यं सहस्रन्तु दिन-क्षये ।
विषुवे शत-साहस्रम् आ-का-मा-वैष्वनन्तकम्⁵ ॥”

अद्यामुक-संक्रान्तग्रां कोटि-गङ्गा-स्नान-जन्य-फल-सम-फल-
प्राप्ति-कामो गङ्गायां स्नानमहं करिष्ये । तथा, अद्य विष्णु-
पद्यां संक्रान्तग्रां लक्ष-गङ्गा-स्नान-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामो
गङ्गायां स्नानमहं करिष्ये । तथा, अद्य षडशीत्यां संक्रान्त्यां षड-

1. Op. cit., p. 394, l. 8, या याः सन्निहिताः, etc.

2. C. अहि (?) ।

3. Op. cit. I, 94. वृहद्विश्विष्ठ and others ; v. r. ... संक्रमणे
भानोदिनार्धं...

4. Op. cit., p. 388, ll. 7—8

5. Op. cit., p. 397, l. 8f., v. r. लक्षं विष्णुपदीष् च ।

श्रीति-सहस्र-गङ्गा-स्नान-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामो गङ्गायां
स्नानमहं करिषेत् । जल-विषुव-स्नानेऽप्येतदेव फलम् ।
भविषेत्—“संक्रान्तिषु च सर्वासु चातुर्मास्य-फलं लभेत् । एतदेव
भवेत् पुण्यं माघ-कार्त्तिक-मासयोः ॥”

अद्यामुक-संक्रान्तिः चातुर्मास्य-गङ्गा-स्नान-जन्य-फल-सम-
फल-प्राप्ति-कामो गङ्गा-स्नानमहं करिषेत् ॥

ब्रह्मे—“अयने ह्ये विषुवे ह्ये यः स्नायाद् जाङ्गवी-जले ।

गङ्गा-स्नानस्य लभते फलं षण्मासिकस्य च ॥”

अद्यामुकायन-संक्रान्त्यां षण्मासिक-गङ्गा स्नान-जन्य-फल-
सम-फल-प्राप्ति-कामो गङ्गायां स्नानमहं करिषेत् ॥

अथ मास-स्नानम्

तत्रैक-मासस्य । भविष्ये—“नैरन्तर्यणं गङ्गायां मासं यः
स्नाति मानवः । स शक्र-लोके सुचिरं कालं स्थित्वा¹ सगोत्रजैः ॥
ततो ब्रह्मपुरे तिष्ठेत् कल्प-कोटि-शतायुतम्² ।”

अद्य शक्र-लोकाधिकरणक-बहु-गोत्र-सहित-सुचिर-काला-
वच्छ्रुत्र-वासानन्तर-ब्रह्मपुराधिकरणक-कल्प-कोटि-शतावच्छ्रुत-
वास-कामः अद्यारथ्य मासमेकं गङ्गायां स्नानमहं करिष्ये ।
अत्र सौर-मास-परिग्रहः । तथा षण्मासस्य । भविष्ये—
“षण्मासं स्नाति गङ्गायां नैरन्तर्यणं यो नरः । सर्व-पाप-विनिर्मुक्तः
समस्त-कुल-संयुतः ॥ समस्त-भोग-संयुक्तो विष्णु-लोके महीयते ॥
परार्ध-हितयं यावन्नात्र कार्या विचारणा ॥ षण्मासमेकस्त्वपरः

1. A...सुचिरं कामौ टप्त्वा...।

2. Also quoted in PrayTat., गङ्गा-माहात्मा-प्रकरण,
p. 84, l. 4 ; v. r. स शक्र-लोकेषु चिरं...॥

सङ्कटेवोत्तरायणे । एतदेव भवेत् पुरुणं विषुवे च तथैव
च¹ ॥”

अद्य सर्व-पाप-विनिर्मुक्ति-पूर्वक-समस्त-कुल-संयुत-समस्त-भोग-
युतात्मीय-विष्णु-लोकाधिकरणक-परार्ध-हितयं यावद्वाहितत्व-
कामः अद्यारभ्य नैरन्तर्येण षष्ठ्मासं यावद् गङ्गायां स्नानमहं
करिष्ये । उत्तरायण-विषुवाणमेकतरस्य स्नानेऽप्येतदेव फलम् ।

माघ-फाल्गुन-स्नानम् ।

गारुडे—“य इच्छेद्विपुलान् भोगांश्चन्द्र-सूर्य-ग्रहोपमान् ।
प्रातःस्नायी भवेन्नित्यं ह्वौ मासौ माघ-फाल्गुनौ² ॥”

अद्य चन्द्र-सूर्य-ग्रहोपम-बहु-विपुल-भोग-प्राप्ति-कामो माघ-
फाल्गुन-मास-हयं यावत् प्रत्यहं गङ्गायां प्रातः स्नानमहं करिष्ये ।
माघाधिकारे गारुडे—“मातरं पितरञ्जापि भ्रातरं सुहृदं गुरुम् ।
यमुहिष्य निमज्जेत ह्वादशांशं लभेत् सः³ ॥” ‘ह्वादशांशं’
माघ-मासीय-स्नान-जन्य-फल-सम-फल-ह्वादशांश-फलमित्यर्थः ।
माघस्य । पाद्मी—“मकरस्थे रवौ माघे गोविन्दाच्युत माघव ।

1. Op. cit., p 84, ll. 10—12 ; v. r., last verse a,
षष्ठ्मासमेकन्त्वपरं……।

2. BhavP., uttara, chap. 122, vv. 17b—18a, p. 484,
v. r. यदोच्छेत्…चन्द्र-सूर्योपमान् ग्रहान् । पौष-फाल्गुनयोर्मध्ये
प्रातःस्नायी भवेन्नरः ; cp. TitTat., p. 401, ll. 9—10, v. r. 2nd
line, कार्त्तिके सकले मासि प्रातःस्नायी भवेत् सदा ।

3. PrayTat, op. cit., p. 76, ll 7—9, v. r. …पितरं जायां
…अष्ट-भागं लभेत् सः ॥ cp. for अष्ट-भाग the verse प्रतिष्ठितिं
कुशमयौ तौर्थ-वारिणि मज्जयेत् । मज्जयेत् यमुहिष्य अष्ट-भागं लभेत्
सः ; op. cit, p 75, ll. 16—17,

स्नानेनानेन मे देव यथोक्त-फलदो भव¹ ॥ इमं मन्त्रं समुच्चार्यं स्नायान्मौनं समाच्छितः² । वासुदेवं हरिं विष्णुं माधवञ्च स्मरेत् पुनः ॥³ तपेन वारिणा स्नानं यद् गृहे क्रियते नरैः । षडब्द-फलदं तद्वि मकरस्थे दिवाकरे ॥” अशत्त्वा इत्यर्थः । “बहिःस्नानन्तु वाप्यादौ द्वादशाब्द-फलं स्मृतम् । तडागी द्वि-गुणं राजन् नदयां तच्च चतुर्गुणम् । दशधा देव-खाते च शतधा च महानदीम् । शतं चतुर्गुणं राजन् महानदयाश्च सङ्गमे ॥ सहस्र-गुणितं सर्वं तत् फलं मकरे रवौ । गङ्गायां स्नान-मात्रेण लभते मानुषो नृप ॥”

अद्य माधाधिकरणक-महानदी-सङ्गम-स्नान-जन्य-फल-सहस्र-गुण-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामो माधि गङ्गायां प्रातः स्नानमहं करिष्ये । तथा—

“गङ्गां येऽत्रावगाहन्ते माघे मासि नराधिप ।

चतुर्युग-सहस्राणि न पतन्ति सुरालयात् ॥”⁴

अद्य सुरालयाधिकरणक-चतुर्युग-सहस्रोपभोग-तदुत्तर-तत्-पुराधिकरणक-पाताभाव-कामो गङ्गायां माघे प्रातः स्नानमहं करिष्ये । अवगाहन-मात्रेऽप्येतदेव फलम् । तथा—

1. KṛtTat., p. 25, ll. 3—4; also MaM Tat., chap. माधव-स्नान, part 1, p. 79, ll. 4—5. 2. A. समन्वितः ।

3. MaMTat., op. cit. part 1, p. 79, ll. 4-6, v. r. एतमन्त्रं...कृष्णं श्रीधरञ्च स्मरेत्ततः; KṛtTat., p. 25, ll. 4-5, 2nd line quoted, reading same as in MaM Tat.

4. TitTat., chap. कार्त्तिकादि-स्नान, p. 402, ll. 13-14, v. r. 2nd line, चतुर्युग-सहस्रान्ते; stated here to be quoted from the गारुड-पुराण ।

“दिने दिने सहस्रन्तु सुवर्णानां विशांपते ।

तेन दत्तं हि गङ्गायां यो माघे स्नाति मानवः ॥”

अद्य प्रतिदिनं सहस्र-सुवर्ण-दान-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामो माघ-मासं यावत् प्रत्यहं गङ्गायां स्नानमहं करिष्ये ।
तथा—“अनडूही-सहस्रन्तु कपिलायुतमेव च ।

तेन दत्तं हि गङ्गायां यो माघे स्नाति मानवः ॥”

अद्यानडूही-सहस्र-कपिला-गवायुत-दान-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामो गङ्गायां प्रातः स्नानमहं करिष्ये । पाद्मे (?)—अद्य प्रतिदिन-षष्ठि-सहस्र-वर्षावच्छृङ्ख-स्वर्गाधिकरणक-वास-कामो माघ-मासि प्रत्यहं प्रातर्गङ्गायां स्नानमहं करिष्ये । प्रकरण-बलात् प्रातः-कालीन-स्नान-परिप्राप्तिः । तथाहि स्नान्दे—“मकरस्ये रवौ यो हि न स्नात्यनुदिते रवौ । कथं पापैः प्रमुच्येत कथं स त्रिदिवं ब्रजेत् ॥” तथा पाद्मे—“मकरस्ये रवौ माघे प्रातःकाले तथाऽमले । गोष्ठदेऽपि जले स्नानं स्वर्गदं पापिनामपि³ ॥” एतेन सर्वत्र प्रातःपदं प्रयोज्यम् । तथा—“ब्रह्महा हेमहारी च सुरापो गुरु-तत्परः । माघस्नायी विपापः स्यात् तत्-संसर्गी च पञ्चमः ॥ माघे मासि रटत्यापः किञ्चिदभ्युदिते रवौ । ब्रह्मप्नँ वा सुरापं वा कं पतन्तं पुनीमहे ॥”⁴ इत्यादि-प्रकरणादित्यर्थः । माघ-

1. TitTat., op. cit., p. 204, ll. 14—16 ; stated to be quoted from the गारुड-पुराण ।

2. Op. cit., p. 402, ll. 1—2 ; stated to be taken from the पाद्म-पुराण ; followed by the verse “अकामो वा सकामो वा यत्र क्वापि बहिर्जले । इहामुव च दुःखानि माघ-स्नायी न पश्यति ।”

3. MaMTat., chap. माघव स्नान, part 1, p. 76, ll. 5—6 ; v. r. ...तथा मुने ।

4. Op. cit., p. 77, ll. 1—3 ; v. r. ब्रह्मप्नमपि चार्णालं...।

स्नाने सर्वेषामिवाधिकारिता । तथा—“सर्वेषां सर्व-वर्णानामाश्च-
माशान्तु भूपते । माघ-स्नानन्तु धर्मस्य धारामिः खल् वर्षति ॥”

अथ ग्रहण-स्नानम् ।

नक्षत्र-निषिद्धि-काले गङ्गादि-तीर्थ-प्राप्तावपि ग्रहण-दर्शनं
न कर्तव्यम् । निषेधे पुरुष-लाभासम्भवात् । तदुत्तमं वराह-
संहितायाम्—“जन्म-सप्ताष्ट-रिप्फाङ्के दशमस्थे निशाकरे । दृष्टो-
इरिष्टप्रदो राहुर्जन्मक्षें निधनेऽपि च¹ ॥ ‘अङ्को’ नवमः । ‘जन्मक्षें’
जन्मतारा । ‘निधनं’ सप्तम-तारा । तथा राजमार्तण्डे भोजराजः—
“सप्ताष्ट-जन्म-शेषेषु चतुर्थे दशमे तथा । नवमे च निशानाथे न
कुर्याद्राहु-दर्शनम्² ॥” गारुडे—“चन्द्र-सूर्य-ग्रहे चैव योऽवगाहित
जाङ्गवीम् । स स्नातः सर्व-तीर्थेषु किमर्थमयते महीम्³ ॥”

अद्य रात्रौ चन्द्र-ग्रहे सूर्य-ग्रहे वा सर्व-तीर्थ-स्नान-जन्य-फल-
सम-फल-प्राप्ति-कामो गङ्गायां स्नानमहं करिष्ये । अवगाहने-
ऽप्ये तदेव फलम् । ब्रह्म-पुराणे—“गवां कोटि-सहस्रस्य सम्यग्
दत्तस्य यत् फलम् । तत् फलं जाङ्गवी-स्नाने राहु-ग्रहस्ते
निशाकरे ॥ दिवाकरे फलं तद्दक्षत-संख्यमुदाहृतम्⁴ ॥”

अद्य रात्रौ राहु-ग्रहस्ते निशाकरे गङ्गाधिकरणक-सम्यग्दत्त-
गो-कोटि-सहस्र-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामो गङ्गायां स्नानमहं
करिष्ये । अद्य राहु-ग्रहस्ते दिवाकरे गङ्गाधिकरणक-राहु-
ग्रहस्त-निशाकर-कालीन-स्नान-जन्य-फल-शत-गुण-फल-प्राप्ति-कामो
गङ्गायां स्नानमहं करिष्ये । स्कान्दे—

1. Tit Tat., chap. ग्रहण, p. 410, ll. 10—11; v. r.
रिप्फाङ्के—दशमस्थे...। “रिप्फं हादश-राशिः”—रघुनन्दनः ।

2. Tit Tat., op. cit., p. 410, ll. 2—3, v. r. 2nd line,
नवमे च तथा चन्द्रे...।

3. Not found in GarP. 4. Not found in BrahmaP.

“दिन-क्षये पर्वणि जात-काले शशाङ्क-सूर्य-ग्रहण-हये च ।
अनन्त-पुण्यं विषुव-हये च यस्य पुंसोऽन्त्य-धर्मको यः (?) ॥”
‘अन्त्य’ आभूत-संप्रव-स्थायी ।

अद्य रात्रौ अन्त्य-बहु-धर्म-प्राप्ति-कामः शशाङ्क-ग्रहणे गङ्गायां
स्नानमहं करिष्ये । अनन्त-फल-प्राप्ति-कामो वा । दिन-क्षय-
पर्वजात-काल-सूर्य-ग्रहण-विषुव-हयानामेकतमस्य स्नानेऽप्येतदेव
फलम् । गारुडे—“सूर्य-ग्रहः सूर्य-वारे सोमे सोम-ग्रहस्तथा ।
चूडामणिरयं योगस्तवानन्त-फलं लभेत् ॥ अन्यस्माद् ग्रहणात्
कोटि-गुणमत्र फलं भवेत्¹ ॥”

अद्य सूर्य-वाराधिकरणक-सूर्य-ग्रहे चूडामणि-योगी वा
गङ्गाधिकरणक-सूर्य-ग्रह-कालौन-स्नान-जन्य-फल-कोटि-फल-प्राप्ति-
कामो गङ्गायां स्नानमहं करिष्ये । अनन्त-फल-प्राप्ति-कामो वा ।
तथा, अद्य रात्रौ सोम-वाराधिकरणक-सोम-ग्रहे चूडामणि-योगी
वा गङ्गाधिकरणक-सोम-ग्रह-कालौन-स्नान-जन्य-फल-कोटि-गुण-
फल-प्राप्ति-कामो गङ्गायां स्नानमहं करिष्ये । ब्राह्मे—

“इन्दोर्लंक-गुणं प्रोक्तं रवेदश-गुणन्तथा ।

गङ्गा-तौरे तु संप्राप्त इन्दोः कोटी रवेदश² ॥”

अद्य राहु-ग्रस्ते दिवाकरे दश-कोटि-गुण-गङ्गा-स्नान-जन्य-

1. Not found in GarP. Tit Tat., op. cit., p. 416, ll. 9—11, v. r. 2nd line, तत्रानन्त-फलं सृतम्...last line, ...फलं लभेत् ।

2. Not found in BrahmaP. op. cit., p. 415, ll. 3—4, v. r. रवेदश-गुणस्त तत् । Raghunandana says, इन्दोर्लंक-गुणमिति सामान्योदक-स्नान-विषयमेतत् ।

फल-सम-फल-प्राप्ति-कामो गङ्गायां स्नानमहं करिष्ये । अद्य रात्रौ राहु-ग्रस्ते निश्चाकरे कोटि-गुण-गङ्गा-स्नान-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामो गङ्गायां स्नानमहं करिष्ये । दानम् । अद्य सौम-ग्रहे सौम-देवताधिकरणक-दातव्यै तद्दसु-दान-जन्य-फल-दश-गुण-फल-प्राप्ति-काम इदम् अमुक-वस्तु यथा-दैवतं गङ्गा-तीरे यथानाम-गोवायेत्यादि । दक्षिणा यथाविधि ग्रहणानन्तरम् । देव-सम्प्रदानक-दान-तपोनियमादि-सर्व-कर्म-करणेऽप्येतदेव फलम् । अत ग्रहण-काले तु अशौच-व्याप्तौ साङ्ग-स्नान-मात्रं कर्तव्यम् । न तु दान-शास्त्रादि । यदुक्तं स्मृतौ—“सूतके सूतके चैव न दोषो राहु-दर्शने । स्नान-मात्रन्तु कुर्वीत दान-शास्त्र-विवर्जितम्¹ ॥”

अथ मध्याङ्ग-स्नानम् ।

भविष्ये—“प्रातः स्नानाहश-गुणं पुरुणं मध्यं दिने तथा² ॥”

अद्य प्रातःकालीन-गङ्गा-स्नान-जन्य-फल-दश-गुण-फल-प्राप्ति-कामो गङ्गायां मध्याङ्गे स्नानमहं करिष्ये । तथा—“सायं-काले शत-गुणमनन्तं शिव-सन्निधौ ॥” अद्य मध्याङ्ग-कालीन-गङ्गा-स्नान-जन्य-फल-शत-गुण-फल-प्राप्ति-कामो गङ्गायां सायं-काले स्नानमहं करिष्ये ॥

1. Tit Tat., chap. पुरञ्चरण, p. 421, ll. 9—10, v. r. 2nd line, स्नान-मात्रन्तु कर्तव्यं...। Raghunandana here refers to the गङ्गा-वाक्यावली and accepts विश्वासदेवी as the authority ; he also states that the same verse is found in the संवत्सर-प्रदीप ।

2. Pray Tat., chap. गङ्गा-माहात्मा, pp. 102-103.

अथ वारुण्यादि-स्नानम् ।

स्मृतिः—वारुणेन समायुक्ता मधौ कृष्णा त्रयोदशी ।

गङ्गायां यदि लभ्येत् सूर्य-ग्रह-शतैः समा¹ ॥

अद्य वारुण-नक्षत्र-समायुक्त-मधु-कृष्ण-त्रयोदश्यां वारुण्यां वा बहु-शत-सूर्य-ग्रह-कालीन-मध्याह्न-स्नान-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामो गङ्गायां स्नानमहं करिषेत् ।

महावारुणी महामहावारुणीति गौडीयाः पठन्ति ।

“शनि-वार-समायुक्ता सा महावारुणी स्मृता । यदि लभ्येत् गङ्गायां कोटि-सूर्य-ग्रहैः समा² ॥” अद्य शनि-वाराधिकरणक-वारुण-नक्षत्र-समायुक्त-मधु-कृष्ण-त्रयोदश्यां महावारुण्यां वा गङ्गाधिकरणक-बहु-कोटि-सूर्य-ग्रहण-कालीन-गङ्गा-स्नान-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामो गङ्गायां स्नानमहं करिषेत् । तथा—

“शुभ-योग-समायुक्ता शनौ शतभिषा यदि ।

महामहे ति विश्वाता त्रि-कोटि-कुलमुद्धरेत्³ ॥”

अद्य शुभ-योग-युक्त-शनि-वाराधिकरणक-शतभिषा-नक्षत्र-युक्त-मधु-कृष्ण-त्रयोदश्यां महामहावारुण्यां वा त्रि-कोटि-कुलोद्धरण-कामो गङ्गायां स्नानमहं करिषेत् ।

1. Pray Tat, p. 99, ll. 19—20; Tit Tat., p. 347, ll. 3—4; Kṛt Tat., p. 30, ll. 1—2; chap. वारुण्यादि-स्नान in all the works.

2. Tit Tat., p. 347, ll. 6—7, Pray Tat., p. 100, ll. 1—2; Kṛt Tat., p. 30, ll. 2—3; v. r. 2nd line, गङ्गायां यदि लभ्येत् ।

3. Tit Tat., p. 347, ll. 7—8; Pray Tat., p. 100, ll. 2—3; Kṛt Tat., p. 30, ll. 3—4,

अथ महाज्यैषी-स्नानम् ।

“ऐन्द्रे गुरुः शशी चैव प्राजापत्ये रविस्तथा । पूर्णिमा गुरु-वारेण महाज्यैषी प्रकौर्तिता^१ ॥” ‘ऐन्द्रो’ जैगठा, ‘प्राजापत्ये’ रोहिणी । विना गुरु-वारेणापि । तथा—“ऐन्द्रे गुरुः शशी चैव प्राजापत्ये रविस्तथा । पूर्णिमा जैगष्ठ-मासस्य महाज्यैषी प्रकौर्तिता^२ ॥” अनुराधासु चन्द्रेऽपि । यथाह व्याघ्रभूतिः—“ऐन्द्र-ऋचेऽथवा मित्रे गुरु-चन्द्रो यदा स्थितौ । पूर्णिमा ज्यैष-मासस्य महाज्यैषी प्रकौर्तिता^३ ॥” [यदा] केवलं ज्येष्ठा-नक्षत्र-युक्ता ज्यैष-पूर्णिमा [ज्यैष] मंवत्‌सरे स्यात् तदा महाजैगठी स्यात् । तथा च राजमार्तण्डे भोजराजः—“ज्यैषे संवत्‌सरे चैव उज्यैष-मासस्य पूर्णिमा । ज्येष्ठा-भेन समायुक्ता महाज्यैषी भवेत्तदा^४ ॥” तथा च स्कान्द-मात्‌स्ययोः—“पौर्णिमासीषु ज्यैषासु^५ मासक्ष्य-सहितासु च । एतेषां स्नान-दानाभ्यां फलं दश-गुणं स्मृतम् ॥” एतत्तु, जैगषे विशेष-विधानात् ज्यैषेतरान्य-(?) मास-पूर्णिमासु बोहव्यम् । फल-दश-गुणत्वं सामान्य-पूर्णिमाधिकरणक-स्नान-दानाच्चेत्यर्थः । स्मृतिः—“महा^६-पूर्वासु चैतासु

1. TithiTat., p. 377, ll. 8—9 ; PrayTat., p. 100, ll. 5—6 ; chap. महा-ज्यैषी ।

2. TithiTat., p. 377, ll. 10—13 ; PrayTat., p. 101, ll. 2—3.

3. TithiTat., p. 378, ll. 1—2 ; PrayTat., p. 101, ll. 5—7 ; v. r. ऐन्द्रेष्वै त्वथवा मैले...।

4. Op. cit, ll. 3—4 ; op. cit., ll. 7—8.

5. C and A. पौर्णिमासीषु चैतासु ।

TithiT., p. 377, l. 1. पौर्णिमासीषु चैतासु... एतासु स्नान ।

6. B. महत्पूर्वासु ।

फलमक्षयमश्नुते¹ ॥” ‘अक्षयम्’ आभूत-संप्लव-खायि² । महत्-पूर्वत्वस्त्रासां³ यदा पौर्णमास्यमेव मास-चिङ्गित-नक्षत्रे चन्द्र-बृहस्पति-योगस्तदा महा⁴-वैशाख्यादि⁵-व्यपदेशः ।

तथा च⁶ विष्णुः—“टृश्येते सहितौ यस्यां दिवि चन्द्र-बृहस्पती । पौर्णमासौ तु महतौ प्रोक्ता संवत्सरे तु सा” ॥ तथा भोजराजः—“मास-संख्ये यदा क्रत्ते चन्द्रः सम्पूर्ण-मण्डलः । गुरुणा याति संयोगं सा तिथिर्महतौ स्मृता⁸ ॥” इति यदग्यपि, तथापि⁹ ज्यैषे विशेष-विधानात् संवत्सर-सम्बन्धिज्यैष-पूर्णिमायां यदा वारेण विनापि ज्यैषा-नक्षत्र-मात्र-योग¹⁰-स्तदापि महाउज्यैषीत्वं “ज्यैष-संवत्सरे चैव” इति अवणात् । संवत्सरोऽत्र वर्ष-विशेषो न तु वर्ष-पर्यायः । कृत्सा ज्योतिःशास्त्रेण विशेष-लक्षणादुपेता वत्सरादयः । तथा च वराहः—“एते पञ्च समाख्याता वर्षाश्च क्रषिभिः पुरा । संवत्सरः, परिवत्सरोऽनुवत्सरः, इदवत्सरः, उदावत्सरश्च ॥” लक्षणज्ञैतेषां गणित-शास्त्रे पूक्तमेव । एतेन संवत्सर-सम्बन्धि-ज्यैष-पूर्णिमायां यदा ज्यैषा-नक्षत्रं स्यात् तदा महाज्यैषीति विशेषः ।

1. C. फलमक्षयमश्नुते ।	2. C. अक्षयमाहृत-संप्लव—
3. A. पूर्वस्त्रासां ।	4. Not found in C.
5. C. वैशाख्यादि—	6. Not found in C.
7. Visnu Sam chap 49., V. 9, p. 78. Unv Samh ; Tithi T. p. 375, l. 3, महतौ ज्ञेया ।	
8. Tithi T., p. 376, l. 3, मास-संज्ञे ।	
9. C. तथा	10. C. नक्षत्र-योगः ।

भविष्येर—“महाज्यैष्टग्रान्तु यः पश्येत् पुरुषः पुरुषोत्तमम् ।

सोऽपि सद्गतिमाप्नोति¹ मोक्षं गङ्गाम्बु-मज्जनात् ॥”

अद्य महाज्यैष्टग्रां सुक्ति-कामो गङ्गायां मज्जनमहं करिष्येर ।

भविष्ये—“महाज्यैष्टी सुर-श्रीष्ट क्षताऽनन्त-फला स्मृता ।

तस्यान्तु जाङ्गवी-स्नानं सूर्य-यह-शताधिकम् ॥”

**अद्य महाज्यैष्टग्राम् अनन्त-फल-प्राप्ति-पूर्वक-गङ्गाधिकरणक-
सूर्य-यह-शत-कालीन-स्नान-जन्य-पुण्याधिक-पुण्य-प्राप्ति-कामो
गङ्गायां स्नानमहं करिष्ये ।**

शिव-सन्निहित-गङ्गा-स्नानम् ।

भविष्ये—“अनन्तं शिव-सन्निधौ”

**अद्य शिव-सन्निहित-गङ्गायामनन्त-फल-प्राप्ति-कामः स्नानमहं
करिष्ये ।**

पश्चिमवाहिनी-गङ्गा-स्नानम् ।

**भविष्ये--“कुरुक्षेत्र-समा गङ्गा यत्र तत्रावगाहिता । कुरु-
क्षेत्रादश-गुणा यत्र विभ्येरन सङ्गता² । ततो दश-गुणा प्रोक्ता
यत्र पश्चिमवाहिनी ॥”**

**अद्य कुरुक्षेत्र-स्नान-जन्य-पुण्य-दश-गुण-पुण्य-प्राप्ति-कामो
विभ्ये-सङ्गत-गङ्गायां स्नानमहं करिष्ये । तथा, अद्य विभ्ये-
सङ्गत-गङ्गा-स्नान-जन्य-पुण्य-दश-गुण-पुण्य-प्राप्ति-कामः पश्चिम-
वाहिन्यां गङ्गायां स्नानमहं करिष्ये । तथा—**

“तस्मात् सहस्र-गुणिता यत्र चौत्तरवाहिनी” ।

**अद्य पश्चिमवाहिनी-गङ्गा-स्नान-जन्य-पुण्य-सहस्र-गुण-पुण्य-
प्राप्ति-काम उत्तरवाहिन्यां गङ्गायां स्नानमहं करिष्ये ।**

1. Tithi T., p 377, l. 6, विष्णु लोकमवाप्नोति ।

2. C. संस्थिता ।

अथ तप्णि-प्रकरणम् ।

तप्णिन्तु तीर्थे नित्यमेव तिलेन कर्तव्यम्, तीर्थे प्रतिषेधाभावात् । “तिल-तप्णिन्तु प्रतिषिद्ध-दिनं परित्यजा कर्तव्य” मिति यत्, तत्तु सामान्य-जल-विषयम् । तथा च सामान्य-जल-विषये प्रतिषिद्ध-दिनमाह स्मृतिः—

“निषिद्ध-दिनमासादा यः कुर्यात्तिल-तप्णिम् । रुधिरं तद्विन्तोयं दाता च नरकं ब्रजेत् ॥ रवि-शुक्र-दिने चैव द्वादश्यां आष्टवासरे । सप्तम्यां जन्म-दिवसे न कुर्यात्तिल-तप्णिम्¹ ॥” तथा, “संक्रान्तगां निश्चि सप्तम्यां रवि-शुक्र-दिने तथा । आष्टे जन्मदिने चैव न कुर्यात्तिल-तप्णिम्² ॥”

आष्ट-पदमत्र अमावस्या-आष्टे तर-दिन-विषयम् । तथा च मात्रस्ये—“नील-षण्ड-विमोक्षेण अमावस्यां तिलोदकैः । वर्षासु दीप-दानेन पितृणामनृणो भवेत्³ ॥” तथा च कात्यायनः—“न निर्विपति यः आष्टे प्रमोत-पिटृको ह्विजः । इन्दु-क्षये मासि मासि प्रायश्चित्तौ भवेत्तु सः⁴ ॥” इति वचनादमावस्या-आष्टकरणस्य नित्यता⁵ ।

स्मृतिः—“अथने विषुवे चैव संक्रान्तगां ग्रहणेषु च । उपाकर्मवृषोत्सर्गे युगादौ सृत-वासरे⁶ ॥ सूर्य-शुक्रादि-वारेऽपि न कुर्यात्तिल-तप्णिम्⁷ । अमावस्यान्तु ये मर्त्याः प्रयच्छन्ति तिलोदकम् ॥

1. Ahnika T., chap. तप्णि, p. 105, l. 6f,

2. Op. cit, “मत्रस्य-पुराणम्” ।

3. Op. cit., l. 10f.

4. C. प्रायश्चित्तोयते तु सः ।

5. A. आष्टस्य करणता ।

6. A. पिटृ-वत्सरे ।

7. Ahnika T., p. 106, l. 7—f. V. r. उपाकर्मणि चोत्सर्ग...-

न दीषस्तिल-तप्णे ।

पात्रमौडुम्बरं गृह्य मध्-मिश्रं तपोधन । क्षतं भवति तच्छाङ्गं
स-रहस्यं यथार्थवत् ॥” इति । तीर्थे तु प्रतिषेधाभावमाह ।

तथा च स्कान्दे—“तीर्थ-मात्रे तु कर्तव्यं तर्पणं स-तिलोदकैः ।
योऽन्यथा तर्पयेन्मूढः स विष्णायां भवेत् क्षमिः¹ ॥ विशेषेण तु
जाङ्गव्यां सर्वदा तर्पयेत् पितृन् । न काल-नियमस्तत्र सर्वथा
सर्व-कर्मसु² ॥”

तथा च कात्यायनः—

“यो नित्यं तर्पयेत्तीर्थे पितृन् क्षण-तिलोदकैः ।

बन्धात्तान् मोचयित्वा तु स्वयं विष्णु-पुरं³ ब्रजेत्⁴ ॥”

इति विधान-दर्शनात्तीर्थे तिल-तर्पणस्य नित्यतैव । गौडीया
स्मृतिसु तिलैस्तर्पयेन्नित्यमिति यत्तत्र सामान्य-जल-विषये
प्रतिषिङ्ग-दिन-त्यागेन नित्यतेत्यर्थः, न तु सामान्येन तिल-
तर्पणस्य नित्यता⁵, बहु-पुराण-स्मृति-विरोधादिति संक्षेपः ।

तत्र विधिः । स्कान्दे—

“श्राव्य-कालेऽन्य-काले च पाणिनैकेन निर्वपेत् ।

तर्पणे तूभयेनैव एष एव विधिः स्मृतः ॥”

तथा शङ्खः—“नोदकेषु न⁶ पात्रेषु न क्रुद्धो नैक-पाणिना ।

नोपतिष्ठति तत्तोयं यन्न भूमौ प्रदौयते ॥”

1. Ahnika T., p. 106 l. 11f., v. r.

2. This order is not followed by Raghunandana ; Ahnika T., p. 106, l. 3, विशेषतस्तु जाङ्गव्यां...क्रियते सर्व-कर्मसु ।

3. A. बहुत्वान्मोचयित्वाऽग्रे स्वयं ब्रह्मपुरं ।

4. Not found in कात्यायन-संहिता ।

5. A. तर्पण-नित्यता ।

6. A. लोहकेष च—

स्नानाङ्ग-तर्पणमेव कृत्वा सूर्यार्घ्यादिकं सम्पादय आचम्य च
पश्चात् सङ्खल्यं कृत्वा यथाविधि तर्पयेत् ।

यदाह वायु-पुराणे—

क्रियां यः कुरुते मोहादनाचम्ये ह नास्तिकः ।

भवन्ति हि वृथा तस्य क्रियाः सर्वा न संशयः¹ ॥”

बौधायनः—“कर्मयुक्तो नाभेरधःस्यर्थं वर्जयेत् ।” कृन्दोग-
परिशिष्टे च—“पित्र-मन्त्रान्वाहरणे आत्मालभे ह्यविद्वणे ।
अधीवायु-समुत्सर्गे प्रह्लासेऽनृत-भाषणे ॥ मार्जार-मूषिक-स्यर्थं²
आकृष्ट-क्रोध³-सम्भवे । निमित्तेषु च सर्वेषु कर्म कुर्वन्नपः
स्फूर्शेत्⁴ ॥”

‘अन्वाहरणे’ उच्चारणे । ‘आत्मालभे’ हृदय-स्यर्थं । ‘अविद्वणे’
हृदयस्यैव । ‘मार्जार-स्यर्थं’ मार्जार-कृत एव । तथा कृन्दोग-परिशिष्टे
“सदोपवीतिना भाव्यं⁵ सदा बद्ध-शिखेन च । वि-शिखो
व्युपवीतिश्च यत् करोति न तत् कृतम्⁶ ॥” विष्णु-पुराणे—“शुचि-
वस्त्र-धरः स्नातो देवषि-पितृ-तर्पणम् । तेषामेव हि तीर्थेषु कुरुते
सुसमाहितः⁸ ॥”

1. VāyuP., Chap. 79, v. 46b—47A. v. r....मोहादना-
चम्यैव...क्रिया ह्येता...। ĀhnikaT., p. 29, l. 14; कर्म कुरुते
मोहादनाचम्यैव नास्तिकः ।

2. A. मूषि-संस्यर्गे ।

3. A. अतुग्रक्ति-क्रोध—

4. KatSam. chap 2, vv. 13—14, p. 305; v. r. पित्रा-
मन्त्रानुद्रवण...धमेद्वणे ।...मार्जार-मूषक-स्यर्थं आकृष्टे...निमित्तेष्वेषु...।

5. A वाच्यं ।

6. KatSam., chap 1. v. 4. p. 304.

7. C कुर्वीत ।

8. Visnu P. टतौयांश् chap. 13, v. 26, p. 185. v. r....
तेषामेव हि तीर्थेन कुर्वीत...।

उश्ना आह—“न विष्टित-शिरा न क्षण-काषाय-वासाः
पिण्ड-कार्याणि^१ कुर्यात्^२।” तथा च स्कान्दे—“नौली-रक्तान्तु
यद्वस्त्रं दूरतस्तद्विवर्जयेत्। स्नानं दानं तपो होमः स्वाध्यायः
पिण्ड-तर्पणम् ॥ वृथा तस्य महायज्ञा नौली-वासो बिभर्ति यः ।
नौली-रक्तं यदा वस्त्रं विप्रः स्वाङ्गेषु धारयेत्। तन्तु-सन्तति-
संख्याते नरके स वसेद् ध्रुवम् ॥”

एतेन शुक्ल-वस्त्र-धरः सर्व-कर्मसु भवेदित्यर्थः । स्मृतिः—
“पट्टैर्नौली^३ न दोषभागि”ति

हारीतः—“जपे होमे तथा दाने स्वाध्याये पिण्ड-तर्पणे ।
अशून्यन्तु करं कुर्यात् सुवर्ण-रजतैः कुशैः ॥ चितौ दर्भाः
पथि दर्भा ये दर्भा यज्ञ-भूमिषु । स्तरणासन-पिण्डेषु षड् दर्भान्^४
परिवर्जयेत् ॥ पिण्डार्थं ये स्तृता दर्भा यैः क्षतं पिण्ड-तर्पणम्
मूलोच्छिष्टे धृता ये च तेषां त्यागो विधोयते^५ ॥”

तथा “दर्भाः क्षणाजिनं मन्वा ब्राह्मणा हविरग्नयः ।
अयात-यामान्यं तानि नियोज्यानि पुनः पुनः ॥^६” मरीचिः—
“मासे नभस्यमावस्या तस्यां दर्भ-चयो मतः । अयात-
यामास्ते दर्भा विनियोज्याः पुनः पुनः ॥” एवच्च “विष्णौ सुप्ते

1. C. तर्पणं ।

2. Not found in उश्नःसंहिता and उश्नःस्मृतिः ।

3. A. गर्भ-नौली ।

4. C. षट् कुशान् ।

5. Not found in LHārS. and VHārS ; found in DakS. ; chap 1 v. 11. ; v. r. मूलोच्छिष्ट-प्रलेपे च त्यागस्तेषां विधीयते । … स्वाध्याये च रतः सदा । and S'rāddhaT., p. 33, l. 9f ।

6. Paur K. D., f. 4 (a), l. 4f.

कुशा नोपार्जनोया” इति प्रसिद्धिरसमीचीनैव¹ । योगियाज्ञवल्क्यः—“यदुगङ्गृतं प्रसिद्धेद्वै तिलान् संमिश्रयेज्जले । अतोऽन्यथा तु सव्येन तिला आह्वा विचक्षणैः² ॥” अस्यायमर्थः । यदुगङ्गृत-जलमादाय तर्पणं करोति तदा जल एव तिलाः प्रक्षेपत्वाः, यदा तु जलाशयस्य-जलमादाय, तदा वाम-हस्ते तिल-गङ्गायान्तु उद्भूतोदक-तर्पणाशङ्का नावतरति³, “गङ्गायां तर्पयेत् पितृनि”ति दर्शनात् ।

तथा कृष्णाजिनिराह⁴—आवाहन-मन्त्रम् । “नाभि-मात्रे जले स्थित्वा चिन्तयेदूर्ध्वं मानसः । आगच्छन्तु मे पितर इमं गृह्णन्त्वपोऽज्ञलिम्⁵ ॥” इति । यमः—“त्रीस्त्रीज्जलाज्ञलीन् दद्यादुच्चैरुच्चतरं ततः । गो-शङ्ख-मात्रमुद्भृत्य जल-मध्ये जलं क्षिपेत्⁶ ॥” अस्यायमर्थः । पित्रादि-षट्-काञ्जलि-त्रये

1. V. r. A. प्रसिद्धिः समीचीनैव ।

2. Not traced in the YajnSam. But found in AhnT., chap. तर्पण, p. 105, under the name of योगियाज्ञवल्क्य ; v. r. प्रसिद्धेद्वै वै...ततोऽन्यथा तु ... “अन्यथा वाम-हस्ते तु ततस्तर्पणमाचरेत्” इति भद्र-पारिजाते लिखितम् ।

3. C. नावतरतेति (?) ।

4. V. r. कार्णाजिनिः in AhnT., p. 108, l. 6.

5. YamaS., v. 92., p. 116 ; v. r....हृदयेनानुचिन्तयेत्... पितरो गृह्णन्त्वे ताञ्जलाञ्जलीन् ।

6. YamaS., v. 93, p. 116 ; v. r. हस्तौ कृत्वा सुसंयुक्तौ पूरयित्वा जलेन च । The first line is quite different. The 2nd. line is traced in YamaS., op. cit., and also quoted by Raghunandana in AhnT., p. 94, l. 14. Raghunandana explains गो-शङ्ख-मात्र-पदं as प्रादेश-मात्र-परम् ।

उत्तरोत्तर-वृद्धिः कर्तव्या । गो-शृङ्ग-मावमिति दृतीयाज्ञलुग-
च्चैस्त्वनिर्देशः । योगि-याज्ञवल्क्यः—“दक्षिणे पिट-तीर्थेन जलं
सिञ्चेद् यथाविधि । दक्षिणेनैव गृह्णीयात् पिट-तीर्थ-
समीपतः¹ ॥” ‘दक्षिणेन’ करेण इति शेषः ।

मरौचिः—“तिलानामप्यभावे तु सुवर्ण-रजतान्वितम् ।
तदभावे निषिञ्चेत्त दर्भैर्मन्त्रेण वा पुनः² ॥” अत्र पूर्व-पूर्वाभावे
उत्तरोत्तर-विधिरिति भग्नो वाक्यान्तर-विरोधात् त्यक्तव्यः ।
किन्तु तिलादोनां समुच्चितानामभावे एक-देशोपादान-
प्रदर्शनमिति ।

एवच्च—“विना रूप्य-सुवर्णेन विना ताम्र-तिलैस्तथा । विना
दर्भैश्च मन्त्रैश्च पितणां नोपतिष्ठते³ ॥” इति शङ्ख-वचनं रूप्या-
दोनां सर्वेषामभावे न त्वेक-देशाभावेऽपि । “सौवर्णेन पात्रेण
राजतौडुम्बरेण वा खड्ग-पात्रेण वा शङ्खनाऽपुग्रदकं पिट-
तीर्थं सृशन् दद्यादि”ति⁴ शङ्खोक्तम् सति सम्भवे । * * *

1. AhnT., chap. तर्पण, p. 107, l. 12, attributed to श्रातातप ; v. r. पिटृणां पिट-तीर्थेन...दक्षिणेनाथ...

2. Op. cit., p. 107, attributed to योगि-याज्ञवल्क्य । But it is not found in the याज्ञवल्क्य-संहिता । V. r. in आङ्किक-
तत्त्व, ...मन्त्रेण चाप्यथ ।

3. SāmSam, chap 12. v. 1. p. 404. v. r...सुवर्णेन विना
ताम्र-तिलेन च । and SānS, chap. 13. v. 13. p. 394, v. r...
तिलेन च । Also quoted in AhnT., p. 101, l. 1 ; attributed to मरौचि ; ताम्रमयेण वा...विना मन्त्रैश्च दर्भैश्च ।

4. SānS, chap. 13., v. 9, p. 394 ; v. r....राजतौडुम्बरेण
खड्ग-पात्रेणान्य-पात्रेण...वोदकं...।

तर्पण-जलं क्षिपेदितुप्रक्षम् । स्थलस्थेन स्थल एव त्यक्तव्य-
मित्याह शङ्खः—“नोदकेषु न पात्रेषु न क्रुद्धो नैक-पाणिना ।
नोपतिष्ठति तत्तोयं यन्न भूमौ प्रदीयते¹ ॥” बौधायन-मतेन स्थल-
स्थेनापि तर्पण-जलं जल एव प्रक्षेपव्यम् । यदा चोदृत-जलेन
तर्पणं तदैव स्थले तर्पण-जल-प्रक्षेपः । तद्विषयमेव “प्राग-
येषु सुरान्” इतीत्याह । तदयुक्तम्, “उदके नोदकं कुर्यात्
पिण्डभ्यश्च कदाचन । उत्तीर्य च शुचौ देशे कुर्यादुदक-तर्पणम्² ॥”
इति शङ्खेन जल-तर्पणं निवार्य शुचौ देशे तर्पणं विधाय
“नोदकेष्विति पुनरुदक-निषेधस्तौरस्यस्यापि जल-प्रक्षेपे शुत
इति तन्मते स्थलस्थेन सर्वत्र स्थल एव प्रक्षेपव्यम् । बौधायन-मते
स्थलस्थेन जले प्रक्षेप इति विकल्प एवेति । सुमन्तुः—“आकाशे
तु क्षिपेद्वारि जलस्यो दक्षिणा-मुखः³ ।” आकाशे जलस्योपर्येव⁴ ।

ब्रह्मारुडान्वेय-दान-धर्मेषु—“य इच्छेत् सफलं जन्म जीवितं
श्रुतमेव च । स पितृं स्तर्पयेद् गङ्गामभिगम्य सुरांस्तथा ॥”

अद्य जन्म-जीवित-श्रुत-साफल्य-प्राप्ति-कामो गङ्गा-जले
पितृनहं तर्पयिष्ये⁵ । देव-तर्पणेऽप्येतदैव फलम् । वैष्णवे—
“दत्ताः पिण्डम्यो याश्वाऽपस्तनयैः श्रद्धयाऽन्वितैः । समा-त्वयं
प्रयच्छन्ति टृप्तिं मैत्रेय दुर्लभाम् ॥”

अद्य समा-त्वयावच्छिन्न-बहु-पिण्ड-टृप्ति-काम इमाः सतिल-

1. Not traced.

2. Not traced.

3. Found in YamaS. v. 93. p 116. v. r. ... च...क्षिपेद्वारि

वारिस्थो...

4. C. आकाशे जलोपर्येव ।

5. C. पिण्ड-तर्पणमहं करिष्ये ।

गङ्गापः पितृभ्योऽहं ददे । अत्रापि प्रकरणात् सतिल-
तर्पणमित्यर्थः ।

भविष्य—“सुलभाश्चतुरो वेदाः स-षडङ्ग-पद-क्रमाः । सुल-
भानि कुरुक्षेत्रे दानानि विविधानि च ॥ चान्द्रायणानि
क्षच्छाणि विविधानि तपांसि च । अग्निष्टोमादयो यज्ञा
विविधाश्चाऽस्त-दक्षिणाः । गाङ्ग-तोयैश्च सतिलैर्दुर्लभं पितृ-
तर्पणम्^१ ॥” अद्य स-षडङ्ग-पद-क्रम-चतुर्वेदाध्ययन-जन्य-पुण्य-
कुरु-क्षेत्राधिकरणक-बहु-विध-दान-जन्य-पुण्य-बहु-चान्द्रायण-बहु-
क्षच्छ-बहु-विध-तपोगङ्गास्त-दक्षिणाग्निष्टोमादि-यज्ञ-पुण्याधिक-
पुण्य-प्राप्ति-कामः सतिल-गङ्गोदकैः पितृनहं तर्पयिष्ये ।

तथा—“मास-तर्पण-मात्रेण पिण्डानां पातनेन च । गङ्गायां
पितरः सर्वे विमानान् सूर्य-वर्चसः ॥ अप्सरोगण-संयुक्तान्
हेम-रत्न-विभूषितान् । मुक्ता-जाल परिच्छन्नान् वेणु-वीणानु-
नादितान् ॥ भेरी-शङ्ख-मृदङ्गादि-निर्घोषान् स्वग्विभूषितान् ।
गन्धवं-गीय-रुचिरान् दिव्य-भोग-समन्वितान् ॥ गङ्गा-तर्पण-संटम्भाः
शाङ्क-पिण्डेषु तर्पिताः । आरुह्य सहसा यान्ति ब्रह्म-लोकमना-
मयम् ॥” अद्य सूर्य-वर्चोऽप्सरोगण-संयुक्त-हेम-रत्न-विभूषित-
मुक्ता-जाल-परिच्छन्न-वेणु-वीणानुनादित-भेरी-शङ्ख-मृदङ्गादि-
निर्घोष-स्वग्विभूषित-सगन्धवं-गीय-रुचिर-सर्व-भोग-समन्वित-बहु-
विमानाधिरोहण-पूर्वक-तर्पणीय-पितृ-गण-कर्तृक-ब्रह्म-लोक-गमन-
कांमोऽद्यादि मासं गङ्गा-जलेन पितृ-तर्पणमहं करिष्ये ।

1. This last line गङ्गा-तोयैश्च, etc., is found in ĀhnT., chap. तर्पण, p. 107, l. 10 ; also found in the PrāyT., chap. गङ्गा-माहात्मा, section नन्दा-स्नान, p. 89.

मासं पिण्डस्य पातस्यापेतदेव फलम् । इदं तु पिण्डं
जलोपकण्ठे पिण्ड-यज्ञ-रौत्या कर्तव्यम् ।

तथा, “नरकस्था दिवं यान्ति स्वर्गस्था मोक्षमाप्नुयुः ।”

अद्य नरकस्थ-पिण्ड-स्वर्ग-प्राप्ति-स्वर्गस्थ-पिण्ड-मोक्ष-प्राप्ति-कामः
सतिल-गङ्गा-जलेन पिण्ड-तर्पणमहं करिष्ये ।

“यावन्तश्च तिलाः पुत्रैर्गृहीताः पिण्ड-कर्मणि ।

तावद्वर्ष-सहस्राणि पितरः स्वर्गवासिनः ॥”¹

अद्यैतत्तर्पण-तिल-सम-संख्य-वर्ष-सहस्रावच्छून्न-तर्पणीय-पिण्ड-
स्वर्ग-वास-कामः सतिल-गङ्गा-जलेन पिण्ड-तर्पणमहं करिष्ये ।

एतत्तु तर्पणं बहु-तिलेनैव कर्तव्यम्, तिल-संख्यीय-वर्षा-
वच्छून्न-स्वर्ग-वास-फल-श्रवणात् । यथोक्तं स्मृतौ—

“तर्पणे पिण्ड-यज्ञादौ तिलो विन्ध्योपमो भवेत् । दशभिश्च
तिलैस्तेन पितृणां टृप्तिरुत्तमा² ॥ अग्निष्टम्भ³-भयादेव
न त्विच्छन्त्य⁴ तिविस्तरम् । विशेषात् कुश-संसर्गात् पौयूषादधिकं
स्मृतम् ॥” एतत्त्वनिर्दिष्ट-विशेष-तिल-तर्पण-विषयम् । विशेषे तु
बहवो ग्राह्या इत्यर्थः ।

भविष्ये—“सुलभं सकलं पुरुषं यज्ञ-दानादिकं फलम् ।
गङ्गा-तोयैश्च सतिलैर्दुर्लभं पिण्ड-तर्पणम् ॥” अद्य सकल-पुरुष-

1. Found in the commentary of Madhusudana on ĀhnT., pp. 106—107; “गङ्गामधिकात्य भविष्ये”; v. r. तिला च्छस्मिन् गृहीताः... .

2. Op. cit., p. 106, also quoted in the आचारादर्श; v. r. तिलो विलोपमो भवेत् ।

3. A. अग्नि-स्तम्भ ।

4. A. नन्विच्छन्ति (?)

यज्ञ-दानादि-जन्य-फल-विशिष्ट-फल-प्राप्ति-कामो गङ्गायां सतिल-
गङ्गा-तीयैः पितृनहं तर्पयिष्ये ।

वैष्णवे “दत्ताः पितृभ्य” इत्यत्र केवल-जल-मात्रेण तर्पणम् ।
तीर्थ-मात्रे¹ तिलेन विना तर्पणे स एव दोषस्तत्र दोषावहो न
भवति,² गङ्गायामेतद्विधानेन विशेष-वेद-श्वरणात्, केवल-जलेनापि
कर्तव्यमत्र । अन्यत्र तु प्रतिषिङ्ग-कालादावपि तर्पणे स एव दोषः,
सामान्य-तर्पणे विशेषानिदिष्टे तिलेन तर्पणस्य नित्य-करण-
तेत्यर्थः । येषां मते प्रकरण-बलात्तिलेन तर्पणम्, तन्मते सर्व-
मनवद्यमित्यर्थः ।

अथ मृत्तिका-प्रकरणम् ।

ब्रह्माण्डाम्नेय-दान-धर्मेषु । “गङ्गा-तीर-समुद्रं तां मृदं मूर्खा
बिभर्ति यः । बिभर्ति रूपं सोऽकर्स्य तमोनाशाय केवलम्² ॥”
स्लान्दे—“अपि पापकरो नित्यं सुदूरस्योऽपि मानवः ।
आलिप्य विबुधान् याति भक्त्या तत्तीर-मृत्तिकाम् ॥”

अद्य सर्व-पाप-क्षय-पूर्वक-विबुधत्व-प्राप्ति-कामो गङ्गा-तीर-
मृत्तिकामिः³ स्व-देहमहमाले पर्यिष्ये । भविष्ये—“गङ्गा-तीर-
समुद्रभूतां मृदं भक्त्या तु मानवः । विलिप्य सर्व-देहन्तु
गो-सहस्र-फलं लभेत् ॥” अद्य गो-सहस्र-दान-जन्य-फल-
सम-फल-प्राप्ति-कामो गङ्गा-तीर-समुद्रूत-मृदा स्व-देहमहमाले-
पर्यिष्ये ।

अथ जप-प्रकरणम् ।

तत्र विधिमाह याज्ञवल्क्यः—“प्राग्येषु कुशेष्वेव आसीन-

1.—1. C. तिलेन तर्पणेनैव दोषः ।

2. PrāyT., sec. नन्दा-स्नान, p. 87, ll. 21-22; v. r.

आङ्गवौ-तीर-सम्भूतां…

3. A. गङ्गा-मृत्तिकामिः ।

श्वासने शुभे । नात्युच्छिते नातिनीचे दर्भ-पाणिः सुसंयतः ॥
स्फाटिकेन्द्राक्ष-रुद्राक्ष-पुत्रजीव-समुद्गवैः । अक्ष-माला हि कार्तव्या
उत्तरादुत्तरोत्तरैः¹ ॥ मणि-मुक्ता-प्रवालानां यथाशक्ति तथा-
चरेत् ॥” विष्णुः²—“कम्बलादीनि कार्याणि यज्ञान्यदुदितं
भवेत् ।” ‘अन्यज्ञ’ कृष्णसार-चर्मादीत्यर्थः ।

नरसिंहे—“त्रिविधो जप-यज्ञः स्यात्तस्य भेदं निबोधत ।
वाचिकश्च उपांशुश्च मानसश्च त्रिधा मतः ॥ त्रयाणां जप-यज्ञानां
श्रेयान् स्यादुत्तरोत्तरः । यदुच्च-नीच-स्वरितैः स्पष्ट-शब्दवदक्षरैः ।
मन्त्रमुच्चारयेद्वग्रक्तं जप-यज्ञः स वाचिकः । शनैरुच्चारयन्
मन्त्रमोषदोष्ठौ विचालयन् । किञ्चिच्छब्दमयं ब्रूयादुपांशुः स
जपः स्मृतः ॥ धिया यदक्षर-श्रेण्या वर्णाद्वर्णं पदात् पदम् ।
शब्दार्थ-चिन्तनाभ्यासः स उक्तो मानसो जपः³ ॥”

शङ्खः—“जिह्वोष्ठौ न विचालयेत् न कम्ययेच्छुरोग्रीवम् ।
दन्तान् नैव प्रकाशयेत्⁴ ॥” योगि-याज्ञवल्क्यः—“न च क्रमन्
न च हसन् न पार्श्वमवलोकयन् । नोपाश्रितो न जल्पंश्च न
प्रावृत-शिरास्तथा ॥ न पदा पदमाक्रम्य न चैव हि
तथा करी । न चासमाहित⁵-मना न च संशावयज्ञपेत्⁶ ॥ न

1. C. उत्तरा द्वुत्तरोत्तरैः ।

2. Not traced in the VisS.

3. The verse त्रिविधो...मानसो जपः are found in ĀhnT.,
chap. सवितुरुपस्थानम्, p. 138, ll. 9—16 ; v. r. विविधो जप-
यज्ञः...किञ्चिच्छब्दमयं विद्यात्...।

4. Not traced in शङ्ख-स्मृति ।

5. V. r. A. न चासमाहित—

6. Not found in याज्ञवल्क्य-संहिता । ĀhnT., p. 139, ll.

क्षित्र-वासाः स्थलगो जपादीनाचरेद्धृधः । व्रताद्वते नार्द्ध-वासा
नैक-वासाः समाचरेत् ॥ न जीर्णे न मलिने पद-
क्षिटो न वा जपेत् । यदि वा व्रत-लोपः स्याद् जपादिषु
कथञ्चन । व्याहरेद् वैषणवं मन्त्रं स्मरेद् वा विष्णुमव्ययम्¹ ।”
बौधायनः—“काषाय-वासाः कुरुते जप-होम-परिग्रहान् । न च
देव-गमं तत् स्याद्व्य-कव्ये व्यथो हविः² ॥” व्यासः—“आर्द्ध-
वासाश्च यः कुर्याज्जप-होम-परिग्रहान्³ । सर्वं तद्राक्षसं विद्याद्वहि-
र्जानु च यत् कृतम् ॥” वशिष्ठः—“जप-होमोपवासेषु धौत-वस्त्र-
धरो भवेत् । अलङ्घतः शुचिमौनी आजादी विजितेन्द्रियः ॥”
खान्दे गारुडे च—“स्नानं दानं तपो होमः स्वाध्यायः पितृ-
तर्पणम् । वृथा तस्य महायज्ञा नील-वासो विभर्त्ति यः⁴ ॥”

एतदनुशासनात्तत्त्वमन्त्र-देवता ध्यायन् सुमना जपेदित्यर्थः ।
खान्दे “तत्रामजापी सततं सर्व-दुःखान्तमृच्छति । गङ्गेति
नाम-जपने कपिला-दानजं फलम् ॥” अद्य सर्व-दुःख-विनाशन-
पूर्वक-कपिला-गो-दान-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामो गङ्गेति
जपमहं करिष्ये । भविष्ये—अद्य सर्व-देवता-मन्त्र जप-जन्य-फल-
सम-फल-प्राप्ति-कामो गङ्गेति जपमहं करिष्ये । मूल-वाक्यन्तु
वैक्षण-प्रकरणे ।

5-10, “योगि-याज्ञवल्क्य” ; v. r. न च क्रमन् न विहसन्...न पदा
पादभाक्रम्य न वै बहिः करौ स्मृतौ । नैवंविधं जपं कुर्यान्त च
संश्चावयेज्जपम् ॥

1. AhnT.. p. 140, l. 1-2, v. r. यदि वाग्यम-लोपः स्यात्...
कदाचन ।

2. Not traced in the बौधायन-संहिता ।

3. V. r. A. प्रतिग्रहाम् ।

4. PaurK Dar, p. 10 (b), “भविष्ये” ।

भविष्ये ।—“सर्वानन्दप्रदायिन्यां गङ्गायां यो नरोत्तमः । अष्टाक्षरं जपेन्मन्त्रं तस्य मुक्तिः करे स्थिता¹ ॥” अद्य मुक्ति-प्राप्ति-कामो गङ्गा-गर्भे अष्टाक्षर-मन्त्र-जपमहं करिषेत् । ‘गङ्गायां’ लक्षणया गर्भे इत्यर्थः । अष्टाक्षर-मन्त्रस्तु “ॐ नमो नारायणाये”ति । “गङ्गायां विधिवत् स्नात्वा जपेदष्टाक्षरं यदि । सर्व-यज्ञ-फलं तस्य सर्व-दान-फलं तथा ॥ सर्व-व्रत-फलचौव भवेत् सर्व-तपःफलम् । षण्मासादणिमाद्याख्य सिद्धयोऽष्टौ भवन्ति वै ॥” अद्य सर्व-यज्ञ-सर्व-दान-सर्व-व्रत-सर्व-तपःफल-सम-फल-प्राप्ति-कामो गङ्गायां क्षत-वैध-स्नानो गङ्गा-तीरे अष्टाक्षर-मन्त्र-जपमहं करिषेत् ।

ब्रह्मारणे—“स्नानं दानं तपो जप्य श्राद्धं देव-प्रपूजनम् । गङ्गायान्तु क्षतं सर्वं² कोटि-कोटि गुणं भवेत् ॥” अट्टैतज्जसव्य-मन्त्र-जप-पुराण-कोटि- * * * * पः । “द्रव्ये णान्याय-लक्ष्मेन यः करोत्यौर्ध्व-देहिकम् । न तत्फल-मवाप्नोति तस्यान्नस्य दुरागमात् ॥” ‘न्यायः’ शास्त्र-विहितार्थ-जनोपायः । ‘श्रौर्ध्व-देहिकं’ पार-लौकिकमिति ।

अत भनुः ।—“शक्तः पर-जने दाता स्व-जने दुःखजीविनि ।

1. PrāyT., chap. गङ्गा-माहात्मा, p. 97, ll. 7-9 ; सदानन्द-प्रदायिन्यां गङ्गायाच्च नरोत्तम ।…मुक्तिस्तस्य करे स्थिता ॥

2. V. r. C. जप्यम् । PadmaP., chap. 62, v. 37, p. 737 ; v. r यज्ञो दानं…श्राद्धच्च सुर-पूजनम् ।…क्षतं नित्यं…; cp. PrāyT. chap. नन्दा-स्नान, “स्कन्द-पुराण” ; v. r. यज्ञी दानं…श्राद्धच्च सुर-पूजनम् ; also S'uddhiT., chap. दान-प्रकरण ।

मध्वापादो विषाखादः स धर्मः प्रतिरूपकः^१ ॥” ‘खजने’ अवश्य-भरणीये । दक्षादिभिरुक्ता-धर्म-प्रतिरूपको न धर्मः ।

बृहस्पतिः—“कुटुम्ब-भक्ता-वसनाहे यं यदतिरिच्यते । मध्वा-खादो विषं पश्चाहातुर्धर्मोऽन्यथा भवेत्^२ ॥” कुटुम्ब-भक्ता-वसनाद् यदतिरिच्यते तद्येयं, स धर्मः । ‘अन्यथा’ कुटुम्ब-भक्ता-वसनानन्ति-रिक्तत्व-ज्ञाने तु ‘दातुर्धर्मो’ वदान्यत्व-कौतैनादिना मधुरः, पश्चाद् ‘विषं’ नरक-हेतुत्वे न परिणाम-विरसो भवेदित्यर्थः ।

“भृत्यानासुपरोधेन यः करोत्यौर्ध्व-देहिकम् । तद् भवत्य-सुखोदकं जौवतोऽस्य मृतस्य च ॥ ‘भृत्या’ अवश्य-भरणीयाः । ‘उपरोधो’ अवरोधः । ‘ओर्ध्व-देहिकं’ पार-लौकिकम् । ‘असुखोदकं’ दुःख-फलम् । ‘भवत्यस्य’ कर्तुः । कात्यायनः—“सर्वस्वं गृह-वर्जन्त् कुटुम्ब-भरणादिकम् । यदद्रव्यं तत् स्वकं देयं यः स्यादतोऽन्यथा भवेत् ॥” याज्ञवल्क्यः—“स्वं^३ कुटुम्बाविरोधेन देयं दार-सुताद्वते । नान्वये सति मर्व-स्वं यज्ञान्यस्मै प्रतिश्रुतम्^४ ॥” ‘कुटुम्बाविरोधेन’ अवश्य-भरणीय-भरणानुपघातिन । दाराः सुताश्च न देयाः । ‘अन्वये’ मन्ताने ‘सति मर्वस्वं’^५ न देयम् ।

दक्षः—“सामान्यं याचितं न्यास आधिर्दाराश्च तज्जनम् । अन्वाहितञ्च निक्षेपः सर्वस्वं चान्वये सति ॥ आपत्स्वपि न देयानि

1. Manu, chap. 11, v. 9. p. 922. v. r. मध्वापातो ।

2. S'uddhiT., chap. स्नान-प्रकरण, p. 37, ll. 3-15.

3. A. स्व ।

4. YājS. v. 177. p. 180 ; unav Samh., chap. 12, v. 175, p. 244.

5. A. सर्वं स्वं ।

नव वस्तुनि परिणतैः । यो ददाति स मूढामा प्रायश्चित्तीयते
नरः¹ ॥” ‘सामान्य’ नाना-खामिकं, तत्तदनुमतिं विना ।
‘याचितं’ परस्वं स्व-व्यवहारार्थमानीतं वस्त्रालङ्घारादि । ‘न्यासो’
बृहस्पतिनोक्तः—“राज-चौरादिक-भयाहायादानाच्च वच्चनात् ।
स्थाप्यतेऽन्य-गृहे द्रव्यं न्यासः स परिकौर्तितः ॥” ‘आधिं’ गृह-
स्वाम्यसमक्षमित्यर्थः । ‘दारा’ आत्म-स्त्रियः । ‘तज्जनं’ दार-धनम् ।
‘अन्वाहितं’ कात्यायनेनोक्तम् “अर्थ-मार्गेण कार्येऽस्मिन्न चलेच्च
चलेच्चनः । दद्यास्वमिति यो दत्तः स चान्वाहितमुच्यते² ॥”
इति । ‘निश्चेपो’ नारदेनोक्तः—“स्वं द्रव्यं यत्र विश्रम्भान्विच्छि-
पत्यविशङ्गितः । निश्चेपो नाम तत् प्रोक्तं व्यवहार-पदं बुधैः ॥”
इति । गृह-स्वामि-समक्षमिति शेषः ।

कात्यायनः—“विक्रयच्चैव दानच्च न नेयाः स्युरनिच्छवः ।
दाराः पुत्राश्च सर्व-स्वमात्रमन्येव तु योजयेत्³ ॥” ‘योजयेत्’
सम्बन्धीयात्, न दद्यादित्यर्थः । “आपत्-काले तु कर्तव्यं दानं
विक्रय एव च । अन्यथा न प्रवर्तेत इति शास्त्रे विनिश्चयः⁴ ॥”
‘आपदि’ दान-विक्रय-व्यतिरेकेणापनेतुमशक्यादां दार-पुत्रयो-
रिच्छया दान-विक्रययोर्न दोषः ।

1. DakṣaSam, chap. 3. Vv. 17.—18, p. 427 ; v. r.,
सामान्य यज्ञितं...क्रमायातच्च निश्चेपः...

2. Not found in KātSam.

3. Not found in the KātSam. But the SūddhiT.
too attributes the verse to कात्यायन ; chap. दान-प्रकरण,
p. 373, ll. 6-7. नेयाः प्रापणीया इति राधामोहन-गोखामी ।

4. SūddhiT., op. cit., pp. 373—374 ; v. r. शास्त्रार्थ-
निश्चयः ।

विष्टः—“शुक्र-शीणित-सम्बवः पुरुषो मातापितृ-निमित्तकः । अस्य प्रदान-विक्रय-परिव्यागेषु मातापितरौ प्रभवतः, नत्वे कं पुत्रं दद्यात् प्रतिगृहीयाहा । स हि सन्तानाय पूर्वेषाम् । न स्त्री पुत्रं दद्यात् प्रतिगृहीयाहा, अन्यत्रानुज्ञानाङ्गतुः । न त्वे कं पुत्रं दद्यादिच्छन्नपि¹ ।” “परिभुक्तमवज्ञातमपर्याप्तमसंस्कृतम् । यत् प्रयच्छति विप्रेभ्यस्तदुभस्मन्येव तिष्ठति ॥”

‘विप्र’ इत्युपलक्षणं सर्वाधिकरण-दान-मात्रे ।

‘परिभुक्त’ गृहीतोपयोगं वस्त्रादि । ‘अवज्ञातम्’ अनादृतम् । ‘अपर्याप्त’ कार्यान्वयमतिजीर्णं तुरङ्गमादि । ‘असंस्कृतं’ संस्कार-राहित्यात् कार्यानुपयोगम् आसनादि । रामायणे—“नावज्ञाय प्रदातव्यं किञ्चिद् वा केनचित् क्वचित् । अवज्ञाय² तु यहत्तं दातुस्तद्वेषमावहेत् ॥” शातातपः—“वेद-विक्रय-निर्दिष्टं स्त्रीषु यज्ञार्जितं धनम् । अदेयं पितृ-देवेभ्यो यज्ञं क्लीवादुपार्जितम्³ ॥” “वेद-विक्रय-निर्दिष्ट” वेद-विक्रयणेन लभ्यमिति निर्देश-विषयम् । ‘स्त्रीषु यज्ञार्जितम्’ इति स्त्रीणां व्यवहारोपजीवनेन ।

दाने विशुः—“यथोक्तमपि यद्वानं चित्तेन कलुषेण तु । तत्तत्-सङ्कल्प-दोषेण दानं त्वन्य-फलं स्मृतम् ॥” ‘तत्तत्-सङ्कल्प-दोषेण’ देय-द्रव्यादि-विषय-तृष्णादि-दोषेण, ‘तद्वानं त्वन्य-फलं’ पात्रादुग्रत्कर्षाधीन-फलातिशय-शून्य-दान-मात्र-फलवत् ।

तथा—“येन येन हि भावेन यद् यद् दानं प्रयच्छति । तेन तेन हि भावेन प्राप्नोति परिपूजितः ॥” ‘येन येन हि भावेन’

1. Vas' Sam., chap 15, v. 1, p. 499, v. r. शीणित-शुक्र-सम्बवः...विक्रय-परिव्यागेष... । Suddhi T., p. 373, II. 3-5.

2. A अवज्ञायान्तु ।

3. Not found in S'atSam.

सात्त्विक-राजस-तामसान्यतमेनेति, सात्त्विकादन्यतम-देव-मानुष-पशु-भावेनेत्यर्थः । गोतमः ।—“प्रच्छुन्नानि च दानानि ज्ञानञ्च निरहङ्गतम् । तपांसि च सुगुप्तानि तेषां फलमनन्तकम् ॥” महा-भारते ।—“एकां गां दश-गुर्दद्याहश दद्याच्च गो-शती । शतं सहस्र-गुर्दद्यात् सर्वं तुल्य-फलं हि तत्¹ ॥” गो-पदमत्रोपलक्षण-परम् । सर्वत्रैवानेनानुमानेन उन्नेयमिति । अत्य-वित्तस्यात्य-दानम् । प्रशंसा-परमेतत् । देय-द्रव्यस्य संख्या-भेदेन फल-भेदात् । यथा मात्र्स्ये—“यद्यात्म-विक्रयं कृत्वा गाः क्रौत्वा संप्रयच्छति । यावतीः सर्पयेद् गास्तु स तावत् फलमश्चुते ॥” ‘तावत् फलं’ तावदगो-लोम-सम्मितं स्वर्ग-रूपं फलम् । हारीतः—दानविधाने, “तस्मादद्विरवोक्त्यैतद् दद्यादालभ्य एव वा ।” ‘अवोक्त्य’ प्रोक्षणं कृत्वा । ‘आलभ्य’ सोदकेन पाणिना सृष्टा । विष्णुधर्मोत्तरे—“द्रव्यस्य नाम गृह्णीयाद् ददानीति तथा वदेत् । तोयं दद्यात्ततो दाता दाने विधिरयं स्मृतः ॥”

गोतमः—“अन्तर्जानु करं कृत्वा स-कुशस्तु तिलोदकम् । फलांशमभिसन्धाय प्रदद्याच्छुद्याऽन्वितः² ॥” स्मृतिः—‘नाम-गोत्रे समुच्चार्यं प्राङ्मुखो देय-कौर्तनात् । उद्भास्मुखाय विप्राय दस्त्वाऽन्ते स्वस्ति वाचयेत्³ ॥’ व्यासादि-मते—“नाम-गोत्रे

1. Agni P., Chap. 211, v. I ; v. r. सर्वं तुल्य-फला हि ते । Suddhi T., Chap. दान, p. 370 ; v. r. सहस्रं बहु-गो-धनः ।

2. Dān C., chap. दान-क्रत्य, p. 3 (a), ll. 3.6 ; v. r. सकुशं सतिलोदकम्...फलान्यपि यः सन्धाय ; Suddhi T., p. 382.

3. Suddhi T., p. 388 ; v. r....प्राञ्च खो देव-कौर्तनात् । “देव-कौर्तनादिति ल्यब्लोपे पञ्चमो । देव-कौर्तनं कृत्वे त्यर्थः ; ततश्च

समुच्चार्यं प्रदद्याच्छृङ्खयाऽन्वितः । परितुष्टेन भावेन तुभ्यं सम्बद्धे इति ॥”

अथ द्रव्य-दैवतमाह विष्णुधर्मोत्तरे—“अभयं सर्व-दैवत्यं भूमिवैं सर्व-दैवता¹ । कन्या दासस्तथा दासी प्राजापत्याः प्रकीर्तिताः । प्राजापत्यो गजः प्रोक्तसुरगो यम-दैवतः । तथा चैक-शफं सर्वं कथितं यम-दैवतम् ॥ महिषश्च तथा याम्य उच्च्रो वै नैऋतो भवेत् । रोद्री धेनुर्विनिर्दिष्टा क्षाग आम्नेय उच्यते² ॥ मेषन्तु वारुणं विद्याद् वराहो वैष्णवः स्मृतः³ । आरण्याः पश्वः सर्वे कथिता वायु-दैवताः ॥ जलाशयानि सर्वाणि वारिधानीं कमण्डलुम् । कुम्भञ्जि करकञ्जैव वारुणानि विनिर्दिष्टेत् ॥ समुद्रजानि रत्नाणि सामुद्राणि तथैव च⁴ । आम्नेयं कनकञ्जैव⁵ सर्व-लौहानि चाप्यथ ॥ प्राजापत्यानि शस्यानि पक्षान्नमपि च द्विजाः⁶ । ज्ञेयानि सर्व-गन्धानि गान्धर्वाणि विचक्षणैः⁷ ॥ बाह्यस्यत्यं स्मृतं वासः सौम्यान्यथ रथानि च । पक्षिणश्च तथा सर्वे वायव्याः परिकीर्तिताः⁸ ॥ विद्या ब्राह्मी विनिर्दिष्टा विद्योपकरणानि च ।

दाता अमुकदैवतं विष्णु-दैवतं वा वक्तव्यम् । देय-कीर्तनादिति षट्लिंश्चते पाठः । व्याख्यातश्च हेमाद्रिणा देय-कीर्तनोत्तरं दत्त्वेत्यर्थः ।”

1. Dān C., p. 4 (a), v. r. ...भूमिवैं विष्णु-दैवता ।

2. Op. cit., v. r. क्षागमान्नेयमादिष्टेत् ॥

3. Op. cit., v. r. वाराहं वैष्णवन्तथा ।

4. Op. cit., v. r. वारुणानि द्विजोत्तम् ।

5. Op. cit., v. r. नकं प्रोक्तं ।

6. Op. cit., v. r. द्विज ।

7. Op. cit., v. r. संचेयाः सर्व-गन्धाञ्जि गान्धर्वा वै विचक्षणैः ।

8. Op. cit., the whole verse has been omitted.

सारखतानि ज्ञेयानि पुस्तकाद्यानि¹ परिण्डतैः ॥ सर्वेषां
शिल्प-भारणानां विश्वकर्मा तु दैवतम् । द्रुमाणामय पुष्पाणां
शकानां हारितैः सह । फलानामपि² सर्वेषां तथा ज्ञेयो
वनस्पतिः ॥ मद्य-मांसे विनिर्दिष्टे प्राजापत्ये तथैव च ।
क्षत्रं क्षणाजिनं शयां रथमासनमेव च । उपानहो तथा यानं
यज्ञान्यत् प्राण-वर्जितम् । उत्तानाङ्गिरसं तदृवत् प्रतिगृहीत
मानवः ॥³ पर्जन्यस्य तथा नीरं शस्त्र-वर्म-ध्वजादिकम् ।
व्रतोपकरणं सर्वं कथितं सर्व-दैवतम्⁴ ॥ गृहन्तु सर्व-दैवत्यं
यदनुकूलं द्विजोत्तमाः । तज्ज्ञेयं विष्णु-दैवत्यं सर्वं वा विष्णु-
दैवतम्⁵ ॥”

तदेतदैवतानां यथायथममुक-दैवतमिति द्रव्य-विशेषणत्वेन
दान-वाक्येऽभिधानमाचरेत् । तत्रान्नदानं नन्दिकेश्वर-पुराणे—
“दैवतानाञ्च यो दद्याटनं अङ्गा-समन्वितः । शिक्थाच्छिकथाद्
वसेष्ठन्नं समानाममरैः सह ॥”

‘समानां’ वर्षाणाम् । ‘शिकथात् [शिकथात्, ?]’ प्रत्यन्नमिति
यावत् । तथा “शिक्थमन्वं तथौदनमि”ति सागरः ।

“एतद्वश-गुणं पुरुषम् अन्ने व्यञ्जन-संयुते । यथेष्टं देवता-दत्ता-

1. Op. cit., v. r. पुस्तकादीनि ।

2. Op. cit., v. r., श्राकैर्हरितकैस्था फलनामय ।

3. Op. cit., पात्रं...सर्वज्ञाङ्गिरसत्वेन... ।

4. Op. cit., शूरोपयोगि यत् सर्वं शस्त्रं नृपोपकरणं...विज्ञेयं
सर्व-दैवतम् । Suddhi T., v. r. पर्जन्यञ्च तथोश्चौरं... ।

5. Op. cit., v. r. शुक्र-दैवत्यं...विज्ञेयं...सर्वदा द्विज-सत्तमाः ॥

All the above verses beginning from अभयं सर्व-दैवत्यं are
found in शुद्धि-तत्त्व, pp. 388-390.

देतत् पुण्यं प्रकौर्तिम् ॥ यो दयाद् ब्रह्मणेऽन्नानि तस्य
हि-गुणितं फलम् । तस्माद् विष्णो तु दत्त्वाऽन्नं हि-गुणं फल-
मश्चुते ॥ रुद्रायान्न-प्रदानेन फलमेतच्चतुर्गुणम् । शङ्खा-काल-समा-
योगाद्यज्ञानानां योगतः ॥ शत-संख्यं भवेत् पुण्यं सम्यग्नन्-
प्रदायिनः । एतत् सर्वं भवेत् पुण्यम् अन्न-मात्रेण दानतः ।
गङ्गायां नात्र सन्दे हो दातव्यं हितमिच्छता ॥”

अद्य प्रतिशिक्थं लक्ष्मी-समावच्छिन्नामर-सहित-खर्गाधि-
करणक-वास-काम इदमन्नं प्रजापति-दैवतं भगवत्यै गङ्गायै
तुभ्यमहं ददे । दक्षिणा च । अद्य गङ्गा-संप्रदानकान्न-दान-जन्य-
पुण्य-दश-गुण-पुण्य-प्राप्ति-काम इदं सव्यज्ञनान्नं प्रजापति-
दैवतं भगवत्यै गङ्गायै तुभ्यमहं ददे । एतत् सर्वं मिद्धान्नमेव ।

अथ दीप-दानम् । तत्र विधिः, कालिका-पुराणे—“ष्टृतस्य
दीपः प्रथमस्तिलोङ्गवस्ततः परम् । सार्षपः फल-निर्यास-जातो
वा राजिकोङ्गवः । दधिजश्वान्नजश्वैव दीपाः सप्त प्रकौर्तिताः¹ ॥”

महाभारते—“हविषा प्रथमः कल्पो द्वितीयश्वैषधी-रसैः ।
वसा-मेदोऽस्थि-निर्यासैर्न कार्यो भूतिमिच्छता ॥”

कालिका-पुराणे—“नेत्राह्नादकरः स्वर्चिंदूर-ताप-विवर्जितः ।
सुशिखः शब्द-रहितो निर्भरो नातिङ्गस्वकः² ॥ दक्षिणे दीप-
वृक्षस्थं प्रदीपं तं विवृद्धये । दुर्वृत्त-वर्त्ति-सुस्त्रेहं पात्रेऽभग्ने
सुदर्शने ॥ प्रदीप-वृक्ष-कोटी तु दीपं दयात् प्रयत्नतः । लभते
यस्य तापस्तु दीपस्य चतुरङ्गुलात् ॥ न स दीप इति ख्यात श्रोत-

1. Kal P. chap. 69. v. 108, p. 451. v. r. ष्टृत-प्रदीपः
प्रथमस्तिल-तैलोङ्गवस्ततः ।

2. Kal P., Chap. 69, v. 117, p. 451; v. r. रहितो
निर्धूमो’ ।

वृद्धिस्तु(?) स स्मृतः । वृक्षे प्रदीपो दातव्यो न तु भूमौ कदाचन ॥
 सर्वंसहा वसुमती सहते न त्विदं द्वयम्¹ । अकार्य²-पाद-
 घातच्च दीप-तापं तथैव च ॥ न मिश्रीकृत्य दद्यात्तु दीप-स्त्रीहान्
 दृतादिकान् । क्लिंगा मिश्रीकृतं स्त्रीहं तामिस्त्रं नरकं ब्रजेत् ॥
 पद्म-सूत्र-भवा वापि दर्भ-सूत्र-भवा तथा । शणजा वादरा
 वापि फल-कोषोङ्गवाऽपि वा । वर्त्तिका दीप-कृत्येषु सदा पञ्च-
 विधाः स्मृताः³ ॥” ‘वादरा’ कार्पास-सूत्रोङ्गवा । ‘फल-कोषोङ्गवा’
 कौषिय-सूत्र-भवा ।

“शाणं वादरकं जीर्णं वस्त्रं मलिनमेव वा । उपभुक्तान्तु
 नादद्याद् वर्त्तिकार्थं कदाचन⁴ ॥ नैव निर्वापयेहीपं देवार्थ-
 मुपकल्पितम्⁵ । दीप-हर्ता भवेदन्धः काणो निर्वापको भवेत्⁶ ॥
 प्रदीप-दानं यो दद्याद् दैवते ब्राह्मणेषु च । तेन दीप-प्रदानेन
 अक्षयां गतिमाप्नुयात् ॥” अद्याक्षय-गति-प्राप्ति-काम इममसुक-
 दीपं भगवत्यै गङ्गायै तुभग्नमहं ददे ।

1. Kāl P., chap. 69, v. 112, p. 451, v. r. स्वयम् ।

2. C. शुद्धाक्र (?) ।

3. Kāl P, Chap. 69, v. 109. p. 451 ; v. r...भवा दर्भ-गर्भ-
 सूत-भवाऽथवा ।...वादरी वापि...षोङ्गवा तथा ।

4. Kāl P, Chap. 69, v. 120. p. 451 ; v. r...वा दारवं
 वस्त्रं जीर्णं... । उपयुक्तच्च...वर्त्तिकार्थन्तु साधकः ।

5. KālP., chap. 69, v. 126 (a), ...दीपं कदाचिदपि यक्षतः ।

6. KālP., chap. 69, v. 127, (b). This line, according
 to Hemādri, occurs in the विष्णु-धर्मोक्तर, see Catur VC.,
 दान-खण्ड, p. 945, l. 15.

तथा—“गिरि-शृङ्गे प्रदातव्या नदीनां पुलिनेषु च¹ । वृक्ष-
मूलेषु गोष्ठेषु कान्तार-गहनेषु च । दीप-दानेन सर्वत्र महत् फल-
मणाश्चुते ॥ यावन्तप्रक्षिनिमेषाणि दीपः प्रज्वलते नृप । तावन्तेप्रव-
स राजेन्द्र वर्षाणि दिवि मोदते ॥ दीप-दानेन राजेन्द्र चक्रुष्मानिह
जायते । रूप-सौभाग्य-युक्तश्च धन-धान्य-समन्वितः ॥”²

पूजादि विधाय अद्य सुमहत्-फल-प्राप्ति-यावदक्षि-
निमेषावच्छृङ्ग स्वर्गाधिकरणकं मोदनैहिक-चक्रुष्मास्त्व-रूप-सौभाग्य-
युक्तत्व-धन-धान्य-समन्वितत्व-काम एतान् दीपान् विष्णु-दैवतान्
नदी-पुलिनेष्व हं दास्ये । दक्षिणा च । एवं-वृक्ष-मूलादिष्वपि
वाक्यमूह्यम् । प्रदीप-दान-व्यवस्था तु सर्वत्र प्रदीप-दाने बोद्धव्या ।

अथ धूप-दानम् । तत्र विधिः—“नासाक्षि-रन्ध्र-सुखदः
सुगन्धोऽतिमनोहरः । दह्यमानस्य काष्ठस्य प्रयतस्येतरस्य वा³ ॥
परागस्थाथ वा धूपो⁴ निस्तापो यश्च⁵ जायते । स धूप इति
विज्ञेयो देवानां तुष्टि-कारकः⁶ ॥ राशोऽक्षतैर्नैरत्र⁷ तैर्द्वयैः
परिधूपयेत्⁸ । मेदोमज्जा-समायुक्तान् न धूपान् विनिवेदयेत् ।⁹

1. Hemādri, CaturVC., गिरि-शृङ्गेषु दातव्या... There is an additional line after this :—

“चतुष्पथेषु रथ्यासु ब्राह्मणानाच्च वेशसु ।”

2. The verses beginning from गिरि-शृङ्गे up to this are in the विष्णु-धर्मोत्तर, CaturVC., chap. 13, Pp. 943-944

3. KālP., Chap, 69, vv. 31 ff. 4. v. r. धूमो ।

5. v. r. यस्य । 6. v. r. तुष्टि-दायकः ।

7. v. r. न चैकत । 8. v. r. परिपूजयेत् ।

9. C. विनियोजयेत् । KālP., chap, 69, vv. 138-40. This statement agrees with KālP., chap. 69, v.

परकीयांस्तथा ब्रातांस्ते योक्त्वाभिमदितान् ॥ पुष्पं धूपञ्च गन्धञ्च
उपहारांस्तथा फलम्¹ । ब्रात्वा निवेद्य देवेभ्यो नरो नरक-
माप्नुयात्² ॥ न भूमौ वितरेऽपूर्णं नासने न घट्टं तथा । यथा
तथाधार-गतं क्षत्वा तं विनिवेदयेत्³ ॥”

सर्व-देव-सम्प्रदाने तु दग्ध्वा एव धूपं दापयेत् ; पितृ-
सम्प्रदाने तु धूपोपयुक्त-सुरभि-द्रव्य-प्रदानमिति राज-प्रभृतयः ।

देवी-पुराणे—

“दत्त्वा तु धूपं गङ्गायै स्वर्ग-लोके महीयते ।

दीप-दानात् सुतेजस्कः सगन्धो गन्धदो भवेत् ॥”

पूजादि विधाय अद्य स्वर्गाधिकरणक-महितत्व-काम इमं
धूपं भगवत्यै गङ्गायै तुभग्नमहं ददे । दक्षिणा च । भविष्य—

“गङ्गायां कुश-दानेन ब्रह्म-लोकमवाप्नुयात् ।” गङ्गायाभिति
सम्प्रदानेऽधिकरणमिदम् । चतुर्थां सप्तमौ-प्रयोगः । तथा च
शैवे—“यः कुर्यात् कपिला-दानं ब्राह्मणेषु विशेषतः ।”
'ब्राह्मणेषु' ब्राह्मणाय इत्यर्थः । एकत्वे बहुवचनमिदम् । तथा
चाङ्गिराः⁴—“बहुभ्यो न प्रदेयानि गौर्गं हं शयनं स्त्रियः⁵ ।
विभक्त-दक्षिणा हेता दातारं तारयन्ति हि⁶ ॥” ‘एता’ इति
लिङ्गमविवक्षितम्, एतानीत्यर्थः । ‘विभक्त-दक्षिणाः’ प्रतेरकं क्षत-

138, “वृक-धूपेन वा देवौ महामायां प्रपूजयेत् । मेदोमज्जा-समायुक्तात्
धूपान् विनियोजयेत् ॥”

1. C. उपचारांस्तथाऽपरान् । 2. A. आधानवरमाप्नुयात् (?) ।

3. C. तद्विनिवेदयेत् । 4. Not traced in AṅgSan.

5. BhavP., last parvan, chap. 152. v. 33.

6. BhavP., v. 34 (a) v. r. विभक्तमानान्येतानि दातारं
पातयन्त्यधः ।

दक्षिणः । “एका एकस्य दातव्या न बहुभगः कदाचन¹ । सा तु विक्रयमापन्ना दहत्यासप्तमं कुलम्² ॥” तथा विष्णुधर्मोत्तरे—

“न्-वाहं पुरुषो यस्तु इजे सम्यक् प्रयच्छति ।” “इजे” इजाय । ‘न्-वाहं’ दोलादि ।

नन्दी-पुराणे—“योऽश्वं रथं गजं वापि ब्राह्मणे प्रतिपादयेत् ।” तथा स्कान्दे—“योऽश्वं रथं गजं वापि ब्राह्मणे प्रतिपादयेदि”ति । तथा “त्रिमान-प्रदानेन कर्पूरस्य शिवे गुरौ” । श्रैवे “हेमां कोटिं प्रदद्याद् यो ब्राह्मणे वेद-पारगे । पलानां तच्छ्वे दत्त्वा पलेनैकेन चाप्नुयात् ॥” इति बहु-वचन-³दर्शनात् न गङ्गाऽधिकरणम् किन्तु सम्प्रदानमेव ।

द्रव्य-पूजादि विधाय अद्य ब्रह्म-लोक-गमन-काम एतान् कुशान् विष्णु-दैवतान् गङ्गायै तुभग्महं ददे । दक्षिणा च । तथा, “वैष्णवं यव-दानेन रुद्र-लोकमवाप्नुयात् । प्रायो हि तिल-दानेन होमैश्वर्यमाप्नुयात् ॥” अद्य वैष्णव-लोक-प्राप्ति-काम एतान् यवान् प्रजापति-दैवतान् भगवत्यै गङ्गायै तुभग्महं ददे । अद्य रुद्र-लोक-प्राप्ति-काम एतांस्तिलान् प्रजापति-दैवतान् गङ्गायै तुभग्महं ददे । तथा, अद्यैश्वर्य-प्राप्ति-कामो गङ्गा-प्रीतये होममहं करिष्ये । तथा—“सदाश्विव-पुरं साक्षादाज्य-दानेन चाप्नुयात् ।” अद्य सदाश्विव-पुर-प्राप्ति-काम इदमाज्यं विष्णु-दैवतं गङ्गायै तुभग्महं ददे ।

भविष्यते—“गो-भू-हिरण्य-दाने च भक्तया गङ्गा-तटे कृते ।

1. Bhav P., uttara-parvan, chap 152. v 31 I. A. v.
r...दातव्या मुनिभिः कथितं पुरा ।

2. Bhav P., uttara-parvan, chap. 152, v. 34 (b).

3. A. वचन ।

नरो न जायते भूयः संसारे दुःख-सागरे ॥” अद्य गङ्गा-तटे
संसाराधिकरणक-पुनर्जननाभाव-काम इमां गां रुद्र-देवतां
गङ्गायै तुभग्महं ददे । दक्षिणा च । प्रकरणाद् गङ्गैवाव
सम्प्रदानम् । तटस्थेन तु कर्तव्यमियान् विशेषः । भू-
हिरण्यग्रथोरेकतर-दानेऽप्येतदेव फलम् ।

तथा—“दीर्घायुद्धच्च वासोभिरन्न-दानेन सम्पदः । विद्या-
दानेन वै ज्ञानं कीर्तिः कन्या-प्रदानतः ॥” अद्य दीर्घायुद्ध-
काम एतानि वासांसि बृहस्पति-देवतानि गङ्गायै तुभग्महं
ददे । अद्य बहु-सम्पत्-प्राप्ति-काम इदमन्नं प्रजापति-देवतं
गङ्गायै तुभग्महं ददे । ज्ञान-प्राप्ति-काम इदं पुस्तकं भगवत्यै
गङ्गायै तुभग्महं ददे । विद्या-पदेनात्रोपचारात् पुस्तकसुच्यते,
अनन्वयादित्यर्थः । अद्य सुकीर्ति-प्राप्ति-काम इमां कन्यां
प्रजापति-देवतां तुभग्महं ददे ।

स्लान्दे—“यज्ञो दानं तपो जप्यं आङ्गच्च सुर-पूजितम् ।
गङ्गायाच्च क्षतं सर्वं कोटि-कोटि-गुणं भवेत्¹ ॥” गङ्गायां गङ्गा-
तौरे इत्यर्थः । गङ्गायां जलमय-पदार्थायां दान-आङ्ग-
करणस्याविहितत्वादुपचारात् समीप-देश-गर्भादीनां ग्रहणम्² ।
अद्य गङ्गा-गर्भे कर्तव्यैतहान-जन्य-फल-कोटि-कोटि-गुण-फल-
प्राप्ति-काम इदमसुक-दानं यथादैवतं यथानाम-गोत्र-
ब्राह्मणायाहं सम्प्रददे³ । दक्षिणा । द्रव्य-स्यर्थान्तं प्रतिग्रहम्⁴

1. Prāy T., chap. नन्दा-ज्ञान, p. 88, v. r. आङ्गच्च सुर-
पूजनम् ।

2. Raghunandana, “गङ्गायामिति तौर-परं आङ्ग-साङ्गर्यादिति
गङ्गावाक्यावली” ।

3. C. ददे ।

4. C. . तिग्रहं तु ।

आम्नेयेनैव गृह्णीयात् । ‘आम्नेय’ तीर्थम् । “मध्यमाम्नेयमि”ति हारीतेनोक्तम् ‘मध्यः’ कर-मध्यः । हारीतोक्तमितत् ॥ प्रतिग्रह-विधिमाह विष्णु धर्मोक्तरे—

“भूमिः प्रतिग्रहं कुर्याद् भूमिः क्लत्वा प्रदक्षिणम् । करे गृह्य तथा कन्यां दास-दास्यौ द्विजोक्तमाः ॥ करन्तु हृदि विन्यस्य धर्म्यो ज्ञेयः प्रतिग्रहः । आरुह्य च गजस्योक्तः कर्णे चाश्वस्य¹ कीर्तिः ॥ तथा चैक-शफानान्तु सर्वेषामविशेषतः । प्रतिगृह्णीत गां पुच्छे पुच्छे कृष्णाजिनं तथा ॥ आरण्याः पश्ववश्वान्ये ग्राह्याः पुच्छे विचक्षणैः । प्रतिग्रहमयोद्धस्य आरुह्य च तथा भवेत् ॥ वौजानां मुष्टिमादाय रत्नान्यादाय सर्वतः । वस्त्रं दशान्तादागृह्य² परिधाय तथा पुनः ॥ आरुह्योपानहौ यानमारुहैव च पादुके । ईशायान्तु रथं ग्राहंग³ क्लवं दण्डे च⁴ धारयेत् ॥ आयुधानि समादाय तथाभूष्य⁵ विभूषणम् । वर्मध्वजौ तथा स्फृद्धा प्रविश्य च तथा गृहम् ॥ अवतीर्य च सर्वाणि जल-स्थानानि वै द्विजाः । द्रव्याणग्रन्थानग्रथादाय स्फृद्धा वा ब्राह्मणः पठेत् ॥ समापयेत्ततः पश्चात् कामं स्तुत्वा⁶ सुकीर्तिः तम् । विधिं धर्मग्रमय⁷ ज्ञात्वा यसु कुर्यात् प्रतिग्रहम् । दात्रा सह तरत्येव⁸ नरो दुर्गाणग्रस्तौ⁹ द्विजाः¹⁰ ॥” द्रव्य-पूजा-वाक्ये च तत्तत्-

1. A. कर्णे च तस्य ।

2. A. आदद्यात् ।

3. A. गृह्ण ।

4. C. दण्डेषु ।

5. A. तथा भूष्य ।

6. S'uddhi T. v. r. काम-स्तुत्वा ।

7. C. स्मृतिं तथा ; S'uddhi T., विधिं धर्म्यमयो ज्ञात्वा ।

8. C. भवत्येव (?) ।

9. A. हुःखान्यस्तौ ।

10. For the p-verses “भूमिः प्रतिग्रहं कुर्यात्...दुर्गाख्यस्तौ द्विजाः”, see S'uddhi T., chap. दान, p. 397, l. 11-399, l. I. ; said

पद-प्रयोगः । पवित्र-पाणित्व-भवनादि-द्रव्याभिषेचन-पर्यन्तं स्वस्ति-
वाचनं दक्षिणा-दानं तदुत्तरं स्वस्ति-वाचनञ्च सर्व-दान-साधा-
रणम् । प्रतिग्रहीतुर्देयस्यार्चादि विनियोग-प्रकारः दान-विशेष-
विहितेति-कर्तव्यता च तत्तत्-प्रयोग-विधावेव विविच्य लिखितम् ।

ततस्तु दक्षिणानन्तरं प्रतिग्रहीता ओँ स्वस्तीतुगङ्का देय-द्रव्यं
स्पृशेदुक्त-प्रकारेण । ततः “ओं कोऽदात् कस्मा अदात्
कामोऽदात् कामायादात् कामो दाता कामः प्रतिग्रहीता कामै-
तत्ते”¹ इति कामसुतिं वाजपेयो हिजः पठेत् ।

कन्दोगस्तु “ओं” क इदं कस्मा अदात् कामः कामायादात्
कामो दाता कामः प्रतिग्रहीता कामः समुद्रमाविश्वत् कामेन
त्वां प्रतिगृह्णामि कामैतत्ते² ॥” इति यथाशास्त्रं काम-सुतिं
पठेत् । एवं सर्वत्र दानेषु विधिर्बोऽव्यः । न्यायोपार्जितेन³
वित्तेन यथाविहितोक्त-पात्राय यथोक्त-विधिनैव दस्तैतत् फलं
लभ्यते । दक्षः—“विधि-हीने तथाऽपात्रे यो ददाति प्रतिग्रहम् ।
न केवलं हि तद् याति शेषमस्य च नश्यति⁴ ॥”

to be taken from the भविष्योत्तर । After स्पृष्टा वा ब्राह्मणः
पठेत्, there is an additional verse, “प्रतिगृह्ण च सावित्रौं
सर्वत्रैव प्रकीर्तयेत् । ततस्तु साधं द्रव्येण तस्य द्रव्यस्य दैवतम् ॥”

1. SūddhiT., chap. दान-प्रकरण, p. 418, ll. 10-11 ;

2. SūddhiT., p. 418, ll. 12-14 ; v. r. कामेन त्वा
प्रतिगृह्णामि । 3. v. r. C. न्यायोपात्तेन ।

4. SmṛSam., DakS., chap. 3, v. 29, p. 78 ; v. r. न
केवलं हि तद्वानं शेषमप्यस्य । Only the last line quoted by
Raghunandananda in his Sūddhi T., chap. दान, p. 399, ll.
8-9.

‘तद्’ देय-द्रव्यम् । ‘नश्यति’ निष्फलं भवति । तदुक्त¹-गुण-पात्रे दानं देयमेव । एतेन केवलया विद्यया तपसा चापि पात्रता न भवतीति दर्शितम् । पात्र-लक्षणन्त्वत्र विस्तर-भिया² नोक्तम् । अनग्र-धर्म-शास्त्र-निरूपित-पात्राय दद्यात् ।

यथोक्तं व्यासेन—“दयामुदिश्य यहानमपात्रेभ्योऽपि दीयते³ दीनान्ध-क्षपणेभ्यश्च तदानन्त्याय कल्पते ॥” संवर्तश्च—“दानान्येतानि देयानि यथाऽनग्रानि च सर्वशः । दीनान्ध-क्षपणार्थिभ्यः⁴ श्रेयस्कामेन धौमता⁵ ॥” ‘क्षपणोऽत्र विकलः । एतेषां दान-रूपेण न देयं किन्तु भरणीयत्वेन दातव्यमित्यर्थः ।

यथा च महाभारते । “पङ्कुन्ध-वधिरा मूका व्याधिनोपहताश्च ये । भर्तव्यास्ते महाराज न तु देयः परिग्रहः⁶ ॥ पात्रे—पङ्कुन्ध-बाल-वृद्धाश्च रोगिणोऽथ दरिद्रिणः । ये पुष्णन्ति सदारैश्च⁷ ते मोदन्ते सदा दिवि ॥” इति ।

तथा च यमः । “न विद्यया केवलया तपसा चापि पात्रता । यत्र वृत्तमिमि चोभे तद्वि पात्रं प्रचक्षते⁸ ॥” ‘तपसा’

1. C. तत्तु ।

2. A. विस्तरतया ।

3. V. r. अपात्रेभ्यः प्रदीयते ।

4. V. r. क्षपणादिभ्यः ।

5. SamvartaS., v. 89, p. 416. v. r....तथान्यानि विशेषतः ; v. 91. p. 294. v. r. देयानि ह्यानानि च विशेषतः । क्षपणादिभ्यः श्रेयस्कामेन धौमता ॥

6. S'uddhi T., chap. दान, p. 382, ll. 1-3 ; v. r....देयः प्रतिग्रहः ।

7. A. पुष्णन्ति सदा वैश्य ।

8. Not traced in YamaS ; traced in Yāj S. v. 200, p. 158, v. r. तपसा चापि... । Also traced in S'uddhi T.,

केवलेन¹ । ‘इमे’ विद्या-तपसी । ‘वृत्तम्’ आचारः । आचारादिसु केवल-दर्शनादु नैव ज्ञातव्यः ।

यमः—“श्रीलं संवस्ता ज्ञेयं श्रीचं संव्यवहारतः । प्रज्ञा संकथनाज्² ज्ञेया त्रिभिः पात्रं परीक्ष्यते³ ॥” ‘श्रोलं’ विहितोत्तम्—ब्रह्मण्यता देव-पितृ-भक्तता, समता, सौम्यता, अ-परोपतापिता, अनसूया, मृदुता, अपारुष्यं, मित्रता, प्रियवादित्वं, कृतज्ञता, शरण्यता, प्रशान्तिश्चेति त्रयोदश-विधम् । श्रीचं संव्यवहारत इत्यर्थः⁴ । सौहृदेन विद्या-कथा ‘संकथनम्’ । ‘त्रिभिः’ संवास-संव्यवहार-संकथनैः । पितृणां देवानाश्च पात्रं परीक्ष्यते ज्ञायते । शिष्ट-वचनाङ्गा दद्यादित्यर्थः । याज्ञवल्क्यः—

“एवं सर्वगुणोपेतमुक्त-दोषैर्विवर्जितम् । कामधुग्धेनु-दानं हि फलत्याक्मेप्सितं फलम् । इह कीर्तिं वदानग्राख्यां स्फौत-भोगां-स्त्रिपिष्ठपे⁵ ।” कामधुग्धेनुर्यथा वाच्छ्रृतं फलं यच्छ्रृति, तथैवैवभूतं दानमिति । कामधुगिति पद-च्छेदात् सर्व-कामप्रदं धेनु-दानं वशिष्ठादि-धेनुवदिति प्रकाशः । तत्र, “फलत्याक्मेप्सितमि”ति पुनरुक्त-दोष-प्रसङ्गात् । ‘वदानग्राख्या’ वदानग्र-संज्ञा । वदानग्राख्यातिदाता प्रसिद्धः । मनुः “योऽर्चितः प्रतिगृह्णाति दद्यादर्चितमेव च । तावुभौ गच्छतः स्वर्गं नरकं तद्विपर्यये⁶ ॥”

---

chap. दान, p. 272, ll. 5-9 ; stated to be taken from the YājS. ; v. r. तपसा वाऽपि...तज्जि पात्रं विचक्षते ।

1. A. केवलेन न ।   2. A. संकथया ।
3. प्रतीक्ष्यते । Not traced in Yama S.
4. C. इत्यत्रापि ज्ञेयमित्यनुष्वज्जते ।
5. Not traced in Yāj S.
6. ManuS., chap. 4, v. 235, p. 173, v.r...प्रतिगृह्णाति

‘अर्चितं’ पूजा-पूर्वकम्, विशेषणमेतत् । दान-दक्षिणा तु सम्बवे
यत्वतः सुवर्णमेव देयम् । तथा च नन्दी-पुराणे—“तस्मात्
सर्वात्मना पात्रे दद्यात् कनक-दक्षिणामि”ति¹ ।

आराम-दानस्य । भविष्ये—“गङ्गा-तीरे नरो यस्तु प्लक्षाम्ब-
वकुलाहृतम् । कदली-नारिकेलैश्च कपित्याशोक-चम्पकैः ॥
विचित्रं कारयित्वैव मारामं पुष्प-शोभितम् । शिवाय
विषणवे वापि दुर्गायै भास्तुराय वा ॥ प्रयच्छति तथा
भक्तगा सर्वार्थं परिकल्पते । तस्य पुण्य-फलं वद्ये संक्षेपान्न तु
विस्तुरात् ॥ यावन्ति तेषां² वृक्षाणां पत्र-पुष्प-फलानि च ।
बीजानि च विचित्राणि तेषां मूलानि वै तथा । तावत् कल्प-
सहस्राणि तेषां लोके स मोदते ॥”

अद्यै तद्वातव्यारामस्य-वृक्ष-सम्बव-यावत्-पुष्प-यावत्-पत्र-
यावत्-फल-यावद्वौज-यावन्मूल-तावत्-कल्प-सहस्र-शिव-पुराधि-
करणक-मोदन-काम इमं गङ्गातीरस्थारामं प्लक्षाम्ब-कदली-
नारिकेल-कपित्याशोक-चम्पकाहृतं विष्णु-देवतं भगवते शिवाय
तुभ्यमहं सम्प्रददे । दक्षिणा च । एवं दुर्गा-विषण-भास्तुराणामग्य-
तमस्मै दानेऽप्येतदेव फलम् । ‘संप्रदानक-देव-लोकाधिकरणक-
हर्ष-काम’ इति वाक्ये विशेषः ।

पायस-दानम् । भविष्ये—“पितृनुदिश्य यो भक्तगा पायसं
ददात्यर्चितमेव वा ।…नरकं तु विपर्यये । S'uddhi T., chap. दान,
p 383, ll. 7-9.

1. S'uddhi T., chap. दान, p. 363, ll. 24; stated to be taken from chap. दान cit., p. 419, ll. 6-7, सुवर्णं परमं दान, etc. the विष्णु-पुराण ; v. r...कनकमुत्तमम् ।

2. V. r. C. येषां ।

मधुना सह । गुड-सर्पिः समायुक्तं गङ्गाम्भसि विनिक्षिपेत् । दृष्टा
भवन्ति पितरस्तस्य वर्ष-शत-वयम् ॥”

अद्य वर्ष-शत-वयावच्छिन्न-पिण्ड-ट्रस्ति-काम इदं पायसं मधु-
गुड-सर्पिः समायुक्तं गङ्गाम्भसि निक्षिपामि ।

अथ प्रसिद्ध-दानम् ।

तवाङ्गिराः—“देवतानां गुरुणाञ्च मातापित्रोस्तथैव च ।
पुण्यं देयं प्रयत्नेन नापुण्यं देशितं क्वचित् ॥”

‘न देशितं’ क्वचिदपि देयत्वेन न कथितमित्यर्थः । ‘अपुण्यं’
पायम् ।

“कल्पयं ब्राह्मणे दत्त्वा दाता यात्यशुभां गतिम् । जन्तु-
निर्मीक-निर्मुक्तः पञ्चगिन्द्रः क्षितौ यथा ॥”

नन्दी-पुराणे—“पापदः पापमाप्नोति नरो लक्ष्म-गुणं सदा ।
पुण्यदः पुण्यमाप्नोति शतशोऽथ सहस्रशः ॥ अपि पात्र-
विशेषेण दानं स्यादुक्तरोक्तरम् । गुरु-माट-पिण्ड-ब्रह्मवादिनां
दीयते तु यः । तज्जक्ष-गुणितं विद्यात् पापं पुण्यमथापि वा ॥”

“असद्द्रव्य-प्रदानमस्त्वर्यं यज्ञे दत्त्वा परितप्यते । तर्ह्यदानम्
अफलम् यज्ञोपकारिणे दक्षम् । तन्मात्रं परिक्लिष्टं यज्ञे सोपधं
ददाति । अन्य-आवितमफलं यज्ञापात्राय ददाति । अनिष्ट-दानं
श्रवति यज्ञे दत्त्वा परिवर्त्यते । स्वय-दानं तद्वानमासुरम् यज्ञा-
शङ्खया ददाति । क्रोधाद्राक्षसम् यज्ञाक्रुश्य ददाति दत्त्वा
वाक्रोशति । असत्कृतं पैशाचम् यज्ञावज्ञातं ददाति दत्त्वा
वाऽवजानीते । मुमूर्षुस्तामसम् यज्ञाप्रकृतो ददाति । एते दानोप-
सर्गाः² । यैरुपस्तुष्टं दानमसिद्धमस्त्वर्यं मयशस्य मघुवमफलं

1. Not traced in AngiS.

2. Traced in S'uddhiT, pp. 392-393 ; stated to be

भवत्यल्प-फलं वा । ‘असदुद्द्रव्य’ निषिद्धम् । ‘तर्ह्यदानं’ तस्मि वेव संकल्प-काले दीयमान-द्रव्यासमर्पणम् । ‘उपकारिणे’ प्रत्युपकार-बुद्ध्या । ‘तन्मात्र’ यावहक्तं ततो नाधिक-फलम् । ‘सोपधं’ स्त्रेहा-दुरपाधि-सहितम् । ‘अन्य-श्वावितं’ लोक-सम्भावनार्थं प्रकाशितम् । ‘अनिष्ट-दानम्’ अनिष्टः शत्रुः, तस्मै दानं ‘स्ववति’ क्षरति अफलं¹ भवतीति यावत् । ‘स्मय-दानं’ स्मयो गर्वः न मत्सदृशः अपरो दाताऽस्तीति भाव-विशेषः, तेन भावेन यज्ञानम् । ‘क्रोधाद्राक्षसमि’ति, अत्रापि ददातीत्यनुमीयते । ‘आक्रोशः’ परुष-भाषणम् । ‘असत्कृतमवज्ञातमि’ति क्रिया-विशेषणम् । मुमूषु-दंदातीत्यनेनैवान्वयः । ‘अप्रकृतो’ मत्तादिः । ‘उपसर्गा’ दोषाः । असत्-प्रतिग्रहास्तु कृष्णाजिन-प्रतिग्रहीतारमधिकृत्य मत्स्य-पुराणे—

“न स्यृश्यः स द्विजो राजंश्चित्-यूप-समो हि सः ।

दाने च शाङ्क-काले च दूरतः परिवर्जयेत् ॥”²

आदित्य-पुराणे—“किं करिष्यत्यसौ मूढो गृह्णनुभयतो-मुखीम् । सहस्रं वारुणाः पाशाः क्षुर-धारासि-सम्मतः ॥ तस्य वर्ष-शते पूर्णे³ पाश एकः प्रमुच्यते⁴ । एतामवस्था-माप्नोति⁵ गृह्णनुभयतोमुखीम् ॥”

taken from the HārS. ; v. r. अन्य-श्वावितमत्य-फलम्...यज्ञ दत्त्वा परिकौर्ता-ते...आसुरं...no भवत्यन्यफलं ।

1. C. अल्प-फलं ।

2. MatsyaP., chap. 206, v. 23 b-24 a, p. 752 v. r. न स्यृश्योऽसौ द्विजो...तं दाने शाङ्क-काले... । 3. C. जीर्णे ।

4. SūddhiT., chap. दान, p. 401 ; stated to be taken from the आदि-पुराण ; v. r....क्षुर-धारासि-सन्निभाः । पूर्णे वर्ष-सहस्रे तु... । 5. C. प्राप्नोति ।

आग्नेय-पुराणे¹—“हस्तप्रव-रथ-यानानि मृत-श्यासनानि च । क्षणाजिनच्च गृह्णाति अत्यासन्न² गतो हिजः । उभयतो-मुखीं लोलां सशैलां मेदिनीं हिजः । कूट-साक्ष्येण तौल्येन क्रयं क्रीणाति विक्रये³ । सत्यकृ⁴दधनो लोके स प्रेतो जायते नरः ॥”

एकादशाह-देय-श्याधिकारे ब्रह्म-पुराणम्—“तेन क्षणा तु सा श्या न ग्राह्या हिज-सत्तमैः । गृहीतायान्तु श्यायां⁵ पुनः संस्कारमर्हति ॥ वेदेषु च पुराणेषु श्या सर्वत्र गर्हिता । गृहीतायान्तु जायन्ते सर्वे नरक-गामिनः ॥”

पुराणे सप्तर्षि-सम्मतं⁶—“गृह्णीयाद् हिपद-चतुष्पद-धान्य-हिरण्य-वर्जम् ।” धान्य-पदमत्र तिल-परम् । हिरण्य-पदं कपर्दक-परम् । अथ ब्रह्म-पुराणे—“ब्राह्मणः प्रतिगृह्णीयाद् सृत्यर्थं साधुतस्तथा । अप्यश्वमपि⁷ मातङ्गः तिल-लौहानि वर्जयेत् ॥ क्षणाजिन⁸-तिलग्राही न भूयः पुरुषो भवेत् । श्यालङ्घार-वस्त्रादि प्रतिगृह्य मृतस्य च । नरकान्न निवर्त्तन्ते धेनुं तिलमयीं तथा ॥”
तिलमयीं⁹ केवल-तिलेनारब्धाम् ।

“ब्रह्म-हत्या सुरा-पानमपि स्तोयं भविष्यति ।

आतुराद् यद्¹⁰ गृहीतन्तु तत् कथं वै तरिष्यति¹¹ ॥

‘आतुरात्’ मुमूषीः । एतेन ग्रहीतुः पातित्यमापादयति यहानं तत्र देयमित्यर्थः¹² । अत एव गङ्गा-तौरे उत्सर्गं एव न तु

-
1. C. आग्नेये ।	2. C. आलापं न ।	3. C. विक्रयं ।
4. A. सद्यकृदधमा ।	5. A. तस्यां सः ।	6. A. सप्त-सम्मतं ।
7. A. अवश्यमपि ।	8. C. श्याजिन ।	9. C. omitted.
10. C. तत् ।		11. C. भविष्यति ।
12. C. इति यावत् ।		

साक्षादापादनमिति । एतेषां दानानां विधान-वैयर्थ्य-
पत्तिरिति यत् तत्राह विष्णुः—

“एतानि यदि गृह्णाति स्वेच्छयाऽभ्यर्थितो¹ न तु ।

तस्मै दाने न दोषोऽत्र यस्त्वात्मानन्तु तारयेत् ॥”

‘एतानि’ उभयतोमुख्यादीनि । ‘आत्मानन्तु तारयेदि’ति एत-
हान-अहणानन्तरोक्त-तपो-जप-त्रतादि-नियमैये आत्म-तारण-क्षमो
भवेत् स्वयमागत्य प्रार्थयेदेतदानं मङ्ग्यं देहि तस्मै देयमित्यर्थः ।

ये तु मन्यन्ते—“गङ्गायां कुश-दानेन ब्रह्म-लोक-मवाप्न्यात्”
इत्यत्र गङ्गाऽधिकरणं सम्प्रदानं त्वनप्रत्, तत्पतेऽपि जले दान-
करणस्य प्रतिषिद्धत्वात्² लक्षणया गङ्गा-गर्भं समीप-वर्ति-देशे
कर्तव्यम् । तथा च स्मृतिः—

स्नात्वा शुद्धे समि देशे गोमयेनोपलेपिते ।

वसित्वा वसनं शुष्कं दानं दद्यात् सदक्षिणम् ॥”

एवं दर्शनाद् जले दान-विधानाभावादित्यर्थः । अद्य गङ्गा-
गर्भं असुक-फल-प्राप्ति-काम इदमसुक-वस्तु यथादैवतमसुक-
गोत्रायेत्यादि । एतत्तु न सर्वेषां सम्मतमित्यर्थः ।

शिव-लिङ्गादि-स्थापनम् ।

भविष्य—“स्थाणुं स्फाटिक-संस्कारं गङ्गा-तीरे करोति यः ।
शिव-लोके च शिववत्तस्याक्षयसुखं भवेत् ॥” अद्य शिव-
पुराधिकरणक-शिववदक्षय³-सुख-प्राप्ति-कामः स्फाटिक-स्थाणुमहं
करिष्ये ।

तथा—“शिवस्य विषणोः सूर्यस्य दुर्गाया ब्रह्मणस्तथा ।
गङ्गा-तीरे प्रतिष्ठान्तु यः कुर्यात्तु नरोत्तमः । तथैवायतनं तेषां

1. A. स्वेच्छया कथितो ।

2. C. अप्रसिद्धत्वात् ।

3. A. शिववत्तस्याक्षय (?) ।

कारयित्वा स्व-शक्तिः । अनग्-तीर्थेषु करणात् कोटि-कोटि-गुणं^१
भवेत् ॥”

अद्य^२ अनग्-तीर्थाधिकरणक-शिव-लिङ्ग-प्रतिष्ठा-जनग्-फल-
कोटि-कोटि-गुण-फल-प्राप्ति-कामो गङ्गा-तीरे भगवतः शिवस्य^३
लिङ्ग-प्रतिष्ठामहं करिष्ये । प्रतिष्ठा-विधिसु मत्स्य-पुराणे
उक्तः^४ । विष्णु-सूर्य-दुर्गा-ब्रह्मणमेकतमस्य प्रतिमायाः प्रतिष्ठा-
करणेऽप्येतदेव फलम् । एतेषां देवानां गङ्गा-तीरायतन-
करणेऽप्येतदेव फलम् । वाक्ये तु प्रतिष्ठा-जनग्-फल-पदमपद्माय
आयतन-पद-प्रयोगो विशेष इति ।

भविष्ये—“मृदा दार्विष्टका-शैलैर्यः कुर्यात् शिवालयम् ।

[त्रि^५(?) हि]-सप्त-कुल-संयुक्तः शिव-लोके महीयते ॥”

अद्य चतुर्दश-कुलान्वित-शिव-लोक-महितत्व-कामो मृदा
भगवतः शिवस्यायतनमहं करिष्ये ।

तथा दारुमयायतनस्य—

“मृत्यात् कोटि-गुणितं फलं स्याहारुभिः^६ क्लते ।”

अद्य मृत्यायतन-करण-जनग्-फल-कोटि-गुण-फल-प्राप्ति-
कामो दारुभिर्भगवतः शिवस्यायतनमहं करिष्ये ।

तथा—“कोटि-कोटि-गुणं पुण्यं दारुतश्चेष्टकामये^७ ।”

अद्य दारुमयायतन-करण-जनग्-पुण्य-कोटि-कोटि-गुण-पुण्य-
प्राप्ति-कामनया इष्टकाभिर्भगवतः शिवस्यायतनमहं करिष्ये ।

लिङ्ग-स्थापनस्य । भविष्ये—

1. C. omitted.

2. A. शिव-लिङ्गस्य ।

3. MatsyaP., chap. 824. p. 915.

4. C. त्रिः ।

5. C. तहारुभिः ।

6. A. दारुभिरिष्टकामये ।

“यो लिङ्गं स्थापयोदीवं विधि-पूर्वं सदक्षिणम् । सर्वागमो-
दितं पुण्यं कोटि-कोटि-गुणं भवेत् ॥ मातृजान् पिटृजां-
श्वैव यतश्चोऽहते श्रियम् । कुलैकविंश्मुक्तार्यं शिव-लोके
महीयते ॥ भुक्ता च विपुलान् भोगान् प्रलये समुपस्थिते ।
ज्ञान-योगं समासादय तत्रैव स विमुच्यते¹ ॥”

अद्य सर्वागमोदित-पुण्य-प्राप्ति-मातृक-पैटृक-श्वशुरैकविंश्मति-
कुल-नरकोक्तारण-पूर्वक-शिव-लोक-महितत्व-विपुल-भोग-भृति-
पूर्वक-प्रलय-कालिक-ज्ञान-योग-हेतु-विमुक्ति-प्राप्ति-कामो भगवतः
शिवस्य लिङ्गं-स्थापनमहं करिष्ये । विधिर्मतस्य-पुराणोक्तः ।
हयशीर्ष-पञ्चरात्रे ---

“वापी-कूप-तडागानां सुवर्णानां तथा लघु । प्रतिमानां
सभानाञ्च समभ्यर्च्य² नरो भुवि ॥ पुण्यं शत-गुणं तस्य भवेत्मूलाद्व
संशयः ॥” अद्य शिव-गृह-करण-जन्य-पुण्य-शत-गुण-पुण्य-प्राप्ति-
कामनया जीर्णे-शिव-गृहोङ्गारमहं करिष्ये । ³सामान्य-स्थाने
करणादिदं फलम् । द्वितीये तु कोटि-कोटि-गुण-विधानाद्
विशेषः । एवमन्येषां देवानामपि करणे यथायथं फलमित्यर्थः⁴ ।

पाञ्च—“तङ्गं क्राऽन्यत्र यः कुर्यात् स गच्छेन्निरयं महत् ।”

तथा—“देव-विप्र-यतीनाञ्च मठे लोभ-समन्वितः । तत्रा-
धिपत्यं यः कुर्यात् सर्व-धर्म-बह्स्त्रातः ॥ स पच्यते महाघोरे
रौरवे नरकेऽक्षये⁵ । पत्रं पुष्पं फलं तोयं द्रव्यमन्यमठस्य तु ।
योऽस्माति लभते मोहान्नरकाण्पे कविंश्मतिम् ॥ यमिच्छेन्नरकं-
नेतुं⁶ सपुत्र-पशु-बाध्यवम् । तं देवेष्वधिपं कुर्याद् गोषु च

1. C. परिमुच्यते ।

2. A. सम्यगर्च्य ।

3-3. C. omitted.

4. A. नरक-चये ।

5. C. नरकात्तेतुं ।

ब्राह्मणेषु च ॥ अभीज्यमाचनामनं (?) भुद्धा चान्द्रायणच्चरेत् । सृष्टा मठ-पतिं वैश्य सचेलो जलमाविश्येत् ॥” तथा च स्कान्दे—“हृष्टा तु संस्मरेद्दिश्चुं सचेल-जलमाविश्येत् । सृष्टा तु सत्वरं देवि शिव-निर्मात्यभोजिनम् ॥” पाद्मे—“द्रव्यमनं फलं तोयं शिव-द्रव्यं सृश्येत् क्वचित् । निर्मात्यं नैव संसृश्यं कूपे सर्वच्च निक्षिपेत् ॥ मक्षिका-पाद-मात्रं यः शिव-स्वमुपजीवति । महा-लोभात् स पच्येत् कल्पान्तं नरके नरः ॥”

कालोत्तरे—“देव-द्रव्यं गुरु-द्रव्यं न चात्मनि नियोजयेत् । उपेद्धा चाथवा दानं रक्षितव्यं प्रयत्नतः ॥” रामायणे—“ब्राह्मण-द्रव्यमादत्ते देवानाच्चापि राघव । सद्यः पतति घोरेऽस्मिन् नरके वीचिसंप्लवे ॥” निष्ठाकलिकायाम्—“स्वयं देवस्व-हरणं काष्ठ-पात्रे प्रपूजनम्¹ । स्वपनं वेत्र-पात्रेषु त्वयं दारिद्र्य-लक्षणम् ॥” शिव-पुराणे—“यसु शङ्कर-निर्मात्यं पादे-नाक्रमते नरः । षष्ठि-वर्ष-सहस्राणि तिर्यग्योनिषः जायते ॥” कालिका-पुराणे—“सृष्टा रुद्रस्य निर्मात्यं सवासा आस्तुतः शुचिः ।” एतदपनीत-निर्मालिग्र बोद्धव्यम्, “ब्रह्महापि शुचिर्भूत्वा निर्मात्यं यसु धारयेत् । तस्य पापं महच्छौत्रं नाशयिष्य-महाव्रते ॥” इति स्कन्द-पुराण-वचन-विरोधात् । तत्तु धारणार्थ-विलक्षणाशुच्यशैवादेः (?)सर्व-विषयमित्यर्थः ।

अथ सामान्य-दानम् ।

तत्र छृत-धेनु-दानम् ।

भविष्ये—“यस्वक्षय-हृतीयायां गङ्गा-तीरे ददाति वै । छृत-धेनुं विधानेन तस्य पुण्य-फलं शृणु ॥ कल्प-कोटि-सहस्राणि

1. C, पात्रे या पूजनम् ।

कल्प-कोटि-शतानि च । सहस्रादित्य-संकाशः सर्व-काम-समन्वितः ॥
हेम-रत्नमये चित्रे विमाने हंस-भूषिते । स्वकीय-पिण्डभिः सर्व-
स्वर्ग-लोके महीयते ॥ ततसु जायते विप्रो गङ्गा-तौरे धनान्वितः ।
अन्ते तु ब्रह्मविदु भूत्वा मोक्षमाप्नोत्यसंशयम् ॥”

तत्रादौ धेनु-विधानम् । मतस्य-पुराणे—“गुड-धेनु-विधानस्य¹
यदु रूपभिह यत् पालम् । तदिदानीं प्रवक्ष्यामि सर्व-पाप-
प्रणाशनम्² ॥ क्षणाजिनं चतुर्हस्तं प्राग्यौवं³ विन्यसेन्नुवि ।
गोमयेनोपलिप्तायां⁴ दर्भनास्तीर्य यत्नतः⁵ ॥ नन्वेणकाजिनं⁶
तद्वद्वत्सस्य परिकल्पयेत् । प्राडः मुखीं कल्पयेद्देनु-⁷ सुदक्पादां
सवत्सकाम्⁸ ॥ उत्तमा गुड-धेनुः स्यात् सदा भार-चतुष्टयम्⁹ ।
वत्सं भारेण कुर्वीत भाराभ्यां मध्यमा स्मृता¹⁰ ॥ अर्ध-भारेण

1. C. प्रदानस्य ।

2. PadmaP., p. 292 ; MatsyaP., chap. 82, p. 258, सर्व-
पाप विनाशनम् ; AgniP., chap. 210, p. 397, vv. 13—

3. MatsyaP., p. 258, v. r. …प्राग्यम्...

4. AgniP. v. 14, p. 397, गोमयेनानुलिप्तायां ।

5. Op. cit. सर्वतः ; also Hemādri, दान-खण्ड, chap. 7.—
p. 398.

6. Hemādri, op. cit., लघ्वेणकाजिनं ; AgniP.,
स्वर्वेणकाजिनं ; PadmaP., सृष्टि-खण्ड, chap. 21, v. 54,
p. 292, same as हेमाद्रि ; so same in MatsyaP., p. 258.

7. Hemādri, op. cit, प्रापयेद्देनु-

8. C. सवत्सिकाम् (?) PadmaP., op. cit., सदा वा गां
सवत्सकाम् ।

9. Hemādri, op. cit., सदा भारमनुत्तमम् ।

10. MatsyaP. chap. 82, v. 5, v. r. द्वाभ्यां वै ; Hemādri

वत्सः स्यात् कनिष्ठा भारकेण तु । चतुर्थांशेन वत्सः स्याद्
गृह-वित्तानुसारतः¹ ॥”

तथा चायं द्रव्य-ङ्गासस्ते न मुख्य-कल्प-(शब्दे न ?) सम्बवे न
कल्पान्तरमाश्रयणीम् । “प्रभुः प्रथम-कल्पस्य योऽनुकल्पेन
वर्तते । न साम्यरायिकन्तस्य दुर्मतिर्विद्यते फलम् ॥” इति
कात्यायनेन निषेधात्² । ‘साम्यरायिकं’ पारलौकिकम् । “धेनु-
वत्सौ क्षतौ चीभौ³ सित-सूक्ष्माम्बरावृतौ । शुक्ति-कर्णाविकृ-पादौ
शुचि-मुक्तापलेक्षणौ ॥ “सित-सूत्र-शिरालौ ह्वौ⁴ सित-कम्बल-
कम्बलौ । ताम्र-गङ्गुक-पृष्ठौ⁵ ह्वौ⁶ सित-चामर-रोमकौ ॥
विद्वम-भ्र-युगोपेतौ⁷ नवनीत-स्तनान्वितौ⁸ । द्वौम-पुच्छौ

reads after प्राञ्मुखौ...सवत्सकाम—“तद्वत्तरेण वत्सोऽपि तथैव
परिकल्पनीयः” ; उत्तमा गुड-धेनुः...वत्सं भारेण कुर्वीत भाराम्या
मध्यमः स्मृतः ॥

1. v. r. A., गृह-वित्तानुभावतः ।

2. Not traced in कात्यायन-संहिता । शूलपाणि in his
शास्त्र-विवेक, pp. 142-143, says that the verse appears in
the गृह-परिशिष्ट ।

3. A. धेनु वत्सौ घृतास्यौ तौ । MatsyaP., chap. 82, v. 7,
p. 259 ; v. r. धेनु-वत्सौ घृतास्यौ च ।

4. Hemādri, op. cit., p. 399, तौ ; AgniP., p. 397,
v. 20, च ; MatsyaP., p. 259, same as हेमाद्रि ।

5. PadmaP., सृष्टि-खण्ड, chap. 21, v. 58, p. 993, v. r.
गङ्गुक-पृष्ठौ । MatsyaP., also same p. 259, v. 8.

6. MatsyaP., op. cit., v. r, तौ ; Hemādri, op. cit.,
तौ ; also AgniP., p. 397, v. 20.

7. PadmaP. and Agni P., op. cit., युगावेतौ ।

8. MatsyaP., op. cit., नवनीत-स्तनावभौ ।

कांस्य-दोहा-विन्द्रबीलक-तारकौ¹ ॥ सुवर्ण-शृङ्गाभरणौ राजत-
चुर-संयुतौ² । नाना-फल-समायुक्तौ³ ब्राणौ गन्ध-करण्डकौ⁴ ।
'गन्ध-करण्डकः' सुरभि-गन्धाद्वा-द्रव्यं कपूरं रादिः । इत्येवं
रचयित्वा तु धूप-दीपैरथार्चये त् ॥"

"या लक्ष्मीः सर्व-भूतातां या च देवेष्ववस्थिता । धेनु-
रूपेण सा देवी मम शान्तिं प्रयच्छतु⁵ ॥ देहस्था या च
रुद्राणी शङ्करस्य सदा प्रिया । धेनु-रूपेण सा देवी मम
पापं वरपोहतु ॥ विष्णोर्वक्षसि या लक्ष्मीः स्वाहा या च⁶
विभावसोः⁷ चन्द्राकं-शक्र-शक्तिर्या धेनु-रूपाऽस्तु सा श्रिये⁸ ॥"

"चतुर्सुखस्य या लक्ष्मीर्लक्ष्मीर्या धनदस्य च । लक्ष्मीर्या
लोक-पालानां सा धेनुर्वरदाऽस्तु मे ॥ स्वधा या पिण्ड-लोकानां⁹

1. PadmaP., op. cit., v. 60, v. r. दोहौ शुभ्रातिकमनीयकौ ।

2. PadmaP., op. cit., v. 6, राजताढा-चुरौ च तौ ।

MatsyaP., op. cit., राजतैः चुर-संयुतौ ।

3. V. r. Hemādri, op. cit., नाना-फलमयैर्दन्तैः ।

4. PadmaP., op. cit., ब्राण-गन्ध-करण्डकौ ; MatsyaP., op. cit., same,

For the above verses, See MatsyaP., pp. 258—260 ; AgniP., chap. 210, p. 397f. ; PadmaP., p. 223f. ; Dāna-KKau. of Govindānanda, p. 58f. (order of verses not same) ; DānaC. of Divākara, fol. 38 (a) f. ; DānaMay., p. 172f.

5. MatsyaP., PadmaP. and Hemādri, v. r. पापं
व्यपोहतु । 6. A. यथा ।

7. PadmaP., सृष्टि-खण्ड, chap. 21, v. 63, v. r.
विभावसौ । 8. Op. cit., सा धेनुर्वरदाऽस्तु मे ।

9. A. पिण्ड-सुख्याणां । MatsyaP., chap. 82, v. 15
Hemādri, स्वधा त्वं... ।

स्वाहा यज्ञभुजान्त्र या¹ । सर्व-पापहरा धेनुस्तस्माच्छान्ति²
 प्रयच्छ मे ॥ एवमामन्त्रं तां धेनुं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ।
 विधानमेतद्वे नूनां सर्वासामिह पञ्चते³ ॥ यास्तु⁴ पापविनाशिन्यः
 पञ्चते दश धेनवः । तासां स्वरूपं वद्यामि नामानि च
 नराधिप ॥ प्रथमा गुड-धेनुः स्याद् षट्-धेनुस्तथा परा⁵ ।
 तिल-धेनुस्तृतीया तु⁶ चतुर्थी जल-संश्रिता⁷ ॥ क्षीर-धेनुश्च
 विख्याता⁸ मधु-धेनुस्तथा परा । सप्तमी शर्करा-धेनुर्दधि-धेनु-
 स्तथाऽष्टमी⁹ । रस-धेनुश्च नवमी¹⁰ दशमी स्यात् स्व-रूपतः ॥
 कुम्भाः स्युद्र्व्य-धेनूनामितरासान्तु राशयः । ¹¹सुवर्ण-धेनुरप्यद्वा
 केचिदिच्छान्ति मानवाः ॥ नवनीतेन तैलेन¹² तथाऽन्ये इपि
 महर्षयः ॥

“एतदेव विधानं स्यात्तत्र चोपखराः स्मृताः । मन्त्रावाहन-

1. V. r. in last line, स्वाहा यज्ञभुजान्तथा ।
2. PadmaP., सृष्टि-खण्ड, chap. 21, v. 64, तस्माद्भूति' ।
3. PadmaP., op. cit., सर्वासामपि पञ्चते ; MatsyaP., सर्वेषामभिपञ्चते । See also below.
4. MatsyaP., chap. 82, v. 17, v. r. यास्ताः ।
5. PadmaP., षट्-धेनुरथापरा ।
6. Op. cit., च ।
7. Op. cit. जल-नासिका ।
8. Op. cit., क्षीर-धेनुः पञ्चमी च ।
9. Hemādri, नवनस्याच्चनी तथा ; PadmaP., op. cit., अष्टमी दधि-कम्तिता ।
10. Hemādri, कार्पास-धेनुर्नवमी ।
11. Add. r. in C.
12. MatP., chap. 82, v. 21, p. 260, रत्नेन ।

संयुक्ताः सदा पर्वणि पर्वणि ॥ यथाशुद्ध^१ प्रदातव्या भुक्ति-
भुक्ति-फलप्रदाः । धेनवो दश ता एताः^२ सर्व-पाप-हराः शुभाः^३ ॥
अयने विषुवे पुण्ये वगतीपातेऽथवा पुनः । गुड-धेन्वादयो देया
उपरागादि-पर्वसु^४ ॥”

^५ अत दृतादि-धेनु-द्रव्य-परिमाणमपि गुड-धेनुवदेव, “विधान-
मेतद्वे नूनां सर्वासामपि पञ्चते” इति सामान्येनातिदेशात् ।

‘कुम्भाः स्युद्दृव्य-धेनूनामितरासाञ्च राशयः’

इति भार-चतुष्टयादि-परिमित-द्रव्य-वगवस्थापन-प्रकार-कथ-
नम्^५ । एवज्ञ दृतादि-धेनुष्वपि कृष्णाजिन-धारणम् । कुम्भ-कथ-
नेनापि तदबाधनात्, “एतदेव विधानं स्यादि”ति वचनाच्च ।
केचिच्चु नावाजिनमिच्छन्ति । भारसु पल-सहस्र-इयाकाः ।
तत्राह—“तुला पल-शतं ज्ञेयं भारः स्याहि शतिस्तुला” इति ।

गोमये नोपलिसायां भूमौ कृष्णानामूर्तीर्य तत्र प्राग्यौवं
चतुर्हस्तं कृष्णाजिनं धेनुं पातयित्वा, तत्-समीपे लघु कृष्णाजिनं
प्राग्यौवमेव वत्-सार्थं दृत्वा, तदुपरि शत्यनुसारेण^६ भार-चतुष्ट-

1. A. यथाशुद्धं ।

2. C. एता एव समाख्याताः ।

3. In Hemādri, there is an additional line after this : “अशेष-यज्ञ-फलदाः सर्व-पाप-हराः शुभाः ।”

4. A. उपवासादि-पर्वसु । For the above verses, see MatsyaP., chap. 83, p. 260.

5-5. This portion agrees almost verbally with Hemādri, p. 400, l. 22—p. 401, l. 3 ; Hemādri, v. r., द्रव्यस्य कुम्भाधारतयाऽवस्थान-प्रकार-कथनम् ।

6. C. शत्यनुस्तप्ते ।

येन भार-इयेन एक-भारेण [वा] गवर-घृतेन घटेषु स्थापितेन¹
धेनुं, यथाक्रमम् एक-भारेण अर्ध-भारेण भार-चतुर्थांशेन वा
गवरघृतेनैव घटस्थेन वत्समुपकल्पा, उभावपि प्राढ़-मुखौ उदक्-
पादौ घृतास्यौ श्वेत-सूक्ष्म-वस्त्र-वेणितौ शुक्तिमय-कणौ² इक्षुमय-
पाद-चतुष्टयौ श्वेत-मुक्तामय³-लोचन-इयौ, तदभ्यन्तरस्थेन्द्र-
नीलमय-तारा-इयौ³, सूक्ष्मात्मक-शिरालकौ, श्वेत-कम्बलमय-
सास्त्राकौ, ताम्रमय-गड्डुक⁴-पृष्ठौ, सित-चामर-रोमाणौ, प्रवाल-
मय-⁵भ्ज-युग्मौ नवनीत-स्तनौ, क्षीम-पुच्छौ, कांस्य-दोहौ, सुवर्ण-
शृङ्गौ, राजत-क्षुरौ, नाना-फल-समायुक्तौ अगुरु-प्रभृति-द्रवर मिलित-
प्राणौ, एवं धेनु-वत्सौ निर्माय ओं सोपकरण-स-वत्स-घृत-
धेनवे नमः। एवं⁶ वार-त्रयम्। एवं धूपं ततो दौपं ततो नैवेद्यं
दस्त्रा, ओं ब्राह्मणाय नम इति त्रिस्तं संपूज्य इमां सोपकरणां
-सवत्सां घृत-धेनुं ददानि⁷ इति हिज-करे जलं दस्त्रा धेनुं
प्रोक्षण “ओं या लक्ष्मी”रित्यादि-शोक-पञ्चकं पठित्वा कुश-त्रय-
तिल-जलान्यादाय ओं अद्याक्षय-टृतीयायां गङ्गा-तौरे बहु-कल्प-
कोटि-शतावच्छिन्न⁸-हेम-रत्नमय-विचित्र-हंस-विभूषित-विमाना-
विकरणक-स्त्रीय-पिण्ड-गण-सहित-सहस्रादित्य⁹-संकाश- सर्व-काम-
समन्वित¹⁰-रुद्र-सहित-महितत्व-तदुक्तर-गङ्गा-विकरणक¹¹-धना-
ग्नित-विप्रत्व-भवनान्त-कालिक-ब्रह्मविद्वनानन्तर-मोक्ष-प्राप्ति-काम-

1. A. घटे प्रस्थापितेन।

2. C. इय।

4. C. ताम्र-गड्ड कमय।

6. C. इति।

8. A. बहु-कल्प-कोटि-सहस्रावच्छिन्न।

10. C. स्त्रीय-रुद्र।

3. C. मयौ।

5. A. प्रवाल-इय।

7. C. ददानि।

9. C. आदित्य।

11. C. गङ्गा-तौरा-विकरणक।

इमां गोमयोपलिप्तास्तीर्ण-कुश-भूम्युपरिस्थ-लघु-प्राग्ग्रीवैणकाजि-
नस्थ-घृतास्थ-सित-सूक्ष्माम्बराहृत-शुक्ति-कर्णिन्दुमय-चतुष्पाद-शुचि-
मुक्ताफलेक्षण-सित-सूत-शिरालक-सित-कम्बल-कम्बल¹ताम्ब-
गङ्गुक-पृष्ठ-सित-चामर-रोमक² विद्धुम-भ्रू-युगोपेत³-नवनीत-
स्तनान्वित-ज्ञीम-पुच्छ-कांस्य-दोहेन्द्रनील-तारक-सुवर्ण-शृङ्गाभरण-
राजत-क्षर-नाना-फल-समायुक्त-विशिष्ट-गन्धमय-नासिक-चतुर्थ-
भाग-परिमित-घृतमय-वत्स-सहितां गोमयोपलिप्ता-स्तीर्ण-कुश-
भूम्युपरिस्थ-चतुर्हस्त-प्राग्ग्रीव-कृष्णाजिन-स्थितां प्राङ्गमुखीमुदक-
पाढां घृतास्थां सित-सूक्ष्माम्बराहृतां शुक्ति-कर्णिन्दुमय-चतुष्पादां
शुचि-मुक्ताफलेक्षणां सित-सूत-शिरालकां सित-कम्बल-कम्बलां
ताम्ब-गङ्गुक-पृष्ठां सित-चामर-रोमकां विद्धुम-भ्रू-युगोपेतां
नवनीत-स्तनान्वितां ज्ञीम-पुच्छां कांस्य-दोहेन्द्रनील-तारकां
सुवर्ण-शृङ्गाभरणां राजत-क्षुरां नाना-फल-समायुक्तां विशिष्ट-गन्ध-
मय-नासां घृतमयीं धेनुं विषण्-देवताम् अमुक-गोत्रायामुक-देव⁴
शर्मणे ब्राह्मणाय तुभग्महं सम्प्रददे । ॐ खस्तीति प्रतिवचनम् ।
ततः ॐ लौतैतत्-सोपकरण-सवत्स-घृत-धेनु-दान-प्रतिष्ठार्थं
दक्षिणामिदं सुवर्णमन्ति-दैवतम् इत्यादि । ततः पुच्छे धेनुं
खृष्णा हिजो यथाशाखं काम-खुति⁵ पठेत् ।

अथ⁵ गो-मात्र-दानम्⁶ ।

“तथैव गो-प्रदानस्त्र विधिना कुरुते तु यः⁷ । गो लोम-

1. C. कम्बल-कम्बलां । 2. C. रोमकां । 3. C. युगोपेताम् ।

4. Omitted in A. 5. A. तथा ।

6. C. प्रदानम् । For गो-दान, see, DānaKK. of Govindānanda, p. 53; Dāna May., p. 184; Hemadri's CaturVC., दान-खण्ड, p. 466f; BhavP, uttara, chap. 151, p. 514f. 7. C. तथैव । गो-प्रदानस्त्र विधिना कुरुते यः प्रयत्नतः ।

संख्यया यावत् कल्पान्यवुंद-संख्यया¹ ॥ गोलोके शिव-लोके वा काम-धेनु-प्रजान्वितः² । भुज्जानः सर्व-कामांसु दिव्यावाना-विधान् बह्न् ॥ देवानामप्यलभ्यांश्च स्थित्वा तु सह-बान्धवः³ । पिटभिष्म सुहृद्दिष्म सर्व-रत्न-विभूषितः ॥ जायते सत्-कुले पश्चाद्वन-धान्य-समाकुले । रत्न-काञ्चन-भू-पूर्णं शील-विद्या-यशोऽन्विते ॥ स भुज्जा विपुलान् भोगान् पुत्र-पौत्र-समन्वितः । सर्व-दुःख-विनिर्मुक्तः सर्व-काम-समन्वितः । सर्व-प्राणि-प्रियो भूत्वा ततो मोक्षमवाप्नुयात् ॥”

गो-ब्राह्मणो संपूज्य द्विज-करे जलं दस्वा गामासिच्य⁴ ओं अद्यात्त्वय-तृतीयायां गङ्गा-तौरे गो-रोम⁵-सम-संख्य-कल्पान्यवुंदा-वच्छिन्न-⁶ गोलोक-शिव-लोकान्यतराधिकरणक⁷-बान्धव-पिट-सुहृत्-सहित-काम-धेनु-प्रजान्वित⁸-स्वीय-दिव्य-नानाविध-देवा-लभ्य-सर्व-कामोपभोग-रत-स्थिति-तदनन्तर-धन-धान्य-समाकुल-रत्न-⁹काञ्चन-भू-पूर्ण-शील-विद्या-यशोऽन्वित-सत्¹⁰-कुलाधिकर-खक-जन्म-पुत्र-पौत्र-समन्वित-¹¹सर्व-दुःख-विनिर्मुक्तवत्-सर्व-काम-समन्वित¹²-सर्व-प्राणि-प्रिय-स्व-कार्त्तक-विपुल-बहु-भोगोपभोग-तदुत्तर-मोक्ष-प्राप्ति¹³-काम इमां गां रुद्र-दैवतामित्यादि । दक्षिणादिकं पूर्ववत् ।

1. A. कल्पान्यवुंद-संख्यया ।	2. A. पूजान्वितः ।
3. C. बान्धवैः ।	4. Omitted in C.
5. C. लोम ।	6. C. कल्पान्यवुंदावच्छिन्न ।
7. A. लोकाधिकरणक ।	8. A. पूजान्वित ।
9. A. सर्व-रत्न ।	10. Omitted in C.
● 11. C. समन्वितत्व ।	12. C. मोक्षावाप्ति ।

तत्र कपिला-दानम्¹ ।

तथा—“कपिला यदि दत्ता स्याद्विधिना वेद-पारगे ।

नरकस्थान् पितृन् सर्वान् खर्गं नयति वै तदा ॥”

कपिला-गव्यै नमः । वार-त्रयम् । ब्राह्मणाय नमः । ओं कपिलां गाम् इमां ददानि इति द्विज-करे जलं दद्यात् । ततः कपिला-गामासिच्य ओं अद्यात्म्य-द्वौतीयायां गङ्गा-तौरे नरकस्थ-सर्व-पिण्ड-खर्ग-नयन-काम इमां कपिलां गां रुद्र-दैवताम् अमुक-गोत्रायेत्यादि सर्वं पूर्ववत् ।

अथ भूमि-दानम्² ।

निवर्तन-हयस्य । तथा—

“निवर्तन-हयं भूमींगङ्गा-तौरे विशेषतः । विप्राय वेद-विदुषे तिथौ तस्यां विशेषतः ॥ नरो ददाति भक्त्या वै³ तस्य पुण्य-फलं शृणु । तदभूमि-परमाणुनां संख्ययाऽयुत-संखया ॥ सोमेन्द्र-ब्रह्म-लोकेषु विष्णु-लोके तथैव च । शिव-लोके तथा श्रीमान् भोगान् भुड्क्ते तथाविधान् ॥ जायते रूप-सम्पन्नः सर्व-शोक-विवर्जितः । सर्व-सम्पत्-समृद्धसु⁴ सप्त-हीय-पतिर्भवेत् ॥ भेरी-शङ्कादि-निर्विषिर्गीति-वादित्र-निखनैः । सुतिर्भिर्मार्गधानात्म सुप्तोऽसौ प्रतिबुद्धते ॥ सर्व-सौख्यान्यवाप्ये ह सर्व-धर्म-परायणः ।

1. Cp. DānaMay., p. 171, ll. 21 ff ; DānaKK., pp. 121—123 ; BhavP., p. 520f ; CaturVC., दान-खण्ड, p. 46 ; DānaC., p. 57f.

2. Cp. DānaKK., p. 39 ; CaturVC., pp. 494—512 ; BhavP., pp. 523—524 ; DānaC., p. 51f.

3. C. यो भक्त्या ।

4. A. सर्व-सम्पत्-समृद्धः स्यात् ।

नरकस्थान् पितृन् सर्वान् प्रापयित्वा दिवं तथा ॥ खर्ग-स्थितान्
पितृन् सर्वान् मोक्षयित्वा महादुर्गतिः । अन्ते ज्ञानासिना
छित्वा अविद्यां पञ्च-पर्विकाम् । परं वैराग्यमापनः परं
ब्रह्माधिगच्छति ॥”

‘अयुत-संखये’त्यत्र तावत्-कल्पानोति पूर्वोक्तेनान्वयः
स्यात् । ‘निवर्त्तन् लक्षणान्तु मत्स्य-पुराणोक्तम्—

“सप्त-हस्तेन दण्डेन त्रिंशदण्डानि निवर्त्तनम् ।

त्रिभाग-हीनं गोचर्म-मानमाह प्रजापतिः¹ ॥”

देव-ब्राह्मणौ वार-त्रयं संपूज्य ओ’ अद्याक्षय-तृतीयायां गङ्गा-तीरे
दातव्य-भूमि-परमाणु-सम-संख्य-कल्पायुतावच्छृङ्ख-सोमेन्द्र- ब्रह्मा-
विष्णु-शिव- लोकाधिकरणक- श्रीमत्- खकर्णक- भोगोपभोग-
तदुत्तर रूप-सम्पन्न-सर्व-रोग-विवर्जित- सर्व- सम्पत्- समृद्ध-भेरी-
शङ्खादि-निर्वेष-गीत-वादित-निखन-मागध-सुति-करण-सुप्त-प्रति-
बोध-वत्² सप्त-हौप-पतित्व-भवन-सर्व-धर्म-परायण-ख-कर्णक-
सर्व-सौख्यावास्ति-नरकस्थ-सर्व-पिण्ड-खर्ग-नयन- खर्गस्थ- सर्व-पिण्ड-
मोक्ष-प्रापणानन्तर-महादुर्गति³-खकर्णकाविद्याच्छेद-पर-वैराग्य-
पर-ब्रह्माधिगमन-काम इमां निवर्त्तन-इय-परिमितां भूमिं
प्रियदत्तां विष्णु-दैवताम् इत्यादि । दक्षिणा भूमि-प्रदक्षिणान्तम् ।
‘प्रियदत्तामि’ति, खान्दे—“नामास्याः प्रियदत्तेति गुह्यं देव्याः
सनातनम् । दाने वाप्यथवादाने नामास्याः परमं प्रियम्⁴ ॥”

1. Hemādri, CaturVC., दान-खण्ड, p. 505, ll. 14-15.

2. A. प्रतिरोध-रत ।

3. C. महादुति ।

4. SuddhiT., chap. दान, p. 409, ll. 9-10, said to
be taken from the महाभारत । A. दानं वाप्यथवा दानं... ।

दान-काले यत् “प्रियदत्ता नामास्याः परमं प्रियमि”ति कीर्तिर्तं
ततः प्रियदत्तामित्युदीर्यं दातव्यमिति तात्पर्यमित्यर्थः ।

परिमाण-संख्यामाह आदित्य-पुराणे—

“गवां शतं द्वषस्वैको यत्र तिष्ठत्ययन्वितः । तद्वि गोचर्म-
मात्रन्तु प्राहुवेदविदो जनाः^१ ॥” तथा छृहङ्गशिष्ठः—“दश-हस्तेन
वंशेन दश-वंशान् समन्ततः । पञ्च वाऽभ्यधिकं दद्यादेतद् गोचर्म-
उच्यते^२ ॥”

‘पञ्च वाऽभ्यधिकमि’त्येकस्मिन् पाञ्चेऽपञ्च-वंशाधिकं वा ।

नन्दी-पुराणे—“एकोऽश्वौयाद् यदुत्पन्नं नरः सांवत्सरं
फलम् । गोचर्म-मात्रा सा चौणी स्त्रीका वा यदि वा बहुः ॥”
श्रैव—“गोचर्म-मात्रां पृथिवीं गङ्गा-तौरे ददाति यः । अक्षयायां
दृतीयायां सोऽत्र क्षिति-पतिर्भवेत् ॥”

अद्याक्षय-दृतीयायां क्षिति-पतित्व-भवन-कामनया गङ्गा-तौरे
इमां^३ गोचर्म-मात्रां भूमि प्रियदत्तां यथानाम-गोत्रायेत्यादि ।
दद्विष्णा-भूमि प्रदक्षिणान्तम् ।

तथा भविष्ये—“ग्रामं गङ्गा-तटे यो वै विप्रेभ्यः संप्रयच्छति ।
ब्रह्मा-विष्णु-शिवेभ्यश्च दुर्गायै भास्त्रराय च ॥ सर्व-दानेषु यत्
पुरुषं सर्व-यज्ञेषु यत् फलम् । सर्व-तीर्थेषु यत् पुरुषं सर्व-व्रत-
तपःसु च ॥ सहस्र-गुणितं तत्र फलं स्याद् ग्राम-दानतः ॥

1. Cp. BhavP. मध्यम-पर्व. ehap. 2, v. 25, p. 239 (a),
last line, तद्वगोचर्मेति विख्यातं दत्तं सर्वाध-नाशनम् ।

2. A. v. r. तस्माच्चतो गोचर्म उच्यते । Cp. DānaKK.,
p. 40 ; also CaturVC., p. 505, “दश-हस्तेन दस्तेन दश-हस्तात्
समन्ततः । पञ्च धाम्यधिकां दद्यादेतद् गोचर्म कथ्यते” ।—

3. इमां not found in C.

सूर्य-कोटि-प्रतीकाशैदिव्य-स्त्री-कोटि-संयुतैः । दिव्य-रत्नमयै-
चित्रैर्विमानैर्वेणवे पुरे ॥ क्रीडते सर्व-सम्पन्नः शङ्खरे च¹ पुरे
तथा । स्वकौय-पिण्डभिः सार्वं क्रीडते कालमन्त्रयम् ॥ यावत्तद्-
ग्राम-भूमिर्वै परमाणुः स्वसंख्यया । भोगान् भुक्ता तथा लोके
जायते योगिनां कुले ॥ अणिमादि-गुणैर्युक्तः स्वयं भोगी
भवत्यपि । देहान्ते निर्मले नित्ये परे ब्रह्मणि लोयते ॥”

देव ब्राह्मणौ संपूज्य अद्याक्षय-दृतीयायां गङ्गा-तौरे च सर्व-
दान-सर्व-यज्ञ-सर्व-तीर्थ-सर्व-व्रत-तपोजन्य-फल-सहस्र-गुण- फल-
प्राप्ति-सूर्य-कोटि-प्रतीकाश-दिव्य-स्त्री-कोटि-संयुत-दिव्य-रत्न-मय-
चित्र-बहु- विमान-करणकाक्षय-काल-व्यापि- स्व-पिण्ड- सहित-स्व-
क्रीडन-दातव्य-ग्राम-भू-परमाणु-सम-संख्य-तङ्गोकाधिकरणक-योगि-
कुल- जन्माणिमादि- गुण- युक्त-भोगित्व- भवन- देहान्त-कालिक-
निर्मल-नित्य-पर-ब्रह्म-लय-काम इदं ग्रामं विष्णुदैवतमित्यादि ।
दक्षिणा प्रदक्षिणान्तम् ।

सुवर्ण-दानम्² ।

भविष्ये³—“तथा तस्यां दृतीयायां वेदविद्ब्राह्मणाय वै ।
माष-घोडश-मात्रं वा सुवर्णं यः प्रयच्छति ॥ स हेम-रत्न-
खचिते विमाने सर्वगी शुभे । सर्व-पाप-विनिर्मुक्तः सर्व-भूषण-
भूषितः ॥ सवैश्वर्य-समृद्धश्च सर्व-लोकेषु सर्वदा । ब्रह्मारणान्तर-
संख्येषु बहु⁴-भोगान् पृथग्विधान् ॥ अन् भूय स्व-पिण्डभिर्यावदाहृत-
संप्लवम् । ततो रुद्रस्य सायुज्यं प्राप्नोत्येव न संशयः ।”

1. A. शङ्खरेण ।

2. DānaKK., p. 51f. ; DānaC., p. 18 ; CaturVC., p. 566f.

3. भविष्ये not found inC.

4. C. रत्न ।

देव-ब्राह्मणौ संपूज्य ओं अद्याद्य-तृतीयायां गङ्गा-तीरे
सर्व-लोकाधिकरणक-हेम-रत्न-खचित-सर्वग-शुभ-विमानाधिकरणक-
सर्व-पाप-विनिर्सुहृ-सर्व- भूषण- भूषित- सवैखर्य-समृद्ध-खकीय-
पितृ-सहित-यावदाभूत-संप्लव-पृथग्विध-बहु-भोगोपभोग-तदुन्नर-
रुद्र-सायुज्य-प्राप्ति¹ काम इमं षोडश-माष-परिमितं सुवर्णमनि-
देवतमित्यादि । दक्षिणा स्य शर्णान्तम् ।

यदन्यद्विहितं कर्म गङ्गा-तीरे क्रियते तस्य फलं कोटि-कोटि-
गुणम् । “गङ्गा-तीरे क्षतं यत् तत्² कोटि-गुणितं भवेदि” ति
विधानात् । तथा च ब्राह्मे—“सर्व-दानानि नियमा यमाश्वैव
तपांसि च । यज्ञो दानं तथा जप्यं आज्ञान्न सुर-पूजनम् । गङ्गा-
यान्तु क्षतं सर्वं कोटि-कोटि-गुणं भवेत्³ ॥”

अथ व्रत-फलादि ।

तत्र भविष्य-पुराणे—स्कन्द उवाच—“अष्ट-मूर्ति-धरां गङ्गां
दिव्य-⁴रूपां निरीक्षितुम् । साक्षादेवाशु मर्त्यानां तदुपायं व्रतं
वद ॥” भगवानुवाच—“शालि-तण्डुल-प्रस्थे ह्ये⁵ हि-प्रस्थ-पयसा
तथा । पायसं पाचयित्वा तु मधुना छृत-संयुतम् । प्रत्येकं पल-
मात्रन्तु तत्र निर्जिप्य भक्तिः । तत् पायसमपूर्पांश्च मीदका-
म्यण्डलानि च । तथा गुञ्जाधर्म-मात्रन्तु सुवर्णं रूप्यमेव च ।
चन्दनागुरु-कपूर-कुङ्कुमानि च गुग्गुलम् । विलव-पत्राणि
दूर्वाश्च रोचना सित-चन्दनम् । नीलोत्पलस्य पुष्पाणि पुष्पाभावे
दलान्यपि । यथाशक्त्या महाभक्त्या गङ्गायां यो विनिक्षिपेत् ।

1. A. प्राप्ति omitted ।

2. तत् Not Found in C.

3-3. PrāyT. chap. नन्दा-स्नान p. 88 line 15. v. r....
यज्ञोदानं तपो जप्य...स्कान्दे । 4. A. नित्य । 5. C. प्रस्थेन ।

पौर्णमास्यां मासि मासि दर्शे च प्रहर-हये । अङ्गयाऽनेन मन्त्रेण
यावत् संवत्सरं तथा । ॐ गङ्गायै विश्व-मुख्यायै नारायण्यै शिवायै
च नमो नमः ॥ इति मन्त्रेण सततं¹ शतमष्टोत्तरं जपेत् । गङ्गा-
जलान्तः स्थित्वा च तत्त्वनास्त्रगत्ता-संशयः । हविष्याशी मिता-
हारो² यामिनीषु दिनेषु च ॥ संवत्सरान्ते तस्यैषा गङ्गा दिव्य-
वपुधरा । दिव्य-मात्याख्यर-धरा दिव्य-रत्न-विभूषिता । प्रत्यक्ष-
रूपा पुरतस्तिष्ठत्येव वरप्रदा । एवं प्रत्यक्षतः साक्षाद् गङ्गां
दिव्य-वपुधराम् ॥ दृष्टा स्व-चक्षुषा मत्यो वर-दान-समुद्यताम् ।
यान् यान् कामयते मत्यस्तांस्तान् कामानवाप्नुयात्³ ।
निष्कामस्तु लभेत्वोक्तं न तेनैव च जन्मना ॥”

‘मण्डलं’ मण्डलाकारः शस्कली-विशेषः पूर्णादिः । ‘चन्द्रमं’
रत्न-चन्द्रनम् । श्वेत-चन्द्रनस्य पृथगुपादानात् ! कस्यामपि
पूर्णिमायां विष्ण्यादि-दीष-रहितायां कृत-नित्य-क्रियः ॐ भगवन्
सूर्य, भगवत्यो देवताः⁴, अद्यादि-वर्ष⁵-सर्व-पञ्चदशी-प्रहर-
हय-कालीन-गङ्गाधिकरणक-पायसादि-प्रक्षेप-रूप⁶-व्रतम् अहम्
आचरिष्यामीति निवेद्य कुशान् आदाय गङ्गा-साक्षात्-कार-
कामोऽद्यादि वर्षं प्रतिपौर्णमासि प्रतिदर्शं प्रहर-हये गङ्गायां
मधु-खण्ड-घृत-सहित-पायस-पूप-मोदक-मण्डल-गुञ्जार्ध-मित-
सुवर्ण-रूप्य-चन्द्रनागुरु-कर्पूर-कुङ्कुम-गुग्गुलु-बहु-विलवपत्र-बहु-
दूर्वा-रोचना⁷-सित-चन्द्रन-नीलोत्पल-तत्-पत्रान्यतर-प्रक्षेपमहं
करिष्ये । इति संकल्पयेत् ।

1. Not found in C.

2. C. मिताहारी ।

3. A. कामांस्तांस्तानवाप्नुयात् ।

4. Omitted in A.

5. A. वर्षं ।

6. A. प्रक्षेपादि-रूप । 7. A. रोचनादि ।

ततः शालि-तण्डुलेन प्रस्थ-मितेन प्रस्थ-इय-मित-गव्य-दुध-
साधिते¹ पायसे निष्पन्ने पल-मितं मधु, पल-मितं खण्ड', पल-
मितं गव्य-घृतच्च प्रक्षिप्य तत्र पायसमपूप-तयं मण्डल-तयं,²
³रत्तिकाधि॑ हिरण्यं³ रत्तिकाधि॑ रजतं चन्दनम् अगुह' कपूरं
कुङ्गमं गङ्गुलुं विल्व-पत्राणि दूर्वा गोरोचनां सित-चन्दनं
नीलोत्पल' तत्-पत्रं वा सर्वमेकस्मिन् पात्रे निधाय तच्च दक्षिण-
हस्तेनादाय क्षत-नित्य-क्रियो दिवस-मध्ये प्राञ्छुख उपविष्टः
पवित्र-पाणिराचान्तस्तन्मनाः अङ्गया भक्त्या च “ओ गङ्गायै
विश्व-मुख्यायै नारायण्यै शिवायै च नमो नम” इति मन्त्रेण
एकदैव गङ्गा-प्रवाहे निक्षिपेत्। तत इममेव मन्त्रं गङ्गा-जल-
प्रविष्टो गङ्गां ध्यायन्नष्टोत्तर-शतं जपेत्। ततस्तद्दिने संयतो
मित-हविषाशी च भवेत्। एवं प्रतिपञ्चदशीषु वर्ष-पूर्ति-
पर्यन्तं भवेत्। पूर्ति॑-दिने चामावस्थात्मके ब्राह्मण-तयं
भोजयेत्।

तथा, “शृणुध्वं भक्तिं यूयं वक्ष्यामि मुनि-पुङ्गवाः।
सर्व-व्रतानां राजानं धर्म-व्रतमनुत्तमम्॥ वृष-ध्वजेन कथितं
शिवेन दयया पुरा। प्रीत्या देव्या च पृष्ठेन गङ्गा-तीर-
निवासिना॥ ⁴हैवैसु भुक्तं पूर्वाह्ने मध्याह्ने क्रष्णभिस्तथा।
अपराह्ने च पिण्डिभिः शर्वर्यां गुह्यकादिभिः॥ सर्व-वेला-
मतिक्रम्य नक्तं भोजनमुत्तमम्। उपवासात् परं भैक्ष्यं
भैक्षात् परमयाचितम्⁴॥ अयाचितात् परं नक्तं नस्मानक्तेन

1. A. साधितेन।

2. C. मोदक-इयं।

3-3. Not found in C.

4-4. BhavP., p. 469, chap. 97, vv. 5-6; v. r. हैवैसु...
मध्याह्ने मुनिभिस्तथा...सम्भायां गुह्यकादिभिः...सर्व-खोकानतिक्रम्य।

वर्तयेत्^१ । हविष्य-भोजनं स्नानं सत्यमाहार-लाघवम्^२ । अग्नि-कार्यमधःशब्दां नक्तभोजी समाचरेत्^३ ॥”

‘लाघवम्’ इति आहारस्तावदधीर-पूरणः “अर्धमवेन पूरयेदि”त्यभिधानात् । तस्याप्यर्धत्वं लाघवम्, “समं स्यादश्च-तत्वादि”ति न्यायात् । ‘अग्नि-कार्यं’ होमः । स च घृतेन महाव्याहृति-मन्त्रेण प्रजापति-देवताकः । “आज्यं द्रव्यमनादेशे शुहोतिषु विधीयते । मन्त्रस्य देवतायाश्च प्रजापतिरिति स्थितिः ॥” इति वचनात् । संख्या चाष्टोत्तर-शतमष्टाविंशतिरष्टौ वा । “होमो ग्रहादि-पूजानां शतमष्टाधिकं भवेत् । अष्टाविंशतिरष्टौ वा यथाशक्ति विधीयते ॥” इति वचनात्^४ ।

“गङ्गा-तीरे माघ-मासे यः कुर्यान्तक्त-भोजनम् । शिवायतन-पार्श्वे तु क्षशरं घृत-संयुतम् ॥ नैवेद्यञ्च निवेद्यैव क्षशराद्यं^५ शिवस्य तु । काष्ठ-मौनेन^६ भुज्ञानो जिह्वा-लौल्यं विवर्जयेत् ॥ पलाश-पत्रे भुज्ञानः शिवं सृष्टा जितेन्द्रियः । धर्मराजस्य देव्याश्च पृथक् पिण्डं प्रकल्पयेत् ॥ सोपवासश्चतुर्दश्यां भवेदुभय-पक्षयोः । पौर्णमास्यान्तु गन्धैश्च गङ्गायाः सलिलैस्तथा ॥ शिवं संस्नाप्य^७ पयसा मधुना च स्व-भक्तिः^८ । तथैव^९ हेम-

1. C. तस्मान्तक्तं विवर्जयेत् (?) ; BhavP., p. 459, v. 8, नक्तेन भोजयेत् ।

2. C. भोजनम् (?) । The line “हविष्य-भोजनं...लाघवम्” is found in the BhavP. after “सर्व-वेलामतिक्रम्य...मुक्तमम्” ।

3. EkādasīT., chap, नक्त-व्रत, BhavP., op. cit., p. 197, अग्नि-कार्यो चधःशब्दो नक्त-भोजी सदा भवेत् ॥

4. Not found in C. 5. A. क्षशराद्यं । 6. C. मौलेन ।

7. A. संख्याप्य । 8. C. वापि भक्तिः । 9. A. अथैव ।

पट्टच्च लिङ्ग-मूर्धि विनिक्षिपेत् । ततो दद्यात् स्व-शक्तैव
शिवाय घृत-कम्बलम् । एकाढकं क्षण-तिलं शिव-लिङ्गोपरि
क्षिपेत् ॥ नौलोत्पलैश्च सर्वेशं पूजयेत् पञ्चजैरपि ॥”

“अलाभे कारयेद्देहा¹ माष-मात्रेण² चोत्पलम् ॥ पायसं
चात्र मधुना घृत-युक्तन्तु गुग्गुलुम् । ³घृत-दीपं तथा चैव
चन्दनादैर्विलेपनम् ॥ दद्यात् स्व-शक्तितो भक्ताग्ना यथापत्र-फलानि
च । क्षण-गो-मिथुनश्चैव स्वरूपच्च निवेदयेत् ॥ भोजयेद्वाह्मणा-
नष्टौ मासान्ते तु स-दक्षिणान्³ । वर्जयेन्मधु मांसच्च तं मासं
ब्रह्मचर्यवान् ॥ एवं कल्वा यथोहिष्टमेक-वारमिदं व्रतम् ।
यम-नियम-सम्पदः शङ्खा-भक्ति-समन्वितः ॥ इह भोगानवाप्नोति
प्रेत्य चानुत्तमां गतिम् । इन्द्रनौल-प्रतीकाशैर्विमानैः शिखि-
संयुतैः ॥ दिव्य-रत्नमयैश्चैव दिव्य-भोग समन्वितैः⁴ । गत्वा शिव-
पुरं रम्यं सर्व-स्व-कुल-संयुतः ॥ सुहङ्गिर्बहुभिश्चैव विविधान-
प्यभीषितान् ॥ भुक्ता भोगानशेषांसु यावदाह्वत-संप्लवम् । ततो
भवति धर्मात्मा जम्बु-दीप-पतिस्तथा ॥ तत्र भुक्ते समस्तांश्च
भोगान् विगत-करणकः । स्व-रूपः सुभगश्चैव⁵ न-तिरस्कृत-
शासनः । सर्व-रोग-विनिर्मुक्तः सोऽप्येतत्-फलभाग् भवेत् ॥”

प्रथम-दिने प्रातः ओ भविष्य-पुराणोक्त-विधिना अद्यादि
मासं नक्त-व्रतमहमाचरिष्यामीति निवेद्य कुशादिकमादाय ओ
ऐहिक-बहु⁶-भोगोपभोग-प्रयाणानन्तरानुत्तम-गति-प्राप्तीन्द्रनौल-
प्रतीकाश-शिखि-संयुत-दिव्य-रत्नमय-दिव्य-भोग-समन्वित-बहु-
विमान-करणक-रम्य⁷-शिव-पुर-गमन-तदधिकरणक-सर्व-स्व-कुल-

1. C. कारयेत् प्रेमणा ।

2. A. माष-मानेन ।

3-3. Not found in C.

4. A. समन्वितः ।

5. A. शुभगश्चैव । 6. Omitted in C. 7. A. करणावश्य ।

बहु-सुहृत्-सहित्-यावदाभूत्-संप्रव-विविधाभीष्मित्-बहु-भोगोप-
भोग-कामोऽद्यादि मासं¹ भविष्य-पुराण-रीत्या गङ्गा-तीरे²
शिवायतन-पाख्ये नक्ता-व्रतमहं करिष्ये। इति संकल्प्य प्रत्यहं
पूर्वाह्ने शिव-पूजा तिल-कुश-सहितैः श्वेत-धान्यस्य तण्डुलैः
साधित-क्षशर-रूप-नैवेद्य-दान-सहितां कुर्यात्। ³यथोक्ता-
स्नानञ्च कुर्यात्³। होमश्वायं शिव-देवताको न तु प्रजापति-
देवताकः। ब्रत-पर्यालोचनेन शिव-देवतात्वं स्यात्
तहर्गदेशादि^(?) तु केचित्॥ ततः सायं-सन्ध्योक्तरं क्षशराद्वं
केवलं पलाश-पत्रे क्षत्वा शिवं सृष्टा धर्मराजाय नमः दुर्गायै
नमः इति वलि-इयं दत्त्वा ह्रूकारादीनि⁴-क्षत्वा भुज्ञीत।
ततो रात्रौ भूमि-स्थितायां शश्यायां शशीत। चतुर्दश्यामुपवास
एव कर्तव्यः। पौर्णमास्यान्तु गर्भैर्गङ्गा-जलैर्दुर्घेन मधुना
चाष्टोक्तर-शत-पल-न्यूनेनापि यथाशक्तुप्रपहृतेन शिवं स्नापयित्वा
हेम पट्टं शिव-भूर्भिं दत्त्वा तत एकाढक-मितान् क्षण-तिलान्
शिव-लिङ्गोपरि दत्त्वा ततो नीलोत्पलैस्तदभावे एक-माष-
मित-हेम-वटित-नीलोत्पलैः शिवं संपूज्य ततः समस्त-पायसं
नैवेद्यं तथा स-घृत-गुग्गुलु-धूपं तथा घृत-दीपं तथा चन्दनादि-
विलेपं तथा पत्र-फल-मूलादिकं स्वरूपं क्षण-गो-मिथुनञ्च
निवेद्य ततो ब्राह्मणानष्टो भोजयित्वा, किञ्चिह्निणां दद्यात्।
इमञ्च मासं⁵ मधु मांसं मैथुनं वर्जयेत्। यम-नियम-सम्पन्नः
शङ्खा⁶ भक्ति-समन्वितो भवेत्।

तथा भविष्ये—“वैश्वाखे शुक्ल-पक्षे च चतुर्दश्यां समाहितः।

1. A. मासं।

2. Not found in C.

3-3. Not found in C.

4. C. ओँकारादीनि।

5-5. C. मधु-मांस-मैथुन-वर्जको नियम-शङ्खा।

शालगच्च त्रीर-संयुक्तं यः कुर्यान्त-भोजनम् ॥ शिवं संपूज्य पुष्पाद्यै भोज्यन्तु सन्निवेद्य च । काष्ठ-मौलिन¹ भुज्ञानो वट-काष्ठेन वै ततः ॥ मौलिन प्रयतो भुज्ञा कुर्याहै दन्त-धावनम् । शिव-लिङ्ग-समीपे तु गङ्गा-तीरे निश्चि खपेत² ॥ पौर्णमास्यां प्रभाते तु गङ्गायां विधिना तथा । स्नात्वोपवासं संकल्पत्र कुर्याज्जागरणं निश्चि ॥ लिङ्गं ब्रूतेन संस्नाप्य³ पुष्प-गन्धादिभिरुथा । नैवेद्य-धूप-दीपैश्च⁴ संपूज्य वृषभं शुभम् ॥ सु-खेत-वस्त्र-पुष्पादै प्रहीरिदै श्वन्दनैस्तथा । ‘हारिद्र’ सुवर्णम् । अलङ्कृत्य विधानेन शिवाय विनिवेदयेत् ॥ ब्राह्मणांश्च यथाशक्ति पायसेन तु भोजयेत् । एवं सकृच्च यो भक्त्या करोति अहयाऽन्वितः ॥ लभते देव पादोनं युगानां हि-सहस्रकम् । तपः छत्वा तु नियमात् तत् पुरुषं तदसंशयम् ॥ हंस-कुन्द-प्रभा-युक्तौ-विमानैश्वन्द्र-सन्निभैः । मुखेन वृष-संयुक्तैर्मुक्ता-जाल-विभूषितैः ॥ स्वकौय-पिण्डिभिः सार्धं प्रयातीश्वर-मन्दिरम् । नीलोत्पल-सुगन्धाभिः स्वरूपाभिः समन्ततः⁵ ॥ कान्ताभिर्दिव्य-रूपाभिर्भुज्ञा भोगानशेषतः । अनन्त-कालमैश्वर्य-युक्तो भूत्वा तथा दिवि⁶ ॥ जायते स महीपालो रूप-कीर्ति-⁷ समन्वितः ॥ एकच्छुद्रेण च⁸ महीं पालयित्वाऽङ्गया सह । अन्ते वैराग्य-सम्पन्नो गङ्गां स भजते पुनः ॥ स तया अहया युक्तो गङ्गायां मरणं लभेत् । तथा तत्र स्मृतिं लब्ध्वा मोक्षमाप्नोति स ध्रुवम् ॥”

बैशाख-शुक्ल-चतुर्दश्यां समाहितः पूर्वाह्नै⁹ पञ्चोपचारैः शिवं संपूज्य भोज्यच्च शिवाय निवेद्य नक्तं शाल्योदानं गव्य-दुध-सहितं

-
1. A. मौलिन ।	2. C. चिपेत् ।	3. A. संस्नाप्य ।
4. A. निवेद्य धूप-दीपौ च ।		5. C. समन्वितः ।
6. C. ततो भुवि ।	7. A. कीर्ति-रूप ।	8. A. स ।
9. Omitted in C.		

महामौनेन भुक्ता वट-काष्ठेन महा-मौनेन दन्तान् संशोध्य गङ्गा-तौरे शिव-लिङ्ग-समीपे निशि स्वपेत् । ततः प्रभाते गङ्गायां सविधि स्त्रात्वा आं भगवन् सूर्यं, भगवत्यो देवताः, भविष्य-पुराणोत्त-विधिनोपवासरूप-व्रतमहमाचरिष्यामि इति निवेद्य कुशादिकमादाय आं अद्य पादोन-युग-सहस्र-द्वय-पर्यन्त-तपः-करण-जन्य-पुण्य-सम-पुण्य-प्राप्ति-कामः हंस-कुन्द-प्रभा-युक्त-चन्द्र-समन्वित-वृष-संयुक्त-मुक्ता-जाल-विभूषित-बहु-विमान-करणक-स्व-पिण्ड-गण-सहिते श्वर-मन्दिर-गमन-नौलीत्पल-सुगन्ध-दिव्य-रूप-बहु-कान्ता-सहितैश्वर्य-युक्ता-स्व-कर्णं कान्त-काल-बहु-भीगोप-भोग-तदुक्तर-कीर्ति-रूप-समन्वितैकच्छवाङ्गा-सहित-महीपालत्व-भवनान्त-कालिक-वैराग्य-सम्पन्न-स्त्रीय-गङ्गा-लाभ-शक्ता-युक्ता-गङ्गा-मरण-प्राप्ति-जाति-स्मरण-पूर्वक-मोक्ष-प्राप्ति-कामो भविष्य-पुराणोत्त-विधिनोपवासमहं करिष्ये । इति संकल्प्य तद्विने उपवासं शत्रौ च जागरणं कुर्यात् । ततः प्रभाते अष्टोक्तर-शत-पल-मित-गव्य-घृतेन शिव-लिङ्गं स्त्रापयित्वा पञ्चोपचारैः संपूज्य श्वेत-वस्त्र-पुण्य-चन्दन-सुवर्णालङ्घृतं वृषं, शिव-वृषौ संपूज्य शिवाय “यो अद्य इमं वृषं श्वेत-पुण्य-चन्दन-हारिद्रालङ्घृतं¹ शिवायाहं ददे” इति वाक्येन दद्यात् । तथा यथाशक्ति ब्राह्मणान् पायसं² भोजये दिति ।

“जैग्रष्टे मासि सिते पक्षे दशम्यां हस्त-संयुते । गङ्गा-तौरे तु पुरुषो नारी वा भक्ति-भावतः ॥ निशायां जागरं छात्वा गङ्गां दश-विधैस्तथा । पुष्पैर्गन्धैश्च नैवेद्यैः फलैश्च दश-संख्यया ॥ तथैव दीपैस्ताम्बूलैः पूजये च्छुद्धयाऽन्वितः । स्त्रात्वा भक्तया तु

1. C. वस्त्र-हारिद्र-चन्दनालङ्घृतं

2. Not found in C.

गङ्गायां¹ दग्धलत्वो विधानतः ॥ दश-प्रस्थति-क्षणांच तिलान् सर्पिं च वै जले । शत्रु-पिण्डान् गुड-पिण्डान् दद्याच्च दश-संख्या । ततो गङ्गा-तटे रथे हेमा रूप्येण वा तथा ॥ गङ्गायाः प्रतिमां कृत्वा वक्ष्यमाण-खरूपिणीम् । पञ्च-खस्तिक-चिङ्गस्य संस्थितस्य तथोपरि ॥ वस्त्र-स्त्रग्दामकन्तस्य पूर्ण-कुम्भस्य चोपरि । संख्याप्य पूजये हैवौं तदभावे मृदापि वा ॥ अथ तत्राप्यशक्ताच्च लिखेत् पिष्टेन वै भुवि ।” उक्ता-ध्यान-खरूपं ध्यायेत् ।

“वक्ष्यमाणेन मन्त्रेण कुर्यात् पूजामशेषतः । पञ्चामृतेन च स्नानमर्चयान्तु² विशिष्यते ॥ प्रतिमाग्रे स्थ यिङ्गले तु गोमयेनोपलेपयेत् । नारायणं महेशच्च ब्रह्माणं भास्करं तथा ॥ भगीरथच्च नृपतिं हिमवन्तं नगेश्वरम् । पुष्प-गन्धादिभिश्चैव यथाशक्ति प्रपूजयेत् ॥ दश प्रस्थांस्तिलान् दद्याद् दश-विप्रेभ्य एव च । दश प्रस्थान् यवान् दद्याद् दश-गव्यै गवां पतिः ।” ‘प्रस्थः’ षोडश पलानीति कल्पतरुः ।

“मत्स्य-कच्छुप-मण्डूक-मकरादि-जलेचरान् । कारयित्वा यथाशक्ति स्वर्णेन रजतेन वा । तदभावे पिष्टमयानभ्यर्चय कुङ्गमादिभिः³ । गङ्गायां प्रक्षिपेदाज्यं दीपांश्चैव प्रवाह्षिषु⁴ ॥ [यथा (?) रथ] -यात्रां दिने तस्मिन् विभवे सति कारयेत् ॥ [यथा (?) रथा] -रुद्र-प्रतिकृते⁵ गङ्गायास्तृत्तरा-सुखम् ॥ भ्रमन्त्या दर्शनं लोके दुर्लभं पाप-कर्मणाम् । दुर्गायास्तु यथा यात्रा तथैवात्रापि कारयेत् ॥ एवं कृत्वा विधानेन वित्त-शाठ्य-विवर्जितः । दश-पापैर्वक्ष्यमाणैः सद्य एव विमुच्यते ॥”

1. A. जाङ्गव्यां ।

2. C. स्नानं शर्वर्यान्तु ।

3. C. तदलाभेन पिष्टेन संपूर्च्य कुम्भमादिभिः ।

4. C. प्रपादिषु ।

5. C. प्रतिकृतो ।

“अदत्तानामुपादानमि”त्यादि । “एतैर्देश-विधैः पापैः कोटि-
जन्म-समुद्भवैः । मुच्यते नात्र सन्देहो ब्रह्मणो वचनं यथा ॥
देश-लिंश्चक्षतान् पूर्वान् पितृनेत्र तथापरान् । उद्धरत्येव
संसारान्मन्त्रेणानेन पूजयेत् ॥ ओं नमो नारायणै दशहरायै
गङ्गायै नमो नमः । इति मन्त्रेण यो मत्त्वी दिने तस्मिन्
दिवानिश्चम् । जपेत् पञ्च-सहस्राणि दश-धर्म-फलं लभेत् ॥
उद्धरेद्देश-पूर्वञ्च कुलञ्चैव भवार्णवात् । वक्षग्रामाणमिदं स्तोत्रं
विधिना¹ प्रतिगृह्यते च ॥ गङ्गाये तहिने² जप्यं हिस्तत्³
पूजां प्रवर्तयेत् ॥”

अथ गङ्गा-सुतिः⁴ ।

“ओ ॥ नमः शिवायै गङ्गायै शिवदायै⁵ नमोऽस्तु ते⁶ । नमोऽस्तु
विष्णु-रूपिण्यै गङ्गायै ते नमो नमः⁷ ॥ सर्वदेव-स्वरूपिण्यै नमो
भेषज-मूर्तये । सर्वस्य⁸ सर्व-व्याधीनां भिषक् श्रीष्टे नमोऽस्तु
ते ॥ खाणु-जङ्गम-सम्भूत-विषहन्ति नमोऽस्तु ते⁹ ॥ संसार-विष-
नाशिन्यै जीवनायै नमो नमः¹⁰ । ताप-वितय-हन्त्रै च¹¹ प्राणेश्चै
ते नमो नमः ॥ शान्ति-सन्तान-कारिण्यै नमस्ते शुद्ध-मूर्तये ।

1. C. विधिवत् ।

2. C. तु दिने ।

3. A. हि ततः ।

4. वृहत्-स्तोत्र-रत्नाकर, p. 780, chap. “गङ्गादि-तौर्य स्तोत्राणि”,
स्तोत्र-पुराण-काशीखण्डोदय-दशहरा-स्तोत्रम् ।

5. A. C. शिवजायै (?) ।

6. Op cit. नमो नमः ।

7. After this line found : नमस्ते रुद्र-रूपिण्यै शाङ्क्यै ते
नमो नमः ।

8. सर्वत्र ।

9. C. भक्ति-मुक्ति प्रदायिन्यै भवायै ते नमो नमः ॥

10. नमोऽस्तु ते ।

11. संहस्रैः ।

सर्व-संशुद्धिकारिण्यै नमः पापारि-मूर्तये ॥ भुक्ति-सुक्तिप्रदायिन्यै
भद्रायै ते¹ नमो नमः । भोगोपभोगदायिन्यै भोगवत्यै नमोऽस्तु
ते ॥ मन्दाकिन्यै नमस्तेऽस्तु स्वर्गदायै नमो नमः । नम-
स्ते लोक्य-भूषायै त्रिदशायै² नमो नमः ॥ नमस्ति-शुद्ध³संस्थायै
क्षीमावत्यै⁴ नमो नमः । त्रिदशासन-⁵ संस्थायै तेजोवत्यै नमो
नमः ॥ मन्दायै⁶ लिङ्ग-धारिण्यै नारायण्यै नमो नमः⁷ ।
नमस्ते विश्व-मित्रायै⁸ रेवत्यै ते नमो नमः ॥ छृहत्यै ते नमो मेऽस्तु
लोकधात्रै⁹ नमोऽस्तु ते । नमस्ते विश्व-मुख्यायै¹⁰ नन्दिन्यै ते
नमो नमः ॥ पृथ्वै शिवामृतायै च विजयायै¹¹ नमो नमः¹¹ ॥
पाप-जाल-निहन्तायै¹² अभिन्नायै नमो नमः¹³ ॥ शान्तायै ते
प्रतिष्ठायै¹⁴ वरदायै नमो नमः । उग्रायै सुख-जन्मायै
सञ्जीवन्यै नमो नमः¹⁵ ॥ ब्रह्मेश्यायै¹⁶ ब्रह्मदायै दुरितज्ञै¹⁷
नमो नमः । प्रणताति-प्रभस्त्रिन्यै जगन्मात्रे नमो नमः¹⁷ ॥
¹⁸निसुषायै दुर्ग-हन्तै¹⁸ दुर्गायै ते नमो नमः¹⁸ ॥ सर्वापत्-प्रति-
पक्षायै मङ्गलायै नमो नमः । परापर-परे तुभ्यं नमस्ते मीढादे

1. भद्रदायै ।

2. त्रिपथायै ।

3. C. and Brhat-strotra-ratna-hāa. शुक्ल ।

4. क्षमावत्यै ।

5. लि-हृताश्वन ।

6. नन्दायै ।

7. सुधा-धारालने नमः ।

8. विश्व-मुख्यायै ।

9. विश्व-मित्रायै ।

10. सु-वृषायै ।

11. After this line “परापर-शताद्गायै तारायै ते नमो नमः ।”

12. निष्ठान्तिन्यै ।

13. नमोऽस्तु ते ।

14. ...च वरिष्ठायै ।

15. सुख-जन्मायै च संजीविन्यै नमोऽस्तु ते ।

16. ब्रह्मिष्ठायै ।

17. नमोऽस्तु ते ।

18-18. Not traced in बृहत्-स्तोत्र-रत्न छार ।

सदा^१ ॥ गङ्गा ममाग्रतो भूयाद् गङ्गा मे पाश्वयोस्तथा^२ ।
 ३गङ्गा मे सर्वतो भूयात् त्वयि गङ्गेऽसु मे स्थितिः^३ ॥ आदौ त्वमन्ते
 मध्ये च सर्वे त्वं गङ्गते शिवे^४ । त्वमेव मूल-प्रकृतिः^५ रूपं हि
 नारायणः प्रभुः^६ ॥ गङ्गे त्वं परमात्मा च शिवस्तुभ्यं नमः शिवे ।
 ७इतीदं पठति स्तोत्रं नित्यं भक्ति-परो हि यः । शृणोति श्रष्टया
 यस्त काय-वाक्-चित्त-सम्भवैः । दशधा संस्थितैर्देविः सर्वैरेव
 विमुच्यते ॥ रोगस्यो मुच्यते रोगादापङ्गप्रस्त्र विमुच्यते । द्विषङ्गो
 बन्धनाद्यैश्च भयेभ्यस्त्र विमुच्यते^८ ॥ सर्वान् कामानवाप्नोति
 प्रेत्य ब्रह्मणि लीयते^९ ॥ ८इति स्तवं गृह्णे यसु लिखित्वाऽपि

1. This line is not traced in बृहत्-स्तोत्र रत्न-ङ्कार and C.

2. This line is found preceded by two veses in the BrhatSRH., “शरणागत-दीनात्-परित्राण-परायणे । सर्वस्यातिर्हरे देवि नारायणि नमोऽसु ते । निर्लेपायै दुर्ग-हन्त्रै दक्षायै ते नमो
 नमः । परापर-परायै च गङ्गे निर्वाण-दायिनि ॥”

3-3. BrhatSRH., “गङ्गे ममाग्रतो भूया गङ्गे मे तिष्ठ पृष्ठतः ।
 गङ्गे मे पाश्वयोरेवि गङ्गे त्वय्यसु मे स्थितिः ।” Found in C.

4-4. शर्व-लिङ्ग-गते शिवे ।

5. …रूपं पुमान् पर एव हि ।

6-6. य इदं पठते स्तोत्रं शृणुयाच्छ्रुत्याऽपि यः । दशभिमुख्यते
 पापैः काय-वाक्-चित्त-सम्भवैः ॥ रोगस्यो रोगतो मुच्येद्विपङ्गस्त्र विपद्-
 युतः । मुच्यते बन्धनाद् बज्जो भौतो भौतिः प्रमुच्यते ।

7. After this line, दिव्यं विमानमारुद्ध दिव्य-खौ-
 परिवीजितः ।

8. C. गृह्णेऽपि लिखितं यस्य सदा तिष्ठति धारितम् । नान्न-
 चौर-भयं तस्य न सर्पादि-भयं क्वचित् ॥ ज्यैष्ठ-मासे सिते पश्चि दशमौ
 इष्टा-संयुता संहरेत् लिविघं प्रापं बुध-वारेण संयुता ॥

विनिक्षिप्ते । नामि-चौर-भयं तस्य पापेभ्योऽपि भयं नहि^१ ॥
 तस्यां दशम्यामेतत्तु^२ स्तोत्रं गङ्गा-जले स्थितः । जपंश्च दश-
 क्षत्वश्च^३ दरिद्रो वापि चाक्षमः ॥ सोऽपि तत्-फलमाप्नोति गङ्गां
 संपूज्य यत्तः । पूर्वोक्तेन विधानेन फलं यत् परिकल्पितम्^४ ॥
 यथा गौरी तथा गङ्गा तस्माद् गौर्यासु पूजने । विधियोँ विहितः^५
 सम्यक् सोऽपि गङ्गा-प्रपूजने ॥ ^६यथा शिवस्तथा विष्णुर्यथा विष्णु-
 स्तथा हुग्मा^७ । उमा यथा तथा गङ्गा चतूरूप्यं न भिद्यते ॥
^८विष्णु-रुद्रान्तरं यच्च गङ्गा-गौर्यन्तरं तथा । श्री-गौर्योरन्तरं
 यच्च यो ब्रूते मन्द-धीसु सः^९ ॥”

नवमी-रात्रौ जागरणं क्षत्वा दशम्यां क्षत-स्नानादिः ।
 एों अद्य ज्यैष्ठ^१-शुक्ल-दशम्यां हस्त-युतायां कोटि-जन्मार्जित-
 दश-विध-पाप-नाश-कामो भविष्य-पुराणोक्त-रौत्या दशहरा-
 पूजामहं करिष्ये । इति संकल्पत्र विधिवत् स्नात्वा क्षत-
 देवार्चनादिः गङ्गां दश-विधैर्गन्धैः पुष्पैर्धूपैर्नैवेद्यैः फलैस्ताम्बू-
 लैश्वार्चये दिति । ततो गङ्गायां यथाविधि^१ स्नात्वा ओं गङ्गायै
 नम इति-मन्त्रेण क्षणा-तिलानां दश-प्रस्तौस्तथा सर्पिंषां दश-
 प्रस्तौस्तथा दश-शक्तु-पिण्डान् तथा दश-गुड-पिण्डांश्च गङ्गायां
 क्षिपेत् । ततो गङ्गा-तीरे अष्ट-दल-पद्ममालिख्य तत्र वस्त्र-

1. A...मेतत्त्र ।

2. C. यः पठेद्दशक्षत्वसु ।

3. B. यत् फलं संप्रकौर्तितम् ।

4. B. यो विधिर्विहितः ।

5-5. यथाहं त्वं तथा विष्णो यथा त्वं तु तथा हुग्मा ।

6-6. C. विष्णु-रुद्रान्तरं चैव श्री-गौर्योरन्तरं तथा । गङ्गा-गौर्यन्तरं
 चैव यो ब्रूते मूढधीसु सः ।

7. Omitted in A.

8. C. दशधा स-विधिः ।

सामान्य-वेष्टित-ग्रीवं जल-पूर्ण-कुम्भं क्षत्वा तदुपरि शराविकादौ¹ हैमीं राजतीं मार्दीं वा प्रतिमां “चतुर्भुजां त्रिनेत्रास्ते”त्यादिना गङ्गा-प्रवाहे प्रतिमायाच्च ध्यात्वा प्रत्येकं हातिंशदूरज्ञिकाधिक-तोलक-इय²-सहितैक-पलात्मना गव्येन दुधेन दग्धा घृतेन मधुना खण्डेन च पञ्चामृतं क्षत्वा तैले तत्-प्रतिमां स्नापयित्वा ओं नारायण्यै गङ्गायै नमो नम इति-मन्त्रेण इदं माल्यम् एषोऽर्थः इदमाचमनीयम् एष मधुपर्कः इदं पुनराचमनीयमिति प्रत्येकं दद्यात् ।

ततो गन्धं दत्त्वा तत उक्त-मन्त्रेण त्रिः संपूज्य धूपादिकं दत्त्वा प्रतिमाग्रतः स्थणित्वे गोमये नोपलिष्य नारायणं महेशं ब्रह्माणं भास्करं भगीरथं हिमवन्तं चोपचारैः संपूज्य दशभ्यो विप्रेभ्यो दश-तिल-प्रस्थान् दत्त्वा तथा दशभ्यो गोभ्यो दश-यव-प्रस्थान् दत्त्वा मत्स्य-कच्छृप-मण्डूक-मकर-शिशुमार-दुन्दुभ-नक्र-जलौका-शब्दूक-शङ्खान् दश-जल-चरान् राजतान् पैष्टकान् वा गन्धादिभिरभ्यर्थं गङ्गायां क्षिपेत् । ततो दश-घृत-प्रदीपान् प्रवाहे क्षिपेत् । सति सम्भवे गङ्गा-प्रतिमां रथमारोप्य भ्रामयेत् । ततोऽधिक-फलार्थं ओं नमो नारायण्यै दशहरायै नमो नम इति मन्त्रं पञ्च-सहस्रक्षत्वो³ जपेत् ।

अत च भगवान्—देवी-पुराणे—“तीर्थेषु ब्राह्मणं नैव परीक्षेत कदाचन । अन्नार्थिनमनुप्राप्तं भोज्यं⁴ तं मनुरब्रवीत् ॥ शक्तुभिः पिण्ड-दानन्तु संयावैः पायसेन च । कर्त्तव्यमृषि-निर्दिष्टं⁵ पिण्डाकेन गुडेन वा⁶ ॥ देयन्तु तिल-पिण्डाकं भक्तिमङ्गिर्वैः सदा । आङ्गन्तु तत्र कर्त्तव्यमध्यावाहन-वर्जितम् ॥ श्व-ध्वाङ-

-
1. A. वारिकादौ ।	2. C. लय ।	3. C. क्षत्वा (?) ।
4. A. तोषं ।	5. C. मृषिभिर्वैष्टं ।	6. C. च ।

गृह्ण-काकानां नैव हृष्टि-हतञ्च यत्¹ । आङ्गं तत्² तैर्थिकं प्रोक्तं पितृणां तुष्टि-कारकम् ॥ ³अकालेऽप्यथवा काले तीर्थे आङ्गं तथा नरैः । प्राप्तैरेव सदा कार्यं कर्तव्यं पिण्ड-तर्पणम् ॥ पिण्ड-दानं ततः शस्तं-पितृणाञ्चातिदुर्लभम् । विलम्बो नैव कर्तव्यो न च विघ्नं समाचरेत्³ ॥ ‘संयावः’ घृत-क्षीर-गोधूम-चूर्ण-साधितो भक्षण-विशेषः । ‘पिण्डाक’स्तिल-कल्क इति-प्रसिद्धिः । आङ्ग-शेषेण पिण्ड-विधानात् पिण्ड-सम्बन्ध-मुखेन आङ्गेऽप्यतानि द्रव्याणि [देयानि], फल-चमस-न्यायात् । ‘तिल-पिण्डाकमि’ति तिल-माव-विधिः । ‘अकाले’ विहितामावास्यादि-व्यतिरिक्ते, न तु निषिद्धेऽपि, निषेध-विरोधात्⁴ ।

“प्राप्तैरेवे”त्यादिना प्राप्ति-निमित्तकं आङ्गमित्युक्तं, तेनैकस्यां यात्रायामेकस्मिं स्तीर्थे सङ्कटेव आङ्ग-करणं, यात्रा-भेदे त्वावर्तते प्राप्ति-भेदात् । “पिण्ड-दानं ततः शस्तमि”ति गृह-मेधायेन यावदुपकरणावच्छेदेन पिण्ड-दानातिरिक्ताङ्ग-निवृत्तिरिति नाशङ्कनीयम् । “अर्घावाहन-वर्जितमि”ति⁵ वैयर्थ्यापन्तेः । तस्मा-“क्षस्तमि”ति अते: [हृष्ट (?) आङ्ग]-श्रुतेष्व⁶ सुति-मावमेतदिति ।

केचित् “तीर्थे पिण्ड-दानस्य प्रधानतया विधिस्तेन पिण्ड-

1. PrāyT., chap. गङ्गा माहात्म्य, p. 73. l. 7-3, v. r.
आङ्गं तत् तु…।

2. A. तु ।

3-3. PrāyT., chap. गङ्गा-माहात्म्य, p. 73, l. 4-7. v. r.
पिण्ड-दानन्तु तच्छस्तु…S’rādhaT, p. 386, ll. 4-7, v. r…नैव
विघ्नं…।

4. C. विधानात् । 5. A. वर्जितमि । 6. A. हृष्ट-श्रुतेष्व ।

दान-मात्रादपि फलम् । अत एव बहुशो गयायां¹ पिण्ड-दान-
मात्र एव फलाभिधानमिति वदन्ति ।

जावालिः—“आपद्यनमौ तीर्थे च चन्द्र-सूर्य-यहे तथा ।
आम-शाङ्का द्विजैः कार्यं शूद्रेण तु सदैव हि² ॥” ‘आपत्’
“आत्मनो देश-कालानां विष्ववे समुपस्थिते । आम-शाङ्का द्विजैः
कार्यं शूद्रेण तु सदैव हि ॥” इत्युश्नसा व्याहृता । ‘अनमौ’
पाक-योग्यान्विनि-विरहे । एवच्च “आम-शाङ्कप्रदोऽनम्निः सर्वं त्रैव
मनोषिणः । तेनामौ-करणं कुर्यात् पिण्डं तेनैव निर्वपेत् ॥”
अत अनम्निः पाक-योग्यान्विनि-रहितः । तेनायमत्र तात्पर्यार्थः—
पाकेन शाङ्कासभवे आम-शाङ्का कर्तव्यम् । युक्ताच्छैतत्, सर्व-शक्ति-
नयेनोपपत्तौ³ मूलान्तर-कल्पनाया अयुक्तत्वात् ।

एवच्च काम्य-शाङ्कमामान्वेन न कर्तव्यम् । तदाह लघु-
हारीतः—“शाङ्क-विष्वे द्विजातीनामाम-शाङ्का प्रकौर्तिं तम् ।
अमावास्यादि-नियतं मास-संवत् सराहन्ते ॥” ‘नियतम्’ अवश्य-
कर्तव्यम्, तेन काम्य-निवृत्तिः । तीर्थ-शाङ्कं ग्रहण-शाङ्कच्च काम्य-
मप्यन्वेन न कर्तव्यम्, पूर्व-वाक्ये पृथगुपादानात् ।

मनुः—“दद्यादहरहः शाङ्कमन्नादेनोदकेन वा । पयोमूल-
फलैर्वापि पितृभ्यः प्रतिमावहन्⁴ ॥” अतान्नाद्यभावे पयोमूल-
फलानि, लृप्राप-कर्षात् । उदकन्तु सर्वाभावे । तदुक्तं भविष्य-
पुराणे—“अशक्तावुदकेन तु” इति ।

1. A. गङ्गायां ।

2. TithiT “वृङ्ग-प्रचेताः, Chap. ग्रहण, P. 415, ll. 10-11.
ŚrāddhaT. प्रचेताः, chap. विहिताविहित-द्रव्याणि, p. 76. 4. 2-4.

3. C. सर्व-शक्ति-न येनोपपत्तौ ।

4. Not traced in Manu. Found in Śulapāṇi's शाङ्क-
विवेक, chap. नित्य-शाङ्क, “मनुः”, p. 451, ll. 11-12.

“पिण्डभ्य” इति पित्रादि-विक-परत्वेऽपि मातामहानामप्येवम् । यद्यपि “देव-पूर्वं श्राङ्गं कुर्यादि”ति पार्वण-प्रकरणोक्तं तत्र नादिश्यते प्रधानत्वात्तथापि “पितरो यत्र विद्यन्ते तत्र माता-महा ध्रुवम्”¹ इति स्मृति-मञ्चरी-लिखित-वाक्यात् ।

तथा ब्राह्मे—“सपिण्डौकरणादूर्ध्वं पितुश्च प्रपितामहः । स तु लेपभुजैर्वापि प्रलः पिण्ड-पिण्डतः² ॥ येषां हि यश्च तथोऽन्यः स तु लेपभुजो भवेत् । सोऽपि सम्बन्धतो हीनमुपभोगं प्रपद्यते । पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः । पिण्ड-सम्बन्धिनो ह्येति विज्ञेयाः पुरुषास्त्वयः ॥ लेप-सम्बन्धिनश्चान्ये पितामह-पितामहात् । प्रभृत्युत्तास्त्वयस्तेषां यजमानश्च सप्तमः । इत्येष मुनिभिः प्रोक्तः सम्बन्धः साप्त-पौरुषः । यजमानात् प्रभृत्यूर्ध्वमनुलेप³-भुजस्तथा । ततोऽन्ये पूर्वजाः स्वर्गे ये चान्ये नरकौकसः । ये च तिर्यक्त्वमापन्ना ये च भूतादि-संस्थिताः । तान् सर्वान् यजमानो वै श्राङ्गं कुर्वन् यथाविधि । स समाप्यायते विप्रा येन येन विदापितः⁴ ।”

“अन्नं विकरणं यत्तु मनुष्यैः क्रियते भुविः⁵ । तेन दृमि-सुपायान्ति ये पिशाचत्वमागताः ॥ यद्भुत्तान-वस्त्रोत्यं भूमौ पतति भो द्विजाः । तेन ये तरुतां प्राप्तास्तेषां दृमिः प्रजायते ॥ यासु गन्धार्घु-कणिकाः पतन्ति धरणी-तले । ताभिराप्यायनं तेषां देवत्वं ये गताः कुले ॥ उज्जृतेष्वय पिण्डेषु याश्वार्घु-कणिका भुवि । ताभिराप्यायनं प्राप्ताः ये तिर्यक्त्वं गताः कुले ॥ ये

1. Found in S'raddhaT., chap. “पार्वण-श्राङ्ग”, p, 7. I. I.

2. ब्रह्म-पुराण, p. 873, chap. 220, v 82,

3. C. ...मन्वलेप... ।

4. A. वेदाधितः (?) ।

5. C. क्रियते तनुजैर्भुवि ।

चादन्ताः^१ कुले बालाः^२ क्रिया-योग-पथे^३ स्थिताः । विपक्षा-
स्वनधीकाराः समार्ज्जित-जलाश्चिनः^४ ॥ भुक्ता चाचमतां यज्ञ
जलं वामाङ्गि-शोधने । ब्राह्मणानां तथैवान्ये तेन टृप्तिं
प्रयान्ति वै ॥ एवं यो यजमानस्य यज्ञ तेषां हिजन्मनाम् ।
कश्चिज्जलान्-विक्षेपः^५ शुचिरुच्छुष्ट एव च ॥ तेनान्नेन कुले तत्र
ये च योन्यन्तरं गताः । प्रयान्त्याप्यायनं विप्राः सम्यक् आज्ञ-
क्रियावता ॥ अन्यायोपार्जितैरन्वै^६ यदिदं क्रियते नरैः ।
टृप्त्यन्ति तेन चारडाल-पुक्कसाद्यासु योनिषु^७ ॥ एवमाप्यायनं
विप्रा बह्नामेव बान्धवैः । आज्ञ^८ कुर्वद्विरन्नाम्बु-विक्षेपेण
प्रजायते ॥ तस्माच्छाङ्गं नरो भक्त्या शाकेनापि यथाविधि ।
कुर्वीत कुर्वतः आज्ञ^९ कुले कश्चिन्न सौदति ॥” तथा च पाद्मी—
—“पत्रैः पुष्पैः फलैर्मूलैः कवेन्तु पिट-तर्पणम् । न तत्
करोत्यग्निहोत्रं सुख्तं^{१०} योषितः सुतः ।”

अथ आज्ञ-विहितविहित-द्रव्याणि ।

तत्र व्यासः स्कान्दे—“वस्त्राभावे क्रिया नास्ति यज्ञा
वेदास्तपांसि च । तस्माद्वासांसि देयानि आज्ञ-काले विशेषतः^{११} ॥
कौषेयं क्षीम-कार्पास-दुकूलमाविकं तथा । आज्ञे त्वेतानि यो-

1. A. वादन्ताः ।
2. C. जाताः ,
3. C. पथा ।
4. C. फलार्थिनः ।
5. C. केचिज्जलान्-विक्षेपः (?) ।
6. C. अन्यायोपार्जितैरथैः ।
7. C. चारडालनपुक्कसाद्यास्ययोनिषु (?) ।
8. A. पञ्चतिं ।
9. Traced in “दान-क्रिया कौसुदौ” p. 9, II. 3-4 and
ब्रह्म-पुराण, p. 877, chap. 220, v. 138.

दद्यात् तदा नाप्रोति वेदनाम्¹ ॥ क्षीम-सूत्रं नवं दद्याच्छाणं
कार्पासिकं तथा । पत्रोर्ण पट्ट-सूत्रञ्च कौशियञ्च विवर्जयेत्² ॥”
ब्रह्म—“वस्त्राभावे क्रिया नास्ति वेदा यज्ञास्तपांसि च ।
तस्माहासांसि देयानि आज्ञ-काले विशेषतः³ ॥ कौशियं
क्षीम-कापांसं दुकूलमहतं तथा । आज्ञेष्वेतानि यो दद्यात्
कामानाप्रोति चोत्तमान्⁴ ॥ ‘अहतम्’ अस्फुटितं, सर्वाक्षना
पवित्रमिति पारिजातः । “वर्जयेददशं प्राज्ञः कौटादुग्रपहतञ्च
यदि”ति स्मृति-वचनञ्च ।

पुराणेषु सप्तवि-सम्मतम् । “छिन्नमासन्नितं” वस्त्रमाविकञ्च
न दुष्टति । आविकेन तु वस्त्रेण मानवः आज्ञमाचरेत् ॥ गया-
आज्ञ-समं प्रोक्तं पिण्डभ्यो दत्तमक्षयम् । न कुर्यात् सन्नितं⁵ वस्त्रं
दैव-कर्मणि भूमिप ॥ न दग्धं न तु वै छिन्नं पारक्यञ्च विवर्जयेत् ।
काकविष्टा⁶-समायुतमभिभूतञ्च यज्ञवेत् । रजकादाहृतं यच्च
तद्वस्त्रं संपरित्यजेत् ॥ कटि-स्पृष्टञ्च यद्वस्त्रं पुरीषं येन
कारितम्⁷ । यन्मूत्रं मैथुनञ्चापि⁸ तद्वस्त्रं संपरित्यजेत् ॥
आविकं वै सदा वस्त्रं पवित्रं राजसत्तम । पिण्ड-दैव-मनुष्याणां
क्रियायाच्च प्रशस्यते ॥ धौताधौतं तथा दग्धं¹⁰ सन्नितं
रजकाहृतम् । शुक्ल-सूत्रं रक्त-लिङ्गं तथापि परमं शुचि ॥ अन्नि-

1. Traced in ब्रह्म-पुराण, chap. 220, v. 39, p. 887, v. r. . .
दुकूलमहतं तथा । आज्ञे त्वेतानि...दद्यात् कामानाप्रोति चोत्तमान् ।

2. ब्रह्मपुराण, p. 877, chap. 220, v. 148, v. r. . .दद्याच्छाणं
कौशियञ्च... । पात्राणां in C. 3. ब्रह्मपुराण, oP. cit., v. 138.

4. Op. cit., v. 140, v. r. आज्ञे चैतानि ।

5. C. वासन्नितं । 6. A. सन्नितं । 7. A. कारारन्मा ।

8. C. कारयेत् । 9. C. वापि । 10. C. सर्वम् ।

राविक-वस्त्रं हि ब्रह्मणां तथा कुशः¹ । चतुर्णां न स्तादीषा ब्रह्मणा परमेष्ठिना ॥”

अतिः—“अधौतं कारु-धौतच्च परेर्यद् धौतमेव वा । कषायं मलिनं वस्त्रं कौपीनच्च विवर्जयेत् ॥”

अथ श्राव-विहिताविहित-फलानि ।

तत्र ब्राह्मे—“आम्रमास्त्रातकं विल्वं दाढिमं वीज-पूरकम् । प्राचीनामलकं क्षीरं नारिकेलं करुषकम् ॥ नागरङ्गच्च सखर्जूरं द्राक्षा-नील-कपित्यकम् । एतानि फल-जातानि श्रावे देयानि यत्प्रतः² ॥” तथा भविष्ये—“यानि चाभ्यवहार्याणि स्वादु-स्निग्धानि भो द्विजाः । ईषदङ्ग-कटून्येव देयानि श्राव-कर्मणि ॥ मिष्ट-स्निग्धानि यानि स्युरोषत्-कटन्वितानि वै । स्वादूनि देव-भीज्यानि तानि श्रावे नियोजयेत्³ ॥”

अविहितानि—“तालं करुण⁴-काकोलौ बहु-पुत्राऽ⁵ज्ञुनौ-फलम् । जम्बूरं रक्त-विल्वच्च⁶ शालस्यापि फलं त्यजेत् ॥”

1. A. दशः ।

2. ब्रह्म-पुराण, p. 878, chap. 220, v. 165—157. v. r.... दाढिभ्वं...स्वरूपकं in A. नागरङ्गक in A. | After “एतानि फल-जातानि श्रावे देयानि यत्प्रतः”, the lines “नारङ्गच्च सखर्जूरं द्राक्षा-नील-कपित्यकम् । पटोलच्च पियालच्च कर्कन्तु-वदराणि च । विकङ्गतं वत्सकच्च कर्कार्णवारकानपि” are found in ब्रह्म-पुराण ।

3. ब्रह्म-पुराण, p. 883, chap. 320, v. 182(b)—183(a), and 184(b)-185(a), v. r....कटूस्त्रकानि च... ।

4. V. r. रुक्षा in A ; वर्षा in ब्रह्म-पुराण ।

5. पत्रा in ब्रह्म-पुराण ।

6. बहु-वौजच्च ।

7. Traced in ब्रह्म-पुराण, p. 879, chap. 229, v 170.

अत्यन्तं चातिलवणमतितिक्तं कटूनि च । आसुराणीह भोज्यानि
तान्येवातो नरस्त्वजेत्¹ ॥”

तथा प्रथस्ता ग्रीहयः ।

“यवैवीहि-तिलैर्मध्येग्निधूमैखचकैस्तथा । सन्तर्पयेत् पितृन्
मुद्गौः श्यामाकैः सर्वप-द्रवैः² । नीवारैर्हस्ति-श्यामाकैः प्रियङ्गुभि-
स्तथाऽर्चयेत्⁴ ॥ राजमाषानणूचैव मस्त्रान् कोरदूषकान् ।
विप्रुषान् कोद्रवांश्चौरान् मर्कटांश्चापि वर्जयेत्⁵ ॥”

तथा पयांसि ।

“माहिषं चामरं मार्गमाविकैक-शफोडवम् । खैरमौड-
मपवित्रं दधि छीरच्च वजयेत्⁶ ॥ गुड-शक्तर-मत्स्यचौ देया
फाणितसुर्मरम्⁷ । गव्यं पयो दधि चृतं तैलच्च तिल-समवम् ।
सैन्धवं सागरोत्थं लवणं सारसन्तथा⁸ ॥”

1. ब्रह्म-पुराणा, p. 880, chap. 220, v. 18(b)—185(a),
v. r. ...तिक्त-कटूनि च । आसुराणीह भोज्यानि तान्यतो दूरतस्त्रजेत् ।
“आसुराणां हि” in C.

2. A. ...श्वर्णकैः ।

3. C. सर्व-पदकैः ।

4. “यवैवीहि...स्तथाऽर्चयेत्” traced in ब्रह्म-पुराणा, p. 878,
chap. 220, v. 154-155(a).

5. Op. cit., v. 168, v. r. राज-माषांश्च चणकान्...। विप्रुषान्
मर्कटांश्चैव कोद्रवांश्चैव...। मर्कटांश्चैव in C.

6. Op. cit., v. 169, v. r. खैरयमौडमाविकच्च दधि छीर
चृतं त्वजेत् ।

7. ब्रह्म-पुराणा, op. cit., v. 159(a), v. r. गुड-शक्तर-मत्स्यचौ
हिं फाणितसुर्मरम् ।

8. Op. cit., v. 15 (b)—160(a).

तथा शाक-पुष्पादि ।

“काल-शाकं तरुलीयं वासुकं मूलकं तथा । शाकमारस्त्रक-
सैव दद्यात् पुष्पाद्यमूलिनि च^१ ॥ जाति-चम्पक……मलिका-
वाल-वर्वरी । चूताशोकाटरूपाच्च तुलसी तिलकन्तथा^२ ॥
पावन्तौ शतपदाच्च गन्ध-शेफालिकामपि । कुञ्जकं तगरसैव
मृगसारस्त्र केतकीम्^३ ॥ यूथिकामतिमुक्ताच्च आह-योग्यानि भी
हिजाः । कमलं पद्म-कुमुदं कड्डारस्त्र नियोजयेत्^४ ॥”

तथा, “नियोजयेच्छ, चौन् गन्धांसन्दनागुरु-कुमार् । कुष्ठ-
मांसी-बालकस्त्र त्वक्-कुठी-जाति-पद्मकम्^५ ॥ नलिकोशीर-सुखस्त्र
शम्बिष्य-पर्वं बसुभरम्(?) । सुराणामेवमादीनि गन्ध-योग्यानि
चक्रते^६ ॥” तथा, “गुग्गुलुं चन्दनसैव श्रीवासमगुरुं तथा ।
धूपानि पिण्ड-योग्यानि चट्टिष्ठि-गुग्गुलमेव च^७ ॥”

1. ब्रह्म-पुराण, p. 878, chap. 220, v. 161,

2. C. माखली वार-वर्वरम् । Op. cit., v. 162, v. r. “जाति-
चम्पक लोप्राच्च मालिका-वाल-वर्वरी । हन्ताशोकाटरूपाच्च ।

3. Op. cit., v. 163, v. r. पावन्तौ शत-पद्माच्च……मृगमारस्त्र-
केतकीम् । (“पारन्तौ” and “कुञ्जकं भगवसैव” in C.)

4. Op. cit., v. 164, v. r. …कमलं कुमुदं पद्मं पुक्करीकस्त्र
यद्रतः ॥

5. Op. cit., v. 165, v. r. इन्द्रीवरं कोकनदे कड्डारस्त्र
नियोजयेत् । कुष्ठं मांसी बालकस्त्र कुछुठी-जाति-पद्मकम् ॥
“त्वक्-कुठी” in C.

6. Op. cit., v. 166, v. r. नलिकोशीर-सुखस्त्र शम्बिष्य-पर्वाँ च
सुखरी । पुनरर्थ्येवमादीनि गन्ध-योग्यानि चक्रते ॥ “शम्बिष्य-पर्व” in C.

7. Op. cit., v. 177. v. r. गुग्गुलं…चट्टिष्ठि-सुन्गुलमेव च ।
“चट्टिष्ठि-गुग्गुल” in C.

तथा, “मासं प्रैतिः पितृणान्तु हविषाक्वेन जायते¹ । मास-
द्वयं मत्स्य-मांसैस्तृप्तिं यान्ति पितामहाः ॥ त्रीन् मासान् हारिणं
मांसं विज्ञेयं पिटृ-टृप्तये² । पुष्णाति चतुरो मासाब्द्धशस्य पिशितं
पितृन् ॥ शाकुनं पञ्च वै मासान् षण्मासाब्द्धूकरामिषम्³ ।
छागलं सप्त वै मासान् ऐण्यं चाष्ट-मासकम् ॥ करोति टृप्तिं नव वै
रुह-मांसं न संशयः⁴ । गवयस्य मांसं टृप्तिं करोति दश-
मासिकीम् । तथैकादश-मासन्तु श्रीरम्भं पिटृ-टृप्तिदम्⁵ ॥”

तथा ।—“संवत्सरं तथा गच्छं पथः पायसमेव च ।
वार्षीणसामिषं लौहं काल-शाकं तथा मधु ॥ रोहितामिषमन्तर्च
दत्त्वा तु स्व-कुलोद्धवाः । अनन्तां वै प्रयच्छन्ति टृप्तिं
गौरीसुतस्तथा(?) । पितृणां नात्र सन्देहो गया-आज्ञाच्च भी
हिजाः⁶ ॥ यो ददाति गुडोन्मिश्रांस्तिलान् वा आज्ञ-कर्मणि ।
मधुरं मधु-मिश्रं वा अन्तर्यं सर्वमेव तत् ॥”

तत् सर्वं यत्र-पुरःसरं शुचिनोत्तम⁸-शुचिना द्रव्य-पात्रे ण
आज्ञं कार्यम् । एतहिहितविहित-वस्तु सर्वत्र आज्ञे बोद्धव्यम् ।

1. ब्रह्म-पुराण, p. 870, v. 22, v. r. मासं टृप्तिः ।

2. Op. cit., v. 23.

3. Op. cit., v. 24,

4. Op. cit., v. 25.

5. Op. cit., v. 26., v. r. गच्छं मांसं पिटृ-टृप्तिं... ।...मासांस्तु

6. Op. cit., v. 27. v. r. दत्तान्यात्म-कुलोद्धवैः । अनन्तं...टृप्ति-
योगं सुतांस्तथा । “स्व-कुलोद्धवैः” in C.

7. Op. cit., p. 870, chap 220, v. 30, v. r. आज्ञ-कर्मणि ।
मधु वा । “तिलानाम्” in C.

8. शुचिनोत्तम omitted in C.

प्रकरणात्तीर्थ-आद्वे एवं मतिस्थाऽयेति, साधारण-विधि-विधानात् ।

भविष्य—“गया-आद्वं कृतं तेन उत्सृष्टञ्च वृष्टरतथा । येन तद्वीचि-संसिक्ते तोरे आद्वमकारि च ॥” अद्य गङ्गा-वीचि-संसिक्ते तीरे गया-आद्व-वृषोत्सर्ग¹-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामः आद्वमहं करिष्ये । एतत्तु आद्वं तीर्थ-आद्वे तरम् । पाद्वे ।—“एष तीर्थेषु यच्छाद्वं तत् कोटि-गुणभिष्यते । गङ्गायां यत् कृतं आद्वं तच्छाद्वमपवर्गदम् ॥” अद्य गङ्गा-गर्भे पितृणामपवर्ग-कामः आद्वमहं करिष्ये ।

बृहदशिष्ठः—“गङ्गा-यमुनयोस्तीरे पर्योश्णाप्रमर-करण्टके । नर्मदायां गया-तीर्थे सर्वमानन्यमञ्च ते ॥”

अथ पिण्ड-प्रकरणम् ।

एतत्तु केवल²-पिण्ड-दानम् । व्यवस्था तु केवल-पिण्ड-दानस्य आद्व-प्रकरणे लिखिता । कौर्मे—“सकृद् गङ्गाभिगमनं कृत्वा पिण्डं ददाति यः । तारिताः पितररतेन भवाभ्योधेस्तिलोदकैः³ ॥” अद्य गङ्गा-गर्भे भवाभ्योध्यधिकरणक-पिण्ड-तारण-कामः पिण्डभ्यः सतिल-पिण्ड-दानमहं करिष्ये । तथा—“गङ्गायाञ्च गयायाञ्च पिण्ड-दाने समं फलम् । विशेषतः कलि-युगे गङ्गा-पिण्डं प्रशस्यते ॥” अद्य गङ्गा-गर्भे गया-पिण्ड-दान-जन्य-फल-विशिष्ट-फल-प्राप्ति-कामः पिण्डभ्यः पिण्ड-दानमहं करिष्ये ।

ब्रह्मारणे—“गङ्गायां पिण्ड-दानेन पितरसु तिलोदकैः । नरकस्था दिवं यान्ति स्वर्गस्था मोक्षमाप्नुयुः ॥” अद्य गङ्गा-गर्भे पिण्ड-मुक्ति-कामः सतिल-गङ्गोदक-सहितं पिण्डमहं दास्ये । तथा

1. वृषोत्सर्ग omitted in C.

2. C. केवलमेव ।

3. KūrP., 34. 8

—“गङ्गायां विरजे चैव माहेश्वरे जाङ्गवी-तटे¹ । अत्र पिण्डपदो
याति ब्रह्म-लोकमनामयम् ॥” अद्य जाङ्गवी-तटे अनामय²-
ब्रह्म-लोक-प्राप्ति-कामः पिण्ड-दानमहं करिष्ये ॥

अथ जल-प्रकारणम् ।

लैङ्के³ “ब्रह्महा गुरुहा गोन्नस्तीयौ च गुरु-तत्परः । गङ्गाभसा
च पूयन्ते नात्र कार्या विचारणा ॥” अद्य ब्रह्म-वध-गो-वध-स्तीय-
गुरु-तत्पर-गमन-जन्य-पाप-क्षय-कामो गङ्गाभसा स्नानमहं करिष्ये ।
पान-स्पर्शनयोरेकतरस्य करणेऽप्येतदेव फलम् । दान-धर्मं—
“क्षेत्रस्तसुहृतं वापि श्रीतसुखमयापि वा । गङ्गेयं हरते तोयं
पापमामरणान्तिकम् ॥” अद्य मरणान्तिक-पाप-हरण⁴-कामो
गङ्गा-तोयमहं पिबामि । स्पर्श-स्नानयोरप्येवम् ।

ब्राह्मे—“चिन्तामणि-गणाञ्चापि⁵ गङ्गायास्तोय-बिन्दवः ।
विशिष्टा ये प्रयच्छन्ति भक्तेभ्यश्चिन्तितं फलम् ॥” अद्य
चिन्तामणि-गणाधिकरणक-प्रार्थित-चिन्तित-फल-विशिष्ट-⁶फल-
प्राप्ति-कामो गङ्गा-तोय-पानमहं करिष्ये । ⁷स्नानादिकेऽप्येवम् ।
भविष्ये⁸—“जल-स्नात्यानि सर्वाणि गङ्गा-तोये न सर्वदा । नियमेनैव
कुरुते यावज्जीवं प्रतिज्ञया ॥ स एव जन्म-मुक्तासु स मुनिः
स च पर्खितः । तेनैव साक्षात् तत् प्राप्तं मोक्षास्यं परमं
पदम् ॥” अद्य परम-मोक्ष-प्राप्ति-कामोऽयारभ्य यावज्जीवं
सर्व-जल-स्नात्यानि गङ्गा-तोये नाहं करिष्ये ।

1. C. माहेश्वरे विरजे चैव गङ्गायां जाङ्गवी-तटे ।	3. “लैङ्के” not found in C.
2. A. पिण्डनामय ।	4. C. वध ।
6. Not found in C.	7-7. Not found in C.

अथ तोय-पान-प्रकारस्मृ ।

स्लान्दे—“योऽसौ निरञ्जनो देवस्थित्-स्वरूपौ जनादैः । स एव द्रव-रूपेण गङ्गाच्चो नात्र सशयः¹ ॥” स्लान्द-मातृस्योः—“तीर्थ-यात्रादिकं स्त्रात्-स्त्रमकुर्वाणोऽपि मानवः । गङ्गा-तोयस्त्र-माहात्म्रात् सोऽप्यत्र फलभाग्भवेत्² ॥” भविष्ये—“कन्या-दानैस्त्रात्म्यत्र भूमि-दानैस्त्र भक्तिः । अश्व-दानैस्त्र गो-दानैस्त्र-स्वर्ण-दानादिभिस्त्रात्म्य ॥ रथाश्व-गज-दानैस्त्र यदु यज्ञाभसुदात्म्य । तत्तच्छ्रुत-गुणं गङ्गा-तोय-पानादपाश्रुते ॥” अद्य बहु-कन्या-बहु-भूमि-बहुश्व-बहु-गो-दान-बहु-स्वर्ण-दान-रथाश्व-गज-दान-जन्य-पुण्य-श्रुत-गुण-[पुण्य]-प्राप्ति-कामो गङ्गा-तोय-पानमहं करिष्ये ।

महाभारते—“चाम्द्रायण-सहस्रेण यद्यरेत् काय-शोधनम् । यः पिवेद्दै यथेष्टन्तु गङ्गाच्चः स विशिष्टते³ ॥” अद्य चाम्द्रायण-सहस्र-जनित-काय-विशुद्धि⁴ [विशिष्ट-शुद्धि] प्राप्ति-कामो गङ्गाच्चः-पानमहं करिष्ये ।

ब्रह्माखडे—“गङ्गा-तीरे वसेन्नित्यं गङ्गा-तोयं पिवेत् सदा । दीक्षितः सर्व-यज्ञेषु सोम-पानं दिने दिने ॥” अद्य सर्व-यज्ञ-दीक्षित[त्व]-जन्य-पुण्य-सम-पुण्य-प्राप्ति-पूर्वकं प्रतिदिनं सोम-पान-प्राप्ति-कामो गङ्गा-तोय-पानमहं करिष्ये ।

1. PrayT., chap. गङ्गा-माहात्म्र, p. 93, ll. 1-2. “भविष्य-युताच्च ।” 2. Op. cit., p. 7, ll. 9-10.

3. PadmaP., शृष्टि, chap. 62, p. 738, v. 56; v. r. चाम्द्रायण-सहस्राच्चिद्द्वयं पानं कुर्याद् यथेष्टन्तु; SkanP., v. 92, p. 2280. 4. त्व-शुद्धि not found in C.

स्कान्दे—“गण्डूष¹-मात्र-पानेन अश्वमेध-फलं लभेत् । स्वच्छन्दं यः पिबेदाप² स्तस्य मुक्तिः करे स्थिता³ ॥” अद्याश्व-मेध-यज्ञ-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामो गङ्गा-जल-पानमहं करिष्ये । सकृदत्य-जल-पान-मात्र एतदेव फलम्, स्वच्छन्द-जल-पाने तु मुक्तिः फलम् ।

दान-धर्मे—“चान्द्र-व्रत-सहस्रन्तु यसरित् काय-शोधनम् । पिबेद् यश्चापि गङ्गाम्भः समौ स्थातां नवा समौ⁴ ॥” अद्य चान्द्रायण-व्रत-सहस्र-करणक-काय-शोधन-विशिष्ट-काय-शुद्धि-कामो गङ्गाम्भः-पानमहं करिष्ये ।

स्कान्दे—“विभिः सारस्वतं तोयं सप्तभिस्थाय यामुनम् । नार्मदं दशभिर्मासैर्गङ्गं वर्षेण जीर्यति⁵ ॥ नाभ्यन्तर्गत-तोयानां मृतानां क्वापि दीहिनाम् । तद्वत्तोर्य-फल-प्राप्तिर्नान्न कार्या विचारणा⁶ ॥ वर्जयं पर्युषितं तोयं वर्जयं पर्युषितं दलम् । न वर्जयं जाङ्गवी-तोयं न वर्जयं तुलसी-दलम्⁷ ॥”

आश्रय-प्रकरणम् ।

ब्रह्माण्डे—“परमात्मा शिवो ह्यन्यस्तस्मादन्या हि⁸ जाङ्गवी ।

-
1. D. गण्डूष-पान-मात्रेण ।	2. A. पिबेद्वाप ।
3. PrāyT., chap. गङ्गा-माहात्म्य, p. 93, ll. 2-4.	
4. MahBh. 13. 26. 39. Also found in PadmaP., द्वृष्टि, 62., p. 7-8, v. 55, v. r., चान्द्रायण-सहस्राणि...पानं कुर्याद् यथेच्छच्च गङ्गाम्भः स विशिष्टते, SkanP., v. 104, p. 2220.	
5. PrayT., chap. गङ्गा-माहात्म्य, p. 103, ll. 4-5.	
6. Op. cit., ll. 7-8, v. r. मृतानां क्वापि...तत्तत्तोर्य-फलावाप्ति... ।	
7. ĀhnikaT., chap. विष्णु-पूजा, p. 197, ll. 20-21.	
8. V. r. A. तस्मादन्या ह ।	

इति यः सेवते गङ्गां स न मोक्षस्य¹ भाजनम् ॥” दान-धर्मे—“अन्धाः क्लीवा जडा व्यङ्गाः पतिता रोगिणोऽन्त्यजाः । गङ्गां संसेव्य पुरुषा देवैर्गच्छन्ति तुल्यताम्² ॥” महाभारते—“पितृ-मातृ-सुतैः सर्वैः संत्यक्तः पतितोऽपि वा । महा-रौरव-योग्यसेत्ता-माश्रित्य दिवं ब्रजेत् ॥” दान-धर्म—“जर्जावतीं महापुण्यां मधुमतीं त्रिवर्गगाम्³ । त्रिलोक-गोप्त्रौं ये गङ्गामाश्रितास्ते दिवं गताः ॥” अद्य दिव-गमन-कामो गङ्गामहमाश्रये ।

तथा—“योऽस्यां वसेद् द्रक्षयति⁴ चापि मर्त्यस्तस्मै प्रयच्छन्ति शुभानि देवाः । तद्भाविताः⁵ स्पर्शन-दर्शनेन⁶ इष्टां गतिं तस्य सुरा दिशन्ति⁷ ॥” अद्य बहु-शुभ-प्राप्ति-कामो गङ्गा-वासमहं करिष्ये । नारदोऽय—“किमष्टाङ्गेन योगीन किं तपोभिः किमध्वरैः । वास एव हि गङ्गायां ब्रह्म-ज्ञानस्य कारणम् ॥” अद्य ब्रह्म-ज्ञान-प्राप्ति-कामो गङ्गा-वासमहं करिष्ये । स्कान्दे—“सर्व-देवैश्च मर्त्यैश्च पूजनीयो महर्षिभिः । यो वै गङ्गां समाश्रित्य सुखं तिष्ठति निर्भयः⁸ ॥” अद्य सर्व-देव-बहु-मर्त्य-बहु-महर्षि-पूजनीयत्व⁹-प्राप्ति-कामो गङ्गामाश्रित्य स्थितिमहं करिष्ये ।

दान-धर्मे—“लम्बेदवाकशिरा¹⁰ यस्तु युगानामयुतं पुमान् । यस्तिष्ठति यथेष्टन्तु गङ्गायां स विशिष्यते¹¹ ॥” “तिष्ठेद् युग-सहस्रन्तु पादेनैकेन यः पुमान् । मासमेकन्तु गङ्गायां समौ

1. V. r. C. - स नो मोक्षस्य । 2. PrāyT., pp. 370-371.

3. C. त्रिवर्त्मदाम् । MahBh., 13. 26. 84, p. 101 ; v. r. त्रिवर्त्मगां...गङ्गां संश्रिताः । 4. C. वसेत्वक्षति (?)

5. C. तत्तारिताः । 6. दर्शन-स्पर्शनेन in C.

7. MahBh., 13. 26. 85, v. r. यो वत्स्यति...सुखानि । C. दिगन्ते । 8 SkanP., v. 25, p. 2216. 9. C. निर्भय-प्राप्ति ।

10. C. लम्बेतावाकशिरा ।

11. MahBh. 13. 26. 41 ; v. r. लम्बतेऽवाकशिरा ।

स्वातां न वा समौ¹ ॥” अद्य लक्ष्मान-शिरोऽवाग् युगायुत-स्थिति-जन्य-पुरुष-विशिष्ट-पुरुष-प्राप्ति-कामो गङ्गा-तौरे स्थितिमहं करिषेत् । अद्यैक-पाद-करणक-युग-सहस्र-स्थिति-जन्य-पुरुष-विशिष्ट-पुरुष-प्राप्ति-कामो मासमेकं गङ्गा-तौरे स्थितिमहं करिषेत् ।

ब्राह्मी—“लक्ष्मेदवाक्² शिरा यसु युग-कोटि³ समाहितः । अद्येदु यथेष्टं गङ्गां यः स च तस्माहिशिष्यते ॥” अद्य लक्ष्मान-शिरोऽवाग् युग-कोटि-समाहित-स्थिति-जन्य-पुरुष-विशिष्ट-पुरुष-प्राप्ति-कामो गङ्गामहमात्रये ।

भविष्यते—“किं तस्य यज्ञ-दानेन किं जपैस्तपसापि वा । वर्णसेनापि किं तस्य यो वै गङ्गां न सेवते ॥” महाभारते—“पूर्वं वयसि पापानि ज्ञात्वा कर्माणि ये नराः । पश्चाद् गङ्गां निषेवन्ते³ तेऽपि यान्ति परां गतिम् ॥” अद्य पूर्वं-वयःज्ञात-सर्व-पाप-कर्म-नाश-पूर्वक-परम-गति-प्राप्ति-कामो गङ्गामहमात्रये ।

ब्रह्माण्डे—“गङ्गा-सेवा-परस्येह दिवसार्धेन यत् फलम् । न तच्छक्षं प्रयत्नेन प्राप्तं क्रतु-शतैरपि ॥” अद्य बहु-क्रतु-शत-जन्य-फल-विशिष्ट-फल-प्राप्ति-कामो-गङ्गामहं सेवे ।

स्कान्दे—“अहो किं बहुनोक्तेन गङ्गा सेव्या नरैः सदा । नाश्वत् संसार-दुःखस्तु⁴ नाशकं मोक्ष-दायकम् ॥” अद्य सांसारिक-दुःख-नाश-पूर्वक-मोक्ष-प्राप्ति-कामो गङ्गामहं सेवे ।

नारदौषि—“महापातकिनो मर्त्याः सेवन्ते यदि जाङ्गवीम् ।

1. Cp. SkanP., v. 94, p. 2230. MahBh. 13. 26. 40 ; v. r. पदेनैकेन ; 1st. line found in SkanP., v. 86, p. 1437.

2. C. लक्ष्मेतावाक् । 3. MahBh. 13. 26. 30. A. समाहित ।

4. C. हृष्टम् ।

महापातक-परमभगो शुचन्तेऽन्यस्य का कथा ॥” अब पर-
महापातकादि-सर्वं-पातक¹-नाश-कामो लाङ्गोलमहं सेवे ।

भविष्यत्—“वि-रात्रं सप्त-रात्रं वा स्त्रिति-मात्रेण भृत्यः ।
गङ्गा-तीरे नरो यसु नरकं स न पश्यति ॥” अब नरक-
दर्शनाभाव-कामस्त्रि-रात्रं सप्त-रात्रं वा गङ्गा-तीरे स्त्रितिमहं
करिष्ये । **नारदोषे**—“कस्मै तत्-परम-ब्रह्म-प्राप्तये सत्यरं
नृशाम् । गङ्गा-भजनमेवाहुर्महोपायं महर्षयः ॥” अब पर-ब्रह्म-
प्राप्ति-कामो गङ्गा-भजनमहं करिष्ये ।

ब्राह्मे—“तिष्ठेद युग-सहस्रन्तु पादेनैकेन यः पुमान् । सेवते
मासमेकान्तु गङ्गान्धः स विशिष्यते ॥” अद्वैक-पाद-कारणक-युग-
सहस्र-स्त्रिति-जन्म-पुरुष-विशिष्ट-पुरुष-प्राप्ति-कामोऽद्यारभ्य मास-
मेकं गङ्गान्धःसेवनमहं करिष्ये ।

अब प्रायश्चित्त-प्रकरणम् ।

स्कान्दे—“प्रायश्चित्तानि दीयते यत्र गङ्गा न विद्यते । यदा
गङ्गा महाराज प्रायश्चित्तन्तु तत्र सा ॥” महाभारते—“चान्द्रावचं
पराकं वा प्राजापत्यमध्यापि वा । प्रायश्चित्तानि दीयते यत्र
गङ्गा न विद्यते ॥” तथा च² पादे—“प्रायश्चित्तं परं तीर्थं-
स्थानं महर्षिभिः क्षातम् । किन्तु तीर्थं त्वजेऽग्नीहर्मनसाऽप्यशिवा
क्रियाम् ॥”

ननु मन्वादि-धर्म³-शास्त्रे प्रायश्चित्त-प्रकरणे⁴ ब्रह्म-वधादि-
पातके⁵ प्रायश्चित्तत्वे न गङ्गायाः⁶ शिव-गोविन्दयोर्नाम च, तत्-

1. सर्वं-पातक is omitted in C.

2. तथा च is omitted in C. 3. धर्म is omitted in C.

4. C. प्रकरणम् । 5. पातके is omitted in C.

6. A. गङ्गा-शिव ।

कथं न¹ विहितम्? तथा च नन्दिकेश्वरे—“कोटयो ब्रह्म-
हत्याया² अगम्या-गमनस्य च। सदगः प्रलयमायान्ति महा-
देवेति कीर्तनात् ॥” स्कान्दे—“हात-³पापेऽनुतापो वै यस्य मुंसः
प्रजायते। प्रायश्चित्तन्तु तथैवं⁴ शिव-संस्मरणं परम् ॥”
ब्राह्मे—“गोविन्दं संस्मरेद् यसु शाश्वेनापि सञ्जन्नरः। सर्व-पापैः
प्रमुच्येत तत्-क्षणान्नात्र संशयः ॥” ब्राह्मे—“अप्यन्य-चित्तः
क्रुद्धोऽपि यः सदा कीर्तयेद्दरिम्। सोऽपि दोष-क्षयाभ्युक्तिं
लभेच्चेदि-पतिर्यथा ॥”

सत्यं नहि लघु-कर्मणि गुरु-कर्मणो विधानम्। यदाह
विष्णुः—“एनसि लघुनि लघूनि गुरुणि गुरुणि”⁵ प्रायश्चित्तानि
इति शेषः। तथा ब्राह्मे—“पापहृद् याति नरकं प्रायश्चित्त-
पराङ्ग्मुखः। पापानामनुरूपाणि प्रायश्चित्तानि तद् यथा ॥
तथा तथैव संस्मृत्य⁶ प्रोक्तानि परमर्थिभिः। पापे गुरुणि
गुरुणि स्वत्पान्यत्पे च तद्विदः। प्रायश्चित्तानि विप्रेन्द्रा जगुः
स्वायभुवादयः ॥” तथा च स्कान्दे—“पापे लघूनि लघुनि
गुरुणि च गुरुणपि। प्रायश्चित्तानि दीयन्ते नान्यथा शुद्धति⁷
नरः ॥” इति वेद-दर्शनात्। गङ्गाया गरीयस्वात्⁸ प्रायश्चित्तत्वे न
⁹न निरूपिता गङ्गेति ।

1. A. नाम-कथनं ।	2. C. कोटिश्वो ब्रह्म-हत्यायाः ।
3. V. r. छाते in C.	4. V. r. तथैकं in C.
5. PrāyT. “गोतमः”, p. 30, l. 3.	6. A. संस्मृत्या ।
7. C. शुद्धते ; PrāyT. विष्णु-पुराणी, chap. “गुरु-पापेन लघु- पाप-नाशः,” p. 67. ll. 9-10 ; v. r, प्रायश्चित्तानि मैत्रेय ।	
8. C. गयागरीवत्तत्वात् (?) ।	
9. Add. r. C. प्रायश्चित्ते ।	

एवं शिव-गोविन्दयोर्नान्नसु विशेषः परमो मत¹ इति । तथा च पाद्मे—“धर्म-द्रवं² हृपां बौजं वैकुण्ठ-चरण-³सुग्रतम् । धृतं मूर्धिं महेश्वेन यदु गाङ्गममलं जलम् ॥ तद्वृत्तैव न सन्देहो निर्गुणं प्रकृतेः परम्⁴ । तेन किं समतां गच्छेदपि ब्रह्माण्ड-गोचरे ॥” तथा—“गङ्गा गङ्गेति यो ब्रूयादु⁵ योजनानां शतैरपि । नरो न निरयं याति किं तथा सट्टशं भवेत् ॥” तथा स्कान्दे—“गङ्गायाः सट्टशं तिष्ठेदन्यद् ब्रह्माण्ड-गोचरे । स गच्छेद रौरवं विप्रा यावदाहृत⁶-संप्लवम् ॥”

यत्र प्रायश्चित्तत्वेन⁷ स्कन्द-पुराणादिषु विवक्षितम्⁸, तत्तु एतेषां प्रायश्चित्तत्वेन प्रतिपादन-मावं दर्शितमिति । तथा च शिष्ट-तत्त्वम्—“तावन्न पातकं कर्तुं शक्ताः पातकिनो जनाः । गङ्गा यत्र भवेत् पुंसां प्रायश्चित्तं शिवोऽवदत् ॥”

किञ्च लोकानां⁹ स्वातन्त्र्य-वृत्त्यभावाद् ब्रह्मायास-साध्य-प्रायश्चित्त-दर्शनात् प्रायः पाप-निवृत्ता¹⁰ लोकाः । एतस्मिन् विहिते¹¹ सुख-साध्यतया अगम्या-गमनादिषु स्वेच्छया प्रवृत्ति-रिति । तथा च स्कान्दे यम-वाक्यं विष्णुशर्माणं प्रति—

1. C. पूर्वस्येव वक्तव्य इति ।	2. C. द्रवी ।
3. C. चरणाच्चुतं ।	
4. PadmaP., स्वर्ग०, p. 105, v. 119-120,	
5. A. ये ब्रूयः, PadmaP., स्वष्टि०, chap. 62, v. 76, p. 739, v. r. शतैरपि मुच्यते सर्व-पापेभ्यो विष्णु-लोकं स गच्छति ।	
6. वदेदाहृत-संप्लवम्,	7. न omitted in C.
8. C. स्कन्दपुराणादिष्वविवक्षितम् ।	
9. C. नोपनां (?)	10. C. निरता ।
11. C. विहित ।	

“अत्य-साधेऽपि¹ दुःसाधं चावयेत् सततं जने । यदा पापे न
वर्तेत् प्रायशित्त-भयादिह ॥ न निर्दिशेदत्य-साधं प्रायशित्त
नरे बुधः । तस्मिन् संक्षेपते पापं कर्ता तु तदिदुच्चते² ॥”
इत्यादि-वचन-दर्शनादिति शेषः ।

स्कान्दे—“स्त्रापि दुखरं पापं मज्जेद् गङ्गाभसि प्रिये ।
तत्त्वशादेव तद् याति पापसुहित्य मज्जनात् ॥” पापे—
“नान्येन दृष्टते लोके क्रिया नरक-गमिनी³ । गङ्गाभसि
प्रयत्नेन स्त्रात्म्यं तेन मानवैः ।”

अथ स्त्रैतदसुक⁴-पाप-नाश-कामो गङ्गा-स्त्रानम् अहं
करिष्ये । एतनु स्त्रानं सर्वामना सर्व-भाव-शुद्धा वेदाः⁵
सत्यमिति इदये विनिर्धार्यान्व-मानसं विहाय गङ्गा ध्यायन्
नारायणं स्मरन् “गङ्गायामेतत्-स्त्रानादेतत् पापं मे यास्ती”ति
निश्चित्य स्त्रायात् । “भावानुरूप-फलदा गङ्गा सर्व-जगदिता”
इति—वेद-दर्शनात् ।

तथा स्कान्द-भविष्ययोः—“स्त्रान-मात्रेण गङ्गायां पापं ब्रह्म-
वधादिकम् । दुराधर्षं कथं याति चिन्तयेद् यो वदेदपि ॥
तस्माहं प्रददे पापं कोटि-ब्रह्म-वधीम् । खुति-वादमिमं
मत्वा कुर्भीपाके महोयते । आकल्पं नरकं भुक्ता ततो जायेत
गर्दभः⁶ ॥” तथा च व्यास-संहितायां विष्णु-वाक्यम् “उत्तिष्ठ
हस्तौ वद्यामि शृणुध्वं मे सुरासुराः । सन्देहो नैव कर्तव्यो

1. C. हि । 2. These two verses are also found in PrayT., chap. गुरु-प्रायशित्तेन लघु-पाप-नाशः, pp. 67-68, “गङ्गा-वाक्यावलि-ष्टत-स्कन्द-पुराणात्” ; v. r., साध्ये ४ ।

3. C. दायिनी । 4. C. अर्यैतदसुक । 5. C. वेदः ।

6. PrayT., chap. गङ्गा माहात्म्य, II. 1-5, p. 71.

गङ्गायां सर्वं कर्मसु ॥” इति शिवादि-वचन¹-दर्शनात् अन्यथा-भावं वर्जयेत् । यत्तु याऽवस्थ्योऽप्तम्—“प्रायश्चित्तैरपेत्येनो यद्भान-क्षतं भवेत् । कामतोऽव्यवहार्यस्तु² सर्वं वेदेषु दृश्यते³ ॥” तत्तु बहु-पुराणैक-वाक्यतया सर्वं-पुराण-विरोधात् गङ्गेतर-प्रायश्चित्तेषु बोहव्यम् । तत्रापि च पाप-विघ्नेषु बोहव्यम् ।

तथा पाद्मे—“सङ्कटगङ्गाभसि स्नातः पूतो माङ्गेय-वारिषा । नरो न निरयं⁴ याति अपि⁵ पातक-राशिष्ठत् ॥ व्रत-दान-तपो-यज्ञाः पवित्राणीतराणि च । बिन्दोरिकस्य गङ्गाया न समाप्ति इति श्रुतिः⁶ ॥” भविष्यते—“ब्रह्मणो वा सुरापो वा गोल्लो वा पञ्च-पातको सर्वतो निष्कृतिं याति गङ्गा-स्नानात् संशयः ॥” वन-पर्वणि—“अलस्या किल संयुक्तो द्रुक्खम्भा शची-पतिः । आप्नुतः सर्वं-पापेभ्यो गङ्गायान्तु स सुत्तवान् ॥” इति पुराण-दर्शनात्⁷ शिव-वचन-खरसात्तिदेशिक-ब्रह्मवधादावप्येतत् प्राय-श्चित्तमिति शङ्का त्वाज्येति ।

स्त्रान्दे—अद्य क्लौतदमुक-पाप-नाश-कामो गङ्गायां स्नानमहं करिष्ये । “यत्र गङ्गा महाराज प्रायश्चित्तन्तु तव सा ।” इति वचना-

1. वचन is omitted in C.

2. C. व्यवहार्यं तु ।

3. YājS., प्रायश्चित्त-प्रकरण, 4226, p. 34 v. r....व्यवहार्यस्तु वचनादिह जायते । शूलपाणि in his PrāyV. 19, l. 3 f., accepts the reading both as कामतः as well as अकामतः and gives explanations in support of both the readings.

4. C. विलयं । PadmaP. व नरो नरकं याति । 5. C. अति ।

6 PadmaP., खर्म-खर्म, p. 104, chap. 15, vv. 16-17, v. r. गङ्गाविन्दभिष्ठितस्य न समा रुति नः श्रुतम् ।

7. C. वचनात् ।

दित्यर्थः । महाभारते—अद्य चान्द्रायण-व्रत-नाश्य-पाप-क्षय-कामो
गङ्गायां स्नानमहं करिष्ये । एतत् स्नानं सर्वाब्ना सर्व-भाव-
शुद्धया कार्यम् । यदुक्तं प्रायश्चित्त-प्रकरणे पाद्मे¹—“प्रायश्चित्तं
चरेद् यस्तु वाञ्छनःकाय-कर्मणा । स प्राप्नोति शुभाल्लोकान् देव-
गन्धर्व-सेवितान् ॥” एवं प्राजापत्य-व्रत-नाश्य-पराक-व्रत-नाश्य-
पाप-क्षय-काम इति वाच्यम् ।

अन्यज्ञ,—गङ्गा-स्नानात् पापमेतद् यास्यतीति मत्वा अधर्मं
मतिस्त्राज्या, यतोऽनया बुद्ध्या अधर्म-मात्रेणातीव पाप-
सम्भवात् । तथा च पाद्मे—“न तौर्ये पातकं कुर्यात् च तौर्यैष-
जोवनम् । तौर्ये प्रतिग्रहस्त्वाज्यस्त्राज्यो धर्मस्य विक्रयः ॥
दुर्जरं पातकं तौर्ये दुर्जरस्य प्रतिग्रहः । तौर्येषु दुर्जरं सर्वमेतत्
सर्वं (?) ततो व्रजेत्² ॥” यहा उक्ता³ ब्रह्मारणे—

“अन्य-स्थाने क्षतं पापं गङ्गा-स्नानाद्विनश्यति⁴ ॥” एतत्
प्रसङ्गात् सङ्क्षते⁵ क्षत-पापे बोद्धव्यमिति तात्पर्यार्थः । एवं सब-
पापमुद्दिश्य पाप-क्षयार्थं स्नायात् । अङ्गा-भक्ति-पुरःसरमेव
सर्वत्र विशेष-फलम् । अत एव अङ्गा-भक्त्योर्विशेषत्वे नावश्यकता
इति स्मृतिः । शास्त्रार्थे तथेति प्रत्ययः अङ्गा । उपास्यतया
निश्चयो भक्तिः कैश्चिदुपासनायुच्यते ।

1. C. पद्म-पुराणो । 2. PadmaP., स्वर्ग-खण्ड, chap. 15
p. 104, vv. 14-15, list line, तौर्ये च दुर्जरं सर्वमेतत् क्षतरकं व्रजेत् ।

3. C. यज्ञोक्तः । 4. PrāyT., chap. गङ्गा-साहात्म्य, p. 84,
ll. 3-4, “अन्य-स्थाने क्षतं पापं गङ्गा-तौरे विनश्यति । गङ्गा-तौरे क्षतं
पापं गङ्गा-स्नानात् प्रश्नश्यति”, also PadmaP., p. 737, chap.
62, v. 38, v. r. … गङ्गा-स्नानेन नश्यति ।

5. सङ्क्षते is omitted in C.

अथ कृत-कृत्य-प्रकरणम् ।

ब्राह्मे—“गङ्गां संसूत्य यस्तिष्ठेत्तस्य कार्यं न विद्यते । कृत-
कृत्यः स वै मुक्तो जीवन्मुक्तो भवेत्वरः ॥ गङ्गा-मज्जन-शीलस्य
गङ्गा-तौर-निवासिनः । अर्चां कृत्वा यथान्यायमश्व¹-मेध-फलं
लभेत् ॥” अद्याश्वमेध-यज्ञ-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामो
गङ्गा-तौर-निवासिनमहमर्चयिषेत् । गङ्गा-मज्जन-शीलस्यार्चनेऽ-
प्येतदेव फलम् । एतत् केवल-गङ्गोपसेविनो बोद्धव्यम् ।

महाभारत-पाद्यायोः—“महापातक-सुख्यानि² यानि मे सन्ति
जाङ्गवि । गोविन्द-हादशीं प्राप्य तानि मे हर जाङ्गवि³ ॥”

एतत् स्नान-पूर्वकं पवित्रः सन् निर्वेदयेत् । ‘गोविन्द-हादशी’
फालुन-शुक्ल-हादशी ।

अथ सृतुप-प्रकरणम् ।

स्कान्दे—“गङ्गायां मरणान्मुक्तिर्नात्र कार्या विचारणा ।
पर-ब्रह्म-स्वरूपिण्यामित्याह जगतां प्रभुः ॥ गङ्गायां त्यजतः
प्राणान् कथयामि वराननि । कर्णे तत् परमं ब्रह्म
ददामि मामकं पदम्⁴ ॥” इति स्कान्द-पुराण-वचन-दर्शनात्
“ज्ञानान्मुक्तिरिति सर्व-दर्शनाच्च” ‘गङ्गायां मरणान्मुक्तिरिति
“ज्ञानान्मुक्तिरिति⁵ अविरोधी पदार्थः । यत्तु⁶ पुराणान्तर-
स्मृत्याऽन्यत्र⁷ ब्रह्म-लोकादि-गमनं तत्तु कामनासु बोद्धव्यमिति ।

1. A. न्यायोऽश्वमेध ।

2. A. संख्यानि ।

3. TithiT., chap. गोविन्द-हादशी, p. 342, ll. 12-13, v. r.

महा-पातक-संज्ञानि यानि पापानि सन्ति मे ।

4. PrāyT., chap. गङ्गा-माहात्म्य, p. 82, 3-4.

5. A. सर्व-दर्शन-दर्शनाच्च ।

6. ज्ञानान्मुक्तिरिति is omitted in C.

7. C. बहु ।

8. A. स्मृत्यादन्यत्र ।

पारस्करः, यत्र, “नाभुत्तं क्षीयते कर्म कल्प-कोटि-शतैरपि । अवश्यमेव भोक्त्रव्यं कृतं कर्म शुभाशुभम् ॥” अस्यायमर्थः—अधर्मादिकस्य भोगादेव क्षयो भवेत् । क्षय-कारणमेवात्मा भोगः । अन्यथा ब्रह्म-वधादीनां प्रायश्चित्त-विधायक-धर्म¹-शास्त्राणां वैयर्थ्यापत्तिः स्यात् ।

तथा—“ज्ञानाग्निः सर्व-कर्माणि भस्मसात् कुरुते इर्जुन ।” इति वाक्यैक-वाक्यतया गङ्गा-मरणान्मुक्तिरित्यविकल-पदार्थः । तथा च भविष्ये—“क्षमि-कोटि-पतङ्गाद्या ये मृता जाङ्गवी-जले । कूलात् पतित-ष्वक्षाश्च तेऽपि यान्ति परां गतिम् ॥” “गङ्गायान्तु² जले मोक्ष” इति विष्णु-पुराणम् ।

स्कान्द-मात्रस्ययोः—“ब्रह्मादि-देव-लोकानां मुक्तेश्च प्राप्ति-कारणम् । गङ्गैव परमो हेतुः कलि-काले विशेषतः ॥” भविष्ये—“गङ्गा-जल-स्वरूपेण तत्र ज्ञानं व्यवस्थितम् । तस्मात्तज्जल-सेवा तु कर्तव्या मोक्ष-काङ्गया ॥” ब्रह्माखडे—“प्रसङ्गेनापि यैर्गङ्गा मोक्षदा त्वं वगाहिता³ ॥” भविष्ये—“ब्रह्म-विष्णादि-देवानां लोकानाम्नोति मानवः । ज्ञाने भक्त्या तु गङ्गायां⁴ मरणान्मोक्ष-

1. धर्म not found in C.

2. C. गङ्गायाच्च ।

“गङ्गायाच्च जले मोक्षो वाराणस्या जले स्थले ।

अन्तरीक्षे च गङ्गायां गङ्गा-सागर-सङ्घमे ॥”

quoted in PrāyT., p. 81, ll, 2-4 ; v. r. गङ्गायाच्च ।

3. PrāyT., chap. गङ्गा-माहात्म्य, p. 82, ll. 7-8 “ब्रह्माखडान्ते ययोः”, 1st. line of the verse “दृष्टा तु हरते पापं स्पृष्टा तु त्रिदिवं नयेत्”; v. r. in the 2nd line, प्रसङ्गेनापि गङ्गा या... ।

4. C. ज्ञानेन भक्त्या गङ्गायां ।

माप्नुयात् ॥” पुरुषेच्छा¹-कामनायाभिषेषां लोकानाप्रोतीति विशेषः² ।

तथा—“या गतिर्येग-युक्तानां³ या गतिर्येगिनामपि । ज्ञान-विज्ञान-निष्ठानां सा गङ्गायां मृतस्य च ॥ ज्ञानतोऽज्ञानतो वापि कामतोऽकामतोऽपि वा । गङ्गायान्तु मृतो मर्त्यो मोक्षं स्वर्गंच्च विन्दति ॥” इति-ब्रह्म-पुराण-वचन-⁴दर्शनाच्च पुरुषेच्छया⁵ कामना-विशेषेषु स्वर्गादिरिति ।

ब्रह्मार्खे—गाङ्गेये⁶ । “गङ्गायां ज्ञानतो मृत्वा मुक्तिमाप्रोति पूरुषः⁷ । अज्ञानाब्रह्म⁸-लोकन्तु याति नास्तप्रत्र संशयः ॥” अज्ञानाद् गङ्गायां⁹ कामनया¹⁰ मरणात्, “कर्णे तत् परमं ब्रह्म कथयामि वरानने”¹¹ इति शिव-वचन-स्वरसादित्यर्थः । भविषेद—“अपि योजन-पर्यन्ते गङ्गां स्मृत्वा तनुं त्यजेत् । वैवस्वतोऽपि तस्याध्यं¹² दत्त्वा स्वर्गं प्रयच्छति ॥” गाङ्गेये—“अधोदकेन गङ्गायां दर्शन-स्वर्णनादिभिः¹³ । अधोदकेन¹⁴

1. C. पुरुषः ।

2. C. श्रेष्ठः ।

3. C. मुक्तानां ।

4. C. ब्रह्मपुराण वचनाच्च ।

5. A. पुरुषेच्छा ।

6. C. ब्रह्मार्ख-गाङ्गेये ।

7. C. मानवः । This verse is found in Prāy T., chap. गङ्गा-माहात्मा, p. 81, l. 1, v. r. 2nd line,...लोकच्च ।

8. C. ब्रह्मणो लोकं ।

9. A. no गङ्गाया ।

10. A. कामनायां ।

11. Prāy T., chap. गङ्गा-माहात्मा, p. 82, ll. 3-4, “स्वर्ण-पुराण” “गङ्गायां त्यजतः प्राणान् कथयामि वरानने । कर्णे तत् परमं ब्रह्म ददामि मामकं पदम् ॥” 12. C. दत्त्वाध्यं तस्य स्वर्गं ।

13. First part is omitted in C.

14. C. तु ।

गङ्गायां ऋयतेऽनश्नेन यः ॥ स याति न पुनर्जन्म ब्रह्म-
सायुज्यमेति च¹ ॥” अधीदकं चरणान्नाभि-पर्यन्तम्² । ‘अन-
श्नेन’ व्रतेन । कौमें—“यः सर्व-पाप-युक्तोऽपि³ पुरुष-तौर्येषु
मानवः । नियमेन त्यजेत् प्राणान् मुच्यते सर्व-पातकैः⁴ ॥”
‘नियमेन’ संयतः⁵ सन् भाव-शुद्धग्रा सङ्कल्प-पूर्वकेणेत्यर्थः ।
एतत्तु न⁶ गङ्गायां, दर्शन-स्यर्शनादिभिः पाप-क्षयात् पाप-क्षयार्थं
मरण-संकल्पस्य वैयर्थ्यापत्तिः स्यात् । तस्मात् पाप-क्षय-कामनया
स्नात्वा मरणेच्छा चेत् तदा यथेच्छ-कामनया तनुं व्यजेदिति
सर्व-सम्मतोऽयं पक्षः ।

नरसिंह-पुराणे—“जल-प्रवेशे चानन्दं प्रमोदं वङ्गि-साहसे ।
भृगु-प्रपाते सौख्यन्तु⁷ रणे चैवातिनिर्मलम् ॥ अनश्नेन मृतो
यश्च स गच्छेत्तु त्रिपिष्टपम्⁸ । क्रतुयाजी नाक-पृष्ठमन्तिहोत्री
च निर्वृतिम् ॥ तडाग-कूप-कर्ता च लभते पौष्टिकं द्विज ।
सुवर्ण-दाता⁹ सौभाग्यं लभते तु महातपाः¹⁰ ॥ हिरण्य-गो-

1. C. नेव च । These last two lines are found in the Prāy T., chap. गङ्गा-माहात्मा, p. 82, ll. 1-2, “आननेये” ; v. r. अधीदकेन जाङ्गव्यां... । 2. अधीदक...पर्यन्तम् omitted in C.

3. C. मुक्तोऽपि । 4. SūddhiT., p. 186, ll. 2-3.

5. A. संयुतः । 6. न is omitted in C.

7. V. r. in Hemādri, CaturVC., दान-खण्ड, chap. 4 pp. 164-165, सौरव्यं ।

8. First three lines in SūddhiT., p. 185, l. 6f. “दान-रक्नाकरे नरसिंह-पुराणम्” ; v. r. वङ्गि-साहसौ...प्रपातौ...अनश्नन-मृतो यः स्यात् । Catur VC., v. r. in last line, अनश्नेन चाथ सन्न्यासे मृतो गच्छेत्रिपिष्टपम् ॥

9. C. दायी । Also Hemādri.

10. C. सुमहायशः । Hemādri, लभते स्वर्महातपाः । Here,

प्रदानेन¹ निरहङ्गारमाप्नुयात् । भू-दानेन तु शुद्धेन लभते
शान्तिकं पदम् ॥ गो-प्रदानेन तु स्वर्गं लभते निर्मलं²
नरः³ । अश्व-दाने महा-पुण्यं⁴ कन्या-दानेन मङ्गलम् ॥
हिजेभ्यस्तर्पणं क्षत्वा दक्षत्वा वस्त्राणि भक्तिः⁵ । श्वेतन्तु लभते
स्वर्गं यत्र गत्वा⁶ न शोचति ॥ कपिला-गो-प्रदानेन परमार्थं
महोयते । एकान्न-भोजो यो मत्यौ नक्ता-⁷ भोजी च नित्यशः ।
उपवास-विराताद्यैः शान्तः स्वर्गं सुखो भवेत् ॥” ‘एकान्न-भोजी’
एक-भक्ता-रतः⁸ ॥

“सरित्स्नायो जित-क्रोधी ब्रह्मचारी दृढ-व्रतः । निर्मलं स्वर्ग-⁹
माप्नोति तथा भूत-हिते रतः ॥ विद्या-दानेन मेधावौ
निरहङ्गारमाप्नुयात् । येन येन हि भावेन यद् यद् दानं
प्रयच्छति¹⁰ ॥ तत्तत् स्वर्गमवाप्नोति यद् यदिच्छति मानवः । यस्तु
दानानि सर्वाणि¹¹ ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छति ॥ न संप्राप्य निवर्तेत¹²
दिवं शान्तमनामयम् । एक-विश्वलयमी स्वर्गा निविष्टा मेर-

---

after this, there are two additional lines :—शौत-काले महा-
वङ्गिं प्रज्वालयति यो नरः । सर्व-सत्त्व-हितार्थाय स स्वर्गच्छाप्तरं लभेत् ।

1. Hemādri, भू-दानेन ।	2. C. निर्मलं लभते ।
3. Hemādri, गो-प्रदानेन स्वर्गं निर्मलंतु लभते नरः ।	
4. Op. cit., अश्व-दानेन पुण्याहं ।	
5. C. शक्तिः ।	6. C. गङ्गा ।
7. C. नक्ता । Catur VC., op. cit. उपवासी विराताद्यैरन्ते स्वर्गं-सुखं लभेत् ।	8. रत not found in C.
9. V. r. Hemādri, सुखम् ।	
10. Add. r. in C—“तस्तु तेनैव भावेन प्राप्नोति प्रतिपूजितः” ।	
11. C. सर्वाणि दानानि । Also in Hemādri.	
12. C. निवर्तन्ते ; Hemādri, स प्राप्य न निवर्तेत देवं... ।	

मूर्धनि ॥ अहिंसा-दान-कर्तारो यज्ञानां तपसां तथा । एतेषु ते
निवसन्ति सज्जनाः क्रोध-वर्जिताः¹ ॥” एतत्तु सामान्य-जले,
तीर्थादौ तु विशेषः ।

अथास्थि-स्थिति-प्रकरणम् ।

वेणुवे—“शमोर्जटा-कलापात्तु विनिष्क्रान्ताऽस्थि-शर्कराः² ।
स्नावयित्वा दिवं नित्ये पापांस्तान्³ सगरात्मजान्⁴ ॥” विधिः
ब्रह्माण्डे—“स्नात्वा तु सिद्धाऽप्यथ पञ्च-गव्यै-हिंरण्य-मध्वाज्य-
तिलैः प्रयोजय । ततस्तु मृत-पिण्ड-पुटे निधाय पश्यन् दिशं
प्रेत-गणोपगूढाम्⁵ ॥ “नमोऽस्तु धर्म-राजाय” प्रविश्य निर्मलं
जलम् । “यस्तु सर्व-हिती विष्णुः स मे प्रीत” इति⁶ क्विपेत् ॥
स्नात्वा तथोत्तीर्य च भास्करञ्च दृष्टा प्रदद्यादथ दद्विणां तु ।
एवं क्वाते प्रेत-पुर-स्थितस्य स्वर्गे गतिः स्यात् स महेन्द्र-तुत्यः⁷ ॥
गङ्गा-तोयेषु यस्यास्थि प्लवते शुभ-कर्मणः । न तस्य पुनरावृत्ति-
ब्रह्मा-लोकात् कथञ्चन ॥”

1. Hemādri, एतेषु निवसन्ति स्म जनाः क्रोध-विवर्जिताः ।

2. C. शर्करात् ।   3. A. पापान् यान् ।

4. ViṣṇuP., part II, chap. 8, v. 10, p. 130, v. r.,...
पापाढ्यान् ।

5. Cp. PrāyT., p. 96, chap. गङ्गायामस्थि-प्रच्छेपः, स्नात्वा
ततः पञ्च-गव्येन सिद्धा etc. The following three pādas
are just the same.

6. C. प्रीतोऽस्थिति ।

7. Op. cit., p. 95, v. r., last line, स्वर्गे स्थितिः स्याच
महेन्द्र-तुत्या । Raghunandana says with regard to the 1st
part of this verse that it is really a variant reading, found
in the Tīrtha-cintāmaṇi, of the line of the Ādi-purāṇa,
“उत्याय भास्त्रन्तमवेष्य सूर्यं स दद्विणां विप्र-मुख्याय दद्वात्” ।

अद्यामुकस्य । ब्रह्म-लोकाधिकरणक-वासैतत्-पुराधिकरणक-
पुनराहृत्तरभाव-कामः अमुकस्य इदमस्थि गङ्गा-तोयेष्वहं
विनिक्षिपामि । तथा—“दशाहाभ्यन्तरे यस्य गङ्गायामस्थि¹
मज्जति । गङ्गायां मरणे याटक् ताटक् फलमवाप्नुयात्² ॥”
अद्यामुकस्य मरणाहे गङ्गा-मरण-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-
कामोऽमुकस्य इदमस्थि गङ्गा-तोयेष्वहं निमज्जयिषे । एवं
मरणाहशाहं यावत् फलम्, वाक्ये चैतावान् विशेषः—मरणाह-
खाने हितीयाहे त्यादि वाक्यं कर्तव्यम् ।

कौर्म—“यावन्त्यस्यौनि गङ्गायां तिष्ठन्ति पुरुषस्य च । तावद्वर्ष-
सहस्राणि स्वर्ग-लोके महीयते³ ॥” अद्यामुकस्यैतनिक्षेप-
व्यास्थि-खण्ड-सम-संख्य-वर्ष-सहस्रावच्छिन्न-स्वर्गाधिकरणक-महि-
तत्व-कामोऽमुकस्यैतान्यस्थि-खण्डानि गङ्गायामहं निक्षिपामि ।

भविषे ।—“गङ्गा-तोयेषु यस्यास्थि नौत्वा संक्षिप्यते नरैः ।
युगानान्तु सहस्राणि तस्य स्वर्गे भवेत् स्थितिः ॥” अद्यामुकस्य
बहु-युग-सहस्रावच्छिन्न-स्वर्गाधिकरणक-वास-कामोऽमुकस्येदमस्थि
गङ्गा-तोयेष्वहं क्षिपामि ।

ब्रह्माण्डे—“यस्मिन् काले नृणामस्थि गङ्गायां क्षिप्यते नरैः ।
तत्-कालमादितः छत्वा तस्य स्वर्गे भवेत् स्थितिः ॥ तावद्युग-

1. C. गङ्गा-तोयेऽस्थि and PrāyT., p. 97.

2. A. अवाप्यते । PrāyT., chap. गङ्गायामस्थि-प्रक्षेपः, p. 97, II. 3-4.

3. PrāyT., pp. 96-97 ; PadmaP., दृष्टि-खण्ड, p. 738, chap. 62, v. 66 ; v. r. यावदस्थि मनुष्यस्य गङ्गा-तोये प्रतिष्ठति ; also in स्वर्ग-खण्ड, chap. 21, v. 53, p. 152 ; v. r. तिष्ठन्ति तस्म देहिनः ; and Mat P., chap. 106, v. 52, p. 318 ; v. r. तिष्ठन्ति हि श्रीरौत्रिणः ।

सहस्रन्तु नात्र कार्या विचारणा ॥” अद्यामुकस्य निदेशव्याख्य-
सम-संख्य-युग-सहस्रावच्छुत्र-स्वर्ग-स्थिति-कामोऽमुकस्यैतान्यस्थि-
खरण्डानि गङ्गायामहं निदेशिपामि ।

वन-पर्वणि—“यावदस्थि मनुष्यस्य गङ्गायाः सूश्रते जलम् ।
तावत् स पुरुषो राजन् स्वर्ग-लोके महीयते¹ ॥” अद्यामुकस्य
गङ्गाधिकरणक-यावत् कालावच्छुत्र-तज्जल-संसर्ग-स्थिति-तावत्-
काल-स्वर्ग-लोक-महितत्व-कामोऽमुकस्यैतदस्थि गङ्गायामहं निदेशि-
पामि² । गङ्गा-सागर-सङ्घमस्य । महाभारते—“गङ्गायास्त्वथ
राजेन्द्र सागरस्य च सङ्घमे । अश्वमेधाहश-गुणं प्रवदन्ति
मनीषिणः³ ॥” अद्याश्वमेध-यज्ञ-जन्य-फल-दश-गुण-फल-कामो
गङ्गा-सागर-सङ्घमे स्नानमहं करिषे ।

गाङ्गेये—“अन्तरीक्षे च्छितौ तोये पापौयानपि यो मृतः ।
हरि-ब्रह्म-शिवैः पूज्यं पदमक्षयमश्चुते⁴ ॥” अद्य सर्व-पाप-
क्षय-पूर्वक-हरि-ब्रह्म-शिव-पूजगाक्षय-पद-प्राप्ति-कामो गङ्गा-सागर-
सङ्घमे तोये च्छितौ चान्तरीक्षे च प्राणानहं त्यक्ष्यामि । मुक्ति-
प्राप्ति-कामो वा । पठन्ति च “जले स्थले चान्तरीक्षे गङ्गा-
सागर-सङ्घमे ॥” इति ।

स्कान्दे—“सर्व-तीर्थेषु यत् पुरुषं सर्व-दानेषु यद् भवेत् ।
पूजायाः⁵ सर्व-देवानां तपसां यज्ञ-कर्मणाम् ॥ सर्व-पुरुषा-

1. PadmaP., स्वर्ग-खण्ड, chap. 19, v. 169, p. 140.

2. A. स्थापयिष्ये ।

3. PadmaP., स्वर्ग-खण्ड, p. 134, chap. 19, v. 78, v. r.
2nd line, अश्वमेधं दश-गुणं… ।

4. Cp. PrāyT., chap. गङ्गा-माहात्मा, p. 81, ll. 2-4.

5. C. पूजायां ।

अमाणाञ्च यत् पुण्यं सम्भजायते । दर्शनात् स्यर्थनात् पानात्
स्नानाच्चैवावगाहनात् । लभते पुरुषः सर्वं कल्पा सागर-सङ्घमि ॥”
अद्य सर्व-तीर्थ-जन्य-पुण्य-सर्व-दान-सर्व-देव-पूजा-सर्व-तपः-सर्व-
यज्ञ-सर्व-पुण्याश्रम-जन्य-पुण्य-सम-पुण्य-प्राप्ति-कामो गङ्गा-सागर-
सङ्घमि स्नानमहं¹ करिषेत् । दर्शन-स्यर्थन-पानावगाह¹ नाना-
मन्यतम-करणेऽप्येतदेव फलम् ।

ब्राह्मी—“यो यमर्थयते कामं पुरुषः काम-मीहितः । मरण-
लभते सर्वं गङ्गा-सागर-सङ्घमि ॥” अद्यामुक-प्राप्ति-कामो गङ्गा-
सागर-सङ्घमि मरणमहं² करिषेत् ।

स्कान्दे शिव-वाक्यम्—“मुक्ति-क्षेत्रेषु सर्वत्र काम्य-मृत्यु-
विधीयते । सर्वत्र लभते कामं मरणाद्वात् संशयः ॥” पाद्मी
प्रयाग-प्रकरणे—“यत्र यत्र भवेन्मुक्तिर्मरणादृश्यते विधिः ।
तत्रैव लभते काम्यं³ मरणात् कामतो नरः ॥ ब्रह्मत्वं केशवत्वं
वा सुरेशत्वं विशांवर । शिवत्वं लभते³ सत्यमन्यस्य का कथा
लघोः ॥ रमते यस्य या यत्र बुद्धिः कामेषु कर्मणाम् । मरणात्त-
द्वाप्नोति शुद्धात्मा काम्यमीहितम् ॥” इति दर्शनाद् यत्र⁴ मरण-
मुक्तिः प्रतिपादिता । तत्रैव कामयेदित्यर्थः । एतेन स्वभाव-
मरणामुक्तिः पुरुषेच्छा-कामनास्वेव विशेषोऽवगमनीयः ।

अथ प्रयागस्य । पाद्मी—“स्वर्ण-भार-सहस्रेण कुरुक्षेत्रे
रवि-ग्रहे । यत् फलं लभते मात्रे वेण्यां तत्तु⁵ दिने दिने⁶ ॥”

1. C. स्नानावगाह ।

2. C. कामो ।

3. A. आलमेत् । 4. A. अत्र । 5. C. तत्र ।

6. PadmaP., उत्तर-खण्ड, 127. 40, p. 457 ; v. r. वेण्याः
स्नानाद्विने दिने ; ASS., p. 1769, v. r. वेण्यां तत्तु दिन-त्रये ।

अद्य प्रतिदिनं कुरुक्षेत्राधिकरणक-रवि-ग्रह-कालीन-सर्व-
भार-सहस्र-दान-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामो माघे प्रत्यहं
प्रथागे वेणां स्नानमहं करिषेत् । एक-दिवस-स्नाने तु माघ-
पदमपनीय इयहिनानौति योजयेदिति ।

तथा “राजसूय-सहस्रस्य राजनविकलं¹ फलम् ।
सितासितेषु माघेषु स्नातानां भवति ध्रुवम्² ॥” अद्याविकल-
राजसूय-सहस्र-जन्य³-फलाविकल-[फल]-प्राप्ति-कामो माघे
मासि सितासिते प्रातः स्नानमहं करिषेत् ।

“गङ्गा-यमुनयोर्मध्ये स्नात्वा⁴ मुच्येत किल्विषात् । मनसा
चिन्तितान् कामांस्तदाप्नोति [सु]पुष्कलान् ॥” अद्य किल्विष-
नाश-पूर्वक-मनोवाच्छ्रुत-बहु-पुष्कल-कामावास्ति-कामो गङ्गा-
यमुनयोर्मध्ये प्रातः स्नानमहं करिषेत् । तथा—“सितासितेषु यः
स्नाति माघे मासि युधिष्ठिर । न तस्य पुनराहृत्तिः कल्प-कोटि-
शतैरपि⁵ ॥” अद्य स्वर्गाधिकरणक-बहु-कल्प-कोटि-शतावच्छ्रुत-
वासैतस्मीकाधिकरणक-पुनः पाताभाव-कामो माघे मासि सितासिते
प्रातः स्नानमहं करिषेत् ।

पाद्मे—“आकल्प-जन्मभिः पापं सञ्चितं यन्नरैर्नृप ।
तद्वेद भस्मसामाघे स्नातानान्तु सितासिते⁶ ॥” अद्याकल्प-जन्म-

1. A. विपुलं ।

2. PadmaP., उत्तर-खण्ड, 127. 41, p. 457, Cal. ed. v. r.

सितासिते तु माघे च ; ASS. p. 1769, v. r. सितासितेषु माघे तत् ।

जन्म is omitted in C. 4. C. स्नातो ।

5. MalaMT., part 1, chap. माघव-स्नान, p. 85,
“मार्कण्डेय-पुराण”, v. r. सितासितेषु यत् स्नानं न तेषां
पुनराहृत्तिः… ।

6. Op. cit., 127. 44, p. 457, Cal. ed., v. r. आकल्प-सञ्चितं

सञ्चित-पाप-क्षय-कामो माघे मासि सितासिते प्रातः स्नानमहं करिष्ये । तथा, “सितासितेषु यो मज्जेदपि पाप-शतावृतः । मकरस्थे रवौ माघे न स गर्भेषु मज्जति ॥ दुर्वारा वैष्णवी माया देवैरपि सुदुस्तर्जा । प्रयागे दह्यते सा तु माघे मासि नराधिप ॥ तेजोमयेषु लोकेषु भुक्ता भोगाननेकशः । पश्चाच्चक्रिणि लौयन्ते प्रयागे माघ-मज्जनात्¹ ॥”

अद्य पाप-शत-नाश-पूर्वक-माट-गर्भ-मज्जनाभाव-दुस्तर्ज-दुर्वार-वैष्णव-माया-दाह-पूर्वक-तेजोमय-बहु-लोकाधिकरणका-नेकशोबहु-भोगोत्तर²-चक्रि-लौनत्व³-कामो माघे मासि सिता-सिते प्रातमज्जनमहं करिष्ये ।

तथा,—“संवत्सर-शतं सार्धं⁴ निराहारस्य यत् फलम् । प्रयागे माघ-मासस्य⁵ दह्य-स्नानस्य तत् फलम्⁶ ॥ अद्य सार्ध-संवत्सर-शत-निराहार-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामो माघे मासि प्रयागे प्रातस्त्रह-स्नानमहं करिष्ये ।

तथा—“योगाभ्यासेन यत् पुरुषं संवत्सर-शतैर्भवेत् । प्रयागे

पापं जन्मभिर्यन्तरैर्न्प…स्नातानाच्च… । ASS. 1779, v. r., आकल्प-सञ्चितं पापं जन्मभिर्यन्तराधिप ।

1. Op. cit, Cal. ed., p. 456, सितासिते जले मज्जेदपि पाप-शतान्वितः ।...नैव गर्भेषु...दुस्तरा वैष्णवी...सुदुर्जया... । ASS., P. 1769, सितासिते तु यो मज्जेदपि...रवौ राजन्...दुर्जया वैष्णवी...दह्यते सापि... ।

2. C. भोगोपभोगोत्तर । 3. A. चक्रिणि(?) लौनत्व ।

4. C. सार्धं । Also PadmaP. उत्तर-खण्ड, Cal. ed., p. 457 and ASS., p. 1769. 5. C. मासे तु ।

6. Cp. PadmaP., खर्ण-खण्ड, chap. 21, p. 153, v. 66, v. r., “प्रयागे माघ-मासे तु काढं स्नातस्य तत् फलम् ।”

माघ-मासे तु लग्न-स्नानस्य तत् फलम्¹ ॥” अद्य बहु-संवत्सर-
शत-योगाभ्यास-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामो माघे मासि
प्रयागे प्रातस्त्रैरहं स्नानमहं करिष्ये । वन-पर्वणि—“ततः
पुण्यतमं नाम त्रिषु लोकेषु भारत । प्रयागः सर्व-तीर्थेभ्यः
प्रभवत्यधिकं विभी ॥ अवणात्तस्य तीर्थस्य नाम-संकीर्तनादपि ।
मृत्तिका-लेपनाहापि नरः पापात् प्रमुच्यते² ॥” अद्य पाप-
प्रमोचन³-कामः प्रयाग-नाम-संकीर्तनमहं करिष्ये । अवण-
मृत्तिका-लेपनयोरेकतरस्य करणेऽप्येतदेव फलम् ।

तथा—“प्रयागमनुगच्छेत् वसेद्वापि हि यो नरः । संत्यक्त⁴-
पापः शुद्धात्मा ब्रह्म-लोकं स गच्छति ॥” अद्य⁵-पाप-क्षय-पूर्वक-
ब्रह्म-लोक-गमन-कामः प्रयाग-वासमहं करिष्ये । मात्स्ये—
“प्रयागे वा भवेन्मुक्तिरिह वास-परिग्रहात् । प्रयागादपि तीर्था-
यादियं काशी विशिष्यते ॥” अद्य मुक्ति-प्राप्ति-कामः प्रयागे
स्नानमहं करिष्ये ।

पाद्मी—“कुरुक्षेत्र-समा गङ्गा यत्र तत्रावगाहिता । तस्माद्वश-
गुणा प्रोक्ता यत्र विन्ध्येन सङ्गता⁶ ॥ तस्माच्छृत-गुणा प्रोक्ता⁷

1. Not traced in the Cal. ed. ; ASS., p. 1769, v. 44.

2. MahBh., 3. 85. 79-80, p. 146, v. r. प्रयागं सर्व-
तीर्थेभ्यः प्रवदन्त्यधिकं... |... गमनात्तस्य तीर्थस्य... मृत्तुर-काल-भयाच्चापि
नरः... ।

3. C. मोचन । 4. C. संत्यक्त 5. Add. r. C. सर्व ।

6. PadmaP., उत्तर-खण्ड, 127. 47-49, Pp. 457-458 ;
v. r... यत्र कुरुक्षेत्राहिता...द्वश-गुणा पुण्या । Cp. PadmaP., खर्ण-
खण्ड, chap. 19, v. 162, p. 139 ; chap. 21, v. 50, p. 152,
v. r.,...गङ्गा यत्र तत्रावगाह्यते । कुरुक्षेत्राहश-गुणा यत्र सिन्धु-
समागता ॥ 7. Op. cit., v. r., गङ्गा ।

काश्यामुत्तर-वाहिनी । काश्याः शत-गुणा प्रोक्षा गङ्गा-यमुन-
सङ्गमे ॥ सहस्र-गुणिता सापि¹ भवेत् पश्चिम-वाहिनी ।
सा राजन् दर्शनादेव² ब्रह्म-हत्यापहारिणी ॥” अद्य काश्याधि-
करणकोत्तर-वाहिनी-गङ्गा-स्नान-जन्य-फल-शत-गुण-फल-प्राप्ति-
कामो गङ्गा-यमुन-सङ्गमे माघे मासि प्रातः-स्नानमहं करिष्ये ।
एतस्या दर्शने ब्रह्म-हत्या-हरणं फलम्³ ।

तथा—“पश्चिमाभिमुखी गङ्गा कालिन्द्या सह सङ्गता ।
हन्ति कल्प-कृतं⁴ पापं सा माघे नृप दुर्लभा⁵ ॥” अद्य कालिन्दी-
सह-सङ्गत-पश्चिमाभिमुखी-गङ्गायां कल्प-कृत-पाप-क्षय-कामो माघे
प्रातः स्नानमहं करिष्ये । तथा—“प्रयागे माघ-मासे तु त्राहं
स्नानस्य⁶ यज्ञवेत् । नाश्वमेध⁷-सहस्रेण तत् पुण्यं⁸ लभते भुवि ॥”
अद्याश्वमेध-सहस्र-जन्य⁹-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामो माघे मासि
प्रयागेऽद्यारभ्य प्रातस्त्राहं स्नानमहं करिष्ये । तथा—“उपस्थृश्चति
यो माघे मकरस्थे सितासिते । तस्य पुण्यस्य संख्यां नो चित्र-
गुप्तोऽपि वित्तगलम्¹⁰ ॥” अद्य चित्रगुप्तासंख्यात-पुण्य-प्राप्ति-
कामो माघे मासि सितासिते जल-स्पर्शमहं करिष्ये ।

1. Op. cit., v. r., सा सहस्र-गुणा तासां... ।

2. Op. cit, v. r. या राजन् । C. स्पर्शनादेव ।

3. A. हरण-कामः फलम् । 4. A. कल्प-शतं ।

5. C. नृप-ब्रह्मभा । PadmaP., उत्तर-खण्ड, 127, 50,
p. 458 ; v. r. या पश्चाद्वाहिनी गङ्गा... हन्ति कोटि-कृतं... ।

6. C. स्नानस्य । Op. cit., 127. 56, p. 458 ; v. r. त्राह-
स्नानस्य । 7. A. अश्वमेध ।

8. Op. cit., v. r. तत् फलं... । 9. C. यज्ञ-जन्य ।

10. Op. cit., p. 457, v. 37, v. r. मकराक्षं... । न तत्-
पुण्यञ्च संख्यात्... ।

तथा “वाञ्छनः-कायजं पापं नरस्य सुट्टदं ब्रजेत् । प्रयागे
माघ-मासे तु त्रृष्ण-स्नानान्न संश्यः¹ ॥” ²अद्य वाचिक-
मानसिक-कायिक-पाप-नाश-कामो माघे मासि प्रयागे प्रातस्नानमहं
स्नानमहं करिष्ये । ब्रह्माख्ले²—“माघ-मासे तु यः स्नाति सिता-
सित-दिन-त्रये³ । न तस्य पुनरावृत्तिः कल्प-कोटि-शतैरपि ॥”
अद्य बहु⁴कल्प-कोटि-शतावच्छन्न-खर्ग-⁵वासेतत्-पुराधिकरणक-
परिवर्ताभाव-कामो माघे मासि सितासितेऽद्यारभ्य दिन-त्रयं
प्रयागे प्रातः स्नानमहं करिष्ये । वन-पर्वणि—“प्रयागः सर्व-
तीर्थेभ्यः प्रभवत्यधिकं विभो ॥” अद्य सर्व-तीर्थ-स्नान-जन्य-फल-
सम-फल-प्राप्ति-कामो माघे मासि प्रयागे प्रातः स्नानमहं
करिष्ये । प्रकरण-बलात् सर्वत्र यथायोगं फलं गृह्णौयात् ।

पाद्मे—“ये माघ-मासे वर-तीर्थ-मञ्जनं कुर्वन्ति चाधींदित-
स्त्रीं-मण्डले । स्नात्वा तु माघे हरिमर्चयति ये खर्गं च्युता
भूपतयो भवन्ति ते ॥ भव्य-स्वरूपाः सुभगाः प्रियंवदा
धर्मान्विता भूरि-धनाः शतायुषः⁶ ॥” ‘वर-तीर्थे’ प्रयागे ।

अद्य खर्गाधिक-णज्ञ⁷-वास-चुपतानन्तर-भूपतित्व-भव्य⁸-

1. PadmaP., उत्तर-खण्ड, 27. 45, p. 457 v. r....नरस्य
विलयं ब्रजेत्...त्रृष्ण स्नातस्य निश्चितम् ॥ ASS, p. 1769,...सुट्टदं
भवेत्...त्रृष्ण-स्नानेन तत्-क्षयः ॥ 2-2. Not found in C.

3. C. दिन-त्रयं सितासिते । 4. बहु not found in C.

5. खर्ग not found in C.

6. Op. cit., 28. 10(b) 11, p. 468, Cal. ed., v. r. स्नात्वा
च । Ass., 1776, vv. 10(b) and 11 ; v. r. स्नात्वा हि...भव्याः
सुरूपाः । 7. C. खर्ग-वासाधिकरणक ।

8. भव्य omitted in C.

स्वरूपत्व-सुभगत्व¹-प्रियंवदत्व-धर्मान्वितत्व-भूरि-धनत्व-शतायुद्ध-
भवन-कामो माघे मासि वर-तीर्थ-प्रयागे² अधीर्दित-सूर्य-मण्डले
स्नानमहं³ करिषेत् । स्नात्वा हरि⁴ पूजयेत् ।

तथा प्रातः स्नानमार्तं ण—अद्य जगति महाराजत्व-भवन-
कामो गङ्गा-यमुन-सङ्गमे मकर-भास्करोदये स्नानमहं⁵ करिषेत्⁶ ।

तथा—“विन्दन्ति कामिनः कामान् मुक्तिं यान्ति मुमुक्षवः ।
सिद्धिच्छ साधका यान्ति प्रयागेऽस्मिन् द्विजोत्तम ॥” अद्य
बद्धीस्ति-काम-प्राप्ति-कामो माघे⁷ प्रयागे प्रातः स्नानमहं⁸
करिषेत् । मुक्ति-प्राप्ति-कामो वा ।

तथा—“मत-जन्म-क्लेतं पापं वर्तमानच्च पातकम् । माघ-
स्नानं दहेत् सर्वं पुण्य-तीर्थं विशेषतः ॥ प्रायश्चित्तं न पश्यन्ति
यस्मिन् पापे मुनीश्वराः⁹ । पातकं पुण्य-तीर्थेषु नश्येत्तदपि
माघतः¹⁰ ॥” पुण्य-तीर्थान्याह—

पाद्मे—“हिमवत्-पृष्ठ-तीर्थेषु सर्व-पाप-प्रणाशनः । इन्द्र-
लोक-प्रदो माघो¹¹ निर्दिष्टो वेद-वादिभिः ॥ सर्व-काम-फलो
माघो मोक्षदो¹² वदरौ-वने¹³ । पापहा दुःख-हारी च सर्व-काम-

1. सुभगत्व omitted in C. 2. C. प्रयागे वर-तीर्थे ।

3. तथा—…करिष्ये is omitted in C.

4. Add. r. C. मासि ।

5. C. सुरासुराः ।

6. PadmaP., उत्तर-खण्ड, 128. 132-133, p. 477, Cal.
ed. ; ASS., p. 1782, …दहेत् क्लेत्… ।

7. PadmaP., उत्तर-खण्ड, Cal. ed., 128. 134f., p. 477f. ;
ASS., p. 1782f. ; v. r. इन्द्रलोकप्रदोऽच्छोदे… ।

8. ASS., सर्व-काम-प्रदो माघो मोक्षक्लेत्… ; Cal. ed. सर्व-
पापहरी माघो… ।

9. C. वदरौ-वरे ।

फल-प्रदः ॥ रुद्र-लोक-प्रदो माघो नार्मदः¹ पाप-नाशनः ।
 यामुनः सूर्य-लोकाय भवेत् कल्पय-घातकः² ॥ सारस्वतोऽष्ट्रे³-
 विष्वंसौ ब्रह्म-लोक-फलस्तथा³ । विश्वाल-फलदो माघो
 विश्वालायां हिजोन्तम ॥ पापेन्धन-द्वाग्निस्तु सर्व-पाप-क्षयावहः⁴ ।
 विष्णु-लोकाय मोक्षाय जाङ्गवः परिकीर्तिंतः⁵ ॥ सरयूर्गण्डकी
 सिन्धुश्वन्दभागा च कौशिकी । तापी गोदावरौ भौमा पयोष्णी
 क्षतवेणिका⁶ ॥ कावेरी तुङ्ग-भद्रा च अन्याश्वापि समुद्रगाः⁷ ।
 तासु माघे⁸ नरो याति स्वर्ग-लोकं विकिलिवषः⁹ ॥ नैमिषे
 विष्णु-सारुप्य¹⁰ पुष्करे ब्रह्मणोऽन्तिकम् । आखण्डलस्य लोको
 हि रुद्र-क्षेत्रेषु¹¹ माघतः ॥ माघो देव-क्षेत्रे देव¹²-योग-सिद्धि¹³-
 फल-प्रदः । प्रभासे मकरादित्ये च माघे रुद्र-गणो भवेत्¹⁴ ॥
 देवक्यां देवता-देहो गोमत्यां न पुनर्भवेत्¹⁵ । हेम-कूटे महाकाले

1. A. नार्मजः ।

2. V. r. in ASS. as well as Cal. ed., कल्पय-नाशनः ।

3. A. फलस्तथा । Cal. ed., ब्रह्म-लोक-फल-प्रदः ; ASS., ब्रह्म-लोकप्रदस्तथा ।

4. A. क्रियापहः । Cal. ed. and ASS. पातकेन्धन-दावाग्निग्ं भवेत्-क्रियापहः ।

5. ASS. जाङ्गवौ परिकीर्तिंता ।

6. ASS. and Cal. ed, कृष्णवेणिका ।

7. Cal. ed. अन्या याश्व समुद्रगाः ; ASS., याश्वान्याश्व समुद्रगाः ।

8. C. माघी ; Also PadmaP.

9. PadmaP., विकल्पयः । 10. C. सायुज्यं । Also PadmaP.

11. PadmaP. Cal. ed कुरुक्षेत्रे तु ; ASS. कुरुक्षेत्रेषु ।

12. Op. cit., विप्र । 13. C. शुद्धि ।

14. Op. cit. प्रभासे मकरादित्ये स्नानादुद्र-गणो भवेत् ।

15. Op. cit., देवक्यां देवता-देहो नरो भवति माघतः । माघ-स्नानिन भो विप्र गोमत्यां न पुनर्भवः ।

ॐकारे मकरे तथा ॥ नील-करुणार्वदे माघे रुद्र¹-लोके
महीयते । सर्वासां सरितां विप्र संभेदे मकरे रवौ ॥ स्नानेन
सर्व-कामानामवास्तिर्जायते नृणाम् । माघसु प्राप्यते पुण्यः
प्रयागे द्विज-सत्तम ॥”

“पुनर्भवं नात्र सितासितं जलं² गायन्ति देवाः सततं दिवि
स्थिताः³ । माघः प्रयागे किल नो भविष्यति⁴ स्नाता नरा⁵ यत्र
न गर्भ-वेदनाम् ॥ पश्यन्ति तिष्ठन्ति च⁶ विष्णु-सन्निधौ⁷ मज्जन्ति
येऽपि लग्नहमत्र मानवाः⁸ । तीर्थे प्रयागे बहु-पाप-कञ्च्चिका
मज्जन्ति⁹ ते नो निरयेषु धर्मतः¹⁰ ॥ स्वर्गे षु ते चारु चरन्ति देवव-

1. C. माघारुद्र ।

2. Op. cit., Cal. ed., अपुनर्भवदं तत्र सितासित-जलं यतः ;
सितासित-जलं किल in ASS. This second line of v. 147 of
the printed eds. in the anuṣṭubh metre has been con-
verted in the Gaṅgā-vākyavalī into an Upājati foot
(pāda), and therefore the arrangement of the verses
is quite different here. The readings in the printed eds.
are better.

3. Op. cit., Cal. ed., दिविस्थाः ; ASS. दिविष्ठाः ।

4. C. माघे प्रयागे किल नो भविष्याः ।

5. Op. cit., Cal. ed., स्नानान्नरा—।

6. Op. cit., ASS. तिष्ठन्त्यपि ।

7. Here ends the first verse in the printed eds. of
the PadmaP. ; Cal. ed., p. 478 ; ASS., p. 1782.

8. C. लग्नहमसा नराः ।

9. A. मज्जन्तु । Also Padma P., Cal. ed., उत्तर-खण्ड, व्रजन्ति ।

10. Op. cit. Cal. ed. and ASS. धर्मिणः ।

तीर्थैवंतैर्दान-तपोभिरध्वरैः । साधै विधाता तुलया धृतः पुरा¹
 माघ-प्रयागस्तु² तयोर्हयोरभूत् ॥ माघो गरीयान् अत एव
 सोऽधिको वाताम्बु-पर्णश्चन-देह-शोधनैः³ । तपोभिरुचैश्चिर-काल-
 वाञ्छितै⁴ योगैरलं यान्ति नरास्तु तां गतिम्⁵ ॥ स्नानात् प्रयागस्य
 हि यां गतिं स्थिरां⁶ स्नाताच्च ये माकर-भास्करोदये⁷ । तीर्थै
 प्रयागे सुर-सिन्धु-सङ्गमे तेषां गृह-हारमलंकरोति⁸ ॥ भृङ्गावलौ
 कुञ्चर-कर्णतालिका⁹ यो राजसूयाह्वर-मेध-¹⁰यज्ञतः । स्नानात्
 फलं संप्रददाति चाधिकं पापानि सर्वाणि विलुप्य¹¹ लीलया¹² ॥”

1. Cal. ed., धृतः पुरः ।
2. Op. cit., Cal. ed., माघे प्रयागस्य ; ASS, माघ-प्रयागस्य ।
3. ASS. and Cal. ed., शोधणैः ।
4. Op. cit., सञ्चितैः ।
5. Cal. ed., योगैश्च संयान्ति नरा न तां गतिम् ; ASS.,
 योगैनं संयान्ति नराः सतां गतिम् ।
6. Cal. ed., स्नानेन माघस्य हि यान्ति यां गतिम् ; ASS.,
 स्नानात् प्रयागस्य च याति (?) यां गतिम् ;
7. ASS. स्नाताच्च ये वै मृग-भास्करोदये ।
8. ASS. and Cal. ed. : Add. r. किं after अलंकरोति ।
9. Op. cit., कुञ्चर-कर्ण-तालिका ।
10. Op. cit., राजसूयाह्वय मेध । 11. Op. cit., विलोप्य ।
12. After पापानि सर्वाणि विलोप्य लीलया, there is the
 reading दूरं प्रयागः स कथं न सेव्यते in Cal. ed. ; …न वर्णते in
 ASS.

It is interesting to note here that almost identical
 verses are found in the Svarga-khaṇḍa of the Padma-

“कलिन्द-कन्या-सुर-सिंह-योगः श्रीमान् प्रयागः स हि तीर्थं-राजः ।
गङ्गा हि सर्वत्र सदा सुरेश्वरो मोक्ष-प्रदा काम-प्रदा च
कामिनाम् ॥ माघे विशेषात् फलभागिनी सा तवापि कामाङ्गभृते
त्वशेषान् । अतीव पुण्या भवतीह सङ्कमे कलिन्द-कन्या-सह
विश्व-विश्वतः ॥ एवं संचिन्ध्य हृदये कुर्यामाघे निमज्जनम् ।
यत्र तव जले वापि तीर्थेषु च विशेषतः¹ ॥”

अत एव येषां येषां या याः कामनास्तास्ता अभिलाप्य ते ते
स्नायुः । “विन्दन्ति कामिनः कामान् मुक्तिं यान्ति मुमुक्षुवः² ।”
इति विशेष-वचन-दर्शनात् ।

तथा—“अत नारायणः सखौ पत्नौ-कामः सितासिते । तदैव³
लब्धवाँस्तद्मीं भार्याममृत-मन्यने ॥ उषित्वाऽत्रैव षस्त्रासान्⁴
स्नात्वा वेण्यां यथेच्छया । विपुरं पातयामास एक-वाणेन
शङ्खरः⁵ ॥ पुरुषं शंकरं लेभे ययातिनाइषो मुने । पुत्र-कामः
प्रयागे हि स्नात्वा पुण्ये र सितासिते ॥ धन-कामः पुरा शक्रः स्नातो

---

purāṇa, Cal. ed., (p. 72, vv. 135-137) in connection
with description of the river Revā (i. e. Nerbuda).

1. These verses are not traced in the printed eds.
of the Padma-purāṇa.

2. PadmaP., उत्तर-खण्ड, 129. 283, p. 507.

3. PapmaP., उत्तर-खण्ड, 129. 64f., Cal. ed., अथ स ।

4. Op. cit., Cal. ed., षस्त्रासं ।

5. Op. cit., Cal. ed., विपुरं चातयामास लिशूलेन लिशूलभृत् ।

The Gaṅgā-vākyāvalī omits many verses after this
and before पुरुषं शङ्खरं लेभे, etc.

ह्यत्र¹ द्विजोन्तम् । धनदस्य निधीन् सर्वांस्तज्जहार स्वमायया² ॥
 कृचौकेन पुरा शस्त्रो³ गन्धवो⁴ वायसोऽभवत् । शापं सुमीच
 सोऽत्रैव स्नातः सदयः सितासिते ॥ वासवस्य तु शापेन स्वर्ग-भृष्टा
 पुरोर्वशी⁵ । स्वर्ग-कामाऽत्र सस्त्रौ सा⁶ लेभे स्वर्गं ततोऽचिरात् ॥”
 इति संक्षेपः । काम्य-मरण-व्यवस्था तु सङ्घम-प्रकरण एव
 लिखिता । प्रयागे काम्य-मरणन्तु ब्राह्मणेतर-सर्व-वर्णेन
 चारण्डालान्तेन कर्तव्यमिति ।

मात्रस्ये—“संवत्सर-शतं साय्रं निराहारस्य यत् फलम् ।
 प्रयागे माघ-मासे तु व्रह्म-स्नातस्य तत् फलम् ॥” अद्य साय्र-
 संवत्सर-शतावच्छिन्नोपवास-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामोऽ-
 द्यादि प्रयागे व्रह्म-स्नानमहं करिष्ये । एते षान्तु व्रह्म-स्नान-
 फलत्वे विकल्पो योग-सिद्धि-नग्रायात् । परिग्रहस्वैच्छिक एव
 विनिगमकाभावात् । यत्तु व्रह्म-संकल्प-क्रोडीक्षाऽपि (?) माघ-
 सप्तमोऽप्रातःस्नानादसाधारण-संकल्पेन पुनस्तदैव स्नानाचरणं
 तदयुक्तं, तदा सलत् स्नानस्यैव विहितत्वात् । अनग्रथा तत्त्वव्रह्म⁶-
 फल-कामनया तदन्यत्वापत्तेः⁷ । कथं तर्हि दिवा नाना-तीर्थ-
 लाभे स्नानावृत्तिः⁸, विशेष-वचनादिति प्राहुः⁹ । सङ्घल्पसु
 प्रातःस्नान-मात्र-विषय इति शिष्टाः ॥

1. Op. cit., सुस्नातोऽत ।

2. Op. cit., जहार स च लौखया ।

3. Op. cit., शस्त्रः । 4. Op. cit., स्वर्गाद्वृष्टाऽप्यरोर्वशी ।

5. Op. cit., स्वर्ग-कामा च सा सस्त्रौ ।

6. C. व्रह्म ।

8. A. स्नान-वृद्धिः ।

7. C तदान्यापत्तेः

9. A. व्रह्म

भविष्ये—“गङ्गा-यमुनयोर्ज्वैव सङ्गमो लोक-विश्रुतः । स एव कामिकं तीर्थं तत्र स्नानेन भक्तिः ॥ यस्य यस्य हि यः कामस्तस्य तस्य भवेद्धि सः । भोग-कामस्य भोगाः स्युः स्याद्राज्यं वासकामिनः ॥ स्वर्गः स्यात् स्वर्ग-कामस्य मोक्षः स्यान्मोक्ष-कामिनः । काम-प्रदानि तीर्थानि त्रैलोक्ये यानि कानि च । तानि सर्वाणि सेवन्ते गङ्गा-यमुन-सङ्गमे ॥ गङ्गा-हारे प्रयागे च गङ्गा-सागर-सङ्गमे । स्नात्वैव ब्रह्मणो विष्णोः शिवस्य च पुरं ब्रजेत् ॥”

पाद्मे—“पञ्च-योजन-विस्तीर्णं प्रयागस्य तु मण्डलम् । प्रवेशादस्य भूमौ तु अश्वमेधः पदे पदे¹ ॥” तथा—“त्रीणि कुण्डानि राजेन्द्र तेषां मध्ये तु जाङ्गवी । प्रयागस्य प्रवेशेन पापं नश्यति तत्-क्षणात्² ॥ ‘त्रीणी’ति, एकं प्रयाग-नगरे । हितीयं प्रतिष्ठान-नगरे³ । टृतीयं यमुना-दक्षिणे अलक्ष्मी-नगरे । ‘कुण्डानि’ कूपा इत्यर्थः ।

“धनुविंशति-विस्तीर्णं सित-नीलाम्बु-सङ्गमे । माघाद-पुनरावृत्ती राजसूयी भवेत्ततः ॥” तथा महाभारते—“सिता-सिते तु यः स्नाति माघे मासि युधिष्ठिर । न तेषां पुनरावृत्तिः कल्प-कोटि-शतैरपि⁴ ॥” अद्य स्वर्गाधिकरणक-बहु-कल्प-कोटि-शतावच्छिन्न-वास-तत्-पुराधिकरणक-पुनःपाताभाव-कामो माघे

1. PadmaP., स्वर्ग-खण्ड, chap. 22, v. 8, p. 154 ; v. r. second line, संप्रविष्टस्य तद्भूमावश्वमेधः पदे पदे ।

2. Op. cit., chap. 20, v. 55, p. 55, p. 146 ; v. r. पञ्च कुण्डानि… । 3. C. प्रतिष्ठान-नगरे ।

4. MalaM T., part 1, p. 85, ll. 5-6, “मार्कंगडे य-पुराणम्” ।

मासि सितासिते ज्ञानमहं करिष्ये । अत् च¹ प्रातः ज्ञान-
मरणोदय-वेलायाम्, प्रातःज्ञान्यरुण-किरण-ग्रस्तां प्राचीमवलोक्य
ज्ञायादि”ति विष्णु-वचनात्² । यत् “माकर-भास्करोदये³”
इत्यादि वाक्य-श्रवणात् सूर्योदय-कालेऽपि प्रयागे प्रातः ज्ञानमिति
तत्र, तस्य फल-मात्र-विधायकत्वे न⁴ कालाविधायकत्वात् ।
सामीप्य-लक्षण्या च⁵ एक-वाक्यत्वे सम्भवति वाक्यभेदस्या-
न्यायत्वात्⁶ । “मकरस्ये रवौ माघे न ज्ञात्यनुदिते रवौ ।
कथं पापैः प्रसुच्येत् कथं वा त्रिदिवं ब्रजेत्⁷ ॥” इत्यादौ
बहुतानुदित-ज्ञान-श्रवणात् । मध्याङ्क-ज्ञानन्तु काम्यं प्रहर-इया-
न्तर एव, “पूर्वाङ्ग एव कुर्वते” इति वचन-श्रवणात् ।

पाद्मे, “कम्बलाश्वतरौ नागो विपुले यमुना-तटे⁸ । तद ज्ञात्वा
च पीत्वा च सर्व-पापैः प्रसुच्यते⁹ । तत्र गत्वा च संख्याने महा-
देवस्य चाग्रतः¹⁰ । नरस्तारयते पुंसो दश पूर्वान्¹¹ दशापरान् ॥”
अद्य सर्व-पाप-विनिर्मुक्ति-कामः कम्बलाश्वतर-समीपे यमुनायां

1. C. अत एव च ।

2. VisS., 64. 9, p. 92. Ahnika T., p. 36, ll. 11- 2,
chap. प्रातःज्ञान and MalaMT, part 1, p. 85.

3. C. माचे-भास्करोदये ।

4. C. विधायकेन ।

5. च Not found in C.

6. वाक्यक्षदस्यान्यायत्वात् ।

7. MalaMT., part 1, p. 76, ll. 6-8, in “स्कान्दे” but
the verse is not actually found in this ed. ; other eds. give
it, e. g., Jiv.’s ed., 1895, p. 750.

8. PadmaP., खण्ड-खण्ड, 21. 28f., p. 150f. v. r. यमुना-
दक्षिणे तटे ।

9. Op. cit., मुच्यते सर्व-पातकैः ।

10. C. धीमतः । Also PadmaP., Cal. ed.

11. Op. cit., सर्वान् दशातीतान् ।

स्नानमहं करिष्ये । अतैतज्जल-पानेऽप्रतदेव फलम् । इदन्तु स्थानं महादेवस्य । एतदृग्मने तु अद्य दश-पूर्व-दशापर-¹ पुरुष-तारण-कामः कम्बलाश्वतरोपलक्षित-यमुना-तट-रूप-महादेव-स्थान²-गमनमहं करिष्ये ।

तथा—“कूपञ्चैव तु सामुद्रं प्रतिष्ठानन्तु³ विश्रुतम् । ब्रह्मचारी जित-क्रोधस्त्रि-रात्रं यत्र⁴ तिष्ठति । सर्व-पाप-विशुद्धात्मा सोऽश्वमेध-फलं लभेत् ॥” अद्य सर्व-पाप-विशुद्धात्मत्वाश्वमेध-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामः प्रतिष्ठाने वि-रात्र⁵-वासमहं करिष्ये ।

तथा—“उत्तरेण प्रतिष्ठानाङ्गागौरथ्याश्वं पूर्वतः । हंस-प्रत-पनं⁶ नाम त्रिषु लोकेषु⁷ विश्रुतम् ॥ अश्वमेध-फलं तत्र स्नान-मावेण⁸ भारत । यावच्चन्द्रश्व सूर्यश्व तावत् स्वर्गे महीयते ॥” अद्याश्वमेध-फल-सम-फल-प्राप्ति-पूर्वक-चन्द्राकं-¹⁰ यावत्-कालाव-च्छन्न-स्वर्गाधिकरणक-महितत्व-कामो हंस-प्रतपने स्नानमहं करिष्ये ।

तथा—“ततो भोगवतीं गत्वा वासुकेरुत्तरेण तु । दशाश्व-मेधिकं नाम तत्तीर्थं परमं¹¹ भवेत् ॥ क्लत्वाऽभिषेकन्तु नरः¹² सोऽश्वमेध¹³-फलं लभेत् । धनाद्यो रूपवान् दक्षो दाता भवति

1. A, दशावर ।

2. रूप-महादेव-स्थान is omitted in C.

3. Op. cit., प्रतिष्ठानस्तु ।

4. Op. cit., यदि ।

5. A. दिवा-रात्र ।

6. Op. cit., भागीरथ्यास्तु ।

7. Op. cit., प्रपतनं ।

8. Op. cit., तीर्थं वैलोक्य— ।

9. Op. cit., तस्मिन् स्नात-मावस्य ।

10. C. चन्द्र-सूर्य ।

11. Op. cit., तीर्थं तत्वापरं ।

12. C. तत्वाभिषेकं क्लत्वा तु ।

13. C. अश्वमेध ।

धार्मिकः ॥ चतुर्वेदेषु यत् पुण्यं सत्यवादिषु¹ यत् फलम् । अहि॑सायान्तु यो धर्मो गमनात् तस्य तत् फलम्² ॥ अत्र भोगवती नाम वासुकेरुत्तरेण तु । तत्राभिषेकं यः कुर्यात् सोऽश्वमेध-फलं लभेत्³ ॥” [अद्य] चतुर्वेदाध्ययन-जन्य-सत्यवादिता-जन्याहि॑सा-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामो दशाश्वमेधिक-गमन-महं करिष्ये । अद्याश्वमेध-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-धनाद्यत्व-रूपवस्त्व-दक्षत्व-दाटत्व-धार्मिकत्व-भावन-कामो दशाश्व-मेधिक-तीर्थं स्नानमहं करिष्ये । अद्याश्वमेध-यज्ञ-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामो भोगवत्यां स्नानमहं करिष्ये ।

तथा—“यामुने चोत्तरे कूले प्रयागस्य तु दक्षिणे । ऋण-मोचनकं⁴ नाम तीर्थं तु परमं ततः⁵ । एक-रात्रोषितः स्नात्वा⁶ ऋणैः सर्वैः प्रमुच्यते । स्वर्ग-⁷लोकमवाप्नोति अमृतश्च⁸ सदा भवेत् ॥” अद्य सकलर्ण-विमुक्ति-स्वर्ग-लोकावासप्रमृतत्व-काम ऋण-मोचन-तीर्थं स्नानमहं करिष्ये ।

तथा—“तत्र स्नात्वा च पीत्वा च यमुनायां युधिष्ठिर । कीर्तनालभते पुण्यं दृश्वा भद्राणि पश्यति ॥ अवगाह्य⁹ च पीत्वा¹⁰ च पुनात्यासप्तमं कुलम् ॥” अद्य सप्तम-कुल-पावित्री-करण¹¹-कामः प्रयाग-मण्डलाभ्यन्तर-यमुनायां स्नानमहं करिष्ये ।

1. Op. cit., सत्यवादेषु । 2. Op. cit., गमनादेव तद्वेत् ।

3. This verse is not traced in the Cal. ed. of the PadmaP. 4. Op. cit., ऋण-प्रमोचनं ।

5. C. स्मृतम् । PadmaP., तीर्थं तत् परमं सृतं ।

6. Op. cit., भूत्वा । 7. Op. cit., सूर्यं ।

8. अनृणी च । 9. Op. cit., 22. 27-28, अवगाढा ।

10. Op. cit., पौत्रा । 11. करण is omitted in A.

प्रयागावच्छिन्न-गङ्गा-स्नान-मात्रे ।

तथा—“तिस्तः कोव्योऽर्धं-कोटी च तीर्थानां वायुरब्रवीत् । दिवि भूव्यन्तरीक्षे च तत् सर्वं जाङ्गवी मृता¹ ॥ अद्य भूव्यन्त-रीक्षाधिकरणक-सार्धं-कोटि तीर्थ-स्नान-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामः प्रयागावच्छिन्न-गङ्गायां स्नानमहं करिष्ये ।

तत्र माघाधि-करणक-सामान्य-तीर्थ-फलम् ।

“ज्ञानकृत्त्वानसे माघस्तत्त्व-मोक्ष-फल-प्रदः । रुद्र-लोक-प्रदो माघो नार्मदः पाप-नाशनः । सारस्वतोऽष्ट-विधंसौ ब्रह्म-लोक-फलस्तथा । विशाल-फलदो माघो विशालायां हिजीत्तमाः ॥ पापेन्धन-दवाग्निसु गर्भ-हेतु-क्षयावहः । विष्णु-लोकाय मोक्षाय जाङ्गवः परिकौतिंतः ॥ सरयूर्ग-खडकी सिंधुशृन्दभागा च कौशिकी । कावेरी तुङ्गभद्रा च याश्वान्याश्व ममुद्रगाः । नासु स्नायो नरो याति स्वर्ग-लोकं विकल्पमः । नैमिषे विष्णु-सारुप्यं पुष्करे ब्रह्मणोऽन्तिकम् ॥ आखखडलस्य लोको हि कुरुक्षेत्रे च माघतः । माघो देव-ङ्गदे विप्र योग-सिद्धि-फल-प्रदः ॥ प्रभासे मकरादित्ये माघे रुद्र-गणो-भवेत् । देविकायां देव-देहो नरो भवति माघतः ॥ माघ-स्नानेन भी विप्र गोमत्यामपुनभवः । हेमकूटे महाकाले उँकारे हग्मरे तथा ॥ नोलकश्ठ-ङ्गदे माघाद्वुद्र-लोके महीयते । मर्वासां सरितां विप्र संप्लवे मकरे रवौ ॥ स्नानेन सर्व-कामानामवासिर्जायते नृप । माघसु

1. PadmaP., स्वर्ग-खण्ड, 23. 7, p. 159. BhavP., uttara-parvan, chap 11, p. 485, v. 6 ; v. r. तानि ते सन्ति जाङ्गवि भूव्यन्तरीक्षे in C. कोव्यार्धकोटी च in A.

प्राप्यते धन्यैः प्रयागे हिज-सत्तम¹ । अपुनर्भवदं तत्र सितासित
जलं यतः ॥”

पाद्मी—“शृणु राजन् प्रयागस्य माहात्म्यं पुनरेव हि ।
नैमित्यं पुष्करच्चैव गो-तीर्थं सिन्धु-सागरम्² ॥ ३गयाम्बा
धेनुकच्चैव गङ्गा-सागर-सङ्गमः । एते चान्ये च बहवो ये च
पुरुषाः शिलोच्चयाः ॥ दश-तीर्थ-सहस्राणि त्रिशत्कोव्यस्तथा-
पराः । प्रयागे संस्थिता नित्यमेवमाहुमनीषिणः³ ॥”

तथा—“पृथिव्यां यानि तीर्थानि पुर्यः सन्तोहं भूतले । स्नातु-
मायान्तु ता वेण्यां माघे मासि नराधिप ॥ ब्रह्म-विष्णु-महादेवा
रुद्रादित्य-मरुदुर्गणाः । गन्धर्व-लोक-पालाश्च यज्ञ-किन्नर-
गुह्यकाः ॥ अणिमादि-गुणोपेता ये चान्ये तत्त्व-दर्शिनः ।
ब्रह्माणी पार्वती लक्ष्मीः शची मेधाऽदिती रतिः ॥ सर्वास्ता देव-
पत्रप्रश्च तथा नागाङ्गना नृप । षुताची मेनका रमा उर्वशी च
तिलोक्तमा ॥ गणाश्चासुरसां सर्वे पितृणां च गणास्तथा । क्षते
युगे स्वरूपेण कलौ प्रच्छन्न-रूपिणः ॥ रनातुमायान्ति ते सर्वे
माघे वेण्यां नराधिप ॥”

“भविष्यते—“गङ्गा-हारे दशावते स्नान-पुण्य-फलं शृणु ।
सप्तानां राजसूयानां फलं स्यादश्व-मेधयोः ॥ उषित्वा तत्र मासार्धं

1. For these verses, see pp. 282-283, but the line शाम-कुमानसे माघसत्त्व-भोक्त-फलप्रदः is dropped there.

2. PadmaP., खर्ग-खण्ड, chap. 23, v. 1, p. 159.

3. PadmaP., खर्ग-खण्ड, chap. 23, vv. 2-3, p. 159 ;
v. r., first line, “कुरु-चैत्रं गया चैव गङ्गा-सागरमेव च” ; third
line : परे ।

षस्त्रां विश्वजितां¹ फलम् । दशायुत-गर्वा दान²-पुण्यभूमि लभते नरः ॥” अद्य राजसूय-सप्तकाश्वमेध³-हय-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामो गङ्गा-हारे गङ्गायां स्नानमहं करिष्ये । दशावर्त-स्नानेऽप्येषा कामना । अद्य विश्वजित्-घट्क-जन्य-फल-सम-फल-गी-लक्ष-दान-जन्य-पुण्य-सम-पुण्य-प्राप्ति-कामोऽदगादि मासाधं गङ्गा-हारे दशावर्ते⁴ वा स्नानमहं करिष्ये ।

तथा—“सुरोत्तमभूमि गोविन्दं रुद्रं कनखले स्थितम् । स्नात्वा वाप्यथ गङ्गायां पुण्यमक्षयमाप्नुयात् ॥” अदगाक्षय-पुण्य-प्राप्ति-कामः कनखले स्नात्वा तत्र सुरोत्तम-गोविन्द-रुद्र-पूजनमहं करिष्ये ।

महाभारते—“तीर्थच्च शौकरं नाम महापुण्यं सुने शृणु । यस्मिन्ब्राविरभूत् पूर्वं वराहाक्षतिरच्युतः ॥ शतमग्निचितां पुण्यं ज्योतिष्ठोम-हयस्य च । अग्निष्ठोम-सहस्रस्य फलमत्राप्नुयान्नरः ॥” अदगाग्निचिच्छत-ज्योतिष्ठोम-हय-जन्य-पुण्यग्निष्ठोम-सहस्र-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामः शौकर-तीर्थं गङ्गायां स्नानमहं करिष्ये ।

तथा—“तत्रैव ब्रह्मणस्तीर्थं ज्योतिष्ठोमायुतस्य च । अश्वमेध-त्रयस्यापि स्नातस्तत्र फलं लभेत् ॥” अदग ज्योतिष्ठोमायुताश्वमेध-त्रय-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामो ब्रह्म-तीर्थं स्नानमहं करिष्ये ।

तथा—“कुञ्जाख्यं तीर्थमनधं यत्र च व्याधयोऽखिलाः । नश्चन्ति सप्त-जन्मोत्यं स्यान्नष्टं पातकं नृणाम् ॥” अदगाखिल-सर्व-व्याधि-सप्तजन्मोत्य-पातक-नाश-कामः कुञ्जाख्य-तीर्थं स्नान-महं करिष्ये ।

1. C. विश्वजितः । 2. C. नाम । 3. C. सप्तकाश्वमेध । 4. C. दशावर्ते ।

“तथा हः कापिलं¹ तीर्थं कपिला-धेनवोऽन्वहम् । दत्ता येनायुतान्यष्टौ स्नात्वा तस्य फलं लभेत् ॥” अद्यान्वह-दत्त-कपिला-धेन्वयुताष्टक-जनार-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामः कापिल-तीर्थे² स्नानमहं करिष्ये ।

तथा—“गङ्गा-हारे दशावते³ विश्वरो च नीलं⁴-पर्वते । तीर्थे कनखले स्नात्वा धूत-पापो दिवं ब्रजेत् ॥” अद्य धूत-पाप-स्वीय-स्वर्ग-लोक-गमन-कामो गङ्गा-हारे⁵ स्नानमहं करिष्ये । एतेषा-मन्यतमस्य स्नानेऽप्येतदेव फलम् ।

काशीमभिधाय⁶ तत्रैव—“पवित्राख्यं ततस्तीर्थं सर्व-तीर्थात् पवित्रकाम् । हयोर्विश्वजितोस्तत्र स्नानात् पुण्यं पुण्यं लभेत्वरः ॥” अद्य विश्वजिह्य-जन्य-पुण्य-सम-पुण्य-प्राप्ति-कामः पवित्राख्य-तीर्थं स्नानमहं करिष्ये ।

तथा—“वेणी-वाह्यं ततस्तीर्थं सरयूर्यत्र गङ्ग्या । सुपुण्यया महापुण्या स्वसाऽमुत्रैव⁷ सङ्गता ॥ हरेर्दक्षिण-पादाञ्ज-क्षालना-दमरापगा । वाम-पादोदकं विद्धि सरयूं मानसोऽवाम⁸ ॥ तोर्थं तत्राचयन् रुद्रं विष्णुर्विष्णुत्वमासवान् । पञ्चाश्वमेध-फलदं स्नानं तस्मिन्नघापहम् ॥” ‘वेणीवाह्यं’ दर्भरौति⁹ प्रसिद्धम् । अद्य पञ्चाश्वमेध-यज्ञ-फल-प्राप्ति-पाप-नाश-कामः सरयू-सङ्गत-गङ्गायां स्नानमहं करिष्ये ।

तथा—“ततस्तु गरुडकी-तीर्थं गरुडकी यत्र संस्थिता¹⁰ । गो-

1. C. अथातः कापिलं । 2. C. कपिल-तीर्थे । 3. C. कुशावते ।

4. A. मौन । 5. A. गङ्गा-तौरे ।

6. A. काशीनामादिमभिधाय । 7. C. स्वसामुत्रैव ।

8. C. मानसोत्तराम् । 9. C. दत्तवौति । 10. A. गरुडकी-त्रय-सङ्गता ।

सहस्रस्य दानञ्च तत्र स्नानेन समितम् ॥” अद्य गो-सहस्र-दान-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामो गण्डकी-सङ्गत-गङ्गायां स्नानमहं करिष्ये । तथा—“राम-तीर्थं ततः पुण्यं वैकुण्ठायन¹-सन्निधौ । सोम-तीर्थं ततः पुण्यं यत्रासौ खकुलो मुनिः । समभर्त्यं शिवं ध्यायन् गणतान्तु समाययौ ॥” तथा—“चम्पकाख्यं महातीर्थं यद् गङ्गोत्तर-वाहिनी । मणिकर्णिकावद् विज्ञेया महापातक-नाशिनी ॥” अद्य महापातक-नाश-कामश्वम्पकाख्यं² तीर्थं उत्तर-वाहिन्यां गङ्गायां स्नानमहं करिष्ये ।

तथा—“विश्वामित्रस्य भगिनी गङ्गायां यत्र सङ्गता । तत्रापुत्र्य च द्रुतारेः सम्मतस्तु प्रियातिथिः ॥ अद्य द्रुतारि-सम्मत-प्रियातिथित्व-कामः कौशिकी-सङ्गत-गङ्गायां स्नानमहं करिष्ये ।

तथा—“जङ्गु-ङ्गदे महातीर्थं स्नानं यत्र शरीरिणाम् । एक-विंशति-सन्तान-तारकं किमतः परम् ॥” ‘जङ्गु-ङ्गदे’ एक-शाखा-नगरे गङ्गायाम् । अद्यैक-विंशति-सन्तति-तारण-कामो जङ्गु-ङ्गदे स्नानमहं करिष्ये ।

तथा—“तस्माद[तिथि(?)दिति]-तीर्थञ्च यत्राराध्यादिति-हरिम् । कश्यपात्तनयं लेभे तत्र स्नानं महोदयम् ॥” अद्य क-विंशति-सन्तति-तारण-कामोऽदिति-तीर्थं स्नानमहं करिष्ये ।

तथा—“शिलोच्चयं महातीर्थं यत्र तष्ठा तपः प्रजाः । दृपा-दिभिः सह स्वर्गं यान्ति तीर्थ-गुणाश्रयात् । इन्द्राणी नाम तीर्थं स्यादिन्द्राणी यत्र वासवम् । तपस्तमूर्ति पतिं लेभे शर्चेवास्य³ प्रभावतः ॥ पुण्यमास्रातकं⁴ नाम विश्वामित्रस्तपश्चरन् । यत्र

1. A. वैद्वत्तायन ।

2. C. चम्पारख्याख्य ।

3. A. पत्थेवास्य ।

4. A. आस्रातकं ।

**ब्रह्मार्थिं तां लेभे क्षत्रियस्तोर्ध्वं-सेवया ॥ प्रदुषम्-तीर्थं तपसा यद्व
स्नानात् स्मरो हरेः । प्रेदुषम्-नामा पुवोऽभूत् स्नानं तत्र महो-
दयम्¹ ॥ ततो दक्षिण-प्रयागसु गङ्गातो यमुना गता । स्नाना-
त्तवाक्षयं पुण्यं प्रयाग इव लभ्यते ॥” तन्मुक्त-वेणी, “सप्त आम”
इति प्रसिद्धम् । अद्याक्षय-पुण्य-प्राप्ति-कामो दक्षिण-प्रयागे
स्नानमहं करिषेत् । अन्येषामन्यतम-स्नाने आत्मेत्सित-कामनां
कामयमानः स्नायादित्यर्थः ।**

ब्रह्मार्घे—“एकेन स्नान-मात्रेण विधिना भक्तिमान्वरः ।
अश्वमेध-फलं सद्यो गङ्गायां प्राप्नुयाद् ध्रुवम् ॥” अद्याश्वमेध-
जन्य-फल-सम-फल²-प्राप्ति-कामो भक्त्या वैध-गङ्गा-स्नानमहं
करिषेत् ।

भारते—“सर्व-तीर्थेषु यत् पुण्यं सर्वेषायतनेषु च । तत् फलं
लभते सद्यो³ गङ्गा-स्नानान्न संशयः ॥” तत्र “योग-सिद्धि”-न्याया-
दन्यतम⁴-फल-कामनाऽधिकारि-विशेषणमिति द्रष्टव्यम् ।

ब्रह्मार्घे—“प्रतिमासे चतुर्दश्यामष्टम्याच्छैव⁵ सर्वदा । पक्षयो-
रन्तयोच्छैव सर्व-पापेषु जाङ्गवीम् ॥ भागीरथीं विशेषेण
तीर्थान्यायतनानि⁶ च । समायान्ति विशेषेण सर्व-पाप-हराणि
च⁷ ॥” यदाह—“महाज्यैष्ठो सुर-श्रेष्ठ छताऽनन्त-फला
स्मृता । तस्यान्तु जाङ्गवी-स्नानं सूर्य-यह-शताधिकम् ॥”

1. A. स्थाने तत्र महोदयः ।

2. “सम-फल” not found in A.

3. C. सर्वं ।

4. A. अन्यतमं ।

5. A. कर्तव्यतामष्टम्याच्छैव ।

6. C. पुण्यान्यायतनानि ।

7. C. तीर्थान्यायतनानि ।

अन्य च—“अरुणोदय-वेलायां शुक्रा¹ माघस्य सप्तमी । गङ्गायां यदि लभ्येत् सूर्य-ग्रह-शतैः समा² ॥” अत्रैतदाक्षयोः सूर्य-ग्रह-स्नान³-जमेव [फलम्], उपस्थितत्वात्, स्नानमपि गाङ्गमेव, “सन्निहितेषु बुद्धिरन्तरङ्गेति न्यायात् । तेन सूर्य-ग्रह-कालोन-गङ्गा स्नानस्यैव फलम् इह शत-गुणादि-रूपं भवतीत्यर्थः । एवमन्यत्र स्नान-दानादिष्वपि बोद्धव्यमिति ।

स्नानं प्रकीर्णकम् ।

भविष्यत—“सोम-सूर्य-ग्रहे लक्ष्मीं” व्यतीपाति इति कल्पतरः ।

तथा—“मास-त्रय-फलं” तस्मात् फालु नाषाठ-मासयोः । वैध-निरन्तर-मास-त्रयावच्छृङ्ख-गङ्गा-स्नान-जन्य-फल-प्राप्ति-कामो-द्यादि फालु नं गङ्गा-स्नानमहं करिष्यते । आषाठ-स्नानेऽप्येवम् ।

यम-शङ्खी—“वैशाखे शुक्ल-पक्षे तु टृतीयायां तथैव च । गङ्गा-तोये नरः स्नात्वा मुच्यते सर्व-किञ्चिवषैः⁴ ॥” अद्य वैशाख-शुक्ल-टृतीयायां सर्व-किञ्चिवष-विमुक्ति-कामो गङ्गायां स्नानमहं करिष्यते ।

भारते । “निहत्य कामजान् दोषान् काय-वाक्-चित्त-सम्भवान् । समा-स्नानेन भक्त्या तु मोदते दिवि देववत् ॥” ‘समा’ वर्षम् । अद्य काय-वाक्-चित्त-सम्भव-कामज-दोष-निहनन-पूर्वक-खलोंकाधिकरणक-देववन्मोदमानत्वं⁵-कामोऽद्यगादि भक्त्या वर्षं गङ्गायां स्नानमहं करिष्यते ।

1. A. शुक्रा ।

2. Tithi T, chap, माघ-सप्तमी p. 146, II. 8-9.

3. C. स्नानजन्यम् ।

4. Not traced in यम-संहिता ।   5. A. मोदनत्व ।

अथ प्रयाग-मुण्डनं नाम^१ ।

तत्र यद्यपि कल्पतरुकारेण प्रयागे मुण्डनं नोक्तं नवा
तत्-प्रमाणमादश्चित्तमपि, तथापि बहुभिन्नं वन्धुदृभिः परिगृह्णी-
तानि तद्वचनानुग्रपसंगृह्यन्ते ।

तथाहि—“प्रयागे वपनं कुर्याद् गयायां^२ पिण्ड-पातनम् ।
दानं दद्यात् कुरुक्षेत्रे वाराणस्यां तनुं त्यजेत् ॥ किं गया-पिण्ड-
दानेन काश्यां वा मरणेन किम् । किं कुरुक्षेत्र-दानेन प्रयागे
मुण्डनं यदि ॥” अतः^३ “प्रयागे वपनं कुर्यादि”ति विधिः । तत्र^४
फलाकाङ्गया रात्रि-सत्रादिवदानुवादिकमेव फल^५मुन्नीयते । तच्च
“किं ग[ङ्गा(?)या] पिण्ड-दानेने”ति श्रवणाद् गया-पिण्ड-दान-
जन्म^६-फलम् । तेन गया-पिण्ड-दान-जन्म-काशी-मरण-जन्म-
फल-सम-फल^७-कामोऽत्राधिकारी । इदन्तु चिन्त्यते^८ । यद्यपि
मुण्डनस्य परिवापन-रूपतया तत्रानुवादेन फल-निर्देशाद^९
न विहिते वपने फलान्वयः प्रतिभाति, वपन-वापनयोर्भेदात् ;
तथापि विहित-कर्माद्वित्यनुवादस्य तत्र फलमात्र-समर्पकतया^{१०}
विधिः^{११} प्राधानग्राद् विहित एवात् फल-सम्बन्धः ।

नन्वेवं वातुः फलं स्यात् तु वापयितु^{१२}रिति चेत्र । विधिरपि
हि वापन-परत्वात् । तेन कारयेदित्यर्थं कुर्यादिति णिचो लोपेन

1. C. मुण्डनादौनि । 2. C. गङ्गायां । 3. A. अत्र ।

4. A. अत्र । 5. A. स एव वसानवादिष्टमेव फल(?)

6. जन्म not found in A. 7. सम-फल not found in A.

8. इदं तु चिन्त्यते not found in C.

9. A. तत्रानुवादेन फलानिर्देशे ।

10. C. समर्पकतया । 11. A. विधिः ।

12. वापयितुरिति not found in A.

निर्देशः । नन्वेवं¹ निज्गर्भित²मेवार्थं स्फुटीकृत्य यथोक्ता-फल-कामः प्रयागे वपनमहं³ [करिषेत् (?) कारयिषेत्] इत्यभिलापः कार्यं इति चेत् सत्यं, किन्तु “प्रकृतिवद्विकृतिरिति नग्यायेन प्रकृत्यनुसारेण एव ‘करिषेत्’-शब्दाभिलापोऽत्रोचितः । अत एव [यत्र]कृत्विग्नाराङ्पीज्या निर्वाहयते तत्रापि “यजेति”ति विध्यनु-रोधाद् यजमानो “यद्य” एवाभिलपति न तु “याजयिषेत्” इति केचित् ।

अत्रोच्यते । प्रकृतिवद् विकृतिरिति हि विकृति-यागेष्व-विकृति-⁴याग-धर्माति⁵-देशो न तु लोक-वाक्यैरार्थं⁶-वाक्यस्य-शब्दं⁷ नियम-विधिः, बहूत व्यभिचारात् । नच, “यथाश्रुति विहार⁸” इति अवणात् [यदेवं⁹(?) यदेव] पदं श्रुतं तदत्याजग्निति वाच्यम्, देवता-पर-शब्दस्य च तथात्वात्¹⁰ । अयन्वर्थ¹¹-परः शब्दः, अर्थस्यैव वापनस्यात् देशितत्वात् । नन्वसु तथा, तथापि लुप्त-गिच्छकमेव निर्दिश्यताम् कुर्यादित्यत्वैवान्वय-धीः स्यादिति चेदस्त्वेव [तथापि] परिवापनस्य देशितत्वे¹² “अस्मदायत्ते हि शब्द-प्रयोगे किमित्यवाचकं¹³ प्रयोक्त्रामहे” इति न्यायात्

1. नन्वेवं not found in A.

2. A. निगर्भितम् । 3. अहं not found in A.

4. विकृति-यागेष्वविकृति not found in A.

5. अति not found in A.

6. A. देशे न तु लौकिक-वाक्ये आर्थ ।

7. A. लक्ष्मि । 8. A. तथा श्रुतिपरिहार । 9. C. यदेवं ।

10. A. तथा रौतिः ।

11. C. अयमर्थ ।

12. A. परवापनस्यादर्शितत्वे ।

13. A. किमित्यवाच्यं ।

“कारयिषेत्”¹ इत्येवासु । “यद्य” इति प्रयोगश्च न दृष्टान्तो² वैयर्थ्यग्रात् । तत्र हि देवतोहि श्रक-³हविस्तुगागो यागः, स च यजमान-कर्त्त⁴क एव संविभाग-पूर्वक इत्यनुवादः, तत्-त्यक्त-द्रव्य-प्रक्षेप-फलको होमः, स एव कृत्विक्-कर्त्त⁵कः । अत एव कृत्विजो याजका न तु यष्टारः । अत एव “विश्वामित्रस्त्रिशङ्क्-याजयामास” इति टीकापौति दिक् ।

एवं प्रयागावच्छिन्न-गङ्गायामपि मुख्णनम्, “केशानां यावती संख्या किञ्चनानां जाङ्गवो-जले । तावद्वर्ष-सहस्राणि स्वर्ग-लोके महीयते⁶ ॥” इत्यादिभिः शिष्ट-परिगृहीत⁷-वचनैस्तत्रापि मुख्णन-विधानात् । हन्तै [कं(?)वं] स्वर्ग-फलकमिदं मोक्ष-फलकञ्च प्रयागीयं मुख्णनम् । कामनायाश्च न तत्त्वेण प्रसङ्गेन वा युगपत् सिद्धिः, नानाफलाधिकारिकत्वात् । कामनायाश्च युगपदसम्भवात् । ततश्च विष्याकाङ्गायां गङ्गा-मुख्णनमाद्यं “गङ्गां प्राप्ये”त्यादि-श्रवणात् तस्य प्राप्त-मात्राधिकारित्वात् । प्रयाग-मुख्णने तु न तथा, तत्र कालाश्रवणात् । ननु प्रयागे “मुख्णनञ्चोपवासश्च” इत्यादि-श्रुत्या मुख्णनोपवासयोरेक-कालीनत्वं प्राप्यते । उपवासश्च तत्र प्राप्ति-दिने कर्तव्य इति तत्र मुख्णनमपि तथाऽस्त्रिवति चेत्, सत्यम्, उपवास-मुख्णनयो-रपि तत्र प्राप्ति-निमित्तकत्वात्, तस्य च मुख्णनस्य गङ्गा-मुख्णनेनैव काम्येन प्रसङ्गंतो निर्वाहात् । यत्तु तत्र काम्य⁸ मुख्णनं तदनियत-कालम् अतो दिनान्तरे⁹ स्थले¹⁰ तदनुष्ठानम् ।

1. C. करिष्ये । 2. C. दृष्टान्तेन । 3. A. देवतोहिश्चय ।

4. प्रायश्चित्त-तत्त्व p. 78, II. 6-7

5. परि not in C.

6. A. काम्य ।

7. प्रयाग-मुख्णनाम्यन्तरे not found in C. 8. C. स्थाने ।

नन्विदं¹ मुण्डनं काम्यच्चेत्² स्थानवत् प्रतिदिनमापयेत् ।
तत्³-प्राप्ति-निमित्तकमिति चेत्, प्रथम-मात्रं⁴ क्रियेत्⁵ ।
निमित्त-काम्ययोस्तु⁶ दहरेव सन्निपातात्, समर्थस्य चेपा-
योगादिति । अत [चेत्(?)च]

“संवत्सरं हिमासोनं पुनस्तीर्थं ब्रजेद् यदि ।
मुण्डनच्छोपवासच्च ततो यत्नेन कारयेत्⁷ ॥”

इति वचनादेकोपाधिक-प्रयुक्तं मुण्डनं दश-मासाभ्यन्तरे
पुनस्तीर्थं न कर्तव्यम् । न चैवं प्रयागीयं प्रथम-मुण्डनमपि
न स्यात्तदा⁸ तस्यापि तदवच्छृङ्खल-गङ्गा-मुण्डनापेक्षया द्वितीय-
त्वादिति वाच्यम्, तस्य प्रयाग-विहितस्य गङ्गा-मुण्डनेन भिन्नाधि-
कारिकेण प्रसङ्गतस्तन्त्रतो⁹ वा न¹⁰ निष्पत्तिरिति पृथग्नुष्ठानस्य
तत्र न्यायत्वादि¹¹ ल्याहुः । तत्र, एतद्वचनस्य निर्मूलत्वात्,
समूलत्वेऽपि प्राप्ति-निमित्तक-मुण्डन-परत्वात् । तन्निमित्त-
कोपवास-साहचर्यादु ब्रजेदित्यभिधानाच्चेति । अत्रोच्यते,
“गङ्गायां भास्कर-क्षेत्रे मुण्डनं यो न कारयेत् । स कोटि-कुल-
संयुक्त आकल्यं रौरवे वसेत्¹² ॥” इत्यादिना अकरणे निन्दा-

1. C. तदिदं ।	2. A. केवल-काम्यं चेत् ।
3. तत् omitted in A.	4. C. प्रथममेव ।
5. C. क्रियते ।	6. C. स्तु तदहरेव ।
7. प्रायश्चित्त-तत्त्व, p. 76, ll. 12-13.	
8. तदा omitted in A.	
9. C. प्रसङ्गात्तन्त्रतोऽपि ।	
10. न omitted in A.	11. A. तत्रायत्वात् ।
12. प्रायश्चित्त-तत्त्व, p. 77, ll. 10-11.	

अवणात् करणे फल-श्वरणाच्च प्रयाग-मुख्णनं नित्य-काम्यतया सिद्धम् । तच्च सङ्कृत् करणादेव शास्त्रार्थ-सिद्धे रेकस्यां यात्रायामिकमेवानियत-कालच्चेत्यवस्तीयते । एव' तदवच्छिन्न-गङ्गा-मुख्णनमपैति ।

अन्ये तु, प्रयाग-गङ्गयोः प्राप्ति-निमित्तकमेकैकं मुख्णनम् । तथा स्वर्ग-फलमेकैकं [तमो(?) मतो] नैमित्तिकयोः काम्य-प्रसङ्गेन काम्ययोऽप्तं तन्वे णानुष्ठानमिति प्राप्ति-दिन एव सङ्कृदेव मुख्णनम्, प्रयाग-मुख्णनाभ्यन्तरे गङ्गा-मुख्णनमिति चतुर्णामेव निर्वाह इत्याहुः ।

अत खीणां प्रयाग-प्राप्तानां मुख्णने प्राप्ते “सर्वान् केशान् समुद्भृत्य छ्ळेदयेदङ्गुलि-हयम् । एवमेव तु नारीणां शिरसो मुख्णनं भवेत्¹ ॥” इत्यादेः प्रायश्चित्त-प्रकरणे² श्रृंतस्याप्याकाञ्चायां तेनैवात्रान्वयात् प्रयागेऽपि तासां हङ्गुल-केशाग्र-कर्तन-मात्रं वपनमिति वदन्ति³ । तत्र, “केशानाश्रित्य तिष्ठन्ति सर्वपापानि देहिनाम् । तिष्ठन्ति (?) तीर्थ-स्नानेन तस्मात्तान्यत्र वापयेत्⁴ ।” इत्यादिना तीर्थे केश-मूल-वपनस्यैव विशिष्ट विहितत्वात् इति ।

अन्ये तु, प्रयागे प्राप्ति-निमित्तक[मेक]मेव⁵ मुख्णनं फल-श्वरणात् काम्यमपि, भेदे प्रमाणभावात् । एवं गङ्गा-प्राप्ति-

1. प्रायश्चित्त-तत्त्व, chap. प्रायश्चित्त-पूर्वाह-क्रत्य, p. 118, II. 6-7. v. r. सर्वत्रैव तु...स्मृतम् ।

2. A. प्रयागस्य प्रकरणे । 3. वदन्ति is omitted in C.

4. PrāyT., p. 78, II. 2-4. v. r. केश-मूलानुपाश्रित्य सर्व...

5. C. निमित्तकमेकं ।

निमित्तकमपि फल-श्रवणे न काम्यमपि । काम्यशोभयत्र¹ स्वर्गं
एवेति युगपदेवोभय-प्राप्ति-रूप-निमित्त-सख्वन्धादुभय-कामना-
सख्वात् प्राप्ति-दिन एव तन्त्रेणैवो²भय-सिद्धिरित्याहुः ।

तदयमत्र प्रयोगः । अक्षत-वैध-यात्रेण³ प्राच्यां गौतम-
मन्याश्वमात्⁴ प्राक् पूर्व-दिने उषित्वा प्रवेश-दिने प्रातः-स्नानादि
कृत्वा प्रयाग-प्रवेशनादि-संकल्पः करणीयः । तदु यथा, अद्य
प्रयाग-मण्डल-भूम्यधिकरणक⁵-मत्कर्तव्य-पद-[प्रक्षेप] सम-
संख्याश्वमेध-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामः प्रयाग-मण्डल-प्रवेश-पूर्वक-
तदभूम्यधिकरणक-गमनमहं करिष्ये । इति संकल्पप्र प्रयागं प्राप्य
आदावुद्भूतोदकेन स्नात्वा ततः शुचिर्वेणी⁶ प्रविश्य—अद्य माघे
विष्णु-पुर-गमन-कामो गङ्गा-यामुन-सङ्गमे स्नानमहं करिष्ये ।
इति सङ्गल्पप्र यथाधार्खोत्त-विधानात् तदज्ञाने सर्व-साधारण-
विधिनापि⁷ स्नायात् ।

अथैवं ⁸यथाभिलिषित-कामनया स्नात्वा⁹ नित्य-कर्म¹⁰-देवता-
र्चनान्तं¹¹ कृत्वा अद्य गङ्गा-पतिष्ठावच्छेद¹² नीय(?) -लोम-सम¹³-
संख्य-बहु-वर्ष-सहस्रावच्छिन्न-स्वर्गं-लोक-महितत्व-कामो गङ्गायां
वपनमहं [करिष्ये (?) कारयिष्ये] । इति संकल्पप्र स्थलोप-
विष्टस्थथा वापयेद् यथा¹⁴ स्वयमेव केशादीनि¹⁵ गङ्गायां

1. A. काम्यश्वेत् यत्र ।	2. एव not found in A.
3. A. अक्षत-वैध-मात्रेण ।	4. C. गौतमाश्वमात् ।
5. C. भूम्यधिकारक ।	6. C. शुचिर्वेणी ।
7. C. विधानादपि ।	8. C. तथैव ।
9. यथाभिलिषित-कामनया स्नात्वा is omitted in C.	
10. C. देवतार्चनं ।	11. C. पतिष्ठावच्छेद(?) ।
12. सम omitted in C.	13. यथा omitted in C.
14. C. केशादीनि यथा ।	

पतन्ति । अन्यद् यथोक्त-कामनया वा कामयेत्¹(?) । ततः सात्वा वस्त्रान्तरं परिधाय, अद्य स्वर्ग-प्राप्ति-कामस्तीयोपवासमहं करिष्ये । इति उपवसेत्² । ब्रह्म-लोक-प्राप्तिः फलमस्येति³ केचित् । एतयोराकर-वचनन्तु पूर्वमुक्तमेव । ततः आज्ञाधिकारिणा तीर्थ-प्राप्ति-निमित्तकं पार्वण-श्राव्यं⁴ कार्यम् । तदसम्पत्तौ षट्पुरुष-पिण्ड-दानमपि । वसुतस्तु निमित्ततयोपवासानुष्ठान-सम्भवेऽपि विश्वजिन्नग्रायेन⁵ फल-कल्पने⁶ गौरवादयमुपवासो निष्फल एव देशना-बलात् । ततश्चानेनैव उपवासेन सम्पन्नाधिकार-स्तुत्तर-दिने क्रृष्ण-मोचन-तीर्थं स्नायात् । एतत्तु स्नान-प्रकरणे व्यासेनोक्तमेव । अथ कस्मिन्नपि मासे कस्मिन्नपि दिने प्रयाग-मुण्डनम् । तच्च प्रयागाभ्यन्तरे ब्रह्म-कूप-सन्निधानादौ क्वापि शुचौ देशे कार्यम् । कारित-गङ्गा-वपनस्यापि⁷ तत्राधिकारः, कामना-भेदादावश्चकल्पाच्च । अद्य [प्रयाग(?) गया] पिण्ड-दान-जन्य-फल-सम-फल-[कामी (?) काशी]-मरण-जन्य-फल-सम-फल-कुरुक्षेत्र-दान-जन्य-फल-सम-फल-प्राप्ति-कामः प्रयागे वपन-महं [करिष्ये (?) कारयिष्ये] । इति संकल्पत्र स्थल एव [कारयितव्यम् (?) वापयितव्यम्], केचित्तु नेदमाचरन्ति ।

अथ प्रयाग-मरण-प्रकरणम् ।

तत्र मत्स्य-पुराणे—“आ प्रयागात् प्रतिष्ठानाद् आ पुरो वासुकेऽर्जदात् । कम्बलाश्वतरौ नागौ नागाच्च बहुमूलकात् ॥

1. A. वाचामयेत्(?) । 2. A. उपस्पृशेत् । 3. C. फलमिति ।

4. श्राव्य omitted in A. 5. A. विशुद्धि-नागायेन ।

6. फल-कल्पने omitted in A. 7. C. गङ्गावगाहनस्यापि

एतत् प्रजापति-क्षेत्रं लिषु लोकेषु विश्रुतम् । तत्र स्नात्वा दिवं
यान्ति ये मृतास्तेऽपुनर्भवाः¹ ॥”

ऋग्वेदेऽपि²—“सितासिते सरिते यत्र सङ्गते तत्रामृता
दिवमुत्पत्तिं । ये वै तनुं विसृजन्ति धीरास्ते वै जनासी
अमृतत्वं³ भजन्ते ॥” अत्र प्रजापति-क्षेत्रे यस्य मरणं भवति,
स मोक्षभाग भवतीत्यर्थः ।

काम्यमप्यत्र मरणम् । अत्र तु सर्व-वर्णनामधिकारः । तदुक्तं
तत्रैव मातस्ये—“न देव-वचनात्तात् न लोक-वचनादपि ।
मतिरुतक्रामणीया ते प्रयागे मरणं प्रति ॥ दश-तीर्थ-सहस्राणि
षष्ठि-कोश्यस्तथापराः । तत्रैव तेषां सान्निध्यं कीर्तिं तं कुरु-
नन्दन ॥ या गतियोर्ग-मुक्तास्य⁴ सत्पथस्यस्य धीमतः । सा
गतिस्तप्तजतः प्राणान् गङ्गा-यमुन-सङ्गमे⁵ ॥”

तथा—“व्याधितो यदि वा दीनः क्रृष्णो⁶ वापि भवेन्नरः ।
गङ्गा-यमुनमासाद्य⁷ यस्तु प्राणान् परित्यजेत् ॥ दीप्त-काञ्चन-
वर्णभैर्विमानैः सूर्य-वर्चसैः⁸ । गन्धर्वास्तरसां मध्ये स्वर्गं मोदति⁹
मानवः ॥ ईपिस्तांलभते कामान् वदन्ति ऋषि-पुङ्गवाः ।

1. MatP., chap. 104, vv. 5-6, p. 311, v. r. आ प्रयाग-
प्रतिष्ठानाहा पुराद्वासुकेऽदात् ।…नागौ नागश्च बहु-मूलकः ।…ततः
स्नात्वा… । 2. C. शुतिरपि । RVK., 10. 75. 1.

3. A. एतद्वै ।

4. A. युक्तास्य ।

5. न देव—सङ्गमे traced in MatP., p. 316, chap. 106,
v. 11-12 ; v. r....लोक-वचनात्तथा । ते...गमनं प्रति । तेषां
सान्निध्यमत्वैव ततस्तु... । योग-युक्तास्य सत्यस्यस्य मनोषिणाः ।

6. MatP., दीनो द्वृष्टो ।

7. Op. cit. यमुनयोर्मध्ये ।

8. Op. cit. सन्निभैः ।

9. Op. cit. क्रीडति ।

सर्व-रत्नमयं दिव्यं नानाध्वज-समाकुलम् ॥ वराङ्गना-समाकीर्णे
विमानं शुभ-लक्षणम्¹ । गौत-वादित्र-निर्वोषिः² प्रसुपः
प्रतिबृध्यते ॥ यावत्र स्मरते जन्म तावत् स्वर्गे महीयते । ततः
स्वर्गात् परिभ्रष्टः क्षीण-कर्मा दिवश्चुगतः ॥ हिरण्य-रत्न-संपूर्णे
प्रशुद्धे³ जायते कुले । तदेव स्मरते तीर्थं स्मरणात्तत्र
गच्छति⁴ ॥”

तथा—“वट-मूलं समासाद्य यस्तु प्राणान् परित्यजेत्⁵ । सर्व-
लोकान्तिक्रम्य रुद्र-लोकं स गच्छति ॥ तत्र ते हादशादित्या-
स्तपन्ते चन्द्रमाश्रिताः⁶ । निर्दहन्ति जगत् सर्वं वट-मूलं न
दह्यते⁷ ॥” ‘वटोऽक्षय-वटः । तथा—“हरिष्व भगवांस्तत्र
प्रजापति-पुरस्कृतः⁸ ।” अस्तौति श्रेष्ठः

तथा—“उर्वशी-पुलिने रथे विपुले हंस-पाखुरे । परि-
त्यजति यः प्राणाच्छृणु तस्यापि यत् फलम् ॥ षष्ठिं वर्ष-
सहस्राणि षष्ठिं वर्ष-शतानि च । वसेत् स पिटभिः सार्धं स्वर्ग-
लोके नराधिप¹⁰ ॥ उर्वशीच्च मदा¹¹ पशोग्नेव-लोकैर्न राधिप¹² ।

1. सर्व-रत्नमयैर्दिव्यैर्नानाध्वज समाकुलैः । वराङ्गना-समाकीर्णे-
मोदते शुभ-लक्षणैः । 2. Op. cit., वाद्य-विनिर्वोषिः ।

3. Op. cit., समृद्धे । Also MatP.

4. “व्याधितो—गच्छति” traced in MatP., p. 313, chap.
105, v. 3-8 (a).

5. Op. cit., विसुच्चति । 6. Op. cit., रुद्र-संश्रिताः ।

7. वट-मूलं समासाद्य—दह्यते found in MatP., p. 315,
chap. 106, vv. 11-12. 8. MatP., p. 316, chap. 106, v. 18B.

9. “उर्वशी—जायेत रूपवान्” traced in MatP., p. 317,
chap. 106, v. 34-45 ; v. r. उर्वशी-रमणे पुरये विपुले हंस-पाखुरे ।

10. C. महीयते । 11. C. यदा ।

12. Op. cit., स्वर्ग-लोके नरोत्तम ।

पूज्यते सततं देवैक्रृषि¹-गन्धर्व-किन्द्रः ॥ ततः स्वर्गात् परिभ्रष्टः क्षीण-कर्मा दिवश्चुगतः । उर्वशो-सहस्रीनान्तु कन्यानां लभते शतम् ॥ मध्ये नारी-सहस्राणां बह्नाच्च पतिर्भवेत् । दश-आम-सहस्राणां भोक्ता भवति भूमिपः ॥ काञ्ची-नूपुर-शब्देन सुप्तोऽसौ प्रतिबुध्यते । भुक्ता भुवि पुमान्² भोगांस्तत्तोर्धं लभते पुनः³ ॥” तथा—“शुद्धाम्बर⁴-धरी नित्यं नियतः संयतेन्द्रियः । एक-कालन्तु भुज्जानो मासं भोग-पति⁵ भवेत् ॥ सुवर्णलंकृतानान्तु⁶ नारीणां लभते शतम् । पृथिव्यामासम् द्रायां महा-भोग-पति⁷ भवेत् ॥ धन-धान्य-समायुक्तो दाता भवति नित्यशः । स भुक्ता विविधान् भोगां⁸ स्तत्तोर्धं स्मरते⁹ पुनः ॥” तथा—“कोटि-तीर्थं समासाद्य यसु प्राणान् परित्यजेत् । कोटि-वर्ष-सहस्राणि स्वर्ग-लोके महीयते ॥ ततः स्वर्गात् परिभ्रष्टः क्षीण-कर्मा दिवश्चुगतः¹⁰ । सुवर्ण-मणि-सुक्ताक्षे कुले¹¹ जायेत रूपवान् ॥”

तथा—“अकामो वा सकामो वा गङ्गायां यो विपद्यते । मृतसु लभते स्वर्गं न रकच्च न पश्यति¹² ॥ अप्सरोगण-संगीतैः

1. Op. cit., पुल ऋषि । 2. Op. cit., v. r. भुक्ता तु विपुलान् ।

3. Op. cit., भजते पुनः । 4. Op. cit., शुद्धाम्बर ।

5. Op. cit., भूमि-पति । 6. A. सुवर्णलंकृतानान्तु ।

7. Op. cit., महाभूमि-पति… ।

8. Op. cit., भुक्ता तु विपुलान् भोगान् । 9. Op. cit., लभते ।

10. A. दिव-चुगतः । 11. Op. cit., सुक्ताढा-कुले in MatP.

12. cp. SkanP.. काञ्ची-खण्ड, पूर्वार्ध, p. 2219, chap. 27,

“अकामो वा सकामो वा तिर्यग्योनि-गतोऽपि वा ।

गङ्गायां यो मृतो मर्यो नरकं स न पश्यति ॥”

सुप्तोऽसौ प्रतिबुधते । हंस-सारस-युक्तेन विमानेन स गच्छति ॥
ततः स्वर्गात् परिभ्रष्टः क्षीण-कर्मा दिवशुग्रतः । सुवर्ण-मणि-
मुक्ताढेर जायते विपुले कुले¹ ॥” तथा—“गङ्गा-यमुनयोर्मध्ये
[पुरी (?) करी] षाम्निन्तु कारयेत् । अहोनाङ्गो ह्यरोगञ्च
पञ्चेन्द्रिय समन्वितः ॥ यावन्ति रोम-कूपाणि तस्य गात्रे तु
धीमतः । तावद्वर्ष-सहस्राणि स्वर्ग-लोके महीयते ॥ ततः स्वर्गात्
परिभ्रष्टो जम्बुद्वौप-पतिर्भवेत् । स भुक्ता विपुलान् भोगांस्तत्तीर्थं
लभते पुनः² ॥”

तथा—“यसु देहं निकृत्य स्वं शकुनिभ्यः प्रयच्छति ।
विहगैरुपभोक्तव्यः शृणु तस्यापि यत् फलम् ॥ शतं वर्ष-
सहस्राणां सोम-लोके महीयते । तस्मादपि परिभ्रष्टो राजा
भवति धार्मिकः ॥ गुणवान् रूप-सम्पन्नो विहांश्च प्रिय-वादकः ।
भुक्ता तु विपुलान् भोगांस्तत्तीर्थं लभते पुनः³ ॥” तथा—“शृणु
राजन् प्रयागे तु अनश्न-फलं विभो । प्राप्नोति पुरुषो धीमात्
अहधानो जितेन्द्रियः ॥ अहोनाङ्गो ह्यरोगञ्च पञ्चेन्द्रिय-समन्वितः ।
अश्वमेध-फलं तस्य गच्छतस्तु पदे पदे ॥ कुलानि तारयेद्राजन्
दश पूर्वान् दशापरान् । मुच्यते सर्व-पापेभ्यो गच्छेच्च परमं
पदम्⁴ ॥ पञ्च-योजन-विस्तीर्णं प्रयागस्य तु मण्डले ।

1. MatP., p. 319, chap. 107, vv. 4-6.

2. Op. cit., v. 9 ; v.r. कर्षाम्निं यस्तु साधयेत् । …गाते तु
देहिणाः । स्मरते पुनः ।

3. MatP., chap. 107, vv. 17-19, p. 320 ; v. r.
यः स्वदेहन्तु कर्तित्वा । विहगैरुपभुक्तस्य…॥…भोगांस्तत्तीर्थं भजते पुनः ।

4. MatP., chap. 103, vv. 3-5, p. 320 ; v. r. अनाशक-
फलं विभो । अहोनाङ्गोऽप्यरोगञ्च । …गच्छेत्तु परमं पदम् ।

व्यतीतान् पुरुषान् सप्त भाविनसु चतुर्दश । नरस्तारयते सर्वान्
यसु प्राणान् परित्यजेत्¹ ॥”

तथा—“यैनैव निःसृता गङ्गा तैनैव यमुना गता² ।”

इदमुपक्रम्य—“प्राणांस्त्वयजति यस्तत्र स याति परमां गतिम्³ ।”

तथा—“आपत्तीर्थमिति ख्यातं दक्षिणे यमुना-तटे । पश्चिमं
धर्मराजस्य तीर्थन्तु नरकं स्मृतम् । तत्र स्नात्वा दिवं यान्ति
ये मृतास्तेऽपुनर्भवाः⁴ ॥”

तथा—यमुनोन्तर-तटमुपक्रम्य—“अन्ये च बहस्त्रीर्थाः सर्व-
पापहराः शुभाः । तेषु स्नात्वा दिवं यान्ति ये मृतास्तेऽ-
पुनर्भवाः⁵ ॥ गङ्गा च यमुना चैव उभे तुल्य-फले स्मृते ।
केवलं ज्येष्ठ-भावेन गङ्गा सर्वत्र पूज्यते ॥”

तथा—“जन्मान्तर-सहस्रेण⁶ योगो लभ्येत वा नवा⁷ ।
यथा योग-सहस्रेण योगो लभ्येत वा नवा⁸ ॥ यसु सर्वाणि
रत्नानि ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छति । तेन दानेन दक्षेन योगो लभेत
वा नवा⁹ । प्रयागे तु मृतस्येदं सर्वं भवति नान्यथा¹⁰ ॥”

1. Op. cit., vv., 9-10; v. r. ... विस्तीर्णं...मण्डलं ... सप्त
भविष्यांश्च चतुर्दश । After विस्तीर्णं...मण्डलं, there is an
additional line in the MatP., प्रविष्ट-मात्रे तद्ब्राह्मावश्वमेधः
यदे पदे ।

2. Op. cit., v. 24.

3. Op. cit. v 26B.

4-4. Op. cit., v. 29.

5. Op. cit., vv. 31-32, v. r., पापहराः स्मृताः ।

6. Op. cit., सहस्रेभ्यो ।

7. Op. cit., लभ्येत मानवैः ।

8. Op. cit., मानवैः ।

9. Op. cit., योगं नाभाति मानवैः ।

10. “जन्मान्तर—नान्यथा”, op. cit., chap 110, vv. 10-12.

प्रयागं स्मरतोऽन्यत्रापि मरणे फलं तद्वैव—“देशस्यो यदि
वाऽरण्ये विदेशे यदि वा गृहे। प्रयागं स्मरमाणोऽपि यसु
प्राणान् परित्यजेत् ॥ ब्रह्म-लोकमवाप्नोति वदन्ति कृष्ण-पुङ्गवाः ।
सर्वं-काम-फला द्विद्वा मही यद्व हिरण्यमयौ ॥ कृष्णयो मुनयः
सिद्धास्तत्र लोके स गच्छति । स्त्री-सहस्राकुले रमेत् मन्दा-
किनग्रान्तु वै शुभे ॥ मोदते कृष्णभिः सार्वं स्व-कृतेनेह कर्मणा ।
सिद्ध-चारण-गम्भैः पूज्यते दिवि दैवतैः ॥ ततः स्वर्गात् परि-
भृष्टो जब्बु-हौप-पतिर्भवेत् । ततः शुद्धानि कर्माणि चिन्तयानः
पुनः पूनः ॥ रूपवान् वित्त-सम्पन्नो भवतीति न संशयः ।
कर्मणा मनसा वाचा तस्य धर्मो व्यवस्थितः^१ ॥”

विघ्न-प्रकारणम् ।

स्मृतिः—“षष्ठिर्विघ्न-सहस्राणि गङ्गां रक्षन्ति सन्तातम्^२ ।
निवारयन्त्यभक्तांस्तान्^३ पाप-कर्म-रतांस्तथा^४ ॥ काम-क्रोध-
महामोह-लोभादि-निश्चितैः शरैः । प्रहरन्ति मनस्तेषां स्तिं
वै नाशयन्ति च ॥” कालिका-पुराणे—“रुद्रेण रक्ष्यते देवी
मोहयित्वा तु मानवान् । येन साधारणी बुद्धिर्गङ्गायामपि
जायते ॥”

1. Op. cit., chap. 105, vv. 10-12., vv. 8(b)—14(a), p. 313 ; v. r.,...विदेशस्योऽथवा गृहे...मन्दाकिन्यास्तटे शुभे...
सुकृतेनेह कर्मणा ।...ततः शुभानि कर्माणि...गुणवान्... । धर्मः
सत्य-प्रतिष्ठितः ॥ V. r. also in C. गुणवान् वित्त ।

2. C. नित्यशः ।

3. C. निवारयन्त्यभक्तांशः ।

4. PrāyT., p. 92, ll. 6-7.

अथ प्रतिष्ठि॒ङ्-प्रकरणम् ।

भविष्ये²—

“गङ्गा-भक्ति-रत्नवस्थि-श्वेषासृष्टमांस-सच्चयान् ।

उच्छृष्टं न क्षिपेदापो³ हस्त-पाटैन् ताडयेत् ॥”

ब्रह्मार्णु—

“गङ्गां पुराण-जलां प्राप्य त्रयोदश विवर्जयेत् । शौचमाचमनं नाम नैर्माल्यं मल-घर्षणम् ॥ गात्र-संवाहनं क्रीडां प्रतिग्रह-मथारतिम् । अन्य-तीर्थ-रतिच्छैव अन्य-तीर्थ-प्रशंसनम् । वस्त-त्यागं तथा धातं सन्तारच्च विशेषतः⁴ ॥” स्कान्दे—“नाभ्यङ्गितः प्रविशेत्तु गङ्गायां न मलादितः । न जल्पन् न मृषा वीक्ष्य वदन्नश्चतं वचः⁵ ॥” ‘मृषा वीक्षन्’ इतस्तत इति ।

ब्राह्मी—“स्नायीत तेलवान् प्राज्ञ⁶स्तट-भूमिमुपेयिवान् ।” ‘तट-भूमि’⁷ निकट⁸भूमि गत्वा जलान्तरे गात्रादि-प्रक्षालनं क्षत्वा स्नात्वा पश्चाद् गङ्गायां स्नायादित्यन्वयः⁹ । अन्यथा दोष-हयापत्तेः । एको¹⁰ निषिद्धाचरणम् [अनगः] स्नान-फलाभावश्च, मल-कर्षणत्वात् ।

1. C. निषिद्ध ।

2. भविष्ये omitted in A.

3. C. क्षिपेदापो ।

4. PrayT., p. 93, ll. 2-6, v. r., चतुर्दश विवर्जयेत्... शौचमाचमनं सेकं निर्माल्यं... वस्त त्यागमथाधातं .. ।

5. A. नरः । PrayT., p. 98, ll. 12 16 ; v. r. नाभ्यङ्गितश्चेत् प्रविशेद् गङ्गायां... ।

6. Op. cit., v. r. तेलवान् विप्र... ।

7. तट-भूमि' not found in A. 8. A. निकट-वति॑ ।

9. C स्नानायादित्ययः ।

10. C एकमिन् ।

तथा च गृह्ण-शङ्खो—“नित्यं नैमित्तिकं चैव क्रियाङ्गं मल-कर्षणम् । तीर्थाभावे¹ तु कर्तव्यमुषणोदक-परोदकैः² ॥” “नित्यं” प्रातः स्नान-परम्, ‘नैमित्तिक’ चण्डालादि-स्पर्श-निमित्तम् । क्रियाङ्गं” जपादि-कर्माधिकार-हेतुः । ‘मल-कर्षणम्’ अभ्यङ्ग-पूर्वकम् । ज्योतिः-शास्त्रोक्तं पुष्प-स्नानादि कामग्रम्, नद्याधारकं फलार्थं क्रिया-स्नानञ्चादाय शङ्खेन षोढा स्नानमुक्तम् ।

अत्र क्रिया-स्नान एवायतन-धर्मो विहितः । प्रातः-स्नाने “यथाऽहनि तथा प्रातनिंत्यं स्नायादनातुरः”³ इ [त्य] तिदेश-धर्मः अत्राहरहः स्नाने कात्यायनाद्युक्तः । स्नानान्तराणि मज्जन-मात्र-रूपाणि, धर्म-सम्बन्धे प्रमाणाभावात् । न चातिदेशः सर्वेषामकर्मत्वे विशेषोद्देशेन धर्म-विधिनिरस्यते । न च गुण-फलविशेष-स्तदभावात् अपि धर्माभाव उक्तः । कामग्र-पुष्प-स्नान-मलापकर्षयोस्तु लौकिकयोः “लौकिकं लौकिक-धर्माङ्गमि”ति दक्ष-सूत्रेण साधितत्वात् नालौकिकाङ्गं सम्बन्धः क्रियाङ्ग-स्नानेऽप्यद्विरेव शुद्धतोत्यभिधानादृधर्माभावः । अत एवाह हेत्वन्तर-प्रयुक्ते निमज्जन-मात्रे ऽपि क्रिया-स्नानस्य पृथग्नुष्ठानं हरिहरोऽपि

1. C. तीर्थाभावेऽपि ।

2. AhnT., p. 90, ll. 10-11, स्नान-प्रकरण, “यमः”; v. r. क्रियाङ्ग-मल-कर्षणम् । For S'ankhaS., see SmrSam., p. 280, chap. 8, v. 1, 2nd. line, क्रिया-स्नानं तथा षष्ठं षोढा-स्नानं प्रकौर्तिंतम् । For explanations of these types of baths, see SankhaS., op. cit., vv. 2-7. *This eighth chapter of the SankhaS is missing in some editions of the same.*

3. KātS., 10. 1, p. 312; see also AhnT. चतुर्थयामार्ध-कृत्य, p. 355 of Jīvānanda's ed.

क्रिया-स्नान-पृथक्-स्नानयोरिव धर्ममाह क्रियास्नान' किन्तु इदं
फलार्थीतया कथितमप्यहरहः-स्नानादभिन्नं तत्वापि पाप-क्षय-
रूपस्य फलस्य सत्त्वादिति भट्टनयेन¹ विशेषमाह । अत एव
फलाभाव-प्रसङ्गात् अभगतो न स्नायादित्यर्थः ।

मात्र्स्ये—“यस्तीर्थं प्रतिगृह्णीयात् तीर्थेष्वायतनेषु च । हिरण्यं
रजतं तास्तं यच्चाध्यइसु किञ्चन । निष्फलं तस्य तत्तीर्थं
यावत्तद्वन्मश्चुते ॥” स्मृतिः—“गङ्गा-विक्रयणाद्राजन् विक्रीतः
स्याऽजनार्दनः । जनार्दने तु विक्रीते विक्रीतं भुवन-त्रयम् ॥”
भविष्ये—“गङ्गाया महिमान् ये न मन्यन्ते नराधमाः ।
कुतार्किंका नास्तिका ये ते वै रौरवगामिनः ॥” ‘कुतार्किंका’
विकल्पिकाः² वेदार्थस्यान्यथा कल्पका-इत्यर्थः, ‘न मन्यन्ते’ इति
सुति-वाद इति ये मन्यन्ते ।

तथा—“गङ्गां प्राप्यापि ये मर्त्याः प्रीयन्ते न रमन्ति च³ । न
तारयति तान् गङ्गाऽभक्तान् पाप-रतांस्तथा⁴ ॥” मात्र्स्ये—“गङ्गां
प्राप्यापि ये मर्त्याः शुद्धां भक्तिं न कुर्वते । तीर्थान्तरे रतिं कुर्युस्ते
वै निरयगामिनः ॥” तथा—“सर्वोत्तमां महादेवीं सर्वोत्कृष्टां
वरप्रदाम् । अन्य-तीर्थ-समां कुर्युस्ते वै निरयगामिनः ॥”
तथा—“भागीरथीं महापुरुषां गङ्गां विपथगामिनीम् । अन्य-तीर्थ-
समां कृत्वा कुर्मीपाकेषु मञ्जति ॥” पाद्मे—“अन्य-तीर्थ-
समां गङ्गां यो ब्रवोति नराधमः । स याति नरकं वैश्य रौरवं
दाहणं महत् ॥”

स्नान्दे—“गङ्गा-तीरं परित्यज्य येऽन्य-तीर्थाभिलाषिणः ।
ब्रह्महत्या फलं तेषः सततं संशयात्मनाम् ॥” भविष्ये—“गङ्गा-

1. C. उत्तरायणे

2. A. विलुम्पकाः ।

3. A. न रमन्ति च ;

4. A. पापवत्स्तथा ।

तीर्थं परित्यज्य येऽन्य-तीर्थाभिलाषिणः तोयान्तरे रतियेषां
ते वै रौरवगामिनः¹ ॥”

यावत् स्वर्ग-तरङ्गिणी हर-जटाजूटान्तरालम्बते²
यावद्विश्व-विकाशि-विस्तृत-करः सूर्योऽयमुज्जृम्भते ।
यावन्मण्डलमैन्दवं वितनुते शम्भोः शिरोमण्डनं
तावत् कल्पलतेयमस्तु सफला देव्याः सतां श्रेयसे ॥
कियन्निबन्धमालोक्य श्रीविद्यापति-सूरिणा ।
गङ्गा-वाक्यावली देव्याः प्रमाणैविं मलीक्षता ॥

इति समस्त-प्रक्रिया-विराजमान-दानदलित-कल्पलताभि-
मान-भव-भक्ति-भावित-बहुमान-महा-महादेवी-श्रीमद्विश्वास-देवी-
विरचिता गङ्गा-वाक्यावली समाप्ता ॥ इति ।

-
1. Prāy T., chap. गङ्गा-माहात्म्य, p. 92, ll. 4-5.
  2. C. जूटान्तमालम्बते ।

APPENDICES OF THE
GAṄGĀ-VĀKYĀVALĪ

FURTHER REFERENCES, VARIANT READINGS AND NOTES.

The headings in bold type in this Appendix refer to the pages, lines, verses and passages of the Gaṅgā-vākyāvalī. The references here together with those in the foot-notes of the GV. make our search for the sources and variant readings of the verses and the passages quoted in the Gaṅgā-vākyāvalī complete. The verses and prose-passages, either parallel to or identical with those in the Gaṅgāvākyāvalī, have been also traced in various Purāṇas, Astrological works, and Smṛtis, particularly the Nibandhas, etc., a compleat list of which will be found in the Bibliography.

P. 108, I. 9. महदप्यफलं कर्म, etc.

ParāM., I, I, p. 182, I. 3.

P. 108, I. 11. अश्रद्धया हतं सर्वं, etc.

See also p. 139 of this book. PadmaP., उत्तर-खण्ड, 126. 25, p. 451 and स्वर्ग०, 14. 68, p. 96.

P. 109, I. 1. सहस्र-योजनस्थान्न, etc.

KṛtyaSS., p. 230, v. r. गङ्गा गङ्गेति च ब्रूयुर्मुच्यन्तेऽपि च पातकात् ।

P. 109, II. 8-9. मनसा संस्मरेद् यस्तु, etc.

VarṣaKK., p. 534; ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 363.

P. 109, II. 12-13. भवनानि विचित्राणि, etc.

Prāy T., chap, गङ्गा-माहात्म्य, p. 70, II. 12-14.

P. 109, II. 16-17. गच्छंस्तिष्ठन् स्वपत्रं जाग्रत्, etc.

PrāyT., p. 70, II. 11-12, v. r. गच्छंस्तिष्ठन् स्वपत्रं ध्यायन् जाग्रद्...
स च मुच्येत्...।

P. 110, II. 7-8. स्मरणादेव गङ्गायाः, etc.

SkanP., काशी-खण्ड, 27. 35, p. 2217.

P. 110, I. 13. दर्शनात् स्पर्शनात् पानात्, etc.

AgniP., 110. 6, p. 238 ; only the first line ; ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 363 “महाभारते” ; VarṣaKK., p. 534, v. r....स्पर्श-नाल्पात् ।

P. 110, I. 17. गङ्गा गङ्गेति यैनीम, etc.

ViraM., तीर्थ प्रकाश, p. 17, v. r. शतैरपि...जन्म-तयार्जितं ।

P. 111, I. 6. सहस्र-योजनस्थोऽपि, etc.

VarṣaKK., p. 534, “महाभारते” ।

P. 112, II. 3-4. वृथा कुलं वृथा विद्या, etc.

SkanP., काशी-खण्ड, 27. 32, p. 2217 ; ViraM., समय-प्रकाश, p. 261, v. r. वृथा यज्ञाः...वृथा दानानि...।

P. 112, II. 12-13. पितरो योगिनश्चैव, etc.

SkanP., काशी-खण्ड, 27. 76, p. 2219.

PP. 113-119. अथ यात्रायां कर्तव्य-कर्म । तत्र स्कन्द-धृते महा-भारतीये, ऋषिभिः क्रतवः प्रोक्ताः, etc.

Same as TīrthaC., pp. I. I. 11-10, I. 17, तत्र महाभारते, etc.

P. 113, II. 3-16. ऋषिभिः क्रतवः प्रोक्ताः, etc.

TīrthaC., p. I. Lines 6-8 of GV. are found in the Kṛtya-SS., p. 214.

ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 12, “महाभारते” ; v. r. फलश्चैव तथा तत्वं...प्राप्यन्ते पाश्चिंवरेते...नार्थ-न्यूनैरवगणाः...गुह्यमिदं भरत-सत्तम ।...दरिद्रो नाम जायते ; even the language of the interpretations of the

words “अवगरौः”, “एकात्मभिः”, “असंहतैः”, “अनुपोष्य त्रिरात्राणि”, etc. is identical with that of the same in the GV.

As the Vira-mitrodaya quotes from the Gaṅgā-vākyāvalī, citing it by name, Mitra Miśra was certainly much influenced by it. But it is curious that though at times he quotes verbatim the interpretations given in the GV., he does not acknowledge his gratitude to Viśvāsadevi.

Vidhā P., third stavaka, vol. II, p. 724, v. r....दिद्रो नाम जायते ; only the last verse but one is found here.

P. 113, II. 17-21. अज्ञानेनापि यस्येह, etc.

ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 15 ; v. r....ऐश्वर्य-ज्ञान-सम्पन्नः ; VidhāP., vol. II, stavaka III, p. 724 ; v. r., ऐश्वर्य-ज्ञान-सम्पन्नः सदा भवति धर्मवान्। पितरस्तारितास्तेन नरकाच्च पितामहाः॥ TīrthaC., p. 2.

P. 114, II. 5-6 & 21-22 यस्य हस्तौ च पादौ च, etc.

ViraM., आहिक-प्रकाश, p. 183, “शड्खः” ; v. r., मनश्चापि सुसंयतम् ; the interpretations of विद्या and कीर्ति in this work and GV. are identical, the language also being the same ; the interpretations of ViraM. and GV. are almost identical in language ; BhavP., उत्तर-खण्ड, 122-3, p. 484 (b.) ; SkanP., काशी-खण्ड, पूर्वार्ध, 6. 48, p. 2086 ; BrahmaP., 25. 2, p. 119 ; and 76. 20 ; VāyuP., 110. 5, p. 742, v. r. मनश्चापि ; and also the PrāyT., chap. गङ्गा-माहात्म्य, p. 75, II. 2-4 ; PadmaP., उत्तर-खण्ड, 117. 25, p. 404. ; SkanP., रेवा-खण्ड, 227. 29-30 p. 3644 ; SmṛtiC., आहिक-काण्ड, p. 347 ; TīrthaC., p. 2 ; Vidhā P., vol. II, third stavaka, p. 745, “शड्खः”।

P. 114, II. 11-14. प्रतिग्रहादपावृत्तः, etc.

SkanP., काशी-खण्ड, op. cit., vv. 49-50, p. 2086 ; v. r. प्रति-ग्रहादुपावृत्तः...। अदम्भको...सर्व-सङ्गैर्यः। VāyuP., 110. 4, p.

742; v. r....सन्तुष्टो नियतः शुचिः । अहङ्कार-विमुक्तो यः...। PrāyT., गङ्गा-माहात्म्य, p. 74, ll. 4-7. VidyāP., vol. II, third stavaka, p. 745, v. r.,...उपादृतः...दुष्ट-संसर्गैः । TirthaC., p. 3.

P. 114, II. 8-19. अकोपनश्च राजेन्द्र, etc.

SkanP., काशी-खण्ड, पूर्वार्ध, 6. 51. p. 2086, v. r. अकोपनोऽमल-मतिः...; and रेवा-खण्ड, 227. 30-31, p. 3644 ; ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 13 ; VidyāP., vol. II, third stavaka, p. 745 ; v. r. अकोधनश्च राजेन्द्र सत्य-शीलो...; TirthaC., p. 3.

P. 115, II. 3-8. तीर्थान्यनुस्मरन् धीरः, etc.

The interpretations of ViraM. and GV. are almost identical in language ; ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 14; v. r. तीर्थान्यनुस्मरन् ...कृत-पापो विशुद्धयेत...शुद्ध-कर्मकृत...न गच्छेत्त...न च जायते...स्वर्गं भवति वै विप्रो...; SkanP., काशी-खण्ड, पूर्वार्ध, 6. 52-54, v. r. कृत-पापो विशुद्धयेत...तिर्यग्योनिं न वै गच्छेत्...न दुःखी स्यात्...स्वर्ग-भाक् च...मोक्षोपायञ्च...; TirthaC., p. 4. VidyāP., vol. II, third stavaka, p. 725.

P. 115, II. 7-8. अथ्रद्धानः पापात्मा, etc.

PadmaP., उत्तर-खण्ड, 117. 26, p. 404.

P. 115, II. 11-12. नृणां पाप-कृतां तीर्थैः, etc.

SkanP., काशी-खण्ड, पूर्वार्ध, 6. 62, p. 2087 ; ViraM., आहिक-प्रकाश, p. 183, “शङ्खः”। SmṛtiC., आहिक-काण्ड, p. 347.

P. 115, II. 15-16. कामं क्रोधश्च लोभश्च, etc.

MahBh., अनुशासन-पर्व, 25. 65 ; v. r....तीर्थमावसेत् । न तेन किञ्चिन्प्राप्तं...। ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 15 ; v. r.,...तीर्थमावसेत् । न तेन किञ्चिन्प्राप्तं...। VidyāP., third stavaka, vol. II, p. 745, v. r. न तेन किञ्चिदप्राप्यं...।

P. 115, II. 17-18. तीर्थानि च यथोक्तेन, etc.

SkanP., काशी-खण्ड, पूर्वार्ध, 6. 35, p. 2087; v.r. ...स्वर्ग-भागिनः ।

ViraM. तीर्थ-प्रकाश, p. 15; v.r. तीर्थानि तु... ।

P. 115, II. 20-22. गङ्गादि-तोर्थेषु वसन्ति सन्तः, etc.

VidhāP., third stavaka, p. 747; v. r., ...पञ्जि-सद्ब्राह्म राजन्...

देवायतनाच्च तस्मात्...। TirthaC., p. 5. KṛtyaSS., p. 215.

PP. 115, I. 21—116, 1-5. या तीर्थ-यात्रा कथिता मुनीन्द्रैः, etc.

ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 19; v. r. प्रयुक्ताऽप्यनुमोदिता च।...सर्वस्व-
नाशे...सद्ब्राह्मणानग्रत...परिभ्रमेत...तीर्थेष्वलं यज्ञ-फलं हि यस्मात्...गृह-
स्थाश्रम-संस्थितस्य । TirthaC., pp. 5-6

P. 116, II. 3-4. यस्येष्टि-यज्ञे व्यधिकारिताऽस्ति, etc.

VidhāP., third stavaka, vol. II, p. 727; v. r., गृहस्थाश्रम-
संस्थितस्य...

P. 116, II. 8-12. यो यः कश्चित्तीर्थ-यात्रान्तु गच्छेत्, etc.

ViraM., तीर्थ-प्रकाश, pp. 23-24; v. r., स तु कुर्वन्...धीमान् विप्रो
वित्त-शक्त्या...। VidhāP., third stavaka, vol. II, p. 740; v. r.
as above. CaturVC., श्राद्ध-कल्प, p. 1581, प्रल्यागतश्चाथ गृहं पुनस्तु
देवान् पितृन् ब्राह्मणान् पूजयेच्च । एवं कुर्वत्स्तस्य तीर्थाद्युक्तं फलं तत् स्यानात्र
सन्देहकोऽस्ति । The ViraM. and VidhāP. also take एवं कुर्वत्स्तस्य
(v. r. कुर्वत्स्तस्य) ...सन्देहकोऽस्ति (v. r. सन्देहमस्ति, सन्दिग्धमस्ति)
as a continuation of the topic in the BrahmaP, PrāyT., chap. गङ्गा-माहात्म्य, p. 71, II. 5-6, v. r. ...ब्राह्मणांश्चैव साधृन् धीमान्
प्रीणन् वित्त-शक्त्या प्रयनात् ।

P. 116, II. 12-15. एवन्तु कुर्वत्स्तस्य, etc.

Found in PrāyT., pp. 71, I. 19-72, I. 2, in a
modified form; तु omitted there; सन्देहोऽस्ति read as सन्देह

एव ; इति omitted after सुसंयतः ; पार्वणश्च substituted by वृद्धि-श्राद्ध and ब्राह्मणान् पूजयेत् by ब्राह्मणान् भोजयेत् । By वृद्धि-श्राद्ध here, Raghunandana recommends that while starting for an holy place, one should perform the वृद्धि-शास्त्र । His reading “भोजयेत्” is better because feeding the Brāhmaṇas at the end of rites is generally recommended. The direction to feed Brāhmaṇas agrees with the regulation repeated in the Gaṅgā-vākyāvalī itself (“पूर्ववद्वोजयित्वा, p. 119, I. 12). This involves a contradiction in statements which may be avoided if this पूजयेत् be not taken to include the sense of “भोजयेत्” as well which would be rather a far-fetched explanation. The word सन्तर्पयेत् in the verse (I. 10, p. 116) means भोजयेत् specifically in the case of ब्राह्मणान् ; so the भोजन is to be repeated here as well (cf. प्रत्यागतश्चापि पुनस्तथैव) ।

P. 116, II. 16-17. गच्छन् देशान्तरं यस्तु, etc.

BhaVP.. ब्राह्म-पर्व, 183. 18. v. r, गच्छेदेशान्तरे यस्तु श्राद्धं कुर्यात् सर्पिषा । तद्यत्नार्थमिति प्रोक्तं प्रदिशेच्च न संशयः । Srād V.. p. 63, II. 6-7, “भविष्ये”, v. r.....गच्छन् देशान्तरं यत् श्राद्धं कुर्याच्च सर्पिषा । VidhāP., third Stavaka, vol. II, p. 744, “विष्णु-पुराण”, v. r. गच्छेदेशान्तरं यस्तु...कुर्यात् स... ; ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 25, and श्राद्ध-प्रकाश, p. 332, v. r., गच्छेदेशान्तरं...कुर्यात् सर्पिषा ; ŚrāddhaKL, p. 7, v. r....यत् श्राद्धं कुर्यात्... ; ParāM., vol. I, part II, आचार-काण्ड, p. 301, “पारस्कर”, v. r., यद्धि श्राद्धं कुर्यात्...तद्यत्नार्थमिति प्रोक्तं ; NirS., p. 266, I, 18., v. r. श्राद्धं कुर्यात्...।

The interpretations of the verse given in the GV. and Vira-mitrodaya are identical even in words, but Mitra Miśra gives an additional information “अत एव गणेश्वर-मिथादयोऽप्येव-

मिति वाचस्पति-मिश्रा लिखन्तिस्मै”; vide ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 27, II. 11-14. ŚrāddhaC., p. 136; ŚrāddhaKK., p. 268.

P. 116, II. 21-22. प्रयागे तीर्थ-यात्रायां, etc,

Prāy T., p. 80, II. 5-6; ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 28. v. r., ...न वृथा। Whereas GV. says “स्मृति-समुच्चय-लिखित-वचनात्”, the VirM. says “स्मृति-समुच्चय-लिखित-विष्णु-वचनात्”। Vidhā P., third Stavaka, vol. II, p. 748, v. r. ...मातापितृ-वियोगतः। NirS., p. 358, I. 15, v. r....वपनं कुर्याद्यथा न।

P. 117, II. 3-7. उद्यतश्चेदौ गयां गन्तुं, etc.

SmṛtiC., श्राद्ध-कारण, p. 152, “ब्रह्मकैर्वत्”, v. r, उद्यतस्तु...विधाय कर्म-शोषन्न ग्रामं कृत्वा...प्रतिदिनं गच्छेच्छ्राद्ध-शोषान्नभुइन्नरः। VidhāP., third stavaka, vol. II, p. 748, v. r., उद्यतस्तु...कार्पटी-वेशं ग्रामं कृत्वा प्रदक्षिणम्। ततः प्रतिदिनं...। Śrāddha C., p. 137, ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 29,...कार्पटी-वेशं...ग्रामं...ततः प्रतिदिनं...फलं स्यात्; NirS., p. 358, I. 28. v. r. उद्यतस्तु...कार्पटी-वेशं ग्रामं गत्वा प्रदक्षिणम्। ततः प्रतिदिनं...; TirthaC., pp. 7-8; CaturVC., श्राद्ध-कल्प, pp. 1582-83, v. r. उद्यतस्तु...कर्पटी-वेशं ग्रामस्यापि...कृत्वा प्रतिदिनं...। The 7th line is not found in the VidhāP., NirS., SmṛtiC., CaturVC. and ŚrāddhaC.

P. 117, II. 8-15. एतस्यैवान्यतापि...अन्यत्र फल-कल्पनं...उपस्थिति-गौरवात्।

TirthaC., p. 7, I. 17 p. 8, I. 2, language of G V. and TirthaC. identical; v. r. कार्पटी-वेश-धारणं...ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 29, II. 13-18; the ViraM. quotes these lines as taken from Vācaspati Miśra, but it omits the first line; v. r. in ViraM. विश्वजिन्न्यायादत फल-कल्पनम्।

P. 117, II. 16-22. “कथयित्यामि ते वत्स” etc.

MatP., 106. 3-5 & 7, p. 315 ; v. r. ते राजस्तीर्थ...। आषेण
विधिनाऽनेन.....। कोष्ठा हि दारुणे । ऐश्वर्य-लोभ-मोहाद्रा । ViraM.,
तीर्थ-प्रकाश, p. 33 ; v. r. ऐश्वर्य-लोभ-मोहाद्रा । VidhāP., third
stavaka, Vol. II, p. 738. “कौर्मे” v. r...तीर्थ-याता-विधिं क्रमात् ;...
वलीवर्द्धं समारुद्ध्य...सलिलं न च गृहन्ति...ऐश्वर्य-गर्वान्मोहाद्रा...विफलं
तस्य तत्त्वार्थं तस्माद्यानेन न ब्रजेत् । Additional line after आषेणैव
...यथाश्रुतं,—प्रयाग-तीर्थ-यातार्थी यः प्रयाति नरः क्रचित् । SmṛtiR.,
p. 51, I. 3, only the last two lines, “स्मृति-रबे”, “ऐश्वर्य-
लोभ-मोहाद्रा गच्छेद्यानादिभिस्तु यः...यानादि वर्जयेत्” ; CaturVC., श्राद्ध-
कल्प, p. 1582, only one verse, “कूर्म-पुराणे” ;...आषेण तु विधानेन ।

P. 118, II. 3-4. गो-याने गो-वधः प्रोक्तः, etc.

ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 34 ; Vidhā P., third stavaka, vol. II,
p. 730, TīrthaC., p. 8. KṛtyaSS., p. 215.

P. 118, II. 7, “अधं हरति पादुका”

The complete verse has been quoted from the Smṛti-
ratna in the Smṛti-ratnākara, p. 51, II. 2-3, “छलं तु हरते
पादमधं हरति पादुका । यानं हरेत्रिपादं तु सर्वं हरति दोलिका ॥”
Tīrtha C., p. 8, v. r. ऊर्ध्वं हरति पादुका ।

P. 118, II. 10-11, वर्षातपादिके छत्री etc.

MadanaP., p. 126 ; v. r. वर्षातपादिषु ; ViraM., तीर्थ-प्रकाश,
p. 34. TīrthaC., pp. 8-9. KṛtyaSS., p. 215.

P. 119, II. 15-16. तीर्थं प्राप्यानुषङ्गेण, etc.

ŚaṅkhaS., p. 381 of SmṛtiSam. chap. 8, v. 12 ; v. r.
स्नानजं फलमाप्नोति ; PrāyT., p. 75, II. 1-2 ; v. r. as before. SmṛtiC.,
आहिक-कारड, p. 347. SkanP., v. 61, p. 2087 ; v. r....स्नानं तीर्थे

समाचरेत्.....तीर्थ-याता श्रितं न तु । VīraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 16, v. r.
 स्नानजं फलमाप्नोति । NirS., p. 359, ll. 11-12, v. r. स्नानजं फलमाप्नोति ।
 तीर्थ-याता-कृतं न तु.....। VidhāP., vol. II, third stavaka,
 p. 766, v. r., तीर्थ-याता-कृतं...SrāddhaC., p. 135,...तीर्थं प्राप्य
 प्रसङ्गेन...समाचरेत् । स्नानजं फलमाप्नोति तीर्थ-याता-कृतं न तु ॥

P. 119, ll. 19-20. पोडशांशं स लभते, etc.

PrāyT.. p. 75, ll. 13-15 ; v. r.....अर्धं तीर्थ-फलं...। SkanP.,
 v. 63, p. 2087 ; v. r. यः परार्थं गच्छति । अर्धं तीर्थ-फलं.....।
 SrāddhaC., p. 135,.....यः परार्थेन...अर्धं तीर्थ-फलं...। VīraM.,
 तीर्थ-प्रकाश, p. 36, l. 6, v. r. same as SrāddhaC. ; NirS., p. 659,
 l. 6, only the second line. VidhāP., p. 750, vol. II, v. r.
 अर्धं ; SmṛtiC., आहिक-कारण, p. 647

P. 120, ll. 5-6. स्नानन्तु भक्तया गङ्गायां, etc.

VīraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 363

P. 120, ll. 18-19. गङ्गा-स्नानं करोमीति etc.

VarṣaKK., p. 536 ; v. r. अशक्तस्य स्वयं.....।

P. 121, ll. 1-2. स तया श्रद्धया भक्तया, etc.

VarṣaKK., p. 536 ; v. r. श्रद्धया युक्तः ।

P. 121, ll. 5-6. ये गच्छन्ति स्वतो गङ्गां, etc.

PrāyT., p. 71, ll. 5-7

P. 121, ll. 17-18. तीर्थं गच्छस्त्यजेत् प्राज्ञः, etc.

VīraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 40

P. 122, ll. 3-4. नरकं दाहणं श्रुत्वा, etc.

VīraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 40 ; v. r, परान्ने तु.....यस्यान्नमिहाश्राति
.....किल्विषम् ।

P. 122, II. 6-8. अप्येक-पंक्तया नाशनीयाद्, etc.

ĀhnikaT., p. 233, ll. 6-8 ; v. r.....नाशनीयात् संवृतः..... ।
भस्म-स्तम्ब.....मार्गैः पंक्तिं भेदयेत् । ParāM., I. 1. p. 429,
“बृहस्पति”,.....पंक्तयां.....ब्राह्मणैः स्वजनैरपि । The last line is
replaced in ParāM. by “अग्निना भस्मना चैव स्तम्भेन सलिलेन च ।
द्वारेण चैव मार्गेण पंक्ति-भेदो बुधैः स्मृतः ॥”

P. 123, II, 10-11. भूतानामिह सर्वेषां, etc.

MahBh., अनुशासन-पर्व, 26. 43. v. r...गतिमन्वेषमाणानां न गङ्गा-
सदृशी गतिः । VīraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 360 ; v. r.....दुःखोपहित-
चेतसाम् ।.....न गङ्गा-सदृशी । TīrthaC., p. 190.

P. 124, II. 10-11. जात्यन्धैरेव तुल्यास्ते, etc.

MahBh., 13. 26. 67.

P. 122, II. 13-16. शुचि-वस्त्र-धरः स्नातः, etc.

VīraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 40 ; v. r. जपेत्ततीर्थमोदने ।

P. 122, II. 18-19. सौमुख्याद्यतिसम्प्रीतिं० etc.

CaturVC., दान-खण्ड, p. 15.

P. 124, II. 11-12. भवन्ति निर्विषा: सर्पाः, etc.

VīraM , तीर्थ-प्रकाश, p. 360, “दान-धर्मे” ; v. r.....सर्व-पापैः
प्रमुच्यते ; TīrthaC., p. 198.

P. 114, II. 13-14. वर्तमानमतीतश्च, etc.

VarṣaKK., p. 534, “भविष्ये” ।

P. 125, II. 2-3. लावण्यैर्नेष्टु-विषयैः, etc.

MahBh., 13. 26. 23.

P. 125, II. 9-10. सप्तावरान् सप्त परान्, etc.

MahBh., 13. 26. 62 ; VarṣaKK., p. 534 ; v. r. इमांस्तारयते ; KṛtyaSS., p. 230.

P. 126, II. 5-6. मुहुर्मुहुः सदा पश्येत्, etc.

VarṣaKK., p. 534 ; v. r. यदा पश्येत् स्पृशेच्चापि... तदाप्रोति नरः ।

P. 127, II. 9-10. मनोवाक्यायजैः पापैः, etc.

Cp. SkanP., काशी-खण्ड, 27. 16. p. 2216.

P. 128, II. 14-15. यत् फलं जायते पुंसां, etc.

PrāyT., p. 92, II. 12-13 ; v. r. यत् पुण्यं जायते...।

P. 127, II. 12-13. ममैव परमा मूर्तिं० etc.

SkanP., काशी-खण्ड, 27. 7. p. 2215 ; v. r....सा परा मूर्तिः ।

P. 128, II. 3-5. प्रणमेत् प्रातरुत्थाय, etc.

VarṣaKK., p. 534 ; v. r. पुण्य-जलां शुभाम् । धर्मार्थ-काम-मोक्षाणां भाजनं स्यान् संशयः । VīraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 363, v. r....पुण्य-जलां शुभां...।

P. 128, II. 14-15. अभक्तव्यापि महापापी, etc.

VīraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 364, v. r....संसृष्टो दहत्येव हि पावकः । VarṣaKK., p. 534, only the first line ; v. r....शुचिर्भवेत् ।

Pp. 129, I. 10—135, I. 7. तीर्थेषु ब्राह्मणं नैव, etc.

Identical with Tīrtha-cintāmaṇi, p. 10. I. 18—p. 17, I. 14, except 13, I. 21—p. 14, I. 7.

P. 129, II. 10-17. तीर्थेषु ब्राह्मणं नैव, etc.

PadmaP., सृष्टि-खण्ड, 34 209—212 and 215-16 (a) and 17 (b,) p. 420 ; v. r., तीर्थे तु.....कथञ्चन ।.....भोज्यन्तं मनुरब्रवीत्...
 ऋषिभिर्दृष्टं पिन्याकेनेङ्गुदेन वा ।...श्राद्धन्तत्वं तु कर्तव्यं...। खधान्तु गृध्राः
 काका वा नैव हृष्ट्या हरन्ति ते । श्राद्धं तत्तैर्थिकं प्रोक्तं पितृणां तृसिदं परम् ।
 .....अकालेऽप्यथ काले वा । तीर्थे श्राद्धं.....प्राप्तैरेव सदा स्नानं.....
 These verses are also found in pp. 245-46 of this work.
 For the verse पिरण्ड-दानं ततः शस्तं not found in p. 129, see
 SrāddhaV. of Rudradhara, pp. 14-15, ब्राह्मणान्नैव...कदाचन...
 भोज्यन्तं...ऋषिभिर्दृष्टं...। (additional line : देयं तु तिल-पिन्याकं
 शक्तिमद्विर्नरैः सदा ; see p. 245 of this work)...श्राद्धन्तु...श्राद्धं
 तत्तैर्थिकं ज्ञेयं... (additional line : पिरण्ड-दानं ततः शस्तं पितृणाम्नाति-
 वल्लभम्, p. 246)...विलर्वो नातिकर्तव्यो न च...। VidhāP., vol.
 II, pp., 779-80 ; v. r....कदाचन...भोजयेत् । श्राद्धं तीर्थेषु कर्तव्यं
 ...दृष्टि-हतञ्च तत् । काले वाऽप्यथवाऽकाले...प्रकर्तव्यं पितृणाम्नैव तर्पणम् ।
 (additional line—पिरण्ड-दानञ्च तच्छ्रस्तं पितृणाम्नातिवल्लभम्)...न च
 विन्न'...। CaturVC., श्राद्ध-कल्प, pp. 1568-69-70, (p. 69)...परीक्षेत
 कथञ्चन.....भोजयेन्मनु-शासनात्.....श्राद्धं तत्वं तु कर्तव्यं.....(p. 70)
 श्व-ध्वाढ-क्ष-गृध्र-काकाद्या न तत्क्रियाः । (additional reading here : पिरण्ड-दानं तथा शस्तं पितृणाम्नातिवल्लभम्)...क्षिप्रं समाचरेत् ।
 पिरण्ड-दानं स्यात्...पिन्याकेनेङ्गुदेन वा (additional line here : पिन्या-
 केन तिलानां वा भक्तिमद्विर्नरैः सदा) ; also p. 924 ; ViraM., तीर्थ-
 प्रकाश, p. 73, v. r. ब्राह्मणान्नैव परीक्षेत कदाचन...भोज्यन्तं...दृष्टि-हतञ्च
 तत्...तुष्टि-कारकं...तीर्थे श्राद्धं.....(additional reading : पिरण्ड-दानं
 etc. as given in VidhāP.)...न च विन्न'...। SmṛtiC., श्राद्ध-कारण,
 p. 452, “मतस्य-पुराण”, verses not in the same order as in

the GV., v. r....तीर्थे तु ब्राह्मणान्...कथञ्चन...भोजयेन्मनु-शासनात्...पिराड-दानं स्यात्...पिन्याकेनेङ्गुदेन वा (additional line here: पिन्याकेन तिलानां वा तव सद्भूर्नरैः सह)...श्व-ध्वाङ्क्ष-गृध्र-कङ्गाद्या ग्रन्ति दृष्ट्वा न ते कियाः । ŚrāddhaC., p. 10, l. 10 f. 21, ll. 6-7 ; and pp. 141-42, ll. 17-18 ; NirS., pp. 360, l. 26, 361, ll. 5-6 ; Kāl-tV., vol. II. p. 407....तीर्थ-आद्वे सदा (additional line: पिराड-दानं, etc.) ŚrāddhaM., p. 123, only one verse, शक्तुभिः पिराड-दानश्च, etc. ŚrāddhaKK., p. 34 and p. 268. TīrthaC., p. 10. These verses have again been given in this work in pp. 245-246.

P. 129, ll. 13-14. श्राद्धश्च तत्र कर्तव्यं, etc.

PrāyT., p. 73, ll. 7-8. KṛtyaSS., p. 215. TīrthaC., p. 11

P. 129-130-131, ll. 15,—अकालेऽप्यथवा काले, etc.

cf. VīraM., तीर्थ-प्रकाश, pp. 75-76 (only the prose portions) and ŚrāddhaV., p. 15 (only cūḍākas) PrāyT., p. 73, ll. 4-6 ; v. r....पिराड-दानन्तु तच्छस्तं पिनूणाश्चातिदुर्लभम् ।...नैव विन्नं समाचरेत् । KṛtyaSS., p. 215. TīrthaC., p. 10.

P. 132, ll. 1-12.

Cf. ŚrāddhaV., p. 15, ll. 9-23 ; VīraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 48, ll. 3-10.

P. 132, ll. 14-15. मुण्डनश्चोपवासश्च, etc.

SkauP. आवन्त्य-खण्डे रेवा-खण्ड, vv. 31f-32a, p. 3644. TīrthaC., p. 140, PrāyT., p. 76, ll. 18-19, VidyāP., p. 742; v. r., वर्जयित्वा कुरुक्षेत्रं...गयां ; VīraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 47 ; v. r. वर्जयित्वा कुरुक्षेत्रं...गयां ; NirS., p. 359, l. 24, v. r. वर्जयित्वा कुरुक्षेत्रं विशालं विरजं गयाम् ; ŚrāddhaC., p. 139, v. r. वर्जयित्वा कुरुक्षेत्रं...गयाम् ।

P. 132, II. 7-9. तीर्थमधिगस्य, etc.

ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 48, l. 3; cf. VidhāP., third stavaka, p. 843, ll. 1-2.

P. 133, II. 3-6. भौमानामपि तीर्थानां, etc.

SkauP., काशी-खण्ड, पूर्वार्ध, vv. 42b-44, p. 2086; v. r....
केचिन्मेध्यतमाः स्मृताः ।...प्रभावाद्...परिग्रहान्...। ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 10, v. r., केचिन्मेध्यतमाः...पृथिव्या उद्देशाः...प्रभावाद्द्रुताद्...परिग्रहा-
न्मुनीनाश्च । TīrthaC., p. 115, v. r. केचिन्मुख्यतमाः...सलिलस्य च
तेजसः...परिग्रहान्मुनीनाश्च...।

P. 133, II. 7-13.

Cp. ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 54, l. 13 f.; VidhāP., third stavaka, p. 754, ll. 8-12.

P. 134, II. 4-5. वस्तुतस्तु गङ्गा-मुख्यन-विपयक-वाक्यानां, etc.

Cp. ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 51, l. 20 f.

P. 134, II. 6-7. गङ्गायां भास्कर-क्षेत्रे, etc.

PrāyT., p. 77, II. 9-5; v. r. मातापितोमृते गुराँ ।

P. 134, II. 16-18. यावन्ति नख-रोमाणि

PrāyT., गङ्गा-माहात्म्य, p. 78, II, 7-9. TīrthaC., p. 17
KṛtyaSS., p. 217, v. r....व्रह्मलोके...।

P. 135 II. 1-7. सर्व-तीर्थस्येति, etc.

Cp. ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 34, l. 17 f, and p. 53, l. 13 f.

P. 135, II. 8-9. गङ्गाम्भःकण-दिग्धस्य, etc.

TīrthaC., p. 191.

P. 135, II. 12-13. अप्रतिष्ठाश्च ये केचित्, etc.

ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 360 ;

P. 135, II. 15-16. सार्धं हस्त-शतं यावत्, etc.

ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 362, “गङ्गावाक्यावल्यां ब्रह्मारडे ।”

PrāyT., p. 88, ll. 13-14, “ब्रह्म-पुराणे” । DānaM., p. 8, l. 20, only the first line quoted. VidhāP., third stavaka, p. 844, only the first line quoted. VarṣaKK., p. 533 ; all the three lines given in our works are found here—; no other work consulted by me quotes the third line.

P. 135, II. 1-3. तीराद् गव्यूति-मात्रन्तु, etc.

TīrthaC., p. 266 ; last line not quoted here. VidhāP., third stavaka, p. 844, only the first line found here ; DānaM., p. 8, l. 21. only the first line ; VarṣaKK., p. 533, third line given as follows “यत् किञ्चित् कुरुते कर्म तदक्षयमुदाहृतम्” । DānaC., p. 2b, l. 5, only the first line. PrāyT., chap. गङ्गा-माहात्म्य, p. 89, ll. 1-3 ; v. r....अतस्थास्तिदिवं...।

P. 136, II. 5-7. गङ्गा-सीमां न लङ्घन्ति, etc.

VidhāP., p. 844, third stavaka, v. r. तट-द्वये ; ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 362, v.r....न लङ्घन्ते । TīrthaC., p. 267.

P. 136, II. 8-9. भाद्र-कृष्ण-चतुर्दश्यां, etc.

PrāyT., p. 88, ll. 12-14 ; DānaM., p. 8, l. 18 ; v. r....भाद्र-शुक्ल... ; DānaC., p. 2b, l. 7, v. r. भाद्र-शुक्ल-चतुर्दश्यां... ; ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 392, v. r., तदन्यतीरमुच्यते ; VidhāP., third stavaka, p. 844 ; VarṣaKK., p. 533. TīrthaC., p. 266.

P. 136, II. 10-13. प्रवाहमवधिं कृत्वा, etc.

VīraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 362 “ब्राह्मे”, v. r. तत्र नारायणः, etc. given follows, अत न प्रतिगृह्णीयात् प्राणैः करण-गतैरपि ; the VīraM. states that the reading of the third line as given in the GV. is found in the BrahmāṇḍaP. VidhāP., third stavaka, p. 843, l. 3 given as follows—न तत्र प्रतिगृह्णीयात् प्राणैः करण-गतैरपि । TīrthaC., p. 266, v. r. as in VidhāP. DānaC., p. 2b, l. 6, only the first line given; VarṣaKK., p. 533, v. r. तत्र नारायणः...। PrāyT., p. 88, ll. 2-4, v. r. अत नारायणः...अत न प्रतिगृह्णीयात् प्राणैः करण-गतैरपि । TīrthaC., p. 266.

P. 136, II. 16-17. अटवी पर्वताः पुण्याः, etc.

ParāM : I. II, p. 303, “आदि-पुराण”, v. r.,...नदी-तीराणि यानि च, VīraM., श्राद्ध-प्रकाश, p. 148, v. r. अटव्यः.....नदी-तीराणि । MadanaP., p. 485, “पुराणे”, v. r. अटव्यः.....नदी-तीर्थानि । SrāddhaM., p. 30, “आदिल-पुराणे”, v. r. नदी-तीराणि । SmṛtiSār., p. 175, ll. 7-8, v. r....नदी-तीराणि ।

P. 137, II. 4-6. यत्र गङ्गा महाराज, etc.

Cp. MahBh. 3, 85, 97, VidhāP., third stavaka, p. 845, v. r....समन्तात्तु लियोजनम् (see the corresponding explanation) TīrthaC., p. 267, v. r....समन्तात्तु द्वियोजनम् ।

P. 137, II. 9-12. अत्र हस्त-चतुष्प्रयाभ्यन्तरे, etc.

DānaM., p. 8, l. 23 f; VīraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 362, l. 24 f ; VidhāP., p. 845, l. 1 f; TīrthaC., p. 267, l. 8; language identical or almost identical.

P. 137, II. 13-16. तीर्थं न प्रतिगृहीयात्, etc.

TīrthaC., p. 267. KṛtyaSS., p. 218, only the first verse

quoted here. VīraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 89, v. r....चाप्रमत्तो भवेन्नरः ...यस्तीर्थे प्रतिगृहणाति। Only the first verse and the last line are found in the PadmaP., आदि-खण्ड, Ānandāśrama ed., 42. 16.17a, p. 790

P. 137, II. 18-20. अप्यकार्य-शतं कृत्वा, etc.

PrāyT., chap., गुह-प्रायश्चित्तेन लघु-पाप-नाशः, p. 70, II. 7-9, “महाभारते”, v. r. यद्यकार्य-शतं कृत्वा कृतं...। VarṣaKK., p. 535, v. r....गङ्गावगाहनं...। SmṛtiSār., p. 352, v. r .....कृतं.....तृण-राशिमिवानलः ।

P. 138, II. 1-2. अपहृत्य तमस्तीव्रं, etc.

VīraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 359, v. r. तथाऽपहृत्य पाप्मानं । TīrthaC., p. 204, v. r....पाप्मानं...।

P. 138, II. 6-7. भक्तया गङ्गावगाहस्य, etc.

VarṣaKK., p. 535, v. r ...स्वर्ग-मोक्षौ फलं तस्येत्येवमाहुर्मनीषिणः ।

P. 138, II. 9-10. सकृद् गङ्गावगाहेन, etc.

VarṣaKK., p. 535.

P. 139, II. 7-8. अश्रद्धया हृतं सर्वं, etc.

PadmaP., स्वर्ग-खण्ड, 14. 68 and उत्तर-खण्ड, 126. 25.

P. 139, II. 8-9. श्रद्धा भक्तिश्च काम्यानां, etc.

SmṛtiR., p. 132, II. 33-34, v. r. श्रद्धा-भक्तिश्च दानानां वृद्धि-ज्ञय-करे हि ते । CaturVC., दान-खण्ड, p. 13, v. r....वृद्धि-ज्ञय-करे स्मृते । The first line of the verse is, as given in the CaturVC., नाल्पत्वं वा वहुत्वं वा दानस्याभ्युदयावहम् ।

P. 140, II. 1-3. अप्सु नारायणं देवं, etc.

VarṣaKK., p. 535 ; PrāyT., p. 93, II. 10-12.

P. 140, II. 4-5. नैर्मल्यं भाव-शुद्धिश्च, etc.

ViraM., आहिक-प्रकाश, p. 230, “पद्म-पुराण”, v. r ...न जायते...
तस्मान्मनोविशुद्धयर्थं...। MatP., 102. I, p. 306 ; v. r. तस्मान्मनो...
ĀhnikaT., chap. स्नान, p. 65, II. 8-9, “पद्म-पुराण” ; v. r....विना
स्नानं न जायते। तस्मान्मनोविशुद्धयर्थं...। PadmaP., सृष्टि-खण्ड 20. 142.

P. 140, II. 7-8. नृणां पाप-कृतां तीर्थे, etc.

See GV., p. 115, II. 11-12.

P. 140, II. 9-10. यस्य हस्तौ च पादौ च, etc.

See GV., p. 114, II. 5-6. VidhāP., third stavaka, p. 745,
“शट्खः”। BrahmaP., 25. 2, p. 120.

P. 140, II. 11-12. चित्तमन्तर्गतं दुष्टं, etc.

BrahmaP., 25.8, p. 120. SkanP., काशी-खण्ड, 6.38, p. 2086,
v. r. तीर्थ-स्नानात्...। SmṛtiR., p. 57, I. 31, v. r. शतशोऽथ...।
VidhāP., p. 746.

P. 141, II. 10.12. सर्वं एव शुभः कालः, etc.

SkanP., काशी-खण्ड, v. 69, p. 2219; KālaTV., p. 190, v. r...
सर्वो देशस्तथा...।

P. 141. II. 15-16. स्नातस्य सलिले यस्याः, etc.

ViṣṇuP., part II, 8. 111.

P. 142, I. 2. अनेक-जन्म-सम्भूतं, etc.

VarṣaKK., p. 536;

P. 142, II. 10-12. अयञ्च स्नान-विधिः, etc.

ViraM., आहिक-प्रकाश, p. 332, II. 10-11; language identical
with that of GV.

P. 142, II. 16-18. तूष्णीमेवावगाहेत्, etc.

VidhāP., third stavaka, p. 254, v. r. आचम्य विधिवत् पश्चात्ततः स्नानम्...। ParāM., I. I, p. 279, “योगि-याज्ञवल्क्य”, v. r. आचम्य प्रयतः पश्चात् स्नानं...।

P. 142, II. 19-20. अनुद्धृतैरुद्धृतैर्वा, etc.

BhavP., उत्तर-पर्व, chap. 123, v. 2, p. 485(a); PadmaP., सृष्टि-खण्ड, 20. 143; ViraM., आहिक-प्रकाश, p. 230,.....स्नानं समाचरेत् .....मूल-मन्त्रेण धर्मवित्। VidhāP., third stavaka, p. 254, only the second half quoted. v. r. तीर्थे तु कल्पयेत्।

P. 143, II. 1-2. नमो नारायणायेति, etc.

BhavP. उत्तर-पर्व, 123. 3, p. 485 (a); PadmaP., सृष्टि-खण्ड, 20. 144; ViraM., आहिक-प्रकाश p. 230.

P. 143, II. 3-4. समौ च चरणौ कृत्वा, etc.

BhavP., ब्राह्म-पर्व, 3. 58b, p. 8a ; v. r. सुममो चरणो कृत्वा...।

P. 143, II. 5-6. दक्षिणन्तु करं कृत्वा, etc.

NṛsimhaP., 58. 74, p. 213; first line not found in it.
ViraM., आहिक-प्रकाश, p. 76.

P. 143, II. 7-9. ब्राह्मेण विप्रस्तीर्थेन, etc.

ViraM., आहिक-प्रकाश, p. 36 ; SmṛtiR. p. 36, l. 25 ; SmṛtiC., आहिक काण्ड, p. 253 ; SmṛtiSār., p. 311, l. 12.

P. 143, II. 9-10. विप्र इति, etc.

According to ViraM., आहिक-प्रकाश, p. 77, l. 6, this passage occurs in the आचारादर्श of श्रीदत्त।

P. 143, II. 12-13. ब्राह्मेणाऽऽचमनं शस्तं, etc.

BrahmaP., 221. 99, p. 888; v. r....प्राजापत्यच्च तेन च ।

P. 143, I. 14. अत्र सम्भवे, etc.

ViraM., आहिक-प्रकाश, p. 77, II. 14-16 “बहुषु निबन्धेषूक्तम्” ।

P. 144, II. 2-3. हृत् करण्ठ-तालुगाभिश्च, etc.

CaturVC., परिशेष-खण्ड, श्राद्ध-कल्प, p. 986, “याज्ञवल्क्य-विष्णू”, v. r. शुच्येयुः । VidhāP., third stavaka, p. 159. ViraM., आहिक-प्रकाश, p. 71. SmṛtiR., p. 37, I. 4. SmṛtiC., आहिक-कारण, p. 256. SmṛtiSār., p. 267, I. 4.

P. 144, II. 4-6. अपः पाणि-नखाग्रेण, etc.

SmṛtiC., आहिक कारण, p. 272, v. r....नखाग्रेषु...यस्तु ब्राह्मणः...।

ViraM., आहिक-प्रकाश, p. 71. cf. ParāM., I. I, p. 247.

P. 144, II. 6-7. प्रक्षालय पाणी पादौ च, etc.

ViraM., आहिक-प्रकाश, p. 62, v. r. पादौ पाणी च...। DakṣaS., 2. 14(a), p. 423; v. r....प्राक्षालय पादौ हस्तौ च...।

P. 144, II. 7-8. न नष्टभिरफेनाभिः, etc.

CaturVC., श्राद्ध-कल्प, p. 983, v. r. अनुष्णाभिः...ViraM., आहिक-प्रकाश, p. 66, “मनुः”, v. r. अद्विस्तीर्थेन धर्मवित् । KūrP., उत्तर-भाग, chap. 13, v. 8, p. 268.

P. 144, II. 8-10. शिरः प्रावृत्य कण्ठं वा, etc.

KūrP., उत्तर-भाग, chap. 13, v. 9, p. 268. ViraM., आहिक-प्रकाश, p. 93. cf. ParāM., I. I. p. 247. SmṛtiR., p. 38, I. 34, v. r. तिष्ठन्मुक्त-शिखोऽपि वा । CaturVC., श्राद्ध-कल्प, p. 979.

P. 144, II. 12-13. इत्येमद्विराजानु, etc.

ViraM., आहिक-प्रकाश, p. 64.

P. 144, I. 14. आ जानुभ्यां पादौ, etc.

Cp. ViraM., आहिक प्रकाश, p. 65, “आ जङ्घाभ्यां पादौ”, etc.

P. 144, I. 15. जानुभ्यामूर्ध्वमाचम्य, etc.

ViraM., आहिक-प्रकाश, p. 92.

P. 144, II. 16-17. अन्तरुदगाचान्तः, etc.

SmṛtiC., आहिक-कागड, p. 269 and p. 272. SmṛtiR., p. 37, I. 18.

P. 145, II. 1-2. पाद-प्रक्षालनोच्छिष्टेन, etc.

ViraM., आहिक-प्रकाश, p. 71, v. r. पाद-प्रक्षालनोच्छेपेण.....।

SmṛtiC., आहिक कागड, p. 270, v. r. same as before. CaturVC., श्राद्ध-कल्प, p. 977.

P. 145, II. 4-5. शिरः प्रावृत्य कण्ठं वा, etc.

See p. 144 of GV.

P. 145, II. 5-7. गायत्र्या तु शिखां बद्धा, etc.

ĀhnT., chap. आचमन, p. 18, II. 11-13, “शिखा-बन्धे विशेषमाह ब्रह्म-पुराणम्”।

P. 145, II. 7-9. कनिष्ठा-देशिन्यङ्गुष्ठ, etc.

VidhāP., third stavaka, p. 157. SmṛtiR., p. 36, I. 29. SmṛtiC., आहिक-कागड, p. 272. GaruḍaP., p. 220.

P. 145, II. 9-13. अङ्गुष्ठ-मूलान्तरतो etc.

KūrP., उत्तर-भाग, chap. 13, vv. 16-18, v. r. अङ्गुष्ठ-मूल-रेखायां तीर्थं व्राह्मिहोच्यते...पिनृ-तीर्थमनुकमात्।

P. 145, II. 14-15. सोपानत्को जलस्थो वा etc.

SmṛtiR., p. 41, I. 8, v. r. ....मुक्त-केशोऽपि वा पुनः। Our missing portion is found in the SmṛtiR....“वस्त्रेणाऽस्त्रवेष्य वा

शिरः” । ParāM., I. 1, p. 247, v. r....मुहू-केशोऽपि वा नरः ; our missing portion is found as follows :—“वस्त्रे णाऽऽबध्य वा शिरः” । CaturVC., श्राद्ध-कल्प, p. 979, v. r....मुहू-केशोऽपि वा पुनः ; and the missing portion is given as “वस्त्रे णाऽऽवेष्य वा शिरः” ।

P. 145, II. 15-18. न गच्छन् न शयानश्च, etc.

CaturVC., श्राद्ध-कल्प, p. 979.

P. 145, II. 21. न शूद्राशुच्येक पाण्यावजिंतेन, etc.

VīraM., आहिक-प्रकाश, p. 67.

P. 145, II. 22-23. मूल-पुरीषे कुर्वन्, etc.

BaudhDhS., I. 4. 22, p. 430 of SmṛtiSam. ; VīraM., आहिक-प्रकाश, p. 40.

P. 146, II. 4-8. संहत्य तिसृभिः पूर्वम्, etc.

ParāM., p. 237 ; v. r. संहतागित्तिभिः.....स्मृष्टा त्वनन्तरं.....अनामिकाभ्यां तु...ततः परम् । SmṛtiC., आहिक-कारड, p. 257, first line not quoted here ; v. r,...नाभिं कनिष्ठाङ्गुष्ठाभ्यां...। CaturVC., परिशेष-खण्ड, p. 998, v. r....चक्षुः श्रोतं.....नाभिं कनिष्ठाङ्गुष्ठेन.....।

P. 146, II. 11 ff. संवृत्याङ्गुष्ठ-मूलेन, etc.

Cp. GaruḍaP., पूर्व-खण्ड, 217. 38, p. 513.

P. 146, II. 17. खानि इन्द्रियाणि उपस्पृशेत्, etc.

GauDhS., I. 41. The rule is given as खानि चोपस्पृशेच्छी-र्पण्यानि मस्करि in his bhāṣya quotes Manu, तिराचामेदपः पूर्व द्विरुन्मृज्यात्ततो मुखम् । खानि चोपस्पृशेदद्विरात्मानं हृदयं शिरः ॥ इति । See ManuS., 5. 139, p. 206.

P. 146, I. 20 f.—147, I. 8. ऋत्त्रो यजूंषि सामानि, etc.

Cp. GarudaP., पूर्व-खण्ड, 217. 40-46, p. 513 ; CaturVC., परिशेष-खण्ड, p. 1000.

P. 147, II. 9-10. यद्गुमावुदकं वीर, etc.

ViraM., आहिक-प्रकाश, p. 89.

P. 147, II. 11-12. क्रियां यः कुरुते मोहात्, etc.

KṛtyaR., p. 46, “साम्ब-पुराणे” v. r. लोभादनाचम्येव । CaturVC., दान-खण्ड, p. 90, v. r,...भवन्ति न तथा तस्य क्रियाः...।

P. 147, II. 18-19. त्रयोदश्यां तृतीयायां, etc.

MadanaP., p. 247, “योगि-याज्ञवल्क्य” KālaV., p. 340. KālaTV., p. 189. SmṛtiR., p. 55, I. 23, v. r ...दशम्याश्वेव सर्वदा । ...न कुर्युस्तिल संस्कृतम् । CaturVC., काल-खण्ड, p. 705.

P. 147, II. 20-21. दर्श-ज्ञानं न कुर्वीति, etc.

CaturVC., काल-खण्ड, “षट्तिंशन्मते”, p. 705. MadanaP., p. 247, “योगि-याज्ञवल्क्य”, only the first half, v. r. दर्शे ज्ञानं.....मातापितोश्च...।

P. 147, II. 21—148, I. 2. प्रतिपद्यनपत्यः स्यात्, etc.

KālaV., p. 340, “वशिष्ठ”, v. r., प्रतिपद्यनपत्यं...। CaturVC., काल-खण्ड, p. 705, “वशिष्ठः”, v. r....क्रपत्यकः...।

P. 148, II. 2-3. पुत्र-जन्मनि संक्रान्त्यां, etc.

SmṛtiR., p. 56, I. 31, “गार्य”, v. r...संक्रान्तौ...। CaturVC., काल-खण्ड, p. 706, “पैठीनसि”, v. r. नित्यं ज्ञानश्च कर्तव्यं...। KālaV., p. 341, “वशिष्ठः” । SmṛtiC., आहिक-कारड, p. 328, “गर्ग”, v. r. ...संक्रान्तौ...। MadanaP., p. 248, “पैठीनसि”, v. r. संक्रान्तौ ।

P. 148, I. 3ff. चतुर्हस्त-समायुक्तं, etc.

The verses here on the snāna and tarpaṇa seem to have been quoted by Pracetas from some Purāṇa.

PadmaP., सृष्टि-खण्ड, 20. 145 ; cp. BrahmaP., 175. 93, p. 409 ; see also p. 291. SmṛtiC., आहिक-कारण, p. 486, first six verses identical (चतुर्हस्त...गङ्गा लिपथगामिनी) । VīraM., आहिक-प्रकाश, p. 230, (चतुर्हस्त...p. 148—सर्वं पापं प्रमोचय, p. 149), v. r....शिवा सिता । ...लोक-प्रसादिनी...मृदा तद्वदाचम्य . नमस्ते सर्वे-भूतानां भव-वारिणि...।

P. 149, I. 3. ब्रह्माणं तर्पयेत्, etc.

MadanaP., third stavaka, p. 517. VīraM., आहिक-प्रकाश, p. 354 ; ParāM., p. 356.

P. 149, II. 3-7. देवा यक्षास्तथा नागाः, etc.

VīraM., आहिक-प्रकाश, pp. 354—55 ; SmṛtiC., आहिक-कारण, p. 517, v. r. सर्पः कूरा दुष्पर्णाश्च...जम्भकाः...वाष्वाधाराः...नीरा-धाराश्च ये च धर्म-रतास्तथा ।

P. 149, II. 7-8. कृतोपवीती देवेभ्यो, etc.

ParāM., I. 1, p. 356 ; VīraM., आहिक-प्रकाश, p. 355 ; CaturVC., परिशेष-खण्ड, p. 931 ; SmṛtiC., आहिक-कारण, p. 517 ; v. r. ब्रह्म-पुत्रानृपीस्तथा ।

P. 149, II. 9-14. सनकश्च सनन्दश्च, etc.

VīraM., आहिक-प्रकाश, p. 355 ; SmṛtiC., आहिक-कारण, p. 517 ; MadanaP., p. 292, only the first two lines.

P. 149, I. 5—150, I. 2. यमाय धर्म-राजाय, etc.

VīraM., आहिक-प्रकाश, p. 351 ; ParāM., I. 1, p. 361.

P. 150, II. 2-6. अपसव्यं ततः कृत्वा, etc.

ViraM., आहिक-प्रकाश, p. 355, v. r. सव्यं जान्वाच्य...हविषमन्त-
मथोष्मपान्...वर्हिषदस्तथैव ह्याज्यपाः...तर्पयेत पितृन्...प्रेतांस्तांतर्पये-
त्ततः । SmṛtiC., आहिक-कारड, p. 517,...जान्वाच्य...हविषमन्तस्तथो-
ष्मपाः...पिनाकिनो वर्हिषदस्तथाऽन्ये कामचारिणः...तर्पयेत्तान् पितृन्...प्रेतान्
सन्तर्पयेत्ततः । CaturVC., परिशेष-खण्ड, p. 931. ParāM., I. 1,
p. 356. NirS., p. 345, I. 25, only the first line quoted.
ŚrāddhaC., p. 103, only the first line quoted.

P. 150, II. 7-8. जपे होमे च दाने च, etc.

MadanaP., p. 240, “हारीतः” v. r. जपे दाने तथा होमे स्वाध्याये
पितृ-तर्पणे । VidhāP., third stavaka, p. 163 ; v. r. ज्ञाने दाने
जपे होमे... ।

P. 151, II. 10. ff. नाभिमात्रे जले स्थित्वा, etc.

GaruḍaP., vv. 131-132, p. 519; SmṛtiR., p. 66, I. 7,
v. r. चिन्तयन्नूर्ध्व-मानसः । पितरो गृहणन्त्वेतान् पयोऽज्ञलीन् ।

P. 151, II. 18-20. ये चास्माकं कुले जाता, etc.

SmṛtiC., आहिक-कारड, p. 299, v. r. ये के चास्मत्कुले...ते गृहणन्तु ।
ViraM; आहिक-प्रकाश, p. 377, v. r. ते पिबन्तु ।

P. 151, II. 20-22. जल मध्ये तु यः कश्चित्, etc.

ViraM., आहिक-प्रकाश, p. 377.

P. 151. I. 23 152, I. 2. स्नात्वैवं वाससी धौते, etc

ĀhnT., Jiv's ed., p. 364, I. 18. SmṛtiC., आहिक-कारड, pp.
297 and 301, v. r....अच्छिन्ने...शाण-क्षौमाविकानि च...कुतपं... द्विवा-
सोऽपि न वै भवेत् । ParāM., pp. 263 and 265, v. r....अच्छिन्ने...
अलाभे...शाण-क्षौमाविकानि च...कुतुपं...विवासास्तु न वै भवेत् । VidhāP.,

third stavaka, p. 195, only the first line found quoted. MadanaP., pp. 274-275, v. r....वाससी धूतेऽङ्गिने...पाद्म-ज्ञौमाजिनानि च । कुतपं यज्ञ-सूलं वा...। SmṛtiR., p. 69, l. 9, only the first line, v. r....अच्छिन्ने...। SmṛtiSār., p. 273, l. 18, only the first half quoted; v. r....अङ्गिने ।

P. 152, II. 4-6. न रक्तमुल्वणं वासः, etc.

NṛsimhaP., v. 72, p. 212; v. r....वासो न नीलं तत् प्रशस्यते । मलाकृं तु...। CaturVC., परिशेष-खण्ड, श्राद्ध, p. 914 “भृगुः”, v. r....न नीलञ्च...दशाहीनं मलाकृञ्च वर्जयेत् कुत्सितं बुधः । SmṛtiC., आहिक-कारण, p. 301, “भृगुः” v. r....न नीलञ्च प्रशस्यते...दशाहीनं मलाकृञ्च...।

P. 152, II. 11-12 तत आचम्य विधिना, etc.

BhavP., उत्तर-पर्व, f. 485(b), chap. 123, v. 26(a), v. r. ततश्चाऽचम्य विधिवत्...।

P. 152, II. 12-19. अक्षताभिः सपुष्णाभिः, etc.

ViraM., आहिक-प्रकाश, p. 378, v. r....सलिलारुण-चन्दनैः...नमस्ते ब्रह्मपिण्डे...नमस्ते रुद्र-पुरुष...कुरुडलाङ्गद-भूषित...सत्यदेव...। BhavP., pp. 485-486, chap. 123, vv. 26(b)—31, v.r. ...अक्षतैः सह पुष्पञ्च सलिलारुण-चन्दनैः । अर्ध्यं दद्यात् प्रयत्नेन...नमस्ते विश्व-हपाय नमो विष्णु-सखाय वै...नमस्ते सर्व-वपुषे नमस्ते सर्व-शक्तये । ...नमस्तेऽस्तु कुरुडलाङ्गद-धारिणे...सर्व-लोकेश सर्वासुर-नमस्तुत...चैव सम्यग् जानासि सर्वदा । सत्यदेव नमस्तेऽस्तु सर्वदेव नमोऽस्तु ते ।...नमस्तेऽस्तु लयीमय नमोऽस्तु ते ।

P. 152, II. 20-21. एवं सूर्यं नमस्कृत्य, etc.

ViraM., आहिक-प्रकाश, p. 379, v. r. ततो विष्णु-गृहं ब्रजेत्...

SmṛtiSār., p. 277, “पाञ्चे”, v. r. सूर्य-देवं नमस्कृत्य...विष्णु-गृहं...।

BhavP., उत्तर-पर्व, p. 486(a), v. 32.

P. 153, I. 20-154, I. 2. अन्य-स्थाने कृतं पापं, etc.

KṛtyaSS., p. 231, v. r. गङ्गा-तीरे विनश्यति । गङ्गा-स्नान-कृतं पापं गङ्गा-स्नानेन नश्यति ॥ TirthaC., p. 204, v.r. अन्य-स्थान-गतं पापं...विनश्यति । गङ्गा-तीर-कृतं पापं गङ्गा-स्नानेन नश्यति ॥

P. 154, II. 16-17. ब्रह्मघो वा सुरापो वा, etc.

ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 371, VarṣaKK., p. 535, v. r... सर्वे ते निष्ठृतिं... ।

P. 154, II. 19-21. स्नातानां शुचिभिस्तोयैः, etc.

MahBh., अनुशासन-पर्व, 26. 31 : v. r. ...प्रयतात्मनाम् । व्युष्टिर्भवति या पुंसां...। ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 359, v. r. व्युष्टिर्भवति या...।

P. 154, I 22-155, I. 1. कपिला-कोटि-दानाद्धि, etc.

ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 365, VarṣaKK., p. 535.

P. 155, II. 10-11. स्पृष्टा स्वगमवाप्नोति, etc.

VarṣaKK., p. 535, v. r.,...ज्ञानमवाप्नुयात् । गङ्गा-स्नानेन भक्त्या हु...।

P. 156, II. 17-19. स्वयम्भूस्तस्य मानं हि, etc.

LiṅgaP., chap. 77. vv. 34-35, p. 137, v. r....स्वायम्भुवस्य मानं हि तथा...। स्यादार्थे च तदर्धकम् । CaturVC., दान-खण्ड, p. 84. “भविष्ये”, स्वयंभुवि सहस्रं स्यादार्थे चैव तदर्धकम् ।

P. 156, II. 20-21. शिव-क्षेत्र-समीपस्था, etc.

LiṅgaP., chap. 77, p. 138(a), 52(b)—53(a), v. r....सर्वाः शुशोभनाः...शिवतीर्था इति...।

P. 156, II. 21-22. गङ्गा-स्नान-समं पुष्यं, etc.

LingaP., chap. 77, v. 56(a) and 52(a), v. r....त्यजेहे हं
विहायान्तं...

P. 157, II. 7-8. अर्ध-क्रोशं शिव-क्षेत्रं, etc.

LingaP., chap. 77, p. 137(b), v. 33(b)—34(a).

P. 157, II. 9-10. क्रोशमात्रं परं स्थानं, etc.

SauraP., 65. 79. p. 264. v. r. क्रोशमात्र-शिव क्षेत्रं समन्तात्...।
CaturVC., दान-खण्ड, p. 84, v. r. ...भवेत् क्षेत्रं...परमात्मनः...
प्राणिनां तत्र...। DānaM., p. 8, I. 4, v. r. क्रोशमात्रं भवेत् क्षेत्रं...
परमात्मनः...प्राणिनां तत्र...कारकम्।

P. 157, II. 19-21. शिव-क्षेत्र-समीपस्थं, etc.

SaurP., 65. 83. p. 265. v. r. शिव-लिङ्ग-समीपस्थं...संज्ञेयं...
स्नानादिना ब्रजेत्। MadanaP., p. 262, “भविष्य”, v. r. ...शिव
लिङ्ग-समीपे तु...शिव-गङ्गेति तज्ज्ञेयं...शिवं ब्रजेत्। ParāM., I. 1, p.
280, “पुलस्त्य”, v. r. शिव-लिङ्ग-समीपे तु...। SmṛtiC., आहिक-
कारण, p. 320, “भविष्ये”, v. r. शिव-लिङ्ग-समीपे तु...शिव-गङ्गेति तज्ज्ञ-
ेयम्। KṛtyaSS., p. 110...शिव-लिङ्ग-समीपस्थं...शिव-गङ्गेति तत्
प्रोक्तं.....

P. 158, II. 6-7. शुक्लादि-दर्शान्तश्चान्द्र०, etc.

CaturVC. परिशेष-खण्डे काल-निर्णय, p. 9, v. r. दर्शादर्शश्चान्द्र-
स्तिंशद्विवसस्तु सावनो मासः। रवि-संक्रान्ति-विचिह्नः सौरोऽपि निगद्यते
तज्ज्ञैः। KalaV., p. 5, I. 5, दर्शादर्शश्चान्द्र०...रवि-संक्रान्तिः कचि-
चिह्नं सौरोऽपि निगद्यते; also p. 98, I. 4, v. r. .....रवि-संक्रान्तिषु
चिह्नः...। KṛtyaSS., p. 2, v. r. दर्शादर्शश्चान्द्र०...रवि-संक्रान्ति-सुचिह्नः

...निगदते सद्भिः । Cf. TithyA., p. 244. ll. 13-14 ; SamayaM., p. 145, ll. 20-21,

P. 158, ll. 7-8. सौर-मासो विवाहादौ, etc.

SmṛtiSS., p. 6, l. 21. v. r. सौरो मासो…… । KālaM., p. 67, v. r. सौरो मासो । CaturVC., काल-निर्णय, p. 13. सौरो मासो…… । SamayaM., “ज्योतिर्गर्गः”, p. 145, v. r. सौरो मासो…… । VīraM. समय-प्रकाश, p. 17. VidhāP., third stavaka, p. 407, v. r. सौरो मासो…… । NirS., p. 6, l. 20, v. r. सौरो मासो…… । TithyA., p. 245, v. r. सौरो मासो…… ।

P. 158, ll. 10-11. प्रतिसंवत्सर-आच्चे, etc.

CaturVC., काल-निर्णय, p. 20, v. r. मासश्चान्द्रमसः स्मृतः ।

P. 158, ll. 15-16. अमावस्यां शत-गुणं, etc.

VarṣaKK., p. 536, “भविष्य-पुराण” । VīraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 365. TīrthaC., p. 209.

P. 158, ll. 20-21. संक्रान्त्यां पक्षयोरन्ते, etc.

KṛtyaSS., p. 231.

P. 159, ll. 10-11. येयं भाद्रपदे शुक्ला, etc.

BhavP., मध्य-पर्व, chap. 8, v. 21, p. 216 (a), v. r.....षष्ठी-षष्ठी च द्विजसत्तम ।...तस्यां सर्वमज्जयमुच्यते । CaturVC., काल-खण्ड, p. 623, v. r....मासि षष्ठी तु भरतर्षभ । TithyA. p. 57, v. r....मासि षष्ठी स्याद्भूरतर्षभ...अक्षयमुच्यते ।

P. 159, ll. 15-16. अरुणोदय-वेलायां, etc.

KṛtyaSS., p. 74, v. r....सूर्य-ग्रह-शतैः । Cf. MadanaP., p. 263, ll. 9-10; KṛtyaR., p. 509, ll. 11 and 13 ; ParāM., 1, 1 p. 280, ll. 15-16.

P. 162 II, 5-7. वैशाख-मासस्य सिता तृतीया, etc.

ViṣṇuP., 3. 14. 12, p. 199; v. r....मासस्य तु या तृतीया...; DevīP., 60. 19, p. 226, v. r....वैशाख-शुक्लस्य तु या तृतीया असौ भवेत...। BhavP., उत्तर-पर्व, chap. 101. v. 4, p. 463a, वैशाख-मासस्य तु या तृतीया...कृष्ण-पक्षे...। Rāja-mārtanda, p. 111. Cf. p. 53, v. 4f. of MatP., for these verses. KālaV., p. 391, “भविष्य-पुराणे”, v. r. वैशाख-शुक्लस्य तु या तृतीया...; VīraM., समय-प्रकाश, “विष्णु-पुराणे”, p. 179; KṛtyaR., “विष्णु-पुराणे”, p. 542, v. r. वैशाख-मासस्य च या तृतीया...। VidhāP., second stavaka, p. 531, v. r. नभस्य-मासस्य च कृष्ण-पक्षः...। KālaV., p. 391, “भविष्य-पुराणे”, v. r. वैशाख-शुक्लस्य तु या तृतीया...। ParāM., I. 1, p. 156, “विष्णु-पुराणे”, v. r. वैशाख-मासस्य च या तृतीया...मासस्य च कृष्ण-पक्षे...। ŚrāddhaKK., p. 302, v. r. वैशाख-मासस्य तु या तृतीया...। NirS., p. 71, I. 1f., v. r. वैशाख-मासस्य तु या तृतीया...। CaturVC., काल-निर्णय, p. 650, v. r. वैशाख-मासस्य तु या तृतीया...तु कृष्ण-पक्षे। SmṛtiC., श्राद्ध-कारड, p. 28, v. r....कृष्ण-पक्षे। KālaTV., p. 408; SmṛtiR., p. 28, I. 21, v. r. ...च कृष्ण-पक्षे।

P. 162 II. 7-10. एता युगाद्याः कथिताः पुराणैः, etc.

ViṣṇuP., 3, 14. 13b and 15, v. r. ... पितरो वदन्ति। SauraP., chap, 51, v. 38, p. 205, v. r.,...पानीयमप्येषु ...पितरो... ; only पानीयमप्यत्र...वदन्ति found here. MatP., 27 10, p. 54, v. r. समाः सहस्रं...पितरो...। PadmaP., सृष्टि-खण्ड, 9. 131, p. 77,...समाः सहस्रं...पितरो...। PadmaP., उत्तर-खण्ड, p. 581, v. r...समाः सहस्रं...पितरो...। DevīP., 60. 20b-21a, p. 226, v. r...समाः सहस्रं...पितरो वदन्ति। Rāja-mārtanda, p. 111, VīraM.. समय-प्रकाश, p. 179, v. r...समाः

सहस्रं...। KālaV., p. 397, v. r....पितरो वदन्ति ; only the last verse found here. KṛtyaR., p. 542, v. r....समाः सहस्रं...पितरो वदन्ति । SamayaM., p. 37. v. r....समाः सहस्रं...। CaturVC., काल-निर्णय, p. 500, only the last verse here, v. r....पितरो वदन्ति ; एता युगाद्याः etc. quoted in p. 650. TithyA., p. 37, v. r...समाः सहस्रं...। SmṛtiK., p. 27, l. 23f., v. r. समाः सहस्रं...। SmṛtiC., श्राद्ध-कारण, p. 28, v. r. समाः सहस्रं...पितरो । KālaTV., 408 and 406,...पितरो वदन्ति...। ŚrāddhaKK., p. 100.

P. 162, II, 14-17. नवम्यां शुक्ल-पक्षस्य, etc.

AgniP., 209. 14, p. 393, only the first verse same, CaturVC., काल-निर्णय, p. 659, “स्कन्द-भविष्यत्-पुराणयोः”, v. r. राधे सित-तृतीयायां लेता वै समपद्यत । SmṛtiK., p. 27, II. 12-15.

P. 162, II, 18-20. द्वे शुक्ले द्वे तथा कृष्णे, etc.

VidhāP., third stavaka, p. 492, v. r. युगादी कवयो विदुः...ग्राह्ये कृष्णे चैवापराह्णिणके । TithyA., p. 36, v. r. युगादी कवयो विदुः...ग्राह्ये कृष्णे चैवापराह्णिणके । NirS., p. 71, l. 12, v. r. युगादी कवयो विदुः...पूर्वाह्णिणके ग्राह्ये कृष्णे चैवापराह्णिणके । SamayaM., p. 36, “नारदीये”, युगादी कवयो विदुः । शुक्ले पूर्वाह्णिणके ग्राह्ये कृष्णे चैवापराह्णिणके । VīraM., समय-प्रकाश, p. 180, “नारद-भविष्योत्तरयोः”, v. r. युगाद्याः कवयो विदुः...पूर्वाह्णिणके ग्राह्ये कृष्णे चैवापराह्णिणके । MadanaP., p. 539, “नारदीय-पुराणे”, only the first half, द्वे शुक्ले द्वे च कृष्णे च युगाद्याः कवयो विदुः । SmṛtiK., p. 27, l. 26, v. r. युगादी कवयो विदुः...पूर्वाह्णिणके ज्ञेये कृष्णे चैवापराह्णिणके । SmṛtiC., श्राद्ध-कारण, p. 28, v. r. द्वे शुक्ले द्वे च कृष्णे तु युगाद्याः कवयो विदुः ; only this half line quoted here. KālaTV., p. 525, v.r....

युगादीन् कवयो विदुः...ग्राह्ये कृष्णे चैवापराहिणके । ŚrāddhaKK., p. 303, v. r....युगाद्ये ...पूर्वाहिणके ज्ञेये कृष्णे चैवापराहिणके ।

P. 162, II. 22-163, I. 3. वैशाखे शुक्ल-पक्षस्य, etc.

KṛtyaR., pp. 541-42, v. r., वैशाखे शुक्ल-पक्षे तु...कार्तिके शुक्ल-पक्षे तु...कलि-युगं तथा । SmṛtiC., श्राद्ध-कारड, p. 28,...भाद्र-पदे कृष्णे...माघे च...।

P. 163, II. 6-7. संवत्सर-फलं तस्य, etc.

ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 365, v. r. मन्वादौ च युगादौ च । VarṣaKK., p. 536, v. r., संवत्सर-फलं प्रोक्तं...मन्वादौ च युगादौ च...।

P. 163, II. 15-164, I. 3. अश्वयुक्त-शुक्ल-नवमी, etc.

AgniP., 269. 16-18, p. 393, v. r.,...तृतीया चैव माघस्य...श्रावणे चाष्टमी...तथाषाढे च...। तद्वज्ञ...ज्यैष्ठे...; last line not found.

P. 164, II. 9-10. अमावस्यां शत-गुणं, etc.

SauraP., 51. 33-55, p. 205, v. r.....कार्तिके सिता ।...फाल्गुनी चैव ज्यैष्ठे...मन्वन्तरादयश्वैता [:]...। MatP., 17. 6-8, p. 53, v. r.....फाल्गुनस्य ह्यमावस्या.....ज्यैष्ठ-पञ्चदशी सिता । मन्वन्तरादय-श्वैता [:]...। VidhāP., second stavaka, p. 53, v. r., कार्तिकी द्वादशी सिता...फाल्गुनस्य त्वमावास्या पौषस्यैकादशी सिता...आषाढस्यापि पूर्णिमा...मन्वन्तरादयश्वैता:...। ŚrāddhaM. p. 9, v. r. कार्तिके द्वादशी तथा...त्वमावास्या पुष्यस्यैकादशी सिता...तथा माघी च.....पञ्च-दशी सिता...मन्वन्तरादयश्वैता [:]...। MadanaP., pp. 540-541,...कार्तिके द्वादशी तथा...त्वमावास्या...सिता...पञ्चदशी सिता...मन्वन्तरादय-श्वैता[:]...। SmṛtiC., श्राद्ध-कारड, p. 29, v. r. कार्तिके द्वादशी सिता...त्वमावास्या पुष्यस्यैकादशी सिता ।...चैत्रे ज्यैष्ठे पञ्चदशी सिता...मन्वन्तरादय-

स्त्वेते दत्तस्याक्षय-कारकाः । VīraM., समय-प्रकाश, p. 181, v. r...तृतीया
चैव माघस्य...श्रावणे चाष्टमी कृष्णा तथाषाढी च...ज्येष्ठा पञ्चदशी सिता ।
ParāM., I. 2, p. 311, v. r.....कार्त्तिके द्वादशी सिता...सिता भाद्र-
पदस्य च...त्वमावास्या पौषस्यैकादशी मिता...पञ्चदशी सिता...मन्वन्तरादय-
श्रैता[:...। KṛtyaR., p. 543,...कार्त्तिकी तथा त्वमावास्या पुष्यस्यैका-
दशी...तथाषाढस्य पूर्णिमा...मन्वन्तरादयश्रैता[:...। CaturVC., काल-
निर्णय, p. 669, v. r....कार्त्तिकस्य तु...चैत्रस्य तु तृतीया या...त्वमावास्या
...तथाषाढस्य पूर्णिमा...आषाढस्य तु...मन्वन्तरादयश्रैता[:...; see also
दान-खण्ड, p. 68. Kāla-tattva-vivecana, p. 408,.. चैव माघस्य...
श्रावणे चाष्टमी कृष्णा तथाषाढे च...पञ्चदशी सिता...। SmṛtiR., p. 24,
I. 15, v. r. आश्वयुक्शुक्ल-नवमी कार्त्तिकी द्वादशी सिता...पुष्येऽप्येकादशी
सिता...माघ-मासे तु सप्तमी...आषाढस्यापि पूर्णिमा...ज्येष्ठा चैत्री पञ्चदशी
तिथिः । मन्वन्तरादयश्रैते दत्तस्याक्षय-कारकाः । KṛtyaSS., p. 195,...
कार्त्तिके द्वादशी तथा...त्वमावस्या...पञ्चदशी सिता ।

P. 164, II. 9-10. अमावस्यां शत-गुणं, etc.

VīraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 365.

P. 164, II. 10-11. एकस्मिन् सावने त्वहि, etc.

Rāja-mārtāṇḍa, p. 131. KālaM., p. 260. CaturVC. काल-
निर्णय, p. 676. ParāM., “वशिष्ठ”, I. I, p. 193, v. r....शत-
साहस्रिकं फलम् ; also CaturVC., दान-खण्ड, p. 76. Dāna-kriyā-
kaumudī, p. 21.

P. 164, II. 18-19. संक्रान्तिषु व्यतीपाते, etc.

VīraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 365.

P. 165, II. 4-5. आत्मनो जन्म-नक्षत्रे, etc.

Cf. TirthaC., p. 211 ; SmṛtiR., p. 57, II. 12—13.

P. 165, II, 8-9. पुष्ये वा जन्म-नक्षत्रे, etc.

CaturVC., काल-निर्णय, p. 709. v. r. पुष्ये च...व्यतीपाते च...
पुनात्याससमं कुलम्। KālaV., p. 322, v. r. पुरुषे च...व्यतीपातेऽथ...
हरते जन्म...। SmṛtiC., आह्विक-कारण, p. 320, v. r. पुष्ये च...
व्यतीपाते च...अमायां च...पुनात्याससमं कुलम्। VidhāP., third
stavaka, p. 178, v. r. पुष्येऽके व्यतीपाते च...अमायां च...
पुनात्याससमं कुलम्। MadanaP., p. 262, “पुलस्त्यः” v. r. पुष्ये तु
.. व्यतीपाते।...पुनात्याससमं कुलम्। VīraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 366,...
व्यतीपाते च...।

P. 165, II. 13-14. जन्मक्षें च कृतं स्नानं, etc.

VarṣaKK., p. 536, v. r....जन्म-प्रभृति यत् पापं तत् ज्ञानादेव
नाशयेत्।

P. 166, II. 1-2 स्नानं कुर्वन्ति या नार्य०, etc.

KālaTV., p. 189, v. r. दुर्भगा विधवा ध्रुवम्। KṛtyaSS., p.
4, v. r. दुर्भगा विधवा ध्रुवम्।

P. 166, II. 10-11. श्रवणाश्चि-धनिष्ठाद्र्दा०, etc.

AgniP., 209. 13, p. 393, v. r. यदा स्याद्वि-वारेण...। KṛtyaSS.,
p. 195. SamayaM., p. 118, “शङ्खः” v. r....मस्तकैः। अमा
चेद्रवि-वारेण...। TithyA , p. 204,...मस्तकैः। अमा चेद्रवि-वारेण...।
VīraM., समय-प्रकाश, p. 184. MadanaP., pp. 487—88, “वृद्ध-
मनुः”। CaturVC., दान-खण्ड, p. 69. KālaV., p. 364. KālaTV.,
p. 403. ŚrāddhaKK., p. 301, v. r. अमा वै रवि-वारेण...।

P. 167. II. 17-18. शनैश्चरस्य वारेण, etc.

VīraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 366. KālaV., p. 321, v.r. कृष्णाष्टमी-
चतुर्दश्यां पुरायात् पुरायतमे स्मृते।

P. 167, I. 23—168, I. 2. सोम-वारे त्वमावस्या, etc.

VīraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 366,...षष्ठि-वर्ष-सहस्राणि...। KālaV., p. 322, v. r....आदित्ये या च...चतुर्थ्यज्ञार-वारेण...आसु यत् क्रियते...पुराय-सञ्चयः...षष्ठि-वर्ष-सहस्राणि...।

P. 168, II. 10-11. अभावस्यां यदा वारो, etc.

KālaV., p. 363, v. r. भूमि-सुतस्य च...ज्ञान-मात्रेण...।

P. 168, II. 15-16. सिनीवाली कुहूश्चैव, etc.

VīraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 366. KālaV., p. 363, v. r. कुहूर्वापि...।

P. 169, II. 4-8. अद्य हस्ते तु नश्चत्रे, etc.

Cp. ParāM., I. 2, p. 212,

P. 169, II. 11-14. ज्यैष्ठे मासि क्षितिसुत-दने, etc.

VīraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 366,...मर्त्य-लोके...अपि दशगुणं.....।

KṛtyaR., p. 188, v. r. हरति च ।

P. 169, II. 16-19. अदत्तानामुपादानं, etc.

ParāM., I. 2, p. 212, v. r. ...शारीरं त्रिविधं...त्रिविधं कर्म-मानसम्; here the order of verses has been changed. TithyA., p. 108, v. r....पर-वित्तेष्वभिध्यानं...। KṛtyaSS., p. 12. ...त्रिविधं मतम् । TirthaC., p. 252,...वाचिकं स्थाच्चतुर्विधम् ।

P. 170, II. 4-6. शुक्ल-पक्षस्य दशमी, etc.

BrahmaP., 63. 15, p. 295. TithyA., p. 10, only the first half quoted. NirS., p. 75, I. 16.

P. 170, II. 10-12. अयने द्वे विषुवे द्वे, etc.

AgniP., 209. 8(b)-9(a), v. r. द्वादशोत्तमाः । KālaV., p. 381, “ज्योतिः-शास्त्रम्” । SaṃayaM., “वशिष्ठः” p. 136. MadanaP.,

p. 529, “ब्रह्म-वशिष्ठः”, अयने विषुवे चैव...विष्णुपद्यः स्युः...। KālaM., p. 332. TithyA., p. 116. SmṛtiR., p. 49, ll. 20-21, v. r. अयने द्वे द्वे विषुवे...। SmṛtiSār., p. 155, ll. 7-8, v. r. अयने विषुवे द्वे च...विष्णुपद्यस्तु...। CaturVC., दान-खण्ड, “ब्रह्म-वशिष्ठः”, p. 72, v.r. अयने द्वे च...। VīraM., समय-प्रकाश, p. 132.

P. 170, ll. 12-13, मृग-कर्कट-संक्रान्ती, etc.

SmṛtiK., p. 434, “वशिष्ठः”, v. r....भष-कर्कट...उदग्-दक्षिणायने ...विषुवती तुला-मेषौ तयोर्मध्ये ततोऽपराः । MadanaP., p. 529, “ब्रह्म-वशिष्ठः”, v. r. विषुवे द्वे तुला-मेषे...ततोऽपराः । SamayaM., p. 136, v. r. भष-कर्कट...विषुवती तुला-मेषौ तयोर्मध्ये ततोऽपराः । KālaM., p. 332, v. r. भष-कर्कट...विषुवे तु तुला-मेषे...ततोऽपराः । KālaV., p. 381, v. r....विषुवती तुला-मेषे...। SmṛtiR., p. 26, l. 9, v. r....विषुवे तु तुला-मेषे...तयोः पराः । VīraM., समय-प्रकाश, p. 132, v. r. ...भष-कर्कट...उदग्-दक्षिणायने । विषुवे तु तुला-मेषौ तयोर्मध्ये ततोऽपराः ।

P. 170, ll. 13-15. धनुर्मिथुन-कन्यासु, etc.

KṛtyaR., p. 615 ; Cf. MadanaP., p. 530, ll. 2-5 ; AgniP., 209. 9(b)-10(a), p. 393. VīraM., समय-प्रकाश, p. 132, ll. 15-16 ; KālaM., p. 332, ll. 11-14 ; CaturVC., काल-निर्णय, p. 408, ll. 5-8 ; SmṛtiR., p. 26, ll. 7-8 ; SamayaM., p. 132, ll. 26-29.

P. 170, ll. 16-18. सूर्यस्य सिंह-संक्रान्त्यामन्तं, etc.

CaturVC., काल-खण्ड, p. 656, v. r....अन्तः कृत-युगस्य तु । अथ ब्रह्मिक-संक्रान्त्यामन्तस्त्रेता-युगस्य तु ॥ ज्येयस्तु...द्वापरान्तस्तु । तथा तु कुम्भ-संक्रान्त्यामन्तः...। CaturVC., दान-खण्ड, p. 67. ŚrāddhaKK.. p. 304, v. r....अन्तः कृत-युगस्य तु । ततो ब्रह्मिक-संक्रान्त्यामन्तस्त्रेता...॥ ज्येयश्च...द्वापरान्तश्च...कुम्भ-संक्रान्त्यां कलेरन्तः प्रकीर्तिः । VīraM., समय-

प्रकाश, p. 181,...अन्तः कृत-युगस्य तु । अथ वृश्चिक-संकान्त्यामन्तस्त्रेता-युगस्य तु ॥ ज्ञेयस्तु...द्वापरान्तस्तु संख्यया...अन्तः कलि-युगस्य तु ॥ TithyA., p. 106, v. r. as before.

P. 170, I. 19—171, I. 1. संकान्ति-समयः सूक्ष्मः, etc.

CaturVC., काल-खण्ड, p. 417, v. r....दुर्ज्ञेयः । तद्योगाच्चाप्यधश्चोर्ध्वं लिंशनाङ्गः पवित्रिताः । SmṛtiR., “देवलः”, p. 434, II. 25-27 ; ViraM., समय-प्रकाश, p. 133, v. r. same as before. MadanaP., p. 530, v. r. दुर्ज्ञेयः पिहितेक्षणैः । तद्योगाच्चाप्यधश्चोर्ध्वं लिंशनाङ्गः पवित्रिकाः । SamayaM., p. 137, वशिष्ठः, v. r. as in CaturVC. TithyA., p. 119, दुर्ज्ञेयः...तद्योगादप्यधश्चोर्ध्वं लिंशनाङ्गः पवित्रिताः । CaturVC., दान-खण्ड, p. 72. SmṛtiSār., p. 155, II. 24-25, v. r. as in MadanaP. KālaM., p. 333, v. r. as in TithyA.

P. 171, II. 1-3. अर्वाक् षोडशा नाड्यस्तु, etc.

SauraP., 51. 19, p. 204, v. r....नाड्यस्तु परतश्वैव...। संकान्तौ स्नान-दान-जपादिषु ॥ Op. cit., ĀSS. ed., p. 205...संकान्तौ स्नान-दान-जपादिषु ; cf. CaturVC., काल-खण्ड, p. 417, II. 16-17 ; KrtyaR., p. 614, II. 17-18 ; SmṛtiK., p. 434, 29-30 ; ViraM., समय-प्रकाश, p. 133, II. 22-23.

P. 171, I. 3-4. या याः सन्निहिता नाड्यः, etc.

CaturVC., काल-खण्ड, p. 435 ; SamayaM., p. 137 ; MadanaP., p. 530, v. r....पुरयतमा इति । SmṛtiK., p. 436, II. 2-3 ; ViraM., समय-प्रकाश, p. 136 ; KālaM., p. 334.

P. 171, II. 4-7. अहि संकरणे पुष्य०, etc.

SauraP., 51. 20, p. 206, ĀSS. ed. CaturVC., काल-खण्ड, p. 428, v. r. ऊर्ध्वं संकरणे चोर्ब्रमुदयात् । MadanaP., pp.

531-532 ; only one line, viz., रातौ संक्षमणे, etc. is not quoted here. SmṛtiK., p. 437 and p. 439, v. r....अहःसंक्षमणे...; one line missing. KālaM., p. 335, v. r....चोर्ध्वमुदयात् प्रहर-द्वयम् ॥ VīraM., समय-प्रकाश, pp. 136-137, v. r....रातौ संक्षमणे भानोः... चोर्ध्वमुदयात् प्रहर-द्वयम् ।

P. 171, I. 9-10. पडशीति-मुखेऽतीते, etc.

DeviP., 24. 16. p. 101. CaturVC., परिशेष-खण्ड, काल-निर्णय, p. 425. KṛtyaR., p. 615, v. r. पडशीति-मुखे चैव...। VīraM., समय-प्रकाश, p. 134, only the first line; cf. SamayaM., p. 138, I. 19, only the first line.

P. 171, II. 12-14. अयने कोटि-गुणितं, etc.

SmṛtiK., p. 434. II. 20-22, v. r....कोटि-पुण्यञ्च...षडशीत्याः स्मृतं बुधैः । SamayaM., p. 143, v. r....कोटि-पुण्यञ्च...षडशीत्यां स्मृतं बुधैः । KālaV., pp. 381-382, v. r....कोटि-पुण्यं तु...सहस्राणि पडशीत्यां स्मृतं बुधैः । VīraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 367, v. r....विष्णु-पदीषु च । CaturVC., परिशेष-खण्ड, काल-निर्णय, p. 412, v. r. कोटि-गुणितं...। षडशीत्याः स्मृतं बुधैः । Cf. TīrthaC., p. 40, II. 4-5.

P. 171, II. 14-15. शतमिन्दु-क्षये पुण्यं, etc.

CaturVC., परिशेष-खण्ड, काल-निर्णय, p. 412, v. r....क्षये दानं... व्यतीपाते त्वनन्तकम् । KālaV., p. 382, v. r....दानं...। SamayaM., p. 143, v. r....दानं...। व्यतीपाते त्वनन्तकम् । SmṛtiK., p. 434, v. r....दानं...व्यतीपाते त्वनन्तकम् । VīraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 367, only the first half found here.

P. 172, II. 3-4. संक्रान्तिपु च सर्वांसु, etc.

VarṣaKK., p. 536.

P. 172, II. 12-14. नैरन्तर्येण गङ्गायां, etc.

SkanP., काशी-खण्ड, पूर्वार्ध, 27. 86, p. 2219; v. r. मासं यः
लाति पुण्यवान्। शक-लोके स वसति यावच्छ्रुकः सपूर्वजः। Cf.
VarṣaKK., p. 536, ll. 10-12. ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 368,
v. r....व्रह्म-पदे...।

P. 173, II. 8-9. य इच्छेद्विपुलान् भोगां०, etc.

GaruḍaP., 217, 125, p. 519. KālaV., p. 327, v. r.
यदीच्छेद्विपुलान्...। KṛtyaR., p. 489, “विष्णुः”, the order of
lines reversed here; v. r. यदीच्छेद्...। MadanaP., p. 263,
“यमः”, v. r....मासौ द्वौ...। ViraM., आहिक-प्रकाश, p. 141,
“विष्णुः”, v. r. मासौ द्वौ।

P. 173, II. 12-13, मातरं पितरश्चापि, etc.

GaruḍaP., पूर्व-खण्ड, 217. 127, p. 519. SmṛtiC., आहिक-
कारण, p. 348, “वृद्ध-वशिष्ठः”; v. r. पितरं मातरं वाऽपि...मज्जयेत्
यमुद्दिश्य...लभेत् सः। ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 66, v. r....लभेत् सः।
AtriS., v. 51, p. 4 of ĪnavSaṃh., v. r....पितरं वाऽपि...द्वादशांश-
फलं लभेत्। Cf. ŚrāddhaKL., p. 141, ll. 4-5; MadanaP., p.
248, “मार्करडेय-पुराणे”, ll. 12-13; VidhāP., third stavaka, p.
187, ll. 12-13; NirS., p. 360, ll. 9-10.

P. 173, I. 15—174, I. 1 मकरस्थे रवौ माघे, etc.

PadmaP., उत्तर-खण्ड, 127. 19, p. 456. SmṛtiR., p. 53, ll.
11—12. SmṛtiK., p. 346, ll. 14—15. TīrthaC., p. 19.
VidhāP., third stavaka, p. 701. KṛtyaSS., p. 226, v. r.
लानेनानेन देवेश...। ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 331.

P. 174, II. 1-3. इमं मन्त्रं समुच्चार्य, etc.

PadmaP., उत्तर-खण्ड, 127. 20, p. 456, v. r. इति मन्त्रं...।

स्नायान्मौनी समाहितः...हरिं कृष्णं...। ViraM., तीर्थ-प्रकाश, 331, v. r....हरि कृष्णं...। TirthaC., p. 19, v. r....इति मन्त्रं...हरि कृष्णं श्रीधरं च स्मरेत्ततः। SmṛtiK., p. 346, ll. 16—17, v. r....इति मन्त्रं...मौन-समन्वितः...हरिं कृष्णं माधवं वा...। SmṛtiR. p. 53, ll. 13—14, only the first half; v. r....इति मन्त्रं...।

P. 174, ll. 3-4. तस्मैन् वारिणा स्नानं etc.

PadmaP., उत्तर-खण्ड, p. 127. 23, p. 456. ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 331, v. r. यद्गेहे...षड्ब्देन फलं...TirthaC., p. 19,...षष्ठ्याब्देन फलं...। SmṛtiK., p. 346, ll. 3—4.

P. 174, ll. 5-9. बहिः स्नानं तु वाप्यादौ, etc.

PadmaP., उत्तर-खण्ड, 127. 24—26, v. r....शतधा तु महानदे...महानद्याश्च। ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 331, v. r....नद्यादौ तु...। TirthaC., p. 19, v. r....द्वादशांशं फलं...नद्यादौ तु .। SmṛtiR., p. 53, ll. 13—16, v. r...द्वादशाब्द-फलप्रदं..। SmṛtiK., p. 346, ll. 4—8.

P. 174, ll. 13-14. गङ्गां येऽत्रावगाहन्ते, etc.

ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 331, v. r....चतुर्युग-सहस्रान्ते...। TirthaC., p. 19, v. r....चतुर्युग-सहस्रान्ते...। PadmaP., उत्तर-खण्ड, 127. 27, v. r. गङ्गायां येऽवगाहन्ति...चतुर्युग-सहस्रान्तु...।

P. 175, ll. 1-2. दिने दिने सहस्रन्तु, etc.

PadmaP., उत्तर-खण्ड, 127. 28.

P. 175, ll. 11-13. मकरस्थे रक्षौ यो हि, etc.

PadmaP., उत्तर-खण्ड, 127. 27, p. 451. SmṛtiR., p. 63, ll. 29-30. NirS., p. 158, l. 19, only the first half. TirthaC., p. 31, v. r. कथं वा...।

P. 175, II. 13-14. मकरस्थे रवौ माघे etc.

PadmaP., उत्तर-खण्ड, 127. 5, p. 455 and op. cit., 24. 16, p. 102.

P. 175, II. 15-16. ब्रह्महा हेमहारी च, etc.

PadmaP., उत्तर-खण्ड, 126. 28, p. 451. SmṛtiR., p. 154. II. 10-11, v. r. तत्संयोगी च...।

P. 175, II. 17-18. माघे मासि रटन्त्यापः, etc.

PadmaP., उत्तर-खण्ड, 126. 29, p. 451, v. r....माघ-मासे...। BhavP., उत्तर-पर्व , 22. 15, p. 484(b), v. r. माघ-मासे...। SmṛtiK., p. 345, II. 17-18, v. r. माघ-मासे...। SmṛtiR., p. 53, II 31-32, v. r....माघ-मासे...। NirS., p. 158, I. 13, only the first half. KālaV., p. 328, v. r....ब्रह्मग्रमपि चारडालं...।

P. 176, II. 1-2. सर्वेषां सर्व-वर्णानां, etc.

PadmaP., उत्तर-खण्ड, 125. 166, p. 448, v. r....सर्वेषामेव वर्णानां...धाराभिरभिर्वर्षति...।

P. 166, II. 6-7. जन्म-सप्ताष्टु-रिप्फाङ्के, etc.

VidhāP., third stavaka, p. 458, v.r....रिप्फाङ्क...दिवाकरे...

P. 176, II. 10-11. चन्द्र-सूर्य-ग्रहे चैव, etc.

PadmaP., सृष्टि-खण्ड, 50. 232, p. 664, v. r. योऽवगाहति... किमर्थमटते ; CaturVC., काल खण्ड, p. 385, v.r. किमर्थमटते ; ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 367, v. r. किमर्थमटते ; KālaV., 522, v.r. किमर्थमटते ; KālaM., p. 347, v. r....किमर्थमटते...। KṛtyaSS., p. 231, v. r. ...किमर्थमटते...।

P. 176, II. 14-16, गवां कोटि-सहस्रस्य, etc.

PadmaP., सृष्टि-खण्ड, 50. 231, p. 664 ; v.r....शत-सहस्रस्य...;

the last line, viz., दिवाकरे फलं तद्वच्चत्-संख्य-मुदाहतम् is omitted. MadanaP., p. 264; last line omitted as before. KālaV., pp. 521-22, v. r. ...जाहवी-तोये.....पुनस्तद्वद्दशा-संख्यमुदाहतम् । Cf. KālaM., p. 347, ll. 11-13 ; SamayaM., p. 130, ll. 9-11. CaturVC., काल-निर्णय, p. 384, ll. 21-22, 385, l. 7. SmṛtiC., आहिक-कारड, p. 321, v. r....दिवाकरे ; the last line omitted. SmṛtiS., p. 167, ll. 9-11, v. r....गङ्गा-ज्ञाने तत्फलं स्यात्...पुनस्तद्वद्दश-संख्यमुदाहतम् । KṛtyaSS., p. 231, third line missing.

P. 177, II 7-9. सूर्य-ग्रहः सूर्य-वारे, etc.

PadmaP., सृष्टि-खण्ड, 50. 233, p. 664, v. r....चूडामणिरिति स्यात्...; third line not found in PadmaP. ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 367. Cf. SamayaM., p. 132, ll. 19-22; KālaM., p. 351, ll. 17-20; KālaV., p. 523, ll. 2-5 ; CaturVC., काल-निर्णय, p. 384, ll. 8-11 ; TithyA., p. 238, ll. 18-21.

P. 177, II 16-17. इन्द्रोर्लक्ष-गुणं प्रोक्तं, etc.

PadmaP., सृष्टि-खण्ड, 50. 230, p. 664, v. r....दश-लक्षं तु भास्करे । गङ्गा-तोये तु...। KālaM., p. 347, v. r....गुणं पुरयं... गुणं ततः । गङ्गा-तोये तु...। ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 367; NirS., p. 45, ll. 21-22 and CaturVC., काल-निर्णय, p. 384,...गुणं पुरयं ...गुणं ततः । गङ्गा-तोये तु...। VidhāP., third stavaka, p. 464, v. r. same as before. SmṛtiSār., p. 167, ll. 8-9, v. r. गुणं पुरयं ...गुणं...स्मृतम् । गङ्गा-तोये तु...।

P. 179, II. 2-3. वारुणेन समायुक्ता, etc.

KṛtyaSS., p. 3, v. r....शत-सूर्य-ग्रहैः...। ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 367. TithyA., p. 176, v. r. ...कृष्ण-तयोदशी...। KālaTV., p. 189. SamayaM., p. 96.

P. 179, II. 8-9. शनि-वार-समायुक्ता, etc.

KālaTV., p. 189, v. r....गङ्गायां यदि लभ्येत...। SamayaM., p. 96, only the first half here. KṛtyaSS., p. 3, v. r....गङ्गायां यदि लभ्येत...।

P. 179, II. 13-14. शुभ-योग-समायुक्ता, etc.

KālaTV., p. 189. KṛtyaSS., pp. 3-4. SamayaM., p. 96.

P. 180, II. 2-3. ऐन्द्रे गुरुः शशी चैव, etc.

Cf. BhavP., मध्य-पर्व, 8. 108, pp. 217(b)-218(a). KālaV., second line, p. 348, l. 20.

P. 180, II. 4-6. ऐन्द्रे गुरुः शशी चैव, etc.

KālaV., p. 348; CaturVC., काल-खण्ड, p. 641, v. r. महा-ज्यैष्ठीति कीर्तिंता ।

P. 180, II. 12-14. पौर्णमासीषु ज्येष्ठासु, etc.

KṛtyaR., p. 396, “विष्णु-धर्मेत्तर,” v. r....चैतासु...एतेषामेव दानानां...भवेत् । Cf. CaturVC., काल-खण्ड, p. 640, II. 8-9.

P. 180 l. 16. महापूर्वासु चैतासु, etc.

KṛtyaR., p. 396, v. r....महत्-पूर्वासु...।

P. 181, II. 4-5 दृश्येते सहितौ यस्यां, etc.

KṛtyaR., pp. 396 and 430; CaturVC., काल-खण्ड, p. 640, v. r....संवत्सरेण सा...। KālaV., p. 347, “ज्योतिष-शास्त्रे,” v. r. सहितौ यत्र दृश्येते...संवत्सरे हि...।

P. 181, II. 6-7. मास-संख्ये यदा ऋक्षे, etc.

KālaV., p. 346.

P. 182, I. 10. अनन्तं शिव-सन्धिधौ ।

VīraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 367.

P. 183, II. 7-8. रवि-शुक्र-दिने चैव, etc.

VīraM., आहिक-प्रकाश, p. 342. ŚrāddhaKK., p. 100. Cf. VidyāP., p. 268; NirS., p. 346, II. 13-14.

P. 183, II. 12-13. नीलषण्ड-विमोक्षेण, etc.

DānaM., p. 249, II. 14-15, “गरुड-पुराणे,” v. r. नीलकरणस्य मोक्षेण गयायां च...। KālaV., p. 362, v.r. नीलभद्र-विमोक्षेण...।

P. 183, II. 13-15. न निर्वपति यः श्राद्धं, etc.

KālaV., p. 362, v. r. न वर्तयति ।

P. 183. II. 17-19. अयने विषुवे चैव, etc

Cf. VīraM., आहिक-प्रकाश, p. 343, II. 3-5

P. 184, II. 3-6 तीर्थ-मात्रे तु कर्तव्यं, etc.

VīraM., तीर्थ-प्रकाश, pp. 68-69, v.r....अन्यथा तर्पयेदस्तु स विष्णायां कृमिर्भवेत् ; third line not given here.

P. 184, II. 15-16. श्राद्ध-कालेऽन्य-काले च, etc.

Cf. SmṛtiC., आहिक-कारण, p. 294, II. 15-16 ; BrahmaP.. 60. 55, p. 287 ; VidyāP., third stavaka, p. 264, II. 12-13; SmṛtiR., p. 66, I. 5 ; ParāM., I. I, 352, II. 14-15 ; ŚrāddhaKK., p. 190, II. 6-7 ; SmṛtiSār., p. 276, II. 11-12.

P. 184, II. 17-18. नोद्दकेषु न पात्रेषु, etc.

BrahmaP., 60. 62, p. 288, v. r....ततोयं यद्भूम्यां न...। CaturVC., श्राद्ध-कारण, p. 917. SmṛtiC., आहिक-कारण, p. 512. ParāM., I. I, p. 352.

P. 185, II. 4-5. क्रियां यः कुरुते मोहात्, etc.

KṛtyaR., p. 46, “साम्ब-पुराणे” v. r....कुरुते लोभादनाचम्यैव...।

ParāM., I. 1, p. 250, “पुराण-सारे,” v. r....यः क्रियाः कुरुते...
नाचम्यैव...। SmṛtiC., आहिक-कारण, p. 260, v. r. यः क्रियाः कुरुते
मोहादनाचम्यैव...।

P. 185, I. 6. कर्म-युक्तो नाभेरधःस्पर्शं वर्जयेत्, etc.

BaudhDhS., I. 5. 87, p. 433 of स्मृतीनां समुच्चयः। Cf.
SmṛtiR., p. 96, I. 13, “नाभेरधः-स्पर्शं तु कर्म युक्तो विवर्जयेत्”—
मरीचिः।

P. 185, II. 7-10. पित्रयमन्त्वान्वाहरणे, etc.

VīraM., आहिक-प्रकाश, p. 102, first half not given here ;
order altered ; v. r....आकन्दे...निमित्तेष्वेषु धर्मार्थं...। KṛtyaR., p.
50, v. r. पित्र्ये मन्त्वार्थ-हरणे...आत्मालम्भे त्ववेक्षणे...आकुष्टे...निमित्ते-
ष्वेषु...। Cf. MadanaP., p. 58, II. 2-5. ParāM., I. 1., p.
240, first half not quoted here ; v. r....आकन्दे...निमित्तेष्वेषु...
कुर्वन्तपि स्पृशेत्...। SmṛtiR., p. 39, II. 29-31, first line not
quoted here ; v. r....त्वाकन्दे...मूषिका-स्पर्शं...निमित्तेष्वेषु...उपस्पृशेत्।
SmṛtiC., आहिक-कारण, p. 262, first line not quoted here ;
v. r. आकन्दे...निमित्तेष्वेषु...उपस्पृशेत्। DānaM., p. 13, II. 21-24,
v. r. ....मन्त्वानुद्रवणे आत्मालम्भेऽवमोक्षणे...आकुष्टे...निमित्तेष्वेषु...।
SmṛtiSār., p. 308, II. 3-5, v. r. ....मन्त्वानुहरणे आत्मालम्भेऽप्य-
वेक्षणे...आकुष्टे...। CaturVC., दान-खण्ड, p. 107, v. r....मन्त्व-
प्रवरणे...अवेक्षणे...आकुष्टे...निमित्तेष्वेषु सर्वतः।

P. 185, II. 13-14. सदोपवीतिना भाव्यं, etc.

DānaM., p. 14, II. 7-9, v. r....व्युपवीतश्च...। SmṛtiSār., p.
310, II. 2-3, v. r....व्युपवीतश्च...। PrayogaR., p. 51(a), I. 3.

P. 185, II. 14-16. शुचि-वस्त्र-धरः स्नातः, etc.

VīraM., आहिक-प्रकाश p. 348, v. r....तीर्थेन कुर्वीत...। Catur-VC., श्राद्ध-कागड, p. 329, v.r....तीर्थेन कुर्वीत...। SmṛtiR., p. 66. II. 17-18, v.r. ...परिधायाम्बरं शुचि...तीर्थेन कुर्यादुक-तर्पणम् ।

P. 186, II. 1-2. न वेष्टित-शिराः, etc

VīraM., आहिक-कागड, II. 19-20, v. r. काषाय-वाससा देव-पितृ-कार्य...। SmṛtiC., आहिक-कागड, p. 298. II. 13-14, v. r. न वेष्टित-शिराः कृष्ण-काषाय-वासा वा देव-पितृ-कार्याणि कुर्यात् ।

P. 186, II. 2-4. नीलो-रक्तं तु यद्वस्त्रं, etc.

BhavP., ब्राह्म-खण्ड, 65. 10-11, 71(a), VīraM., आहिक प्रकाश, p. 247; only one verse, viz., स्नानं...विभर्ति यः, is found here. Cf. Aṅgirah-smṛti, v. 33, p. 2 of SmṛSam. ; VidhāP., third stavaka, p. 194; only the first line quoted here.

P. 186, II. 5-6. नोलो-रक्तं यदा वस्त्रं, etc.

VidhāP., third stavaka, p. 194, “मिताज्जरायां”, v.r. तन्तु-सप्ति-संख्याके स वसेन्नरके ध्रुवम् । BhavP., ब्रह्म-खण्ड, 65. 12, p. 71 (a), only the first half here; v. r....विप्रस्त्वज्जेषु...।

P. 186, II. 9-10. जपे होमे तथा दाने etc.

VidhāP., third stavaka, p. 163, v. r. स्नाने दाने जपे होमे...। ParāM., I. 1, p. 256, “शातातपः”, v. r....जपे होमे च दाने च...। ŚrāddhaM., p. 57, only the fist line, v. r....पितृ-कर्मणि...। ŚrāddhaC., p. 29, v. r ...पितृ-कर्मणि । SmṛtiR., p. 121, I. 2 “शातातपः” । SmṛtiSār., p. 313, II. 19-20. KṛtyaSS., p. 120, v. r. ...कुर्याद्दिरण्य-रजतैः...। CaturVC., दान-खण्ड, p. 91. MadanaP., p. 240, v. r. जपे दाने तथा होमे स्वाध्यायेऽपि च तर्पणे ।

P. 186, II. 10-12 चितौ दर्भाः पथि दर्भाः, etc.

NirS., p. 288, II. 18-19, v. r. पथि दर्भाश्चितौ दर्भाः...षट् कुशान्...।
VidhāP., third stavaka, p. 165, v. r....षट् कुशान्...। KṛtyaR.,
p. 67, v. r. पथि दर्भाश्चितौ दर्भाः...षट् कुशान्...। ParāM., I. 1,
p. 255, v. r....षट् कुशान्...। KṛtyaSS., p. 21, v. r....चिति-दर्भाः
...षट् कुशान्...। SmṛtiR., p. 121, II. 21-22, v. r. पथि दर्भाश्चितौ
दर्भाः...वरणासन-पीठार्थाः...। SmṛtiC., आहिक-कारड, p. 288, v. r.
पथि दर्भाश्चितौ दर्भाः...षट् कुशान्...। ŚrāddhaKK., p. 49, v. r....
षट् कुशान्...। PrayogaR., p. 50(b), II. 8-9, v. r...षट् कुशान्...।
Cf. MadanaP., p. 240, II. 16-17; CaturVC., दान-खरड, p. 106,
v. r....षट् कुशान्...।

P. 186, II. 12 13. पिण्डार्थं ये स्तृता दर्भाः etc.

Cf. ParāM., I. 1, p. 255, II. 17-18; MadanaP., p. 240,
II. 14-15; PrayogaR., p. 50(b), II. 9-10. SmṛtiSār., p. 313
II. 15-16, v. r....मूलोच्छ्रृङ्खृताः...। CaturVC., दान-खरड, p. 106,
v. r,...ये कृता...मूलोच्छ्रृङ्खृताः...; and श्राद्ध-खरड, p. 639,

P. 189, II. 14-15. दर्भाः कृष्णाजिनं मन्त्राः, etc.

CaturVC., दान-खरड, p. 106; श्राद्ध-खरड, pp. 633 and 921;
ParāM., I. 1, p. 256, v. r. ब्राह्मणाश्च विशेषतः । ŚrāddhaM.,
p. 57; Cf. SmṛtiC., आहिक-कारड, p. 284, II. 13-14; DānaM.,
p. 15, II. 18-19; VidhāP., third stavaka, p. 164, v. r....ब्राह्मणो
गोरुताशनः; KṛtyaR., p. 66; Cf. SmṛtiR., p. 120, II. 15-16;
ŚrāddhaKK., p. 48; SmṛtiS., p. 313, II. 8-9, v. r....मन्त्र-
ब्राह्मणा ।

P. 186, II. 16-17. मासे नभस्यमावस्या, etc.

VidhāP., third stavaka, p. 164, v. r....नियोज्याः स्युः । ParāM.,

1. 1, p. 256, v. r....नियोज्याः स्युः । KṛtyaR., p. 67; MadanaP., p. 238, v. r....दर्भेच्चयः स्मृतः ।...नियोक्तव्याः । CaturVC., काल-खण्ड, p. 683. ViraM., समय-प्रकाश, p. 255, v. r. ...नियोक्तव्याः । SamayaM., p. 116; ŚrāddhaM., p. 57, v. r....नियोज्याः स्युः । TithyA., p. 199. SmṛtiR., p. 120, ll. 13-14, v. r....नियोज्याः स्युः । SmṛtiC., आहिक-कारड, p. 284, v. r....नियोज्याः स्युः । ŚrāddhaKK., v. r. ...दर्भ-चयो । SmṛtiS., p. 313, ll. 10-11. KṛtyaSS., p. 21, v. r....दर्भ-चयो ।

P. 187, II. 2-3. यद्युद्धृतं प्रसिद्धेद्वै, etc.

CaturVC., श्राद्ध-खण्ड, p. 923, v. r....निषिद्धेतु । VidhāP., third stavaka, q. 269, v.r....निषिद्धेतु...। ParāM., I. 1, p. 354, v. r. same as VidhāP. ViraM., आहिक-प्रकाश, p. 341, v. r....प्रसिद्धेतु...।

P. 187, II. 4-6. यद्युद्धृत-जलमादाय, etc.

Cf. ViraM., आहिक-प्रकाश, p. 341, II. 3-6.

P. 187, II. 8-10. नाभिमात्रे जले स्थित्वा, etc.

GaruḍaP., पूर्व-खण्ड, 217. 131(b)-32(a). ViraM., आहिक-प्रकाश, p. 338. SmṛtiC., आहिक-कारड, p. 294, v. r....चिन्तयन्नूर्ध्व-मानसः...गृहणन्त्वेतान् पयोऽजलीन् । ParāM., I. 1, p. 261, only the first line.

P. 187, II. 10-12. त्रींस्त्रीञ्जलाञ्जलीन् दद्यात्, etc.

ViraM., आहिक-प्रकाश, p. 346. SmṛtiC., आहिक-कारड, p. 294, II. 21 and 10, v. r....उच्चैरुच्चतरान् बुधः...। ParāM., I. 1, p. 261, only the second half. SmṛtiR., p. 66, II. 9-10; only the first half, v. r....उच्चैरुच्चतरान् बुधः ।

P. 187, I. 12—188, I. 2. पित्रादि-षट्काङ्गलि-तये, etc.

Identical with ViraM., आहिक-प्रकाश, p. 346, II. 12-13.

P. 188, II. 2-3. दक्षिणे पितृ-तीर्थेन, etc.

CaturVC., श्राद्ध-कारड, p. 939. SmṛtiC., आहिक-कारड, p. 521, v. r....पितृ-तीर्थ समाहितः ।

P. 188, II. 5-6. तिलानामप्यभावे तु, etc.

CaturVC., श्राद्ध-कारड, p. 920. ParāM., I. 1, p. 354. ViraM., आहिक-प्रकाश, p. 342, v. r....मन्त्रैर्दर्भेण वा । Cf. NirS., p. 346, II. 19-20. SmṛtiC., आहिक-कारड, p. 114. MadanaP., p. 290. ŚrāddhaC., p. 104, v. r....दर्भ-मालेण वा पुनः । SmṛtiS., p. 314.

P. 188, II. 10-11. विना रूप्य-सुवर्णेन, etc

ViraM., आहिक-प्रकाश, p. 342. CaturVC., श्राद्ध-कारड, p. 919, v. r. पितृणां नोपपद्यते । SmṛtiC., आहिक-कारड, p. 514, v. r....मन्त्रैश्च दर्भैश्च...नोपतिष्ठति । ParāM., I. 1, p. 354, v.r....मन्त्रैश्च दर्भैश्च । MadanaP., third stavaka, p. 289, v. r....मन्त्रैश्च दर्भैश्च ।

P. 188, II. 13-15. सौवर्णेन पात्रेण, etc.

MadanaP., third stavaka, p. 290, v. r. ....राजतेनोदुम्बरेण खड्ग-पात्रेणान्य-पात्रेण वोदकं पितृ-तीर्थ...। ViraM., आहिक-प्रकाश, p. 343, v. r....सौवर्णेन हि पात्रेण राजतांदुम्बरेण च...। Cf. ParāM., I. 1, p. 354, II. 4-5. CaturVC., श्राद्ध-कारड, p. 921. SmṛtiS., p. 277, II. 15-16.

P. 189, II. 2-3. नोदकेषु न पात्रेषु, etc.

KṛtyaSS., p. 123, v.r....यद्भूमौ न प्रदीयते । SmṛtiC., आहिक-

कारड, p. 512. ViraM., आहिक-प्रकाश, p. 338, v. r....यद् भूम्यां
न प्रदीयते । TīrthaC., p. 117, v. r....यद् भूम्यां न प्रदीयते ।
BrahmaP., chap. 60, v. 62, p. 288, v. r....यद् भूम्यां न प्रदीयते ।

P. 189, II. 6-7. उदके नोदकं कुर्यात्, etc.

CaturVC., श्राद्ध-कारड, p. 917, v. r....पितृभ्यस्तु...उत्तीर्य तुः...

KṛtyaSS., p. 122. SmṛtiC., आहिक-कारड, p. 512, v. r....
पितृभ्यस्तु...। BrahmaP., chap. 60, v. 61, p. 288, v. r....उत्तीर्य
तु । ViraM., आहिक-प्रकाश, p. 338, v. r....पितृभ्यस्तु...।

P. 189, II. 13-14. य इच्छेत् सफलं जन्म, etc.

MahBh., 13. 26. 65, p. 100.

P. 189, II. 17-18. दक्षाः पितृभ्यो याश्चापः, etc.

KṛtyaSS., p. 231, v. r....यतापः...अक्षयान्तु प्रयच्छन्ति...।

P. 190, II. 15-17. गङ्गा-तर्पण-संतुष्टाः, etc.

KṛtyaSS., p. 232, v. r. गङ्गा-तर्पण-सुप्रीताः श्राद्ध-पिण्ड-सुतर्पिताः ।
...ब्रह्म-लोकं सनातनम् ।

P. 191, II. 6-7. यावन्तश्च तिलाः पुत्रैः, etc.

SkanP., काशी-खरड, chap. 28. 8, p. 2225. KṛtyaSS., p.
231, v. r....तिला मर्त्येर्गृहीताः ।

P. 192, II. 11-12. गङ्गा-तीर-समुद्रूतां, etc.

MahBh., 13. 26. 55, p. 100, v. r....जाहवी-तीर-समूतां...नाशाय
निर्मलम् । MadanaP., p. 278, v. r....जाहवी-तीर-समूतां । SmṛtiC.,
आहिक-कारड, p. 3. 4, v. r. जाहवी-तीर-समूतां । KṛtyaSS., p. 113,
जाहवी-तीर-समूतां...स्वपर्मर्कस्य । ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 361, v. r.
जाहवी-तीर-समूतां । VidhāP., third stavaka, p. 201, v. r.

जाहवी-तीर-सम्भूतां । SmṛtiR., p. 70, ll. 24-25, v. r. जाहवी-तीर-
सम्भूतां । TīrthaC., p. 268.

P. 193, II. 2-3. स्फटिकेन्द्राक्ष-रुद्राक्ष०, etc.

SmṛtiC., आहिक-कारड, p. 401, v. r. स्फटिकेन्द्राक्ष-रुद्राक्षैः...
उत्तमा ह्युत्तरोत्तरा ।

P. 193, II. 6-12. त्रिविधो जप-यज्ञः स्यात्, etc.

NarasimhaP., 58, 78-82, p. 213, v. r....मानसस्त्रिविधः स्मृतः ।
...श्रेयः स्यादुत्तरोत्तरम् ।...उच्चारयेद्वाचा...मंवम् इषदोषौ प्रचालयेत् ।
किञ्चिन्मन्त्रं स्वयं विद्यादु...यदक्षर-श्रेगयो...शब्दार्थ-चिन्तनं व्यानं तदुक्तं
मानसं जपः ॥ ViraM., आहिक-प्रकाश, p. 316...शनैरुच्चारयेन्मन्त्रं...च
चालयेत् । किञ्चिच्छब्दं स्वयं विद्यादुपांशुः...यदक्षर-श्रेगयो... । SmṛtiR.,
p. 95, v. r....वाचिकाख्य उपांशुश्च मानसस्त्रिविधः स्मृतः...शब्दैः स्पष्ट-
पदाक्षरैः...उच्चारयेद्विद्वान्...शनैरुदीरयन्मन्त्रमीषदोषौ प्रचालयन् । किञ्चिच्छब्दं
स्वयं विद्वान्...; acc. to SmṛtiR., the last verse is quoted from
the Viṣṇu-dharmottara, v. r. यदक्षर-श्रेगयां . मानसो जप उच्यते
Kr̥tyaR., pp. 62-63,...तस्य भेदान्तिबोधत । शनैरुच्चारयन्मन्त्रमीषदोषौ
प्रचालयेत् । किञ्चिच्छब्दं स्वयं विद्यादुपांशुः...शब्दानुचिन्तनाम्यासः...।

P. 193, II. 13-14. जिह्वोष्ठौ न विचालयेत्, etc.

Cf. SmṛtiR., p. 94, l. 14, VidhāP., third stavaka, p. 219,
ll. 11-12.

P. 193, II. 14-17. न च क्रमन् न च हसन्, etc.

SmṛtiC., आहिक-कारड, p. 395, v. r. न चङ्क्रमन्...पार्श्वनव-
लोकयन्...नापाश्रितो...। ViraM., आहिक-प्रकाश, p. 314, v. r....न
चङ्क्रमन् विहसन्...नापाश्रितो...पादमाकस्य...। SmṛtiR., p. 95
ll. 23-25, v. r....न प्रक्रमन्...नापाश्रितो...।

P. 193, I. 17—194, I. 3. न क्लिन्न-वासाः स्थलगो, etc.

ViraM., आहिक-प्रकाश, p. 323, v. r. न जीर्णेन न नीलेन परिक्लिन्नेन वा जपेत् ।

P. 194, II. 3-4. यदि वा ब्रत-लोपः स्यात्, etc.

CaturVC., दान-खण्ड, p. 107, यदि वाग्यम-लोपः स्यात्...: SmṛtiSār., p. 308, II. 20-22; SmṛtiC., आहिक-कारण, p. 397: DānaM., p. 13, II. 18-19; v. rs....are same in all works as in CaturVC. SmṛtiR., p. 96, II. 14-15, ...वैष्णवं सूक्तं ।

P. 194, II. 5-6. काषाय-वासाः कुरुते, etc.

SmṛtiSār., p. 309, II. 10-11, v. r....होम-प्रतिग्रहान् । न तद् भवेद् देवगमं हव्य-कव्येष्वयं विधिः । Cf. CaturVC., दान-खण्ड, p. 94, II. 19-20. KṛtyaR., p. 48, v. r....होम-प्रतिग्रहान्...तद् देवगमं ।

P. 194, II. 6-8. आर्द्र-वासाश्च यः कुर्यात्, etc.

CaturVC., दान-खण्ड, p. 94, v. r....होमं प्रतिग्रहम् ।...रात्रमं विन्देत् । SmṛtiSār., p. 309, II. 12-14, v. r...जपं होमं प्रतिग्रहम् । SmṛtiR., p. 96, II. 2-3, v.r....होम-प्रतिग्रहम् । KṛtyaR., p. 48, v.r. ...जपं होमं प्रतिग्रहम् । ViraM., आहिक-प्रकाश, p. 323, v. r....होमं प्रतिग्रहम् ।

P. 194, II. 8-9. जप-होमोपवासेषु, etc.

DānaM., p. 13, II. 16-17, v. r....श्रद्धावान् । SmṛtiSār., p. 309, II. 25, p. 310, I. 1. CaturVC., दान-खण्ड, p. 108, v. r. ...श्रद्धावान् ।

P. 195, II. 1-2. सर्वानन्दप्रदायिन्यां, etc.

TirthaC., p. 227, v. r....जपेद् भक्तया मुहिस्तस्य ।

P. 195, II. 5-8. गङ्गायां विधिवत् स्तात्वा, etc.

TīrthaC., p. 228, v. r....गङ्गायां विधिना...व्रत-फलं तस्य...
सिद्धयोऽत...।

P. 195, II. 11-12. स्नानं दानं तपो जप्य, etc.

VarṣaKK, p. 533.

P. 195, II. 14-15, द्रव्येणान्याय-लघ्नेन, etc.

CaturVC., दान-खण्ड, p. 50, “वृद्ध-शातातप” v. r....न स तत्
फलमाप्नोति तस्यार्थस्य...; श्राद्ध-कल्प..., p. 532., KṛtyaSS., p. 192, v.r.
और्ध्वदैहिकं...तस्यार्थस्य...। ViraM., श्राद्ध-प्रकाश, p. 34, v. r....
तस्यार्थस्य...।

P. 195, I. 17—195, I. 1. शक्तः पर-जने दाता, etc.

CaturVC., दान-खण्ड, p. 44, v. r....मध्वापानो...धर्म-प्रतिरूपकः ।

P. 196, II. 3-4. कुटुम्ब-भक्त-वसनात्, etc.

CaturVC., दान-खण्ड, p. 44. ParāM., I. 1, p. 190, only
the first half quoted. VidhāP., fourth stavaka, p. 20.
KṛtyaSS., p. 192.

P. 196, II. 11-13. सर्वस्वं गृह-वर्जन्तु, etc.

ParāM., III., p. 214. SmṛtiC., III., p. 445. Vivāda-
ratnākara of Cañdeśvara, p. 129. Vivāda-cintāmaṇi, p. 39.
Sarasvatī-vilāsa of Pratāparudradeva, (pub. in the Mysore
Govt. Oriental Library Series), p. 283. ViraM., Jīv's. ed.,
p. 395. All except SmṛtiC., read सर्वस्वं गृह-वर्ज । CaturVC.,
दान-खण्ड, p. 44, v. r....कुटुम्ब-भरणाधिकम् । यच्च द्रव्यं स्वकं देयमदेयं
स्यादतोऽन्यथा ।

P. 196, II. 13-14. स्वं कुटुम्बाविरोधेन, etc.

CaturVC., दान-खण्ड, p. 44.

P. 196, II. 17-18. सामान्यं याचितं न्यासः, etc.

VidhāP., fourth stavaka, p. 29, “मनु, याज्ञवल्क्य”, CaturVC., दान-खण्ड, p. 50. Cf. SmṛtiSār., p. 327, II. 3-4.

P. 196, I. 18—197, I. 2. आपत्त्वपि न देयानि etc.

CaturVC., दान-खण्ड, p. 50. DānaM., p. 6, II. 5 and 7-8, v. r....वस्तूनि सर्वदा...प्रायश्चित्तैविशुद्धयति ।

P. 197, II. 9-10. स्वं द्रव्यं यत्र विश्रम्भात्, etc.

SmṛtiSār., p. 326, II. 11-12, v. r....सद्द्रव्यं...।

P. 197, II. 12-13, विक्रयञ्चैव दानञ्च, etc.

CaturVC., दान-खण्ड, p. 51, v. r....सर्वस्वमात्मनैव तु...।

P. 197, II. 14-15, आपत्तकाले तु कर्तव्यं, etc.

CaturVC., दान-खण्ड, p. 91, v. r. अन्यथा न प्रवर्तन्ते इति शास्त्रस्य निश्चयः ।

P. 198, II. 1-4, शुक्र-शोणित-सम्भवः पुरुषो, etc.

CaturVC., दान-खण्ड, p. 52, II. 3-6, v. r....तस्य प्रदान०...। न तु स्त्री...।

P. 198, II. 5-6, परिभुक्तमवज्ञात०, etc.

CaturVC., श्राद्ध-काण्ड, p. 534, v. r....परिभुक्तमविज्ञातः...यः प्रयच्छति विप्रेभ्यस्तद्दस्मन्यविष्टते । Op. cit., दान-खण्ड, p. 50; ViraM., श्राद्ध-प्रकाश, p. 35, variants same as is CaturVC.

P. 198, II. 10-12, नावज्ञाय प्रदातव्यं, etc

DānaKK., p. 4, only the last half, v. r....तदातुर्दोषमाप्त्यात् ।

CaturVC., दान-खण्ड, p. 89, v. r. नावज्ञाया...अवज्ञाया हि...।

P. 198, II. 12-13, वेद-विक्रय-निर्दिष्टं, etc.

MahBh., 13. 23. 32, v. r. ब्रह्म-विक्रय...स्त्रिया यच्चाजिंतं...।
...क्लैव्यादुपाजिंतम् । BhavP., ब्रह्म-खण्ड, chap. 184. 2, p. 163(b)
v. r....स्त्रिया चाऽवजितं...न देयं...क्लीवात् खगाधिप । ViraM., श्राद्ध-
प्रकाश, p. 34, v. r....क्लीवादुपागतम् । SmṛtiC., श्राद्ध-काण्ड, p. 210,
v. r. वेद-विक्रयं नेष्टं स्त्रिया...न देयं । CaturVC., श्राद्ध-काण्ड,
p. 532, v. r. same as before, दान-खण्ड, p. 50, v. r....
क्लीवादुपागतम् ।

P. 198, II. 16-17, यथोक्तमपि यद्वानं, etc.

ParāM., I. 1, p. 182, “देवल”, v. r....चेदत्तं...तत्तु...दानं तुल्य-
फलं...। CaturVC., दान-खण्ड, p. 15, v. r....यदत्तं...तत्तु...दानं
तुल्य-फलं...।

P. 198, II. 20-21, येन येन हि भावेन, etc.

VidhāP., fourth stavaka, pp. 10-11, v. r....तेन तेनैव...
तत्तदाप्रोति...। CaturVC., दान-खण्ड, p. 17, v. r....तत् प्राप्नोति हि...।

P. 199, II. 4-5. एकां गां दशगुर्दद्यात्, etc.

MahBh. 13. 78. 11, v. r....एकाङ्ग दशगुर्दद्यात् । सर्वे तुल्य-फला हि
DānaM., p. 5, II. 21-22, v. r., सर्वे सम-फलाः स्मृताः । CaturVC.,
दान-खण्ड, p. 45, v. r., सर्वे तुल्य-फलाः स्मृताः ।

P. 199, I. 5. गो पदमत्र, etc.

Cf. DānaM., p. 5, II. 22-23, “गो-पदं वित्त-मात्रोपलक्षणार्थम् ।”

CaturVC., दान-खण्ड, p. 45, II. 5-6, “देयमात्र-परत्वात्,” etc.

P. 199, II. 11-12. तस्माद्द्विरवोक्ष्यैतत्, etc.

DānaKK., p. 12. CaturVC., दान-खण्ड, p. 92, II. 2-3.

P. 199, II. 13-14. द्रव्यस्य नाम गुह्यीयात्, etc.

DānaKK., p. 12, v. r....ततो वदेत्...दद्यात्तथा...।

P. 199, II. 15-16. अन्तर्जानु करं कृत्वा, etc.

DānaC., 3(a), II. 3-4, v. r....सकुशं सतिलोदकम् । फलान्यपि च सन्धाय । DānaM., p. 9, II. 10-12, v. r. same as before.

DānaKK., p. 12, v. r....सकुशं सतिलोदकम्...। CaturVC., दान-खण्ड, p. 92, v. r....सकुशं तु...फलान्यपि च सन्धाय ।

P. 199, II. 16-18. नाम-गोत्रे समुच्चार्य, etc.

KṛtyaSS., p. 192, v. r....देव-कीर्तनात् । DānaKK., pp. 12-13, v. r....देव-कीर्तनात् । DānaM., p. 9, II. 12-13, v. r., दत्त्वा तं स्वस्ति कीर्तयेत् । DānaC., p. 3(a), v. r. as in DānaM. CaturVC., दान-खण्ड, p. 103.

P. 199, II. 18—200, I. 2. नाम-गोत्रे समुच्चार्य, etc.

Cf. DānaM., p. 9, II. 6-7. DānaKK., p. 13. Cf. CaturVC., दान-खण्ड, p. 93, II. 21-22.

P. 200, I. 3—201, I. 10 अभयं सर्व-दैवत्यं, etc.

Viṣṇu-dharmottara, तृतीय-खण्ड, 301. 14(b)-18(a) pp. 443(a) (b),...भूमिर्वै विष्णु-देवता । कन्या-दानं...। The verse प्राजापत्यो गजः प्रोक्तः, etc. is omitted in the Viṣṇu-dharmottara. माहिषश्च तथा साम्यं (?) चोष्ट्रं वै नैऋतं...ञ्चागमाग्नेयमुच्यते...। वारिधानी-कमण्डलू ।...वारुणानि द्विजोत्तमाः...। वारुणानि द्विजोत्तमाः...। आग्नेयं कनकं प्रोक्तं...सौम्यान्यथ- रमानि...। तु देवता...पुष्पाणां...शाक-हारितकै...। मतस्य-मांसं विनिदिष्टं प्राजापत्यं...। शग्या...। उत्तानाङ्गिरसे त्वेतत् । पर्जन्याय तथा मारं...रणोपकरणं सर्वं कथितं चक-दैवतम् । ग्रहन्तु सर्वं..., यद्युक्तं...। सर्वं वा द्विज-सत्तमाः । KṛtyaSS., pp. 203-204, v.r.

...विष्णु-देवता...; the verse प्राजापत्यो..., etc. is omitted here too...उष्ट्रो नैऋतकस्तथा...। विविधानि कमराडलु ।...आग्नेयं काञ्चनं प्रोक्तं... सौमान्यथ रसानि च...विद्योपस्करणानि च...विश्वकर्मा तु देवता...पुष्पाणां शाकस्य हरितस्य च...मतस्य-मांसे...उत्तानाङ्गिरसां त्वेतत्...शूरोपयोगि यत् सर्वं शस्त्र-वर्म-ध्वजादिकम् । रणोपकरणं सर्वं कथितं शक्र-दैवतम् ॥ गृहन्तु शुक्र-दैवत्यं...। DānaM., p. 11, ll. 14ff., v. r....भूमिवै विष्णु-देवता । The verse प्राजापत्यो, etc. is not found here as well.

...महिषाश्वास्तथा याम्या उष्ट्रो वा नैऋतो भवेत्...छागमाग्नेयमादिशेत्... वराहं वैष्णवं तथा । जल-पातांस्तु सर्वांस्तु वारिधानी...वारुणानि निबोधत । समुद्रजानि सर्वाणि वारुणानि द्विजोत्तमाः । आग्नेय-दैवतं प्रोक्तं सर्व-लौहानि चाप्यथ ।...ज्ञेयास्तु सर्व-गन्धा वै गान्धर्वाश्च विचक्षणैः ।...सौम्या ज्ञेया रसास्तथा । पुस्तकादीनि परिडतैः...शाकैर्हरितकैः सह...मतस्य-मांसे...तत्तु चाङ्गिरसत्वेन... । शूरोपयोगि यत् सर्वं शस्त्र-वर्म-ध्वजादिकम् । रणोपकरणं सर्वं...। विज्ञेयं विष्णुदैवत्यं सर्वे वा द्विजसत्तमाः । DānaKK., pp. 5-6, “कपिल-पञ्चरात्रे”, v. r....विष्णु-दैवताः ।...वराहो विष्णु-दैवतः ।.. समुद्रजानि रत्नानि वारुणानि द्विजोत्तम ।...आग्नेयं कनकं प्रोक्तं...गेयानि चैव गन्धानि गान्धर्वाणि स्मृतानि वै । वार्हस्पत्यानि वासांसि सौमान्यथ रसानि च । ब्राह्मी विद्या समुद्दिष्टा...पुस्तकानि च परिडतैः...मांसं च पिष्ठकं मतस्यं प्राजापत्यं प्रकीर्तितम् । उपानहाँ तथा यानमुत्तानाङ्गिरसं स्मृतम् । The last but one verse of our work is omitted in the DānaKK. VidhāP., fourth stavaka, p. 36, v. r....भूमिवै विष्णु-देवता ।... समुद्रजानि रत्नानि वारुणानि तचैव च ।...सौम्या ज्ञेया रसास्तथा ।...मतस्य-मांसे...शूरोपयोगि यत् सर्वं शस्त्र-वर्म-ध्वजादिकम् । रणोपकरणं सर्वं कथितं शक्र-दैवतम् ।...यत्त्वनुकूलं द्विजोत्तम । CaturVC., दान-खण्ड, p. 96, v. r....भूमिवै विष्णु-देवता । The verse प्राजापत्यो..., etc. is omitted here too...छागमाग्नेयमादिशेत्...। मेषन्तु वारुणं विन्द्याद्वराहं वैष्णवं

तथा ।...वारुणानि निबोधत । समुद्रजानि रत्नानि वारुणानि द्विजोत्तमाः । ज्ञेयाश्च सर्वं-गन्धास्तु गन्धर्वां वै विचक्षणैः ।...सौम्या इवाया रसास्तथा ।...सर्वेषां शल्य-भारडानां विश्वकर्मा तु दैवतः ।...मतस्य-मांसे...तत्तु चाङ्गिरसत्वेन... शूरोपयोगि यत् सर्वं शास्त्र-धर्म-ध्वजादिकम् (?) । रणोपकरणं सर्वं...गृहन्तु शक-दैवत्यं यदनुकूँ...सर्वं वा द्विजसत्तम ।

P. 201, II. 13. देवतानांश्च यो दद्याऽ, etc.

CaturVC., दान-खरड, chap. 13, p. 985, II. 5-13; “नन्दिपुराणे,” v. r.....देवतानां तु यो दद्यादन्नाद्यं श्रद्धयाऽन्वितः ।.....सम्यगन्न-प्रदायिनाम् ।

P. 202, II. 15-16. हविषा प्रथमः कल्पः, etc.

BrahmaP., 29. 39, p. 139, v. r. हविर्भिः...न तु देयं कथञ्चन । DānaKK., p. 41....न कार्यः पुष्टिमिच्छता II. cf. CaturVC., श्राद्ध-कारड, p. 692, II. 7-8. ŚrāddhaKL, p. 72. II. 14-15. KṛtyaR., p. 79, v. r....न कार्यं पुष्टिमिच्छता ।

P. 202, II. 17-19. नेत्राहादकरः स्वर्चिं०, etc.

ŚrāddhaKK., p. 145, v. r. ...निर्धूपे.....दक्षिणे दीप-वृक्षस्थः प्रदोपः श्री-विवृद्धये ।

P. 202, I. 20.—203, I. 1. लभ्यते यस्य तापस्तु, etc.

KālP., 69. 116, p. 451; v. r....दीप इति ख्यातो ह्योघ-वहिस्तु स श्रुतः ।

P. 203, II. 1-3. वृक्षे प्रदीपो दातव्यः, etc.

DānaKK., p. 42, v. r. वृक्षेषु दीपो...।

P. 203, II. 3-4. न मिश्रीकृत्य दद्यात्तु, etc.

KālP., 69. 123, p. 452; v. r....दद्यात्तु दीपे न्नेह-वृतादिकान् ।

DānaKK., p. 42.

P. 203, II. 9-10. शाणं वाद्रकं जीर्णं, etc.

DānaKK., pp. 41-42, v. r. शाण-वादर-जातन्तु...जीर्ण...
उपयुक्तंतु...।

P. 203, I. 11. दीपहर्ता भवेदन्धः, etc.

DānaKK., p. 43. Cf. ParāM. II. p. 260, I. 13.

P. 203. II. 12-13, प्रदीप-दानं यो दद्यात्, etc.

DānaKK., p. 42, v. r. दीप-दानन्तु यो दद्यात् ।

P. 204, II. 1-5, गिरि-शृङ्गे प्रदातव्या, etc.

DānaM., “महाभारते”, v. r. गिरि-शृङ्गेषु दातव्यं ।

P. 205, I. 14. यः कुर्यात् कपिला-दानं, etc.

DānaKK., p. 55.

P. 204, II. 16-17. बहुभ्यो न प्रदेयानि, etc.

GaruḍaP., उत्तर-खण्ड, 34. 91, p. 755, v.r....दातारं पातयन्ति...।

AgniP., 209. 28, p. 394, only the first half. KṛtyaSS., p. 192,
v. r....न प्रदीयन्ते...। CaturVC., दान-खण्ड, p. 52. DānaM., p. 6,
II. 8-9, v. r....गो-गृहं...।

P. 206, II. 1-2. एका एकस्य दातव्या, etc.

KṛtyaSS., p. 192, v. r....सा विभक्ता च विकीर्ता...। DānaM..
p. 6, II. 10-11, v. r....गोरेकस्यैव दातव्या...। CaturVC., दान-खण्ड,
p. 52, v. r....दातुविक्रयमापना...। Cf. SmṛtiR., p. 126, II. 18-19.

P. 206, II. 3-4. नृ-वाह्यं पुरुषो यस्तु, etc.

DānaKK., p. 66.

P. 206, I. 5. योऽश्वं रथं गजं वापि, etc.

DānaKK., p. 83.

P. 206, I. 21-207, I. 1. गो-भू-हिरण्य-दाने च, etc.

SkanP., काशी-खण्ड, 27. 110, p. 2221, v. r. गो-भू-हिरण्य-
दानेन...गङ्गा-तटे शुभे । KṛtyaSS., p. 198,...दानेन...गङ्गा-तटे सकृत् ।
...दुःख-सङ्कटे...।

P. 207, II. 6-7. दीर्घायुष्टुं च वासोभिं० etc.

Cf. SkanP., काशी-खण्ड, पूर्वार्ध, 27. 111, p. 2221. KṛtyaSS.,
p. 198, only the first half of the verse.

P. 207, II. 14-15. यज्ञो दानं तपो जप्यं,etc.

KṛtyaSS., p. 196, “ब्रह्मारडे”, v. r. यद्गोदानं...सुर-पूजनम् ।...
गङ्गायां यत् कृतं...। ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 369, “ब्रह्मारडे”, v. r....
सुर-पूजनम् ।

P. 208, II. 4-16. भूमेः प्रतिग्रहं कुर्यात्, etc.

Viṣṇu-dharmottara., तृतीय-खण्ड, 301. 27(b)-36, p. 433(a-b),
v.r....भूमिं कृत्वा...दासी-दासौ...शकानां च...ह्यन्ते कृष्णाजिनं...कर्णेऽजाः
...प्रतिग्रहस्त्वथोष्टस्य आहृत्यैव...वसुं (?) दशान्ताद्...परिधायाथवा पुनः ।...
मन्त्रमारहृत्यैव...ईषाधस्तु...।...तथोन्मुच्य...स्पृष्टा तु...॥ See also
DānaM., p. 12, II. 12-25; CaturVC., दान-खण्ड, p. 98;
DānaKK., p. 7. DānaC., p. 5(a), I. 9—(b), I. 6. VidhāP.,
fourth stavaka, pp. 38-39, v. r....भूमिं कृत्वा...शङ्खे कृष्णाजिनं तथा
...तद्द्यात् परिधायाथवा पुनः ।...ईषायां तु रथो ग्राह्यः...तथामुच्य
विभूषणम् । The following line is not quoted in the VidhāP.
द्रव्यारयन्यान्यथाऽदाय, etc.

P. 209, II. 6-7. कोऽदात् कस्मा अदात्,etc.

Vājasaneyi-saṃhitā, 7. 48. DānaKK., p. 15.

P. 209, II. 9-11. क इदं कस्मा अदात्, etc.

Atharva-veda, 3. 99. 7.

P. 209, II, 14-15, विधि-हीने तथा वाऽपात्रे, etc.

CaturVC., दान-खरण्ड, p. 37, v. r....शेषमप्यस्य नश्यति ।

P. 210, II. 5-6, दयामुहिश्य यद्वानं, etc.

KṛtyaSS , p. 190.

P. 210, II. 7-8, दानान्येतानि देयानि, etc.

CaturVC., दान-खरण्ड, p. 34.

P. 210, II. 10-11, पङ्क्त्य-वधिरा मूका, etc.

ParāM., I. 1, p. 189, v. r....देयः प्रतिग्रहः । CaturVC.,
दान-खरण्ड, p. 40.

P. 210, II. 12-13, पङ्क्त्य-बाल-वृद्धाश्च, etc.

PadmaP., स्वर्ग-खरण्ड, 15. 89, p. 103, v. r. बाल-वृद्धांश्च रोग्यनाथ-
दरिद्रितान् ।...सदा वैश्य...।

P. 210, II. 14-15, न विद्यया केवलया, etc.

SmṛtiR., p. 128, II. 6-7, v. r....तपसा वाऽपि...। VidhāP.,
fourth stavaka, p. 14, II. 14-15, v. r....तपसा वाऽपि...।
DānaKK., p. 4, v. r....तपसा वाऽपि...पात्रं प्रकीर्तितम् । DānaC.,
p. 1(a), I. 9, v. r....तपसा वाऽपि...यत् दानम्...। TithyA., p.
238, v. r....तपसा वाऽपि...। CaturVC., दान-खरण्ड, p. 26, v. r....
तपसा वाऽपि...पात्रं प्रकीर्तितम् ।

P. 211, II. 3-4. शीलं संवसता ज्ञेयं, etc.

CaturVC., दान-खरण्ड, p. 24 and p. 102; श्राद्ध-कल्प, p. 513.
SrāddhaC., p. 21. “मनु-स्मृति”, v. r. शीलं संवत्सराजूज्ञेयं...सद्वय-

हारतः । ...तिभिविंग्रं परीक्षयेत् ॥ VidhāP., fourth stavaka, p. 15, v. r....परोक्षयेत् । ŚrāddhaKL., p. 38, v. r....संवत्सराज्-ज्ञेयं...।

P. 211, II. 17-18. योऽर्चितः प्रतिगृह्णाति, etc.

DānaKK., p. 8. v. r. योऽर्चितं...ददात्यर्चितमेव वा...उभौ तौ...नरकं तु विपर्यये । SmṛtiR., p. 124, I. 25, reading same as in DānaKK. Cf. BhavP., ब्राह्म-खण्ड, 189. 21; CaturVC., दान-खण्ड, p. 101, II. 14-15.

P. 212, II. 2-3. तस्मात् सर्वात्मना पात्रे, etc.

KṛtyaSS., p. 192, v. r. तस्मात् सर्व-प्रयत्नेन...

P. 212, II. 19—213, 2. पितृनुहिश्य यो दद्यात्, etc.

SkanP., काशी-खण्ड, p. 2217, v. 38, v. r....पायसं मधु-संयुतम् । गुड-सर्पिस्तिलैः सार्धं...वर्ष-शतं हरे ।

P. 213, II. 6-7. देवतानां गुरुणां च, etc.

KṛtyaSS., p. 192. CaturVC., दान-खण्ड, chap. 3, II. 3-4, p. 49, v. r....नापुरायं नोदितं क्रचित् । Cf. AgniP., 209. 29(b)-30(a), p. 354. DānaM., p. 6, II. 2-3, v. r....नापुरायं चोदितं क्रचित् । SmṛtiR., p. 129, II. 13-14, v. r,...मातापित्रोर्विशेषतः...चोदितं क्रचित् ।

P. 213, II. 12-15. पापदः पापमाप्नोति, etc.

KṛtyaSS., p. 192, only the first verse quoted here. DānaM., p. 6, II. 4-5, only the first verse. CaturVC., दान-खण्ड, chap. 3, II. 5-9, v. r....अपि पात्र-विशेषण...पितृ-मातृ-गुरु-ब्रह्मवादिनां दीयते तु यत् ।...पुरायं वा पापमेव वा ।

P. 213, II. 22. मुमूषुस्तामसं, etc.

DānaM., p. 3, II. 20-21.

P. 214, II. 12-13. न स्पृश्यः स द्विजो राजन्, etc.

DānaKK., p. 84.

P. 214, II. 14-15. किं करिष्यत्यसौ मूढो, etc.

KṛtyaSS., p. 193, v. r....क्षुर-धारासि-संयुताः । DānaKK., p. 84, v. r....गृहणात्युभयतोमुखीम् । VīraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 92, v.r. ...क्षुर-धारामि-सन्निभाः ।

P. 214, I. 16. तस्य वर्ष-शते पूर्णे, etc.

VīraM., p. 92, v. r. पूर्णे वर्ष-सहस्रे च...।

P. 215, II. 1-2. हस्त्यश्व-रथ-यानानि, etc.

ParāM., II. 2, p. 222, v. r....कृष्णाजिनं तु...अनापदि तु यो द्विजः । DānaKK., pp. 84-85, v. r....गृहणाति तथैवोभयतोमुखीम् । CaturVC., दान-खण्ड, p. 58, v. r....मृत-शश्यासनादि यत् ।...अनापत्सु गतो द्विजः । DānaM., p. 6, I. 14, only the first line, v.r....मृत-शश्यासनादयः । VidhāP., fourth stavaka, p. 30, v. r....मृत-शश्यासनादि यत्...अनापत्स्वपि यो द्विजः ।

P. 215, II. 2-3. उभयतोमुखीं लोलां, etc.

VidhāP., fourth stavaka, p. 30, v. r. तथोभयमुखीं घोरां सशैलां मेदिनीं तथा । ParāM., II. 2, p. 222, v. r. तथोभयमुखीं दोलां...। VidhāP., fourth stavaka, p. 30, v. r....तथोभयमुखीं घोरां...मेदिनीं तथा । CaturVC., दान-खण्ड, p. 58, v.r....तथोभयमुखीं घोरां...।

P. 215, I. 4. सत्यकृदधनो लोके, etc.

DānaKK., p. 85, v. r. पापकृत् सोऽधमो...जायते नरः ।

P. 215, II. 5-8. तेन कृष्णा तु सा शश्या, etc.

PadmaP., सृष्टि-खण्ड, 10. 16(b)-18(a), p. 82, v. r. तेन दुष्टा

तु...गृहीतायां तु तस्यां हि...वेदे चैव पुराणे च...ग्रहीतारस्तु । DānaKK., p. 85, Cf. DānaM., p. 6, I. 18, only the first verse here, v. r. अतिदुष्टा प्रेत-शश्या...गृहीतायान्तु तस्यां तु...। KṛtyaSS., p. 193, last line of the first verse and first line of the second verse quoted here, v. r. गृहीतायां तु तस्यां स...। Hāra-latā, p. 199, v. r. तेन दुष्टा तु...वेदे चैव पुराणे च...ग्रहीतारस्तु...सर्वे नरक-भागिनः । ViraM., तीर्थ-प्रकाश, pp. 92-93, v. r. गृहीतायान्तु तस्यां स...; last line not quoted here. CaturVC., श्राद्ध-कल्प, p. 1614, v. r. अतिदुष्टा प्रेत-शश्या...गृहीतायान्तु तस्यां तु ...वेदे चैव पुराणे च...ग्रहीतारस्तु...निरयगामिनः ।

P. 215, II. 11-15 ब्राह्मणः प्रतिगृहीयात्, etc.

CaturVC., दान-खण्ड, p. 57, v. r....साधुतः सदा...अव्यश्च-मणि-मातङ्ग-तिल-लौहांश्च वर्जयेत् । शश्यालङ्कार-वस्त्राणि धेनुं तिल-महीं तथा । DānaKK., p. 85, v. r....साधु-दानृतः...अव्यश्च-धेनु-मातङ्ग-तिल-लौहांश्च वर्जयेत् । ViraM., तीर्थ-प्रकाश, pp. 90-91, v. r....अव्यश्च-मणि-मातङ्ग-तिल-लौहांश्च...कृष्णाजिन-प्रतिग्राही...। VidhāP., fourth stava, p. 14, only the first verse, v. r,...साधुतः सदा । अव्यश्च-मणि-मातङ्ग-तिल-लौहांश्च...।

P. 215, II. 17-18. ब्रह्म-हत्या-सुरा-पानं, etc.

DānaKK., p. 85, v. r....ब्रह्म-हत्यां...स्तेयं तरिष्यति । ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 91, v. r... स्तेयं तरिष्यति । Cf. CaturVC., दान-खण्ड, p. 98, II. 2-3.

P. 216. I. 22—217, I. 2. शिवस्य विष्णोः सूर्यस्य, etc.

TirthaC., p. 226, v.r.....यः करोति नरोत्तमः । तथैवाऽयतनान्येषां कारयन्त्यतिशक्तिः ।...कोटि-कोटि-गुणं लभेत् ।

P. 219, II. 4-7. द्रव्यमन्तं फलं तोयं, etc.

VīraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 88, v.r...शिवस्वं न स्पृशेत्...लहूयेन्नैव निर्माल्यं...सर्वं विनिक्षिपेत्...लोभान्मोहात् स...। VīdhāP., p. 839, v.r. same as in the VīraM.

P. 219, II. 13-14. यस्तु शङ्कर-निर्माल्यं, etc.

VīraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 88.

P. 219, II. 15-16. स्पृष्टा रुद्रस्य निर्माल्यं etc.

VīraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 88, v.r....सवासा जलमाविशेत् । KṛtyaSS., p. 185.

P. 219, II. 16-18. ब्रह्महापि शुचिभूत्वा, etc.

VīraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 88. KālaTV., p. 203, v.r...महाब्रत ।

P. 219, I. 22-220, I. 1. यस्त्वक्षय-तृतीयायां, etc.

KṛtyaSS., p. 197, v.r. यश्चाक्षय-तृतीयायां...। TīrthaC., pp. 231-232.

P. 220, II. 2-4. हेम-रत्नमये चित्रे, etc.

TīrthaC., pp. 231-232. v.r....रुद्र-लोके...।

P. 220, I. 5—221, I. 2. गुड-धेनु-विधानस्य, etc.

BhavP., उत्तर-खरण्ड, 84. 29-33, p. 449 (b), v.r...गुड-धेनु-विधानश्च...प्रागेवं विन्यसेत्...गोमयेनानुलिप्तायां...आस्तीर्य यज्ञतः...लघ्वेन काञ्चनं (?) तद्वद् वत्सं च परिकल्पयेत्...सवत्सिकां...सदा भार-चतुष्टया...द्वाभ्यां वै मध्यमा...। DānaM., p. 172, I. 24-173, I. 6, the first verse is not quoted here; v.r...आस्तीर्य सर्वतः...लघ्वैणं चाजिनं तद्वत्...। DānaKK., p. 59, v.r...आस्तीर्य सर्वतः। लघ्वेणकाजिनं तद्वत्...प्राङ्मुखीं कल्पयित्वा तु यो दद्याद् गां सवत्सिकाम्। DānaC., p. 38, (b), II. 5-9, v.r. अजिनं तु चतुर्हस्तं...आस्तीर्य सर्वतः। तत्रैणं

वाजिनं तद्वत्...सदा भार-चतुष्टया । TirthaC., p. 236, v.r...लघ्वेण-
काजिनं तद्वत्...। KṛtyaSS., p. 198. only the last two verses,
v.r...कपिला भारकेण तु ।

P. 221, II. 4-5. प्रभुः प्रथम-कल्पस्य, etc.

Manu, 11. 30, p. 425. KṛtyaSS., p. 198, SmṛtiR., p. 132,
l. 34—133, l. 1. SmṛtiC., p. 160. DānaM., 8. ll. 25-26. Catur-
VC., श्राद्ध-कारड, p. 452, v.r. योऽनुकूल्ये तु...ŚrāddhaKK., p. 228.

P. 221, I. 6-222, I. 4. धेनु-वत्सौ कृतौ चोभौ, etc.

BhavP., उत्तर-खण्ड, 84. 34-37, p. 449 (b), v.r...कृतावेतौ...
शुक्लि-सुक्ला०.....शिरालौ तु...ताम्र-गङ्गक-पृष्ठौ तौ.....भ्रू-युगावेतौ...।
DānaM., p. 173, II. 7-13, v.r...वृतस्यैतौ...शिरालौ तौ . गरहूक-
पृष्ठौ तौ...नाना-फलमयैर्दन्तैर्प्राण-गन्ध०...रचयित्वा तौ...। DānaC.,
pp. 38 (b)-39 (a), v.r धेनु-वत्सौ वृतस्यैतौ...सित-सूत-शिरालौ तौ...
ताम्र-गुडक-पृष्ठौ तौ.....इन्द्रनीलक-तालुकौ.....नाना-फलमयैर्दन्तैर्प्राण०...।
TirthaC., p. 237,...धेनु-वत्सौ वृतास्यौ तौ...सित-सूत-शिरा-नद्वौ...प्राण-
गन्ध-करणडकौ...।

P. 222, II, 5-9. या लक्ष्मीः सर्व-भूतानां, etc.

BhavP., 84. 38-39, p. 449 (a), the second verse not
quoted here, v.r...देवे व्यवस्थिता...मम पापं व्यपोहतु...खाहायां च...।
विभावसोः । DānaM., pp. 173, I. 24-174, I. 3, v.r...देवे व्यव-
स्थिता...या च कल्याणी...। DānaC.. p. 39 (a)—(b), v.r...सा देवी
वाञ्छितं मे प्रयच्छतु...। DānaKK., p. 54,...शङ्करस्य च या प्रिया...
मम शान्तिं प्रयच्छतु...खाहा चैव...चन्द्रार्क-ऋक्ष-शक्तिर्या...। TirthaC.,
pp. 237-238, v.r...खाहा चैव विभावसोः...धेनु-रूपा...।

P. 222, I. 10—223, I. 3, चतुर्मुखस्य या लक्ष्मी०, etc.

BhavP., उत्तर-खण्ड, 84. 40-42, v. r....खधा त्वं पितृ-मुख्यानां...

यज्ञभुजां पुनः । सर्व-पाप-हरे धेनो तस्माद् भूतिं प्रयच्छ मे ॥ TīrthaC., p. 238, v. r....स्वधा या पितृ-मुख्यानां...। KṛtyaSS., p. 198, only the last line. DānaM., p. 174, ll. 3-8, v. r....स्वधा त्वं पितृ-मुख्यानां...। DānaC., p. 39(b), l. 9, last verse not quoted here.

P. 223, ll. 3-11. यास्तु पापविनाशिन्यः, etc.

BhavP., 84. 43-47(a), pp. 449(b)—450(a), v. r....श्रूयन्ते दश धेनवः...चतुर्थी मधु-धेनुका । जल-धेनुः पञ्चमी तु षष्ठी तु क्षीर-संभवा ।...कुम्भाः स्युर्दश-धेनूनां...नवनीतेन रत्नैश्च तथाऽप्यन्ये महर्षयः ॥ DānaM., p. 172, l. 16 f., v. r....कथिता दश...कार्पासस्याष्टमी तथा...कुन्ती वृतादि-धेनूनामितरासां तु...नवमीं तिल-तैलेन...। DānaC., P. 38(a), v. r....कथिता दश...चतुर्थी जल-धेनुका...कुम्भान् वृतादि-धातूनामितरासां तु...नवमी तिल-तैलेन...। KṛtyaSS., p. 198, the first verse not quoted here; also the line कुम्भाः स्युः, etc. and the last line; v. r....सुवर्ण-धेनुमन्यत्र...। TīrthaC., p. 238, v. r....दशमी स्वस्व-रूपतः । Cf. DānaKK., pp. 158.159, “अग्नि-पुराणे” ।

P. 223, l. 12—224, l. 4. एतदेव विधानं स्यात्, etc.

BhavP., 84. 47(b)-48 and 41, p. 450(a); v. r....स्यात् एवो-पस्कराः स्मृताः । धेनवो दश ता एताः not found in the BhavP. Cf. DānaC., p. 39(b), ll. 7-9. TīrthaC., pp. 238-39, v. r. अमेय-यज्ञ-फलदाः सर्व...।

P. 224, l. 12. तुला पल-शर्त ज्ञेयं, etc.

CaturVC., दान-खण्ड p. 118,...“निघण्डु,” v.r....तुला स्त्रियां पल-शर्तं भारः स्याद्विंशतिस्तुलाः । TīrthaC., p. 239. DānaC., p. 38(b), ll. 9-10,

P. 224, ll. 13-26. गोमयेनोपलिप्तायां, etc.

Cf. KṛtyaSS., pp. 198, 1.22-199, l.l.

P. 226, I. 20—227, I. 8, तथैव गो-प्रदानश्च, etc.

TirthaC., p. 232. KṛtyaSS., p. 197, only the first four lines quoted here.

P. 228, I. 11—229, I. 4. निर्वर्तन-द्वयं भूमेः, etc.

TirthaC., pp. 232-233, v. r....तस्य पुराय-फलं त्विदम् ।...सोमेन्द्र-विष्णु-लोकेषु ब्रह्म-लोके...भुद्गुर्के यथाविधि...Cf. SkanP., काशी-खण्ड, पूर्वार्ध, 27. 119 f. p. 2221. ViraM., तीर्थ-प्रकाश, pp. 369-370, v. r. ...रूप-सम्पन्नः सर्व-लोक-सुपूजितः ।...परात्म-ज्ञानमापनः ।

P. 229, II. 7-8. सप्त-हस्तेन दण्डेन, etc.

MatP., 283. 14(b)-15(a). p. 961, v. r. दण्डेन सप्त-हस्तेन... विंशद्वर्णं । CaturVC., दान-खण्ड, p. 122, v. r. दण्डेन सप्त-हस्तेन...। DānaC., p. 24(b) I. 8, v. r. दश-हस्तेन दण्डेन...। DānaM., p. 160, II. 18-19, v. r. दश-हस्तेन दण्डेन...। KṛtyaSS., p. 197, v. r. विंशद्वर्णा निर्वर्तनम् । Prayoga-ratna, p. 194(b), II. 11-12, v. r. दश-हस्तेन दण्डेन...। Cf. VidhāP., fourth stavaka, p. 43, II. 4-5 ; also PadmaP., उत्तर-खण्ड, 22. 8, p. 128.

P. 230, II. 4-5. गवां शतं वृषद्वैको, etc.

DānaC., p. 24(b), II. 8-9, v. r. यत तिष्ठेदयन्वितः । DānaM., p. 160, II. 20-21, v. r. यत तिष्ठेदयन्वितः । CaturVC., दान-खण्ड, p. 122, v. r. यत तिष्ठेदयन्वितः । ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 370. Parāśara-saṃhitā, 12. 49 (in Kashi ed., no 48).

P. 230, II. 5-7. दश-हस्तेन वंशेन, etc.

Cf. ParāM., II. 2, p. 35, II. 18-19. CaturVC., दान-खण्ड, p. 122, v. r. पञ्च चाभ्यधिकान्...गो-चर्म चोच्यते । MadanaP., p. 969, v. r. पञ्च वाप्यधिकं...। Cf. ViraM., श्राद्ध-प्रकाश, p. 177, II. 22-23.

P. 230, II. 9-10. एकोऽश्मीयाद्यदुत्पन्नं, etc.

VīraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 370. Cf. CaturVC., दान-खण्ड, p. 122, II. 6-7 ; DānaM., p. 23, II. 6-7.

P. 230, II. 11-12. गो चर्मं मालां पृथिवीं, etc.

VīraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 370.

P. 230, I. 16—231, I. 6. ग्रामं गङ्गा-तटे यो वै, etc.

VīraM., तीर्थ-प्रकाश, pp. 370-71, v.r....यावत्तद्ग्राम-भूमेवै परमाणोः सुसंख्यया ।... KṛtyaSS., pp. 197-198, verses beginning as सूर्य-कोटि and क्रीडते कालं, etc. are not quoted here; v. r. ग्राम-भूमेवै परमाणुषु संख्यया । TīrthaC., pp. 233-234.

P. 231, II. 16-21. तथा तस्यां तृतीयायां, etc.

TīrthaC.. p. 234, v.r....ब्रह्मारण्डान्तर-संस्थे तु रत्न-भोगान्... प्राप्नोति च...।

P. 232, I. 13-233, I. 10. अष्ट-मूर्ति-धरां गङ्गां, etc.

TīrthaC., pp. 244-245, v. r. शालि-तरण्डुल-प्रस्थेन...मधु-खण्डं धृतं तथा ।...(दूर्वश्च) रोचनं सित-सर्षपम् ।...ॐ गङ्गायै नारायणयै शिवायै च नमः ।...यमी तेषु दिनेषु च ।...

P. 234, I. 15-235, I. 2. शृणुध्वं भक्तितो यूयं, etc.

TīrthaC., p. 246, (अग्नि-कार्यमधः-शश्यां) नक्तं भोजी षडाचरेत् । TithyA., p. 47, only the last verse, v. r....षडाचरेत् । KālaTV., p. 213,...षडाचरेत् ।

P. 235, II. 4-5. समं स्यादथ्रुतत्वात्, etc.

Mīmāṃsā-darśana, 10. 3. 53.

P. 235, II. 6-7. आज्यं द्रव्यमनादेशे, etc.

SmṛtiC., आहिक-कारण, p. 430, v. r. आज्यं हव्यमनादेशे...।

CaturVC., दान-खण्ड, p. 139. TīrthaC., p. 246. SmṛtiR., p. 8, ll. 17-18, v. r. आज्यं हव्यमनादेशो...। Kātyāyana-saṃhitā, 8. 16, v. r. आज्यं हव्यमनादेशो...। DānaM., p. 15, ll. 23-24. KṛtyaR., p. 59. ParāM., l. 1, p. 316, v. r. आज्यं हव्यमनादेशो आहुतिषु विधीयते ।

P. 235, ll. 9-10. होमो ग्रहादि-पूजानां, etc.

DānaM., p. 15, l. 9, v. r., होमो ग्रहादि-पूजायां...।

P. 235, l. 11—236, l. 3. गङ्गा-तीरे माघ-मासे, etc.

TīrthaC., p. 247, v. r....(शिवं) स्मृत्वा...(मधुना च) स्व-शक्तिः ।

P. 236, ll. 4-17. अलाभे कारयेद्देह्ना, etc.

TīrthaC., pp. 247-248, v. r. (भक्त्या) तथा...श्रद्धा-भक्ति-परायणः... (धर्मात्मा) सप्त-द्वीप-पतिस्थथा.....सुहृपः.....(सर्वे-रोग-विनिर्मुक्तः) सोऽप्येतत् फलमाप्नुयात् ॥

P. 237, l. 22—238, l. 20. वैशाखे शुक्ल-पक्षे च, etc.

TīrthaC., pp. 48-50, v. r. काष्ठ-मौलेन भुज्ञानो...मौनेन प्रयतो भूत्वा...यत् पुरायं तदसंशयम् ।...सुखेन वृष-संयुक्तैः...। भुज्ञन् भोगानशेषतः ।...भूत्वा ततो भुवि ।...महीपालः कीर्ति-रूप-समन्वितः ।...वैराग्य-सम्पन्नः स गङ्गां लभते पुनः ।

P. 239, l. 20-240, l. 7. ज्यैष्ठे मासि सिते पक्षे, etc

Cf. SkanP., काशी-खण्ड, पूर्वार्ध, chap. 27, p. 2222 f., v. 135f.

TīrthaC., pp., 250-251, l. 2. Cf. NirS., pp. 75, l. 29-76, l. 3, “भविष्योत्तर-काशीखण्डयोः” । TithyA., p. 109, ll. 13 ff.

P. 240, ll. 8-22. वक्ष्यमाणेन मन्त्रेण, etc.

TīrthaC., pp. 251-252, v. r....गोमयेनोपलेपिते ।.....(तिलान्

दद्यात्) दश-गोभ्यो गवां हितान्...(दीपांश्वैव) प्रवाहके...यथा दुर्गा-रथ-याता (तथैवातापि)...। NirS., p. 76 ; two lines after विशेषतः are not quoted here ; v. r....यवान् दद्याद्दश-संख्या गवीस्तथा ।

P. 241, II. 1-9. एतैर्देश-विधैः पापैः, etc.

TīrthaC., pp. 252-253. Cf. TīthyA., p. 111, II. 14-17.

P. 241, I. 11—P. 244, I. 9. नमः शिवायै गङ्गायै, etc.

SkanP., काशी-खण्ड, पूर्वार्ध, chap. 27, 157-184, pp. 2223-2225, v. r....(विष्णु-रूपिण्यै) ब्रह्ममूर्त्यै...[after this line : नमस्ते रुद्ररूपिण्यै शाङ्कयै ते नमो नमः]...भिषक्-श्रेष्ठ्यै...स्थास्तु-जङ्गम-सम्भूत...ताप-तितय-संहन्त्र्यै...भद्रदायै नमो...(लोक-भूषायै) तिपथायै...नमस्ति-शुक्ल-संस्थायै ज्ञमावत्यै...तिहुताशन-संस्थायै...नन्दायै...सुधा-धारात्मने नमः...विश्व-मुख्यायै...विश्व-मित्रायै...सुवृप्तायै...[after this line : परापर-शताब्द्यायै तारायै ते नमो नमः]...पाश-जाल-निकृन्तिन्यै...शान्तायै च वरिष्ठायै सुख-जर्घ्यै...ब्रह्मिष्ठायै (the line परापर-परे तुम्यं, etc. is not found in the SkanP. and the line गङ्गा ममाग्रतः, etc. is preceded by two verses in the SkanP)...त्वं पुमान् पर एव हि ॥ SmṛtiR., pp. 37-38. VīraM., तीर्थ-प्रकाश, pp. 295-297. TīrthaC., pp. 253-255. TīthyA., pp. 112-114.

P. 245, I. 19—246, I. 5. तीर्थेषु ब्राह्मणं नैव, etc.

These verses are also found in p. 129 ; there is only one additional verse here, viz., पिण्ड-दानं ततः शस्तं, etc.

P. 247, II. 3-4. आपद्यनग्नौ तीर्थे च, etc.

VīraM., श्राद्ध-प्रकाश, p. 283, v. r. प्रवासे पुत्र-जन्मनि...। ŚrāddhaV., p. 15. KālaM., p. 352,...Cf. ParāM., vol. I, part II, p. 343, II. 2-3 and 5-6 ; CaturVC., काल-निर्णय, p. 387.

v. r....द्विजो दद्याच्छूदो दद्यात् सदैव हि । SamayaM., p. 132, v. r.
...ततः कुर्याच्छूदः कुर्यात् सदैव हि । Cf. ŚrāddhaM., p. 120, ll.
17-18 and 20-21; Cf. MadanaP., p. 480, ll. 13-14; and 481,
ll. 15-16.

P. 247, II. 5-6, आत्मनो देश-कालानां, etc.

ParāM., vol. I. part 2. p. 343, “व्याघ्रपादः”, v. r. आर्तवे
देश-कालानां...शूदः कुर्यात् सदैव हि । CaturVC., काल-निर्णय, p. 578.
MadanaP., p. 481, only first line is quoted, v. r....देश-
कालाभ्याम् ।

P. 247, II. 7-8, आम-श्राद्धप्रदोऽनगिनः, etc.

Cf. MatP., chap. 18, v. 27, p. 60. and PadmaP., सृष्टि-खण्ड,
chap. 10, v. 32, p. 83. ŚrāddhaV., p. 16, v. r. येनामौकरणं ।
KālaV., p. 374. MadanaP., p. 482, only last line is
quoted.

P. 247, II. 13-14. श्राद्ध-विघ्ने द्विजातीनां, etc.

NirS., p. 329, ll. 15-16. ViraM., श्राद्ध-प्रकाश, p. 285.
ŚrāddhaM., p. 26. ŚrāddhaKL., p. 82. MadanaP., p. 482,
v.r...आम-श्राद्धं विधीयते । ŚrāddhaV., p. 16. SmṛtiSār., p. 181,
ll. 23-24.

P. 247, II. 17-18. दद्यादहरहः श्राद्धं, etc.

Manu, chap. III, v. 82, p. 93. v.r. कुर्यादहरहः...। PadmaP.,
सृष्टि-खण्ड, chap. IX. v. 75, p. 73, v.r. कुर्यादहरहः...। ŚrāddhaM.,
p. 155, here the order of the verses has been changed.
v.r. कुर्यादहरहः...। KālaM., chap. I, v. 1, p. 388, “मार्करडेय”
and only first line is quoted, v.r. कुर्यादहरहः...। SmṛtiSār.
p. 284, ll. 13-15. ŚrāddhaKK., p. 3, only first line is quoted.
CaturVC., काल-निर्णय, p. 477.

P. 247, I. 20. अशक्तावृद्केन तु, etc.

ParāM., vol. I, pt. 2, p. 300, “पारस्कर”, first portion of the verse quoted here, अहन्यहनि यच्छ्राद्धं तन्नित्यमिति कीर्तितम् । वैश्वदेव-विहीनं तु ।

P. 248, II. 3-4. पितरो यत्र विद्यन्ते, etc.

KālaTV., p. 383, v.r....यत्र पूज्यन्ते; last portion of the verse quoted here, अविशेषेण कर्तव्यं विशेषान्नरकं ब्रजेत् । ŚrāddhaC., p. 71, v.r....यत्र पूज्यन्ते, last portion of the verse is also quoted here as in KālaTV.

P. 248 II. 5—8. सपिण्डीकरणादूध्वं, etc.

BrahmaP., 220. 82 (b)—84 (a), v.r....पितुर्यः प्रपितामहः...लेपमुजं याति । तेषां हि यश्चतुर्थोऽन्यः...।

P. 248, II. 8-10. पिता पितामहश्चैव, etc.

BrahmaP., 220. 84(b)—86(a), p. 873. SmṛtiC., p. 2, “मार्करडेय” । ŚrāddhaKL., p. 4.

BrahmaP., 230. 86(b)—87(a), p. 874.

P. 248, II. 12-15. ततोऽन्ये पूर्वजाः स्वर्गे, etc.

ŚrāddhaKL., p. 4, v.r....समाप्य यजते वत्स येन येन शृणुष्व तत् । SmṛtiC., “मार्करडेय,” p. 2, v.r....समाप्याययते वत्स येन येन शृणुष्व तत् । MadanaP., p. 473, “मार्करडेय,” only last verse is quoted here. v.r....समाप्यते यथा वत्स येन येन शृणुष्व तत् । BrahmaP., 220. 87(b)—89(a), p. 874, v.r....येऽपि तिर्यक्त्वमापन्नाः...येन येन वदामि तत् ।

P. 248, I. 16.—249, I. 7. अन्नं विकरणं यत्तु, etc.

BrahmaP., 220. 89(b)—97(a), p. 874, v.r. अन्न-प्रक्रिरणं...

तिर्यक्त्वं कुले गताः...क्रिया-योगद्विष्टकृताः...यज्जलं चाढ़्श्रि-शोचजम् ।...
श्राद्ध-क्रियावताम् । Cf. GaruḍaP.. उत्तर-खण्ड, II. 61-68, p. 667;
MārkaṇḍeyaP., as quoted in SmṛtiC., pp. 2, I. 4-3, I. 4;
ŚrāddhaKL., p. 5, I. 3-I. 16.

P. 249, II. 7-11. अन्यायोपार्जितैरन्नैः, etc.

BrahmaP., 220. 97(b)-99, 874, v.r....अर्थैर्यः श्राद्धं...श्राद्धं
कुर्वद्विरत्राम्बु-विक्षेपः संप्रजायते । Only the first śloka quoted in
SmṛtiC., p. 3.

P. 249, II. 15-16. वस्त्राभावे क्रिया नास्ति, etc.

KālaS., p. 531, v.r....यज्ञा विद्यास्तपांसि च । तस्माद्वस्त्राणि
देयानि...। Cf. CaturVC., श्राद्ध-कल्प, p. 694, II. 19-20. VīraM.,
श्राद्ध-प्रकाश, p. 164, II. 11-12.

P. 250, II. 1-2, क्षौम-सूत्रं नवं दद्यात्, etc.

ŚrāddhaKK., p. 195, only the first half, v.r...कार्पासमेव वा ।
KālaS., p. 561, v. r...दद्यात् क्षीणं...। VīraM., श्राद्ध-प्रकाश, p. 189,
v. r...दद्याच्छ्रण-कर्पासजं तथा । Cf. ŚrāddhaC., p. 55, II. 10-11.

P. 250, II. 3-4, वस्त्राभावे क्रिया नास्ति, etc.

Cf. p. 249, II. 15-16 of GV. ŚrāddhaKK., p. 145.
DānaKK., p. 9. v.r. श्राद्धेषु च विशेषतः ।

P. 250, II. 4-6. कौषेयं क्षौम-कार्पासं, etc.

VīraM., श्राद्ध-प्रकाश, p. 162, v. r... आवेष्टनानि यो...पुष्कलान् ।
ŚrāddhaKL., p. 72, v. r. श्राद्धेऽप्येतानि...पुष्कलान् । ParāM.,
vol. I, part II, p. 395, v. r. पुष्कलान् । SmṛtiC., श्राद्ध-कारण, p. 267, v. r....पुष्कलान् । KālaS., p. 535, v. r. कामानाप्रोत्यनुत्त-
मान् । CaturVC., श्राद्ध-कारण, p. 694, v. r....श्राद्धे श्वेतानि...
पुष्कलान् ।

P. 250, II. 7-8. वर्जयेददशं प्राज्ञः, etc.

Cf. BrahmaP., 220. 47(a), p. 878.

P. 250, II. 9-11. छिन्नमासन्नितं वस्त्रं etc.

SrāddhaKK., p. 146; first line not quoted here.

P. 250, II. 17-18. धौताधौतं तथा दग्धं, etc.

SrāddhaKK., p. 146, v. r....छिन्नं वा रजकाहृतम् । शुकामृड़-
मूल-लिप्सं वा...। VidhāP., third stavaka, p. 196, only the first
half quoted here.

P. 250, I. 18—251. I. 2. अग्निराविक-वस्त्रं हि, etc.

SrāddhaKK., p. 146, v. r. चतुर्षु न कृता ।

P. 251, II. 3-4. अधौतं कारुधौतश्च, etc.

Cf. VidhāP., third stavaka, p. 195, II. 2-3.

P. 251, II. 6-9. आप्रमाप्रातकं विल्वं, etc.

NirS., p. 290, II. 10-12, v. r. परूषकम् । नारङ्गकञ्च सर्वजूरं...
SrāddhaM., p. 52, v. r....परूषकम् । नागरञ्च सर्वजूरं...एतानि फल-
जातीनि । SrāddhaKK., p. 17, v. r. पनसामलकं...परूषजम् । नारङ्गञ्च
सर्वजूरं...। CaturVC., श्राद्ध-कल्प, p. 551, v. r...परूषकम् । नारङ्गञ्च
सर्वजूरं...एतानि फल-जातीनि...। ViraM., श्राद्ध-प्रकाश, p. 41, v. r.
...परूषकं...नारङ्गञ्च सर्वजूरं...एतानि फल-जातीनि...।

P. 251, II. 9-12. यानि चाभ्यवहार्याणि, etc.

SrāddhaKK., p. 17, only the first sloka, v. r. यानि च
व्यवहार्याणि...। CaturVC., श्राद्ध-कल्प, p. 602, v. r. ईषदुष्ण-कट्टन्येव
...मृष्ट-स्निग्धानि यानि स्युरीषत-कट्टम्लकानि च ।

P. 251, II. 13-14. तालं करुण-काकोलौ, etc.

CaturVC., श्राद्ध-कल्प, v. r....करुण-काकोले । SrāddhaKK. p. 18,

v. r. तालं करुण-काकाशि...। VīraM., श्राद्ध-प्रकाश, p. 46, v. r. फले
करुण-काकोले...।

P. 252, II. 1-2. अत्यम्लञ्चातिलवणम्, etc.

SrāddhaKK., p. 16.

P. 252, II. 4-6. यवैव्रीहि-तिलैर्माषैः, etc.

SrāddhaM., p. 50, v. r....नीवारैर्हरिश्यामाकैः...। NirS., p. 288, II. 29-30, v. r....नीवारैर्हरिश्यामाकैः...। VīraM., श्राद्ध-प्रकाश, p. 37, v. r....नीवारैर्हरिश्यामाकैः...। SrāddhaC., p. 22, v. r....हरिश्या-माकैः...। CaturVC., श्राद्ध-कल्प, p. 542, v. r....नीवारैश्च तथा माषैः ।

P. 252, II. 6-7. राजमाषानणूँ इच्छैव, etc.

CaturVC., श्राद्ध-कल्प, p. 549, v. r. विप्रुषान् मर्कटांश्चोरान् कोद्रवांश्चापि वर्जयेत् । Cf. NirS., p. 299, II. 16-17; VīraM., श्राद्ध-प्रकाश, p. 40, II. 3 and 28; SrāddhaM., p. 50, I. 27; SrāddhaKK., p. 21, II. 12-13.

P. 252, II. 9-10. माहिषं चामरं मार्गम्, etc.

NirS., p. 291, II. 24-25 v. r, as given in the BrahmaP., see p. 252 of GV. Cf. VīraM., श्राद्ध-प्रकाश, p. 49, II. 29-31.

P. 252, II. 10-12. गुड-शर्कर-मत्स्यणडो, etc.

CaturVC., श्राद्ध-कल्प, p. 601, v. r. गुड-शर्कर-मत्स्यराङ्घो...last line not found here. VīraM., श्राद्ध-प्रकाश, p. 55, last line not here as well. SrāddhaKK., p. 20 and p. 170; v. r. गुड-शर्कर-मत्सराङ्घी-खण्ड-फालितकं तथा ; in p. 170 this line is omitted.

P. 253, II. 2-3. काल-शाकं तण्डुलीयं, etc.

Cf. SrāddhaKK., p. 19, II. 7-10; SrāddhaM., p. 52, v. r. ...तन्दुलीयं ; VīraM., श्राद्ध-प्रकाश, p. 42, v. r.....तन्दुलीयं ।

CaturVC., श्राद्ध-कल्प, p. 552, v. r....तन्दुलीयं । NirS., p. 292, II. 3-4, v. r....तन्दुलीयं...दद्याच्छाद्वेषु नित्यशः ।

P. 253, II. 3-7. जाति-चम्पक..., etc.

ViraM., श्राद्ध-प्रकाश, p. 159, the omitted word is here found as लोध्राश्च ; v.r....पाटलि शतपत्त्व...गन्धनेपालिकामपि...यूथिका-मतिशुद्धञ्च...।...कमलं कुमुदं पद्मं पुराडरीकञ्च यत्तः । इन्दीवरं कोकनदं कहारञ्च नियोजयेत् ॥ Cf. SrāddhaKK., p. 142, II. 11-16.

P. 253, II. 11-12. गुग्गुलुं चन्दनञ्चैव, etc.

SrāddhaKK., p. 144.

P. 254, II. 1-7. मासं प्रीतिः पितृणान्तु, etc.

Cf. MahBh., 13. 88, 5-9, p. 197, Cf. PadmaP., सृष्टि-खण्ड, chap. 9, 151-157. CaturVC., श्राद्ध-कल्प, p. 595-96, v. r....प्रीणाति चतुरो मासाच्छशीयैः पिशितैः पितृन्...ऐणञ्चैवाष्टमासिकीम् । तथैकादश-मासांस्तु ।

P. 254, II. 8-12. संवत्सरं तथा गव्यं, etc.

CaturVC., श्राद्ध-कल्प, p. 596, v. r....दुहितामिषमनञ्च दत्तान्यात्म-कुलोद्भवैः । SrāddhaKK., p. 15, v. r....रोहितामिष-मुन्यन् ।

P. 254, II. 12-13. यो ददाति गुडोन्मिथान्, etc.

SrāddhaKK., p. 15.

P. 255, II. 3-4. गया-श्राद्धं कृतं तेन, etc.

ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 371, v. r. उत्सृष्ट तथा वृषः...तद्रीचि-मंसिक्त-तीरे । TirthaC., p. 261.

P. 255, II. 7-8. एषु तीर्थेषु यच्छाद्वं, etc.

PadmaP., सृष्टि-खण्ड, chap. 11, v. 82, p. 94, v. r. येषु तीर्थेषु

...गयायां यत्तु वै श्राद्धं । TīrthaC., p. 262, v. r....यत् कृतं तत्तु
श्रद्धया चापवर्गदम् ।

P. 255, II. 10-11. गङ्गा-यमुनयोस्तीरे, etc.

VīraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 371.

P. 255, II. 14-15. सकृद् गङ्गाभिगमनं, etc.

KūrP., उपरिभाग, 34. 8., p. 375.

P. 255, II. 17-19, गङ्गायाञ्च गयायाञ्च, etc.

VīraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 371, v. r....पिण्ड-दान-फलं समं ।

SrāddhaKK., p. 269.

P. 256, II. 5-6. ब्रह्महा गुरुहा गोप्तः, etc.

TīrthaC., p. 192.

P. 256, II. 9-10, क्षेत्रस्थमुद्भूतं वापि, etc.

TīrthaC., p. 192, VīraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 364.

P. 256, II. 12-13. चिन्तामणि-गणाचापि, etc.

TīrthaC., p. 193, v. r....यत् प्रयच्छन्ति भक्तेभ्योऽचिन्तितं...।

P. 257, II. 2-3. योऽसौ निरञ्जनो देवः, etc.

TīrthaC., p. 192 v. r. योऽसौ सर्वे-गतो विष्णुः...। KṛtyaSS., p. 229, the reading is the same as that of TīrthaC.

P. 257, II. 4-5. तीर्थ-यात्रादिकं कृतस्नम् , etc.

TīrthaC., p. 192, v. r. तीर्थ-यात्रा-विधिं...यो नरः । KṛtyaSS., p. 229, v. r. तीर्थ-यात्रा-विधि...यो नरः ।

P. 257, II. 5-8. कन्या-दानस्तथाऽन्यत्र, etc.

KṛtyaSS., p. 230, v. r....वराश्व-गज-दानैश्च यत् पुरायं परिकीर्तितम् ।

...ततोधिक फलं गङ्गा-तोय-पानादवाप्यते । TirthaC., p. 197, the reading is the same as that of KṛtyaSS.

P. 258, II. 1-2. गङ्गुष्म-मात्र-पानेन, etc.

KṛtyaSS., p. 230, v. r....पिबेदम्भस्तस्य । TirthaC., p. 197, v. r. पिबेदम्भस्तस्य शक्तिः ।

P. 258, II. 6-7. चान्द्र-व्रत-सहस्रन्तु, etc.

VīraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 360, v. r. इन्दु-व्रत-सहस्रन्तु । TirthaC., p. 197, v. r. यः पिबेत् तद् यथेष्टन्तु गङ्गाम्भः स विशिष्यते ।

P. 258, II. 10-11. त्रिभिः सारखतं तोयं, etc.

TirthaC., p. 197, v. r....सप्तभिस्त्वथ । KṛtyaSS., p. 230, v. r....सप्तभिस्त्वथ । Cf. VidyāP., third stavaka, p. 733, II. 8-9. Cf. VīraM., आहिक-प्रकाश, p. 184. II. 20-21.

P. 258, II. 13-14. वज्यं पर्युषितं तोयं, etc.

Cf. MadanaP., p. 304, II. 15-16. TirthaC., p. 192, v. r. अवज्यं जाहवी-तोयमवज्यं...। VīraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 364, the reading is the same as that of TirthaC. Cf. ŚrāddhaKK , p, 143, II. 17-18. NirS., p. 253, II. 5-6. v. r....पर्युषितं पुष्पं...पर्युषितं जलम् । न वज्यं तुलसी-पतं न वज्यं जाहवी-जलम् । KṛtyaSS., p. 177 and 229, the reading same given as in TirthaC.

P. 259, II. 11-12. किमप्लाङ्गेन योगेन, etc.

SkanP., काशी-खण्ड, पूर्वार्ध, chap. 27, v. 25, p. 2216. TirthaC., p. 194. VīraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 363.

P. 259. II. 14-15. सर्व-देवैश्च मत्त्यैश्च, etc.

TirthaC., p. 194, v. r. स एव देवैर्मत्यैश्च ।

P. 259, ll. 17-18. लम्बेदवाक् शिरा यस्तु, etc.

Cf. TirthaC., p. 190, ll. 3-4; and p. 194, ll. 11-12. Cf. ViraM., तीर्थ-प्रकाश, ll. 15-16.

P. 259, l. 18—260, l. 1. तिष्ठेद् युग-सहस्रन्तु etc.

Cf. ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 360, ll. 13-14. KṛtyaSS., p. 229, ll. 4-5. TirthaC., p. 190, ll. 1-2 and p. 194, ll. 17-18.

P. 260, ll. 11-12. पूर्वे वयसि पापानि, etc.

ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 359 v. r...तेऽपि यान्त्युत्तमां गतिम्। KṛtyaSS., p. 229, v. r...कर्माणि कृत्वा पापानि...शेषे गङ्गां...यान्त्युत्तमां गतिम्। TirthaC., p. 189, the reading same as that of ViraM.

P. 261, ll. 6-7. कलौ तत्-परम-ब्रह्म०, etc.

ViraM., समय-प्रकाश, p. 261.

P. 261, ll. 14-15, प्रायश्चित्तानि दीयन्ते etc.

Cf. SmṛtiSār., p. 353, ll. 22-23.

P. 262, ll. 3-4. कृत-पापेऽनुतापो वै, etc.

BrahmaP., chap. 22, v. 38, p. 113.

P. 262, ll. 6-8. अप्यन्य-चित्तः क्रुद्धोऽपि, etc.

BrahmaP., chap. 216, v. 59, p. 850., v. r...अत्यन्त-क्रोध-शक्तोऽपि कदाचित्...।

P. 262, ll. 11-15. पापकृद् याति नरकं etc.

BrahmaP., chap. 22, vv. 34-36, p. 113. ParM., vol. II, pt. II, p. 209, the last verse is not found here.

P. 263, ll. 2-5. धर्मद्रवं ह्यपां वीजं, etc.

SmṛtiR., p. 53, ll. 20-21, v. r....धर्मद्रवो ।

P. 263, II. 5-6. गङ्गा गङ्गेति यो ब्रूयात्, etc.

BrahmaP. (Ānandāśrama), chap. 175, v. 82, p. 409.

P. 264, II. 15-19. स्नान-मात्रेण गङ्गायां etc.

VīraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 371-72, v. r...तस्याहं प्रवदे पापं...कुम्भी-
पाकेषु मज्जति । TīrthaC., p. 19.

P. 265, II. 2-3. प्रायश्चित्तरपैत्येनः, etc.

SmṛtiSār., p. 353, l. 25, p. 354, l. 1, only first line quoted.
MadanaP., p. 704, v. r...व्यवहार्यस्तु वचनादिह जायते ।

P. 265, II. 9-10. ब्रह्मग्नो वा सुरापो वा, etc.

VīraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 371.

P. 266, II. 9-10. न तीर्थे पातकं कुर्यात्, etc.

VīraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 91, v. r...त्यजेत् तीर्थोपजीवनम् । Cf.
SmṛtiR., p. 127, l. 26.

P. 266, II. 11-12. दुर्जं पातकं तीर्थे, etc.

SmṛtiR., p. 127, II. 26-27. v. r...तीर्थे हि दुर्जं कृत्स्नमेतत्
सर्वं विवर्जयेत् ।

P. 267, II. 3-5. गङ्गा-मज्जन-शीलस्य, etc.

VīraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 372.

P. 267, II. 8-9. महापातक-मुख्यानि, etc.

KṛtyaSS., p. 84, v. r. महापातक—सङ्घानि यानि पापानि मन्ति मे ।
TīrthaC., p. 211, v. r. महापातक-सङ्घानि... ।

P. 267, II. 13-16. गङ्गायां मरणान्मुक्तिः, etc.

VīraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 372-73. VarṣaKK., p. 537.

P. 268, II. 1-2. नाभुक्तं क्षीयते कर्म् etc.

ParāM., vol. II. pt. 1, p. 11, v. r....अवश्यम् अनुभोक्तव्यं ।

Cf. BhavP., ब्राह्म-खण्ड, chap. 191, v. 27, and chap. 192, v. 3, p. 171A.

P. 168, I. 6. ज्ञानाग्निः सर्व-कर्माणि etc.

Bhagavad-gītā., chap. 4, v. 37.

P. 268, I. 15—269, I. 1. ब्रह्म-विष्णवादि-देवानां, etc.

ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 371.

P. 269, II. 3-4. या गतिर्योग-युक्तानां, etc.

Cf. KṛtyaSS., II. 11-12, p. 232 and TīrthaC., p. 262, II. 9-10.

P. 269, II. 4-6. ज्ञानतोऽज्ञानतो वापि, etc.

ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 337. TīrthaC., p. 263, v. r. अज्ञानतो
ज्ञानतो वा...। KṛtyaSS., p. 232.

P. 269, II. 8-9. गङ्गायां ज्ञानतो मृत्वा, etc.

VarṣaKK., p. 537,...मोक्षमाप्नोति मानवः ।...अज्ञानाद् ब्रह्मणो लोकं ।

P. 269, I. 14—270. I. 2. अर्धोद्दकेन गङ्गायाम्, etc.

TīrthaC., p. 263, v. r. अर्धोद्दके तु जाहव्याः । KṛtyaSS., p. 232,
v. r. अर्धोद्दके तु जाहव्याम्...स न चैति पुर्नर्जन्म ।

P. 270, II. 3-4. यः सर्व-पाप-युक्तोऽपि, etc.

ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 354.

P. 270, I. 10—271, I. 7. जल-प्रवेशे चानन्दं, etc.

NarasimhaP., chap. 30, v. 29-39, pp. 81-82, v. r....सौख्यं
च रणं चैवास्य...। अनाशके तु संन्यासे मृतो गच्छेत...। सुवर्णदायी...

लभन् स्वर्गं तपःकलम् ।...भूमि-दानेन शुद्धेन...। रौप्य-दानेन स्वर्गं तु निर्मलं
लभते नरः । अश्व-दानेन पुरयाहं...।...शान्तः स्वर्गं शुभं लभेत् । Cf.
CaturVC., दान-खण्ड, p. 164.

P. 271, II. 9-14. सरित्स्नायी जित-क्रोधः, etc.

NarasimhaP., chap. 30, vv. 40-44, v. r....सम्प्राप्य न निवर्त्तत
स्वर्गं...। CaturVC., दान-खण्ड, p. 165, v. r....निर्मलं सुखमाप्नोति...।
स-प्राप्य न निवर्त्तत देवं...। The portion येन येन हि...यद्यदिच्छति मानवः,
is not found in CaturVC.

P. 271, I. 14—272, I. 2, एकविंशत्यमी स्वर्गाः, etc.

NarasimhaP., chap. 30, v. 27-28, p. 81, v. r. एकविंशानि स्वर्ग
वै...। तत्तेषु निवसन्ति स्म जनाः क्रोध-विवर्जिताः । CaturVC., दान-खण्ड,
p. 164.

P. 272, II. 5-6. शम्भोर्जटा-कलापात्तु, etc.

TirthaC., p. 264, v. r. यान् पापान् सगरात्मजान् ।

P. 272, II. 7-10. स्नात्वा तु सिक्तुऽप्यथ, etc.

Cf. NirS., p. 414, II. 2-4; SmṛtiK., p. 353, II. 16-19;
TirthaC., p. 265, II. 14-19; VīraM., p. 374, II. 11-16;
HāraL., p. 190, II. 3-8.

P. 272, II. 11-12. स्नात्वा तथोत्तीर्य च, etc.

NirS., p. 414, I. 5 and SmṛtiK., p. 353, II. 20-21, only the
second half is identical, v. r....स्यात्तु महेन्द्र-तुल्या TirthaC.,
p. 266, v. r. as before. VīraM., तोर्ध-प्रकाश, p. 374. HāraL.,
p. 190, only the second half here, v. r. स्याच्च महेन्द्र-तुल्या ।
KṛtyaSS., only second half.

P. 272, II. 13-14. गङ्गा-तोयेषु यस्यास्थि, etc.

NirS., p. 414. v. r... (यस्यास्थि) क्षिप्यते । KṛtyaSS., p. 146.

SmṛtiK., p. 353, v. r. (यस्यास्थि) त्रिष्पृते...व्रह्म-लोकात् सनातनात् ।
Tri-sthalī-setu-sāra-samgraha, p. 28, v. r. त्रिष्पृते...सनातनात् ।

P. 273, II. 3-4. दशाहाभ्यन्तरे यस्य, etc.

Tri-sthalī-setu-sāra-samgraha, p. 29, v.r. यस्य गङ्गा-तोयेऽस्थि...।
ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 373. KṛtyaSS., p. 146, v. r. यस्य गङ्गा-
तोयेऽस्थि...। NirS., p. 414, ll. 8-9, v. r. यस्य गङ्गा-तोयेऽस्थि...।
TīrthaC., p. 265, v. r. as before.

P. 273, II. 9-10. यावन्त्यस्थीनि गङ्गायां, etc.

KūrP., पूर्व-भाग, 36. 30, p. 181, v. r. यावदस्थीनि गङ्गायां...।
ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 373. Cf. HāraL., p. 181, ll. 11-12.

P. 273, II. 13-14. गङ्गा-तोयेषु यस्यास्थि, etc.

TīrthaC., p. 265, v. r. वर्षणान्तु सहस्राणि, etc.

P. 273, II. 17-18. यस्मिन् काले नृणामस्थि, etc.

TīrthaC., p. 265.

P. 274, II. 4-5. यावदस्थि मनुष्यस्य, etc.

MahBh., 3. 85. 94, p. 146. Cf. ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 359,
ll. 22-23.

P. 274, II. 8-10. गङ्गायास्त्वथ राजेन्द्र, etc.

ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 355. KṛtyaSS., p. 233, v. r. अश्वमेधं
दश-गुणं, etc.

P. 274, II. 12—13. अन्तरीक्षे क्षितौ तोये, etc.

ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 356, v. r....पूज्यमज्जयं पदमश्नुते ; stated
to be taken from the Gaṅgā-vākyāvalī. TīrthaC., p. 264.

P. 274, I. 18—275, I. 2. सर्व-तीर्थेषु यत् पुण्यं, etc

ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 356, v. r. सर्व-दानेन यत्...सर्वं स्नात्वा...।

P. 275, II. 7-8, यो यमर्थयते कामं, etc.

ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 356.

P. 275, II. 10-11, मुक्ति-क्षेत्रेषु सर्वत्र, etc.

ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 357, मुक्ति-क्षेत्रेषु सर्वेषु ।

P. 275, II. 19-20. स्वर्ण-भार-सहस्रेण, etc.

ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 334. TirthaC., p. 26. SmṛtiK., p. 348, II. 15-16, v. r....वेण्यां चैव दिने दिने ।

P. 276, II. 5-6. राजसूय-सहस्रस्य, etc.

TirthaC., p. 25, v. r. सितासिते तु माघे तु...।

P. 276, II. 9-10. गङ्गा-यमुनयोर्मध्ये, etc.

TirthaC., p. 26, v. r....स्नातो मुच्येत...कामांस्तव प्राप्नोति ।

P. 276, II. 12-14. सितासितेषु यः स्नाति, etc.

ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 334, v. r. सितासिते तु यत् स्नानं...न तेषां...। KālaS., p. 41, v. r. सितासिते च यैः स्नातं माघ-मासे...न तेषां...।

P. 276, II. 17-18. आकल्प-जन्मभिः पापं, etc.

TirthaC., p. 25.

P. 277, II. 2-6. सितासितेषु यो मज्जेत्, etc.

ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 333-34, v. r. सितासिते तु...दुर्जया वैष्णवी माया...तेषु तेषु च लोकेषु...प्रयागे माघ-मञ्जिनः । TirthaC., p. 25, v. r. सितासिते तु...दुर्जया वैष्णवी...तेषु तेषु च लोकेषु...माघ-मञ्जिनः । SmṛtiR., p. 53, l. 18, the verse तेजोमयेषु लोकेषु, etc. not quoted in SmṛtiR., v. r. सितासितेऽपि...र्वा राजन् न गर्भेषु निमञ्जति । दुर्जया वैष्णवी...माघ-मासे...साऽपि माघ-मासे...। Tri-sthali-setu, p. 31,

v. r. सितासिते तु...न स पापेषु...दुर्जया वैष्णवी...तेषु तेषु च लोकेषु...
पश्चाचार्के विलीयन्ते...माघ-मज्जिनः ।

P. 277, II. 11-12. संवत्सर-शतं साध्यं, etc.

TirthaC., p. 27, v. r. संवत्सर-शतं साग्रं...प्रयागे माघ-मासे तु...।

P. 277, I. 15—278, I. 1. योगाभ्यासेन यत् पुष्यं, etc.

TirthaC., p. 27, v. r....संवत्सर-शत-तये...ऋह-स्नानस्य तद्भवेत् ।

P. 278, II. 3-5. ततः पुष्यतमं नाम, etc.

Tri-sthalī-setu, p. 14. ViraM., तीर्थ-प्रकाश, pp. 321-22, v. r.
...(पुण्यतमं) नास्ति...प्रवदन्त्यधिकं...

P. 278, II. 5-6. श्रवणात्तस्य तीर्थस्य, etc.

Tri-sthalī-setu, p. 14, v. r. दर्शनात्तस्य...मृत्तिकालभनाद्वाऽपि...।
ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 322, v. r....मृत्तिकालम्भनाद्वाऽपि...सर्वे-
पापैः प्रमुच्यते ।

P. 278, II. 15-16. कुरुक्षेत्र-समा गङ्गा, etc.

SmṛtiK., p. 351, II. 24-25, v. r....यत् कुत्वावगाहिता...।
TirthaC., p. 18. ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 330, v. r....यत् तत्वा-
वगाहिनः । KṛtyaSS., p. 231, v. r....यत् कुत्वावगाहिताः । कुरु-
क्षेत्राद्वाश-गुणाः...।

P. 278, I. 16—279, I. 3. तस्माच्छत-गुणाः प्रोक्ताः, etc.

ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 330. TirthaC., p. 18, v. r....गङ्गा-
यमुन-सङ्गमे...। SmṛtiK., p. 351, II. 25-27, v. r....गङ्गा-यमुन-सङ्गता ।
TithyA, p. 153, and NirS., p. 158, I. 22, only the lines
काश्याः शत-गुणाः...पञ्चिम-वाहिनी quoted.

P. 279, II. 7-8. पञ्चिमाभिमुखी गङ्गा, etc.

TithyA., p. 153. NirS., p. 158. I. 23. KṛtyaSS., p. 216,

v. r....हन्ति कल्प-शतम् । ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 330. TirthaC., p. 18.

P. 279, II, 13-15. उपस्पृशति यो माघे, etc.

TirthaC., p. 25, v. r....माघे मकरार्द्धे...।

P. 280, II, 12-14, ये माघ-मासे वर-तीर्थ-मज्जनं, etc.

Tri-sthali-setu, p. 41.

P. 281, I, 14—282, I, 1. हिमवत्-पृष्ठ-तीर्थेषु, etc.

TirthaC., p. 20, v. r. सर्वे-कामप्रदो माघो...। ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 332, v. r. as before. *The following lines of the GV. are identical with those of the same*, pp. 291, I, 7-292, I, 1. For notes, see pp. 291-92.

P. 283, I, 5—284, I, 8. गायन्ति देवाः सततं दिवि स्थिताः, etc.

TirthaC., pp. 21-22,...दिविष्टा...माघो गरीयांश्च तयोश्च सोऽधिकः । वाय्वन्वु-पर्णाशन-देह-शोधनैः ।...चिर-काल-सञ्चितैः । योगैश्च संयान्ति नराश्च यां गतिम् ।...हि यान्ति यां गति स्नाता हि ।...कुञ्जर-कर्ण-चालिता ।...राज-सूयाद्यमेध...।...सम्प्रददाति चाखिलम् । ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 333. v. r....सततं दिविष्टा...। माघः प्रयागश्च...। माघो गरीयांश्च तयोश्च...।...देह-शोधणैः ।...चिर-काल-सञ्चितैः । योगैश्च संयान्ति नराश्च...।...सुरसिन्धु-योगे ।...कुञ्जर-कर्ण-ताडिता ।...सम्प्रददाति चाखिलम् ।

P. 285, I, 10—286, I, 4. अत्र नारायणः सस्नौ, etc.

Tri-sthali-setu, p. 10, v. r. सस्नौ सप्तर्णाकः...उषित्वा तत्र...ह्येक-वाणेन शूलघृक्...सा सस्नौ...मेजे...पुलं वंशधरं लेभे यथाति नहुषो मुने । स मायया...।

P. 286 II 8-9. संवत्सर-शतं साग्रं, etc.

Tri-sthali-setu, p. 33. TirthaC., p. 27. ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 16, v. r. प्रयागे माघ-मासेऽस्य...।

P. 286, ll. 11-18. एतेषां तु, etc.

Cf. Tri-sthalī-setu, p. 38, ll. 21-31. TirthaC., p. 29, ll. 7-14, v. r....यत्तु न्यह-सङ्कल्प-क्रोडीकृतेऽपि माघ-सप्तमी-प्रातःस्नानादौ... [this is the right reading]...फल-कामनायां तदानन्त्यापत्तेः ।...न्यह-सङ्कल्प...।

P. 287, ll. 1-8 गङ्गा-यमुनयोद्दैव, etc.

ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 334,...राज्य-कामिनः ..। Tri-sthalī-setu, p. 29, v.r.....भोगः स्यात्...स्याद्राज्य-कामिनः...। TirthaC., pp. 25-26, v.r. राज्य-कामिनः...। KṛtyaSS., p. 233, only the last verse.

P. 287, ll. 9-10. पञ्च-योजन-विस्तीर्ण, etc.

ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 329, “कौमै”, v.r. प्रवेशात्तस्य तद्भूमावश्वमेधः ...। SmṛtiK., p. 351, ll. 30-31, only the first line quoted here. TirthaC., p. 23, Tri-sthalī-setu, p. 15.

P. 287, ll. 10-12. त्रीणि कुण्डानि राजेन्द्र, etc.

KṛtyaSS., p. 216. Tri-sthalī-setu, p. 15, v.r. पञ्च कुण्डानि ...येषां मध्ये...प्रयागस्य प्रवेशात्तु...।

P. 287, ll. 12-14. त्रीणीति, etc.

ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 325, ll. 11-12. Tri-sthalī-setu, p. 15, ll. 11-12. The Tri-sthalī-setu says, “त्रीणि कुण्डानीति क्वचित् पाठः । कुण्डानि क्रूपाः । ते च प्रयाग-प्रतिष्ठानालक्ष्म-पुरेषु ज्ञेयाः” ।

P. 287, ll. 15-16. धनुर्विंशति-विस्तीर्ण, etc.

TirthaC., p. 29, v.r. भवेत् पुनः । Cf. SmṛtiK., p. 352,

II. 4-5. ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 335, v.r. राजसूयी पुनर्भवेत् । Tri-sthalī-setu, p. 32, v.r....राजसूयैः पुनः पतेत् ।

P. 287, II. 17-19. सितासिते तु यः स्नाति, etc.

SmṛtiR., 351. II. 22-24, “मातस्ये,” v. r. (सितासिते तु) यत्
ज्ञानं माघ-मासे...। TirthaC., p. 26, v. r. सितासिते तु यत् ज्ञानं...।
Tri-sthalī-setu, p. 30, “मातस्ये,” v.r. सितासिते तु ये ज्ञाता
माघ-मासे...।

P. 288, II. 2-3. प्रातः स्नाय्यरुण-किरण०, etc.

SmṛtiR., p. 65, II. 33-34, SmṛtiSār., p. 306, I. 21.

P. 288, II. 7-8. मकरस्थे रवौ माघे, etc.

Tri-sthalī-setu, p. 41, v.r. मकरस्थे रवौ यो हि न ज्ञातोऽभ्युदिते...
कथं स त्रिदिवं...। TirthaC., p. 31.

P. 288, II. 11-13. कम्बलाश्वतरौ नागौ, etc.

ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 338, “मातस्ये,” v.r. यमुना-दक्षिणे तटे...
गत्वा च संस्थानं...। TirthaC., pp. 29-30, “मातस्ये,” v.r....मुच्यते
सर्वे-पातकैः ।

P. 289, II. 5-7. कूपञ्चैव तु सामुद्रं, etc.

ViraM., तीर्थ-प्रकाश, pp. 338-339, v.r.....यदि तिष्ठति...।
TirthaC., p. 30, v.r....यदि तिष्ठति...।

P. 289, II. 9-11. उत्तरेण प्रतिष्ठानात्, etc.

ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 339, v.r. तीर्थं वैलोक्य-विश्रुतं.....।
अश्वमेध-फलं तत्र...। TirthaC., p. 30.

P. 289, I. 15—290, I. 4. ततो भोगवतीं गत्वा, etc

TirthaC., p. 30, v.r....सत्य-वादेषु यत् फलम् ।...तत्र भोगवती

नाम...सोऽध्यमेधमवाप्नुयात् । Only the last two verses are found in MahBh., वनपर्व, 85-86.

P. 290, II. 10-13. यामुते चोत्तरे कूले, etc.

VīraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 328, only the first verse found here.
TīrthaC., pp. 30-31, v.r....परमं स्मृतम् ।

P. 290, II. 15-17. तत्र स्नात्वा च पीत्वा च, etc.

TīrthaC., p. 31

P. 291, II. 2-3. तिस्मः-कोद्धोऽर्ध-कोटी च, etc.

TīrthaC., p. 24, v.r....कोद्धोऽर्ध-कोटीश्च . ।

P. 291, I. 7—292, I. 2. ज्ञानकृन्मानसे माघः, etc.

VīraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 332. v.r....विशाल-कुलदो...(कुरुक्षेत्रे च) साध्यते...देवकात् देवता-देहो...। TīrthaC. pp. 20-21; between सर्यूर्गरडकी, etc. and कावेरी तुङ्गभद्रा, etc., there is an additional line, viz., तापी गोदावरी भीमा पयोषणी कृष्णकौशिकी ; v.r. देवक्या देवता-देहो (नरो भवति, etc.)...नीलकण्ठार्वुदे...।

P. 292, II. 3-7. शृणु राजन् प्रयागस्य, etc.

VīraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 324, v. r. गयां च धेनुकं चैव गङ्गासागरमेव च । TīrthaC., pp. 23-24, v. r. same as before. Tri-sthalī-setu, p. 6, v. r. शृणु राजन् प्रवद्यामि...गया च धेनुकं चैव गङ्गा-सागरमेव च ।

P. 292, II. 8-16. पृथिव्यां यानि तीर्थानि, etc.

TīrthaC., pp. 18-19. PadmaP., उत्तर-खण्ड, 246. 46, p. 1769, ĀSS. ed. KṛtyaSS., p. 216, only the first verse quoted here. VīraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 330.

P. 292, I. 17—P. 293, I. 2. गङ्गा-द्वारे दशावर्ते, etc.

ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 377, v. r....कुशावर्ते स्नाने...दशायुत-गवां दानात्...। KṛtyaSS., p. 231, only the first verse, v. r. same as before.

P. 293, II. 11-13. तीर्थं च सौकरं नाम, etc.

KṛtyaSS., p. 232. TīrthaC., p. 217.

P. 293, II. 17-18. तत्रैव ब्रह्मणस्तीर्थं, etc.

KṛtyaSS., p. 232. TīrthaC., p. 217.

P. 294, II. 1-2. तथाहुः कापिलं तीर्थं, etc.

TīrthaC., p. 217, v. r. अथाहुः...स्नात्वा तुल्य-फलं...।

P. 294, II. 5-6. गङ्गा-द्वारे दशावर्ते, etc.

MahBh., दान-धर्म, 25, 13, v. r....कुशावर्ते...विल्वके...तीर्थं कनखले...। PadmaP., उत्तर-खण्ड, 81. 40, p. 317, v. r....कुशावर्ते विल्वके...स्नात्वा कनखले तीर्थे पुनर्जन्म न विद्यते। KṛtyaSS., 232.

P. 294, II. 9-10. पवित्राख्यं ततस्तीर्थं, etc.

KṛtyaSS., p. 233.

P. 294, II. 13-17. वेणीवाह्यं ततस्तीर्थं, etc.

ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 357, “गङ्गा-वाक्यावल्याम्”, v. r.... स्वसा स्वस्यैव सङ्गता ।...वाम-पादोद्भवां...। KṛtyaSS., p. 233, “वेणी-वाह्यं दर्दरीति प्रसिद्धम्”—ViraM. and KṛtyaSS.

P. 294, I. 20—P. 295, I. 1. ततस्तु गण्डकी-तीर्थं, etc.

ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 357, “गङ्गा-वाक्यावल्याम्”, v. r....यत्सङ्गता...। KṛtyaSS., p. 233, v. r....ततैव...यत्र सङ्गता...।

P. 294, II. 3-7. राम-तीर्थं ततः पुण्यं, etc.

ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 375, “गङ्गा-वाक्यावल्याम्”, v. r. वैकुण्ठा-

पण (?)... (यतासौ) मुद्गलो...। KṛtyaSS., p. 233, v. r. वैकुण्ठो यत् सनिधौ...यतासौ मुद्गलो...। TīrthaC., p. 218.

P. 295, II. 9-10. विश्वामित्रस्य भगिनी, etc.

ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 357, “गङ्गा-वाक्यावल्याम्”, v. r.... गङ्गया यत्...वित्तादिः समन्तः (?) स्यात् प्रियतिथिः । TīrthaC., p. 218.

P. 295, II. 12-13. जहु-हृदे महातीर्थे, etc.

ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 375, “गङ्गा-वाक्यावल्याम्”, TīrthaC., p. 219.

P. 295, II. 16-17. तस्माददिति-तीर्थं च, etc.

ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 375, “गङ्गा-वाक्यावल्याम्”, TīrthaC., p. 219.

P. 295, I. 19—P. 296, I. 4. शिलोच्चयं महातीर्थं, etc.

TīrthaC., p. 219, v. r....तृणादिभिः सह...ज्ञानादत् प्रयागवत् ।... (यत्र) स्वेन...स्थाने तत्त्वं महोदयः...। Only the last four lines are found in the ViraM., तीर्थ-प्रकाश p. 355, “गङ्गा-वाक्यावल्याम्” ।

P. 296, II. 8-9. एकेन स्नान-मात्रेण, etc.

KṛtyaSS., pp. 230-231.

P. 296, II. 18-19. महाज्यष्ठो सुर-श्रेष्ठ, etc.

ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 367, “भविष्ये” ।

P. 297, II. 1-2. अरुणोदय-बेलायां, etc.

SmṛtiS., p. 46, II. 4-6, v. r....कोटि-सूर्य-ग्रहैः समा । ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 365. TīrthaC., p. 40, v. r....प्रयागे यदि लभ्येत... सहस्रार्क-ग्रहैः समा । Cf. MadanaP., p. 263, II. 9-10; SmṛtiC., आहिक-कारड, p. 321.

P. 297, II. 12-13. वैशाखे शुक्ल-पक्षे तु, etc.

BhavP., मध्य-पर्व, 8. 7, p. 215. SmṛtiC., आहिक-कारड, p. 321, KṛtyaSS., p. 8. NirS., p. 72, II. 3-4.

P. 298, II. 2-4. तत्र यद्यपि कल्पतरु-कारेण, etc.

For identical passages, see VīraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 50, II. 18-20 and p. 335, II. 10-11.

P. 298, I. 2—P. 304, I. 9. तत्र यद्यपि, etc.

TīrthaC., p. 32, I. 1—38, I. 18 (except सितासित-प्रवाह, etc. p. 37—प्रयोज्यम्, p. 38, I. 6)।

P. 298, II. 5-8. प्रयागे वपनं कुर्यात्, etc.

KṛtyaSS., p. 216. VīraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 335, v. r.... प्रयागे वपनं यदि। Tri-sthalī-setu, p. 17, v. r....कुरुक्षेत्रे च दानेन ...वपनं यदि। TīrthaC., p. 32, v. r. किं काश्यां मरणेन वा। Detailed discussions about shaving in Prayāga are found in the Tri-sthalī-setu (pp. 17-22) as well as VīraM., (pp. 60-62).

P. 301, II. 5-6. संवत्सरं द्वि-मासोनं, etc.

VidhāP., third stavaka, p. 158, v. r. संवत्सरे द्वि-मासोने...। SrāddhaC., p. 140, Tīrthendu-śekhara, p. 7. Cf. NirS., p. 359, II. 26-27. VīraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 57, v. r. संवत्सरे द्वि-मासोने...Tri-sthalī-setu, p. 19. Tri-sthalī-setu-sāra-saṃgraha, p. 9, v. r. संवत्सरे द्वि-मासोने...।

P. 301, II. 15-16. गङ्गायां भास्कर-क्षेत्रे, etc.

Tri-sthalī-setu, p. 20.

P. 302, II. 10-12. सर्वान् केशान् समुद्रत्य, etc.

Gaṅgā-jala of Dāmodara Miśra (composed in the Śaka year 1956 i.e. 1434 A.D.), ed. by Rāmanātha Gosvāmin

Vidyālaṅkāra ; Calcutta, Gupta Press, 1930, p. 115, v. r.
...मुराड-मुराडनमुच्यते । ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 50. Tīrthendu-
śekhara, p. 8, v. r....मुराड-मुराडनमादिशेत् । ŚrāddhaC., p. 140,
v. r. एवमेव हि नारीणां शस्यते वपन-क्रिया । Cf. Tri-sthalī-setu-
sāra-samgraha, p. 32, ll. 2-3. NirS., p. 360, ll. 1-2, v. r.
...शस्यते वपन-क्रिया । VidhāP., third stavaka, p. 743, v. r.
...शस्यते वपन-क्रिया । KṛtyaSS., p. 217, v. r....मुराड-मुराडनमादिशेत् ।

P. 302, II. 14-16. केशानाश्रित्य तिष्ठन्ति, etc.

KṛtyaSS., p. 217, v. r. केश-मूलान्युपाश्रित्य...तस्मात्तान्
वापयेत् वै ।

P. 304, I. 11—310, I. 10. आ प्रयागात् प्रतिष्ठानात्, etc.

TīrthaC., p. 47—52.

P. 304, I. 19—305, I. 2. आ प्रयागात् प्रतिष्ठानात्, etc.

Tri-sthalī-setu, p. 15, last line not quoted here, v. r.
आप्रयागं...यत् पुरो...नागश्च बहुमूलकः...प्रजापतेः द्येतं...। ViraM., तीर्थ-
प्रकाश, p. 323, v. r. आप्रयागं...यत् पुरो...प्रजापतेः द्येतं...।

P. 305, II. 3-5. सितासिते सरिते, etc.

Tīrthendu-śekhara, p. 24, v. r....तत्ताष्टुतासो...ये वै तन्वं...
स्ते जनासो...। Tri-sthalī-setu, p. 3, “आश्वलायनानां परिशिष्ट-श्रुतिः”,
v. r. तत्ताष्टुतासो...ये वै तन्वं...धीरास्ते जनासो...; “शाखान्तरे तु ‘ते
वै जनासो’ इति पठन्ति” । ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 342, “ऋग्वेदे
आश्वलायनाः पठन्ति”, v. r....तत्ताष्टुतासो...ये वै तन्वां...धीरास्ते
जनासो...। PadmaP., उत्तर-खण्ड, chap. 246, p. 1769.

P. 305, II. 8-9. न देव-वचनात्तात्, etc.

Tīrthendu-śekhara, p. 25, v. r. न लोक-वचनात्तात् न देव-
वचनादपि । ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 322, v. r...न देव-वचनात्तात्...।

P. 305, II. 9-11. दश-तीर्थ-सहस्राणि, etc.

ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 322, v. r. तेषां सान्निध्यमतैव... ।

P. 305, II. 11-12. या गतिर्योग-मुक्तस्य, etc.

Cf. KṛtyaSS., p. 232, II. 11-12.

P. 305, I. 13.—306, I. 6. व्याधितो यदि वा दीनः, etc.

ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 343, v. r.....सर्व-रत्नमयैदिव्यैर्नानाध्वज-
समाकुलैः । वराङ्गना-समाकीर्णेर्विमानैः शुभ-लक्षणैः...समृद्धे (जायते कुले) ।
तदेव च स्मरेत्तीर्थं... ।

P. 306, II. 7-10. वट-मूलं समासाद्य, etc.

Tīrthendu-śekhara, p. 23, v. r.....समाश्रित्य... ; only the
first verse is quoted here. ViraM., तीर्थ-प्रकाश, pp. 343-44.

P. 306, I. 12—307, I. 13. उर्वशी-पुलिने रम्ये, etc.

ViraM., तीर्थ-प्रकाश pp. 339-40, v. r....शुक्राम्बरधरो...भूमि-पति-
(भवेत्)... ।

P. 308, II. 3-8. गङ्गा-यमुनयोर्मध्ये, etc.

ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 344, v. r....करीषामि' यस्तु धारयेत्... ।
Tīrthendu-śekhara, pp. 23-24, only two and a half lines
quoted here, v. r....कर्पामि' यस्तु साधयेत्... ।

P. 308, II. 9-13. यस्तु देहं निकृत्य स्वं, etc.

ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 345, v. r....(देहं) विकर्तित्वा...प्रिय-
वाचकः ।

P. 308, I. 13—309, I. 2. शृणु राजन् प्रयागे तु, etc.

ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 345, v. r....अनाशक-फलं विभो... ।

P. 309, II. 10-11. गङ्गा च यमुना चैव, etc.

ViraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 378.

P. 310, II. 1-3. देशस्थो यदि वाऽरण्ये, etc.

VīraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 328.

P. 311, II. 6-11. गङ्गां पुण्य-जलां प्राप्य, etc.

VīraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 372, v. r....आचमनं चैव...। ...न
वदन्ननृतं नरः ।

P. 311, I. 12. स्नायीत तैलवान्, etc.

BrahmaP., 221, 79, p. 887, v. r....चैलवान्...कट-भूमिसुपेत्य च ।

VīraM., तीर्थ-प्रकाश, p. 372.

P. 312, II. 1-2. नित्यं नैमित्तिकं चैव, etc.

GaruḍaP., 217. 117, p. 518, v. r.....नैमित्तिकं चापि...।
SmṛtiC., आहिक-कारड, 'यमः', p. 336. VīraM., आहिक-प्रकाश,
p. 177, v. r. नैमित्तिकं काम्यं...।

P. 312, I. 8. यथाऽहनि तथा प्रातर्नित्यं, etc.

Kātyāyana-ghṛhya-sūtra with five commentaries, Veṅkaṭe-
śvara Press ed., p. 400. Smṛti-candrikā., आहिक-कारड, p. 292,
v. r....स्नायादतन्द्रितः । VīraM., आहिक-प्रकाश, p. 190.

APPENDIX II

SOME REMARKS ON THE QUOTATIONS IN THE GĀNGĀ-VĀKYĀVALI

The Gāngā-vākyāvalī is full of quotations which may be classified into seven categories.

I. Anonymous verses and passages. Here no names of the works or authors are given by Viśvāsadevī herself but it is clear that the verses and passages cannot be her own composition, but are taken from some Purāṇa, Smṛti or such other works; e.g. p. 110, l. 13, “दर्शनात् स्पर्शनात्” etc. Viśvāsadevī does not say anything about the source of the verse; but we have traced it in the Agni-purāṇa.¹ The verse “नाभि-माले जले स्थित्वा”, etc. with no indication as to the source has been traced in the Garuḍa-purāṇa.²

II. Verses and passages expressly stated by Viśvāsadevī to be taken from others (इति केचित्³, इति वदन्ति⁴, अन्ये...आहुः⁵, इति प्रसिद्धिः⁶, स्मृतौ⁷, पुराणे⁸ etc.) but no definite names of authors or works are given.

1 For other authorities quoting the same verse, see Appendix, Further references and notes, p. 2.

2 See Appendix, Further references and notes, p. 25 under नाभि-माले जले स्थित्वा, etc.

3 See Appendix, Alphabetical index of authors or works quoted by Viśvāsadevī in the Gāngā-vākyāvalī under Kecit.

4 See the Text of the GV., p. 302. 5 *Op. cit.*, p. 302

6 *Op. cit.*, p. 187, I, 1.

7 See the General Index under Smṛti.

8 See the General Index under Purāṇa.

III. Verses and passages expressly stated to be taken from some work or other (Smṛti, Purāṇa, etc.) but found in quite different works; e.g. the verses भौमानामपि तीर्थानां”, etc. are expressly stated to be taken from the Mahābhārata, but they have been found in the Skanda-purāṇa,¹ though not in the Mahābhārata. There are abundant examples of this type. Particular mention is to be made of the Purāṇas in this respect; thus, the verse “अयने द्वे विषुवेद्वे” etc. (p. 170) is said to be quoted from the Bhaviṣya and Matsya Purāṇas. It is not found in these two Purāṇas but has been traced in the Agni-purāṇa.² The verse “चन्द्र-सूर्य-ग्रहे”, etc. stated to be taken from the Garuḍa-purāṇa is found in the Padma-purāṇa³ and not in the Garuḍa. The same remark applies to a certain extent to the Smṛtis as well. Thus the verse “श्रवणाश्चि” etc. is not traced in the Brhad-Vaśiṣṭha but found in the Agni-purāṇa⁴

Viśvāsadevī probably used different recensions of the works from those we have consulted or the interpolations into the original works may be responsible for this.

IV. Some quotations which have been traced to the sources mentioned in the Gaṅgā-vākyāvalī as well as in other works, e.g., the verses एता युगाद्याः कथिताः पुराणैः,

1 See Appendix, Further references, etc., p. 14.

2 *Op. cit.*, p. 35.

3 *Op. cit.*, p. 41 under चन्द्र-सूर्य-ग्रहे चैव, etc.

4 See Appendix, Further references and notes, p. 34 under श्रवणाश्चि, etc.

etc. are found not only in the Matsya-purāṇa from which they are expressly stated to be taken, but also in the Viṣṇu-purāṇa, Saura-purāṇa, Padma-purāṇa,¹ etc.

This may be explained by the reasons stated above in III.

V. Verses said to be taken from particular works but not traced in the authoritative editions of the same. E.g. none of the quotations from Atri, Devala and Yama in the Gaṅgā-vākyāvalī are traceable in the editions of the same published from the Vaṅgavāśī Press² and the Ānandāśrama Press.³ Similarly, the quotations from the Yogi-Yājñavalkya are not found in the Vasumatī edition of the work.⁴

VI. Quotations untraced though the names of works or authors have been given by Viśvāsadevī: works not extant or fragmentary.

The Gaṅgā-vākyāvalī contains quotations from the Jābāli, Paithinasi, Pracetas, Marīci and Sumantu Saṃhitās of which no MSS. even are known to exist to-day. Some of these quotations, however, have been traced in the Smṛti-nibandhas or allied works.⁵ The

¹ See Appendix, Further references, and notes, p. 30 under एता युगाद्याः, etc.

² In Īnavimśati Saṃhitā. See Bibliography.

³ In Smṛtinām samuccayah. See Bibliography.

⁴ See Bibliography in loco.

⁵ See the page references to the texts under these heads in the General Index, and the corresponding foot-notes as well as the Appendix, Further references and notes.

Dakṣa-sūtra mentioned by the authoress (p. 312) is probably lost for ever. There are a few quotations from Vyāghrabhūti¹ in the Gaṅgā-vākyāvalī. No complete work attributed to him is known to exist though the Nibandhas contain some quotations from him, different from those given here. No complete MS. of the Smṛti-samuccaya of Viśveśvara from which Viśvāsadevī probably quoted² could be availed of and therefore, the single quotation from it could not also be traced. The Saura-dharma which has also been quoted in the Gaṅgā-vākyāvalī is, probably, a sequel to the Saura-purāṇa. This work is no more extant. The MSS. of the Nandi-purāṇa and the Nandikeśvara-purāṇa which have also been quoted are too rare to be availed of. One of the verses quoted by Viśvāsadevī from the Nandi-

¹ See General Index under Vyāghrabhūti.

² Royal Asiatic Society of Bengal, MS. No. 10068 (1935) and 4858 (1936). The first one is incomplete at the end and the following leaves of the second are missing: 11, 14, 15, 24-26, 28, 31-33, 37 and 52.

There seem to be three works of the same name Smṛti-samuccaya. The Bombay University Library possess one MS. of a Smṛti-samuccaya which is complete in about 500 verses on Āhnika, Śauca, etc. Another Smṛti-samuccaya is only a part of the Ācāra-tilaka or Labdhācāra-tilaka and consists of 321 verses. A MS. of this work belongs to the Bhandarkar Oriental Institute (No. 7331). The third work of the same name was composed by Viśveśvara and has been quoted by Jimūtavāhana in his Kāla-viveka, Raghunandana in his Divya-tattva and Śūlapāṇi in his Tīthi-viveka. Probably it is this last Smṛti-samuccaya from which Viśvāsadevī also has quoted.

keśvara-purāṇa is also found in the Śuddhi-tattva.¹ The Āditya-purāṇa and the Saura-purāṇa are sometimes considered to be identical; but the verse in the Gaṅgā-vākyāvalī stated to be taken from the Āditya-purāṇa (pp. 214 and 230) cannot be traced in the printed editions of the Saura-purāṇa.² The MSS. of the Kālottara³ and the Śivadharma⁴ belonging to the Royal Asiatic Society of Bengal did not prove useful as the verses quoted from them in the Gaṅgā-vākyāvalī⁵ could not be traced in these MSS. The Niṣṭhā-kalikā quoted by Viśvāsadevi⁶ is not extant. The Gauḍīya-smṛti⁷ and the Śiṣṭa-tantra⁸ could not be identified with any existing work. Thus we get the names of some Smṛtis, Purāṇas and later works in the Gaṅgā-vākyāvalī which are not extant now.

VII. Verses and passages traced to their sources as mentioned in the Gaṅgā-vākyāvalī. The majority of the quotations falls under this category. The Bhaviṣya, Brahma, Brahmāṇḍa and Garuḍa Purāṇas have, however, been rather disappointing in this respect,—only a fraction of the verses quoted from them being traced. Some of the verses said to be taken from these Purāṇas have been found in quite different works (*vide* III).

¹ See p. 212 of this edition.

² Viz., the Vāngavāśi and the Ānandāśrama editions.

³ MSS. G. 4745 and G. 11310.

⁴ MS. Nos. 4082 and 4085.

⁵ P. 219; p. 157.

⁶ P. 219.

⁷ P. 184.

⁸ P. 263.

APPENDIX III

DESCRIPTION OF THE MSS. OF THE GANGĀ-VĀKYĀVALĪ

Royal Asiatic Society of Bengal MSS.

1. A = Royal Asiatic Society MS. No. 2839 (3573). Complete. Folios, 154. Size 13 x 2 inches. Substance: country-made paper. Five lines in a page. Script: Bengali. Date: Saka 1596 i.e. 1674-75 A.D. Extent in ślokas: 2,300. New pagination after p. 24. Appearance: very old and worn out. Fairly correct. The writing of the MS. is badly effaced. There are many leaves in it that are absolutely chalk-white and the writing in them can hardly be deciphered. The following leaves are missing: 20-21, 1-4, 6-18, 22-24, 57, 63-75, 78-80, 83-84 and 87. Variant readings have been occasionally noted in margins. It contains a leaf with a list of the chapters of the work. This list is, however, palpably incomplete as it does not take any notice of the chapters I—XV (see Contents of this edition) and the remaining chapters also have been noticed in it in a hap-hazard manner.

2. B = Royal Asiatic Society of Bengal MS. No. 2840 (726). Complete. Folios 59. Three lines in a page. Extent in ślokas, 1000. Date:

Śaka 1627 i.e. 1705-1706 A. D. Substance : Tādi-patra. The MS. was found most fragile and worm-eaten, and could hardly be handled ; the Society has consequently rejected it now from its stock. It is, in fact, an epitome of the Gaṅgā-vākyāvalī and the samkalpa-vākyas and pramāṇas have, therefore, been sometimes omitted, altered or modified as desired ; still, quite a good portion of this MS. agrees verbatim with the other MSS. of the Gaṅgā-vākyāvalī consulted. Its beginning and end are different from those of the other MSS. of the Gaṅgā-vākyāvalī ; therefore they are being reproduced here.

The beginning of MS. B : —

अथ गङ्गा-वाक्यावली-संग्रहो लिख्यते ।
 स्मरणं कीर्तनं यात्रा श्रवणं वीक्षणं तथा ।
 नमस्कारः स्पर्शनं च श्राद्ध-प्रकरणं तथा ॥
 दर्भ-प्रतिकृति-स्नानमभय-प्रकरणं तथा ।
 क्षेत्र-प्रकरणं चैव गङ्गा-दर्भादिकं तथा ॥
 अथावगाहनं चैव स्नान-प्रकरणं तथा ।
 सामान्य-स्नान-करणं भक्ति-श्रद्धे तथैव च ॥
 मज्जन-स्नान-मात्रं च स्नानं शिव-नदीपु च ।
 तिथि-स्नानं तथा माघे सप्तमी-स्नानमेव च ॥
 नन्दा-स्नानं युगाद्यायां स्नानं मन्वन्तरादिषु ।
 नक्षत्र-स्नानं यांगं च विशेष-स्नानमेव च ॥
 स्नानं दशहरायां च संकान्तिषु विशेषतः ।
 मासावधि-स्नान-फलम्++++ ॥
 माघे च फालगुने चैव वैशाखे कार्तिके तथा ।
 चन्द्र-सूर्योपरागे च स्नानं माध्याहिकं तथा ॥
 वाहरायादिषु च स्नानं महाज्यैष्ठ्यां विशेषतः ।
 शिव-सन्निधि-गङ्गायां स्नानं तर्पण-प्रक्रिया ॥

जप-प्रकरणं चैव पूजा-प्रकरणं तथा ।
 गङ्गा-ध्यानं देव-पूजा अर्ध-प्रकरणं तथा ॥
 लिपुराङ्-करणं चैव पानं गङ्गा-जलस्य च ।
 मृतास्थि-क्षेपो गङ्गायां संक्षेपादेष संग्रहः ॥

The end of MS. B:—

गङ्गा गङ्गेति यैर्नाम योजनानां शतैरपि ।
 स्थितैरुच्चारितं हन्ति पापं जन्म-चयाजितम् ॥
 अद्य जन्म-चयाजित-पाप-हनन-कामो गङ्गा-स्नानं करिष्ये ।
 ॐ नमो गङ्गायै ॥

Only the first two lines of the Post colophon, viz., the following,

सप्त-द्वि-रस-चन्द्रे च शाके माघे गुरोदिने ।
 धीप्रसादोऽलिखद् यनाद्++वाक्यावली++ ॥

can be deciphered, and not the remaining portion.

This MS. has been found useful in as much as it contains good readings here and there and supplies the text of a few missing portions of MS. A in particular.

India Office Library.

1. C = India Office Library MS. No. 1807 (819 A). Complete. Folios 83. Size: $15\frac{3}{4}'' \times 5''$. Eight lines in a page. Script: Bengali. Date Saka year 1729 i.e. 1807-1808 A. D. Fairly correct: occasional careless mistakes. Look: fresh. Beautifully bound and nicely preserved. This MS. generally agrees with A and occasionally with B. Of the three MSS., this is the best; its readings are, on the whole, better than those of the two other MSS. consulted.

APPENDIX IV

SOME REMARKS ON THE AUTHORSHIP OF THE GAṄGĀ-VĀKYĀVALĪ

Some scholars have attributed the Gaṅgā-vākyāvalī to Vidyāpati.¹ It cannot, however, be doubted that it was composed by Viśvāsadevi. Every MS. of the Gaṅgā-vākyāvalī consulted by me² contains this concluding verse:—

कियन्निबन्धमालोक्य श्रीविद्यापति-सूरिणा ।
गङ्गा-वाक्यावली देव्या: प्रमाणंविमलीकृता ॥³

From this it is absolutely clear that Viśvāsadevi composed the work and Vidyāpati collected some authoritative

1 Theodor Aufrecht, Catalogus Catalogorum, vol. I, *in loco*. Julius Eggeling, Catalogue of Sanskrit MSS. in the Library of the India Office, Part III, p. 594. Haraprasāda Śastrin, Descriptive Catalogue of Sanskrit MSS. in the Library of Asiatic Society of Bengal, Smṛti volume, 1925, p. 855.

2 MS. belonging to the Library of Darbhanga Raj, fol. 82; vide MS. 88, p. 90 of the Descriptive Catalogue of MSS. in Mithilā by K. P. Jayaswal and A. Shastri, vol. I. Smṛti MSS. (colophon same as in our edition). Palm leaf MS. belonging to Paṇḍita Maheśvara Jhā of Darbhanga; vide MS. 88 A; *op. cit.* MSS. A, B and C, see the Bibliography appended to this book. MS. belonging to the Sanskrit College, Calcutta, No. 322; vide Catalogue of Sans. MSS. in the Sanskrit College Library, Calcutta, 1898, vol. II, p. 298. MS. No. 708 belonging to the Bodleian Library; vide Catalogi Codicum Manus. Bib. Bodleinae, by Th. Aufrecht, Oxford, 1864, pp. 292-93.

3 See p. 314 of this edition.

statements (*Pramāṇas*) from a few Nibandha-granthas¹ in support of the arguments of Viśvāsadevī. Unfortunately these Nibandhas have not been specified by name by the authoress; only this much is certain that she accepted some help from Vidyāpati who found out some authoritative statements for her from a few Nibandhas. The large number of works from which the authoress has quoted in her work (see Appendix: Alphabetical index of authors or works quoted in the Gaṅgā-vākyāvalī —99) shows at once that apart from the help Viśvāsadevī accepted from Vidyāpati, she knew the scope of her work thoroughly well and had already collected and arranged systematically the materials that had remained scattered in the Purāṇas, Smṛtis, Jyotiṣa works, etc. The word “विमलीकृतः” in the above verse suggests that Vidyāpati rendered the help in course of the revision of the work. So it is certain that Viśvāsadevī would not have been able to compose the work if she were not sure of the materials at her disposal. This conclusion is in agreement with the information furnished by the second introductory verse and the colophon found in the MSS. consulted² stating that the Gaṅgā-vākyāvalī was composed by Viśvāsadevī (...विश्वासदेव्या इयं गङ्गा-वाक्यावली जगति विजयताम् and महा-महादेवी-श्रीमद्विश्वासदेवी-विरचिता गङ्गा-वाक्यावली समाप्ता ।) Of the nine MSS. consulted, only two

¹ For the Nibandhas quoted in the Gaṅgā-vākyāvalī, see Appendix, Subject-index of the works quoted in the GV.

² For these, see f.n. 2, p. 105.

end as इति श्रीविद्यापति-विरचिता गङ्गा-वाक्यावली समाप्ता¹ but these two MSS. contradict themselves because both of them contain the same introductory verse, viz.... तावद्विश्वासदेव्या, etc. and conclude with the same verse, किमन्निवन्धमालोक्य, etc.

The scholars who have attributed the work to Vidyāpati have not assigned any reasons for doing so. As Vidyāpati was a very great poet, and the court-poet of Mithilā also during the reign of Viśvāsadevī, perhaps they thought that the work was really composed by Vidyāpati himself who assigned the authorship to the Queen, his patron, in order to please her. This is but a mere conjecture, not supported by any evidence whatsoever, internal or external;² on the contrary, it goes directly against the informations furnished by the work itself. Vidyāpati was a great poet, no doubt, but from that it does not necessarily follow that Viśvāsadevī could not have been so learned as to compose the GV. On

¹ Sans. College MSS., vol. II, 1898, p. 508. Notices of Sans. MSS. by R. L. Mitra, vol. III, p. 234 f., No. 1251.

² Govindānanda Kavikaṇkaṇācārya refers to the authoress of the Gaṅgā-vākyāvali as Gaṅgā-vākyāvali-kāra in his Varṣa-kriyā-kaumudi (Bibliotheca Indica ed., p. 97, l. 20 and p. 107, l. 16) and Śuddhi-kaumudi (Bibliotheca Indica ed., p. 217, l. 17). Evidently here "Kāra" means the author including the sense of the authoress as well i.e. it is used in a general sense and the gender is not designated (Liṅgasya avivakṣitatvāt). For many similar instances see my article Female Right to Vedic Rituals in the City College Magazine, December, 1939, pp. 2-3; see also my article Initiation of Women in the *Indian Historical Quarterly*, vol. XV, p. 101.

the contrary, there is evidence that the royal family of Mithilā including the ladies was very learned; her sister-in-law Lakhimā (Lakṣmī)-devī too was a poetess of repute. Again, Vidyāpati composed the Śaiva-sarvasva-sāra at her instance during her reign; but he does not assign that work to the Queen herself.¹ Similarly, if the Gaṅgā-vākyāvalī had been composed by Vidyāpati at the instance of the Queen, he would have probably stated the fact as he did in the Śaiva-sarvasva-sāra.

Thus we conclude that the Gaṅgā-vākyāvalī was composed by Queen Viśvāsadevī herself on the following grounds :

I. The introductory and concluding verses as well as the colophon and post colophon explicitly and unambiguously assign the work to Viśvāsadevī.

II. This is further supported by indirect and circumstantial evidences (see above).

III. There is no evidence whatsoever showing that the GV. was composed by Vidyāpati and not by the Queen.

¹ विज्ञानुज्ञाप्य विद्यापति-कृतिनमसां विश्व-विश्वात-कीतिः ।
श्रीमद्विश्वासदेवी विरचयति शिवं शंख-सर्वस्व-सारम् ॥

APPENDIX V

The Royal Family of Mithilā

The Royal family of Mithilā was noted for its patronage to learning. Many well-known scholars—Smārtas, poets and others, adorned the royal courts of Mithilā. A good deal of information about the royal family can be gathered from the works of these scholars. We are attempting here only a brief survey of the royal family from the fourteenth to the sixteenth century A.D., mainly on the basis of the evidence supplied by Cañdeśvara, Śridatta, Vidyāpati, Misarū Miśra, Vācaspati Miśra, Vardhamāna, Rucipati, Gadādhara and others. This, however, does not tally in many places with the Pañjis¹ or records kept by Pañjiars or hereditary genealogists.

1. Kāmeśvara—Vidyāpati refers to him in his Kīrtilatā.² He ruled in Mithilā towards the beginning of the 14th century A.D.

1. The Pañjis are hereditary records of the kings and Brāhmaṇas of Mithilā kept in book form. They consist of large numbers of palm-leaf MSS. Every year the genealogists go round the villages collecting informations about the births and deaths of the Brāhmaṇas and record them in the Pañjis kept by them. See Grierson, Indian Antiquary, vol. XIV, p. 187, f.n. 21.

2. P. 4 (l. 16) of Mm. Haraprasāda Śāstrin's edition in the Hīśikeśa Series, No. 9 Calcutta, Calcutta Oriental Press, 1331 (1924-25); Vardhamāna's Gaṅgā-kṛtya-viveka, British Museum Catalogue of Sans. MSS., No. 198, introductory v. 2.

2. Bhogīsvāra—He was the son of Kāmeśvara. He was of a charitable disposition. In the Kīrtīlatā, he has been referred to as an intimate friend of Sultan Firuz Shah¹ who ruled during the second half of the fourteenth century (1351-1388 A.D.). His wife was Padmādevī.²

3. Gaṇeśvara—In the genealogical table appended by Grierson to his article in the Indian Antiquary³ and constructed on the basis of the Pañjis of Mithilā it is stated that Bhogīsvāra had no issue, but the Kīrtīlatā states that he had a son called Gaṇeśvara, also called Gaṇeśa, very clever in Politics as well as Mimāṃsā,⁴ who succeeded his father to the throne of Mithilā in Laksmaṇa Saṃvat 252 (1361-62 A.D.)⁵ and defeated in strategy a Mahomedan called Aslan. Gaṇeśvara has been eulogised as a skilful archer.

4. Kīrtisimha—Of the sons of Gaṇeśvara, Virasimha was the eldest⁶ and Kīrtisimha the youngest.⁷

1 P. 4, ll. 18 ff. See Iswariprasad's History of Medieval India, pp. 263 ff. for an account of Firuz Shah Tughluq.

2 No. 801, last two lines, p. 478, Vidyāpatir Padāvalī, ed. by Nagendranātha Gupta, Vaṅgiya-Sāhitya-Pariṣad-granthāvalī, No. 24, Calcutta, 1316 (1909-10). 3 Vol. XIV, p. 196.

4 *Op. cit.*, p. 5, ll. 5 ff. Gaṇeśvara called Gaṇeśa; p. 7, l. 15. Gac̄esa=Gaganeśa?

5 *Op. cit.*, p. 7, लख्मन-सेन नरेश लिहिअ जवे पख्मन पञ्चवे, etc.

6 *Op. cit.*, p. 5 ताँहिकरो पुत्र युवराजहि माँझ...कविता-कालिदास... समाचरित-चन्द्रचूड-चरण-सेव...महाराजाधिराज श्रीमद्वीरसिंहदेव ।

7 Kirti-latā, p. 5, ll. 17-18: तासु कनिढ गरिद्गुण कित्तिसिंह भूपाल । मैइनि साहउँ चिर जीवउँ करउँ धर्म परिपाल ॥

The Kīrtīlatā was composed by Vidyāpati during the reign of Kīrtisimha to commemorate his victory over Aslan.¹ In the Pañjis, however, there is no mention of Kīrtisimha also. But it cannot be doubted that there was a reigning king called Kīrtisimha in Mithilā about whom Vidyāpati wrote.

It is mentioned in the Kīrtīlatā that after assassinating Gaṇeśvara, Aslan wanted to restore his son Kīrtisimha to the throne but Kīrtisimha resentfully declined such an offer. Then both Vīrasimha and Kīrtisimha paid a visit to Sultan Ibrahim Shah² and incited him against Aslan. They were immensely helped after the declaration of the war by the merchants Keśava Kāyastha and Someśvara. The princes counted on the help of their minister Ānanda Khan, friend Hāṃsarāja, brother Rāyasimha,³ minister Govinda Datta of noble descent and Haradatta the war-officer. After a continued fight, Aslan was vanquished. Out of magnanimity Kīrtisimha did not kill him.⁴ We are not told here what happened to Vīrasimha who as the eldest son of Gaṇeśvara was really entitled to the throne of Mithilā. But it is only stated that Kīrtisimha was made king by Sultan Ibrahim, most probably, as a reward for his bravery.

¹ P. 2 of MM. Haraprasāda Śastrin's edition, ll. 1-2.

² Of Jaunpur, (1401-1440 A.D.)

³ One of their brothers was Rāyasimha; *op. cit.*, third Pallava, p. 26, l. 3.

⁴ See the 4th Pallava of the Kīrtīlatā, pp. 39-40.

5. Bhavasimha—Vidyāpati,¹ Misarū Miśra,² etc. refer to Bhavasimha as king and therefore, it seems that Kirtisimha died without an heir to the throne and the line reverted to Bhavasimha, younger brother of his grand-father Bhogiśvara. However, we do not get any direct evidence as to this from the writings of Vidyāpati and others.

According to the Pañjis, he succeeded his brother Bhogiśvara or Bhogeśvara to the throne in 1348 A.D.³ It is clear from the above evidence of Vidyāpati that the line of Bhogiśvara continued directly up to Kirtisimha and then the royal line seems to have somehow reverted to Bhavasimha.

Bhavasimha has been mentioned as Bhaveśa in the Gaṅgā-kṛtya-viveka of Vardhamāna,⁴ Kṛtya-mahāriṇava⁵

1. Śaiva-sarvasva-sāra, v. 1.

गङ्गोत्तुङ्ग-तरङ्गितामल-लस्तकीर्तिच्छटा-ज्ञालित-
क्षीणी-द्वा-तल-सर्वे-पर्वतवरो वीर-व्रतालङ्कृतः ।
भूपालावलि-मौलि-मराडल-मणि-प्रत्यचिंताद् ग्रि-द्रूया-
म्भोज-श्री-भवसिंह-भूपतिरभूत् सर्वार्थे-कल्पद्रुमः ॥

2. Vivāda-candra, opening verse 2

अभूदभूत-प्रतिमल्ल-गन्धो
राजा भवेशः किल सार्वभौमः ।
अल्याजयदो बहु-भर्तृकत्वं
दोषं भुवोऽपि प्रभुरुग्र-धामा ॥

3. The date is mentioned by Ayodhyāprasāda in his History of Darbhanga in Urdu; quoted in Indian Antiquary, Vol. XIV, 1885, p. 187.

4. *Vide infra.*

5. MS. No. 1958 of R.A.S.B. and MSS. 76 and 76A-K, Descriptive Catalogue of Sanskrit MSS. in Mithilā, Vol. 1, Smṛti.

of Vācaspati Miśra, Vivādacandra of Misarū Miśra¹ and Vibhāga-sāra of Vidyāpati² who in his Puruṣa-parīksā³ calls him Bhavadevasimha. It is said that when he died, two of his wives became *suttee* on the river Vāgvatī.⁴

6. Devasimha—He succeeded his father Bhavadevasimha to the throne towards the close of the fourteenth century A.D.

He has been eulogised in the Puruṣa-parīksā,⁵ Śaiva-sarvasva-sāra,⁶ etc. His wife's name was Hāsinī Devī.⁷

At his instance Vidyāpati composed the work Bhū-

1 Vivāda-candra, ed. and pub. by Rāmakṛṣṇa Jhā, Advocate, Patna, Mithilā-nibandha-mālā, No. 1. Patna, Vidyā-Vilāsa Press (Benares), 1931.

2 MS. No. 329, Descriptive Catalogue of Sans. MSS. in Mithilā, Vol. 1, Smṛti,

राज्ञो भवेशाद्वरिसिंह आसीत्तदसूनुना दर्पनरायणेन ।

राज्ञा नियुक्तोऽत विभाग-सारं विचार्य विद्यापतिरात्मनोति ॥

3 P. 229, v. 1. Bombay, Lakṣmi-vemkaṭeśvara Press, (1927-28).

4 *Op. cit.*, वाग्बल्यां भवदेवसिंह-नृपति...स्वरगमदार-द्रुयालङ्कृतः ॥

5 Veṅkaṭeśvara Press ed., p. 229, v. 2.

6 Bhāgyavān's ed., v. 2.

7 Vidyāpatir Padāvali, ed. by Nagendralal Gupta, Vaṅgiya-Sāhitya-parisad-granthāvali, No. 24, p. 21, no. 32, last four lines. Calcutta, Kuntalina Press, BS, 1316 (1909)

विद्यापति कवि गाओले रे रस बुझ रसमन्त ।

देवसिंह नृप नागरे हासिनि देवि कन्त ॥

Again, विद्यापति कवि एहो गाओले जाचक जनके गती ।

हासिनि देइ पति गरुडनारायण देवसिंह नरपती ॥

parikramaṇa¹ and Śridatta² the Smṛti work Ekāgni-dāna-paddhati.³

The Puruṣa-parīkṣā⁴ and the Śaiva-sarvasva-sāra⁵ refer to his charitable disposition. Devasimha died in the year 293 of the Lakṣmaṇa era⁶ i.e. 1402-1403 A.D.⁷

7. Śivasimha—He ascended the throne after the death of his father Devasimha.⁸ He was also called Rūpanārāyaṇa.⁹ Lachimā Devī or Lakhimā Devī was

1 Vv. 2-3 MS. No. 79, Vol. IV, Descriptive Catalogue of Sans. MSS. at the Sanskrit College, Calcutta.

2 Author of the Ācārādarśa, Chandogāhnika, Samaya-pradipa, Śrāddha-kalpa, Pitṛ-bhakti, etc.

3 Nepal MS., Notices, p. 129, introductory verse no. 1.

4 Vv. 2 and 3, 229 Venkatesvara Press ed.; v. 2, “परिष्टत्-प्रवर्दुर्गति-हर्ता” ; v. 3, “हेम-हस्ति-रथ-दान-विद्युधः ।”

5 V. 2, “दया-दान-दाच्छिगण्य-दक्षः ।”

6 Vidyāpatir Padāvali, Vaṅgiya Sāhitya-pariṣad ed., p. 531, अनल३ रन्धृ६ कर२ लक्खन नरवए सक समुद४ कर२ आगनि३ ससी१ ।

चैत कारि छटि जेठा मिलिओ वार बैहप्पए जाउलसी ॥

देवसिंहे जं पुहवी छड्हिअ अद्वासन सुरराए सरु ।

7 Add 1109 to the L.S. for A.D.; add 78-79 to the Saka year for A.D. Some, however, add 1119. This is against the gāthā:

शाके सो मन जानूव सोइ । रहित वाण॑ शशि१ वाण॒यो होइ ॥

आ सन जमारहै सो देखहु । शर५ शशि१ वाण॒ हीन करि लेखहु ॥

वाकीरहै सो लंसं प्रमाण । गुरु ज्ञानी जन भाषामान ।

अरु चौषट् ६४ एकादश ११ दीजे (i.e. ११६४) ।

लंसं सहित संवत् करि दीजे ॥

8 Puruṣa-parīkṣā, pp. 1 and 229 and Śaivasarvasva-sāra, v. 4.

9 E.g., Vidyāpatir Padāvali, 21, p. 15 of Vaṅgiya Sāhitya-pariṣad.

स्पनारायण इ रम जानथि सिवसिंह मिथिला भूपे ।

See also the land-grant, Indian Antiquary, Vol. XIV, p. 190, 2nd column, ll. 7-8.

probably his first wife;¹ Vidyāpati frequently refers to her in his Padāvalī. His other wives were Suḥamā Devī, Madhumatī Devī, Rupinī Devī, Medhā Devī and Modavatī Devī.²

1 Cf. Vidyāpatir Padāvalī, 52, p. 33,

विद्यापति कवि गाओले रे

रस बुझ रसमन्ता ।

रूपनारायण नागर रे

लखिमा देवीक सुकन्ता ।

See also *op. cit.*, 12, p. 14; 19, p. 14; 23, p. 16; 29, p. 19; 50, p. 31 etc.

2 They have been referred to in the Padāvalī of Vidyāpati.

E.g. Lakhimā Devī:

लखिमा देवी पति रूपनारायण

सुखमा देवी रमाने ॥ No. 467.

Sukhamā Devī:

विद्यापति कविवर एहु गावए

नव जउबन नव कन्ता ।

सिवसिंह राजा एहो रस जानए

मधुमति देवी सुकन्ता ॥ No. 186.

and Nos. 309, 523, 678, etc.

Vidyāpati mentions the names of the husband and the wife together in the following cases as well in his Padāvalī:—Prince Amara and Jñānadevī, Rāghavasimha and Sonamatī, Devasimha and Hāsinī Devī (mother of Śivasimha), Arjuna and Guṇā (as well as Kamalā) Minister Candrakara and Hāsinī, Minister Maheśvara and Renukā. (See p. 33 of the Vasumatī, ed. राजा अर्जुन कमला देवी कान्त ; *op. cit.*, p. 69: महेश=रेणुक ; pp. 22 and 79: देवसिंह=हासिनी ; p. 123: गजसिंह=हासिनी देवी ; p. 209: कुमार अमर ज्ञानो देवी कान्त ; p. 210: अर्जुन राजा चरण पए सेवहि गुणादेवी राणीकान्त ; p. 210: वाघवसिंह सोनमती देवीकान्त ; etc.). Jayadeva also follows the same custom when he mentions in the Gita-Govinda the name of his wife Padmāvatī.

In 1401 A.D., (Lakṣmaṇa Saṃvat, 293) when still Heir Apperent to the throne, he presented the village Bisapi¹ to Vidyāpati. He is said to have conquered the kings of Gauḍa and Gajjana²(?). He introduced new coins under his own name.³

8. Padmasimha—Ayodhyāprasāda says in his history of Darbhanga⁴ that Lakhimā Devī ascended the throne in A.D. 1449 after her husband and she was succeeded by Viśvāsadevī in A.D. 1458. But this is directly against the evidence of the Śaiva-sarvasva-sāra of Vidyāpati which explicitly states that Padmasimha ascended the throne after his brother Sivasimha.⁵

9. VIŚVĀSADEVĪ, authoress of *Gangā-vākyāvalī*—The genealogical table constructed by Grierson on the

1 For the copy of the land-grant, see Indian Antiquary, Vol. XIV, pp. 190-191.

2 Puruṣa-parikṣā, the last verse; Śaiva-sarvasva-sāra, v. 4. See also the land-grant, Indian Antiquary, Vol. XIV, pp. 190-191.

3 Annual Report of the Archaeological Survey of India, 1913-14.

4 As quoted in Grierson's article on Vidyāpati in the Indian Antiquary, Vol. XIV, f.n. 20, p. 187.

5 Vv. 5 and 6.

संग्रामाङ्गण-सीम-भीम-सटशस्तस्यानुजः संलस-
दान-स्वल्पित-कल्प-वृक्ष-महिमाऽसौ पद्मसिंहो नृपः ।
कैलासोदरसोदरीयति शरद्राकाशशाङ्कीयति
प्रालेयाचलशेखरीयति यशो यस्यारविन्दीयति ॥५॥
विद्यामङ्गिरसम्सुतस्य विनयं रामस्य वृत्तं मुनेः
शौर्यं सूर्यसुतस्य धैर्यमवनेर्गम्भीर्यमम्भोनिधेः ।
दानं दानवनन्दनस्य सकलं सारं समुच्चिन्वता
धात्रा यः शरदिन्दु-सुन्दर-यशाः क्षौणीपतिर्निर्मितः ॥६॥

basis of the Pañjīs¹ and published in the Indian Anti-quary² shows that Viśvāsadevī was the chief queen of Śivasimha and Lakhimā Devī the fourth one. The Śaiva-sarvasva-sāra, however, states that Viśvāsadevī was the wife of Padmasimha and ruled Mithilā with great success³. She was born of a very noble Brāhmaṇa family and a very pious lady.⁴ She was charitably disposed and performed the rites known as Svarṇa-dāna, Tulā-dāna, etc.⁵ She dug a big pond that became celebrated for its beauty⁶. She was a devotee of Śiva and ordered Vidyāpati to com-

1 A voluminous work (MS.) in which the dates of birth, death, etc. of all Brāhmaṇas of Mithilā are included.

2 As reproduced at the end of this chapter.

3 V. 8.

4 Śaiva-sarvasva-sāra, v. 8.

दुर्गधाम्भोधेरिव श्रीर्गुण-गण-सदृशे विश्व-विद्यात्-वंशे
सम्भूता पञ्चसिह-च्छितिपति-दयिता धर्मकर्मक-सीमा ।
पत्न्युः सिंहासनस्था पृथु-मिथिल-मही-मगडलं पालयन्ती
श्रीमद्विश्वासदेवी जगति विजयते चर्ययाऽरुन्धतीव ॥

5 नैकोऽपि प्रथितः प्रदान-यशसा विश्वासदेव्या समो
दातारः कति नाभवन् कति न वा सन्तीह भूमरडले ।
यस्याः स्वर्ण-तुला-मुखाखिल-महा-दान-प्रदानाङ्गण-
स्वर्ण-ग्राम-मृगीहशामपि तुला-कोटि-ध्वनिः श्रूयते ॥ *Op. cit.*, 10

She has dealt with various Dānas in her Gaṅgā-vākyāvali; see Contents, Dāna.

6 V. 11 of the Śaiva-sarvasva-sāra :—

लीला-लोलावनाली-द्विज-निचय-दलद्वीचि-विन्यस्त-भार-
प्रव्यक्तोन्मुक्त-मुक्ता-तरलतर सन्दोह-बाहुः ।
पुष्पाद् पुष्पांघ-मालाकुल-कलित-लसद्-भृङ्ग-सङ्गीत-सङ्गी
श्रीमद्विश्वासदेव्या समरुचि-रुचिरो विश्वभागस्तङ्गः ॥

pose a work on Śiva called Śaiva-sarvasva-sāra.¹ Probably she died without any issue; in any case, the direct line of Devasimha ended with her.

10. Harasimha or Harisimha—His valiant nature, heroism, etc. have been referred to in the Mahā-dāna-nirṇaya,² and the Vibhāga-sāra of Vidyāpati,³ the Kṛtya-mahārṇava of Vācaspati Miśra,⁴ the Vivāda-candra by Misarū Miśra⁵ and the Gaṅgā-kṛtya-viveka of Vardhamāna⁶ simply refer to his name.

11. Nṛsimha or Narasimha—After Harasimha his son Nṛsimha ascended the throne. Nṛsimha alias Darpanārāyaṇa has been referred to in the Dāna-vākyāvalī,⁷ the Kṛtya-mahārṇava,⁸ the Vivāda-candra of Misarū

¹ *Op. cit.*, v. 12.

नित्यं देव-द्विजार्थं द्रविण-वितरणारम्भ-सम्भावित-श्री-
धर्मज्ञा चन्द्रचूड-प्रतिदिवस-समाराधनैकाग्रचित्ता ।
विज्ञाऽनुज्ञाप्य विद्यापतिकृतिनमसौ विश्व-विख्यात-कीर्तिः
श्रीमद्विश्वासदेवी विरचयति शिवं शैव-सर्वस्व-सारम् ॥

² Buddhist Sanskrit MSS. from Nepal, p. 122, v. 3.

³ See Rajendralal Mitra's Notices of Sanskrit MSS., vol. VI, p. 68, No. 2037.

⁴ *Op. cit.*, vol. V, p. 202, No. 1886.

⁵ Mithilā-nibandha-mālā, work No. 1; Patna, Vidyā-Vilāsa Press (Benares), 1931.

⁶ Catalogue of Sans. MSS. in the British Museum, London, p. 75, v. 3.

⁷ MS. No. 192, p. 205, Descriptive Catalogue of Sans. MSS. in Mithilā, Vol. I, Smṛti.

⁸ MS. No. 1958 of the R.A.S.B. and MSS. 76 and 76, A—K, Descriptive Catalogue of Sans. MSS. in Mithilā, Smṛti volume.

Miśra,¹ the Gaṅgā-kṛtya-viveka of Vardhamāna² and the Durgā-bhakti-taraṅgiṇī.³ The name of his wife was Dhīramatī⁴ or Dhīrā⁵ whom Vidyāpati praises in his Dāna-vākyāvalī both as pious and learned. Rucipati in his commentary on the Anargha-Rāghava praises Nṛsimha for his sound administration and heroism.⁶ According to the Pañjis, he had two sons by each of his two wives viz. Dhīrasimha and Bhairavasimha, Candra-simha and Durlabhasimha but the Tantra-pradīpa of his great-grandson Gadādhara states that he had two sons;⁷ probably, the two step-brothers of Dhīrasimha, his grandfather, have been purposely omitted.

12. Dhīrasimha, son of Narasimha. He ascended the throne after the death of his father. He was also known as Rūpanārāyaṇa.⁸ He has been referred to in the Durgā-bhakti-taraṅgiṇī, which Vidyāpati composed at his instance,⁹ and the Tantra-pradīpa of his grandson

1 V. 3, p. 1, Rāmakṛṣṇa Jhā's edition, Patna, 1931.

2 British Museum Catalogue; *vide* f.n. 6, p. 118.

3 V. 3, p. 1 of Īśānacandra Vidyāvinoda's ed., Sylhet, Giriśa Press, (1934).

4 V. 4, Dāna-vākyāvalī.

5 Vivāda-candra, p. 1, v. 4.

6 P. 2, v. 2 of the Nirṇaya-sāgara ed., Kāvya-mālā 5, Bombay, 1929.

7 Notices of Sanskrit MSS., vol. VI, p. 233, No. 2172:—
दर्पनारायणाख्यस्तस्यापि द्वौ तनूजौ, etc.

8 V. 5 of Durgā-bhakti-taraṅgiṇī.

9 V. 6, p. 2, of the edition of Īśānacandra Sarman Vidyāvinoda. Sylhet, Giriśa Press, 1341 B.S. (1934 A.D.)

Gadādhara.¹ The Jyotiḥ-pradīpāṅkura of Madhusūdana Miśra records some of his gifts and noble deeds.² In 321 of the Lakṣmaṇa era i.e. 1438 A.D. the commentary Setu-darpanī of Śrīnivāsa on the Setu-bandha was copied at his instance. It is said that during his reign his younger brother Bhairavendra or Bhairavasimha vanquished the ruler of Gauḍa.³ Bhairavasimha was helped by Kedāra Rāya during this battle.⁴

From the above accounts of the kings of Mithilā it will be seen that Vidyāpati adorned the courts of as many as eight rulers of Mithilā viz. Kirtisimha, Devasimha, Śivasimha, Padmasimha, Viśvāsadevī, Hara-

1 Notices of Sans. MSS., vol. VI, p. 233, No. 2172.

2 Catalogue of Sans. MSS. in the India Office Library, p. 1006, No. 2404.

3 See Commentary on the Anargha-Rāghava, N.S.P. ed., p. 2, v. 3; Durgā-bhakti-taraṅgiṇī, v. 5.

शौर्यावर्जित-पञ्चगौड-धरणीनाथोपनम्रीकृता-
लोकाभ्यङ्ग-तुरङ्ग-सङ्गत-सितच्छत्वाभिरामोदयः ।
श्रीमद्भैरवसिंहदेव-नृपतिर्यस्यानुजन्मा जय-
त्याचन्द्रार्कमखराड-कीर्ति-सहितः श्रीहृष्णनारायणः ॥

4 Daṇḍa-viveka by Vardhamāna, Gaekwad's Oriental Series, vol. II., p. 1, v. 4:—

यः कुम्सेन(?)मपनीत-समस्त-योग-
मात्मीय-सैनिकमिवात्म-मते नियुद्धके ।
गांडेश्वर-प्रतिशरीरमतिप्रतापः
केद्वाररायमवगच्छति दार-तुल्यम् ॥

Vardhamāna says in this work (v. 6) that Gaṇḍaka Miśra was his elder brother and Śamkara and Vācaspati were his teachers.

simha, Narasimha and Dhīrasimha. This is indeed unique in the history of the world; this, however, became possible as many of them reigned only for short periods. As he is one of the best poets of India and an author of great fame, some accounts of his family, life and literary activities are given here.

Vidyāpati was the culmination of the hereditary genius of the family of Viṣṇuśarman which produced, among other illustrious scholars and personalities, the great Smārta Cañdeśvara Thākura, author of the seven Ratnākaras, viz., Kṛtya, Dāna, Vyavahāra, Śuddhi, Pūjā, Vivāda and Gr̥hastha. He also composed the Rāja-nīti-ratnākara, Kṛtya-cintāmaṇi, Dāna-vākyāvalī, (MS. No. 23993 of RASB.) Cañdeśvara's grand-father Devāditya, father Vīreśvara and Cañdeśvara himself were ministers in succession during the rule of Hara-simha, son of Bhūpālasimha, of the Karnāṭa dynasty in Mithilā. (See the introductory verses of the Daśakarṇa-paddhati by Rāmadatta, son of Gaṇeśvara). He says in the introductory verses of the Kṛtya-ratnākara (ed. in the Bibliotheca Indica Series) that he made a liberal gift of villages and excavated a tank at Abhirāmapura. He was much respected in Nepal and allowed to touch the holy feet of Paśupatinātha even—an honour seldom shown to an Indian. He celebrated the Tulāpurusa-dāna ceremony on the bank of the river Bāgavatī or Bāgmatī in the Śaka year 1236 or 1315 A.D. Cañdeśvara helped the king in vanquishing the kings

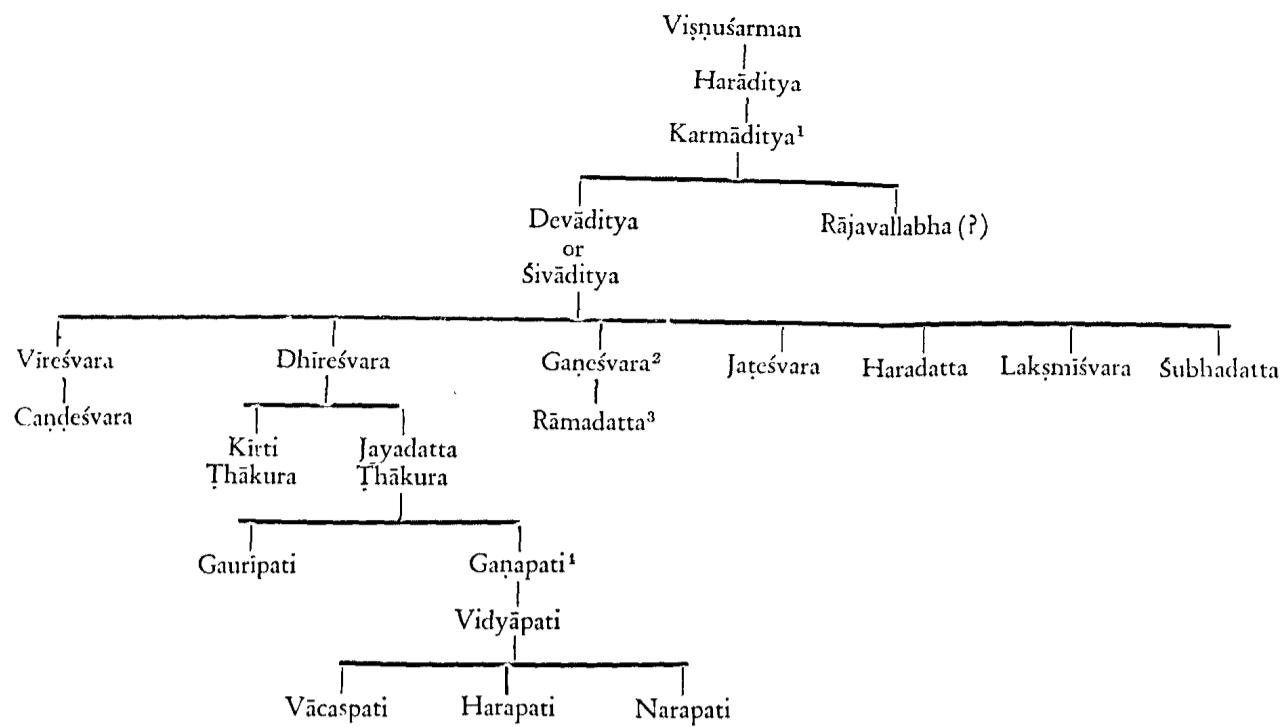
of Nepal.¹ He is held in high esteem by Raghunandana who quotes him in his Mala-māsa-tattva, Vyavahāra-tattva, Durgotsava-tattva, Jyotiṣa-tattva, etc.

The family of Vidyāpati was vitally connected with both the Royal families of Mediaeval Mithilā, viz., the Karnāṭa Dynasty and the Dynasty of Kāmeśa. The members of this family held high and responsible positions such as those of the Sāndhi-vigrahika (Minister of Peace and War), Bhāṇḍāgārīka (Treasurer), etc.

The genealogical table of the family as constructed on the basis of the Pañjis and the existing works of the members of the family is given here:—

¹ Dāna-ratnākara by Caṇḍeśvara Ṭhākura, MS. No. 191, Descriptive Catalogue of Sans. MSS. in Mithilā by K. P. Jayaswal and A. P. Sastri, pp. 204-205. Kṛtya-ratnākara by Caṇḍeśvara, Bibliotheca Indica edition, Calcutta, 1924, v. 15, I. i. Vivāda-ratnākara by Vācaspati Miśra, MSS. 336, 336 A-C, pp. 378-381, Descriptive Catalogue of Sans. MSS. in Mithilā, vol. 1, Smṛti, श्री चण्डेश्वर-मन्त्रिणा...नेपालाखिल-भूमिपाल-जयिना पुरायात्मना कर्मणा ।

THE FAMILY TREE OF VIDYĀPATI

¹ This name is found in the following verse engraved in a stone-slab of the throne of the goddess in Habidih (हाबीडिह) in Mithilā :—

अच्छदे नेत्र-शशांक-पञ्च-गदिते श्रीलक्षण-क्षमापते-
 र्मासि श्रावण-संज्ञके मुनि-तिथौ खात्यां गुरौ शोभने ।
 हावीपट्टन-संज्ञके सुविदिते हैहट्टदेवी शिवा
 कर्मादित्य-सुमन्त्रिणोह विहिता सौभाग्यदेव्याङ्गया ॥

² Gaṇeśvara (end of 13th century), uncle of Cāṇḍeśvara and father of Rāmadatta, Minister of Harasimhadeva of the Karnāṭa dynasty :—

Author of—(i) Gaṅgā-pattalaka (MSS. 83, 83A, 84, 84A—84E, pp. 84-87, Descriptive Catalogue of Sanskrit MSS. in Mithilā, vol. I, Smṛti).

Colophon: इनि महासान्धिविग्रहिक-ठक्कुर-देवादिल्य-तनय-महासान्धि-विग्रहिक-ठक्कुर-वीरेश्वरावरज-महामहत्तक-महासामन्ताधिपति-श्रीगणेश्वर-विरचितं गङ्गा-देव्याः पत्तलकं समाप्तम् ॥

(ii) Sugati-sopāna, composed at the instance of Bhavadeva Simha :—

खोआल-वंश-तिलकं भवशर्म-संज्ञं
 प्रज्ञा विनिजित-मुरारि-पदं नियुज्य ।

* * *

वेद-स्मृति-पुराणादि दृष्टा लोक-हितैषिणा
 कृतं सुगति-सोपानं श्रीगणेश्वर-मन्त्रिणा ॥

One Gaṇeśvara Miśra has been quoted in the Gaṅgā-vākyāvali (p. 119), Gaṅgā-bhakti-taraṅgiṇī (Sans. College MS. II. 323, fol. 6b, 7b and 9a), Śrāddha-cintāmaṇi of Vācaspati, Benares ed., p. 9, etc. But he is, probably, not identical with Gaṇeśvara Thākura.

³ Rāmadatta. He was Minister of King Nr̄siṁha. For the Vivāhādi-paddhati, see Sanskrit College Catalogue, II. 306. He gives here a description of his ancestors (fol. 10b-11a). Vivāha-paddhati: Cat. of Sans. MSS. in Mithilā, pp. 355-57, Nos. 317 A-C and 318 Upanayanapaddhati, *op. cit.*, pp. 353-354, Nos. 316 and 316A. Śūdra-śrāddha-paddhati, *op. cit.*, p. 452, No. 385A. The Śoḍaśādāna-paddhati, also called Dāna-paddhati, or Mahā-dāna-paddhati: India Office Catalogue, vol. III, p. 549, No. 1714.

⁴ He is not identical with the author of the Gaṅgā-bhakti-taraṅgiṇī. The work (MS., Notices, No. 1867; No. 86, p. 88 of the Descriptive Catalogue of MSS. in Mithilā, vol. I; Sanskrit College MSS., II. 323 and 324) quotes from Vardhamāna Upādhyāya and Vācaspati Miśra and is, therefore, posterior in date to the father of Vidyāpati. Moreover, the MS. of the Gaṅgā-bhakti-taraṅgiṇī by Gaṇapati in the possession of Jayadeva Pāṭhaka of Jhanjharpur, Darbhanga (vide Mithilā Cat.) states that Gaṇapati, its author, was the son of Dhireśvara, not of Jayadatta :—

मद्विद्या-कुलयोविरोपमयिलं विज्ञाय नान्यो ददौ
 वृत्तिं यस्य पितामहाय मिथिला-भूमरडलाखरडलः ।
 श्रीधीरेश्वर-सनुरन्वहमसावन्यस्य भाद्रं मतं
 गङ्गा-भक्ति-तरङ्गीणि गणपतित्रूते सती-प्रीतये ॥

Vidyāpati must have been long-lived. His date may be determined approximately from the dates of his royal patrons. It has been stated above that Gaṇeśvara was assassinated by Aslan in A.D. 1367-68. Soon after this Kirtisimha ascended the throne when the Kirtilatā was composed. Taking it for granted that Vidyāpati was at least 20 years old at that time and the book was composed by 1370 A.D. he must have been born by 1350 A.D. The date of Dhīrasimha, the last royal patron of Vidyāpati is also known; at his instance Śrinivāsa's Setu-darpanī was composed about 1430 A.D.¹ Therefore, Vidyāpati must have reached his 90th year by that time.

Vidyāpati was a teacher by profession. He was appointed Rāja-paṇḍita four months after the accession of Śivasimha to the throne. He got a MS. of the Kāvya-prakāśa-viveka copied in L.S. 291 i.e. 1400 A.D.² He himself copied the Bhāgavata-purāṇa in L.S. 309 i.e. 1418 A.D.; this MS. is still in possession of the wife of Jayanārāyaṇa Jhā of village Taruni (or Taruvani), 24 miles from Darbhanga.

The Padāvalī shows that Vidyāpati used the title Kavikaṇṭhahāra, Kavirañjana, Kaviśekhara and Nava or Abhinava Jayadeva (Vasumatī ed., pp. 67, 70, etc.) In the Padāvalī, he incidentally refers to many members of the family of Kāmeśvara, apart from the Crown-princes

¹ L.S. 321; H. Shastri's Report (1895-1900). p. 19.

² India Govt. MS., f. 117a.

and rulers (Vasumatī ed.: p. 209 तिषुरसिंह सुत अर्जुन नाम ; p. 204, राघव ; etc.) and some Mahomedan rulers, *viz.*, Hussain Shah (p. 140) and Giasuddin (ग्यास-देवः p. 79).

Vidyāpati was a great historian, poet as well as smārta. An account of his works is given here. His Vibhāga-sāra deals with inheritance and partition. His Varṣa-kṛtya has been quoted by Raghunandana in his Mala-māsa-tattva,¹ but no MS. of it is available.

The Kīrti-latā is his earliest work. Here he praises his own composition.² The work is devoted to the eulogy of Kīrtisimha. It is composed partly in Sanskrit and mostly in the Avahatṭa-bhāsā. His Kīrtipatākā is written in the same and his Padāvalī in what is known as Vrajabuli language.

The Bhū-parikrama-grantha³ gives some tales which were later on developed into the author's Puruṣa-parīksā. It lends an insight into the geography of the country of Vidyāpati's time as it gives a description of Kośala, Mithilā, Prayāga, Benares, etc. Some of the persons mentioned in the Puruṣa-parīksā are historical figures and some accounts regarding them appear to be true.

The Likhanāvalī is a work on letter-writing, composed at the instance of Purāditya of Rājbanauli in L.S.

1 “विद्यापति-कृत-वर्ष-कृत्ये कल्पलतायाच्च गार्यः ।”

2 वाल चन्द्र विजावइ भासा । दुहु नहि लग्‌गइ दुज्जन हासा ॥
ओ परमेमर हर शिर सोहइ । ई निच्चइ नाअर मन मोहइ ॥

p. 2 of the कीर्ति-लता, ed. by Mm. Haraprasād Sāstrin.

3 Calcutta Sans. College MSS. Cat., 6, 79.

299, or the Śaka year 1330 i.e. 1408 A.D. It also incidentally records the names of many kings and other well-known persons of the time of Vidyāpati. Purāditya slew Arjunasimha (see the concluding verse of Likhanāvalī).

The Śaiva-sarvasva-sāra deals with the essence of the worship of Śiva.

The Durgā-bhakti-taraṅgiṇī on the worship of Durgā is at times attributed to him.¹

His Gayā-pattala is an account of Gayā, chiefly meant for those who intend to or actually visit Gayā as pilgrims.²

Vidyāpati was one of those smārtas who were the champions of Hinduism at his time and stood boldly for the protection of Hindu rights in religious and social matters. He was not a Vaiṣṇava but a devotee of the five gods (Pañcopāsaka), viz., Gaṇeśa, Sūrya, Śiva, Viṣṇu and Durgā as the smārtas of Bengal and Mithilā in the Mediaeval ages mostly were. The introductory and concluding verses of his works, the Padāvalī, the subject matters of his various works, etc. leave no doubt as to this.

13. Bhairavasimha—Dhīrasimha was succeeded by his brother Bhairavasimha. From the genealogical table based on the Pañjis we find that Dhīrasimha had two sons Rāghavasimha and Jagannārāyaṇa and grandsons as

¹ Vide Cat., R.A.S.B., Smṛti vol.

² See the Cat. of Sans. MSS. in Mithilā and Additions.

well. There is no reference to this in the writings of Rucipati, Vidyāpati, Vācaspati, etc.; only the Tantra-pradīpa refers to Rāghavendra and his son Gadādhara.¹ Bhairavasimha has, however, been referred to as king in the commentary of Rucipati on the Anargha-Rāghava² and in other works.

Dhīrasimha and Bhairavasimha were very fond of each other. They have been compared to Rāma and Lakṣmaṇa as well as Hari and Hara by their grandson Gadādhara.³ Dhīrasimha is also known as Harinārāyaṇa⁴ and Kāmsanārāyaṇa.⁵ Vidyāpati has praised him in his Durgā-bhakti-taraṅgini.⁶ In the comm. of Rucipati

1 Final verses 2 and 5:—

थ्रीवीरसिंहात्मज राघवेन्द्र-तनु-प्रसूतस्य गदाधरस्य ।
तन्त्र प्रदोषे समपूरि पञ्च-विशः प्रकाशो भुवन-प्रकाशः ॥

Rāghavendra has been referred to by Vidyāpati in his Padāvali, Nos. 700, 721 and 748 Vaṅgiya Sāhitya Pariṣad ed.

2 Opening verse श्रीमन् सम्प्रति भैरवेन्द्र-नृमणि.....

यस्मिन् राजनि राज-नीति-चतुरे पाथोवि-तीरावधि-
प्रव्यात-प्रचित-प्रताप-निचये पृथ्वीमिमां शास्ति ।
कोकं राज-करो न लोक-निकरं संतापयत्युन्नतो
विद्यातः सुदशां महोत्सव-विधौ कारणेन पाणि-ग्रहः ॥

3 Tantra-pradīpa, *op. cit.*,

तस्यापि द्वौ तनूजो हरिहर-विभवो राम-नौमिलि मिवौ ।

4 Kṛtya-mahānāva, MS. No. 3420 (1958) of the Royal Asiatic Society of Bengal, see Colophon and post Colophon. See also MSS. 76 and 76 A—K, pp. 69-73, Descriptive Catalogue of Sans. MSS. in Mithilā, No. I.

5 Rucipati's Commentary on the Anargha-Rāghava, Colophon.

6 See under Dhīrasimha.

on the Anargha-Rāghava,¹ the Dvaita-nirṇaya² of Vācaspatī Miśra, Kṛtya-mahārṇava,³ Pitṛ-bhakti-taraṅgiṇī⁴ and the Gaṅgā-kṛtya-viveka, Bhairavasimha has been highly praised for his charitable disposition and activities. The Daṇḍa-viveka praises him as a ruler⁵ and the Mahādāna-nirṇaya for his noble and religious deeds.⁶

The name of his wife was Jayā⁷ She has been

¹ Rucipati states that Bhairavasimha was born in the family of Khauāla which is also known as the Oenivamś.

² Composed at the instance of Jayā, MS. No. 3696 (1959) of the Royal Asiatic Society of Bengal, fol. 1,

श्रीभैरवेन्द्र-धरणीपति-धर्मपत्नी राजाधिराज-पुरुषोत्तमदेव-माता ।

वाचस्पतिं निखिलतन्त्रविदं नियोज्य द्वैतेय-निर्णय-विधि विधिवत्तनोति ॥

Dvaita-nirṇaya, ed. from the Veṅkateśvara Press, p. 2, v. 7. v. r. द्वैते विनिर्णय-विधि...। See also Rajendralal Mitra's Notices, I, p. 149, No. 275 for the same reading.

³ See above.

⁴ MSS. 2306 (896), 2307 (5544) and 2308 (4127) of the Royal Asiatic Society of Bengal; MS. No. 186, Govt. Collection at the Sanskrit College, Benares. Vācaspati composed this work at the instance of Rāmabhadra alias Rūpanārāyaṇa, son of Bhairavasimha alias Harinārāyaṇa.

⁵ Ed. by Kamalakṛṣṇa Smṛtitīrtha, Gackwad's Oriental Series, vol. II, 1931, MS. No. 1486 (1201) of the India Office Library, vol. III of Eggeling's Catalogue, pp. 447-448. V. 5:-

उच्छृङ् स्वल-प्रस्वल-स्वरडन-परिडतेन श्रीभैरवेण मिथिला-पृथिवीश्वरेण, etc.

⁶ Nepalese MS., Notices, p. 112, introductory verse 7.

⁷ Veṅkateśvara Press ed. of द्वैत-निर्णय gives the name, as जयानो । In the Notices, I, p. 149, No. 275, the name is given as Jayātmā.

praised by Vācaspati Miśra in his Dvaita-nirṇaya.¹ Her son is called Rājādhīrāja-Puruṣottamadeva,² which, if a proper name, probably refers to king Rāmabhadra. She was an ideal wife³ and charitably disposed too.⁴

His brother Candrasimha has been referred to in the Vivāda-candra⁵ and the Padārtha-candra of Misarū Miśra⁶ which were composed at the instance of his wife Lachimā or Lakhimā. The printed edition of Vivāda-candra gives the name of the husband of Lachimā as Śivasimha. But it does not seem likely that the patroness of Misarū Miśra would be the same as the wife of Śivasimha. This is directly against the evidence of many MSS. of the Vivāda-candra which give the reading Candrasimha, as the editor himself admits. The

१ इष्टं सुवाना दुरितं धुनाना जगत् पुनाना क्षणमीक्षितेन ।
श्रीभैरव-ज्ञापति-धर्मपत्री यशः शरीरं निजमातनोति ॥६॥
रत्नेर्जगन्मगडलमात्रणोति करोति खातैर्गगनैकशोपम् ।
दानोदकेः सागरतामुपेतं विश्वम्भरा-मरडलमव्यवस्थम् ॥१०॥

२ Vide Dvaita-nirṇaya, introductory v. 7 b. राजाधीराज-पुरुषोत्तम-देव-माता ।

३ *Op. cit.*, सत्यभासेव कृष्णस्य गाँरीव मदनद्विषः ।
सविशेषा जयत्येषा भूप-भैरव-भाविनी ॥ * *
एषा विदित-विशेषा प्रमद्य यं वीक्षते जगज्जननी ।
तदुपरि परितः प्रपतति हाटक-हीरकमयो वृष्टिः ॥

४ *Op. cit.*, रत्नेर्जगन्मगडलमात्रणोति करोति खातैर्गगनैकशोपम्,
etc., v. 10, f.n. 1 above.

५ Rāmakṛṣṇa Jhā's edition, p. 1, v. 5, foot-note

६ Notices of Sans. MSS. vol. IX, p. 12, No. 290.

reading Śivasimha cannot be supported also on chronological grounds.

14. Rāmabhadra—He ascended, the throne in succession to his father Bhairavasimha.¹ At his instance Vācaspati Miśra composed the Pitr-bhakti-taraṅgiṇī,² Vardhamāna Upādhyāya—Gaṅgā-kṛtya-viveka³ and Tattvāṁṛta-Sāroddhāra.⁴ Rāma Bhaṭṭa, one of the commentators of the grammar Sārasvata paid a visit to his kingdom whence he returned to Allahabad.⁵ During his reign Gadādhara's Tantra-pradīpa was composed.⁶ As Gadādhara, contemporary of Rāmabhadra, is responsible for the copying of two Sanskrit MSS. which are dated Lakṣmaṇa Saṃvat 372⁷ and 374⁸ (Saka 1426) i.e.

¹ Gaṅgā-kṛtya-viveka, British Museum Cat., pp. 75-76.

तस्माद् भैरवसिंह-भूपतिरभूच् श्रीरामभद्रस्ततो ।

दीपादीप इवाभवत् स इव सम्राजां गुणैरुजितः ॥

This MS. was copied in Lakṣmaṇa Saṃvat 376 i.e. 1185 A.D.

² Govt. Collection, No. 897, p. 84a.

³ Catalogue of Sans. MSS. in the British Museum, London, pp. 75, 76.

⁴ Notices of Sans. MSS., vol. VI, p. 57, No. 2030.

⁵ See the Vidvat-prabodhini, India Office Library MS., No. 804, 214 of Eggeling's Catalogue.

⁶ MS. No. 2172, Notices, vol. VI, pp. 233-34.

⁷ Vividha-vidyā-vicāra-catura of Bhoja (Nepalese MS., Notices, p. 65).

⁸ Dāna-kāṇḍa of the Kṛtya-kalpa-taru by Lakṣmidhara; MS. No. 1925 (4026) of the Royal Asiatic Society of Bengal.

Unfortunately, the two corresponding dates, Lakṣmaṇa Saṃvat and Śakābda, do not agree.

1481 and 1483 A.D. respectively, Rāmabhadra must have reigned towards the close of the 15th century A.D.

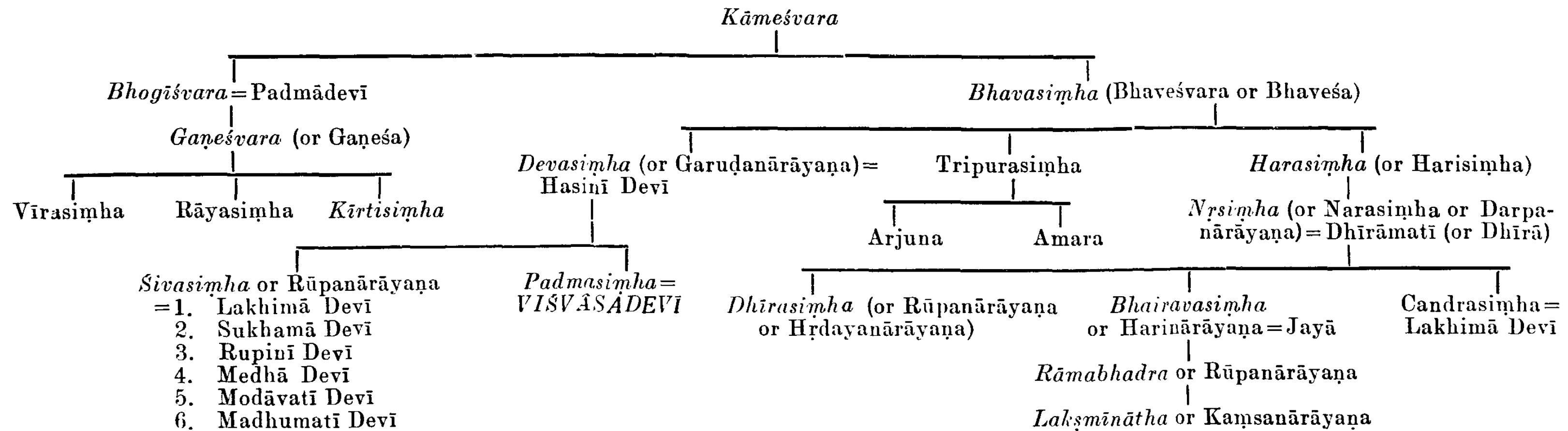
15. Lakṣmīnātha—He succeeded his father Rāmabhadra. During his time the Mantra-pradīpa was composed by Harapati, son of Rucipati.¹ Mithilā was conquered by Alauddin Hussain Shah, ruler of Bengal and Sikandar Lodi, ruler of Delhi during his reign. Thus ended the glorious line of Kāmeśvara whose descendants were great patrons of learning and not infrequently themselves contributors to Smṛti, Tantra and other branches of knowledge.

¹ Notices of Sans. MSS., vol. VI, pp. 34-35.

THE ROYAL FAMILY OF MITHILĀ

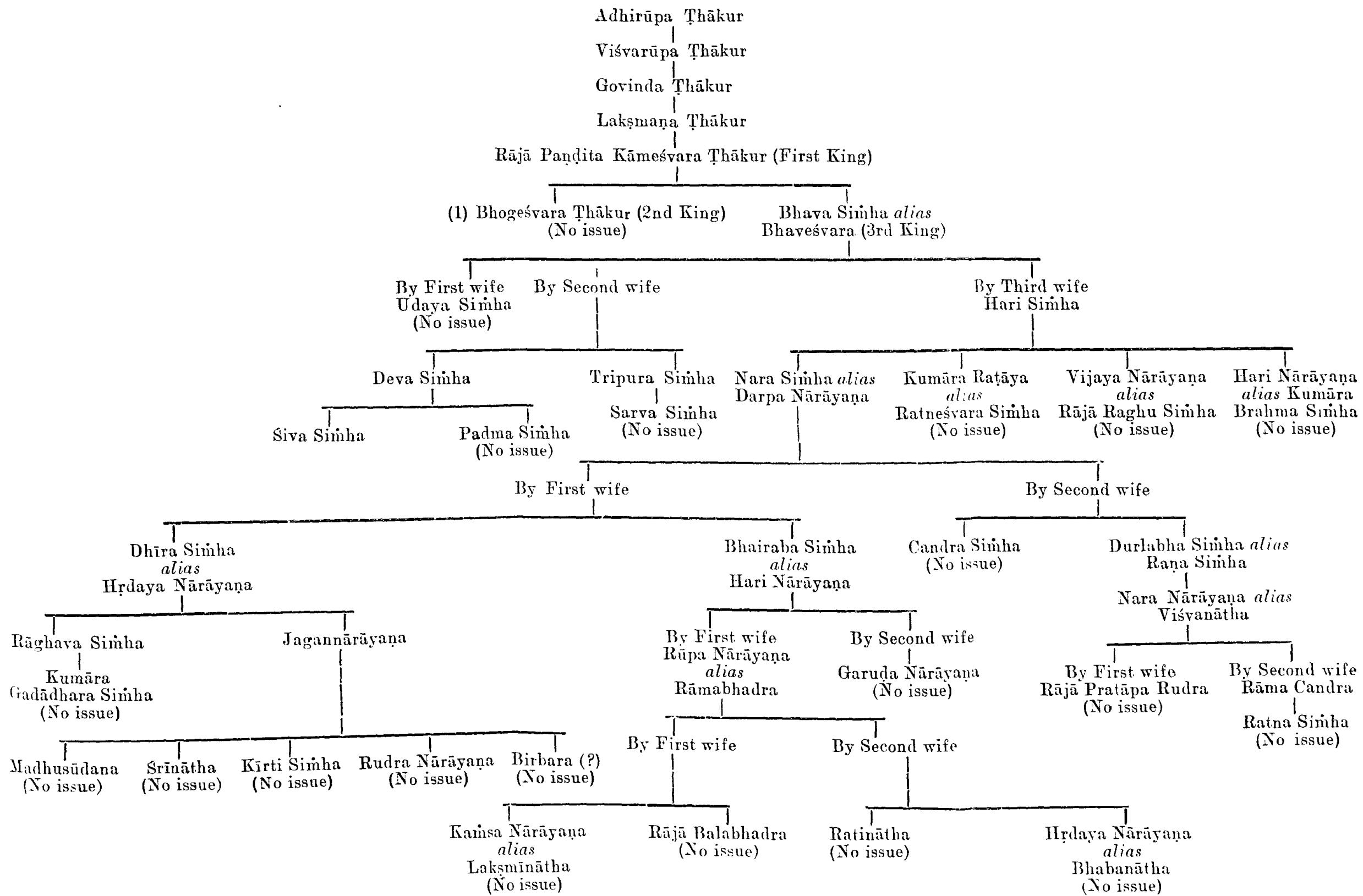
(As represented by the Court-poets, Smārtas etc.)*

* Vide Appendix V. Names of those members of the Royal Family who actually ascended the throne of Mithilā have been italicised.

THE ROYAL FAMILY OF MITHILĀ

(Constructed on the basis of the Pañjīs)*

* Reproduced from the Indian Antiquary, vol. XIV, 1885, p. 196.

APPENDIX VI

Some well-known Smārtas who have quoted the Gaṅgā-vākyāvalī

MITRA MÍSRA

1. MITRA MÍSRA, son of Paraśurāma, and grandson of Hamsa Pandita, *author of the Vira-mitrodaya* (a digest) and a commentary of the same name on Yājñavalkya.

Mitra Miśra has quoted the Gaṅgā-vākyāvalī by its name.¹ The digest Vira-mitrodaya as well as the commentary on Yājñavalkya were composed by Mitra Miśra at the instance of king Virasimha.² In the Āhnikaprakāśa, he refers to Medinimalla of the Kāśi Rāja family and his descendants, Arjunadeva, Malakhāna, Pratāparudra, Madhukarasimha, Virasimha, Jujhāra, Vikramārka and Narasimhadeva. As Virasimha ruled at Orchha in the first half of the seventeenth century (1605-1627),³ Mitra Miśra must have flourished about 300 years ago. This is in agreement with the date of the Vyāgṛtha-kaumudi of Anantāśrama,⁴ commentary on the Rasa-mañjari of

1 See Appendix, References and Notes, pp. 2-3, 6 (last three lines), 15, 91, 92, etc.

2 See the 2nd introductory verse of the Vyavahāra-prakāśa.

3 Virasimha killed Abul Fazl, friend of emperor Akbar.

4 See India Office Catalogue MS., No. 1224

Bhānudatta. This commentary was written in 1635 A.D. at the instance of Candrabhānu, son of Virasimhadeva.

RAGHUNANDANA BHĀTTĀCĀRYA

2. RAGHUNANDANA BHĀTTĀCĀRYA, disciple of Śrināthācārya-cūḍāmaṇi. Raghunandana has quoted the Gaṅgāvākyāvalī in his Mala-māsa-tattva, Śuddhi-tattva, Prāyaścitta-tattva, Tithi-tattva, Durgotsava-tattva and Śrāddha-tattva.¹ The genealogical table of the family of Raghunandana has been given in the first volume of my series, Samskr̥ta-Dūta-kāvya-saṁgraha. He was a contemporary of Śrī-Caitanya and flourished towards the close of the fifteenth century. The period of his literary activity probably lay between 1520—1570. Apart from the Aṣṭāvimsati (28) Tattvas, viz., Mala-māsa, Dāya-bhāga, Saṁskāra, Śuddhi, Prāyaścitta, Vivāha, Tithi, Janmāṣṭamī, Durgotsava (published in the Serampore edition and the Saṁskṛta-Sāhitya-Parishat Series, no. 5), Vyavahāra, Ekādaśī, Jalāśayotsarga or Tadāga-bhavanotsarga, Chandoga-Vṛṣotsarga, Yajur-Vṛṣotsarga, R̥g-Vṛṣotsarga,² Vrata, Deva-pratiṣṭhā, Maṭha-pratiṣṭhā, Divya or Parikṣā, Jyotiṣa, Vāstu-yāga, Dīksā, Āhnika, Kṛtya, Puruṣottama-kṣetra, Sāma-Śrāddha or Śrāddha, Yajuh-Śrāddha and Śūdra-kṛtya,³ there are to

¹ See Introduction, pp. 103-105, Appendix, Further References and notes, etc.

² MS., Notices, VII, 119; No. 2349 (one folio only).

³ For a list of the Tattvas, see the introductory verses of the Mala-māsa-tattva, 2 ff.

his credit the following Tattvas as well, *viz.*, Grahyāga-tattva, Tīrtha-tattva, Yātrā-tattva and Tri-puṣkaraśānti-tattva, the first three of which have been published in the Sanskrit Sahitya Parishat Series (Nos. 10, 12 and 16 respectively) and the last one is known to exist in MS. form only.¹

Raghunandana also commented on the Dāya-bhāga of Jimutavāhana.² Two Paddhatis, *viz.*, Gayā-śrāddha-

¹ Notices of R. Mitra, III, p. 52, No. 1082. It is not a part of the Śuddhi-tattva as Rājendralal supposed. Rājendralal says Tripuṣkara here means a sacred pool of that name. The word really means an inauspicious combination of particular Tithis, Nakṣatras and Vāras (days). Cf. Muhūrta-cintāmaṇi of Rāma Ācārya, son of Ananta Daivajña, with the Piyūṣa-dhārā of Govinda; ed. by Sitārāma Sarman and Vindhyeśvariprasāda Dvivedin; Benares, Gokula Press, 1980 (1924), p. 129—

भद्रा-तिथी रविजभूतनयार्कवारे द्वीशार्यमाजचरणादिति-वह्नि-वैश्वे ।
लैपुष्करो भवति मृत्यु-विनाश-बृद्धौ लैगुरायदो द्वि-गुण-कृद्वसुतक्षचान्द्रे ॥
भद्रेति ।.....एषु षट्सु नक्षत्रेषु उक्त-तिथि-वार-नक्षत्र-स्प-विशिष्ट-
योगे सति लिपुष्करः । लिपुष्कर एव लैपुष्करः ।.....”

And also :—

पुनर्वसूतराषाढा कृतिकोत्तरफलगुनी ।
पूर्वभाद्रं विशाखा च रवि-भौम-शनैश्वराः ॥
द्वितीया सप्तमी चैव द्वादशी तिथिरेव च ।
एतेषामेव योगे तु भवतीति लिपुष्करः ॥
वारे शस्य-सुतं हन्ति तिथौ गो-धनमेव च ।
नक्षत्रे गोत्र-हानिः स्याद् वास्तु-बृक्षो न जीवति ॥

² Ed. by Bharata Siromani. Calcutta, Vidyāratna Press, 1863.

paddhati¹ and Rāsa-yātrā-paddhati,² are attributed to him.

Raghunandana is by far the most celebrated Smārta of Bengal and in the writings of the later authorities Smārtāḥ or Smārta-Bhaṭṭācāryāḥ refer to him and his school.³

VĀCASPATI MÍSRA

3. VACASPATI MÍSRA has nowhere quoted the Gaṅgā-vākyāvalī by name, though he has quoted it at times in his Tīrthacintāmaṇi.⁴

Just as Raghunandana is the greatest Smārta of Bengal, Vācaspati Míśra holds the same position in Mithilā. He composed two series of works on Smṛti, viz., the Cintāmaṇis and Nirṇayas. The Ācāra-cintāmaṇi, Āhnika°, Kṛtya°, Tīrtha°, Dvaita°, Nīti°, Vivāda°, Vyavahāra°, Śuddhi°, Sūdrācāra° and Śrāddhācāra° form the first group and Tīthi-nirṇaya, Dvaita-nirṇaya and Śuddhi-nirṇaya form the second group.⁵

1 Sans. College MSS. II, 458 and 460, pp. 414 and 415-416. The work is also called Gayā-paddhati; see No. 460, इति श्रीरघुनन्दन-भट्टाचार्य विरचिता गया-पद्धतिः समाप्ता । These two MSS. are really epitomes of the Gayā-paddhati which forms a part of the author's Tīrtha-tattva (pp. 1-33 of the Sanskrit Sahitya Pariṣat ed.).

2 Notices of R. Mitra, I, No. 338. .

3 See Vīra-mitrodaya of Mītra Míśra; Nilakanṭha's Vyavahāra-mayūkha, “स्मार्त-हरिनाथावप्येकम्”, Kanc's ed., p. 112.

4 See Appendix, Further References and notes, pp. 2, 7, 11, 16, etc.

5 The Prakāśas, Kāśī-prakāśa, Gaṅgā-prakāśa, Gayā-prakāśa and Prayāga-prakāśa, mentioned independently in the Catalogue of Sans. MSS. in Mithilā, vol. I, are really parts of the Tīrtha-cintāmaṇi.

He also composed the Kṛtya-pradīpa,¹ Kṛtya-mahārṇava,² Candanadhenu-pramāṇa,³ Dattaka-vidhi,⁴ Gayā-pattalaka,⁵ Gayā-paddhati,⁶ Gayā-vidhi,⁷ Tīrtha-kalpa-latā,⁸ Tīrtha-latā⁹ and Pitr-bhakti-taraṅgiṇī.¹⁰

He flourished in the second half of the fifteenth century. He was the court Paṇḍita of Bhairavasimha-deva¹¹ alias Harinārāyaṇa as well as of his son Rāma-

pp. 59-60, Nos. 64 and 64A; p. 87, No. 85; pp. 99-100, Nos. 103-104A; p. 297, Nos. 272, 272A. The Gaṅgābhakti-taraṅgiṇī, *op. cit.*, No. 87, is also one of its parts.

1 Catalogue of Sans. MSS. in Mithilā, pp. 67-69, Nos. 75, A-E.

2 MS. of the Royal Asiatic Society of Bengal, 46. F.1.

3 Notices of R. Mitra, IX, p. 236, No. 3154. Probably, this is a part of the Śrāddha-cintāmaṇi.

4 Haraprasāda Śāstrin's Notices, III, p. 90, No. 139.

5 Catalogue of Sans. MSS. in Mithilā, pp. 93-94, No. 93-95.

6 *Op. cit.*, pp. 94-96, Nos. 96-99.

7 *Op. cit.*, pp. 100-102, Nos. 105-109.

8 *Op. cit.*, p. 181, No. 166. This is identical with the work called Tīrtha-yātrā-vidhi noticed in the same Catalogue, p. 184, No. 168.

9 *Op. cit.* p. 185, No. 169. The beginning and end of this work do not agree with those of the MS. of the Tīrtha-kalpa-latā and therefore, these two works do not seem to be identical.

10 The Śrāddha-kalpa, *op. cit.*, pp. 458-459, Nos. 391 and 391A and the Śrāddha-vidhi, *op. cit.*, 459, No. 392 are probably identical. From the colophon of the Pitr-bhakti-taraṅgiṇī, MS. No. 2307 of the Royal Asiatic Society, it is clear that the Pitr-bhakti-taraṅgiṇī is also called Śrāddha-kalpa. The Pitr-bhakti-taraṅgiṇī, Royal Asiatic Society of Bengal, MSS. Nos. 2306-2308; Catalogue of Sans. MSS. in Mithilā, pp. 283-285, Nos. B; 261, A-C.

Some of these short works are, probably, parts of the author's bigger treatises on the subjects concerned.

11 See the colophon of the Śūdrācāra-cintāmaṇi, MS., Notices of R. Mitra, VI, p. 22, no. 2001.

bhadradeva.¹ His son Lakṣmīdāsa commented on Gaṇitādhyaśaya and Golādhyaśaya of Bhāskara's Siddhāntaśiromaṇi under the title Gaṇita-tattva-cintāmaṇi in 1501 A.D.² Vardhamāna in his Dāṇḍa-viveka calls him his Guru.³

1 Pitr-bhakti-taraṅgini, MSS. 2306-2308 of the Royal Asiatic Society of Bengal. Colophon to MS. 2307:—

समस्तेत्यादि महाराजाधिराज-श्रीहरिनारायणात्मज-समस्तेत्यादि महारा-
जाधिराज-श्रीरूपनारायण-पदवीमलङ्कृत-मिथिला-मरण- श्रीरामभद्र-चरणादिष्टेन
परिपदा श्रीवाचस्पति-शर्मणा विरचितोयं श्राद्ध-कल्पः परिपूर्ण इति ।

2 MSS. 2851-6 of the India Office Library.

3 Gackwad's Oriental Series, vol. II, introductory verse 6.

INDICES OF THE
GANĀ-VĀKYĀVALĪ

INDEX OF VERSES AND PROSE-PASSAGES QUOTED BY
VISVĀSADEVĪ FROM SMRTIS, PURĀNAS, ETC.

Page	Verse, etc.	Line	Page	Verse, etc.	Line
	अ				
114	अकल्काको निरारम्भो	13	168	अल यत् क्रियते पाप०	1
307	अकामो वा सकामो वा	14	136	अलस्थास्तु दिवं यान्ति	3
246	अकालेऽप्यथवा काले	2	210	अथ तत्प्रश्नात्मा	6
114	अकोपनश्च राजेन्द्र	18	163	अथ भाद्रपदे कृष्ण०	1
152	अक्षताभिः सपुष्पाभिः	12	169	अदत्तानामुपादान'	16
163	अक्षया सा तिथिः प्रोक्ता	4	130	अदितिः पाशान् प्रमुमोक्तु	17
250	अग्निराविक-वस्तुं हि	18	169	अद्य हस्ते तु नक्षत्रे	4
147	अग्नि-वाटिवन्दु-सूर्येन्द्रा	6	152	अधीवायु-समुत्सर्गे	12
191	अग्नि-ष्टम्भ-भयादेव	13	251	अधौतं कारु-धौतस्तु	3
113	अग्निष्ठोमादिभिर्यज्ञ०	15	147	अधौतेन तु वस्त्रेण	8
145	अङ्गुष्ठ-मूलान्तरतो	9	175	अनडाहौ-सहस्रन्तु	5
146	अङ्गुष्ठेन प्रदेशिन्या	5	182	अनन्तं शिव-सन्धिधौ	10
143	अङ्गुष्ठोक्तरतो बङ्ग०	11	145	अनन्तर्वासा नाशु कुर्वन्	19
113	अञ्जनेनापि यस्येह	17	270	अनश्चने मृतो यश्च	11
136	अटवौ पर्वताः पुख्याः	16	142	अनुजृतैरुजृतैर्वा	19
231	अणिमादि-गुण्यैर्युक्तः	5	113	अनुपोष्य लि-राकाशि	13
292	अणिमादि-गुणोपेता	11	139	अनुभूति-प्रभाशा हि	4
252	अत्यन्तं चातिलवण०	1	231	अनुभूय स पिटभिं०	20
136	अल दत्तं हुतं जसं	12	112	अनुषङ्गेण सङ्घेन	17
285	अल नारायणः स्वामी	10	142	अनेक-जन्म-सम्भूतं	1
290	अल भोगवती नाम	2	274	अन्तरीचि चितौ तीये	12
			144	अन्तरुदगाचान्तो०	16

Page	Verse, etc.	Line	Page	Verse, etc.	Line
199	अन्तर्जानु करं कृत्वा	15	219	अभोज्यमाचनामन्नं	1
259	अन्धाः क्लौवा जडा व्यङ्गाः	2	168	अमावस्यां यदा वारो	10
248	अन् विकरणं यत्तु	16	158	अमावस्यां शत-गुणं	15
313	अन्य-तौर्थं समां गङ्गां	19	164	" "	9
153	अन्य-स्थाने कृतं पापं	20	135	अयज्ञिया वै माषाः	4
266	अन्य-स्थाने कृतं पापं	13	171	अयने कोटि-गुणितं	12
177	अन्यस्माहूङ्गात् कोटि०	8	170	अयने ह्वे विषुवे ह्वे	1
249	अन्यायोपार्जितैरन्नै०	7	172	अयने ह्वे विषुवे ह्वे	7
309	अन्ये च बहवस्तीर्थाः	8	183	अयने विषुवे चैव	17
144	अपः पाणि-नखाग्रेण	4	224	अयने विषुवे पुरुषे	3
150	अपसव्यं ततः कृत्वा	2	234	अयाचितात् परं नक्तं	21
138	अपहृत्य तमस्तीत्रं	1	157	अरुणोदय-वेलायां	15
213	अपि पाल-विशेषेण	13	297	अरुणोदय-वेलायां	1
192	अपि पापकरो नित्यं	13	112	अर्धादिकं गृहीत्वा तु	9
269	अपि योजन-पर्यन्ते	12	118	अर्थं (धं) हरति पाढुका	7
137	अप्यकार्य-शतं कृत्वा	18	197	अर्थ-मार्गेण कार्येऽस्मिन्	7
262	अप्यन्य-चित्तः क्रुञ्जोऽपि	6	156	अर्ध-क्रोशं शिव-चैत्रं	17
122	अप्येक-पंक्त्या नाशीयात्	6	157	अर्ध-क्रोशं शिव-चैत्रं	7
135	अप्रतिष्ठाश्च ये केचित्	12	220	अर्ध-भारेण वत्सः स्यात्	11
307	अप्सरोगणा-संगीतैः	15	235	अर्धमन्त्रेन पूरयेत्	3
190	अप्सरोगणा-संयुक्तान्	12	269	अर्धोदकेन गङ्गायां	14
140	अप्सु नारायणं देवं	1	171	अवाक् षोडश नाड्यस्तु	1
128	अभक्त्यापि महापापौ	14	111	अलं दानेन विप्रेन्द्राः	2
139	अभक्त्यापि महापापौ	13	111	अलक्ष्मीः कालकर्णी च	10
200	अभयं सर्व-दैवत्यं	3	154	अलक्ष्मा किल संयुक्तो	13
152	अभावे धौत-वस्त्रस्य	1	265	" " "	11

Page	Verse, etc.	Line	Page	Verse, etc.	Line
236	अलाभे कारयेष्वा	4	165	आत्मनो जन्म-नद्रात्	4
264	अत्य-साध्येऽपि इःसाध्यं	1	247	आत्मनो देश-कालानां	5
290	अवगाह्य च पौत्रा च	16	243	आदौ त्वमन्ते मध्ये च	2
208	अवतोर्य च सर्वाणि	14	197	आपत्-काले तु कर्तव्यं	14
247	अशक्तावुदकेन तु	20	196	आपत्-स्वपि न देयानि	18
115	अशह्वधानः पापात्मा	7	309	आपत्तीर्थभिति ख्यातं	5
108	अशज्जया हतं सर्वं	11	247	आपदानग्नौ तौर्ये च	3
139	अशज्जया हतं सर्वं	7	304	आ प्रयागात् प्रतिष्ठानाऽ	19
148	अश्व-क्रान्ते रथ-क्रान्ते	16	247	आम-श्राद्ध-प्रदोऽनग्निः	7
289	अश्वमेध-फलं तत्र	10	251	आम्रमामातकं विलवं	6
163	अश्व-युक्-शुक्ल-नवमी	15	208	आयुधानि समादाय	13
232	अष्ट-मूर्ति-धरां गङ्गां	13	208	आरख्याः पश्ववश्वान्ये	8
126	अष्टाविंश्ति-कोश्यश्व	16	149	आरह्य मम गात्राणि	2
213	असद्द्रव्य-प्रदानमस्त्रव्यं	16	208	आरह्योपानहौ यानाऽ	11
299	अस्मदायते हि	15	194	आर्द्र-वासाश्व यः कुर्यात्	6
272	अहिंसा-दानकर्तारो	1	250	आविकं वै सदा वस्त्रं	16
307	अहीनाङ्गो ह्यरोगश्व	15	250	आविकेन तु वस्त्रेण	10
260	अहो किं बहुनोक्तेन	17			

इ

आ

276	आकल्य-जन्मभिः पापं	17	241	इति मन्त्रेण यो भर्त्यो	5
159	आ-का-मा-वैष्वनन्तकम्	2	233	इति मन्त्रेण सततं	3
189	आकाशे तु चिपेद्वारि	11	243	इति स्तवं गृह्णे यस्तु	9
291	आखण्डलस्य लोको हि	14	144	इत्येवमद्विराजानु	12
144	आ जानुम्यां पादौ	14	248	इत्येष मुनिभिः प्रोक्तः	11
235	आज्यं द्रव्यमनादेशे	6	177	इन्दोर्लंब-गुणं प्रोक्तं	16
			295	इन्द्राणी नाम तौर्यं स्याऽ	20

Page	Verse, etc.	Line	Page	Verse, etc.	Line
146	इन्द्रियारथङ्गः संस्पृशेत्	18	259	अर्जावतीं महापुराणं	5
174	इमं मन्त्रं समुच्चार्य	1	171	ऊर्ध्वं संक्रमणे यावत्	6
236	इह भोगानवास्त्रोति	10			
ई					
305	ईस्तिआङ्गभते लोकान्	16	286	ऋचौकेन पुरा शस्त्रो	2
			136	ऋचो यजंषि सामानि	20
			310	ऋषयो मुनयः सिद्धा	4
			113	ऋषिभिः क्रतवः प्रोक्ताः	3
			113	ऋषीणां परमं गुरुऽ०	11
उ					
169	उच्चारे मैथुने चैव	1	238	एकच्छ्वेण च महौं	17
264	उत्क्रिष्य हस्तौ वद्यामि	19	290	एक-रात्रोषितः स्नात्वा	11
220	उत्तमा गुड-धेनुः स्यात्	10	136	एक-योजन विस्तीर्णा	7
289	उत्तरेण प्रतिष्ठानात्	9	271	एकविंशत्यमी स्खर्गा	14
189	उदके नोदकं कुर्यात्	6	164	एकस्मिन् सावने त्वङ्गि	11
241	उद्धरेहश्च पूर्वच्च	7	199	एकां गां बहुगुर्दद्याद्	4
149	उद्धृतासि वराहेण	1	206	एका एकस्य दातव्या	1
248	उद्धृतेष्वय पिण्डेषु	20	296	एकेन स्नान-मालेण	8
117	उद्यतश्चेदृ गयां गन्तुं	3	230	एकोऽश्रीयाद् यद्गतपन्नं	9
130	उपपद-विभक्तेः	1	305	एतत् प्रजापति-चेत्	1
234	उपवासात् परं भैत्यं	20	223	एतदेव विधानं स्यात्	12
279	उपस्पृशति यो माघे	13	201	एतद्वश-गुणं पुख्यं	17
201	उपानहौ तथा यानं	5	130	एतद्वः पितरो वास	14
215	उभयतोमुखौं लोलां	2	148	एतानि पुख्य-नामानि	12
161	उभयोः पञ्चयोर्जाता	10	216	एतानि यदि गङ्गाति	3
306	उर्वशीञ्च सदा पश्येऽ०	15			
306	उर्वशी-पुलिने रम्ये	12			
292	उषित्वा तत्र मासार्धं	18			
285	उषित्वा इत्रैव मखमासान्	11			

Page	Verse, etc.	Line	Page	Verse, etc.	Line
162	एता युगाद्याः कथिताः	7	125	कदा द्रव्यामि तां गङ्गां	20
181	एते पञ्च समाख्याता	13	146	कनिष्ठाङ् षयोर्नाभिं	7
241	एतैदेश-विधैः पापैः	1	145	कनिष्ठा-देशिन्यङ् ष०	7
262	एनसि लघुनि लघूनि	10	145	कनिष्ठा-मूलतः पञ्चात्	11
236	एवं कृत्वा यथोहिष्ट०	9	257	कन्या-दानैस्तथाऽन्यतः	5
240	” ”	21	154	कपिला-कोटि-दानाङ्गि	22
249	एवं यो यजमानस्य	4	228	कपिला यदि दत्ता स्यात्	1
285	एवं संचिन्त्य हृदये	5	271	कपिला-गो प्रदानेन	5
211	एवं सर्व-गुणोपेत०	11	193	कम्बलादीनि कार्याणि	4
152	एवं सूर्यं नमस्कृत्य	20	288	कम्बलाश्वतरौ नागौ	11
116	एवन्तु कुर्वतस्य	12	208	करन्तु हृदि विन्यस्य	5
249	एवमाध्यायनं विप्रा	8	254	करोति लक्ष्मि नव वै	5
223	एवमामन्त्रा तां धेनुं	2	185	कर्म-युक्तो नाभेरधः०	6
255	एषु तौर्थे षु यत् पुण्यं	7	285	कलिन्द-कन्या-सुरसिन्धु०	1
ऐ			261	कलौ तत्-परम-ब्रह्म०	6
180	ऐन्द्र ऋद्वैद्यवा मैत्रे	7	219	कल्प-कोटि-सहस्राणि	23
180	ऐन्द्रे गुरुः शशी चैव	2	213	कत्तमषं ब्राह्मणे दत्त्वा	10
180	ऐन्द्रे गुरुः शशी चैव	4	307	काञ्ची-नूपुर-शब्देन	4
117	ऐश्वर्य-लाभ-माहात्म्यात्	21	238	कान्ताभिदिव्य-रूपाभिं०	15
औ			115	कामं क्रोधञ्च लोभञ्च	15
150	ओडुम्बराय दत्त्वाय	1	310	काम-क्रोध-महामोह-	13
क			253	काल-शाकं तखडुलीयं	2
250	कठि-स्पृष्टच्च यद्वस्त्रं	14	282	कावेरौ तुङ्गभद्रा च	7
117	कथयिष्यामि तै वत्स्य	16	194	काषाय-वासाः कुरुते	5
209	क इदं कस्मा अदात्	9	214	किं करिष्यत्यसौ मूढो	14
			298	किं गया-पिण्ड-दानेन	6
			260	किं तस्य यज्ञ-दानेन	9

Page	Verse, etc.	Line	Page	Verse, etc.	Line
259	किमष्टाङ्गे न योगीन	11	156	कोटिष्वष्टासु दशसु	5
314	कियन्निबन्धमालोक्य	7	209	कोऽदात् कस्मा अदात्०	6
196	कुटुम्ब-भक्त-वसना०	3	250	कौशियं क्षौम-कार्पासं	4
152	कुतपो योगपद्मच्च	2	249	कौषेयं क्षौम-कार्पास०	17
223	कुम्भाः स्युद्र्व्य-धेनूनां	9	112	क्रन्दन्ति सर्वं पापानि	15
224	” ” ”	7	147	क्रियां यः कुरुते मोहा०	11
182	कुरुक्षेत्र-समा गङ्गा	14	185	क्रियां यः कुरुते मोहा०	4
278	कुरुक्षेत्र-समा गङ्गा	15	231	क्रौडते सर्वं-सम्पद्धिः	2
308	कुलानि तारयेद् राजन्	16	149	क्रूराः सर्पाः सुपर्णाञ्च	4
293	कुञ्जाख्यं तौर्यं मनवं	20	141	क्रोध-लोभैक-वृत्तौनां	2
289	कूपच्छैव तु सामुद्रं	5	157	क्रोश-मालं परं खानं	9
262	क्षत-पापेऽनुतापो वै	3	223	क्षौर-धेनुञ्च विख्याता	6
149	क्षतोपवीतो देवेभ्यो	7	256	क्षेत्रस्थमुद्भृतं वापि	9
264	क्षत्वापि दुखरं पापं	5	250	क्षौम-सूतं नवं दद्यात्	1
289	क्षत्वाऽभिषेकन्तु नरः	16			
268	क्षमि-कौट पतङ्गाद्या	8			
220	क्षणाजिनं चतुर्ढस्तं	7	146	खानि चैवं स्पृशेद्द्विः	19
215	क्षणाजिन-तिलग्राही	13			
158	क्षणाष्टम्यां सहस्रस्तु	13			
167	क्षणाष्टम्यां यदा त्वाद्र्वा	8			
300	केशानां यावती संख्या	7			
302	केशानाश्चित्य तिष्ठन्ति	14			
145	केषान्नीवीमधःकायं	17			
262	कोटयो ब्रह्म-हत्याद्या	1	121	गङ्गां गता ये लिदिवं	14
217	कोटि-कोटि-गुणां पुण्यं	18	311	गङ्गां पुण्य-जलां प्राप्य	6
307	कोटि-तौर्यं समासाद्य	10	133	गङ्गां प्राप्य सरिच्छेषां	17
128	कोटिष्वष्टाष दशसु	7	313	गङ्गां प्राप्यापि ये मर्त्याः	13
			313	गङ्गां प्राप्यापि ये मर्त्याः	14
			174	गङ्गां येऽत्रावगाहन्ते	13
			133	गङ्गां सम्प्राप्य यो धीमान्	14
			267	गङ्गां संस्मृत्य यस्तिष्ठेत्	2

Page	Verse, etc.	Line	Page	Verse, etc.	Line
110	गङ्गा गङ्गेरि यैर्नाम	17	255	गङ्गा-यमुनयोस्तौरे	10
263	गङ्गा गङ्गेरि यो ब्रूयात्	5	205	गङ्गायां कुश-दानेन	12
241	गङ्गाग्रे तद्विने जप्यं	8	256	” ”	8
309	गङ्गा च यमुना चैव	10	269	गङ्गायां ज्ञानतो मृत्वा	8
268	गङ्गा-जल-स्वरूपेण	13	147	गङ्गायां तर्पयेत् पितृन्	7
190	गङ्गा-तर्पण-संटम्भः	15	232	गङ्गायां तु क्लतं सर्वं	10
313	गङ्गा-तौरं परित्यज्य	22	268	गङ्गायां तु जले मोक्षो	9
192	गङ्गा-तौर-समुद्रूतां	16	267	गङ्गायां त्यजतः प्राणान्	14
192	गङ्गा तौर-समुद्रूतां	11	255	गङ्गायां पिण्ड-दानेन	21
232	गङ्गा-तौरे क्लतं यत्तु	8	134	गङ्गायां भास्कर-चैत्रे	6
212	गङ्गा-तौरे नरो यस्तु	4	133	” ”	15
235	गङ्गा-तौरे भाघ-भासे	11	301	गङ्गायां भास्कर-चैत्रे	15
257	गङ्गा-तौरे वसेन्तित्यं	16	267	गङ्गायां मरणान्मुक्तिः	13
313	गङ्गा-तौर्यं परित्यज्य	23	140	गङ्गायां मौष्णिं स्नानं	3
272	गङ्गा-तौर्येष यस्यास्थि	13	141	गङ्गायां यत् क्लतं पापं	4
273	गङ्गा-तौर्येषु यस्यास्थि	13	195	गङ्गायां विधिवत् स्नात्वा	5
115	गङ्गादि-तौर्येषु वसन्ति	20	256	गङ्गायां विरजे चैव	1
292	गङ्गाद्वारे दशावर्ते	17	255	गङ्गायाच्च गयायाच्च	17
294	गङ्गा-द्वारे दशावर्ते	5	124	गङ्गाया दर्शनान्मत्यः	17
287	गङ्गा-द्वारे प्रयागे च	6	313	गङ्गाया महिमानं यो	9
311	गङ्गा-भक्ति-रत्नवस्थिः	3	274	गङ्गायास्वथ राजेन्द्र	8
267	गङ्गा-मज्जन-श्रीलस्य	3	240	गङ्गायाः प्रतिमां क्लत्वा	4
243	गङ्गा भमाग्रतो भूयात्	1	263	गङ्गायाः सदृशं तिष्ठे	7
135	गङ्गाम्भः-कण्ठ-दिग्घस्य	8	313	गङ्गा-विक्रयणाद्राजन्	7
276	गङ्गा यमुनयोर्मध्ये	9	136	गङ्गा-सौमां न लङ्घन्ति	5
308	गङ्गा-यमुनयोर्मध्ये	3	260	गङ्गा-सेवा-परस्येह	14
287	गङ्गा-यमुनयोर्मध्ये	1	120	गङ्गा-स्नानं करोमीति	18

Page	Verse, etc.	Line	Page	Verse, etc.	Line
156	गङ्गा-स्नान-समं पुखं	21	159	गोभ्यः किमशनं दद्याद्	9
112	गङ्गा-स्नान-समायुक्तो	5	118	गो-याने गो-वधः प्रोक्तो	3
153	गङ्गा स्नानावरो नित्यं	18	227	गो-लोके शिव-लोके वा	1
243	गङ्गे त्वं परमात्मा च	4	262	गोविन्दं संस्मरेद् यस्तु	5
153	गङ्गैव परमो हेतु०	11	135	ग्रहं संमार्ष्टि०	2
109	गच्छंस्तिष्ठन् स्वपञ्चाग्रत्	16	230	ग्रामं गङ्गा-तटे यो वै	16
121	गच्छध्वं हि बुधाः सर्वे	10	157	ग्रामे वा यदि वाइररये	10
116	गच्छन् देशान्तरं यस्तु	16			
292	गणाञ्जाप्तरसां सर्वे	14			
258	गरण्डूष-माल-पानेन	1	202	घृतस्य दीपः प्रथमः	12
292	गयाम्बा धेनुकच्छैव	4			
255	गया-श्राङ्गं कृतं तेन	3			
250	गया-श्राङ्ग-समं प्रोक्तं	10	166	चतुर्दश्यां यदा युक्तो	15
176	गवां कोटि-सहस्रस्य	14	245	चतुर्भुजां तिनिवाच्च	2
230	गवां शतं वृषश्चैको	4	222	चतुर्मुखस्य या लक्ष्मी०	10
311	गाल-संवाहनं क्रीडां	7	290	चतुर्वेदेषु यत् पुखयं	1
145	गायत्रा तु शिखां बङ्गा	5	148	चतुर्वेस्त-समायुक्तं	3
204	गिरि-शङ्के प्रदातव्या	1	176	चन्द्र-सूर्य-ग्रहे चैव	10
253	गुग्गुलु० चन्दनच्छैव	11	295	चम्पकाखयं महातौर्ध्यं	5
308	गुणवान् रूप-सम्पन्नो	12	258	चान्द्र-ब्रत-सहस्रन्तु	6
220	गुड-धेनु-विधानस्य	5	261	चान्द्रायणं पराकं वा	15
252	गुड-शर्कर-मत्स्यरुडो	10	257	चान्द्रायण-सहस्रेण	12
201	गृहन्तु सर्व-दैवत्यं	8	190	चान्द्रायणानि क्वच्छाखि	4
215	गृहीयाद् द्विपद-चतुष्पद०	9	158	चान्द्रेण तिथि-कृत्यन्तु	11
230	गोचर्म-मालां पृथिवीं	11	186	चितौदर्भाः पथि दर्भाः	10
271	गो-प्रदानेन तु खर्णं	2	140	चित्तमन्तर्गतं दुष्टं	11
206	गो-भू-द्विरस्य-दाने च	21	256	चिन्तामणि-गणाचापि	12

INDEX OF VERSES, ETC.

9

Page	Verse, etc.	Line	Page	Verse, etc.	Line
	ऋ			त	
250	छिन्नमासन्नितं वस्त्र०	9	169	ज्यैष्ठे मासि चितिधर०	11
	ज		239	ज्यैष्ठे मासि सिते पचे	20
161	जनितानि महान्तीङ्	2	180	जैष्ठे संवत्सरे चैव	10
165	जन्में च कृतं स्नानं	13	270	तडाग-कूप-कर्ता च	13
176	जन्म-सप्ताष्ट-रिप्फाङ्गे	6	294	ततस्तु गण्डकौ-तोर्थं	20
309	जन्मान्तर-सहस्रे ग्र	12	220	ततस्तु जायते विप्रो	3
194	जप-होमोपवासेषु	8	278	ततः पुख्यतमं नाम	3
150	जपे होमे च दाने च	7	307	ततः खर्गात् परिभृष्टः	1
186	जपे होमे तथा दाने	9	"	"	12
256	जल-क्रत्यानि सर्वाणि	16	308	"	6
270	जल-प्रवेशे चानन्दं	10	"	"	2
151	जल-मध्ये तु यः कश्चिद्	20	310	"	7
200	जलाशयानि सर्वाणि	9	240	ततो गङ्गा-तटे रम्ये	3
274	जले स्थले चान्तरौचे	15	117	ततो ग्रामान्तरं गत्वा	5
295	जङ्गु-ङङ्गे महातीर्थे	12	248	ततोऽन्ये पूर्वजाः खर्गे	12
..53	जाति-चम्पक...०	3	296	ततो दक्षिण-प्रयागस्तु	3
124	जात्यन्वैरेव तुल्यास्ते	10	236	ततो दद्यात् ख-शक्तैर्व	1
144	जानुभ्यामूर्ध्वमाचम्य	15	172	ततो ब्रह्म पुरे तिष्ठेत्	14
228	जायते रूप-सम्पन्नः	15	289	ततो भोगवतौ गत्वा	15
193	जिह्वोष्ठौ न विचालयेत्	13	271	तत्तत्-खर्गमवाप्नोति	12
291	ज्ञानक्षमानसे माघ०	7	288	तत्र गत्वा च संस्थाने	12
269	ज्ञानतोऽज्ञानतो वापि	4	306	तत्र ते द्वादशादित्या०	8
125	ज्ञानमैश्वर्यमायुञ्ज	6	236	तत्र भुक्ते समस्तांश्च	15
268	ज्ञानान्मिः सर्व-कर्माणि	6	290	तत्र स्नात्वा च पौत्रा च	15
267	ज्ञानान्मुक्तिः	17	293	तत्रैव ब्रह्मणस्तीर्थं	17

Page	Verse, etc.	Line	Page	Verse, etc.	Line
232	तथा गुञ्जार्थ-मात्रन्तु	18	212	तस्मात् सर्वाल्मना पात्रे	2
170	तथा च कुच्छ-संक्रान्त्यां	17	182	तस्मात् सहस्र-गुणिता	21
208	तथा चैक-शफानान्तु	7	295	तस्मादतिथि-तौर्ध्वं	16
262	तथा तथैव संस्मृत्य	13	199	तस्मादद्विरवोच्चैतत्	11
231	तथा तस्यां लृतीयायां	16	152	तस्य यः कुरुते दानं	9
160	तथाऽनिर्वचनौयानि	7	214	तस्य वर्ष-शते पूर्णे	16
294	तथाहुः कापिलं तौर्ध्वं	1	244	तस्यां दशम्यामेतत्तु	2
128	तथैह गङ्गां संस्पृश्य	18	264	तस्याहं प्रददे पापं	17
139	" "	14	115	तां ब्रह्मचारी नियतं	24
254	तथैकादश-मासन्तु	7	248	तान् सर्वान् यजमानो वै	14
226	तथैव गो-प्रदानस्त्र	20	113	तारिताः पितरस्तेन	21
239	तथैव दीपैस्तान्बूलैः	23	251	तालं करुणा-काकोलौ	13
216	तथैवाऽयतनं तेषां	23	263	तावन् पातकं कर्तुं	11
218	तद् भंडाऽन्यत्र यः कुर्यात्	17	291	तासु स्नायो नरो याति	12
240	तदभावे पिष्टमया०	16	158	तिथि-कृत्यं तु चान्द्रेण	3
166	तदा यः स्नाति गङ्गायां	16	115	तिर्यग्योनिं न गच्छेत्	5
263	तद्वृङ्गैव न सन्देहो	3	188	तिखानामप्यभावे तु	5
186	तन्तु-सन्तति-संख्याते	2	261	तिष्ठेद् युग-सहस्रन्तु	9
194	तन्माम-जापो सततं	13	259	" " "	18
174	तप्ते न वारिणा स्नानं	3	127	तिसः कोव्यर्थ-कोटी च	3
146	तर्जन्यङ्गुष्ठ-योगीन	12	291	तिसः कोव्योऽर्थ-कोटी च	2
191	तर्पणे पिट-यज्ञादौ	12	148	तिसः कोव्योऽर्थ-कोटी च	8
213	तद्वच-गुणितं विद्यात्	15	156	तिसः कोव्योऽर्थ-कोटी च	9
147	तले सोमश्च तौर्ध्वं	8	136	तौराद् गवाति-मात्रन्तु	1
278	तस्माच्छत-गुणा प्रोक्ता	16	132	तौर्ध्वमधिगम्य	7
249	तस्माच्छाहं नरो भक्त्या	10	121	तौर्ध्वं गच्छेद्वाजेत् प्राञ्चः	17
152	तस्मात् सर्व-प्रयत्नेन	10	119	तौर्ध्वं प्राप्यानुषङ्गेण	15

Page	Verse, etc.	Line	Page	Verse, etc.	Line
293	तौर्यच्च सौकरं नाम	11	164	ब्राह्मस्पृग् दिवसञ्चैव	12
184	तौर्य-माले तु कर्तवं	3		द	
257	तौर्य-यात्रादिकं कृत् सऽ०	4	143	दक्षिणन्तु करं कृत्वा	5
115	तौर्यानि च यथोक्तेन	17	202	दक्षिणे दीप-वृद्धसं	18
115	तौर्यान्यनुक्त्वरन् धौरः	3	188	दक्षिणे पिट-तौर्येन	2
294	तौर्ये तत्वार्थं यन् रुद्रं	15	205	दत्ता तु धूपं गङ्गायै	8
137	तौर्ये न प्रतिगङ्गीयात्	13	189	दत्ता पिटभ्यो यात्ताप०	17
137	तौर्ये यः प्रतिगङ्गाति	14	247	दद्यादहरहः श्रावं	17
129	तौर्येषु ब्राह्मणं नैव	10	236	दद्यात् स्व-शक्तिं भक्ताणा	6
245	" "	19	166	दधति शतभिषायां	2
224	तुला पल-शतं ज्ञेयं	12	202	दधिजश्वान् जञ्चैव	14
142	तूष्णीमेवावगाहेत	16	210	दयामुद्दिश्य यहान०	5
277	तेजोमयेषु लोकेषु	5	186	दर्भाः कृष्णाजिनं मन्त्रा	14
215	तेन कृष्णा तु सा श्रव्या	5	110	दर्शनात् सर्वनात् पाना०	13
249	तेनान्वेन कुले कश्चि०	5	147	दर्श-स्नानं न कुर्वैत	20
120	तेषां न परिवर्तोऽस्ति	10	162	दर्शे तु माघ-मासस्य	16
193	तथाणां जप-यज्ञानां	7	292	दश तौर्य-सहस्राणि	6
147	तयोदश्यां लृतीयायां	18	305	" "	9
258	त्रिभिः सारस्वतं तोयं	10	241	दश-त्रिंश्चक्षतान् पूर्वान्	3
261	त्रि-रात्रं सप्त-रात्रं वा	3	174	दशधा देवखाते च	6
193	त्रि-विधो जप-यज्ञः स्या०	6	240	दश-प्रस्तुति कृष्णांश्च	1
157	त्रिष्णु प्रस्तवणे स्नात्वा	14	240	दश-प्रस्ताविलान् दद्या०	12
187	त्रौंस्त्रीञ्जलाञ्जलौन् दद्या०	10	230	दश-हस्तेन वंशेन	5
254	त्रौन् मासान् हारिणं मांसं	2	273	दशाहाभ्यन्तरे यस्य	3
287	त्रौणि कुरुद्वानि राजेन्द्र	10	210	दानान्येतानि देयानि	7
206	त्रुटि-मान-प्रदानेन	7	177	दिन-क्रये पर्वणि	1
126	त्रैलोक्ये यानि तौर्यानि	13			

Page	Verse, etc.	Line	Page	Verse, etc.	Line
17	दिने दिने सहमन्तु	1	199	द्रश्यस्य नाम गृह्णोया०	13
175	दिवाकरे फलं तद्व०	16	195	द्रव्येणान्याय-लभेन	14
236	दिश्य-रक्षमयैश्वैव	12	167	द्वादश्यां श्रवणे कृत्वे	1
109	दिश्या देव-नमस्कार्या०	5	271	द्विजेभ्यस्तर्पणं कृत्वा	4
207	दीर्घायुद्धच्च वासोभि०	6	162	द्वे शुक्ले द्वे तथा कृष्णे०	18
305	दीप्ति-काञ्चन वर्णाभि०	14			
204	दीप-दानेन राजेद्व	4			
266	दुर्जं पातकं तीर्थे०	11	235	धनकामः पुरा शक्रः	14
277	दुर्वारा वैष्णवी माया०	3	307	धन-धान्य-समायुक्तो	9
181	दृश्येते सहितौ यस्यां	4	170	धनुर्मिथून-कन्यासु	13
129	दृष्टा जन्म-कृतं पापं	3	287	धनुर्विंशति-विश्वार्थे०	15
153	दृष्टा तु हरते पापं	15	263	धर्मद्रवं ज्ञपां वौजं	2
219	दृष्टा तु संस्मरेद् विष्णु०	3	126	धर्मश्च सर्व-वेदाश्च	14
233	दृष्टा स्व-कृष्णा मत्यो०	8	193	धिया यदन्तर-शेषा०	11
245	देयन्तु तिल-पिन्याकं	22	221	धेनु-वत्सौ कृतौ चोभौ०	6
282	देवक्यां देवता-देहो०	12	161	धेनूनां कपिलानान्तु०	5
213	देवतानां गुरुणाश्च	6	250	धौताधौतं तथा दृधं०	17
201	देवतानाश्च यो दद्या०	13			
219	देव-द्रव्यं गुरु-द्रव्यं०	8			
218	देव-विप्र-गुरुणाश्च	18	193	न क्षित्र-वासाः स्थलगो०	17
116	देवान् पितृन् ब्राह्मणां०	10	145	न गच्छन् शयानश्च	15
227	देवानामप्यलभ्यांश्च	3	193	न च क्रमन् न च हसन्०	14
112	देवेभ्यश्च पितृभ्यश्च	13	144	न चैव वष्टे-धाराभि०	10
234	देवैस्तु भुक्तं पूर्वाङ्गे०	18	191	न जीर्णेन न मलिनेन०	2
310	देशस्यो यदि वाऽरण्ये०	1	145	न तप्ताभिष्ठाकारणात्०	2
222	देहस्या या च कृद्रास्यो०	6	140	न तौर्धानि विजानीमो०	12
219	द्रव्यमन्तं फलं तोयं०	4	266	न तीर्थे० पातकं कृयां०	9

Page	Verse, etc.	Line	Page	Verse, etc.	Line
113	न ते शक्या दरिद्रेण	5	162	नवम्या शुक्ल-पक्षस्य	14
250	न दर्शनं न तु वै क्षिणं	12	210	न विद्यया केवलया	14
305	न देव-वचनात्तात्	8	186	न वैष्णित-शिरा	1
144	न नष्टाभिरफेनाभि०	7	145	न शूद्राशुच्येक०	21
161	नन्दा तु कथिता सङ्गिः	11	202	न स दौप इति ख्यात	21
148	नन्दिनौत्येव ते नाम	9	214	न स्पृश्यः स हिजो राजं०	12
264	न निर्दिश्चेदत्य-साध्यं	2	251	नागरङ्गञ्च खर्जूरं	7
183	न निर्वपति यः शाङ्कं	13	254	नान्येन दक्षते लोके	7
220	नन्वेणकाजिनं तद्वत्	8	151	नाभि-माले जले स्थित्वा	10
193	न पदा पदमाक्रम्य	16	187	“ ”	8
205	न भूमौ वितरेद्गूपं	3	268	नाभुक्तं चौयते कर्म	1
135	न मन्त्रो न विधिः कालो	17	311	नाभ्यङ्गितः प्रविशेत्तु	9
141	न मन्त्रो न विधिञ्चैव	9	258	नाभ्यन्तर्गत-तोयानां	11
152	नमस्ते रुद्र-वपुषे	15	199	नाम-गोले समुच्चार्य	18
152	नमस्ते विष्णु-रूपाय	14	199	नाम-गोले समुच्चार्य	16
152	नमस्ते सर्व-लोकेश	16	229	नामास्याः प्रियदत्तेति	19
242	नमस्ति-शुद्धि-संख्यायै	4	152	नार्द्धमेकञ्च वसनं	3
241	नमः शिवायै गङ्गायै	11	198	नावज्ञाय प्रदातव्यं	10
203	न मिश्रीक्षत्य दद्यात्	3	204	नासाक्षि-रन्धु-मुखदः	11
143	नमो नारायणायेति	1	312	नित्यं नैमित्तिकं चैव	1
272	नमोऽहु धर्म-राजाय	9	147	निमित्तेषु च सर्वेषु	14
122	नरकं दाहणं शुत्वा	3	253	नियोजयेच्छुचौल् गन्धान्	8
191	नकरस्या दिवं यान्ति	3	149	निराहाराञ्च ये जौवा	6
215	नरकात्र निवर्तन्ते	14	228	निवर्त्तन-इयं भूमे०	11
152	न रक्षामुलवणं वासः	4	239	निशायां जागरं कृत्वा	21
228	नरो ददाति भक्षा वै	12	183	निषिङ्ग-दिग्मासाक्ष	6
253	नलिकोशीर-मुसाच्च	9	233	निष्कामस्तु लभेन्मोक्षं	10

Page	Verse, etc.	Line	Page	Verse, etc.	Line
137	निष्फलं तस्य तच्चीर्यं	15	157	पञ्च-क्रोश-प्रमाणेषु	4
242	निस्तुष्टायै हर्ग-हन्तै	14	287	पञ्च-योजन-विलोर्णं	9
297	निहत्य कामजान् दोषान्	16	308	पञ्च-योजन-विलोर्णं	18
291	नौलकण्ठ-ङ्गदे माघा०	18	186	पट्टै नौलौ न दोषभाक्	8
283	नौलकण्ठार्वदे माघे	1	249	पत्तैः पुष्पैः फलैसूर्यैः	12
183	नौल-घण्ठ-विमोच्चिणा	12	117	पदे पदेऽश्वमेधस्य	7
186	नौलौ-रक्तं यदा वस्तु	5	123	पर-दार-द्रव्य-वाच्छा०	11
186	नौलौ-रक्तन्तु यदृ वस्तु	2	169	पर-दार-पर-द्रव्य०	7
236	नोलोत्पलैश्च सर्वेशं	3	123	पर-द्रव्याभिध्यानञ्च	15
206	नृ-वाज्ञं पुरुषो यस्तु	3	169	पर-द्रव्येष्वभिध्यानं	18
115	नृणां पापक्षतां तीर्थं	11	127	परमात्मा शिवोऽप्यन्य०	16
124	" "	8	258	परमात्मा शिवो न्यन्य०	16
140	" "	7	204	परागस्याथ वा धूपो	13
202	नेताङ्गादकरः स्वर्चि०	17	122	परान्तं पर-वासञ्च	1
146	नैक-हस्तापिंत-जलै०	3	198	परिभुक्तमवश्चात०	5
282	नैमिषे विष्णु-सारूप्यं	8	201	पर्जन्यस्य तथा नौरं	7
172	नैरन्तर्येण गङ्गायां	12	235	पलाश-पले भुज्ञानः	14
140	नैर्मलयं भाव-शुद्धिश्च	4	294	पवित्राख्यं ततस्तोर्यं	9
142	" "	13	279	पञ्चिमाभिसुखौ गङ्गा	7
203	नैव निर्वापयेद्वैषं	10	283	पश्यन्ति तिष्ठन्ति च	7
235	नैवेदञ्च निवेदैव	12	184	पात्रमौडुम्बरं गङ्गा	1
184	नोदकेषु न पालेषु	17	145	पाद-प्रक्षालनो०	1
189	नोदकेषु न पालेषु	2	262	पापकृद् याति नरकं	11
	प		213	पापदः पापमाप्नोति	12
210	पञ्चन्त्र-बाल-वृद्धाश्च	12	141	पापिनां पाप-हन्तत्वं	7
210	पञ्चन्त्र-वधिरा मूर्का	10	291	पापेन्धन-दवाग्निस्तु	10
			282	पापेन्धन-दवाग्निस्तु	4

Page	Verse, etc.	Line	Page	Verse, etc.	Line
262	पापे लघूनि लघुनि	15	180	पौर्णमासीषु ज्येष्ठासु	12
236	पायसं चाल मधुना	4	238	पौर्णमासां प्रभाते च	4
169	पारुषमनृतच्छैव	17	144	प्रज्ञात्य पाणी पादौ च	6
253	पावन्तौ शतपदच्छ	5	299	प्रकृतिवद्विकृतिः	3
246	पिण्ड-दानं ततः शस्तं	3	199	प्रकृतानि च दानानि	2
186	पिण्डार्थं ये सृता दर्भा	12	114	प्रतिग्रहादपाहृतः	11
248	पितरो यत्र पूज्यन्ते	3	147	प्रतिपदनपत्यः स्याऽ	21
112	पितरो योगिनश्चैव	11	240	प्रतिमाग्रे खण्डिले वा	9
248	पिता पितामहश्चैव	8	296	प्रतिमासे चतुर्दश्याऽ	15
259	पिट-माट-सुतैः सर्वैः	3	158	प्रति-संदत्सर-श्राङ्गे	10
212	पितृनुहिश्य यो भक्त्या	19	233	प्रत्यक्ष-रूपा पुरतः	6
150	पिलादीन् नाम-गोलेण	8	232	प्रत्येकं पल-मालन्तु	16
185	पिला-मन्त्रान्वाहरणी	7	223	प्रथमा गुड-धेनुः स्याद्	5
148	पुत्र-जन्मनि संक्रान्त्यां	2	203	प्रदीप-दानं यो दद्याद्	12
218	पुण्यं शत-गुणं तस्य	12	202	प्रदीप-वृक्ष-कोटौ तु	20
157	पुरुष-चेत्राणि यान्यत्र	12	296	प्रदान-तीर्थं तपसा	1
295	पुरुषमानातकं नाम	22	128	प्रणमेत् प्रातरुत्याय	3
283	पुनर्भवं नात्र सितासितं	5	155	प्रभासे गो-सहस्रेण	17
285	पुरुषं शङ्करं लेभे	13	291	प्रभासे मकरादित्ये	15
138	पुरुषान् पुनाति पुरुषः	16	221	प्रभुः प्रथम-कल्पस्य	4
205	पुष्टपं धूपच्छ गन्धच्छ	1	212	प्रयच्छति तथा भक्त्या	7
165	पुष्ये वा जन्म-नक्षत्रे	8	278	प्रयागमनुगच्छेत्	9
171	पूर्णे इर्ष-रात्रे संक्रान्तौ	8	280	प्रयागः सर्व-तीर्थानां	8
288	पूर्वाङ्ग एव कुर्वीत	10	116	प्रयागे तीर्थ-यात्रायां	21
260	पूर्वे वयसि पापानि	11	279	प्रयागे माघ-मासे तु	10
292	पृथिव्यां यानि तीर्थानि	8	298	प्रयागे वपनं कायें	5
242	पृथ्वै शिवामृतायै च	9	278	प्रयागे वा भवेन्मुक्तिः	12

Page	Verse, etc.	Line	Page	Verse, etc.	Line
136	प्रवाहमवधि॑ क्वत्वा	10	147	बाहु कुबेर-वरुण०	3
153	प्रसङ्गे नापि गङ्गा या	9	200	बाहूस्पत्यं स्मृतं वासः	13
268	प्रसङ्गे नापि यैर्गङ्गा	14	242	बृहत्यै ते नमो मेऽस्तु	7
192	प्रागग्रे षु कुशेष्वेव	22	154	ब्रह्मन्नो वा सुरापो वा	16
189	प्रागग्रे षु सुरान्	5	265	“ ”	9
200	प्राजापत्यानि शस्यानि	12	275	ब्रह्मत्वं केशवत्वं च	13
200	प्राजापत्यो गजः प्रोक्तः०	5	310	ब्रह्म-लोकमवाप्नोति	3
147	प्राणा-ग्रन्थिमथो नाभि॑	2	292	ब्रह्म-विष्णु-महादेवा	9
309	प्राणांस्त्वयजति यस्तत्र	4	268	ब्रह्म-विष्णु-दिवानां	15
178	प्रातःस्नानाहश-गुणं	13	215	ब्रह्म-इत्या-सुरा-पान०	17
122	प्रातःस्नायौ सदा गङ्गां	11	128	ब्रह्महा गुरुहा गोप्त्र०	21
288	प्रातःस्नायुरुण-किरण०	2	256	ब्रह्महा गुरुहा गोप्त्र०	5
129	प्राप्तैरेव सदा कार्यं	16	219	ब्रह्महापि शुचिभूत्वा	16
113	प्राप्यन्ते पार्थिैरेव	7	175	ब्रह्महा हेमहारी च	15
266	प्रायश्चित्तं चरेद् यस्तु	3	149	ब्रह्मणं तर्पयेत् पूर्वं	3
281	प्रायश्चित्तं न पश्यन्ति	11	268	ब्रह्मादि-देव-लोकानां	11
261	प्रायश्चित्तं परं तीर्थ०	17	242	ब्रह्मे श्रायै ब्रह्म-दायै	12
261	प्रायश्चित्तानि दीयन्ते	14	219	ब्राह्मण-द्रव्यमादत्ते	10
265	प्रायश्चित्तैरपैत्येनो	2	215	ब्राह्मणः प्रतिगृहीयाद्	11
	फ		238	ब्राह्मणांश्च यथाशक्ति॑	9
201	फलानामपि सर्वेषां	3	143	ब्राह्मेण विप्रस्तौर्ध्वन॑	7
163	फाल्गुनस्याप्यमावस्या	16	143	ब्राह्मेणाऽचमनं शस्तं	12
	ब			भ	
174	बह्विःस्नानन्तु वाप्यादौ	5	108	भक्ति-शङ्के च काम्यानां	6
120	बहुनाऽल किमुक्तेन	1	138	भक्त्या गङ्गावगाहस्य	6
205	बहुभ्यो न प्रदेयानि	16	204	भगौरथच्च वृपति॑	11

INDEX OF VERSES, ETC.

17

Page	Verse, etc.	Line	Page	Verse, etc.	Line
109	भवनानि विचित्राणि	12	288	मकरस्थे रवौ माचे	7
124	भवन्ति निर्विषाः सर्पा	11	175	मकरस्थे रवौ यो हि	11
280	भव्य-खरूपाः सुभगाः	14	219	महिका-पाद-मालं यः	6
122	भस्म-स्तम्भ-जल-द्वारा०	8	193	मणि-मुक्ता-प्रवालानां	3
313	भागौरथी० महापुण्यां	18	240	मत्स्य-कच्छप-मण्डूक०	15
296	भागौरथी० विशेषेण	16	201	मद्य-मांसे विनिर्दिष्टे	4
136	भाद्र-क्षण-घतुर्दश्यां	8	208	मध्यमान्त्रेयं	1
115	भावं ततो हृत्-कमले	22	307	मध्ये नारी-सहस्राणां	3
264	भावानुरूप-फलदा	13	109	मनसा संखरेद्द यस्तु	8
161	भुंक्ते सर्वं सुखं भोगं	8	126	मनोवाक्यायजैः पापै०	9
218	भुक्ता च विपुलान् भोगान्	4	242	मन्दाकिन्यै नमस्तेऽस्तु	3
249	भुक्ता चाऽचमतां यस्तु	8	242	मन्दायै लिङ्गधारियै	6
236	भुक्ता भोगानश्चापांस्तु	14	127	ममैव परमा मूर्तिं०	12
242	भुक्ति-मुक्तिप्रदायिन्ये	1	149	मरौचिमलगङ्गिरसौ	12
123	भूतानामिह सर्वेषां	10	108	महद्यप्यफलं कर्म	9
208	. भूमे॒ प्रतिग्रहं कुर्यात्	4	139	” ”	6
284	भृङ्गाबलौ कुञ्जर-कर्णा०	6	182	महाज्यैष्ठौ सुर-श्रेष्ठ	4
196	भृत्यानामुपरोधेन	8	296	महाज्यैष्ठौ सुर-श्रेष्ठ	18
190	भेरौ-शङ्ख-मृदङ्गादि०	14	182	महाज्यैष्ठान्तु यः पश्येत्	1
228	भेरौ-शङ्खादि-निर्वोषैः	16	267	महापातक-मुख्यानि	8
236	भोजयेद्भृङ्ख-मणानष्टौ	7	260	महापातकिनो मर्त्याः	20
133	भौमानामपि तौर्थानां	3	180	महापूर्वासु चैतासु	16
240	भ्रमन्त्या दर्शनं लोके	20	200	महिषश्च तथा याम्य	6
म					
175	मकरस्थे रवौ माचे	13	280	माघ-मासे तु यः स्नाति	4
173	मकरस्थे रवौ माचे	15	291	माघ-स्नानेन भो विप्र	17
3					
175	माचे मासि रटन्त्यापः		175	माचे मासि रटन्त्यापः	17
			285	माचे विशेषात् फल०	3

Page	Verse, etc.	Line	Page	Verse, etc.	Line
284	माघो गर्वौयानत एव	2	135	मौड़ज्जर्मवति	3
282	माघो देव-ङ्गदे देव	10	238	मौनेन प्रयतो भूत्वा	3
173	मातरं पितरस्त्वापि	12		य	
218	माटजान् पिटजांश्चैव	2	189	य इच्छेत् सप्तखं जन्म	13
185	मार्जार-मूषिक-स्यर्शे	8	173	य इच्छेद्विपुलान् भोगान्	8
254	मासं प्रौतिः पितृणान्तु	1	116	यज्ञाधिकारैऽप्यथवा	1
190	मास-तर्पण-मात्रेण	11	207	यज्ञो दानं तपो जप्यं	14
297	मास-क्रयं फलं तस्मात्	9	125	यत् फलं जायते पुंसां	16
181	मास-संख्ये यदा ऋक्षे	6	155	यत् फलं सर्व-तौर्येषु	3
186	मासे नभस्यमावस्या	16	265	यत्र गङ्गा महाराज	16
158	मासो रवेः स्थात्	4	137	यत्र गङ्गा महाराज	4
252	माहिषं वामरं मार्गं०	9	110	यत्र तत्र स्थितो वापि	3
251	मिष्ठ-स्त्रिघानि यानि स्यु०	11	123	यत्र यत्र कृतं वापि	13
275	मुक्ति-क्षेत्रेषु सर्वत	10	275	यत्र यत्र भवेन्मुक्ति०	12
132	मुण्डनस्त्रीपवासन्न	14	139	यथा क्लृणायसो लोके	15
134	" "	10	244	यथा गौरी तथा गङ्गा	5
300	" "	16	240	यथायातां दिने तस्मिन्	18
126	मुहुर्मुहुः सदा पश्येत्	5	240	यथारूढ-प्रतिकृते०	9
145	मूक-पुरीषे कुर्वन्	22	122	यथाशक्ति दद्वानं	15
145	मूले दैवतमार्षं स्या०	12	232	यथाशक्त्या महाभत्या	21
170	मृग-कर्कट-संक्रान्तौ	12	244	यथा शिवस्थाविष्णु०	6
217	मृदा दार्विष्टका-शैलै०	10	224	यथाश्रद्धं प्रदातव्या	1
217	मृद्यात् कोटि-गुणितं	15	299	यथाश्रुति विहारे	10
154	मैर-मन्दर-तुल्योऽपि	4	312	यथाऽहनि तथा प्रात०	8
200	मेषन्तु वार्ष्णं विद्याद्	8	198	यथोक्तमपि यहानं	16
138	मोक्षस्त्र लभते सत्यं	11	174	यदृ भूमावुदकं वीर	9
310	मोहते कृष्णिभिः सार्वं	6			

Page	Verse, etc.	Line	Page	Verse, etc.	Line
248	यदम्बु स्नान-वस्त्रोत्थं	17	171	या याः सचिहिता नाष्टः०	3
194	यदि वा व्रत-लोपः स्थाद्	3	222	या लक्ष्मीः सर्व-भूतानां	5
193	यदुच्च-नौच-खरिलैः	8	231	यावत्तद्ग्राम-भूमीैँ	3
199	यद्याम-विक्रयं कृत्वा	8	131	यावद्वधनं वाचनिकं	5
187	यदुगच्छतं प्रसिद्धेत्तु	2	274	यावदस्थि मनुष्यस्य	4
161	यमस्य किञ्चराणां च	3	191	यावन्तश्च तिलाः पुलै०	6
149	यमाय धर्मराजाय	15	212	यावन्ति तेषां वृक्षाणां	9
218	यमिच्छे वरकं नेतुं	21	134	यावन्ति नख-रोमाणि	18
252	यवैर्वैहि-तिलैर्मासै०	4	308	यावन्ति रोम-कूपाणि	5
313	यस्तौर्ये प्रतिगङ्गोयात्	2	304	यावन्त्यक्षि-निमेषाणि	3
271	यस्तु दानानि सर्वाणि	12	273	यावन्त्यस्त्रौनि गङ्गायां	9
308	यस्तु देहं निश्चय स्वं	9	306	यावन्त्र स्मरते जन्म	3
219	यस्तु शङ्कर-निर्मल्यं	13	248	यास्तु गन्धाभ्यु-कणिकाः	19
309	यस्तु सर्वाणि दानानि	13	223	यास्तु पापविनाशिन्यः	3
219	यस्त्वद्य-टतीयायां	22	163	युगारम्भास्तु तिथयो	3
273	यस्मिन् काले नृणामस्मि	17	253	यूथिकामतिमुक्तस्त्र	6
287	यस्य यस्य हि यः काम०	2	121	ये गच्छन्ति स्वतो गङ्गा०	5
114	यस्य इस्तौ च पादौ च	5	248	ये चादन्ताः कुले बालाः	21
114	यस्य इस्तौ च पादौ च	21	151	ये चास्माकं कुले जाता	18
140	" "	9	271	यैन यैन हि भावेन	11
116	यस्येष्टि-यज्ञे०	3	198	यैन यैन हि भावेन	20
205	यः कुर्यात् कपिला-दानं	14	309	यैनैव निःसृता गङ्गा	3
270	यः सर्व-पाप-युक्तोऽपि	3	150	यैऽबान्धवा बान्धवा वा	10
305	या गतियोग-सुक्तस्य	11	280	ये मात्र-मासे वर-तौर्ध०	12
269	या गतियोग-युक्तानां	3	159	यैयं भाद्रपदे शुक्ला	10
251	यानि चान्यवहार्याणि	9	155	यै वै ममांशु-सन्तमा	6
290	यामुने चोत्तरे कूले	10	248	यैषां हि यस्तत्थोऽन्यः	6

Page	Verse, etc.	Line	Page	Verse, etc.	Line
138	यैः पुरुष-वर्धनौ गङ्गा	3	204	राश्रीकृतैर्नवैरत	14
277	योगाभ्यासेन यत् पुरुषं	15	282	रुद्र-लोक-प्रदो माघो	1
254	यो ददाति गुडोन्मिश्रां०	12	202	रुद्रायाक्ष-प्रदानेन	3
202	यो ददादु ब्रह्मणेऽन्नानि	1	310	रुद्रेण रक्ष्यते देवौ	15
113	यो दरिद्रैरपि विधिः	9	310	रूपवान् वित्त-सम्पद्नो	9
184	यो नित्यं तर्पयेत्तीर्थे	8	243	रोगखो मुच्यते रोगा०	7
167	यो माघे दैव-योगीन	9	166	रोहिणी-गुरु-पुनर्वसु-तरे	7
275	यो यमर्थयते कामं	7	254	रोहितामिषमन्त्रज्ञ	9
116	यो यः कञ्चित्तीर्थ-यात्रां	8		ल	
211	योऽचिंतः प्रतिगङ्गाति	17	238	लभते देव पादोनं	11
218	यो लिङ्गं स्थापयेदेवं	1	259	लम्बे दवाक्षिरा यस्तु	17
206	योऽश्चं रथं गजं वायि	5	260	” ”	5
206	” ”	6	125	लावण्यैर्नेषु-विषयै०	2
257	योऽसौ निरञ्जनो देव०	2	238	लिङ्गं षुतेन संस्नाप्य	6
259	योऽस्यां वसेद्रक्षति	8	248	लेप-सम्बन्धिनश्चान्ये	9
	र		312	लौकिकं लौकिक-धर्माङ्गं०	13
257	रथाश्च-गज-दानैश्च	7		व	
275	रमते यस्त या यत्र	15	240	वक्ष्यमाणेन मन्त्रेण	8
183	रवि-शुक्र-दिने चैव	7	306	वट-मूलं समासाद्य	7
197	राज-चौरादिक-भया०	4	306	वराङ्गुना-समाकीर्णं०	1
252	राजमाषानणूंश्चैव	6	250	वर्जयेददशं प्राज्ञः	7
276	राजसूय-सहस्रस्य	5	258	वच्यं पर्युषितं तोयं	1
154	रात्रौ दिवा च सन्धायां	7	124	वर्तमानमतीतञ्च	13
171	रात्रौ संक्रमणे पुरुषो०	5	118	वर्षातपादिके छत्री	10
295	राम-तौर्थं ततः पुरुषं०	3	117	वलीवर्द्द-समारूढः	18

Page	Verse, etc.	Line	Page	Verse, etc.	Line
160	वस्तुनश्चापि हरणै०	10	244	विष्णु-रुद्रान्तरं यच्च	8
240	वस्त्र स्वग्रामकन्तस्य	5	222	विष्णोर्विश्चसि या लक्ष्मी०	8
249	वस्त्राभावे क्रिया नास्ति	15	148	विष्णोः पाद-प्रसूतासि	5
250	” ”	3	108	वौजानां मुष्टिमादाय	10
280	वाङ्मनःकायजं पापं	1	112	वृथा कुलं वृथा विद्या	3
125	वापौ-कूप-तडागादि०	13	234	वृष-ध्वजेन कथितं	16
218	वापौ-कूप-तडागानां	11	194	वेद-विक्रय-निर्दिष्टं	12
179	वारुणेन समायुक्ता	2	215	वेदेषु च पुराणेषु	7
286	वासवस्य तु शापेन	3	294	वेणो-वाञ्छं ततस्तीर्थं	13
147	वासुकि-प्रमुखान्नागान्	5	126	वेदान्त-वेदं यत्तत्त्वं	1
197	विक्रयच्छैव दानच्छ	12	162	वैशाख-मासस्य सिता	5
212	विचित्रं कारयित्वैव०	6	167	वैशाखे पूर्णिमा वा स्था०	2
271	विद्या-दानेन मेधावी	10	162	वैशाखे शुक्ल-पक्षस्य	22
148	विद्याधरौ सुप्रसन्ना	11	237	वैशाखे शुक्ल-पक्षे च	22
200	विद्या ब्राह्मी विनिर्दिष्टा	15	297	वैशाखे शुक्ल-पक्षे तु	12
224	विधानमेतद्देनूनां	3	206	वैष्णवं यव-दानेन	13
209	विधि-हीने तथाऽपाले	14	305	व्याधितो यदि वा दौनः	13
221	विद्वम-भू-युगोपितां	10	153	प्रत-दान-तपोयज्ञाः	6
188	विना रूप्य-सुवर्णेन	10	265	” ” ”	7
281	विन्दन्ति कामिनः कामान्	6			
285	” ”	8			
169	विरुद्धाचरणं हिंसा	5			
232	विलव-पत्राणि द्रवाञ्च	19	195	शक्तः पर-जने दाता	17
184	विशेषेण तु जाङ्गव्यां	4	129	शक्तुभिः पिण्ड-दानच्छ	11
295	विश्वामित्रस्य भगिनौ	9	245	शक्तुभिः पिण्ड-दानन्तु	21
300	विश्वामित्रस्तिशङ्कुः	5	308	शतं वर्ष-सहस्राणां	10
148	विष्णु-पादाद्यं-सम्भूते	6	293	शतमन्त्रिचितां पुण्यं	12

श

Page	Verse, etc.	Line	Page	Verse, etc.	Line
171	श्रतमिन्दु-क्षये पुरुषं	10	307	शुद्धाम्बर-धरो नित्यं	6
202	श्रत-संख्यं भवेत् पुरुषं	4	179	शुभ-योग-समायुक्ता	13
179	श्रनि-वार-समायुक्ता	8	234	शृणुध्वं भक्तिं यूर्यं	15
193	श्रनैक्षम्यारथ्यन् मन्त्रः	9	292	शृणु राजन् प्रयागस्थ	3
167	श्रनैक्षरस्य वारेण	17	308	शृणु राजन् प्रयागे तु	13
272	श्रम्भोर्जटा-कलापात्तु	5	243	शृणोति शृङ्गया यज्ञ	5
254	श्राकुनं पञ्च वै मासान्	4	233	शृङ्गयाइनेन मन्त्रेण	1
203	श्राणं वादरकं जीर्णं	9	139	शृङ्गा भक्तिं काम्यानां	8
242	श्रान्तायै ते प्रतिष्ठायै	10	278	श्रवणात्तस्य तौर्यस्य	5
241	श्रान्ति-सन्तानकारिण्यै	16	166	श्रवणाश्चि-धनिष्ठाद्र्दौः	10
23 :	श्रालि-तरण्डुल-प्रस्थे हे	15	162	श्राङ्गं कृतं तैन समा०	9
201	श्रिक्थमन्त्रं तथौदनम्	16	184	श्राङ्ग-कालेऽन्य-काले च	15
144	श्रिरः प्रावृत्य कण्ठं वा	8	129	श्राङ्गच्छ तत्र कर्तव्य०	13
145	" "	4	129	श्राङ्गन्तु तैर्धिकं प्रोक्तं	15
295	श्रिलोक्यं महातौर्यं	19	247	श्राङ्ग-विन्ने द्विजातीना०	13
238	श्रिवं संपूर्ज्य पुष्पाद्यैः०	1	164	श्रावणस्याष्टमी कृष्णा	1
235	श्रिवं संस्नाप्य पथसा	17	161	श्रीमन्नारायणस्येह	7
157	श्रिव-क्षेत्र-समीपस्थं	19	123	श्रुताऽभिगमिता दृष्टा	2
156	श्रिव-क्षेत्र-समीपस्था	20	246	श्च-ध्वाङ्ग-रथ-काकानां	23
216	श्रिवस्य विष्णोः सूर्यस्य	22			
211	श्रीलं संवसता ज्ञेयं	3			
198	शुक्र-शोणित-सम्भवः	1	171	षड्गोति-मुखेऽतीते	9
170	शुक्र-पद्मस्य दशमी	4	172	षणमासं स्नाति गङ्गायां	19
158	शुक्रादि-दर्शन्तश्चाद्र०	6	172	षणमासमेकन्त्वपरः	21
140	शुचिना कर्म कर्तव्यं	8	306	षष्ठि वर्ष-सहस्राणि	13
122	शुचि-वस्त्र-धरः स्नातः	13	310	षष्ठिविन्न-सहस्राणि	12
185	" "	14	119	षोडशांश्चं स लभते	19

ष

Page	Verse, etc.	Line	Page	Verse, etc.	Line
121	बोद्धशंशं स लभते	21	215	सत्यकादधनो लोके	4
	स		206	सदाशिव-पुरं साक्षा०	18
170	संक्रान्तयो विष्णुपद्मो	15	185	सदोपवीतिना भाव्यं	13
172	संक्रान्तिषु च सर्वासु	3	123	सद्यः पातक-संहन्त्री	16
164	संक्रान्तिषु व्यतीपाते	18	138	सद्यः पाप-क्षयो भवेत्	17
170	संक्रान्ति-समयः सूद्दमः	19	111	सद्यः पाप-इरा सैव	14
183	संक्रान्त्यां निश्चि सप्तम्यां	9	156	“ ” “	1
158	संक्रान्त्यां पद्मयोरन्ते	20	149	सनकश्च सनन्दश्च	9
254	संवत्सरं तथा गव्यं	8	297	सन्निहितेषु बह्दि०	4
301	संवत्सरं द्वि-मासोनं	5	218	स पच्यते महाघोरे	19
163	संवत्सर-फलं त स्य	10	248	सपिण्डीकरणाद्वध्वं	5
286	संवत्सर-शतं साग्रं	8	281	सप्त-जन्म-कृतं पापं	10
277	संवत्सर-शतं साधं	11	160	सप्त-जन्मसु यद्युक्तं	6
233	संवत्सरान्ते तस्यैषा	5	148	सप्त-वाराभिजप्तेन	14
146	संवृत्याङ्गुष्ठ-मूलेन	4	229	सप्त-इखेन दण्डेन	7
146	संवृत्याङ्गुष्ठ-मूलेन	11	125	सप्तावरान् सप्त परान्	9
241	संसार-विष्णवाशिन्यै	14	176	सप्ताष्ट-जन्म-रिपुफाङ्गे	9
146	संस्पृष्टे हृदये चास्य	15	227	स भुक्ता विपुलान् भोगान्	6
256	स एव जन्म-मुक्तस्तु	17	235	समं स्यादशुतत्वात्	4
255	सक्रद्व गङ्गाभिगमनं	14	172	समस्त-भोग-संयुक्ती	20
153	सक्रद्व गङ्गाभसि स्नातः	3	208	समापयेत्ततः पश्चात्	16
265	” ”	6	200	समुद्रजानि रक्षानि	11
138	सक्रद्व गङ्गावगाहेन	9	143	समौ च चरणौ कृत्वा	3
160	सततासत्य-भाषेण	9	282	सरयूर्गण्डकी सिन्धु०	5
121	स तथा शङ्खया भक्त्या	1	291	” ” ”	11
238	स तथा शङ्खया युक्तो	19	271	सरित्सायी जित-क्रोधो	9
			141	सर्वं एव शुभः कालः	10

Page	Verse, etc.	Line	Page	Verse, etc.	Line
203	सर्वेसहा वसुमतौ	2	231	सर्वैश्वर्यं-समृद्धश्च	19
281	सर्व-काम-फलो माधो	15	313	सर्वोत्तमां सहादेवीं	19
128	सर्व-तत्त्वमयौ गङ्गां	2	230	सहस्र-गुणितं तत्र	19
127	सर्व-तौर्थमयौ गङ्गा	7	174	सहस्र-गुणितं सर्वं	8
274	सर्व-तौर्थेषु यत् पुरुषं	18	279	सहस्र-गुणिता सापि	2
296	" "	12	109	सहस्र-योजनस्थाश्च	1
132	सर्व-दानानि नियमा	9	111	सहस्र-योजनस्थीऽपि	9
230	सर्व-दानेषु यत् पुरुषं	17	231	स ह्म-रत्र-खचिते	17
241	सर्व-देव-खरूपिण्यै	12	196	सामान्यं याचितं न्यास	17
259	सर्व-देवैश्च मत्यैश्च	14	178	सायं-काले शत-गुणं	15
152	सर्वदेव नमस्ते इत्तु	18	282	सारखतोऽघविष्वं सौ	2
274	सर्व-पुरुषाश्चमाणाच्च	19	291	" "	8
141	सर्व-भावाविशुद्धोऽपि	6	135	साध्व-हस्त-शतं यावद्	15
167	सर्व-यज्ञ-तपोध्यानं	11	221	सित-सूत-शिरालौ द्वौ	8
234	सर्व-वेलामतिक्रम्य	19	276	सितासितंषु यः स्नाति	12
195	सर्व-ब्रत-फलच्चैव	6	287	सितासितेषु यः स्नाति	16
228	सर्व-सौख्यान्यवाप्येह	18	277	सितासितंषु यो मञ्जे०	2
196	सर्वस्त्रं गृह-वज्जन्तु	11	205	सितासिते सरिते यत्र	3
243	सर्वान् कामानवाप्नोति	8	168	सिनौवालौ कुद्धश्चैव	15
302	सर्वान् केशान् समुद्भृत्य	10	150	मुकालिनो वर्हिषद्	4
116	सर्वाणि तौर्थान्यपि	5	293	मुरोत्तमस्त्रं गोविन्दं	7
195	सर्वानन्दप्रदायिन्यां	1	191	मुलभं सकलं पुरुषं	17
242	सर्वापत्-प्रतिपद्मायै	14	190	मुलभाश्चतुरो वेदाः	3
146	सर्वासामग्र-योगेण	14	223	मुवर्ण-धेनुरप्यत्र	9
292	सर्वास्ता देव पद्माश्च	12	307	मुवर्णालङ्घृतानान्तु	7
201	सर्वेषां शिल्प-भाग्यानां	1	222	मुवर्ण-पट्टाभरणौ	1
176	सर्वेषां सर्व-वर्णानां०	1	238	मु-श्वेत-वख-पुष्पादौ०	7

Page	Verse, etc.	Line	Page	Verse, etc.	Line
236	सुहङ्गिर्वृभिश्चैव	13	148	स्नानं कुर्यान्मृदा तत्र	15
178	सूतके मृतके चैव	10	166	स्नानं कुर्वन्ति या नार्य०	1
231	सूर्य-कोटि-प्रतोकाश०	1	195	स्नानं दानं तपो जप्त्वं	11
177	सूर्य-ग्रहः सूर्य-वारे	7	194	स्नानं दानं तपो होमः	10
183	सूर्य-शुक्रादि-वारे च	18	120	स्नानं भक्त्या तु गङ्गायां	9
170	सूर्यस्य सिंह-संक्रान्त्या०	16	120	स्नानन्त् गत्या गङ्गायां	5
146	सेतिहास-पुराणानि	21	264	स्नान मात्रे गङ्गायां	15
138	सेवते यः कुरुच्चित्रं	13	284	स्नानात् प्रयागस्य हि	4
235	सोपवासश्चतुर्दश्यां	15	283	स्नानेन सर्व-कामाना०	2
145	सोपानत्को जलस्थो वा	14	291	स्नानेन सर्व-कामाना०	20
244	सोऽपि तत्फलमाप्नोति	3	311	स्नायोत तैलवान् विप्र०	12
167	सोम-वारे त्वमावस्था	23	219	स्पृष्टा रुद्रस्य निर्माल्यं	15
297	सोम-सूर्य-ग्रहे चैव	8	155	स्पृष्टा स्वर्गमवाप्नोति	10
122	सौमुख्याद्यतिसम्मीति०	18	193	स्फाटिकेन्द्राक्ष-रुद्राक्ष०	2
228	सोमेन्द्र-ब्रह्म-लोकेषु	13	110	स्मरणादेव गङ्गायाः	7
158	सौर-मासो विवाहादौ	7	196	स्वं कुटुम्बाविरोधेन	13
188	सौवर्णेन पालेण	12	197	स्वं द्रव्यं यत्र विश्रम्भा०	9
113	स्थानञ्च लभते नित्यं	19	238	स्वकीय-पिटभिः साध्वं	14
216	स्थाणुं स्फाटिक-संस्कारं	18	222	स्वधा या पिट-लोकानां	11
241	स्थाणु-जड़म-सम्भूत०	14	219	स्वयं देव-स्व-हरणं	11
141	स्नातस्य सलिले यस्याः	15	133	स्वभावादद्वृताद्भूमिः	5
155	स्नाता जन्म-महसूणि	14	287	स्वर्गः स्यात् स्वर्ग-कामस्य	4
154	स्नातानां शुचिभिस्तोयै०	19	229	स्वर्ग-स्थितान् पितृन् सर्वान्	1
272	स्नात्वा तथोत्तीर्य च	11	283	स्वर्गेषु ते चारु चरन्ति	9
272	स्नात्वा तु सिङ्गाऽप्यथ	11	275	स्वर्ण-भार-सहस्रे ण	19
216	स्नात्वा शुद्धे समे देशे	12	146	स्नानि इन्द्रियाणि	71
151	स्नात्वैवं वाससो धौते	23	165	स्नायन्म वे तदर्थं स्या०	18

Page	Verse, etc.	Line	Page	Verse, etc.	Line
	ह				
. 238	हंस-कुन्द-प्रभा-युक्तौ०	12	215	हस्ताश्व-रथ-यानानि	1
166	हठाच्छतभिषा-स्नानं	5	281	हिमवत्-पृष्ठ-तोथेषु	14
306	हरिश्च भगवांस्तत्र	10	270	हिरण्य-गो-प्रदानेन	14
294	हर्देद्विण-पादाङ्ग०	14	306	हिरण्य-रक्त-संपूर्णे	4
202	हविषा प्रथमः कल्पो	15	144	हृत्-करुण-तालुगाभिश्च	2
235	हविष्य-भोजनं स्नानं	1	220	हेम-रक्तमये चिक्रे	2
233	हविष्याश्चि मिताहारो	4	706	हेमां कोटिं प्रदद्याद् यो	2
			135	होमो ग्रहादि-पूजायां	9.

**Index of verses, etc. arranged under the names of the
Sources quoted by Vis'vāsadevi.**

Page	Verse, etc.	Line	Page	Verse, etc.	Line
अग्नि-पुराण—			उम्ना—		
251	उभयतोसुखो लोलां	2	247	आत्मनो दंश-कालानां	5
142	गङ्गा-तीर-समुद्रूतां	11	186	न वेष्टित-शिरा	1
153	दृष्टा तु हरते पापं	15	कात्यायन—		
189	य इच्छेत् सफलं जन्म	13	197	ऋ-मार्गेण कार्येऽस्मित्	7
155	ये वै समांशु-सन्तप्ता	6	197	आपत्-काले तु कर्तव्यं	14
154	स्नातानां शुचिभिस्तोयै०	9	183	न निर्वपति यः शाङ्कं	13
215	हस्ताश्च-रथ-यानानि	1	221	प्रभुः प्रथम-कल्पस्य	4
अङ्गीरा—			185	मार्जार-मूषिक-सर्पेण	8
206	एका एकस्य दातव्या	1	312	यथाऽहनि तथा प्रात-	8
213	देवतानां गुरुणाच्च	6	184	यो नित्यं तर्पयेत्तीर्थं	8
205	बहुध्यो न प्रदेयानि	16	197	विक्रयच्चैव दानच्च	12
अति—			185	सदोपवीतिना भाव्यं	13
251	अधौतं कारु-धौतच्च	3	196	सर्वस्वं गृह-वर्जन्तु	11
आदित्य-पुराण—			185	पित्रा-मन्त्रान्वाहरणे	7
214	किं करिष्यत्यसौ मूढो	14	कालिका-पुराण—		
230	गवां शतं वृषश्चैको	4	204	गिरि-शृङ्गे प्रदातव्या	1
214	तस्य वर्ष-शतं पूर्णं	16	202	शृतस्य दोपः प्रथमः	12
आपस्तम्ब—			202	दक्षिणे दोप-वृत्तस्यं	18
145	न तप्ताभिश्चाकारणात्	2	202	दधिजश्चान्वजञ्चैव	14

Page	Verse, etc.	Line	Page	Verse, etc.	Line			
204	दीप-दानेन राजेन्द्र	4	176	चन्द्र-सूर्य-ग्रहे चैव	10			
205	न भूमौ वितरेद्धुपं	3	146	तर्जन्यङ्गुष्ठ-योगेन	12			
203	न मिश्रीकृत्य दद्यात्	3	144	न नष्टाभिरफेनाभिं	7			
202	न स दीप इति ख्यात	21	312	नित्यं नैमित्तिकं चैव	1			
204	नासाक्षि-रन्त्र-सुखदः	11	173	मातरं पितरच्छापि	12			
203	नैव निर्वापयेद्दीपं	10	145	मूले दैवतमार्षं स्या०	12			
204	परागस्याथवा धूपो	13	173	य इच्छेद्विपुलान् भोगां०	8			
203	प्रदीप-दानं यो दद्याद्	12	143	शिरः प्रावृत्य करणं वा	4			
202	प्रदीप-बृक्ष-कोटौ तु	20	146	संहृत्याङ्गुष्ठ-मूलेन	11			
204	राशीकृतैर्नवैरल	14	146	संस्पृष्टे हृदये चास्य	15			
310	रुद्रेण रक्ष्यते देवौ	15	146	सर्वासामग्र-योगेन	14			
203	शारां वादरकं जीर्णं	9	177	सूर्य-ग्रहः सूर्य-वारे	7			
कालोक्तर—								
219	देव-द्रव्यं गुरु-इव्यं	8	गाङ्गेय—					
कूर्म-पुराण—								
255	गङ्गायाच्च गयायाच्च	17	274	अन्तर्गीच्छे चितौ तोये	12			
270	यः सर्व-पाप-युक्तोऽपि	3	269	अधीदकेन गङ्गायां	14			
273	यावन्त्यस्थौनि गङ्गायां	9	160	ज्यैष्ठे मासि चिति-सुत-दिने 11				
255	सक्रद् गङ्गाभिगमनं	14	169	गङ्गायां ज्ञानतो मृत्वा	8			
क्षणाजिनि—								
151	नाभिमाले जले स्थित्वा	10	गीता—					
187	नाभिमाले जले स्थित्वा	8	268	ज्ञानाग्निः सर्व-कर्माखि	6			
गङ्गड-पुराण—								
142	अङ्गुष्ठ-मूलान्तरतो	9	गोभिल-गृह्ण—					
177	अन्यस्माद् ग्रहणात् कोटि०	8	146	इन्द्रियाखद्विः संस्पृशेत्	18			
145	कनिष्ठा-मूलतः पञ्चात्	11	गोभिल-स्मृति—					
गौतम—								
गौतम—								
144	जानुभ्यामूर्ध्वमात्रम्	15	199	अन्तर्जानु करं छत्वा	15			

Page	Verse, etc.	Line	Page	Verse, etc.	Line
199	प्रच्छन्नानि च दानानि	2	123	पर-दार-पर-द्रव्य०	7
146	स्वानि इन्द्रियाणि	17	246	पिण्ड-दानं ततः शख्सं	3
	जावालि—		245	प्राप्तैरेव सदा कार्यं	16.
247	आपद्यनग्नौ तोर्ये च	3	125	यत्र यत्र कृतं वापि	13
147	लयोदश्यां लतौयायां	18	129	श्राङ्गन्तु तैर्थिकं प्रोक्तं	15
152	नार्द्रमेकञ्च वसनं	3	129	श्राङ्गच्च तत्र कर्तव्यं	13
	दक्ष—		245	श्व-ध्वाष्टु-गृष्म-काकानां	23.
196	आपत्स्वपि न देयानि	18		नन्दि-पुराण—	
158	चान्द्रेण तिथि-कृत्यं तु	11	213	अपि पात्र-विशेषेण	13
312	लौकिकं लौकिक-धर्माङ्गं	13	230	एकोऽश्रौयाद्यद्रुतपञ्चं	9
209	विधि-होने तथाऽपात्रे	14	213	तत्त्व-गुणितं विद्यात्	15
196	सामान्यं याचितं न्यास	17	212	तस्मात् सर्वाल्मना पात्रे	2
	देवल—		213	पापदः पापमाप्नोति	12
134	इत्येवमङ्गिराजानु	12		नन्दिकेश्वर-पुराण—	
145	केशान्वोदीमधःकायं	17	262	कोटयो ब्रह्म-हत्यायाः	1.
145	न गच्छन्त शयानश्च	15	201	देवतानाञ्च यो दद्यात्	13
108	महदप्यफलं कर्म	9		नरमिंह-पुराण—	
139	महदप्यफलं कर्म	6	270	अनश्चन्त मृतो यश्च	11
145	सोपानत्का जलस्थो वा	14	272	अहिंसा-दान-कर्तारी	1
	देवी-पुराण—		271	कपिला-गो-प्रदानेन	5
146	अकालैऽप्यथवा कार्ले	2	271	गो-प्रदानेन तु स्वर्गं	2
129	तौर्येषु ब्राह्मणं नैव	10	270	जल-प्रवेशे चानन्दं	12
245	" "	19	270	तडाग-क्रृप-कर्ता च	13.
205	दत्ता तु धूपं गङ्गाये	8	271	तत्तत्स्वर्गमवाप्नोति	12
245	देयन्तु तिल-पिन्धाकं	22	193	तथाणां सप्त-यज्ञानां	7

Page	Verse, etc.	Line	Page	Verse, etc.	Line
193	लिविधो जप-यज्ञः स्याऽ	6	313	अन्य-तीर्थ-समां गङ्गां	19
143	दक्षिणान्तु करं कृत्वा	5	108	अशङ्कया हतं सर्वे	11
271	द्विजेभ्यस्तर्पणं कृत्वा	6	139	अशङ्कया हतं सर्वे	7
103	धिया यदक्षर-ये ख्या	11	289	अश्वमेध-फलं तल	10
152	न रक्तमुलवणं वासो	4	276	आकृत्य-जन्मभिः पापं	17
271	विद्या-दानिन मेधावी	10	291	आखण्डजस्य लोको हि	14
193	शनैरुच्चारयन् मन्त्रऽ	9	174	इमं मन्त्रं समुच्चार्य	1
271	सरित्-स्त्रायो जित-क्रीधो	9	289	उत्तरण प्रतिष्ठानाऽ	9
270	हिरण्य-गो-प्रदानिन	14	279	उपस्मृश्यति यो माघे	13
नारदीय-पुराण—					
261	कलौ तत्परम-ब्रह्माऽ	6	286	ऋचोकेन पुरा शस्तो	2
259	किमष्टाङ्गेन योगेन	11	290	एक-रात्रोषितः स्त्रात्वा	11
156	कोटिष्वष्टासु दशम्	5	285	एवं संचिन्त्य हृदये	5
260	महापातकिनो मर्त्याः	20	255	एषु तीर्थेषु यच्छ्राङ्गं	4
139	यथा कृष्णायसो लोके	15	258	कम्बलाश्वतरो नागौ	11
197	स्वं द्रव्यं यत्र विश्रम्भाऽ	0	285	कलिन्द-कन्या-सुर-सिंधुऽ	1
128	तथैह गङ्गां संस्पृश्य	18	282	काविरो तुङ्गभद्रा च	7
139	" " "	14	278	कुरुक्षेत्र-समा गङ्गा	15
निष्ठा-कलिका—					
219	स्वयं देवस्व-हरणं	11	289	कूपच्छैव तु सामुद्रं	5
पञ्च-पुराण—					
292	अग्निमादि-गुणोपेता	11	289	कृत्वाऽभिषेकन्तु नरः	15
285	अत्र नारायणः सम्मौ	10	223	क्षीर-धेनुश्च विख्याता	6
290	अत्र भीगवतो नाम	2	174	गङ्गां येऽत्रावगाहन्ते	13
175	अनडुड्हो-महस्तु	5	263	गङ्गा गङ्गेति यो ब्रूयाद्	5
			276	गङ्गा-यमुनयोर्मध्ये	9
			292	गणाञ्चासरसां सर्वे	17
			292	गयाम्बा धेनुकच्छैव	4
			290	चतुर्वेदेषु यत् पुण्यं	1

Page	Verse, etc.	Line	Page	Verse, etc.	Line
291	ज्ञानकृन्मानसे माव०	7	282	नैमिषे विष्णु-सारूप्यं	8
289	ततो भोगवतौ गत्वा	15	280	पङ्क्ति-बाल-ब्रह्माश्च	12
288	तत्र गत्वा च संस्थाने	12	287	पञ्च-योजन-विस्तीर्णं	9
294	तत्र स्त्रात्वा च पीत्वा च	15	249	पलैः पुष्पैः फलैर्मूलैः	12
218	तद्भंक्ताऽन्यत यः कुर्याद्	17	122	परान्नं पर-वासञ्च	1
263	तद्ब्रह्मैव न सन्देहो	3	279	पश्चिमाभिमुखौ गङ्गा	7
174	तप्तेन वारिणा स्त्रानं	3	283	पश्यन्ति तिथन्ति च	7
278	तस्माच्छ्रुत-गुणा प्रोक्ता	16	282	पापेन्धन-दवाग्निस्तु	4
291	तासु स्त्रादो नरो याति	12	283	पुनर्भवं नात्र सितासिं	5
291	तिसः कोट्योऽधं-कोटी च	2	285	पुरुषं शङ्खरं लेभे	13
277	तेजोमयेषु लोकेषु	5	292	पृथिव्यां यानि तीर्थानि	8
287	लोणि दुर्घटानि राजेन्द्र	10	291	प्रभासे मकरादित्ये	15
292	दश-तौर्य-सहस्राणि	6	279	प्रयागे माघ-मासे तु	10
174	दशधा हैवखाते च	6	266	प्रायश्चित्तं चरेद् यस्तु	3
175	दिने दिने सहस्रन्तु	1	281	प्रायश्चित्तं न पश्यन्ति	11
177	दुर्वारा वेणवी माया	3	261	प्रायश्चित्तं परं तीर्थ०	1
266	दुर्जरं पातकं तीर्थं	11	174	वह्निः स्त्रानन्तु वाप्यादौ	5
282	देवक्यां देवता-देहो	12	275	ब्रह्मत्वं केशवत्वं वा	13
218	देव-विप्र-गुरुणाच्च	18	292	ब्रह्म-विष्णु-महादेवा	9
219	द्रव्यमन्नं फलं तीर्थं	4	175	ब्रह्महा हैमहारो च	15
285	धन-कामः पुरा शक्रः	14	580	भव्य-स्वरूपाः सुभगाः	14
263	धर्मद्रवं ह्यपां वीजं	2	284	भृङ्गावली कुञ्जर-कण्ठ०	6
266	न तीर्थं पातकं कुर्यां०	9	173	मकरखे रवौ माघे	15
122	नरकं दारुणं श्रुत्वा	3	175	मकरस्ये रवौ माघे	13
264	नान्येन दद्यते लोके	7	219	मत्तिका-पादमात्रं यः	6
291	नीलकण्ठ-ङ्गदे माघा०	18	291	माघ-स्त्रानेन भो विप्र	17
283	नीलकण्ठार्वुदे माघे	1	175	माघे मासि रटन्यापः	17

Page	Verse, etc.	Line	Page	Verse, etc.	Line
285	माघे विश्वात् फलः	3	281	सर्व-काम-फलो माघो	15
284	माघो गरीयानत एव	2	292	सर्वास्ता देव-पत्राञ्च	12
282	माघो देव-हृदे देव	10	176	सर्वेषां सर्व-वर्णाना०	1
126	मुहुर्मुहुः सदा पश्येत्	5	174	सहस-गुणितं सर्वं	8
275	यत्र यत्र भवेन्मुक्ति०	12	279	सहस-गुणिता सापि	2
218	यमिञ्चे नरकं नेतुं	21	282	सारखतोऽधविष्वं सौ	2
290	यामुने चोत्तरे क्रूने	10	291	” ” ”	8
223	यास्तु पाप-विनाशिन्यः	3	276	सितासितेषु यः स्नाति	12
280	ये माघ-मासे वर-तीर्थ०	12	277	सितासितेषु यो मञ्जे०	2
277	योगाभ्यासेन यत् पुख्यं	15	284	स्नानात् प्रयागस्य हि यां	4
275	रमते यस्य या यत्र	15	283	स्नानेन सर्व-कामाना०	2
276	राजसूय-सहस्रस्य	5	291	स्नानेन सर्व-कामाना०	20
282	रुद्र-लोकप्रदो माघो	1	283	स्वर्गेषु ते चारु चरन्ति	9
280	वाड्मनःकायजं पापं	1	275	स्वर्ण-भार-सहस्रेण	19
286	वासवस्य तु श्रापिन	3	281	हिमवत्पृष्ठ-तीर्थेषु	14
281	विन्दन्ति कामिनः कामान्	6			पुराण—
285	” ” ”	8			
153	ब्रत दान-नपोयज्ञाः	6	250	अग्निराविक-वस्त्रं हि	18
263	” ” ”	7	250	आविकं वै सदा वस्त्रं	16
292	शृणु राजन् प्रयागस्य	3	250	आविकेन तु वस्त्रेण	10
277	संवत्सर-शतं साग्रं	11	250	कटि-स्पृष्टं च यद्वस्त्रं	14
153	सक्रुद्गुणान्मसि स्नातः	3	215	गङ्गोयाद् द्विपद-चतुष्पद०	9
265	” ” ”	6	250	क्षित्रमासन्नितं वस्त्रम्	6
218	स पच्यते महाघोरे	19	250	घौताघौतं तथा दग्धं	17
281	सप्त-जन्म-कृतं पापं	10	250	न दग्धं न तु वै क्षित्रं	12
282	सरयूर्ग रुद्रकी सिन्धु०	5			पैठोनसि—
291	” ” ”	11	144	अन्तरुदगाचान्ती	16

Page	Verse, etc.	Line	Page	Verse, etc.	Line			
119	षोडशांशं स लभते	19		बोधायन—				
प्रचेता—								
145	अनन्तर्वासा नाशु कुर्वन्	19	185	कर्म-युक्तो नाभेरधः सर्पं	6			
150	अपसव्यं ततः क्षत्वा	2	194	काषाय-वासाः कुरुते	5			
168	अमावस्यां यदा वारी	10	145	पाद-प्रचालनोच्छेन	1			
148	अश्व-क्रान्ते रथ-क्रान्ते	16	189	प्रागग्रेषु सुरान्	5			
149	आरक्ष मम गात्राणि	2	145	मूल-पुरीषे कुर्वन्	22			
149	उद्धृतासि वराहैण	1	ब्रह्म-पुराण—					
148	एतानि पुख्य-नामानि	12	163	अच्या सा तिथिः प्रोक्ता	4			
150	औदुम्बराय दग्धाय	1	146	अङ्गुष्ठे न प्रदेशिन्या	5			
119	क्षतोपवीती देवोभ्यो	7	143	अङ्गुष्ठोत्तरतो बङ्घ०	11			
149	क्रूराः सर्पाः सुपर्णाश्च	4	252	अत्यस्त्वं आतिलवण्य०	1			
148	चतुर्ढस्त-समायुक्तं	3	163	अथ भाद्रपदे क्षण्ण०	1			
148	तिस्तः कीच्छोऽर्ध-कोटी च	8	262	अप्यन्य-चित्तः क्रृडोऽपि	6			
166	दधति शतभिषायां		122	अप्येक-पंत्र्या नाशोयात्	6			
147	दर्श-स्नानं न कुर्वीत	20	172	अयने हे विषुवे हे	7			
148	नन्दिनीतयेव ते नाम	9	251	आम्रमाम्रातकं विलवं	6			
147	प्रतिपदानपत्यः स्या०	21	248	इत्थेष मुनिभिः प्रोक्तः	11			
149	ब्रह्माणं तर्पयेत् पूर्वं	3	199	इन्दोलंक-गुणं प्रोक्तं	19			
149	मरीचिमलवङ्गिरसौ	12	146	कनिष्ठाङ्गुष्ठयोर्नाभिं	7			
149	यमाय धर्म-राजाय	15	215	क्षणाजिन-तिलग्राही	13			
148	विष्णु-पादाद्यर्थ-सम्भूते	6	250	कौशीयं क्षोम-कार्पासं	4			
148	विष्णोः पाद-प्रसूतासि	5	267	गङ्गां संस्मृत्य यस्तिष्ठे०	2			
बृहस्पति—								
196	कुटुम्ब-भक्त-वसना०	3	267	गङ्गा-मञ्जन-शौलस्य	3			
197	राज-चौरादिक-भया०	4	232	गङ्गायां तु क्षतं सर्वं	10			
			176	गवां कोटि-सहस्रस्य	14			
			253	गुग्गुलं चन्दनञ्चैव	11			

Page	Verse, etc.	Line	Page	Verse, etc.	Line
242	गुड-श्वर्कर-मत्स्यखडी	10	254	मासं प्रौतिः पितृणाञ्च	1
262	गोविन्दं संस्मरेद् यस्तु	5	252	माहिषं चामरं मार्गं०	9
140	चित्तमन्तर्गतं दुष्टं	11	116	यद्येष्टि-यज्ञेष्वधिकारितास्ति	3
256	चिन्तामणि-गणाञ्चापि	12	163	युगारम्भास्तु तिथयो	
253	जाति-चम्पक...०	3	253	यूथिकामतिसुक्तञ्च	6
170	तथाच कुम्भ-संक्रान्त्या०	17	248	येषां हि यज्ञं तथोऽन्यः	6
254	तथैकादश-मासन्तु	7	275	यो यमर्थयते कामं	7
115	तां ब्रह्मचारी विधिवत्	24	116	यो यः कश्चितोर्ध्य-यात्रान्तु	8
4_8	तान् सर्वान् यजमानो वै	14	254	रोहितामिषमन्तञ्च	9
251	तालं करुणा-काकोलौ	13	248	लेप-सम्बन्धिनश्चान्ये	9
158	तिथि-कृत्यं तु चान्द्रे ण	3	215	वेदेषु च पुराणोषु	7
261	तिष्ठे दृ युग-सङ्घसन्तु	9	162	वैश्वाखे शुक्ल-पक्षस्य	22
214	तेन कृष्णा तु सा श्रव्या	5	254	शकुनं पञ्च वै मासान्	4
254	लीन् मासान् हारिणां मांसं	2	170	शुक्ल-पक्षस्य दशमी	4
176	दिवाकरं फलं तद्व०	16	254	संवत्सरं तथा गव्यं	8
116	देवान् पितृन् ब्राह्मणांश्चैव	10	163	संवत्सर-फलं तस्य	10
140	न तौर्धानि विजानीमा	12	146	संवत्याङ्गुष्ठ-मूलेन	4
253	नलिकोशीर-मुखञ्च	9	248	सपिण्डोकरणादुष्वं	5
162	नवम्यां शुक्ल पक्षस्य	14	232	सर्व-दानानि नियमा	9
251	नागरङ्गञ्च खजूरं	7	170	सुर्यस्य सिंह-संक्रान्त्या०	6
253	नियोजयेच्छुचौन् गन्धान्	8	120	स्नानन्तु भत्या गङ्गायां	5
262	पापकाटृ याति नरकं	11	311	स्नायौत तैलवान् विप्र०	12
253	पावन्तीं शत पक्षञ्च	5			
112	पिता पितामहञ्चैव	8			
215	ब्राह्मणः प्रतिष्ठौयाद्	11			
143	ब्राह्मणाऽचमनं शस्त्रं	12			
115	भावं ततो हृत-कमले	22			
				ब्रह्मरङ्ग-पुराण—	
			114	अकल्कको निरारम्भो	13
			136	अत दत्तं हुतं जप्तं	12
			142	अनेक-जन्म-सम्भूतं	1

Page	Verse, etc.	Line	Page	Verse, etc.	Line
153	अन्य-स्थाने कृतं पापं	20	110	यत्र तत्र स्थितो वापि	3
266	अन्य-स्थाने कृतं पापं	13	273	यस्मिन् काले वृण्णामस्थि	17
129	अभक्ष्यापि महापापी	13	114	यस्य हस्तौ च पादौ च	5
297	अहर्णोदय-वेलायां	15	114	“ ” “ ” “ ”	21
112	अच्युदिकं गृह्णौत्वा तु	9	154	रात्रौ दिवा च सन्ध्यायां	7
115	अश्रद्धानः पापात्मा	7	164	संक्रान्तिषु व्यतीपावे	18
296	एकेन स्नान मात्रे ग	8	141	सर्व-भावाविशुद्धोऽपि	6
311	गङ्गां पुण्य-जलां प्राप्य	6	136	सार्ध-हस्त-शतं यावद्	15
257	गङ्गा-तौरे वसेन्नित्यं	16	155	स्नाता जन्म-सहस्राणि	14
272	गङ्गा-तौरेषु यस्यास्थि	13	272	स्नात्वा तथोत्तीर्थं च	11
260	गङ्गा-सेवा-परस्यैह	14	272	स्नात्वा तु सिङ्गाऽप्यथ	7
311	गात्र-संवाहनं क्रीडां	7	120	स्नानं तु भक्त्या गङ्गायां	9
115	तीर्थान्वनुस्मरन् धौरः	3	195	स्नानं दानं तपो जप्यं	11
110	दर्शनात् स्वर्णनात् पानात्	13	155	स्पृष्टा खर्गमवाप्नोति	10
273	दशाहाम्यन्तरे यस्य	3	110	स्वरणादेव गङ्गायाः	7
272	नमोऽस्तु धर्मराजाय	9	भविष्य-पुराण—		
258	परमात्मा शिवो इत्यः	16	231	अग्निमादि-गुणैर्युक्तः	5
296	प्रतिमासे चतुर्दश्या०	15	182	अनन्तं शिव-सन्निधौ	10
155	प्रभासे गो-सहस्रे ग	17	231	अनुभूय ख-पिटभि०	20
137	प्रवाहमवधिं कृत्वा	10	112	अनुषङ्गे ग सङ्गे न	17
153	प्रसङ्गे नापि गङ्गा या	9	269	अपि योजन-पर्यन्ते	12
268	प्रसङ्गे नापि वैगङ्गा	14	190	अप्सरोगण-संयुक्तान्	12
296	भागीरथीं विश्रेष्ठे ग	16	140	अप्सु नारायणं देवं	1
109	मनसा संचरेद् यस्तु	8	158	अभावस्यां शत-गुणं	15
296	महाच्छैष्णी सुर-शेष	18	164	“ ” ”	9
280	माव-मासे तु यः स्नाति	4	111	अलं दानेन विप्रेद्राः	2
138	यत्र गङ्गा महाराज	4			

Page	Verse, etc.	Line	Page	Verse, etc.	Line
111	अलद्मौः कालकर्णी च	10	273	गङ्गा-तोयेषु यस्याखि	13
247	अशक्तावुदकेन तु	20	292	गङ्गा-द्वारे दशवर्ते	17
232	अष्ट-मूर्ति-धरां गङ्गां	13	287	गङ्गा-द्वारे प्रयागे च	9
127	अष्टाविंशति-कोऽच्च	16	311	गङ्गा-भक्ति-रतस्त्वस्थि०	3
165	आत्मनो जन्म-नक्षत्रे	4	287	गङ्गा-यसुनयोश्चैव	1
161	उभयोः पक्षयोर्जाता०	10	205	गङ्गायां कुश-दानेन	12
292	उषित्वा तल मासार्धं	18	216	“ ”	8
136	एक-योजन-विस्तौर्णा	7	140	गङ्गायां मौषलं स्नानं	3
125	कदा द्रव्यामि तां गङ्गां	20	124	गङ्गाया दर्शनान्मर्त्यः	17
257	कन्या-दानैखथाऽन्यत्र	5	313	गङ्गाया महिमानं यो	9
154	कपिला-कौटि-दानाङ्गि	22	137	गङ्गा-सौमां न लङ्घन्ति	5
219	कल्प-कौटि-सहस्राणि	23	112	गङ्गा-स्नान-समायुक्तो	5
238	कान्ताभिर्दिव्य-रूपाभिं०	15	153	गङ्गा-स्नानान्वरो नित्यं	18
260	किं तस्य यज्ञ-दानेन	9	109	गच्छ-स्तिष्ठन् स्वपञ्च जाग्रद्	16
182	कुरुद्वेष-समा गङ्गा	14	121	गच्छध्वं हि बुधा गङ्गां	10
268	क्लिमि-कौटि-पतङ्गाद्या	8	116	गच्छन् देशान्तरं यस्तु	16
158	क्लण्णाष्टम्यां सहस्रन्तु	13	255	गया-श्राव्णं क्लतं तेन	3
167	क्लण्णाष्टम्यां यदा त्वार्द्वा	8	230	ग्रामं गङ्गा-तटे यो वै	16
217	कौटि-कौटि-गुणं पुण्यं	18	166	चतुर्दश्यां यदा युक्तो	15
231	कौडते सर्व-सम्पन्नः	2	190	चान्द्रायणानि क्लच्छाणि	4
157	क्रोश-मालं परं स्थानं	9	165	जन्मच्चै च क्लतं स्नानं	13
313	गङ्गां प्राप्यापि ये मर्त्याः	13	256	जल-क्लव्यानि सर्वाणि	16
268	गङ्गा-जल-स्वरूपेण	13	161	जनितानि महान्तोऽह	2
190	गङ्गा-तर्पण-सन्दृष्टाः	15	269	ज्ञानतोऽज्ञानतो वापि	4
192	गङ्गा-तौर-समुद्रभूतां	16	172	ततो ब्रह्म-पुरे तिष्ठेत्	14
212	गङ्गा-तौरे नरो यस्तु	4	231	तथा तस्यां लृतीयायां	16
313	गङ्गा तौर्यं परित्यज्य	23	160	तथाऽनिर्वचनीयानि	7

Page	Verse, etc.	Line	Page	Verse, etc.	Line
216	तथैवाऽऽयतनं तेषां	25	109	भवनानि विचिलाणि	12
166	तदा यः स्नाति गङ्गायां	16	124	भवन्ति निर्विषाः सर्पा	11
182	तस्मात् सहस-गुणिता	21	161	भुंक्ते सर्वं सुखं भोगं	8
264	तस्याहं प्रददे पापं	17	218	भुक्ता च विपुलान् भोगान्	4
121	तौर्यं गच्छ स्त्यजेत् प्राज्ञः	17	190	भेरौ-शङ्ख-मृदङ्गादि०	14
120	तेषां न परिवर्तोऽस्ति	10	126	मनोवाक्कायजैः पापै०	9
261	क्विरातं सप्त-रातं वा	3	182	महाज्यैषठौ सुर-श्रेष्ठ	18
127	तैलोक्ये यानि तौर्यानि	13	182	महाज्यैषद्यान्तु यः पश्येत्	1
207	दीर्घायुष्टश्च वासोभिं०	6	218	माट्जान् पितृजांश्चैव	2
112	देवेभ्यश्च पितृभ्यश्च	13	190	मास-तर्पणमात्रेण	11
127	धर्मश्च सर्व-वेदाश्च	14	297	मास-लयं फलं तस्मात्	6
161	धेनूनां कपिलानान्तु	5	251	मिष्ट-स्निग्धानि यानि यु०	11
191	नरकस्था दिवं यान्ति	3	170	मृग-कर्कट-संक्रान्तौ	12
172	नैरन्तर्येण गङ्गायां	12	217	मृदा दार्विष्टका-शैलै०	10
123	पर-दार-द्रव्य-वाङ्का०	11	217	मृन्मयात् कोटि-गुणितं	15
112	पितरो योगिनश्चैव	11	154	मेरु-मन्दर-तुल्योऽपि	4
212	पितृनुहिष्य यो भक्त्या	19	138	मोक्षं च लभते सत्यं	11
168	पुष्ट्ये वा जन्म-नक्षत्रे	8	238	मौनेन प्रथतो भूत्वा	3
238	पौर्णमास्यां प्रभाते च	4	125	यत् फलं जायते पुंसां	16
128	प्रणमेत् प्रातरुत्थाय	3	155	यत् फलं सर्व-तौर्येषु	3
212	प्रयच्छति तथा भक्त्या	7	244	यथा गौरी तथा गङ्गा	5
178	प्रातः स्नानाहश्च-गुणं	13	240	यथा-यात्रां दिने तस्मिन्	18
120	बहुनाऽल किमुक्तेन	1	240	यथारूढ-प्रतिकृते०	9
154	ब्रह्मप्नो वा सुरापो वा	16	122	यथाशक्ति दद्वानं	15
265	" "	9	232	यथा शक्त्या महाभक्त्या	21
268	ब्रह्म-विष्णुदि-देवानां	15	147	यद्य भूमावुदकं वौर	9
238	ब्राह्मणांश्च यथाशक्ति	9	244	यथा शिवस्थाविष्णु०	6

Page	Verse, etc.	Line	Page	Verse, etc.	Line
161	यमस्य किङ्गराणां च	3	122	शुचि-वस्त्रधरः स्नातः	13
219	यस्त्वक्षय-दृतीयायां	22	234	शृणुध्वं भक्तिर्तो यूयं	15
287	यस्य यस्य हि यः कामः	2	243	शृणोति शङ्क्या यश्च	5
269	या गतिर्योग-युक्तानां	3	233	शङ्क्याऽनेन मन्त्रेण	1
251	यानि चाभ्यवहार्याणि	9	164	श्रावणस्थाष्टमी क्लशा	1
231	यावत्तदुग्राम-भूमेवै	3	161	श्रीमन्नारायणस्येह	7
212	यावन्ति तेषां ब्रह्माणां	9	172	षणमासं स्नाति गङ्गायां	19
159	येषं भाद्रपदे शुक्ला	10	172	षणमासमेकस्त्वपरः	21
167	यो माषे दैव-योगेन	9	170	संक्रान्तयो विष्णुपद्मो	15
218	यो लिङ्गं स्थापयेदेवं	1	172	संक्रान्तिषु च सर्वासु	3
257	रथाश्च-गज-दानेश्च	7	158	संक्रान्त्यां पक्षयोरन्ते	20
238	लभते दैव-पादोनं	12	256	स एव जन्म-मुक्तस्तु	17
238	लिङ्गं धृतेन संस्नाप्य	6	160	सततासत्य भाषेण	9
240	वक्ष्यमाणे न मन्त्रेण	8	238	स तथा शङ्क्या युक्तो	19
160	वस्तुनश्चापि हरणे०	10	160	सप्त-जन्मसु यद्ग्रुक्तं	6
240	वस्त्र-सग्रहामकं तस्य	5	172	समस्त-भोग-संयुक्तो	20
126	वापी-कूप-तडागादि	13	143	समौ च चरणौ कृत्वा	3
212	विचित्रं कारयित्वैवं	6	141	सर्व एव शुभः कालः	10
232	विल्वपत्नाणि दूर्वाश्च	19	128	सर्व-तत्त्वमयौं गङ्गां	2
112	वृथा कुलं वृथा विदा	3	230	सर्व-दानेषु यत् पुण्यं	17
234	वृष-ध्वजेन कथितं	16	241	सर्व-दैव-खरूपिण्यै	12
237	वैश्वाखे शुक्ल-पञ्चे च	22	176	सर्व-यज्ञ-तपोध्वान०	11
242	शान्तायै ते प्रतिष्ठायै	10	243	सर्वान् कामानवाप्नोति	8
241	शान्ति-सन्तानकारिण्यै	16	195	सर्वानन्दप्रदायिन्यां	1
232	शालि-तण्डुल-प्रस्त्रे द्वे	15	242	सर्वापत्-प्रतिपक्षायै	14
238	शिवं संपूज्य पुष्पाद्यै०	1	231	सर्वैश्वर्यं-समृद्धश्च	19
216	शिवस्य विष्णोः सूर्यस्य	22	230	सहस्र-गुणितं तत्र	19

Page	Verse, etc.	Line	Page	Verse, etc.	Line
109	सहस्र-योजनस्थान्न	1	163	चश्चयुक्तशुक्ल-नवमी	15
111	सहस्र-योजनस्थोऽपि	6	307	अहौनाङ्गो ह्यरोगन्न	15
231	स हैम-रत्न-खचिते	17	159	आ-का-मा-वैष्वनन्तकम्	2
178	सायं काले शत-गुणं	15	309	आपत्तौर्धमिति ख्यातं	5
293	सुरोत्तमस्त्र गोविन्दं	7	304	आ प्रयागात् प्रतिष्ठानां	19
191	सुलभं सकलं पुराणं	17	305	ईस्मितांज्ञभते कामान्	16
190	सुलभास्त्रतुरो वेदाः	3	220	उत्तमा गुड-धेनुः स्यात्	10
238	सुश्वेत-वस्त्र-पुष्पाद्यैः	7	306	उर्बश्रीच्छ सदा पश्ये०	15
236	सुहङ्गिर्बहुभिश्चैव	13	306	उर्बश्री-पुलिने रन्धे०	12
231	सूर्य-कोटि-प्रतीकाशैः०	1	310	ऋषयो मुनयः सिङ्गा	4
297	सोम-सूर्य-ग्रहे चैव	8	305	एतत् प्रजापति-श्चिलं	1
216	स्थाणुं स्फाटिक-संस्कारं	18	223	एतदेव विधानं स्यात्	12
241	स्थाणु-जङ्गम-सम्भूत०	14	162	एता युगाद्याः कथिताः	7
164	स्नानमालेण गङ्गायां	15	223	एवमामन्त्रं तां धेनुं	2
238	खकीय-पिटभिः सार्धं	14	117	ऐश्वर्य-लाभ-माहात्मग्राद्	21
287	स्वर्गः स्यात् स्वर्ग-कामस्य	4	117	कथयिष्यामि ते वत्स	16
238	हंस-कुन्द-प्रभा-युक्तैः०	12	307	काञ्ची-नूपुर-शब्देन	4
220	हैम-रत्न-मये चित्रै	2	308	कुलानि तारयेद्राजन्	16
मत्स्य-पुराण—					
307	अकामो वा सकामो वा	14	307	कोटि-तीर्थं समाप्ताय	10
309	अन्ये च बहवस्त्रीर्धाः	8	141	क्रोध-लोभेक वृत्तीनां	2
307	अप्सरोगण-संगीतैः	15	223	क्षीर-धेनुश्च विख्याता	6
171	अयने कोटि-गुणितं	12	313	गङ्गां प्राप्यापि ये मर्त्याः॒	14
170	अयने द्वे विषुवे द्वे	1	308	गङ्गा च यमुना चैव	10
224	अयने विषुवे पुराणे	3	308	गङ्गा-यमुनयोर्मध्ये॒	3
220	अर्ध-भारेण वत्सः स्यात्	11	141	गङ्गायां यत् कृतं पापं॒	4
			308	गुणवान् रूप-सम्पदो॒	12

Page	Verse, etc.	Line	Page	Verse, etc.	Line
220	गुड-धेनु-विधानस्य	5	309	प्राणांस्त्यजति यस्तत्	4
222	चतुर्मुखस्य या लद्भमौ०	10	163	फालगुनस्याप्यमावस्या	16
309	जन्मान्तर-सहस्रेण	12	310	ब्रह्म-लोकमवाप्नोति	3
227	जायते सत्कुले पश्चात्	7	268	ब्रह्मादि-देव-लोकानां	11
307	ततः स्वर्गात् परिभ्रष्टः	1	313	भागीरथौ० महापुण्यां	18
307	” ” ”	12	307	मध्ये नारी-सहस्राणां	3
308	” ” ”	6	170	मृग-कर्कट-संक्रान्तौ	12
308	” ” ”	2	310	मोदते ऋषिभिः सार्थं	6
310	” ” ”	4	224	यथाश्च इ प्रदातव्या	1
306	तत्र ते ह्वादशादित्या०	8	199	यद्यात्म-विक्रयं कृत्वा	8
257	तौर्ध्य-यात्रादिकं कृतम्०	4	313	यस्तोर्ध्यं प्रतिगृहीयात्	5
137	तौर्ध्ये न प्रतिगृहीयात्	13	308	यस्तु देहं निष्ठत्य स्तं	9
224	तुला पल-शतं च्चे यं	12	305	या गतियोग-मुक्तस्य	11
305	दश तौर्ध्य-सहस्राणि	9	222	या लद्भमौः सर्व-भूतानां	5
305	दौस्त-काञ्चन-वर्णाभिं०	14	308	यावन्ति रोम-कूपाणि	5
310	देशस्यो यदि वाऽरण्ये	1	306	यावन्न स्मरते जन्म	3
307	धन-धान्य समायुक्तो	9	2 3	यास्तु पाप-विनाशिन्यः	3
170	धनुभिंश्युन-कन्यासु	13	309	यैनैव निःस्ता गङ्गा	3
221	धेनु-वत्सौ कृतौ चोभौ	6	306	वट-मूलं समासाद्य	7
505	न देव-वचनात्तात्	8	306	वराङ्गना-समाकीर्णं०	1
220	नन्वे गाकाजिनं तद्वत्	8	117	वलोवर्द-समारूढः०	18
214	न स्पृश्यः स द्विजो राजं०	15	221	विद्म-भू-युगोपेतां०	10
137	निष्फलं तस्य तत्त्वैर्थं	12	162	वेशाख-मासस्य सिता	5
183	नौल-घण्ड-विमोक्षेण	12	305	व्याधितो यदि वा दौनः०	13
308	पञ्च-योजन-विस्तौर्णं०	18	308	शतं वर्ष-सहस्राणां०	10
180	पौर्णमासीषु ज्येष्ठासु	12	171	शतमिन्दु-क्षये पुण्यं०	14
278	प्रयागे वा भवेन्मुक्ति०	12	307	शुडान्बर-धरो नित्यं०	6

Page	Verse, etc.	Line	Page	Verse, etc.	Line
308	शृणु राजन् प्रयागे तु	13		मरीचि—	
162	श्राव्यं क्षतं तेन समा०	9	188	तिलानामप्यभावे तु	5
164	श्रावणस्याष्टमौ कृष्णा	1		महाभारत—	
306	षष्ठिं वर्ष-सहस्राणि	13	113	अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञै०	15
170	संक्रान्तयो विष्णुपद्यो	15	113	अज्ञानेनापि यस्येह	17
286	संवत्सरं शतं सात्रं	8	113	अनुपोष्य विरावाणि	13
229	सप्त-हस्तेन दण्डेन	7	136	अप्रतिष्ठाच्च ये केचित्	12
227	स भुक्ता विपुलान् भोगान्	6	154	अलक्ष्मा किल संयुक्तः	13
228	सर्व-सौख्यान्यवाप्येह	18	265	” ” ”	11
313	सर्वोत्तमां महादेवों	16	259	ऊर्जावितौं महापुख्यां	5
221	सित-सूल-शिरालौ द्वौ	8	113	ऋषिभिः क्रतवः प्रोक्ताः	3
223	सुवर्ण-धेनुरप्यत्र	9	113	ऋषोणां परमं गुह्यं०	11
222	सुवर्ण-शृङ्गाभरणौ	1	199	एकां गां बहुगुर्दद्यात्	4
307	सुवर्णालङ्घृतानान्तु	7	293	कुञ्जाख्यं तौर्यमनघं	20
228	सोमेन्द्र-ब्रह्म-लोकेषु	13	192	गङ्गा-तौर-समुद्रूतां	11
222	खधा या पिण्ड-लोकानां	11	294	गङ्गा-द्वारे दशावत्ते	5
229	सर्ग-स्थितान् पितृन् सर्वान्	1	274	गङ्गायास्त्वय राजेन्द्र	8
306	हरिष्व-भगवांस्तत्र	10	295	चम्पकाख्यं महा-तौर्यं	5
306	हिरण्य-रत्न-सम्पूर्णैँ	4	258	चान्द्र-प्रत-सहस्रन्तु	6
	मनु—		261	चान्द्रायणं पराकं वा	15
146	खानि चैवं स्पृशेदद्धिः	19	257	चान्द्रायण-सहस्रेण	12
247	दद्यादहरहः श्राव्यं	17	294	ततसु गण्डकी-तौर्यं	20
143	ब्राह्मेण विप्रस्तीर्थेन	7	278	ततः पुण्यतमं नाम	3
211	योऽचिंतः प्रतिगङ्गाति	17	296	ततो दक्षिण-प्रयागस्तु	3
195	शक्तः पर-जने दाता	17	293	ततैव ब्रह्मणस्तीर्थं	17
			294	तथाहुः कापिलं तौर्यं	1

Page	Verse, etc.	Line	Page	Verse, etc.	Line
295	तस्माददिति-तौर्यं च	16	125	लावण्यैर्ने॑ष्ट-विषयैः	2
113	तारिता॒ः पितरस्ते॑न	1	295	विश्वाभिलस्य भगिनौ	9
259	तिष्ठै॒द्युग-सहस्रन्तु	18	294	वेणौ-वाह्यं ततस्तौर्यं	13
293	तौर्यच्च सौकरं नाम	11	293	शतमग्निचितां पुरायं	12
115	तौर्यानि च यथोक्तेन	17	295	शिलोच्चयं महातौर्यं	19
294	तौर्ये॑ तत्वार्च्यन् रुद्रं	15	278	श्रवणात्तस्य तौर्यस्य	5
113	न ते शक्या दरिद्रेण	5	127	सर्व-तौर्यमयौ गङ्गा	7
229	नामास्याः प्रियदत्तेति	19	296	सर्व-तौर्येषु यत् पुरायं	12
297	निहत्य कामजान् दोषान्	16	287	सितासितेषु यः स्नाति	16
210	पङ्कु॒न्ध-वधिरा मूकाः	10	113	स्थानच्च लभते नित्यं	19
294	पविलाख्यं ततस्तौर्यं	9	154	स्नातानां शुचिभिस्तोयैः	19
259	पिट-माट-सुतैः सर्वैः	3	294	हरे॑द्विष्णु-पादाञ्ज०	14
295	पुण्यमात्रातकं नाम	22	202	हृविषा प्रथमः कल्पो	15
260	पूर्वे॑ वयसि पापानि	11			
296	प्रदुर्घन्न-तौर्यं तपसा	1			
280	प्रयागः सर्व-तौर्यानां	8	136	अटवी॑ पर्वताः पुरायाः	16
278	प्रयागमनुगच्छेत्	9	187	लौ॑स्त्रीञ्जलाञ्जलीन् दद्याञ्ज०	10
113	प्राप्यन्ते पार्थिवैरेव	7	210	न विद्यया केवलया	14
136	भाद्र-कृष्ण-चतुर्दश्यां	8	297	वैश्वाख्ये॑ शुक्ल-पञ्चे॑ तु	12
123	भूतानामिह सर्वेषां	10	211	शौलं॑ संवसता ज्ञेयं	3
267	महापातक-मुख्यानि	8	139	शङ्का॑ भक्तिच्च काम्यानां	8
189	य इच्छेत् सफलं॑ जन्म	13			
274	यावदस्यि॑ मनुष्यस्य	4			
113	यो॑ दरिद्रैरपि विधिः	9	211	एवं॑ सर्व-गुणोपेत०	1
259	योऽस्यां॑ वसेद्रच्छति चापि	8	145	कनिष्ठा॑-देशिन्यङ्गुष्ठ०	7
295	राम-तौर्यं॑ ततः पुण्यं॑	3	159	गोभ्यः॑ किमश्चनं॑ दद्यात्	9
259	लम्बे॑ दवाक्षिरा॑ यस्तु	17	192	प्रागग्रेष्॑ कुशेष्वे॑ व	22
			265	प्रायश्चित्तैरपैत्येनो	2

Page	Verse, etc.	Line	Page	Verse, etc.	Line
108	भक्ति शब्दे च काम्यानां	6	156	गङ्गा-स्नान-समं पुरुणं	2
193	मणि-मुक्ता-प्रवालानां	3	157	पुरुण-क्षेत्राणि यान्यत्र	12
122	सौमुख्याद्यतिसंप्रीति०	18	256	ब्रह्महा गुरुहा गोप्त्र०	5
193	स्फाटिकेन्द्राद्व-रुद्राद्व०	2	156	शिव-क्षेत्र-समीपस्था	20
196	खं कुटुम्बाविरोधेन	13	156	खायन्म् वे तदर्थं स्या०	18
144	हृत-कण्ठ-तालुगाभिज्ञ	2			
	योगि-याज्ञवल्क्य—			वराह-पुराण—	
152	कुतपो योगपद्मं च	2	181	एते पञ्च समाख्याता	13
188	दक्षिणे पिण्ड-तौर्येन	2	176	जन्म-सप्ताष्ट-रिप्फाङ्के	6
193	न क्षिति-वासाः खलगो	17	166	रोहिणी-गुरु-पुनर्वसूत्तरे	7
193	न च क्रमन् च हसन्	14		वशिष्ठ—	
194	न जीर्णे न न मलिनेन	2	194	जप-होमोपवासेषु	8
193	न पदा पदमाक्रम्य	16	230	दश-हस्तेन वंशेन	5
187	यदुगृहृतं प्रसिद्धेत्	2	198	शुक-श्रीणित-सम्भवः	1
151	स्नात्वैवं वाससौ धौते	23	166	श्रवणाश्च-घनिष्ठाद्रां०	10
	राज-मार्त्तण्ड—			वायु-पुराण—	
164	एकस्मिन् सावने त्वङ्गि	11	117	उद्यतश्चैद्व गयां गन्तुं	3
164	लग्नहस्तपृग्दिवसश्चैव	12	117	ततो ग्रामान्तरं गत्वा	5
176	सप्ताष्ट-जन्म रिप्फाङ्के	9		विष्णु—	
	रामायण—			एतानि यदि गच्छाति	3
198	नावज्ञाय प्रदातव्यं	10	193	कम्बलादौनि कार्याणि	4
219	ब्राह्मण-द्रव्यमादत्ते	10	181	दृश्येते सच्चितौ यस्यां	4
	लिङ्ग-पुराण—		198	यथोक्तमपि यहानं	16
156	अर्ध-क्रोशं शिव-क्षेत्रं	17	198	येन येन हि भावेन	20
157	” ” ”	7		विष्णुधर्मोन्तर—	
			200	अभयं सर्व-दैवत्यं	3

Page	Verse, etc.	Line	Page	Verse, etc.	Line
208	अवतौर्य च सर्वाणि	14	268	गङ्गायान्तु जले मोक्षो	9
208	आयुधानि समादाय	13	272	शम्भार्जटा-कलापात्	5
208	आरण्याः पश्वश्वान्यै	8	185	शुचि-वस्त्र-धरः स्नातः	14
208	आरह्मीपानहौ यान०	11	123	श्रुताऽभिगमिता दृष्टा	2
201	उपानहौ तथा यान'	5	141	स्नातस्य सलिले यस्याः	15
208	करन्तु हृदि विन्यस्य	5		व्याघ्रभूति—	
201	गरहन्तु सर्व-दैवत्यं	8	180	ऐन्द्र ऋचेऽथवा मैत्रे	7
200	जलाशयानि सर्वाणि	9		व्यास—	
208	तथा चैक-शफानान्तु	7	147	अग्निवायिन्दु-सूर्येन्द्रा०	6
199	द्रव्यस्य नाम गरह्मीया०	13	144	अपः पाणि-नखाग्रे णा	4
206	नृवाह्यं पुरुषो यस्तु	3	194	आर्द्र-वासाश्च यः कुर्यात्	6
201	पञ्च्यस्य तथा नौरं	7	254	उत्क्रिप्य हस्तौ वद्यामि	19
200	प्राजापत्यानि शस्यानि	12	146	ऋचो यजूंषि सामानि	20
200	प्राजापत्यो गजः प्रोक्ता०	5	310	ऋषयो मुनयः सिञ्चा	4
201	फलानामपि सर्वेषां	3	210	दयामुदिश्य यद्वान०	5
200	बाह्यस्यत्यं स्मृतं वासः	13	144	नर्वैव वर्ष-धाराभिं०	10
208	भूमेः प्रतिग्रहं कुर्यात्	4	199	नाम-गोले समुच्चार्य	16
201	मद्य-मांसे विनिर्दिष्टे	4	146	नैक हस्तापित-जलै०	3
200	महिषश्च तथा याम्य	6	147	प्राण-ग्रन्थिमध्यो नाभिं	2
200	मेषन्तु वारणं विद्या०	8	147	वाङ्मुकुवेर-वस्त्रा०	3
200	विद्या ब्राह्मी विनिर्दिष्टा	15	144	शिरः प्रातृत्य कण्ठं वा	8
208	वौजानां मुष्टिमादाय	10	146	सेतिहास-पुराणानि	21
208	समापयेत्ततः पश्चात्	16		शङ्ख—	
201	सर्वेषां शिल्प-भारडानां	1	189	उदके नोदकं कुर्यात्	6
	विष्णु-पुराण—		193	जिह्वोष्टौ न विचालयेत्	13
110	गङ्गा गङ्गेति यैर्नाम	17			

Page	Verse, etc.	Line	Page	Verse, etc.	Line
145	न शूद्राशुच्येक्०	21			
312	नित्यं नैमित्तिकं चैव	1			
184	नोदकेषु न पात्रेषु	17			
189	" "	2			
188	विना रूप्य-सुवर्णोन	10			
297	वैशाखे शुक्ल-पञ्चे च	12			
	शतातप—				
198	वेद-विक्रिय-निर्दिष्टं	12			
	शिष्ट-तन्त्र—				
263	तावन्न पातकं कर्तुं	11			
	संवर्त—				
210	दानान्येतानि देयानि	7			
	(सर्व) दर्शन—				
267	ज्ञानान्मुक्तिः	17			
	सुमन्तु—				
189	आकाशे तु चिपेद् वारि	11			
	सौरधर्म—				
171	अर्वाक् षोडश नाष्ठसु	1			
171	ऊर्ध्वं संक्रमणे यावत्	6			
171	पूर्णैर्ध-रात्रे संक्रान्तौ	8			
171	या याः सन्निहिता नाष्ठ०	3			
171	रात्रौ संक्रमणे पुरुष०	5			
171	षडश्रीति-सुखेऽतौते	9			
170	संक्रान्ति-समयः सूक्ष्मः	19			
	स्फन्द-पुराण—				
	अच्छताभिः सपुष्पाभिः	12			
	अत्र यत् क्रियते पाप०	1			
	अवस्थास्तु दिवं यान्ति	3			
	अधोवायु-समुत्सर्गे	12			
	अधौतैन तु वस्त्रे ण	8			
	अनुभूति-प्रभाणा हि	4			
	अत्य-साध्येऽपि हुःसाध्यं	1			
	अहो किं वहुनोत्तेन	17			
	आदौ त्वमन्ते मध्ये च	2			
	इति स्तवं गरुदे यस्तु	9			
	उच्चारे मैथुने चैव	1			
	एवं सूर्यं नमस्क्रात्य	20			
	क्षत-पापेऽनुतापो वै	3			
	क्षत्वापि हुस्तरं पापं	5			
	कौषेयं द्वौम-कार्पास०	17			
	क्रम्भन्ति सर्व-पापानि	15			
	क्षौम-सूत्रं नवं दद्यात्	1			
	गङ्गा-तौरं परित्यज्य	22			
	गङ्गायां त्यजतः प्राणान्	14			
	गङ्गायां मरणान्मुक्ति०	13			
	गङ्गायाः सद्वशं तिष्ठे०	7			
	गङ्गा समाग्रतो भूयाद्	1			
	गङ्गा-स्नानं करोमीति	18			
	गङ्गे त्वं परमाल्मा च	4			
	गङ्गैव परमो हेतु०	11			

Page	Verse, etc.	Line	Page	Verse, etc.	Line
258	गण्डूष-माल-पानेन	1	124	नृनां पापक्रतां तौर्धं	8
186	तन्तु-सन्तति-संख्याते	2	140	” ”	7
194	तन्नामजापौ सततं	13	157	पञ्च-क्रोश-प्रमाणेषु	4
152	तस्मात् सर्व-प्रयत्नेन	10	262	पापे लघूनि लघुनि	15
152	तस्य यः कुरुते दानं	9	242	पृथ्वै शिवामृतायै च	9
244	तस्यां दशभ्यामेतत्तु	2	261	प्रायश्चित्तानि दीयन्ते	14
127	तिक्ष्णः कोद्धर्ष-कोट्टौ च	3	219	ब्रह्महापि शुचिभूत्वा	16
137	तौराद् गवूति-मालन्तु	1	242	बृहत्यै ते नमो मेऽस्तु	7
184	तौर्धं-माले तु कर्तव्यं	3	133	भौमानामपि तौर्धानां	3
142	तूष्णीमेवावगाहेत	16	242	ब्रह्मेश्यै ब्रह्मदायै	12
258	लिभिः सारखतं तोयं	10	175	मकरस्थै रवौ यो हि	11
206	लुटि-मान-प्रदानेन	7	288	मकरस्थै रवौ मावे	7
177	दिन-क्षये पर्वणि जात-काले	1	242	मन्दाकिन्यै नमस्तेऽस्तु	3
219	दृष्टा तु संस्मरेद्विष्णुं	3	242	मन्दायै लिङ्ग-धारिण्यै	6
264	न निर्दिशेदल्प-साध्यं	2	127	ममैव परमा मूर्तिं०	12
241	नमः शिवायै गङ्गायै	11	275	सुक्ति-चेतेषु सर्वतः	10
242	नमस्त्रिंशु-संख्यायै	4	132	सुगडनञ्चोपवासनः	14
152	नमस्ते रुद्र-वपुषे	15	134	” ”	10
152	नमस्ते विष्णु-रूपाय	14	300	” ”	16
152	नमस्ते सर्व-लोकेश	16	207	यज्ञो दानं तपो जप्यं	14
311	नाभ्यङ्गितः प्रविशेत्तु	9	244	यथा गौरी तथा गङ्गा	5
258	नाभ्यन्तर्गत-तोयानां	11	265	यत गङ्गा महाराज	19
147	निमित्तेषु च सर्वेषु	14	244	यथा शिवस्थाविष्णु०	6
42	निस्तुषायै दुर्गहन्तैः	14	134	यावन्ति नख-रोमाणि	18
186	नौलौ-रक्तं यदा वस्त्रं	5	206	योऽश्वं रथं गजं वाऽपि	5
186	नौलौ-रक्तन्तु यदुवस्त्रं	2	257	योऽसौ निरञ्जनो देव०	2
115	नृनां पापक्रतां तौर्धं	11	242	भुक्ति-सुक्ति-प्रदायिन्यै	1

Page	Verse, etc.	Line	Page	Verse, etc.	Line
243	रोगस्थो मुच्यते रोगाद्	7	145	गायबाला तु शिखां बद्धा	5
249	वस्त्राभावे क्रिया नास्ति	15	191	तर्पणे पिण्ड-यज्ञादौ	12
250	" " "	3	162	इ॒ शुक्ले इ॒ तथा कृष्णे	18
184	विशेषेण तु जाङ्गव्यां	4	199	नाम-गोले समुच्चार्य	18
244	विष्णु-रुद्रान्तरं यच्च	8	183	निषिद्ध-दिनमासाद्य	6
167	शनैश्चरस्य वारेण	17	140	नैर्मल्यं भाव-शुद्धिं	4
242	शान्तायै ते प्रतिष्ठायै	10	142	" "	13
140	शुचिना कर्म कर्तव्यं	8	186	पट्टैनैलौ न दोषभाक्	8
184	श्राव-कालेऽन्य-काले च	15	184	पात्रमौडुम्बरं गृह्णा	1
121	षोडशांशं स लभते	21	150	पित्रादीन् नाम-गोलेण	3
121	स तया शङ्खया भक्त्या	1	180	महा-पूर्वासु चैतासु	16
124	सद्यः-पातक-संहन्त्री	19	150	येऽबान्धवा बान्धवा वा	10
111	सद्यः-पाप हरा सैव	14	183	रवि-शुक्र-दिने चैव	7
156	" " "	1	306	वर्जयेददशं प्राज्ञः	7
274	सर्व-तौर्ध्येषु यत् पुरायं	18	125	वर्तमानमतीतच्च	13
241	सर्व-देव-स्वरूपिण्यै	18	179	वारुणेन समायुक्ता	2
259	सर्व-देवैश्च मत्यैश्च	14	310	षष्ठिर्विष्व-सहस्राणि	12
152	सर्वदेव नमस्तेऽस्तु	18	183	संक्रान्त्यां निश्चि सम्प्रस्यां	9
274	सर्व-पुण्याश्रमाणाच्च	19	178	सूतके सूतके चैव	10
164	सोम-वारे त्वमावस्या	23	183	सूर्य-शुक्रादि-वारे च	18
194	स्नानं दानं तपो होमः	10	216	स्नात्वा शुद्धे समे देशे	12

स्मृति—

- 191 अनिष्टभ-भयादैव 13
 159 अरुणोदय-वेलायां 1
 310 काम-क्रोध-महामोहो 13

हरिवंश—

- 109 दिव्या देव-नमस्कार्या 5

हारीत—

- 144 आ जानुभ्यां पादौ 14

Page	Verse, etc.	Line	Page	Verse, etc.	Line
186	जपे होमे तथा दाने	9	186	दर्भा: कृष्णाजिनं मन्त्रा	14
199	तस्मादद्विरवोक्त्यैतत्	11	208	मध्यमाग्नेयं	1

INDEX III

ALPHABETICAL

*Index of the authors or works
quoted by Viśvāsadevi in the Gaṅgā-vākyāvalī.*

अ	आ	उ	छ	ज	ट	द
१। अग्नि-पुराण *			२५। छन्दोग			
२। अङ्गिरा			२६। छन्दोग-परिशिष्ट (p. 185)			
३। अति			२७। छन्दोगाहिक (p. 146)			
४। अन्ये (p. 302)						
आ						
५। आदित्य-पुराण						
६। आपस्तम्ब						
ऋ						
७। उशना						
क						
८। कल्पतरु (p. 240)						
९। कात्यायन			३०। टीका (p. 300)			
१०। कालिका-पुराण						
११। कालोत्तर						
१२। क्रूर्म-पुराण						
१३। कृष्णाजिनि						
१४। केचित् (p. 13, 131, 132, 158, 170, 246, 304)						
ग						
१६। गणित-शास्त्र (p. 181)			३१। दक्ष (सूत)			
			३२। देवल			
			३३। देवी-पुराण			

---

*The page-references that have been given in the General Index along with the names of the respective works are not repeated in this index.

न	३४। नन्दि-पुराण ३५। नन्दिकेश्वर-पुराण ३६। नरसिंह-पुराण ३७। नारद (p. 197) ३८। नारदीय-पुराण ३९। निष्ठाकलिका	५६। महाभारत (वन-पर्व, दान-धर्म) ६०। मिताक्षरा (p. 118, l. 6)
		य
		६१। यम ६२। याज्ञवल्क्य ६३। ये तु (p. 216) ६४। योगि-याज्ञवल्क्य
		र
प	४०। पञ्च-पुराण ४१। पारस्कर ४२। पारिजात (p. 230) ४३। पाशाधिकरण ४४। पुराण ४५। पैठीनसि ४६। प्रकाश (p. 211) ४७। प्रचेता ४८। प्रसिद्धि (p. 187, l. 1)	६५। राज-प्रभृति ६६। राजमार्तण्ड ६७। रामायण
		ल
		६८। लिङ्ग-पुराण
		व
		६९। वचन (p. 235) ७०। वराह पुराण (p. 128, l. 21) and संहिता
ब	४९। बृहद्-वशिष्ठ ५०। बृहस्पति ५१। बौद्धायन ५२। ब्रह्म-पुराण ५३। ब्रह्मारण-पुराण	७१। वशिष्ठ ७२। वाजपेयी ७३। वायु-पुराण ७४। विष्णु (संहिता) ७५। विष्णु-धर्मोत्तर
		व्य
		७६। विष्णु-पुराण ७७। वेद (?) (p. 264)
भ	५४। भविष्य-पुराण ५५। भोजराज	७८। व्याघ्रभूति ७९। व्यास
		श
म	५६। मतस्य-पुराण ५७। मनु ५८। मरीचि	८०। शङ्ख ८१। शातातप ८२। शिव-धर्म ८३। शिष्ठ (p. 286)

६४ । शिष्ठ-तन्त्र	६२ । स्कन्द-पुराण
६५ । शिष्ठाचार (p. 137)	६३ । स्मृति
६६ । शैव (शिव पुराण)	६४ । स्मृति-मञ्जरी
स	६५ । स्मृति-समुच्चय (p. 134)
६७ । संवर्त	ह
६८ । सर्वदर्शन	६६ । हयशीष-पञ्चरात्र
६९ । सागर	६७ । हरिवंश
६० । सुमन्तु	६८ । हरिहर
६१ । सौर-धर्म	६९ । हारीत

INDEX IV

*Subject-Index of The works quoted
in the Gaṅgā-vākyāvalī.*

वेद		
१। ऋग्वेद (p. 305)	१६। वायु-पुराण	
२। छन्दोग	२०। विष्णु-पुराण	
३। वाजपेयी	२१। विष्णु-धर्मोत्तर-पुराण	
पुराण		
१। अग्नि-पुराण	२२। शिव-पुराण	
२। आदित्य-पुराण	२३। शिव-धर्म-पुराण	
३। कालिका-पुराण	२४। सौर-धर्म-पुराण	
४। कालोत्तर-पुराण	२५। स्कन्द-पुराण	
२। कूर्म-पुराण		प्राचीन-स्मृति
६। गरुड-पुराण	१। अङ्गिराः	
७। देवी-पुराण	२। अति	
८। नन्दि-पुराण	३। आपस्तम्ब	
९। नन्दिकेश्वर-पुराण	४। उशना	
१०। नरसिंह-पुराण	५। कात्यायन	
११। नारदीय-पुराण	६। गोभिल	
१२। पद्म-पुराण	७। गौतम	
१३। ब्रह्म-पुराण	८। छन्दोग-परिशिष्ट (p. 185)	
१४। ब्रह्मारड-पुराण	९। जावाल(लि)	
१५। भविष्य-पुराण	१०। दक्ष (सूत्र)	
१६। मतस्य-पुराण	११। देवल	
१७। लिङ्ग-पुराण	१२। नारद	
१८। वराह-पुराण (p. 128, l. 21)	१३। पैठीनसि	
	१४। प्रचेता	
	१५। बृहद्बशिष्ठ	
	१६। बृहस्पति	
	१७। बौधायन	

- १८। मनु
 १६। मरीचि
 २०। मिताज्ञरा
 २१। यम
 २२। याज्ञवल्क्य
 २३। वशिष्ठ
 २४। विष्णु
 २५। व्यास
 २६। शङ्ख
 २७। शातातप
 २८। संवर्त
 २९। सुमन्तु
 ३०। हारीत

स्मृति-निबन्ध

- १। कल्पतरु
 २। गौडीय-स्मृति (p. 184)
 ३। छन्दोगाहिक (p. 146)
 ४। निष्ठाकलिका
 ५। पारिजात
 ६। व्याघ्रभूति
 ७। स्मृति-मजरी
 ८। स्मृति-समुच्चय (p. 134)

ज्योतिष—

- १। गणित-शास्त्र (p. 181)
 २। ज्योतिःशास्त्र (p. 181)
 ३। राजमार्तण्ड
 ४। वराह

विविध—

- १। अन्ये (p. 302)

- २। केन्चित् (p. 13. 131. 132.
 158. 17.)
 ३। गाङ्गेय
 ४। टीका (p. 300)
 ५। पाशाधिकरण
 ६। प्रकाश (p. 211)
 ७। पुराण
 ८। प्रसिद्धि (p. 187)
 ९। महाभारत (वनपर्व, दानधर्म)
 १०। ये तु (p. 216)
 ११। योगियाज्ञवल्क्य
 १२। रामायण
 १३। वचन (p. 235)
 १४। वेद(?) (p. 264)
 १५। शिष्ट (p. 286)
 १६। शिष्ट-तन्त्र
 १७। शिष्टाचार (p. 137)
 १८। (सर्व)दर्शन
 १९। स्मृति
 २०। हयशीर्ष-पञ्चरात्र
 २१। हरिवंश

नाम—

- १। कृष्णाजिनि
 २। गौडीय (p. 179)
 ३। गणेश्वर-मिश्र (p. 119)
 ४। पारस्कर
 ५। भोजराज
 ६। राज-प्रभृति
 ७। सागर (?)
 ८। हरिहर

INDEX V

Maxims quoted in the Gāṅgāvākyāvalī.

1. उपपद-विभक्तेः कारक-विभक्ति- गरीयसी (p. 130)	10. समं स्यादश्रुतत्वात् (p. 235)
2. “एकत्र निर्णीतः” (इति न्यायात्) (p. 117)	11. फल-चमस-न्याय (p. 246)
3. विश्वजिन्न्याय (pp. 117,304)	12. सर्व-शक्ति-न्याय (p. 247)
4. रात्रि-सत्त-न्याय (p. 298)	13. योग-सिद्धि-न्याय (pp. 286,296)
5. बहुपाषण्ड-न्याय(?) (p. 131)	14. सन्निहितेषु बुद्धिरन्तरङ्गा (p. 297)
6. यावद्वचनं वाचनिकं (p. 131)	15. प्रकृतिवद् विकृतिः (p. 299)
7. षोडशि-ग्रहणाग्रहण (p. 134)	16. यथाश्रुति विहारे (p. 299)
8. ग्रहं संमार्श्टं (p. 135)	17. अस्मदायते हि शब्द-प्रयोगे किमित्यवाचकं प्रयोद्यामहे (p. 299)
9. विशेषोङ्क-न्याय (p. 136)	

INDEX VI

*Works quoted by Viśvāsadevi: not extant,
fragmentary or very rare.*

- १। कल्प-तरु by लक्ष्मीधर ।
- २। कात्यायन (different from the work of the same name published in the ऊनविंश संहिता) quoted in a large number of smṛti works including the निवन्धs.
- ३। कार्षणजिनि (mentioned by हेमाद्रि, जीमूतवाहन, etc.)
- ४। गाङ्गेय ।
- ५। गौडीय-स्मृति ।
- ६। जावालि-स्मृति ।
- ७। दक्ष-सूत ।
- ८। नन्दि-पुराण ।
- ९। नन्दिकेश्वर-पुराण ।
- १०। निष्ठा-कलिका ।
- ११। पारिजात (not मदन° ; an independent work, also quoted by लक्ष्मीधर in his कल्प-तरु and चरणेश्वर in his दान-रत्नाकर and कृत्य-रत्नाकर) ।
- १२। पैठीनसि ।
- १३। प्रकाश (quoted by लक्ष्मीधर in his कल्प-तरु, by चरणेश्वर in his विवाद-रत्नाकर, etc.)
- १४। प्रचेतस् स्मृति ।
- १५। मरीचि ।
- १६। व्याघ्रभूति ।
- १७। शिष्ट-तन्त्र ।
- १८। सागर । .
- १९। सुमन्तु ।
- २०। सौर-धर्म ।
- २१। स्मृति-मञ्जरी (by गोविन्दराज ?) ।

ABBREVIATIONS, BIBLIOGRAPHY, GENERAL INDEX AND ADDITIONS
OF THE
DVĀRAKĀ-PATTALA
AND THE
GAÑGĀ-VĀKYĀVALĪ

Abbreviations

A	Manuscript of Gaṅgā-vākyāvalī belonging to the Royal Asiatic Society of Bengal, No. 2839.
Add. r	Additional reading.
AgniP.	Agni-purāṇa
Ait Br.	Aitareya Brāhmaṇa
AK.	Amara-koṣa
ĀpDhS.	Āpastamba-dharma-sūtra
ĀpGS.	Āpastamba-ṛ̥ghya-sūtra
A. S. W. I.	Archaeological Survey of Western India.
ĀSS.	Ānandāśrama Sanskrit series
ĀśvGS.	Āśvalāyana-ṛ̥ghya-sūtra
ĀśvSS.	Āśvalāyana-śrauta-sūtra
B	Manuscript of Gaṅgā-vākyāvalī belonging to the Royal Asiatic Society of Bengal, No. 2840.
BaudhDhS., }	Baudhāyana-dharma-sūtra }
BaudhS. }	Baudhāyana-saṃhitā, or °Smṛti }
BhavP.	Bhaviṣya-purāṇa
BrahmaP.	Brahma-purāṇa
BrahmāṇḍaP.	Brahmāṇḍa-purāṇa.
BṛhatSRH.	Bṛhat-stotra-ratna-hāra
C	Manuscript of Gaṅgā-vākyāvalī belonging to the India Office Library, No. 1894
Cal. ed.	Calcutta edition
ChāndUP.	Chāndogya Upaniṣad
CaturVC.	Catur-varga-cintāmaṇi
DakṣaS.	Dakṣa-smṛti
DānaC.	Dāna-candrikā
DānaKK.	Dāna-kriyā-kaumudī
DānaM.	Dāna-mayūkha
DevalaS.	Devala-saṃhitā

DevīM.	Devī-māhātmya
DevīP.	Devī-purāṇa
DvārM.	Dvārakā-māhātmya
Ed.	Edition or edited
Epi. Ind.	Epigraphia Indica
GarP.	Garuḍa-purāṇa
GauDS.	Gautama-dharma-sūtra
GobhS.	Gobhila-smṛti
G. O. S.	Gaekwad's Oriental Series
HariV.	Hari-vamṣa
I. O. L. MS.	India Office Library Manuscript
JaimNMV.	Jaiminīya-nyāya-mālā-vistara
KālaM.	Kāla-mādhava
KālaS.	Kālā-sāra
KālaTV.	Kāla-tattva-vivecana
KālaV.	Kāla-viveka
KalP.	Kālikā-purāṇa
KatSS.	Kātyāyana-śrauta-sūtra
KauśikaS.	Kauśika-sūtra
KṛtyaR.	Kṛtya-ratnākara
KṛtyaSS.	Kṛtya-sāra-samuccaya
KūrP.	Kūrma-purāṇa
LiṅgaP.	Liṅga-purāṇa
MadanaP.	Madana-pārijāta
MahBh.	Mahābhārata
MalaMT.	Mala-māsa-tattva
MānDS.	Mānava-dharma-sāstra
	or
Manu	Manu-saṃhitā
MārkP.	Markaṇḍeya-purāṇa
MS.	Manuscript
MatP.	Matsya-purāṇa
NirS.	Nirṇaya-sindhу
NṛsimhaP	Nṛsimha-purāṇa
NSP.	Nirṇaya-sāgara Press
Pāṇ.	Pāṇini
ParM.	Parāśara-mādhabīya

ABBREVIATIONS

3

PrāyTat.	Prāyaścitta-tattva
P. T.	Pañcānana Tarkaratna
R. A. S. B.	Royal Asiatic Society of Bengal
RV.	Rg-veda
SamayaM.	Samaya-mayūkha
SaṅkhaS.	Saṅkha-saṃhitā
SatBrā.	Satapatha Brāhmaṇa
SauraP.	Saura-purāṇa
SidKaum.	Siddhānta-kaumudī
SkanP.	Skanda-purāṇa
SmṛSam.	Smṛti-nām samuccayah
SmṛtiC.	Smṛti-candrikā
SmṛtiK.	Smṛti-kaustubha
SmṛtiR.	Smṛti-ratnākara
SmṛtiSār.	Smṛti-sāroddhāra
SMV.	Sūkti-muktāvalī
SrāddhaC.	Srāddha-candrikā
SrāddhaKK.	Srāddha-kriyā-kaumudī
SrāddhaKL.	Srāddha-kalpa-latā
SrāddhaM.	Srāddha-mayūkha
SrāddhaV.	Srāddha-viveka
TaitSaṃh.	Taittirīya-saṃhitā
TīrthaC.	Tīrtha-cintāmaṇi
TithiT.	Tithi-tattva
TithyA.	Tithy-arka
ŪnavSaṃh.	Ūnavimśati saṃhitā
VāmP.	Vāmana-purāṇa
VarṣaKK.	Varṣa-kriyā-kaumudī
VāyuP.	Vāyu-purāṇa
VidhāP.	Vidhāna-pārijāta
VīraM.	Vīra-mitrodaya
ViṣṇuD.	Viṣṇu-dharmottara
ViṣṇuP.	Viṣṇu-purāṇa
V. r.	Variant reading
VyāsaS.	Vyāsa-saṃhitā
YājñS	Yājñavalkya-saṃhitā

BIBLIOGRAPHY

Names of authors in author-entries are given in italics.

Adi-purāṇa. Athādi-purāṇam prārabhyate. Bombay, Veṅkaṭeśvara Press, 1907.

Agni-purāṇa. Agni-purāṇam.....Śrīyukta Pañcānana Tarkaratna sampādita. Calcutta, Vaṅgavāsī Press, 1907.

Āhnika-tattva by Raghunandana Bhāṭṭācārya: Āhnikā-cāra-vivṛti by Madhusūdana Smṛtiratna. Āhnika-tattvam....Raghunandana-Bhāṭṭācārya-viracitam....Śrī-Caṇḍīcarāṇa-Smṛtibhuṣaṇena samśodhitam. Calcutta, Dayāmaya Printing Works, 1908.

Aitareya Brāhmaṇa: ṭīkā by Sāyaṇa. Aitareya Brāhmaṇa of the Ḍgveda with the commentary of Sāyaṇa, ed. by Paṇḍita S. Samasrami. Bib. Ind., N. S., vol. 134, 1935.

Amara-koṣa [also called Nāma-liṅgānuśāsana] by Amara-simha: Amara-kośodghāṭana by Kṣīrasvāmin. See *Nāma-liṅgānuśāsana*.

Amarasimha. Nāma-liṅgānuśāsana [also called Amara-koṣa].

Amṛtanātha Jhā. Kṛtya-sāra-samuccaya.

Ananta Bhāṭṭa. Vidyāna-pārijāta.

Anantadeva. Smṛti-kaustubha.

Āngirah-saṃhitā. Īnaviṁśati-saṃhitā (...Āngirah...). pp. 264-68. See Īnaviṁśati saṃhitā.

See also Smṛtināī samuccayāḥ.

Aniruddha Bhāṭṭa. Hāra-latā.

Anthology. Sūkti-muktāvalī.

Āpastamba-dharma-sūtra. Āpastamba-dharma-sūtra ed. by Dr. G. Bühler. Second ed. *Bombay Sanskrit Series*, Nos. XLIV and L. 1892-94. See Īnaviṁśati saṃhitā —See also Smṛtināī samuccayāḥ.

Āpastamba-gr̥hya-sūtra. Āpastamba-gr̥hya-sūtra, ed. by A. M. Sastri. Mysore Government Oriental Library Series, No. 1. 1893.

Āpastamba-śrauta-sūtra : °vṛtti by Rudradatta Bhaṭṭa. The Śrauta-sūtra of Apastamba belonging to the Taittiriya saṃhitā with the commentary of Rudradatta, edited by Dr. Richard Garbe. *Bibliotheca Indica*, XC 11. 3 vols. Calcutta, Asiatic Society of Bengal, 1881-1903.

Ārohaka Bhagadatta Jālhāṇa. Sūkti-muktāvalī.

Aṣṭādhyāyī by Pāṇini. Aṣṭādhyāyī...ed. by Pañdit Bahu-vallava Śāstri. *Bibliotheca Indica*, CXL11. New series. Vols. 1-3. Calcutta, Asiatic Society of Bengal, —1899, 1901-1909.

Āśvalāyana-gr̥hya-sūtra. Āśvalāyana-gr̥hya-sūtra...Ed. by T. Gaṇapati Sastri. *Trivandrum Sanskrit Series*, —No. 78. Trivandrum, Government Press, 1923.

Āśvalāyana-śrauta-sūtra : °ṭīkā by Gārgya Nārāyaṇa. Āśvalāyana-śrauta-sūtra—with the commentary of Gārgya Nārāyaṇa. *Anandāśrama Sanskrit Series*, No. 21. Poona, 1917.

Atri-saṃhitā. Unavimśati-saṃhitā (Atri.....) pp. 1-24. 1903-1904. See Unavimśati saṃhitā.

See also Smṛtinām samuccayah.

Baudhāyana-smṛti. Smṛtinām samuccayah [...Baudhāyana-saṃhitā (pp. 425-484)]. See Smṛtinām samuccayah.

Bhaṭṭoji Dikṣita. Siddhānta-kaumudi.

Bhaviṣya-purāṇa. Atha Śrī-Bhaviṣya-mahā-purāṇam prārabhyate. Ed. by Govinda Paraśurāma Bhaṭṭa of Rāvera. Bombay, Veṅkaṭeśvara Press, 1897.

Bhaviṣyottara-purāṇa. See Bhaviṣya-purāṇa.

Bhojarāja. Rāja-mārtāṇḍa.

Binabāyī. Dvārakā-pattala (MS.)

Brāhmaṇas :—

Aitareya Brāhmaṇa

Kauśitaki-brāhmaṇa

Brahmāṇḍa-purāṇa. Brahmanḍa-purāṇam...Śrī-Pañcānana Tarkaratna sampādita. Calcutta, Vaṅgavāsi Press, 1908-9.

Brahma-purāṇa. Brahma-purāṇam...Śriyukta Pañcānana Tarkaratna sampādita. Calcutta, Vaṅgavāsi Press, 1909-10.

Brahma-sūtra by Bādarāyaṇa : Śārīnaka-mīmāṃsā-bhāṣya by Śaṅkara Acārya : Bhāmatī by Vācaspati Miśra : Kalpa-taru by Amalānanda : Kalpa-taru-parimala by Appaya Dikṣita. Kalpa-taru-parimala. The Brahma sūtra ; Śāṅkara bhāṣhya with the commentaries Bhāmatī, Kalpataru and Parimala, and with index &c., by...Nurani Anantakrishna Śastri...and Vāsudev Laxman Shāstri Pāṇsikar. Bombay, Nirṇaya-sāgara Press, 1917.

Bṛhaśpati-saṃhitā. Unavimśati saṃhitā (...Bṛhaśpati...) Śrī Pañcānana Tarkaratna kartṛṭka sampādita. pp. 335-39. 1903-4. See Unavimśati saṃhitā.

Bṛhat-stotra-ratna-hāra. Bṛhat-stotra-ratna-hāraḥ (Sloka-saṃkhyā, 476). Lele ity-upākhya-Venkateśa-Śāstriṇā saṃsodhitah. Bombay, Guzrati New Press, 1925.

Caṇḍeśvara Thākura. Kṛtya-ratnākara.

Catalogues. Manuscripts :—

Report on the search for Sanskrit Manuscripts in the Bombay Presidency during 1891-95.

Descriptive Catalogue of Sanskrit Manuscripts at the Royal Asiatic Society of Bengal compiled by MM, Haraprasad Shastri.—Smṛti Volume.

Descriptive Catalogue of Sanskrit MSS. at the India Office Library by Eggeling. Vol. 7,

Descriptive Catalogue of Sanskrit and Prakrit MSS. in the Library of the Bombay Branch of the Royal Asiatic Society, compiled by H. D. Velankar.

- Catur-varga-cintāmaṇi by Hemādri. Chatur-varga-chintāmaṇi (Dāna-khaṇḍa, Srāddha-kalpa, Kāla-nirṇaya). *Bibliotheca Indica*. Calcutta, Asiatic Society of Bengal, 1873—.
- Chāndogya Upaniṣad. One hundred and eight Upaniṣads (...Chāndogyoponiṣad...). Ed. by Vāsudev Laxman Shāstri Pañśikar. Bombay, Nirṇaya-sāgara Press, 1932.
- Chandoga-pariśiṣṭa. See Kātyāyana-saṃhitā.
- Chronology of India by C. Mabel Duff. London, 1899.
- Dakṣa-saṃhitā. Unavimśati saṃhitā. (...Dakṣa...) pp. 421-34. 1903-4. See Unavimśati saṃhitā,
See also Smṛtinām samuccayāḥ.
- Dāna-candrikā by Divākara Bhaṭṭa. Dāna-candrikā...
Bombay, Lakṣmīveṅkatesvara Press, 1924.
- Dāna-dharma [from the Mahābhārata]. See Mahābhārata.
- Dāna-kriyā-kaumudi by Govindānanda Kavikaūkaāṇḍācārya. Dāna-kriyā-kaumudi. Ed. by Paṇḍita Kamala-kṛṣṇa Smṛtibhūṣaṇa. Calcutta, Baptist Mission Press, 1902-3.
- Dāna-mayūkha. Dāna-mayūkhaḥ by Śrī Nilakanṭha Bhaṭṭa. Ed. by Paṇḍita Ratnagopāla Bhaṭṭa. Benares city, Vidyā-vilāsa Press, 1919.
- Descriptive Catalogues of Sanskrit and Prakrit Manuscripts*. See *Catalogues*.
- Devala-smṛti. Smṛtinām samuccayāḥ [...Devala saṃhitā ... (pp. 85-89)]. 2nd ed. See Smṛtinām samuccayāḥ.
- Devavāna Bhaṭṭa. Smṛti-candrikā.
- Devī-māhātmya [also called Durgā-sapta-śatī and Cāṇḍī]. Śrī Śrī Cāṇḍī. Ed. by Kṛṣṇacandra Āmr̥titīrtha. 5th ed. Calcutta, Bhāgavata Press, 1938.
- Devī-purāṇa. Devī-purānam...Pañcānana Tarkaratna sampādita. 2nd ed. Calcutta, Vaṅgavāsi Press, 1927-28
- Dirakara Bhaṭṭa :—
- Dāna-candrikā,
  - Srāddha-candrika.

Tithy-arka.

Duff, C. Mabel. Chronology of India.

Dvārakā-māhātmya. [Skanda-purāṇāntargata-Prabhāsa-khaṇḍiya—] Dvārakā-māhātmyam. Skanda-purāṇam (pp. 525-5386). Ed. by Pañcānana Tarkaratna. Calcutta, Vāngavāśī Press, 1911-12.

Dvārakā-pattala by Bīnabāyī (MS.). See No. 142, p. 113, Report on the search for Sanskrit Manuscripts in the Bombay Presidency during 1891-95 by A. V. Kathawate.

The MS. now belongs to the Bhandarkar Oriental Research Institute.

Epigraphia Indica. Epigraphia Indica and Record of the Archaeological Survey of India, vol. XX, 1929-30. Ed. by Hirānanda Śāstri, Government Epigraphist for India. Delhi, 1933.

Gaṅgāṣṭaka [also called Gaṅgā-stava], attributed to Vālmiki. See Br̥hat-stotra-ratna-hāra.

Gaṅgā-vākyāvalī by Viśvāsadevī (MSS. A and B). See The Descriptive Catalogue of Sanskrit Manuscripts at the Asiatic Society of Bengal, compiled by Mahā-mahopādhyāya Haraprasad Shastri, 1925, pp. 855-56, nos. 2839-40

The letters in A are badly effaced and many folios missing. Readings corrupt; MS. full of omissions.

The manuscript marked B is an abbreriated work. It is most worn out and connot be freely handled; worm-eaten throughout and most damaged.

—(MS.C.) See Descriptive Catalogue of Sanskrit MSS. at the India Office Library, compiled by Julius Eggeling, Part IV, 1894, pp. 875-76.
Condition of the MS. good.

Garuḍa-purāṇa. Garuḍa-purāṇam . Śriyukta Pañcānana Tarkaratna sampādita. Calcutta, Vāngavāśī Press, 1907-8.

- Gautama-saṁhitā.** Īnaviṁśati saṁhitā. (...Gautama...) ...Śrī Pañcānana Tarkaratna karttṛka sampādita. pp. 435-64. 1903-4. See Īnaviṁśati saṁhitā.
- Gobhila-gṛhya-sūtra :** ṭīkā by Candrakānta Tarkālaṅkāra. Gobhiliya Grihya Sutra...Ed. by Mahāmahopadhyāya Chandrakānta Tarkālaṅkāra. Second ed. 2 v. Calcutta, Baptist Mission Press, 1908.
- Gobhila-smṛti.** Smṛtinām samuccayah. (...Gobhila—smṛti)...pp. 49-71. See Smṛtinām samuccayah.
- Gorindānanda Karikāṇkanācārya :—**
- Dāna-kriyā-kaumudī,
  - Srāddha-kriyā-kaumudī.
  - Varṣa-kriyā-kaumudi.
- Hāra-latā** by Aniruddha Bhaṭṭa. Hāra-latā ed. by Paṇḍita Kamalakṛṣṇa Smṛtitīrtha. *Bibliotheca Indica*. Calcutta, Asiatic Society of Bengal, 1909.
- Hārīta-smṛti [Laghu].** Smṛtinām samuccayah. (...Laghu Hārīta-smṛti...). pp. 136-141. 2nd ed. Bombay, Ānandaśrama Press, 1929.
- Hārīta-saṁhitā [Vṛddha].** Īnaviṁśati saṁhitā (..... Hārīta-saṁhitā...). [Ed. by Pañcānana Tarkaratna]. pp. 122-34. 1903-4. See Īnaviṁśati saṁhitā.
- Hari-vāṁśa :** ṭīkā by Nīlakanṭha. Khila Hari-vāṁśam... ṭīkayā sametam. [Ed. by Pañcānana Tarkaratna] Calcutta, Vaṅgavāśi Press, 1905-6.
- Jaimini.** Mīmāṁsā-darśana.
- Jaiminīya-nyāya-mālā-vistara.** See Mīmāṁsā-darśana by Jaimini.
- Jalhāṇa.** See Ārohaka Bhagadatta Jalhāṇa,
- Jīmūtarūhāna.** Kāla-viveka.
- Kāla-mādhava** (also called Kāla-nirṇaya) by Mādhavācārya. Kāla-nirṇayah by Mahāmahopādhyāya Mādhavācārya. Ed. by Candrakānta Tarkālaṅkara. Calcutta, Baptist Mission Press, 1887-88

Kāla-sāra [from the Gadādhara-paddhati] by **Gadādhara** Rājaguru. ...**Kāla-sāraḥ...** Ed. by Pandit Sadāśiva Miśra. *Bibliotheca Indica*. Calcutta, Asiatic Society of Bengal, 1904.

Kāla-tattva-vivecana. **Kāla-tattva-vivechana** by Raghu-nātha Bhaṭṭa. Ed. by Nandakishore Sharma. Benares, Ramkrishna Printing Press, 1932.

Kāla-viveka. The **Kālaviveka** by Jimūtavāhana. Ed. by Pandita Pramathanatha Tarkabhūṣaya. *Bibliotheca Indica*. Calcutta, Giriśa Vidyāratna Press, 1905.

Kālikā-purāṇa. **Kālikā-purāṇam...** Śrī Pañcānana Tarkaratna sampādita. Calcutta, Vaṅgavāsi Press, 1909-10.

Kalpa-taru-parimala by Appaya Dīksita. See **Brahma-sūtra** by Bādarāyaṇa : **Sārīraka-mīmāṃsā-bhāṣya** by Śaṅkara Ācārya : **Bhāmatī** by Vācaspati Miśra : **Kalpa-taru** by Amalānanda : 'parimala by A. D.

Kamalākara Bhaṭṭa. **Nirṇaya-sindhu.**

Kāśī-khaṇḍa [from the **Skanda-purāṇa**]. See **Skanda-purāṇa**.

Kathaurute, A. T., comp. *Report on the search for Sanskrit MSS.*

Kātyāyana-saṃhitā [also called **Chandoga-pariśiṣṭa**] **Ūna-viṁśati saṃhitā.** (...Kātyāyana...)...pp. 303-34. See **Ūnaviṁśati saṃhitā**.

Kātyāyana-śrauta-sūtra. **Kātyāyana-śrauta-sūtra**, ed. by M. Pāthaka. *Chowkhamba Sanskrit Series*, Nos. 68, 69, etc. Benares, Vidyā-vilāsa Press, 1908.

Kauśika-sutra. **Kauśika-sūtra**, ed. by Maurice Bloomfield in the *Journal of the American Oriental Society*, vol. XIV.

Kausītaki Brāhmaṇa. **Kausītaki Brāhmaṇa**, ed. by Gulābarāya Vajeśaṅkara. *Ānandāśrama Sanskrit Series*, No. 65. Poona, 1911.

Kṛtya-ratnākara by Caṇḍeśvara Thākura. **Kṛtya-ratnā-**

kara...by Cāndēśvara Thakkura. Ed. by Pañdit Kamalakṛṣṇa Smṛtitīrtha. Calcutta, Baptist Mission Press, 1925.

Kṛtya-sāra-samuccaya by Amṛtanātha Jha. Kṛityasāra Samuchchaya of M. M. Pandit Śrī Amritanātha Jhā. Ed. by Pt. Lakṣmīdhara Panta Dharmādhikāri. *Kashi Sanskrit Series (Haridas sanskrit Granthamala, No. 129)*. Benares, Vidyā-vilāsa Press, 1938.

Kūrma-purāṇa. Kūrma-purāṇam...Pañcānana Tarkaratna sampādita. Calcutta, Vaṅgavāsi Press, 1925.

Laghu-Hārīta-smṛti. See Hārīta-smṛti [Laghu].

Likhita-saṃhitā. Unavimśati saṃhita (...Likhita...). Śrī Pañcānana Tarkaratna kartṛṭka sampādita. pp. 414—20. 1903—4. See Una-vimśati saṃhitā.
See also Smṛtinām samuccayah.

Liṅga-purāṇa. Atha sa-ṭīka-Liṅga-mahā-purāṇam prārabhyate. Bombay, Veṅkatesvara Press, 1906-7?

Madanapūla. Madana-parijāta.

Madana-parijāta by Madanapala. The Madana parijāta. Ed. by Pañdit Madhusūdana Smṛtitiratna. Calcutta, Giriśa Vidyāratna Press, 1893.

Mādhava Ācārya. Kāla-mādhava.

Mahā-bhārata : Bharata-bhāva-dipā by Nilakanṭha. Mahābhārata with the commentary of Nilakanṭha. Poona, Chitrashala Press, 1929—.

6. v. 1. Ādi-parva ; Sabhā-parva 2. Vana-parva. 3. Virāṭa-parva ; Udyoga-parva ; Bhīṣma-parva. 4. Drona-parva ; Karṇa-parva ; Śalya-parva ; Sauptika-parva ; Strī-parva. 5. Sānti-parva. 6. Anuśāsana—parva ; Āśvamedhika-parva ; Āśramavasika-parva ; Mausala-parva ; Mahāprasthānika-parva ; Svargārohaṇa-parva.

Mala-māsa-tattva [from the Smṛti-tattva] by Raghu-

- nandana Bhāṭṭācārya. Jīvānanda's ed. of the Smṛti-tattva, part I. Calcutta, 1895.
- Mala-māsa-tattvam. Mahāmahopādhyāya-smārta-Raghunandana-Bhāṭṭācārya-pranitam. Calcutta, Eden Press, 1886-87.
- Mānava-dharma-sūtra. See Manu-smṛti.
- Maṇḍalika-nṛpa-carita (MS.) See Descriptive Catalogue of Sanskrit and Prakrit Manuscripts in the library of the Bombay branch of the Royal Asiatic Society, compiled by H. D. Velankar, Vol. II. Hindu Literature. pp. 339-340.
- Manu-saṃhitā. See Manu-smṛti.
- Manuscripts :—
- Dvārakā-pattala.
  - Gaṅgā-vākyāvalī (A)
  - Gaṅgā-vākyāvalī (B)
  - Gaṅgā-vākyāvalī (C)
  - Maṇḍalika-nṛpa-carita (2).
- For other MSS., see Remarks on the sources of GV.
- Manu-smṛti. Manu-smṛtiḥ [also called Mānava-dharma-sūtra and Manu-saṃhitā]. Śrīmat-Kullukabhaṭṭa-viracitayā Manv-artha-muktāvalyā ślokānām akārādi-koṣena ca sametā. 8th ed. Bombay, Nirṇaya-sāgara Press, 1929.
- Mārkandeya-purāṇa. Mārkandeya-mahā purāṇam. Bombay, Veṅkatesvara Press, 1910-11.
- Matsya-purāṇa. Matsya-purāṇaiḥ...Śrīyukta Pañcānana Tarkaratna sampadita. Calcutta, Vaṅgavāsi Press, 1909.
- Mīmāṃsā-darśana by Jaimini : Jaiminīya-nyāya-mālā by Mādhava Ācārya : vistara by the same. Jaiminīya-nyāya-mālā-vistarah...Ānandāśrama Sanskrit Series. Poona, Ānandāśrama Press, 1892.
- Mitākṣarā by Vijñāneśvara. See Yājñavalkya-smṛti : M by V.

Nāma-līngānuśāsana [also called Amara-koṣa] by Amara-siṁha : Amara-koṣodghāṭana by Kṣirasvāmin. The Nāmalingānuśāsana.....Ed. by Krishnaji Govinda Oka. Poona, Law Printing Press, 1913.

Nanda Paṇḍita. Śrāddha-kalpa-latā.

Nārada-purāṇa. Br̥han-Nāradīya-purāṇam. Pañcanana Tarkratna sampādita. 2nd ed. Calcutta, Vaṅgavāsi Press, 1909-10.

Narasimha-purāṇa [also called Nṛsiṁha-purāṇa]. Nara-siṁha-purāṇam. 2nd ed. Bombay, Gopal Narayan & co's Printing Press, 1911.

Nārāyaṇa Bhaṭṭa. Prayoga-ratna.

Vilakauṭha Bhaṭṭa :—

Dāna-mayūkha.

Samaya-mayūkha.

Śrāddha-mayūkha.

Nirṇaya-sindhu. Nirṇaya-sindhuh by Śrī Kamalākara Bhaṭṭa. Ed. by Vasudeva Sarman, son of Lakṣmaṇa Paṇaśikar. Bombay, Nirṇaya-sāgara Press, 1926.

Padma-purāṇa. Padma-purāṇam...Śrī Pañcānana Tarkaratna sampādita. Six volumes (1. *Sṛṣṭi-khayūṭa*. 2. *Bhūmi-khayūṭa*. 3. *Svarga-khayūṭa*. 4. *Brahma-khayūṭa*. 5. *Pūtala-khayūṭa*. 6. *Uttara-khayūṭa* and 7. *Kriyā-yoga-sūtra*.) Calcutta, Vaṅgavāsi Press, 1919.

Pañca-pādikā-vivaraṇa by Prakāśatman Yati. Pañcapādikā of Prakāśatma Yati. *Vizianagaram Sanskrit Series*. Vizianagram, 1891.

Pāṇini. Aṣṭādhyāyi.

See also Siddhānta-kaumudi.

Parāśara-dharma-saṃhitā : Parāśara-Mādhavīya by Mādhava Ācārya. Dharma Saṃhitā or Parāśara Smṛti with the commentary of Sāyaṇa Mādhavāchārya. Ed. by Paṇḍit Vāman Śāstri Islāmpurkar. 4 vols. Bombay, Education Society's Press, 1893.

Paurāṇa-karma-darpaṇa. Atha Paurāṇa-karma-darpaṇa-

granthah prārabhyate. [Ed. by Narahari Saṅkara-śarmā]. Third ed. In four parts. Baroda, Luhana Mitra Steam P. Press, 1923.

Prakaraṇa-pañcikā by Śālikanātha Miśra. *Prakaraṇa-panchikā* by...Shāliknātha Miśra. Ed. by...Mukunda Shāstri...and Lakshmana Sāstrī Drāvida. *Chow-khāmbā Sanskrit Series*, No. 17. Benares, Vidyā-vilāsa Press, 1903.

Prakāśatman Yati. Pañca-pādikā-vivaraṇa.

Prāyaścitta-tattva [from the Smṛti-tattva] by Raghunandana Bhaṭṭācārya. Smṛti-śāstram. Prāyaścitta-tattvam. Mahāmahopādhyāya-Raghunandana Bhaṭṭācarya-viracitam. Mahāmahopādhyāya-Śrī-Caṇḍicaraṇa-Smṛtibhūṣaṇena saṁśodhitam prakāsitañ ca. Calcutta, Vedānta Press, 1924-25.

Prāyaścitta-viveka. Prāyaścitta-vivekah. Calcutta, 192—?

Prayoga-ratna by Nārāyaṇa Bhaṭṭa....Prayoga-ratnam...Antyeśtiś ca. Ed. by Vāsudeva Śarmā Paṇaśikara. Bombay, Nirṇaya-sāgara Press, 1915.

Purāṇas.

Ādi-purāṇa.

Agni-purāṇa.

Bhaviṣya-purāṇa.

Bhaviṣyottara-purāṇa.

Brahmāṇḍa-purāṇa.

Brahma-purāṇa.

Devī-purāṇa.

Garuḍa-purāṇa.

Kālikā-purāṇa.

Kūrma-purāṇa.

Liṅga-purāṇa.

Mārkandeya-purāṇa.

Matsya-purāṇa.

Nārada-purāṇa.

Narasimha-purāṇa.

Saura-purāṇa.

Skanda-purāṇa.

Śiva-purāṇa.

Vāmana-purāṇa.

Varāha-purāṇa.

Vāyu-purāṇa.

Viṣṇu-dharmottara-purāṇa.

Viṣṇu-purāṇa.

Pūrvamīmāṃsā by Jaimini. *See Mīmāṃsā—darśana*
by J.

Raghunandana Bhattacharya :—

Āhnika-tattva.

Mala-māsa-tattva.

Prāyaścitta-tattva.

Śrāddha-tattva.

Tithi-tattva.

Raghunātha Bhatta. Kāla-tattva-vivecana.

Rāja-mārtandā by Bhojarāja. Bhojarāja-kṛto Rāja-mārtandāḥ. Bombay, Veṅkaṭeśvara Press, 1896

Rāmāyaṇa by Vālmīki : 'bhūṣaṇa...Rāmāyaṇam...Rāmāyaṇa-bhuṣaneti-tīkā-trayopetam. *See Rāmāyaṇa* by Vālmīki : 'tilaka.

—: 'śiromañi...Rāmāyaṇam...Rāmāyaṇa-śiromañi—...—trayopetam. *See Rāmāyaṇa* by Vālmīki : 'tilaka.

—: 'tilaka. Rāmāyaṇam. Rāmāyaṇa-tilaka-Rāmāyaṇa-śiromañi-Rāmāyaṇa-bhūṣaneti-tīkā-trayopetam.....

Mudholakaropāhva-Katṭi-Śrinivāsa-Śāstribhīḥ samśodhitam. 7 vols. [1. *Bāla-kāṇḍa*. 2. *Ayodhyā-kāṇḍa*. 3. *Araṇya-kāṇḍa*. 4. *Kiṣkindhyā-kāṇḍa*. 5. *Sundara-kāṇḍa*. 6. *Yuddha-kāṇḍa*. 7. *Uttara-kāṇḍa*.] Bombay, News Printing Press, 1920—?

Report on the search for Sanskrit MSS. in the Bombay Presidency during 1891-95 by A. V. Kathawate. Bombay, Government Central Press, 1897.

Rudradhara. Śrāddha-viveka.

Śūlikanūtha Miśra. Prakarana-pañcikā.

Samaya-mayūkha. by Nilakantha Bhatta. Samaya Mayūkha, ed. by Mahadeva Gangadhar Barke and Vyankatesha Ramachandra Lele. Bombay, Gujarati Printing Press, 1918.

Samvarta-saṃhitā. Una-vimśati saṃhitā (...Saṃvarta ...) ... Śrī Pañcānana Tarkaratna kartṛṭka sampādita. pp. 289-302. 1943-4.

— See also Smṛtinām samuccayah.

Saṅkha-saṃhitā. Una-vimśati saṃhitā (...Saṅkha...) ... Śrī Pañcānana Tarkaratna kartṛṭka sampādita. pp. 393-413. 1903-4. See Una-vimśati saṃhitā.

— See also Smṛtinām samuccayah.

Sata-patha-brāhmaṇa. Śrī-Śukla-Yajur-veda-Sāta-patha-brāhmaṇam. Srimat-Sāyanācārya-Harisvāmi-Dviveda-gaṅga-kṛta-bhāṣyebhyah sāram uddhṛtya Albrecht-Weberena śodhitam. Leipzig, Otto Harrassowitz. 1924 [Reprint of the ed., Berlin, 1855].

Sātātapa-saṃhitā. Una-vimśati saṃhitā (—Sātātapa—) Śrī Pañcānana Tarkaratna kartṛṭka sampādita. pp. 465-78. 1903-4. See Una-vimśati saṃhitā.

Saura-purāṇa. Saura-purāṇam. Pañcānana Tarkaratna sampādita. 2nd ed. Calcutta, Vaṅgavāsi Press, 1909-10.

Siddhānta-kaumudi by Bhaṭṭoji Dīkṣīta. The Siddhānta kaumudi with the Tattvabodhini commentary of Jnanendra Sarasvati and the Subodhini commentary of Jayakṛishna. Ed. by Vāsudev Laxman Śāstri Pānsikar. 6th ed. Bombay, Nirnaya-sāgara Press, 1919.

Siva-purāṇa. Siva-purāṇam. Pañcānana Tarkaratna sampādita. Calcutta, Vaṅgavāsi Press, 1907-8.

Skanda-purāṇa. Skandha-purāṇam (Māl eśvara-khaṇḍa, Vaiṣṇava-khaṇḍa, Brāhma-khaṇḍa, Kāśi-khaṇḍa,

- Āvantya-khaṇḍa, Nāgara-khaṇḍa and Prabhāsa-khaṇḍa) Ed. by Pañcānana Tarkaratna. Calcutta, Vāngavāsi Press, 1911-12.
- Smṛti-candrikā by Devanāna Bhaṭṭa. Smṛti-candrikā (only Āhnika-kāṇḍa and Śrāddha-kāṇḍa). Mysore Govt. Oriental Library Series. *Bibliotheca Sanskrita*, Nos. 44 and 52. Mysore, Govt. Branch Press, 1918.
- Smṛti-kaustubha by Ananta Bhaṭṭa. Smṛti-kaustubhaḥ by Anantadeva, son of Āpadeva. Ed. by Vāsudeva Śarmā Pāṇaśikar, son of Lakṣmaṇa Śārmā. Bombay, Nirṇaya-sāgara Press, 1909.
- Smṛtinām samuccayāḥ. Smṛtinām samuccayāḥ (Aṅgirah, Atri, Āpastamba, Auśanasa, Gobhila, Dakṣa, Devala, Br̥haspati, Yama...Vaśiṣṭha, Hārīta, Vyāsa, Śaṅkha, Śatātapa,.....Baudhāyana). *Ānandāśrama Sanskrit Series*, No. 48. Poona, Ānandāśrama Press, 1905.
- Smṛti-ratnākara. Smṛti-ratnākara. Ed. by Gaṅgāviṣṇu, son of Kṛṣṇadāsa. Bombay, Lakṣmīveṅkaṭeśvara Press 1898.
- Smṛti-sāroddhāra by Viśvambhara Tripāṭhin. Smṛti-sāroddhāra. Fasciculae 1-IV. Ed. by Paṇḍit Mangal Miśra...*Chowkhamba Sanskrit Series*. Benares, Vidyā-vilāsa Press, 1911.
- Śrāddha-candrikā by Divākara Bhaṭṭa. Śrāddha Chandrikā...Ed. by Pandit Śrī Viṣṇuprasāda Bhandārī.....*Chowkhamba Sanskrit Series*. Benares, Vidyā-vilāsa Press, 1934.
- Śrāddha-kalpa-latā by Nanda Pandita. Śrāddha Kalpalatā. Ed. by Śrī Lakṣmīdhara Panta Dharmādhikār. *Chowkhamba Sanskrit Series*. Benares, Vidyā-vilāsa Press, 1933.
- Śrāddha-kriyā-kaumudi by Govindānanda Kavikāṇ-kaṇācārya. Ed. by Paṇḍita Kamala Kṛṣṇa Smṛti-bhūṣaṇa. *Bibliotheca Indica*. Calcutta, Sanskrit Press, 1904.

Śrāddha-mayūkha by Nīlakanṭha Bhaṭṭa. Shraddha Mayukha. Ed. by Mahadeva Gangadhar Barke and Vyankatesha Ramachandra Lele. Bombay, Gujarati Printing Press, 1920.

Śrāddha-tattva by Raghunandana Bhaṭṭācārya. Smṛti-sāstram. Śrāddha-tattvam. Mahāmahopādhyāya-Raghunandana-Bhaṭṭācārya-viracitam. Sri Caṇḍicaraṇa-Smṛtibhūṣaṇena samśodhitam prakāśitañ ca. Calcutta, Victoria Press, 1914-15.

Śrāddha-viveka by Rudradhara. Śrāddha-viveka.. Ed. by Pandit Ananta Rāma Dogarā Sāstri Vedācārya. *Kashi Sanskrit Series*. Benares, Vidyā-vilāsa Press, 1936,

Sūddhi-tattva (from the Smṛti-tattva) by Raghunandana Bhaṭṭācārya : ° ṭikā by Kāśirāma Vācaspati. Śuddhi-tattvam.....Raghunandana-Bhaṭṭācārya-viracitam. Kāśirāma-Vācaspati-kṛta-ṭikayā Rādhāmohana-Gosvāmi-Bhaṭṭācārya-kṛta-ṭikayā ca sametam.....Śri-Caṇḍicaraṇa-Smṛtibhūṣaṇena samśodhitam. Fourth ed. Calcutta, Victoria Press, (I913-14).

——— : ° ṭikā by Rādhāmohana Gosvāmin. Śuddhi-tattvam. ...Rādhāmohana-Gosvāmi-Bhaṭṭācārya-kṛta-ṭikayā ca sametam. See Śuddhi-tattva by Raghunandana Bhaṭṭācārya : ° ṭikā by Kāśirāma Vācaspati. Sūkti-muktāvalī by Ārohaka Bhagadatta Jalhaṇa. The Sūkti-muktāvalī...Ed...by Embar Krishnamācārya. *Gaekwad's Oriental Series*. Baroda, Oriental Institute, 1938.

Tattva-muktā-kalāpa. Tattva-muktā-kalāpa by Venkaṭanātha. Benares, Medical Hall Press, 1900.

Tīrtha-cintāmaṇi by Vācaspati Miśra. Tīrtha-cintāmaṇi ...Ed. by Kamalkrishna Smṛtitīrtha. Calcutta, Sanskrit Press, 1919.

Tīhi-tattva by Raghunandana Bhaṭṭācārya. Smṛti-sāstram. Tīhi-tattvam. Mahāmahopādhyāya-

Raghunandana- Bhaṭṭācārya- viracitam. Śrī-Caṇḍi-
caraṇa-Smṛtibhūṣaṇena samśodhitam prakāśitañ ca.
Calcutta, Hare Press, 1906-7.

Tithy-arka by Divākara. Tithy-arkah . Ed. by Śrī Kṛṣṇa
Pantha Sāstri. Benares, Indian Press Ltd., 1932-33.

Tristhalī-setu by Nārāyaṇa Bhaṭṭa. Tristhalī-setuh.
Ānandāśrama Sanskrit Series, No. 78. Poona, Ānandā-
śrama Press, 1915.

Tristhalī-setu-sāra-saṃgraha by Bhaṭṭoji Dikṣita. The
Tristhalisetu...The Princess of Wales Sarasvatī
Bhavana texts, No. 65. Benares, Royal Printing
Works, 1936.

Ūnaviṁśati-saṃhitā. Ūnaviṁśati saṃhitā. (Atri, Viṣṇu
Hārita, Yajñavalkya, Uśanas, Aṅgiras, Yama,
Āpastamba, Saṃvarta, Kātyāyana, Bṛhaspati, Parāśara,
Vyāsa, Śaṅkha, Likhita, Dakṣa, Gautama, Śatātapa,
and Vaśiṣṭha saṃhitās)...Śrī Pañcānana Tarkaratna
kartṛka sampādita. Calcutta, Vaṅgavāsi Press,
1903-4.

Uśanah-saṃhitā. Ūnaviṁśati saṃhitā. (...Uśanah...)...
Śrī Pañcānana Tarkaratna kartṛka sampādita.
pp. 219-63. 1903-4. See Ūnaviṁśati-saṃhitā.

Vācaspati Miśra. Tīrtha-cintāmani.

Vāmana-purāṇa. Vāmana-purāṇam...Śriyukta Pañcānana
Tarkaratna sampādita. Calcutta, Vaṅgavāsi Press,
1314 (1907-8).

Varāha-purāṇa. Atha Śrimad-Varāha-mahā-purāṇam
prārabhyate. Bombay, Venkaṭeśvara Press, 1902-3.

Varṣa-kriyā-kaumudi by Govindānanda Kavikaṅkaṇā-
cārya. Varṣa-kriyā-kaumudi.....Ed. by Kamala-
kṛṣṇa Smṛtibhūṣaṇa. Calcutta, Baptist Mission Press,
1901-1902.

Vaśiṣṭha-saṃhitā. Īnavimśati-saṃhitā. (...Vaśiṣṭha). pp.

479-509. *See* Īnavimśati-saṃhitā.

— See also Smṛtinām samuccayah.

Vāyu-purāṇa. Vāyu-purāṇam...Śriyukta Pañcānana Tarkaratna sampādita. Calcutta, Vaṅgavāsi Press, 1910-11.

Velankar, H. D. Descriptive Catalogue of Sanskrit and Prakrit Manuscripts in the library of the Bombay Branch of the Royal Asiatic Society.

Vidhāna-pārijāta. The Vidhāna-pārijāta by Ananta Bhaṭṭa. Ed. by Paṇḍita Tārāprasanna Vidyāratna. Vols. 1-II. *Bibliotheca Indica*. Calcutta, Giriśa Vidyāratna Press, 1905.

Vijñāneśvara. Mitākṣarā. *See* Yājñavalkya-smṛti : M by V. Vīra-mitrodaya by Mitra Miśra. Vīramitrodaya (Vol. II : Āhnikā-prakāśa. Vol. IX : Śrāddha-prakāśa. Vol. X : Tīrtha-prakāśa. Vol. XIII : Samaya-prakāśa.) *Choukhambā Sanskrit Series*. Benares, Vidyā-vilāsa Press, 1913.

Viṣṇu-dharmottara-purāṇa. Atha Viṣṇu-dharmottara-mahā-purāṇa-prārambhaḥ. Bombay, Veṅkaṭeśvara Press, 1912-13.

Viṣṇu-purāṇa Viṣṇu-purāṇam.....Śriyukta Pañcānana Tarkaratna sampādita. 2nd ed. Calcutta, Vaṅgavāsi Press, 1331 (1924-25).

Viṣṇu-saṃhitā. Īnavimśati-saṃhitā (Viṣṇu.....).... Śri Pañcānana Tarkaratna karttṛka sampādita. pp. 25-121. 1933-4. *See* Īnavimśati-saṃhitā.

Viśvambhara Tripāṭhin. Smṛti-sāroddhāra.

Vṛddha-Hārīta-saṃhitā. *See* Hārīta-saṃhitā [Vṛddha].

Vyāsa-saṃhitā. Īnavimśati-saṃhitā. (...Vyāsa)...Śri Pañcānana Tarkaratna karttṛka sampādita. pp. 377-92. 1903-4. *See* Īnavimśati-saṃhitā.

Yājñavalkya-saṁhitā. Īnavimśati-saṁhitā (...Yājñavalkya...).....Śrī Pañcānana Tarkaratna kartṛka sampādita. pp. 135-218. 1903-4. See Īnavimśati-saṁhitā.

Mitākṣarā by Vijñāneśvara. Yājñavalkya-smṛtiḥ. Vijñāneśvara- prañita- Mitākṣarā- vyākhyā-samvalitā. 4th ed. Bombay, Nirṇaya-sāgara Press, 1936.

Yama-saṁhitā. Īnavimśati-saṁhitā. (.....Yama...)...
pp. 269-74. See Īnavimśati saṁhitā.

Yogi-Yājñavalkya. [Ed. from the Vasumatī Press]. Calcutta, Vasumatī Electric Press, [1911.]

N. B. Full Bibliographical informations about some printed works and MSS. have been given *in loco*, and, therefore, not been repeated here in the Bibliography.

General Index

- Abhaya, 44
Ābhuydayika, 47
Ācāras, 9
Ādi-purāṇa, 214, 272
Aditi, 93, 94, 292
Aditi-tīrtha, 94
Āditya, 292
Āditya-purāṇa, 214, 230
Agastya, 114
Agni, 226
Agnicit, 93
Agni-hotra, ritual, 9
Agni-purāṇa, 140, 153, 154, 155, 159, 189, 199, 215, 220, 221, 222
Agniṣṭoma, 93, 113, 190, 293
Agniśvātta, manes, 63
Āhnika-tattva, 183, 184, 185, 187, 188, 190, 191, 193, 194, 258, 288, 312
Aitareya-brāhmaṇa, 9
Ājyapas, 63
Akṣaya-vata, 99
Alakṣmi, 85
Allahabad, 91
Amara. *See* the family tree (2) appended.
Amarāpagā, 294
Amara-koṣa, 33
Amara, tīrtha, 291
Amarasimha. *See* Amara-koṣa.
Āmrātaka-tīrtha, 95, 295
Amṛtanātha Jhā, *See* Kityasāra-samuccaya.
Ananta Bhaṭṭa. *See* Vidyā-pārijāta.
Anantadeva, Smṛti-kaustubha.
Āṅgirah-saṃhitā, 63, 205, 213
Ānimā, 292
Aniruddha Bhaṭṭa. *See* Hāra-latā.
Āpastamba-dharma-sūtra, 9
Āpastamba-grhya-sūtra, 9
Āpastamba-śrauta-sūtra, 145
Apsaras, several names of, 63, 100, 292
Āpat-tīrtha, 101, 309
Ārdrā, 68, 69, 166, 167
Arjuna. *See* the family tree appended.
Ārohaka Bhagadatta Jalhaṇa. *See* Sūkti-muktāvalī.
Asa Foetida, 50
Āśleṣā star, also called Nāga-daivata, 68, 166
Āśraya-prakaraṇa, 44, 84
Āṣṭādhyāyi, *See* Pāṇini.
Āṣṭāṅga-yoga, 259

- Asthi-sthiti-prakaraṇa, 99
 Āsuri, 63
 Āśvalāyana-gṛhya-sūtra, 9, 98
 Āśvalāyana-śrauta-sūtra, 98.
 Aśvamedha, 289, 293, 294, 296
 Aśvatara, 91, 99, 288, 304
 Aśvayuk, 163
 Aśvī, 166
 Atri-saṃhitā, 251
 Avagāhana-prakaraṇa, 44, 449,
     58, 138
 Āvāhana, 50
 Balabhadra, 19
 Balarāma, 4
 Baudhāyana, 189
 Baudhāyana-saṃhitā or smṛti,
     also called Baudhāyana-
         dharma-sūtra, 145, 185, 189,
         194
 Benares, 88, 95, 96
 Bhagīratha, 80, 86
 Bhāgirathī, 33
 Bhāskara-kṣetra, i. e. Prayāga,
     135
 Bhaṭṭoji Dīkṣita. *See* Siddhā-
     nta-kaumudi.
 Bhavasimha or Bhaveśa. *See*
     the family tree appended.
 Bhaviṣya-purāṇa, 58, 65, 104,
     109, 111, 112, 116, 120, 121,
     122, 123, 125, 126, 128, 137,
     140, 143, 144, 146, 147,
     148, 149, 150, 153, 154,
     157, 158, 159, 160, 161,
     163, 164, 165, 166, 167,
     170, 172, 173, 178, 182,
     190, 191, 192, 194, 195,
     205, 206, 212, 216, 217,
     219, 226, 228, 230, 231,
     232, 234, 235, 237, 239,
     244, 251, 255, 256, 257,
     260, 261, 264, 265, 268,
     269, 273, 283, 287, 291,
     292, 297, 311, 313
 Bhaviṣyottara-purāṇa 209
 Bhīmā, 89, 282
 Bhogavatī, 23, 33, 92, 289, 290
 Bhojarāja, Rāja-mārtanda, 72,
     176, 180, 181
 Bhṛgu, 38
 Bhūmi-dāna, sub-section on, 78
 Bīnabāyī, date of, 1 ; personal
     information about, 1-3 ;
     summary of the work of,
     4-8 ; verses in praise of,
     33-34.
 Brahmā. 12, 25, 26, 63, 80, 93,
     126, 127, 229, 292
 Brāhmaṇa, 50, 60
 Brahman, 83, 86, 87, 88, 89,
     101, 149, 161
 Brahmāṇḍa-purāṇa, 58, 109,
     110, 112, 114, 120, 121,
     125, 128, 129, 136, 137, 138,
     139, 140, 141, 142, 153, 154,
     155, 159, 162, 165, 189, 192,
     195, 255, 257, 258, 260, 266,
     268, 269, 272, 273, 280, 296,
     311
 Brahmāṇī, 93, 292

- Brahma-purāṇa, 71, 105, 115, 120, 122, 123, 139, 140, 143, 146, 158, 162, 170, 172, 176, 177, 215, 232, 248, 250, 251, 252, 253, 254, 256, 260, 261, 262, 267, 275, 291, 11
- Brahma-sūtra, 96
- Brāhma-tīrtha, 59, 60, 94, 130
- Bṛhadvaśiṣṭha, 166, 171, 230, 255
- Bṛhaspati-saṁhitā, 168, 181, 196, 197, 207
- Bṛhat-stotra-ratna-hāra, 243, 243
- Bṛhat-stotra-ratnākara, 241
- Cāhuvāna, 2, 37
- Cakratīrtha, 5, 6, 19, 25
- Campaka-tīrtha, 94, 295
- Cañdeśvara Thākura. *See* Kṛtya-ratnākara.
- Candrabhāgā, 282, 291
- Candrasimha, 43. *See also* the family-tree appended.
- Cāndra system, 66
- Cāndrāyaṇa rite, 83, 109, 190, 219, 257, 261, 266
- Catur-varga-cintāmani, 203, 204, 220, 221, 222, 223, 224, 226, 228, 229, 230, 231, 270, 271, 272. *See also* Appendix, Further references and notes.
- Central Provinces, 55
- Chandoga, 209
- Chandoga-pariśiṣṭa, *See* Kātyāyana-saṁhitā.
- Chāndogya Upaniṣad, 98
- Chronology of India, 1, 2
- Citragupta, 279
- Cuḍāsama Maṇdalika, 1, 2
- Dadhi-dhenu, 223
- Dakṣa-saṁhitā, 144, 150, 186, 196, 197, 209
- Dakṣa-sūtra, 312
- Dakṣināyana, 70, 171
- Dāna-candrikā, 199, 200, 222, 228, 231. *See also* Appendix, Further references and notes.
- Dāna, chap. on, 44, 208, 209, 210, 211, 212, 214, 229
- Dāna-dharma, 123, 124, 125, 136, 137, 154, 159, 189, 192, 256, 258, 259
- Dāna-khaṇḍa. *See* Catur-varga-cintāmani.
- Dāna-kriyā-kaumudi, 222, 226, 228, 230, 231, 249. *See also* Further references and notes.
- Dāna-kṛtya, chap. on, 199
- Dāna-mayūkha, 144, 150, 186, 196, 197, 209. *See also* Further references and notes.
- Dāna-prakaraṇa, 74, 195, 196, 197, 209
- Dānas, various kinds of, 27-31

- Darpanārāyaṇa. *See* the family-tree appended.
- Daśaharā-snāna, 69, 70, 169.
- Daśāśvamedhika tīrtha, 92, 289.
- Daśāvarta, 69, 292, 294.
- Demons, 63.
- Devakī-tīrtha, 89, 282.
- Devala, 60.
- Deva, lake, 282, 291.
- Devala-saṃhitā, 108, 139, 144, 145.
- Devanṛṇe Bhaṭṭa. *See* Smṛti-candrikā.
- Devasimha. *See* the family-tree appended.
- Devatādhikaraṇa, 131.
- Deva-tīrtha, 60.
- Devikā, 291.
- Devī-māhātmya, 111.
- Devī-purāṇa, 52, 123, 130, 181, 205, 245.
- Dhanus, rāśi, 66.
- Dharmarāja, 78.
- Dharma-śāstra, 44.
- Dhenuka, 93, 292.
- Dhenus, various kinds of, 223.
- Dhīrā. *See* Hīrā.
- Dhīrasimha. *See* the family-tree appended.
- Dhiramatī. *See* the family-tree appended.
- Dhūpādi-dāna, sub-section on, 75.
- Dīpa-dāna, sub-section on, 75.
- Divākara. *See* Dāna-candrikā, Śrāddha-candrikā and Tithy-arka.
- Dravya-dhenu, 223.
- Durgā, 76, 212, 216, 217, 240.
- Duff, C. Mabel, 1, 2.
- Durvāsas, 12, 13, 14, 19.
- Dvāpara, 163.
- Dvārakā, 4, 12, 14, 15, 17, 19, 23, 24, 27, 28, 31.
- Dvārakā-Gaṅgā, 5.
- Dvārakā-māhātmya, 3, 7, 13, 21, 25, 38.
- Dvārakā-pattala, 1, 3, 4, 11, 18, 20, 27, 32, 35, 37, 62.
- Ekādaśī-tattva, 235.
- Eclipses, solar and lunar, 78, 176, 274.
- Ekoddīṣṭa-śrāddha, 52.
- Epigraphia Indica.
- Flowers, 253.
- Fruits, various kinds of, 52, 252.
- Gadādhara Rājaguru. *See* Kāla-sāra.
- Gaṇa, 94.
- Gaṇḍakī-tīrtha, 89, 94, 282, 291, 294, 295.
- Gandharvas, 63, 90, 93, 100.
- Gandharva-gṛhītā, 9.
- Gaṇeśa, 4, 116, 117.
- Gaṇeśvara, 19.

- Gaṅgābdhi, 5.
- Gaṅgādvāra, 93, 94, 287, 292, 294, 295.
- Gaṅgā-māhātmya-prakaraṇa, 172, 314.
- Gaṅgā-sāgara saṅgama, 274, 275, 279.
- Gaṅgā-stava, Vālmīkī, 107.
- Gaṅgā-vākyāvalī, summary of the, 44, 103; quoted by Raghunandana, 104, 105. For other authorities quoting from the Gaṅgā-vākyāvalī, see Appendix, Further references and notes.
- Ganges, 2, 3, 5, 12, 20, 23, 25, 26, 32, 33, 38, 43, 44, 45, 46, 48, 49, 50, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 62, 64, 65, 67, 70, 73, 75, 76, 77, 79 etc. See also Jāhnavī.
- Gāṅgeya, 130, 169, 269, 274.
- Garbhādhāna, 55.
- Garments, 249-51,
- Gārgī, 106.
- Garuḍa-purāṇa, 70, 144, 145, 146, 165, 170, 173, 174, 175, 176, 177, 194, 312.
- Gati-prakaraṇa, 44, 49, 123.
- Gauḍīya-smṛti. See also Appendix, Some remarks on the sources.
- Gautama, 98.
- Gautama-saṃhitā. See Gautama.
- Gavyūti, 136.
- Gayā, 27, 31, 47, 54, 57, 82, 93, 95, 96, 136, 255.
- Ghṛtācī, 93, 292.
- Ghṛta-dhenu, 219, 223.
- Girnar, 1, 2.
- Gitā, 127.
- Gobhila, 60.
- Gobhila-ṛhya-sūtra, 144.
- Gobhila-smṛti, 146.
- Godāvarī, 24, 89, 282.
- Goddesses (such as Brahmanī, Pārvatī, etc.) 292.
- Gomatī, (river Gomti in Oudh on which Lucknow is situated), 4, 5, 6, 7, 12, 14, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 31, 89, 282, 291.
- Gopikā tank, 6, 26.
- Gotīrtha, 93, 292.
- Govinda, 84, 93, 262, 293.
- Govinda-dvādaśī, 85, 267.
- Govindānanda Kavikaṅkanācārya. See Dāna-kriyā-kaumudī, Varṣa-kriyā-kaumudī and Śrāddha-kriyā-kaumudī.
- Grahanā-snāna, 71, 176.
- Guḍa-dhenu-dāna, 76, 220, 223.
- Hamṣa-prapātana, 92.
- Hamṣī, 22.
- Hara, 107, 148, 314.

- Hāra-latā. *See* Appendix, Further references and notes.
- Harasiṁha, 2, 11, 18, 20, 32, 35, 36, 37.
- Harasiṁha. *See* the genealogical table appended.
- Harasiṁhadeva, 37.
- Hari, 5, 23, 32, 84, 89, 99, 107, 127, 174.
- Harihara, 312.
- Hārīta-saṁhitā, 144, 186, 199, 208, 214.
- Hari-vamśa, 107, 109.
- Hayaśīrṣa-pañca-rātra, 218. *See also* Appendix, Some remarks on the sources, etc.
- Hemādri, 203.
- Hemakūṭa, (1) Kailāsa; (2) Bandarpuecha range of the Himalayas, 89, 282, 291.
- Himalayas, 80.
- Hīrā or Dhīrā. *See* the family tree appended.
- India Office Library MS., 108, 136.
- India, 85, 87, 89, 90, 94, 229.
- Indrāṇī, 95.
- Indranīla, 236.
- Indrāṇī tīrtha situated on the Ajaya river; not far from Katwa in Burdwan, 95, 295.
- Indus, 89.
- Jābāli. *See* Appendix, Some remarks on the sources, etc.
- Jāhnavī, 20, 23, 135, 141, 148, 165, 168.
- Jahnu, 94, 295.
- Jaimini, 22.
- Jaiminīya-nyāya-mālā-vistara. *See* Appendix, Further reference and notes.
- Jala, 44.
- Jala-dhenu, 223.
- Jala-prakaraṇa, 82.
- Jalhaṇa. *See* Sūkti-muktāvalī.
- Jambu-dvīpa, 100, 101, 310.
- Janārdana, 32, 257.
- Japa, 44.
- Japa-prakaraṇa, 73.
- Jayā. *See* the genealogical table appended.
- Jīmūtavāhana. *See* Kālaviveka.
- Jñāna-yoga, 218.
- Jyotiṣṭoma, 93, 94, 293, 295.
- Kailāsa, 17.
- Kālakarṇī, 111.
- Kāla-Mādhava, also called Kāla-nirṇaya. *See* Appendix. Further references and notes.
- Kāla-sāra. *See* Appendix, Further references and notes.
- Kāla-tattva-vivecana. *See*

- Appendix, Further references and notes.
- Kāla-viveka. *See Appendix*, Further references and notes.
- Kālī, 127, 130, 153, 163, 170.
- Kālikā-purāṇa, 202, 203, 204, 219, 310.
- Kālīndī (Yumna), 279.
- Kālottara, 219.
- Kalpa-druma, 55, 135
- Kalpa-taru, 3, 95.
- Kalpa-taru-parimala, 96.
- Kāmadeva, 95.
- Kamalākara Bhaṭṭa. *See Nirṇaya-sindhu.*
- Kambala, 91, 99, 288.
- Kanakhala (scene of Dakṣa's sacrifice; two miles from Hardwar), 93, 94, 293.
- Kanyā-rāśi, 66.
- Kapila, sage, 33, 63, 149.
- Kapilā, 6, 154, 155, 160, 161, 228.
- Kapilā-dāna, subsection on, 77.
- Kapila-tīrtha (river Nerbuda near its source) 94, 294.
- Karkaṭa-rāśi, 66.
- Kārtikādi-snāna, 174.
- Kāśī, 294.
- Kāśyapa, 94.
- Kāśī-khaṇḍa, 109, 111, 112, 128, 241.
- Kathiawad, 1, 2.
- Kātyāyana, 221, 312.
- Kāya-tīrtha, 59, 60.
- Kātyāyana-saṃhitā, 183, 184, 185, 196, 197, 221, 312.
- Kātyāyana-śrauta-sūtra, 98, 197.
- Kauśika-sūtra, 98.
- Kauśikī, 89, 94, 282, 291, 295.
- Kauśitaki, 9.
- Kāverī (Cauvery), 89, 282, 291
- Kinnaras, 100.
- Kīrtana, 44.
- Kīrtana-prakarāṇa, 45, 110.
- Koṭi-tīrtha, or Koṭa-tīrtha, now known as Karod-tīrtha, a tank situated in the fort of Kalinjar, 100.
- Kṛṣṇa, 3, 4, 7, 12, 13, 14, 15, 19, 22, 24, 27, 28, 29, 35, 38, 39.
- Kṛṣṇajini (also called Kārṣṇājini), 187.
- Kṛṣṇanātha, 66.
- Kṛṣṇāṣṭamī, 168.
- Kṛta age, 292.
- Kṛta-kṛtya-prakarāṇa, 44, 85.
- Kṛtavenīkā (also called Kṛṣṇavenīkā, i.e. 1. Kṛṣṇā and Venā rivers following together; 2. the river Kṛṣṇā), 282.
- Kṛtya-ratnākara. *See Appendix*, Further references and notes.

- Kṛtya-sāra-samuccaya. *See* Appendix, References and notes.
- Kṛtya-tattva, 174, 179.
- Kṣatriya, 60, 62.
- Kṣemā, 23, 148.
- Kṣetra, 44.
- Kṣetra-prakarana, 58, 136.
- Kubera, 90.
- Kubjā-tīrtha, (the Kubjā is a tributary of the Nerbuda), 94, 293.
- Kuhū, 168.
- Kumbha-rāsi, 66.
- Kumbhīpāka, 103, 264, 313.
- Kūrma-purāṇa, 255, 270, 273.
- Kuruksētra, 88, 95, 96, 99, 190, 275, 279, 298.
- Kuśāvarta (1. a tank in Tryambaka near Nasik 2. a ghat in Hardwar), 93, 94, 294, 295.
- Lachimā Devī (Lakṣmīdevī), 43. For the verses composed by her, *see* Sanskrit Poetesses, Part A, published in this series.
- Laghu-Hārīta-saṃhitā, 186, 247.
- Lakṣmī, 26, 90, 93, 222, 225, 292.
- Liṅga-purāṇa, 65, 157, 256.
- Love, 50.
- Madanapāla. *See* Madana-pārijāta.
- Madana-pārijāta. *See* Appendix, Further references and notes.
- Mādhava, 32, 174, 293. *See also* Jaiminiya-nyāya-mālā-vistara and Kāla-Mādhava.
- Mādhava-snāna, 174, 175.
- Madhu-dhenu, 223
- Madhusudana, comm. of Āḥnikā-tattva, 191.
- Madhyāhna-snāna, 178.
- Māgha-phālguna-snāna, 173.
- Māgha-saptamī-snāna, 66, 159.
- Mahā-bhārata, 58, 114, 115, 127, 134, 199, 202, 210, 229, 257, 258, 259, 260, 261, 266, 267, 274, 278, 287, 293, 296, 297. *See also* Dāna-dharma, Vanaparvan and Hari-vamśa.
- Mahādeva, 84, 90, 92, 292.
- Mahājyaiṣṭhī, 71, 95, 296.
- Mahājyaiṣṭhī-snāna, 72, 179.
- Mahākāla, 89, 291.
- Mahānadī, 174
- Mahāaurava, 259
- Mahāvārunī, 71.
- Mahendra, 256
- Maheśvara, 29.
- Maheśvarī, 139, 150.
- Makara-rāsi, 66.
- Makara-tīrtha, 89.
- Mala-māsa-tattva by Raghu-

- nandana, 104, 174, 175, 276, 287, 288, 290.
- Mānava-dharma-śāstra, 98.
- Mānasa, 92.
- Mandākinī (a tributary of the Alakānandā), 33, 101, 242.
- Maṇḍalika, 1, 2, 11, 18, 20, 32, 35, 36, 37.
- Maṇikarṇikā (1. a ghat in Benares. 2. Maṇikaran in the Kulu Valley), 94, 295.
- Manu, 59, 63, 84, 127.
- Manu-saṃhitā, 103, 143, 146, 195, 196, 211, 247.
- Manvādi-snāna, 68, 163.
- Manvādi-tithis, 67.
- Manvantara, 164.
- Mārkandeya-purāṇa, 16, 48, 117, 276.
- Marīci, 186, 188, 289. *See also* Appendix, Some remarks about the sources, etc.
- Maruts, 292.
- Māsa-snāna, 71.
- Matsya-purāṇa, 48, 99, 117, 118, 135, 138, 141, 143, 148, 159, 162, 163, 170, 171, 180, 183, 199, 214, 217, 218, 220, 221, 222, 223, 224, 228, 257, 269, 273, 278, 286, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 313.
- Maya, 26.
- Māyā, 88.
- Maya, tank, 6, 26.
- Medhā, 93, 292.
- Menakā, 93, 292.
- Meṣa-rāśi, 66.
- Milk and its varieties, 252
- Mīmāṃsā-darśana. *See* Jaiminiya°
- Mīna-parvata, 94.
- Mīna-rāśi, 66.
- Mīnavatī, 39.
- Mithilā, 43.
- Mithuna-rāśi, 66.
- Mitramiśra. *See* Vīra-mitrodāya.
- Moon, 100.
- Mṛgaśiras, also called Masta, 68, 166.
- Mṛttikā-prakaraṇa, 44, 73, 192.
- Mṛtyu, 44.
- Mṛtyu-prakaraṇa, 86.
- Mukta-veṇī (as opposed to Yukta-veṇī or Allahabad—Triveṇī in Bengal, also called Dakṣiṇa-prayāga and Sapta-grāma), 133.
- Murāri, 35.
- Nāgara, 93.
- Naimiṣa, 89, 93, 282, 291, 292.
- Nakṣtra-snāna, 68, 164, 166.
- Nākṣatra system, 66.
- Nakṣtra-yoga, 181.
- Nāma-lingānuśāsana. *See* Amara-koṣa.

- Namaskāra-prakaraṇa, 44, 50, 125, 128.
- Nandana, 4.
- Nanda Pañḍita. *See* Śrāddha-kalpa-latā.
- Nandā-snāna, 67, 160, 192, 195, 207, 232.
- Nandā-tithis, 67.
- Nandinī, 23, 148.
- Nandikeśvara-purāṇa, 201, 262. *See also* Appendix, Some remarks on the sources.
- Nandī-purāṇa, 105, 206, 212, 213, 230.
- Nārada, 13, 152.
- Nārada-purāṇa, 129, 156, 197, 259, 260, 261
- Naraka, 113, 117 153, 168, 228.
- Naraka-tīrtha, 101.
- Narasimha, also called Darpanārāyaṇa *See* the genealogical table appended.
- Narasimha-purāṇa, 143, 152, 193, 270.
- Nārāyaṇa, 23, 59, 67, 73, 80, 84, 88, 90, 102, 137, 150, 162, 195, 233, 234, 240, 241, 242, 264.
- Nārāyaṇa-kṣetra, 137.
- Nārāyaṇa Bhaṭṭa. *See* Prayoga-ratna.
- Navanīta-dhenu, 223.
- Nepāla, kambala (blanket) from, 64.
- Nerbuda, 2, 89, 282, 285, 291.
- Nilakanṭha Bhaṭṭa. *See* Dāna-mayūkha, Samaya-mayūkha and Śrāddha-mayūkha.
- Nilakanṭha, Lake (in Nepal at the foot of Sheopuri peak, five miles north of Katamundu), 291.
- Nilakanṭhārbuda, 89, 282.
- Nilaparvata, (here, probably, the Haridwar hills called Caṇḍī hills and situated between Haridwar and Kankhal), 294.
- Nirṇaya-sindhu. *See* Appendix, Further references and notes.
- Niṣṭhā-kalikā, 219. *See also* Appendix, Some remarks about the sources, etc.
- Nivartana, 228.
- Nṛga, well, 6, 22, 23, 27.
- Om̄kāra (identical with the Māndhātā island in the Nerbuda having the temple of Om̄kāranātha, one of the twelve great Liṅgas of Siva), 89, 291.
- Padma-purāṇa, 108, 122, 126, 139, 140, 142, 143, 148, 149, 150, 153, 154,

- 164, 165, 173, 175, 195, 210, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 249, 257, 258, 261, 263, 264, 265, 266, 267, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 313. *See also* Appendix, Further references and notes.
- Paiṭhinasi, 60, 119, 144, 164. *See also* Appendix, Some remarks on the sources, etc.
- Pañca-pādikā-vivaraṇa of Prakāśātman Yati, 96.
- Pañcasikha, 63.
- Pāṇini, 56.
- Parāka, 261.
- Pāraskara, 268
- Pārvana-śrāddha, 47, 99.
- Pārvatī, 93, 292.
- Pāśādhikarāṇa, 131
- Paścima-vāhinī-Gaṅgā-snāna, 72, 182, 279.
- Pāṭaliputra, 2, 37.
- Paurāṇika-karma-darpaṇa, 186, 194.
- Pāyasa-dāna, 75.
- Payoṣṇī (same as the Pani or Pain-Gaṅgā in the Central Provinces), 89.
- Piṇyāka, 50.
- Pitṛ-devatās, 51.
- Pitṛ-tīrtha, 60.
- Prabhāsa, (same as Devapattana or Berawal in Kathiawar having the temple of Somanātha), 14, 89, 282, 219.
- Prabhāsa-khaṇḍa, 3, 13, 21, 38.
- Pracetas, 145, 150, 165, 168. *See also* Some remarks on the sources, etc.
- Pradyumna-tīrtha (identical with Pandua in Hooghly), 95, 296.
- Prahlāda, 12, 14, 15.
- Prajāpati, 59, 63, 64, 99, 100.
- Prājāpatya, 261.
- Prakāśātman Yati, Pañca-pādikā-vivaraṇa, 96.
- Prasiddha-dāna, 213
- Pratāpa, 2, 37.
- Pratiṣiddha-prakaraṇa, 311.
- Pratiṣṭhāṇa, 91, 92, 99, 287, 289.
- Prayāga, 31, 48, 55, 56, 57, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 104, 117, 118, 134, 135, etc.
- Prayāga-maraṇa-prakaraṇa, 101, 304.
- Prāyaścitta-prakaraṇa, 85, 261-266.
- Prāyaścitta-tattva, 72, 104, 130, 161, 164, 165, 166, 172, 173, 178, 179, 180,

- 190, 192, 195, 207, 232,
246, 257, 258, 259, 262,
264, 266, 267, 268, 269,
270, 273, 274, 302, 310,
311, 314.
- Prāyaścitta-viveka, 265.
- Prayoga-ratna. *See* Appendix I, Further references and notes.
- Priyadattā, 230.
- Punarvasu, 166.
- Puṇya-kāla-snāna-prakaraṇa, 66, 158.
- Purāṇa, 3, 7, 8, 11, 29, 35, 43, 86, 103, 142, 146.
- Purāṇas: Ādi
 Āditya
 Agni
 Bhavisya
 Brahmāṇḍa
 Brahma
 Devī
 Kālikā
 Kūrma
 Liṅga
 Garuḍa
 Mārkandeya
 Matsya
 Nandī¹
 Nandikeśvara
 Nārada
 Narasiṁha
 Padma
 Siva
 Siva-dharma
 Skanda
- Vāmana
 Varāha
 Vāyu
 Viṣṇu-dharmottara
- Puru, 90.
- Puruṣottama. *See* Appendix I, Further references and notes.
- Puṣkara (also called Pokhrā, only six miles from Ajmer), 89, 93, 282, 291, 292.
- Puṣyā star, 68, 165.
- Rādhāmohana Gosvāmin, 197.
- Raghunandana. *See* Appendix, Some Smārtas who have quoted from the Gaṅgā-vākyāvalī. *See also* Introduction, pp. 104-105.
- Raghunātha Bhaṭṭa. *See* Kāla-tattva-vivecana.
- Rāja-mārtanda of Bhojarāja, 72, 176, 180.
- Rājasūya, 88, 292, 293.
- Rāmabhadra, also called Rūpanārāyaṇa. *See* the genealogical tree appended.
- Rāmānuja, 1, 11, 35.
- Rāmānuja, school of, 1, 8.
- Rāmatīrtha (near Hangal in Dharwar, Bombay Presidency), 94, 295.
- Rāmāyaṇa, 198, 219.
- Rambhā, 93, 292.

- Rasa-dhenu, 223.
 Rati, 93, 292.
 Raurava, 83, 101, 102, 133, 161, 218, 163.
 Ṛcika, 90.
 Religion, 50.
 Revā. *See* Nerbuda.
 Rg-veda, 305.
 Ritual, Agnihotra, 9.
 Rivers (such as Sarayū, Gaṇḍakī, etc.), 282, 291.
 Rna-mocanaka, 92, 99, 290.
 Rohinī, 166.
 Rohita, 254.
 Royal Asiatic Society of Bengal, 109. *See also* Appendix, The Quotations in the GV.
 Royal Family of Mithila. *See* Appendix.
 Rudra, 63, 75, 89, 93, 94, 101, 149, 152, 225, 292, 293.
 Rudradhara. *See* Srāddha-viveka.
 Rudra-kṣetra, 282.
 Rudrāṇī, 222.
 Rukmiṇī, 4, 12, 13, 19.
 Rukmiṇī, lake, 6, 26.
 Sacī, 93, 292.
 Sacīpati, 265.
 Saḍaśīti, 70.
 Sagara, 33, 86.
 Sāgara, 201.
 Sakra-loka, 172.
 Sakula, 94.
 Sāmānya-dāna, subsection on, 76, 219-226.
 Samaya-mayūkha. *See* Appendix, Further references and notes.
 Sambhu, 314.
 Saṃkara, Brahma-sūtra, 96.
 Saṃkara-tīrtha (near Patan situated at the confluence of Bāgmatī and Manimati in Nepal), 93.
 Saṃkrānti-snāna, 70, 170.
 Saṃvarta-saṃhitā, 210.
 Samyāva, 50.
 Sanaka, 26, 63.
 Sananda, 63.
 Sanātana, 63.
 Saṅkara, 222, 285.
 Saṅkha-saṃhitā, 32, 140, 145, 184, 187, 188, 189, 193, 297, 312.
 Saṅkhoddhāra, same as the island Beyt (in Guzrat), situated on the gulf of Cutch, 5, 6, 20, 26.
 Sāntā, 23, 148.
 Sapiṇḍikarāṇa, 248.
 Saptagrāma (same as Mukta-Venī or Trivenī in Bengal), 296.
 Sarasvatī, 291.
 Sarayū (identical with the Ghagra or Gogra in Oudh), 89, 94, 282, 291, 294.
 Sarkarā-dhenu, 223.

- Sarva-bandhu-pratikṛti, 44.
- Sāstras, 46, 88.
- Satabhiṣā, 166.
- Satapatha Brāhmaṇa, 107.
- Sātātapa-samhitā, 198
- Saukara, 293.
- Saumyas, manes, 63.
- Saura-dharma, 170.
- Saura-purāṇa. *See* Appendix, Further references and notes.
- Saura, system, 66.
- Sāvana, system, 66.
- Scents, 253.
- Seeds, 252.
- Serpents, 63.
- Seṣa, 107.
- Siddhānta-kaumudī, 51.
- Silence to be observed, 169.
- Siloccaya-tīrtha, 94, 295.
- Simha-rāśi, 66.
- Sindhu, 25, 93, 282, 292, 293.
- Sinīvālī, 168.
- Siṣṭa-tantra, 263. *See also* Appendix, The Quotations of the GV.
- Śiśupāla, 84.
- Sita-nīlāmbu-saṅgama, 287.
- Sītā, 23.
- Siva, 23, 27, 45, 50, 65, 72, 76, 78, 79, 80, 83, 84, 88, 93, 94, 107, 110, 127, 128, 145, 157, 161, 212, 216, 217, 229, 233, 234, 237, 239, 241, 244.
- Siva-purāṇa, 205, 219.
- Siva-dharma-purāṇa, 157.
- Siva-kṣetra, 65, 156, 157.
- Siva-lingādi-sthāpana, subsection on, 76.
- Sivaloka, 217
- Siva-nadī-snāna, 65, 156.
- Siva-purāṇa, 7, 30, 127, 205, 206, 219, 230.
- Siva-sannihita-Gaṅgā-snāna, 72, 182.
- Sivasimha, 43.
- Skanda-purāṇa, 3, 4, 7, 13, 21, 22, 38, 56, 57, 65, 86, 109, 111, 112, 113, 120, 121, 124, 127, 128, 133, 134, 135, 137, 140, 141, 142, 152, 153, 156, 157, 164, 167, 168, 175, 176, 180, 184, 186, 192, 194, 195, 206, 107, 219, 229, 232, 241, 249, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 267, 268, 274, 275, 288, 307, 311, 313.
- Smarāṇa, 44.
- Smarāṇa prakaraṇa, 108.
- Smṛti, 3, 35, 41, 43, 66, 103, 125, 141, 142, 145, 150, 159, 162, 178, 179, 180, 183, 186, 191, 194, 199, 216, 310, 313.
- Smṛti-candrikā. *See* Appendix, Further references and notes.

- Smṛti-mañjari, 248.
- Smṛtinām samuccaya, 55, 116, 135, 140, 150, 312.
- Smṛti-sāroddhāra. *See* Appendix, Further references and notes.
- Smṛti-samuccaya, 134. *See also* Appendix, Some remarks on the sources, etc.
- Snāna-prakaraṇa, 44, 139, 196, 312.
- Soma juice, 55.
- Somaśarman, 22.
- Soma-tīrtha (1. Prabhāsa. 2. A place in Kurukṣetra where Kārtikeya killed Tārakāsura), 94.
- Sparśana, 44, 50.
- Sparśana-prakaraṇa, 129.
- Srāddha, 31, 44, 47, 48, 50, 51, 53, 54, 71, 72, 80, 81, 82, 104, 130, 132, 133.
- Srāddha-candrikā. *See* Further references and notes.
- Srāddha-kalpa-latā. *See* Appendix, Further references and notes.
- Srāddha-kriyā-kaumudi. *See* Appendix, Further references and notes.
- Srāddha-prakaraṇa, 130, 136.
- Srāddha-tattva. 105, 186, 246, 247, 248.
- Srāddha-viveka by Rudradhara. *See* Appendix, Further references and notes.
- Sragdharā, 11, 108
- Sravaṇa-prakaraṇa, 44, 48, 123
- Sravaṇā, star, 68, 166
- Srāvasti (same as Sahet-Mahet on Rapti in Gonda, Oudh), 89
- Sṛṣṭi-khaṇḍa, Padma-purāṇa, 140, 143, 221, 222, 223, 273
- Śrutis, 35, 246
- Subhagā, 23, 148.
- Suddhi-tattva, 195, 196, 197, 198, 199, 201, 208, 209, 210, 212, 213, 214, 229, 270. *See also* Appendix, Some remarks about the sources, etc.
- Sudra, 60, 62
- Sukālins, manes, 63
- Sūkti-muktāvalī, 2
- Sūlapāṇi, Srāddha-viveka, 22, 247
- Sumantu, 189. *See also* Appendix, Some remarks on the sources, etc.
- Sureśvarī, 285
- Sūrya, 29, 30, 76, 80, 216, 217, 233
- Sutlej, 89
- Suvarna-dāna, 231
- Suvarna-dhenu, 223
- Svarga, 228, 229
- Svarga-khaṇḍa of the Pad-

- ma-purāṇa, 266, 273, 274, 277, 283, 286, 287, 288, 291, 292, 293
- Taila-dhenu, 223
- Taittirīya-saṁhitā, 107
- Takṣaka, 49
- Tāptī (same as Tāpī; originates in the Satpura mountains and falls into the Arabian sea), 89, 282
- Tarpaṇa, 44
- Tarpaṇa-prakaraṇa, 152, 183
- Tattva-muktā-kalāpa of Veṅkaṭanātha, 96
- Tila-dhenu, 223
- Tila-tarpaṇa, 183
- Tilottamā, 93, 292
- Tīrtha-cintāmaṇi, 272
- Tīrtha-śrāddha, 52
- Tithi-tattva of Raghunandanā, 70, 72, 105, 158, 159, 162, 163, 164, 165, 167, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 247, 267, 297. *See also* Appendix, Further references and notes.
- Tithy-arka. *See also* Appendix, Further references and notes.
- Toya-pāna, 44
- Toya-pāna-prakaraṇa, 83
- Trailokya-tīrtha, 127, 128
- Traivikrama, 14
- Trinity, 50
- Tripathagā, 33, 109
- Tripura, 89, 285
- Tripurahara, 107
- Tripurasimha. *See* the genealogical table appended.
- Triśaṅku, 97
- Tri-sthali-setu. *See* Appendix, Further references and notes.
- Trivenī, (same as 1. Mukta-venī; 2. the confluence of the Gaṅḍakī, Devikā and Brahmaputri; 3. the confluence of Ganges, Yumnā and Sarasvatī at Allahabad; 4. the confluence of the Tamor, Arun and Sunkośī), 93
- Tulā-rāsi, 66
- Tuṅgabhadrā (rivers Tuṅga and Bhadrā flowing together, thus becoming a tributary of the Kṛṣṇā), 89, 282, 291
- Uddhava, 26
- Ūnaviṁśati saṁhitā, 144, 181, 196, 289
- Urvaśī, 90, 93, 100, 286, 292
- Urvaśī-pulina, 100
- Urvaśī-tīrtha, 100
- Uśanah-saṁhitā, 186
- Uttara-khaṇḍa of the Padma-purāṇa, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 285, 287
- Uttara-vāhini-Gaṅgā-snāna, 182

- Uttarāyaṇa, 70, 171
 Vācaknāvī, 106
 Vācaspati Miśra. *See* Tīrtha-cintāmaṇi. *See also* Appendix VI: Some Smārtas who have quoted from the Gaṅgā-vākyāvalī.
 Vadari-vana, i.e. Vadarikā (Vadarikāśrama—the temple of Nara-Nārāyaṇa, on the Gandhamādana mountain; Badrinath in Garwal, United Provinces), 281
 Vahumūlaka, 99
 Vaiśnava, 2, 110, 123
 Vaiśya, 60, 62
 Vaivasvata, 149
 Vājapeyi i.e. Vājasaneyi-saṃhitā or Sukla-Yajurveda, 209
 Vālmīki, Gaṅgā-stava, 107
 Vāmana-purāṇa, 107
 Vana-parvan of the Mahābhārata, 138, 154, 265, 274, 278, 280
 Vara-dāna, 6, 26
 Varāha-purāṇa, 112, 129, 166, 181
 Varāha-saṃhitā, 176
 Varhiṣads. manes, 63.
 Varṣa-kriyā-kaumudi. *See* Further references and notes.
 Varuṇa, 5, 22
 Vāruny-ādi-snāna, 71, 104, 179
 Vasanta-tilaka, 108
 Vaśiṣṭha, 21, 25
 Vaśiṣṭha-saṃhitā, 194, 198,
 Vāsudeva, 174
 Vāsuki, lake, 99, 291
 Vāsuki-tīrtha, 92
 Vāyu-purāṇa, 47, 117, 147, 185
 Veda, 127
 Vedāṅga, 147
 Vedānta, 8, 126
 Vegetables, 253
 Venī, 294
 Veṇīvāhya-tīrtha, 294
 Veṅkaṭanātha, Tattva-muktākalāpa, 96
 Vidhāna-pārijāta. *See* References and notes.
 Vidyādharaś, 63
 Vidyādhari, 23, 148
 Vidyāpati, 43, 103. For the life and works of Vidyāpati, *see* Appendix, The Royal Family of Mithila and some remarks on the authorship of the Gaṅgā-vākyāvalī.
 Vihāra, 299
 Vighna-prakarāṇa, 310
 Vikrama, 2
 Viṣṇa-prakarāṇa, 44, 124
 Vindhyaś, 94, 191, 294.
 Virajā, 54, 132, 256
 Vīra-mitrodaya. *See* Ap-

- pendix, Further references and notes.
- , author of : Mitra Miśra. See Appendix VI: Some Smārtas who have quoted from the Gaṅgā-vākyāvalī.
- Vīrasimha, 2, 32, 37.
- Viśālā, 54, 132, 285, 291
- Viṣṇu, 4, 5, 7, 11, 12, 16, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 31, 32, 35, 37, 62, 63, 64, 70, 75, 76, 88, 89, 93, 94, 95, 127, 147, 148, 149, 150, 152, 174, 194, 204, 206, 212, 216, 217, 222, 229, 241, 244, 264, 285, 287, 292.
- Viṣṇu-dharmottara, 7, 30, 199, 200, 203, 204, 206, 208.
- Viṣṇu-padī, 70, 171.
- Viṣṇu-purāṇa, 64, 110, 118, 141, 152, 181, 185, 192, 193, 212, 216, 262, 268, 272.
- Viṣṇu-saṃhitā, 181, 189, 193, 288.
- Viṣṇu-saṃkrānti, 70.
- Viṣṇusarman, 263.
- Viṣuva-dvaya, 171.
- Viśvadeva, sacrifice, 65.
- Viśvajit, 93, 293.
- Viśvambhara Tripāṭhin. *See* Smṛti-sāroddhāra.
- Viśvāmitra-bhagini, 295.
- Viśvāsadevī, 44, 59 60, 68, 74, 76, 80, 98, 103, 104; date of, 41; personal history of, 43; summary of the work of, 44-103; remarks about 103-106. *See also* Appendices, Some remarks on the authorship of the Gaṅgā-vākyāvalī, the Royal Family of Mithilā and Some Smārtas who have quoted from the GV.
- Vṛddha-Hārīta-saṃhitā, 186.
- Vrata-phala, subsection on, 80.
- Vraja, 26.
- Vṛndā, 23, 148.
- Vṛṣa-rāśi, 66.
- Vṛścika-rāśi, 66.
- Vṛtra, 85.
- Vyāghrabhūti, 72, 180. *See also* Appendix, Some remarks on the quotations, etc.
- Vyāsa-saṃhitā, 144, 146, 194, 199, 210, 249, 264.
- Vyatipāta-yoga, 68, 165, 166, 167.
- Women, no Śatabhiṣā-bath recommended for, 165, 166; Pravāga-mundana of, 302.
- Yādava, 34, 35, 39.
- Yadu, race, 1.
- Yājñavalkya-saṃhitā, 103,

GENERAL INDEX

- 122, 144, 145, 151, 187,
188, 193 196, 210, 211,
265.
- Yakṣman, 6, 63, 93, 149.
- Yama, 149, 161, 263. *See also* Appendix, Some remarks on the quotations, etc.
- Yama-saṁhitā, 108, 137,
139, 159, 187, 189, 210,
211, 297.
- Yamunā, 88, 89, 91, 92, 99,
100, 101.
- Yātrā-prakarana, 44, 112.
- Yayāti, son of Nahuṣa, 90,
285.
- Yoga-snāna, 69, 166.
- Yogi-Yājñavalkya, 60, 63,
106, 187, 188, 192, 193,
194.
- Yugādyā, 67, 163, 164.
- Yugādyā-snāna, 67, 162.
- Zodiac signs, 66.

ADDITIONS

P. 11, l. 2. Dvārakā-pattalam ; foot-note.

The word Pattal or Pattalaka, unknown to Sanskrit lexicographers, is rather current in Mithilā. Cf. Gaṅgā-pattalaka by Gaṇeśvara (pp. 84-87, A Descriptive Catalogue of MSS. in Mithilā by K. P. Jayaswal and A. P. Shastri. Vol. 1, Smṛti. Patna, 1927) ; Gayā-pattala by Vidyāpati Ṭhākura (op. cit., No 92, pp. 92-93) ; Gayā-pattalaka by Vācaspati (op. cit., Nos. 93-95, pp. 93-94). It is clear from the above that the word Pattala has the significance of Māhātmya and Dvārakā-pattala, therefore, means Dvārakā-māhātmya.

Insert the following works in respective places in Index IV, Index of verses, etc.....Viśvāsadevī, pp. 27 ff.

ऋग्वेद		शिव-पुराण	
305	सितासिते सरिते	3	205 यः कुर्यात् कपिला-दानं 14
छन्दोग		शिवधर्म-पुराण	
209	क इदं कस्मा अदात्	9	157. ग्रामे वा यदि वाऽररये 10
छन्दोग-परिशिष्ट		हयशीर्ष-पञ्चरात्र	
185	सदोपवीतिना भाव्यं	13	,, शिव-क्षेत्र-समीपस्थं 19
वाजपेयी		वापी-कूप-तडागानां	
209	कोऽदात् कस्मा अदात्	6	218 वापी-कूप-तडागानां 11

CORRECTIONS

For	Read	Page	Line
दुख्म	दुःख्म	111	10
ब्राह्मणान्	ब्राह्मणान्	116	11
तीर्थ	तीर्थ०	116	23
वान्याकापि	०वान्याकापि	117	11
अर्थ	अर्ध	118	7
निर्णीयत	निर्णीयते	118	8
विशेषत्वेन	विशेषणत्वेन	118	17
गृही	गृहीत०	119	3
तीर्थ	तीर्थ०	119	17
शोडशांशं	षोडशांशं	119	19

For	Read	Page	Line
उहैश्य	उहैश्य०	119	21
पूर्वान्मौने	पूर्वान्मौने०	120	11
भविष्ये	भवेष्ये	121	10
पैठिनसिः	पैठीनसिः	144	16
नारायणायेति	नारायणायेति	15	13
अमुक्ल-देवशर्मा	अमुक-देवशर्मा	151	12
विष्णुं गृहं	विष्णु-गृहं	152	21
समान	समानि	153	7
प्रयतात्मनः	प्रयतात्मना	154	20
मवाप्नुवात्	०मवाप्नुयात्	155	11
क्योद्योऽर्ध	कोद्योऽर्ध०	156	9
वानस्य	वाणस्य	156	18
चिह्नश्च	०चिह्नश्च	158	7
कार्तिक	कार्त्तिक०	162	6
सिंहेष	सिंहेषु	170	25
लोहकेष	लोहकेषु	184	24
पितणां	पितृणां	188	11
पितृम्यो	पितृम्यो	189	17
समुद्रतां	समुद्रृतां	192	11
रत्नाणि	रत्नानि	200	11
कनकञ्चव	कनकञ्चैव	200	11
फलनामथ	फलानामथ	201	19
नन्दीपुराणे	नन्दि-पुराणे	206	5
शृङ्खाश्च	शृङ्खांश्च	210	12
देवानाश्च	देवानाश्च	211	9
नन्दीपुराणे	नन्दि-पुराणे	212	2
पितृनुदिश्य	पितृनुदिश्य	212	19
नन्दीपुराणे	नन्दि-पुराणे	213	12
श्रवति	स्ववति	213	19
बाहस्कृतः	बहिष्कृतः	218	19

CORRECTIONS

43

For	Read	Page	Line
भूतातं	भूतानं	222	5
न तेनैव	स तेनैव	233	10
दामकन्तस्य	०दामकराट्य	240	5
मासन्नितं	०मासन्धितं	250	9
सन्धितं	सन्धितं	250	17
करिषे	करिष्ये	274	11
कश्याधि	काश्याधि०	279	3
हरिमर्चयति	हरिमर्चयन्ति	280	13
ब्रायी	०ब्रायी	291	13
भवैत्	भवेत्	302	12
Remarks on the sources of the GV.	Appendices II, IV-V, etc.	97 f	
कालोन्नर	delete	52,	12
		Index IV.	

✓

✓

c ✓

D.G.A. 80.

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY
NEW DELHI
Borrower's Record.

Catalogue No. Sa30/B.V./Ch - 8420

Author—Binabājī & Viśvāsadevī.

Title—Dvārakā-Pattala & Ganganā-
Vākyāvalī. (both in one.)

Borrower No.

Date of Issue

Date of Return

"A book that is shut is but a block"

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY
GOVT. OF INDIA
Department of Archaeology
NEW DELHI.

Please help us to keep the book
clean and moving.